
BIBLIOTHECA RHACVSINA
MILAN REŠETAR
Nr. 1225 Sign. III. 16

Milivoj Šrepel

ESTETIČKA

OCJENA GUNDULIĆEVA OSMANA.

NAPISAO

DR. FRANJO MARKOVIĆ.

(Preštampano iz XLVI., XLVII., L. i LII. knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU 1880.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
SLOVANSKÁ KNIHOVNA
V PRAZE

Francesco de Sanctis u svojoj poviesti talijanske književnosti razlaže, kako su talijanski onodobni kritici, izišavši na svjetlo Tassov epos Oslobodjeni Jerusolim, dokazivali pogreške u kompoziciji, poglavito nesaveznost mnogih epizoda s glavnim činom, pa kako je Tasso povadjajuć se za tom odsudom prenačinio svoju pjesan i napravio Osvojeni Jerusolim; nu da je talijanski narod tu tobož popravljenu epopeju zaboravom odsudio, a onaj od kritikâ odsudjeni Oslobodjeni Jerusolim i danas je jedan od najslavnijih epskih umotvora. Ova činjenica zanimiva je i nam kod pitanja o Gundulićevu Osmanu. Tko baš i nebi htio pristati na zaključak iz one činjenice, taj, da je ona odsudna kritika krivo nalazila nesavez, gdje u istinu savez postoji, svakako bi imao pristati na ovakov zaključak: odatle, što se kojemu kritiku koja epopeja, pravo ili krivo, čini nesavezna, neskladna, nesliedi nipošto, da nebi ta epopeja mogla biti jedinstvena radnja jednoga pjesnika, i baš velika pjesnika.

Nego ujedno nas ova činjenica, pak i ta, da se trojica sadanjih uglednih povjestnika talijanske književnosti, de Sanctis, Emiliani Giudici i Settembrini, p nješto razilaze u sudu o Tassovu slavnom epu[2] — a takova malena ili pače velika različitost u estetičnih ocjenah raznih kritikâ o istom znamenitom umotvoru pojavlja se veoma često —: te činjenice upozoruju nas na to, koli se težko i riedko izvode estetične ocjene tako objektivne, da bi se, prema

---

[1] Valjalo mi je naknadno se obazrieti i na medjutim izašlo akademično izdanje dielâ I. Gundulića g. 1877.

[2] Sravni F. De Sanctis Storia della letteratura italiana, 2. ediz. II. 148—193; L. Settembrini Lezioni di lett. ital. 2. ediz. II. 236—272; P. Emiliani- Giudici Storia della lett. ital. 4. ediz. II 118—137.

vriednosti svojoj, dostajale posve obćenite, ili bar prilično obćenite priznaje. Estetična prepirka o Homerovih epih iznosi na bjelodano vidjelo tu težkoću i riedkost. Jedni filolozi dokazuju uzornu jedinstvenu kompoziciju u cjelosti, odbivši neznatne pojedinosti; drugi nalaze sam nered, nesklad, protuslovja bez broja u cjelini, a samo u pojedinostih, u malenih pojedinih odsjecih Ilijade i Odiseje nalaze ljepotu. Kako da se izadje iz takovih oprieka do suglasna suda? Tko da tu odluči? Zar možebit spekulativna estetika? Ta ni nje nema takove obćenite, od svih priznavane. F. Vischer, jamačno najzaslužniji i najugledniji estetik njemački, pod stare već dane, pošto je već dugo prije svojim slavnim velikim djelom po sudu mnogih do kraja dovršio znanost estetike, veli u svojih razpravicah: estetika je istom u povojih. Onaj po Lessingovu sudu Euklid za estetiku, poglavito za teoriju epopeje i drame, Aristotel, zadaje toliko prepirke, da bi se lahko tko zarekao: njegovi zakoni jesu morda kao Euklidovi, ali žalibože još neznamo, tko ih pravo razumije.

Estetična ocjena težko je dakle moguća takova, da bi osnovano izricala apodiktične sudove; subjektivnost suditelja upliće se u nju. Ipak se za to neimamo plašiti estetičnoga ocjenjivanja dielâ, koja traže baš estetičnu ocjenu, dielâ pjesničkih i u obće umjetničkih. Skepticizam u estetici i naprama njoj nebi bio onakovimi protuslovji i težkoćami osnovan. Vischerova priegorna izreka neima na umu ocjenjivanja umotvorâ, nego se tiče najabstraktnijih, najviših da tako rečem vršakâ *spekulativne* estetike. On oporiče u svojih razpravicah izrikom samo hegelovsku dialektičnu metodu, kojom se je bio služio za gradnju spekulativnoga diela u svojoj slavnoj estetici, ali neoporiče, ni netreba, svojih u njoj o pojedinih umjetninah izvedenih estetičnih ocienâ, koje se svud priznavaju trajnom stečevinom naše dobe u toj struci.[1] Poričući načelno svaku mogućnost bar prilično obćenita suglasja u estetičkom *sudjenju* umjetninâ, poricali bismo i mogućnost prilično obćenita suglasja u estetičnom *ćutjenju*, uživanju, a tim bismo jedan naravni postojeći uvjet svim umjetnostim zaniekali. Česti nesklad u estetičnom sudjenju dvaju ili više ljudi o istom umotvoru lahko nastaje odtud, što nit jedan nit drugi *nesudi*, nego samo nagadja, govorka, ili samo jedan sudi, a drugi nagadja. Jerbo estetično sudjenje o umotvoru, nebudući on jednostavan nego veoma sastavljen predmet, nemože ino biti

---

[1] Sravni F. Vischer Kritische Gänge, neue Folge, osobito Heft V i VI (Kritik meiner Aesthetik). 1866. 1873.

nego sustav veoma mnogih pojedinih sudova o pojedinih estetičnih elementih, koji sastavljaju umotvor; a bez strukovne priprave i vježbe i bez dolikujuće duševne spremnosti nije lahko, pače nije ni moguće jasno razlikovati u umotvoru one pojedine estetične elemente, istinito o svakom pojedinom suditi, te onda od svih tih pojedinih sudova sastaviti savezan lanac sudovni, koji se kano konačan, skupan sud kraticom često izriče tako, da se pričinja ono toli komplicirano estetično sudjenje posve jednostavnim.[1] Nije to slučajno, da su estetični prvaci odbili *estetičnu* odsudu filologâ o Homerovih epih, nepačajuć u jezikoslovne i poviestne dokaze o podlozi narodnih pjesama onim epom, i da oni filolozi, koji s estetične strane brane jedinstvenost tih epa, poglavito Odiseje, pokazuju veću strukovnost estetičnu od protivnikâ.[2] Estetično ocjenjivanje objektivna značaja nemože biti svačiji, nego je strukovan posao; estetično ćutjenje, uživanje ostaje svim, nu i to samo onim svim, u kojih postoji dolikujuća njekoj umjetnosti duševna spremnost, oćutljivost. I strukovnjaci estetični kadšto se malo ili pače i mnogo razilaze u konačnih sudovih o istoj umjetnini; nu nemože biti dvojbe, da onda ti nesuglasni sudovi nisu svi jednako podpunom analizom jednako utemeljeni, nit se može za to tvrditi, da je estetično sudjenje po naravi svojoj oteto obćenito valjanim pravilom, i da je odsudjeno na dvojbenost, na puku subjektivnost. Mjera obrazloženosti estetičnoga sudjenja odlučuje njegovu objektivnost, za to njegovu vriednost. S toga, ako kritika jezikoslovna i poviestna o kojem pjesničkom umotvoru neutvrdjuje činjenicâ tako nepobitnih, da bi se iz njih izvoditi dali sigurni zaključci o *postanku* umotvora, naročito da je on djelo *više* ljudi, onda je objektivna estetična ocjena ovlaštena i zvana, da i ona svoju rekne o kompoziciji. Ovlaštena je to više, što uza sve prepirke i prepornosti ima već dosta mnogo estetičnih načela priznanih obćenito od strukovnjakâ, i ima veoma mnogo umjetnina, o kojih svi, ili bar malone svi strukovnjaci jednak sud izrekoše. Pak ni druge znanosti nisu u svem gotove, bezpreporne, te se ni estetika nema stiditi svoje nedovršenosti.

---

[1] Sravni R. Zimmermann Allgemeine Aesthetik, §§ 1—80, osobito §§ 70, 71.

[2] Sravni R. Zimmermann Geschichte der Aesthetik str. 85,**. F. Vischer Aesthetik Theil II 446—466, Theil III 1278—1283, 1286—1291. Nutzhorn-Madvig Entstehungsweise der homer. Gedichte Leipz. 1869 Kammer-Lehrs Einheit der Odyssee Leipz. 1873.

Na ove obćenite misli oslanjam ovaj prinos k estetičnoj ocjeni Gundulićeva Osmana. Kad bi dokazi poviestni i filologični za to, da je sadanja Osmanida (nebrojeć XIV i XV spjeva) skrpana od dviju pjesni, bili i u premisah i u zaglavcih svojih logički bez prigovora, estetična ocjena nebi mogla spasiti jedinstva Osmanide. Ali tomu nije tako, te je povoda novoj estetičnoj ocjeni Osmana, tim više, što se obrani jedinstva, koju u Radu XXXIX g. 1877 priobći g. L. Zore, poriče od protivne strane (u akademičnom izdanju Osmana 1877, str. XVII) dokazna snaga.

Spomenute težkoće estetičnoga sudjenja u obće pute nas na oprezan postup u ocjenjivanju Osmana; nu pokazuju se posebne okolnosti ovoga posla takove, da se uz oprezan i temeljit postup može posve odkloniti dvojbenost konačnoga suda bar o tom, da li jest ili nije Osman jedinstvena radnja, ako se i nebi dao postići posve siguran i obćenite priznaje dostojan sud o tom, da li i u koliko sastav i dikcija Osmana izpunja ili neizpunja zahtjeve za savršenu epopeju. Olakšan je ovdje posao estetične ocjene; jer se pita: grieši li Osman proti saveznosti i jedinstvenosti u tolikoj mjeri, da je nemoguće predpostavljati psihologičnu mogućnost, da bi Osman (odbivši XIV i XV spjev) bio jedinstveno osnovana i izvedena radnja jednoga, i to znamenita pjesnika, Gundulića. Već se ovdje nadaje misao, da je nemoguće objektivno odgovoriti na postavljeno pitanje, ako se postupa dogmatički, t. j. ako se sudi Osman po *jednoj* estetičnoj teoriji. Nemože se razložito postupati inim nego samo sravnjujućim putem, t. j valja temeljito na obziru imati kompoziciju inih epa, koji su nedvojbeno jedinstvene radnje po jednoga pjesnika, pak po tom, kakva i kolika je u tih epih saveznost i jedinstvenost, može se istom prilično sigurno zaključivati, da li se kakvoća te kolikoća saveznosti i jedinstvenosti u Osmanu može smatrati prema psihologičnoj vjerovatnosti plodom jednoga, po jedinstvenoj osnovi radećega pjesnika, ili se mora Osman smatrati neskladnom krparijom bud jednoga bud dvojice ili više pjesnikâ; a posve sigurno može se zaključivati, i to za prvu alternativu, ako se u Osmanu nedvojbeno pokaže oponašanje kojega od onih inih epâ, a jedinstvenost i saveznost njegove kompozicije posve razmjerna naprama jedinstvenosti i saveznosti uzora i inih epâ.

Objektivno postupajući estetički suditelj Osmana najprije će nastojati o tom, da izvede objektivnu analizu pjesni, t. j. da istinito uoči i ustanovi sve važne pojedine činjenice, o kojih ima suditi, iliti da objektivno razpozna sve estetičke elemente sastava i dikcije

pjesni. Nu čim da se osigura objektivnost toga, da tako rečem, opažajućega diela posla? Neće li se već unj psihologičnom nuždom uplitati estetički nazori suditeljevi u obće, i napose ob epskoj vrsti, te će tim već samo opažavanje i ustanovljivanje elementarnih estetičkih činjenicâ biti rukovodjeno subjektivnim shvaćanjem, dakle neće biti čisto objektivno? Ali ma kakov se predmet uzimao na znanstven pretres, zahtieva se, kao prvi uvjet, dolikujuća sposobnost i duševna spremnost pretresajućega subjekta; tako i k estetičnoj analizi pristupajući mora pridonieti svoje gotovo estetično znanje. Stojat će pak do temeljitosti i obsežnosti toga znanja suditeljeva sposobnost za istinito i objektivno opažanje estetičnih činjenicâ u umotvoru. Da to opažanje bude objektivno, bitan je na dalje uvjet, da se bez predsude pristupa k ocjenjivanju umjetnine; jer ako se pristupa s gotovom a priori ili drugačije kako nezavisno o estetičnom sudjenju nastalom domišlju i nakanom k umjetnini, to je sva prilika, da će estetički suditelj i nesvjestice izopačivati činjenice te siliti, da samo pristanu onoj već prije stvorenoj domisli. Objektivno će moći biti opažanje samo onda, ako je suditelj izvježban opaziti u pjesni sve, što je za razvoj njezin glavno a što uzgredno, nemimoići nigdje pjesnikovih očevidnih motivâ za napredak i savez pjesni, razabrati značajne osebujnosti pjesnikove dikcije i sloga u obće. Već prvi posao suditeljev, analiza pjesni, neće moći biti objektivan, ako je njegovo estetično mjerilo jednostrano, t. j. ako on odsudno dogmatički mjeri estetičku valjanost pjesni i njezinih elemenatâ po teoriji, koju je sada ili njekada jedan estetik, jedna škola postavila za takove umjetničke tvorbe. Objektivnost će biti moguća samo onda, ako se suditelj nestavi na apodiktično stanovište jednoga uglednika, jedne škole, nego ako, imajuć na pogledu poviestni razvitak estetike i stanovite umjetničke vrsti, umjeri svoje ili čije god normativne zahtjeve razsudnošću, postignutom historično-sravnjujućim načinom, koja razsudnost zna razumna i pravedna biti historički nastalim osobnim i vremenim okolnostim dotičnoga umjetnika, čije se djelo ima ocieniti, najpače kad se radi o tom, da se iz estetične ocjene djela izvede zaključak o postanku djela. Ako hoću biti objektivan suditelj, nemogu ni časa o tom dvojiti, da su onodobni uticaji posve inače djelovali na Gundulićevo izvadjanje Osmana, nego li moja zabrana, koju mu priklikujem dva vieka natrag: prema poetici Aristotelovoj i prema povjestnici Hammer-burgstallovoj *nevalja* ti tako i tako pjevati; nekmoli da Gunduliću prikliknem: ti *nemožeš* tako i tako pjevati. Dogmatička jednostra-

nost nuždno proizvadja estetičke sudove nepravedne, a historičke zaključke krive. Onomu ima obilje primjera u književnoj poviesti. Kako li je nesavezna, nejedinstvena, „pijano-barbarska" kompozicija Shakespearovih i najizvrstnijih tragedija, ako se one mjere po zakonih tako zvane klasične francezke škole; kako li nasuprot izopačuje i prikriva vrline francezkih klasičnih tragedija i dotičnih teoretičnih pravila Lessingov jednostrani, ponosom na „Germana" Shakespeara i književnom te političkom mržnjom na Franceza rukovodjeni sud.

Prema tomu, kad nam je analizom ustanoviti pojedine estetične činjenice u Osmanu, vriedne za konačni sud o jedinstvenosti pjesni, bio bi nam lak posao, da se možemo istinito duhom sasvim prenieti u pjesnikove teoretične nazore o epu, i u njegovu sviestnu osnovu za Osmana; jer onda bismo imali jasan vidik za motrenje njegove pjesni, te mjereći njegovu izvedbu prema njegovoj nakani, mogli bismo reći, da li je njegovo djelo jedinstvena, dosljedna i podpuna izvedba njegove osnove i nakane.[1] Nu takov pogled u tvorenje pjesnikovo riedko je kad moguć, pa i tad jedva podpun. Dade se ipak indirektnim načinom, zaključivanjem, kadšto donjekle postići. O Gunduliću nisu dosad poznate takove sigurne životopisne bilježke, da bismo si po njih mogli stvoriti sigurno mnienje o Gundulićevih teoretičnih nazorih glede epa, i o njegovoj osnovi za Osmana. Ali iz dosad poznatih podataka pouzdano zaključujemo, da je poznavao Tassov Oslobodjeni Jerusolim, stare klasike, poimence Virgilijevu Enejidu; veoma je vjerovatno, da je poznavao Tassov spis o epu, a moguće i koju od onodobnih znatnih poetikâ Scaligera, de Vide, i zemljaka Franje Patricija. Velika po tom vjerovatnost, da je pjesnik Osmanov bio na povodu pjesnika Tassa, ponukat će oprezna suditelja, da točno sravni Osmana s Oslobodjenim Jerusolimom, pak će se uvjeriti, da je to sravnjivanje bilo upravo conditio sine qua non za objektivnost već samoga razabiranja estetičnih elemenatâ u Osmanu, za objektivnost već same analize: ne samo da je iz Oslobodjenoga Jerusolima dosta pojedi-

[1] A. Manzoni u estetičnih razpravicah, u izdanju Tragedie e Poesie Milaro 1877, str. 235 veli: „Ogni componimento presenta a chi voglia esaminarlo gli elementi necessari a regolarne un giudizio; e a mio avviso sono questi: quale sia l' intento dell' autore; se questo intento sia ragionevole; se l' autore l' abbia conseguito. Prescindere da un tale esame, e volere a tutta forza giudicare ogni lavoro secondo regole, delle quali è controversa appunto l' universalità e la certezza, è lo stesso che esporsi a giudicare stortamente un lavoro.

nih govorâ, opisâ, oznakâ, sentencijâ baš prevodom (ako i ne doslovnim) preneseno u Osmanidu, — nego i u mnogih osebujnostih kompozicije i pjesničkoga sloga očevidno oponaša Osmanida talijanski uzor, i to čitava, ne morda samo spjevi I te XVI do XX. I s Ariostovim Orlandom Furiosom pokazuje ona njeke pojedine značajne analogije, premda je u cjelosti jako različita od njega. S domoljubnom epskom pjesni Portugiza Camoesa (vršnjaka Tassova) ima u njoj mnogo veoma značajnih sličnosti, iz kojih se dakako nipošto nemora izvoditi, da je Gundulić poznavao i Camoesovu pjesan; je li, nije li, to neodlučuje već ništa, pošto je jednom oponašanje Tassove pjesni utvrdjeno. Sravnivši Tassa, Camoesa i Gunlića, možemo posve sigurno tvrditi: da sva trojica pripadaju istoj pjesničkoj školi, u svih su naime iste glavne značajke epske kompozicije, epske tehnike. Prema tomu možemo objektivno i pravedno mjeriti saveznost i jedinstvenost radnje Osmana. A još bi se ukriepio naš sud, koji će ovako nastati, ako u tadanjih znatnih talijanskih teoreticih, koje moguće da je Gundulić poznavao, nadjemo takova pravila za epos, kojim dobrano odgovara sastav Osmana. Ali pokazujući se ovako Gundulić oponavljač Tassa, neće li se za mnogo smanjiti vriednost njegove pjesni? Koliko gubi Osman vriednosti glede izvornosti svoje, toliko je dobiva glede kulturnopoviestne zanimivosti svoje. Nastavljajuć naime sravnjivanje, nalazimo, da Tasso (i Camoes) u njekih značajnih elementih epske kompozicije i sloga mnogo oponaša Virgilija, a ovaj, kako se zna, Homera (da se neupustimo u još potanje sravnjivanje, n. pr. glede epskih predteča Tassu u Italiji, i t. d.). I tako se pjesnik Osmana kao samo malo zakašnjeli hrvatski drug priključuje epskoj školi staroklasično-romanskoj. Osmanida nam otvara jasan vidik u starodrevnu predaju umjetničke epske tehnike, koja, srednjim viekom prekinuta, obnovom klasičnih nauka i sama se obnovi te pomladi u Italiji, u Portugaliji, u Dubrovniku; svaki je kraj i svako je doba, Tassovo, Camoesovo, Gundulićevo, ukladalo u stari baštinjeni oblik svoj novi sadržaj, i svoje nove *lirske* elemente, čim se je naravski ujedno i stari oblik svaki put ponješto inače pomladio. Ova književno-poviestna sveza, kojom nas Hrvate Osmanida Gundulićeva spaja s preporodnim romanstvom, sa starim Rimom, sa starom Grčkom, jest jedan od onih dosad premalo upotriebljenih momenata ove naše pjesni, koji bi ju mogli učiniti veoma prikladnom i sretnom polugom humanistične uzobrazbe naše mladeži. — Sravnjivanje Osmana s epi Tassa, (Ariosta), Camoesa, Virgilija, Ho-

mera istom će pravo izoštriti vid estetičnoga suditelja, da može i samo zapaziti estetične činjenice u Osmanidi, koje su potrebna gradja za konačni sud: što vriedi estetički Osman? ili barem: je li jedinstvena radnja Osman? Konačni sud će posve i mnogostrano utemeljen izaći ovakov: nema nikakova razložita povoda tvrditi, da je Osmanida skrpana od prvobitne dvie pjesni, nego svi razlozi, crpeni iz oznakâ tradicionalne epske tehnike, koju očeviduo sliedi Osmanida, govore za to, da je ona inače posve jedinstvena i savezna radnja, samo joj manjka 14. i 15 spjev. Tim sam naznačio i obrazložio prvi i drugi dio ove razprave: analizu Osmana, i sravnjivanje njegovo s inimi epi.

Budući da Osmanida radi o poviestnih dogodjajih, (koji se bjehu nedavno sbili), to se estetičnomu suditelju lako nadaje pitanje: kako stoji pjesan ova naprama poviestnim činjenicam, koje su joj pjesničkim predmetom? I tu je potreban oprez, da neizadje estetički sud jednostran i nepravedan. Estetički uglednici različito misle o tom, koliko li je pjesnik dužan točno se držati poviestnih činjenica; zato objektivan estetičan sud ob Osmanu nije moguć u tom pogledu, ako se suditelj s doktrinarnom izključivostju prihvati pravilâ jednoga kojega god strukovnjaka, te prema njemu odmjeruje estetičku valjanost, skladnost, i saveznost Osmanide u pogledu historične istinitosti. Objektivna suditelja nuka više okolnosti na oprez kod toga pitanja. Bilo bi nuždno znati, kakov je teoretički nazor pjesnik imao o potrebi poviestne istinitosti u pjesni, zatim, kakove je pjesnik, izvadjajući svoje djelo, imao pri ruci poviestne podatke, to bi bilo nuždno znati, a da se suditelj uslobodi na zaključak: spjevi I te XVI do XX odgovaraju posve poviestnoj istini; ovi su spjevi od Gundulića; spjevi pak II do XIII u svem izopačuju poviestnu istinu — dakle nemoguće je, da bi njih bio spjevao Gundulić. Kad bi i istinita bila treća premisa (pokazat će se poslie, da je posve dvojbena), i prva premisa (i ona je dosta dvojbena): to nisam dotle, dok mi bar vjerovatno nisu znani oni gore spomenuti nuždni podatci, ovlašten ništa više zaključiti nego to, da je prema onomu načelu estetičkome, koje ja sliedim, pjesnik pogrešno izveo spjeve II do XIII. Nu i za osnovanost ovakove čisto estetičke odsude, koja si nedopušta izvadjati iz pogrešnosti Osmana išta o faktičnom po tanku njegovu, nije dosta upitati samo n. pr. poviest Hammerpurgstallovu, da li su istiniti njeki dogodjaji, o kojih je govor u Osmanu. Ta ovo pitanje, koje li činjenice u Osmanu i koliko neodgovaraju poviestnoj istini, predpostavlja već

konačno riešeno pitanje: što su o Hoćinskoj vojni te njezinih povodih i posljedicah, što su o uroti proti caru Osmanu i o njegovoj smrti, što su o starijoj poviesti poljskoj i turskoj, o kulturnih odnošajih u Poljskoj i na Balkanu u Osmanovo doba i t. d. sigurne poviestne istine? Naravski je, da estetičkomu suditelju neće ni na um doći, da se pača u takovo pitanje, ali će mu ujedno biti na umu obsežnost i težkoća takova pitanja, oko čijega riešenja mnogi strukovnjaci trudeć se jedva glede polovice činjenicâ dolaze do suglasna rezultata; s toga se estetički suditelj neće moći usloboditi na ovakovu apodiktičnu tvrdnju: nemoguće je, da bi Gundulić bio tako izopačio ove i ove poviestne istine. Ako sravni samo Zinkeisena s Hammerpurgstallom o vladavini Osmanovoj, nalazi, da si ta dva povjestnika, kojih je svaki, kako se razabire, obilnu arkivalnu gradnju rabio, protuslove glede njekih poglavitih dogodjaja i motivâ im; pa kako da si onda odatle, što pjesan Osman na njekih mjestih glede njekih dogodjaja protuslovi Hammerpurgstallovoj povjestnici, estetički suditelj dopusti zaključak: tih miestâ, tih spievâ nije mogao Gundulić spjevati? Ima li pak u Osmanu uz historične i takovih osobâ te dogodjajâ, koji su posve očevidno izmišljeni, to će estetički suditelj razgledati, nije li pjesnik to načinio prema staroklasično-romanskoj tehnici, te prije nego će pjesnika za to odlučno prekoriti, ili mu pače odreći samu mogućnost takova prikazivanja, čvrsto će obrazložiti, zašto ovomu pjesniku nije dopušteno ili pače nije moguće bilo činiti, što su činili prije njega drugi prvaci. — Ako estetički suditelj s Osmanom sravni dvie dotične poljske pjesni iz 17. i jednu iz 18. vieka; ako s njim sravni podatke povjestnikâ Moravskoga, Zinkeisena, Hammerpurgstalla; ako se nestavi na izključivo normativno stanovište jednoga estetika, nego postupa pravedno historički, sravnjujuć i u tom obziru Osmana s romanskimi epi: onda će doći do posve utemeljenih zaključaka, da se Osmanu Gundulićevu u pogledu istinitosti poviestne nemože razložito mnogo estetički prigovarati, pak ako i jest gdjekoje poviestne čine inače prikazao, no što čitamo u današnjih znatnih historicih, to ili je jamačno bio inače obavиešten, ili je pače navlaš s estetičnih povodâ shodno preinačio koju činjenicu, a s istih povodâ je i po koju osobu izmišljenu u pjesan upleo, pak takov postupak Gundulićev ima svoju obrazložbu i izpriku u sličnom postupanju inih epskih prvaka. Nebi ni vriedno bilo truda oko sravnjivanja Osmana s poviestnimi podatci, kad se nebi tim i opet potvrdila suvislost tehnike u Osmanu sa klasično-romanskom tradicijom, i kad

se nebi tim sravnjivanjem još druga vlastitost ove pjesni uz onu prije spomenutu našla, s kojeno je Osman vriedan biti spretnom polugom humanistične uzobrazbe naše mladeži. Tim sam naznačio i obrazložio treći dio ove razprave.

Objektivnoj estetičnoj ocjeni biti će još posao taj, da razvidi, kako stoji Osman kao epska pjesan prema nauci estetike o epu, u koliko je u toj nauci suglasja raznih uglednih strukovnjaka raznih doba. Jednostrana bi bila ocjena, kako već rekoh, da mjerimo Osmana samo prema pravilom n pr. Aristotela, nekmoli da ga i prema njim mjerimo tek nepodpuno; treba osim njega zapitati i njeke onodobne talijanske, pak poglavite novije strukovnjake, recimo od njemačkih Vischera, Zimmermanna, Carriera, Wackernagela, W. Humboldta. Ako se svi ti pisci slažu bar u njekih poglavitih pravilih i karakteristikah o epu, nastati će, mjereći prema tim suglasnim strukovnim nazorom Osmana, morda po koji povod prigovorom, ali neće nikakov temeljit razlog tvrdnji, da Osman nema jedinstvene kompozicije. Ovomu razmatranju može se sgodno priključiti spomen o poglavitijih estetičkih sudovih, što su dosad (prije g. Pavića) od naših i tudjih pisaca o epu Osmanu izrečeni. Tu će se naći i jedan poljski kritik Osmanov u njekom poljskom znanstvenom sborniku iz god. 1867, čiji sud može nas to više zanimati, što taj Poljak sudi Osmana i glede poviestnih podataka, koji se u njem tiču poljske poviesti. Tim sam naznačio četvrti dio ove razprave.

Sva dosad naznačena četiri diela razprave zamjenito će se potvrditi u konačnom sudu: da je Osman inače veleumno jedinstveno osnovana i izvedena epska pjesan klasično-romanske tehnike, premda mu manjkaju (od Gundulića) XIV i XV spjev.

Takovu konačnomu zaglavku kontradiktorno su protivni rezultati razprave g. akademika Pavića „o kompoziciji Gundulićeva Osmana“ u Radu XXXII g. 1875. U akademičkom izdanju dielâ Ivana Gundulića g. 1877 (u predgovoru str. XV—XVIII) izriče doduše g. Pavić, da je u onoj razpravi gdje što o Osmanu doista krivo sudio, tako oporiče svoj nazor, da je njetko drugi a ne Gundulić sastavljao sadašnjega Osmana (bez XIV i XV spjeva), oporiče (nu bez estetičke obrazložbe) i prijašnju svoju osudu njekih partijâ u Osmanu („da je odveć oštro i nepravedno osudio vrijednost Gundulićeve epopeje“). Ali ostaje još i tu na mnienju, da „poetska teorija ni Gundulićeva ni našega vijeka ne će moći odobriti, što je Gundulić onako bujnom romantikom zaodjenuo *historijska fakta i*

ljude svoga doba", pak, povraćajuć se donjekle na nazore svoje u programu požežkom g. 1871, ostaje na glavnoj svojoj misli — kojom da se jedino može raztumačiti manjak spjeva XIV i XV — na misli toj: Gundulić je najprije opjevao u jednoj pjesmi (u hipotetičnoj Vladislavijadi) pobjedu poljačku g. 1621, a opet u drugoj pjesmi (u takovu Osmanu, koji sav sastoji od spjeva I i XVI do XX sadanje Osmanide), kako sultana umoriše god. 1622, pak je zatim sastavljao te dvie pjesni u jednu treću, te je iza prvoga pjevanja one druge pjesme (onoga hipotetičnoga Osmana) prema novoj zamisli preradjivao i širio onu prvu (Vladislavijadu), ali ga smrt prekide, te on nedodje do pjevanja XVI, i pjevanja XVI do XX ostadoše nepreradjena prema novoj pjesnikovoj zamisli. Nadalje ostaje g. Pavić još i tu na svojem u onoj razpravi izvedenom dokazivanju, „*a)* da pjevanja I i XVI—XX sačinjavaju podpuno djelo, kojemu se ni malo podpunost ne narušava, ako se izostave pjevanja II—XIII, pače da se pjevanja II—XIII nikako ne daju u sklad svesti sa sadržajem pjevanja XVI—XX; *b)* da se u pjevanjih II—XIII nalaze taka fakta, koja se samo onda razumiju, ako uzmemo da su izvadjena iz nekoč samostalne pjesme o junačtvu Kraljevića Vladislava, koju je pjesmu pohvalio Stjepan Gradić; *c)* da se pjevanja XIII i XVI ne daju sastaviti, ako se XVI—XX prije ne promijene". Nu glavno je, što uz to veli g. Pavić, naime, da on razmislivši moguće prigovore proti svomu dokazivanju (prigovarao je g. bio Luka Zore u Radu XXXIX g. 1877) nesamo da nije našao nijedan argumenat svoga dokazivanja razkliman, nego je na podkrepu svoga mišljenja naišao na još jača nova argumenta, koja će drugom prigodom priobćiti. Po sadržaju i načinu ove izjave obazirat mi se je posve na akademičku razpravu od g. 1875. Prigovori g. Zora bili su naime velikom većinom upravljeni upravo proti estetičkomu sudjenju i dokazivanju g. Pavića, a nijednomu od tih prigovorâ nepriznaje g. Pavić dokazne snage. S toga, te što se dielomični opoziv prijašnje oštre odsude Osmanide izriče bez estetičke obrazložbe, pak što bi drugi tko mogao prihvatiti u cjelosti akademičku razpravu g. Pavića bez opoziva od g. 1877, i napokon što nije nemoguće ni to, da bi se i sam g. Pavić, tim više što je nova jača argumenta našao, u buduće mogao povratiti posve na rezultate razprave akademičke, kako se je u onoj predgovornoj izjavi povratio preko te razprave na glavni resultat u programu od g. 1871: s tih razloga posve mi se je držati u petom dielu moje radnje estetičkoga sudjenja i dokazivanja

g. Pavića u njegovoj akademičkoj razpravi od 1875. U njoj je od osobite znatnosti u ovom prieporonom pitanju metoda; g. je naime pisac izrikom kanio njome pokazati metodu književno-poviestnoga iztraživanja, a jamačno i metodu estetičkoga sudjenja, pošto iz ovoga crpa veliku većinu svojih dokaza. Pomoćju te metode izrikom je hotio izpraviti dotadanje krivo mnienje ob Osmanu, i odkloniti postojavši „kultus Gundulićev“; jerbo slava Osmanu kod Dubrovčana bijaše „hvalisanje, obćenite prazne rieči“, a kod novijih hrvatskih književnika posljedica narodnoga entuziazma: dakle to bijaše neobjektivno, pristrano estetičko sudjenje. Ali nečudeći se toliko tomu, kako je kultus Gundulićev nastao, većma se čudim, veli g. Pavić, kako se je kod nas uvriežilo mnienje, da je Gundulić tolik pjesnik, da je jedva Mažuraniću pošlo za rukom sretno se dovinuti njegove visine, te držim pouzdano i sigurno, da će bud koji broj strofa XIV pjevanja, bačen na jednu zdjelicu tezulje, pretegnuti sve ostale strofe Osmana u drugoj zdjelici: tolika je divna pjesnička invencija i tolik je silan pjesnički stil Mažuranićev naprama Gunduliću. Nepačajući ništa u ovo estetičko sravnjivanje g. Pavića, nalazim, da njegovi u svem glavnom kontradiktorni rezultati naprama onim, koji će se pokazati u prva četiri diela ove razprave, posljedica su njegove mojoj kontradiktorno oprečne metode. Odluka dakle stoji na valjanosti jedne ili druge metode Ako bi se na povodu objektivnih nedvojbenih podkrepâ do podpune evidencije pokazala metoda razprave g. Pavića neskladna s priznanimi zakoni logike, njezino zaključivanje skroz paralogistično, opažavanje i ustanovljivanje estetičnih elemenata u Osmanu nepodpuno i neobjektivno, estetičko stanovište nedostatno i jednostrano, omjerivanje Osmanova sadržaja prama historičnim istinam i stvarno i formalno manjkavo, poraba razlogâ gdješto sama sobom protuslovna: ako bi se sve to u petom dielu ove razprave do podpune evidencije pokazalo, onda bi se istom sasvim podkrepljivalo zamjenito svih pet dielova razprave u svojih rezultatih. U ovom petom dielu bit će uz to prigode, da iztaknem srodstvo Osmana u estetičkom pogledu sa ostalimi nedvojbenimi djeli Gundulića, i odnošaj ove razprave naprama onoj g. Luke Zora U kratkom šestom dielu naznačit ću uzgojno-naučnu vriednost i uporabljivost Osmana. Jasnoće radi već sam se u I. dielu, u analizi, prigodomice obazirao na prigovore Osmanu i na analogije u inih epih; nerazmjerna obsežnost analize budi izpričana tim, što je tu temelj svemu sliedećemu, i što je valjalo izticati i njeke sitne pojave, kojih će poraba u daljnjem tečaju pokazati, da nisu nevriedni obzira.

I.

Analiza Osmana, s prigodnim obzirom na prigovore Osmanu, i na analogije u drugih epih.

I. spjev. Proemij (strofa 1—19), sličan Tassovu u „Oslobodjenom Jerusolimu", sastavljen je od tri česti, kojih je svaka značajna za duh i sadržaj ciele pjesni. Prva čest (strofa 1—7) izvodi elegično-didaktične misli o izpraznosti i promjenljivosti zemaljske moći, slave i sreće, ako nisu pod zaštitom božjom. Ta misao proemija upravo je glavna lirična misao u svoj pjesni; onà se mnogo te mnogo puta ponavlja na raznih mjestih, u raznih prilikah, sad posve tako ili bar slično, sad inače kako izvedena. Druga čest (strofa 8—15) priziva vile, pomoćnice pjesniku, te kaže sadržaj pjesni: smrt mladoga cara Osmana u Carigradu od ruke nesmiljenih (njegovih) vitezâ. Spomena je vriedna sljedujuća izjava pjesnikova. On veli (strofa 10—15): znam da bih imao prije toga opjevati, kako se Osman rodì prvorodjenac caru Ahmetu, kako se po smrti ovoga zacarì Osmanov stric Mustafa, pak opet na silu razcarì, te sad Osman na priestol uzadjè, kako zatim Osman zavojšti na Poljake, — ali neću svega toga pjevati, da mi pjesni sasma duge neizhode, nego samo „Osmanove smrti hude uzroke, tužne sgode". Ove izjave nije upotriebio g. Pavić za podkrepu svoje domisli, koju je razvio u „Radu"; nu mogao bi to tko učiniti, kad bi htio biti iste domisli i služiti se istom metodom dokazivanja, ovako: pjesnik spjeva I., a to je Gundulić, izrikom kaže, da neće pjevati ob Osmanovu ratu s Poljaci, a pošto je o tom ratu toliko govora u spjevih II do XIII, to ovi spjevi nemogu biti od pjesnika I. spjeva, t. j. nemogu biti Gundulićevi. Takov zaključak nebi ništa dokazao, ni ne gledeć na netemeljitost premise, da si (velik) pjesnik u pjesni nemože protusloviti. Poslie proemija sama pjesan upravo počima spomenom ob onom poljskom ratu, a i car Osman poslie o njem govori dosta; o tom ratu rade u I. spjevu, ako i odbijemo četiri kitice apostrofne na Vladislava, do dvadeset i dvie kitice, malne četvrtina čitava spjeva. Dakle ni prvi spjev, bar jedna mu četvrtina, nije od Gundulića? U spjevih XVI do XX, koji su po mnienju g. Pavića skupa sa spjevom I. jedan jedinstven tvor Gundulićev, ima takodjer dosta govora o poljskom ratu; njekolicina kiticâ spjeva XVII., malne desetina spjeva XVIII., i malne desetina spjeva XX. Dakle je ta čitava tobožnja cjelina ipak u sebi protuslovna, te je i ona krparija više

rukâ? U rečenoj izjavi izključuje pjesnik i spomen o borbah oko priestola prije zacarenja Osmanova. Ipak je i o tom mjestimice rieč, baš u spjevih, koje g. Pavić drži za Gundulićeve: u spjevu XVII (strofa 39 – 44, 98, 141, 142), pak u spjevu XX (strofa 110). I s te strane bi se dakle raztrgala još i ta zadnja rudera Gundulićeve Osmanide, ti spjevi I te XVI do XX. Nu pita se: postoji li rečeno protuslovje, i sliede li logički tako zamašni zaključci iz njega? Ni jedno ni drugo. Protuslovje nepostoji u pjesni, nego u domisli našoj, kad izopačujemo znamen one pjesnikove izjave. Valja ju pravo razumjeti. Pjesnik odbija (očevidan je taj smisao njegovih rieči) savezan vjekopis Osmana kronologičnim saveznim sliedom od njegova poroda pa do propasti; ali neodbija i neizključuje tim iz pjesni retrospektivno, makar i obilnije, prikazivanje sgodâ, koje su vremenom prije glavnoga predmeta „uzrokâ i sgodâ Osmanove smrti", najpače kad medju te uzroke ide, bar posredno, baš i nesretni poljski rat i stara borba oko priestola; neodbija pjesnik naknadno uplitanje tih prijašnjih sgodâ u prikazivanje glavnoga čina. S ovakovim shvaćanjem one izjave slaže se sadržaj i I te XVI do XX spjeva, i sadržaj spievâ II do XIII. Doslovnoga, dakako krivoga shvaćanja krivi posljedak pokazao sam gore, ni neobaziruć se na to, da se iz logičnih protuslovja pjesni neima izvoditi nemogućnost, da bi ju jedan pjesnik savezno bio izveo; iz logičnih, etičnih, estetičnih postulatâ nemože se izvoditi nemogućnost činjenicâ, neodgovarajućih onim postulatom. O Gundulićevoj izjavi, u koliko je ona estetički nazor, govorit ću poslie kod sravnjivanja ovoga proemija s Tassovim, Virgilijevim i t. d. Treća je čest proemija, na način Tassov, Ariostov, Camoesov, kao posveta pjesni, i to poljskomu kraljeviću Vladislavu, pobjedniku cara Osmana. Misao ove česti, kao i onu prve, izvoditi će pjesnik diljem epopeje u raznih varijacijah. Tako se u proemiju ističu tri niti, na koje će biti natkana sva pjesan. Ona srednja je temeljna: ona je epska, glavni čin; a prva i treća je pretežno lirska: elemenat reflexije i čuvstvovanja. Doduše treća nit, slava Vladislavu i Poljakom, pokazat će se donjekle i epskom; jer naknadni opis pobjede Hoćimske te njezinih posljedica pokazat će uzročni savez poljsko-turskoga rata s glavnim činom pjesni. Ovako je proemij sbilja priličan uvod pjesni; on je kao glasbena predigra, koja njeke poglavite momente cieloga glasbotvora unapred u kratko ističe, sastavljajuć ih u jedno. A epilog u XX spjevu vidit će se da odgovara, da se kao odaziva ovakovu proemiju.

Od strofe 19 do 93, t. j. do konca spjeva, prvi je dio expozicije same pjesni, naime: prikaza duševnoga razpoložaja Osmanova izza nesretnoga rata s Poljaci, te iz toga razpoložaja ničuća odluka careva; u jedno se tu označuje pathos Osmana se stanje turske vojske i vladavine. Misao na slavu Vladislava, pobjednika svoga, slavu, koja se pronosi po svem svietu, mori slavohlepnoga Osmana. On pozna uzroke svoga poraza, oni ga još više bole od same nesreće, ali ih odlučuje ukloniti. Dugim monologom (strof. 27—77) razlaže te uzroke, prispodabljajuć njekočnje ratoborne turske vojnike, koji su njegovim djedovom sticali pobjede, sa sadanjimi razmaženimi, koje Poljaci, uzprkos njegova osobna velika junačtva, sramotno poraziše. Tursko je pleme duboko palo; što strah što neposluh skriviše zadnji poraz. U buduće ima biti inako; „hoću unapreda da *moja* ruka svietom vrti.“ Osman zna, da su nevaljalštinu vojske pripravili sami njeki predjašni cari i doglavnici im svojom pohlepom za novcem: sarajske hotime stavljajuć na čelo vojskam, za zlato prodavajuć junačke časti, kupujuć vojnike. „Ne, ne, iztočni bojni puci, začeo sam djela veća: u *ovoj* sablji, u *ovoj* ruci svieta je udes, vaša sreća“. Takova duha Lesandro car i car Soliman, mladi još kao i Osman, osvojili su sviet; njih će on sliedit djela slavna, dokle vas taj sviet osvoji. To je sadržaj Osmanova monologa, dostojan junaka pjesni; želja junačke slave je Osmanova strast. Dalje nam pjesnik epski povieda (strof. 78—93) Osmanovu osnovu i odluku. U Aziju će poći, da sakupi veliku vojsku iztočnih junaka, te njom domaću si što kukavnu što neposlušnu ukriepi i obuzda; samo za junačka djela, a ne za novce i blud, dielit će svoju milost i časti. Odluku svoju „stanovitu“ očituje „pod zakletvu i pod vjeru“ velikomu veziru Dilaveru, koji ga bješe u poljskom ratu spasio u smrtnoj pogibelji, te je zato car njega uzvisio na veliko vezirstvo a skinuo predšastnika Huseina; još kaže isto hodži svomu i hadumu sarajskomu. Toj trojici pouzdanoj povjeri se, nalažuć im, da šute; pred svietom će pritajit svoju nakanu, razglasujuć, da ide klanjat u Meku, i odmetnoga Emirina sidonskoga kaznit.

Tomu, kako je u misli pjesnikovoj uzko spojena poljska pobjeda s glavnim činom pjesni, s Osmanovom propašću, te za to i prikazivanje one s prikazivanjem ove, tomu je očit znak, što u I. spjevu, da negovorim o prvih 18. strofah, od strofe 20 do konca epska priprava k monologu Osmanovu u strofah 19—27, pak monolog taj govori neposredno o Hoćimskom porazu u strofah 27—30, i 57—67, a strofe 31—57 u posrednom su savezu s istim predmetom,

jer u njih izvodi Osman prispodobu starih turskih vojnika sa sadanjimi, te razliku njihovu iztiče za uzrok pobjedam prijašnjih careva a porazu svomu. Eto koliko mjesta zaprema ovdje u I. spjevu ta poljska stvar! Je li se onda čuditi spjevu IV. i još njekim drugim? Nije li on naravan član u organizmu, komu pripada I. spjev? Monolog je Osmanov mnogo preko polovice sadržaja svoga retrospektivan; to je značajno za cielu pjesan: tako je opis Hoćimske bitke (spjev IV), i mnogo toga u spjevih II do XIII kao i XVI do XX. retrospektivno, naknadno uplitanje. U tom monologu obilno je provedena (u strofah 31—57) elegična antiteza „njekoč i sada", a vidit će se, da se ona, naznačena već u proemiju, često krat u pjesni ponavlja, različitim predmetom prilagodjena. Oblikom svojim monolog je taj više retoričan, nego li realističan, više iz glave umjetnika pisca, no iz duše uznemirenoga cara; ukrašen diljem retoričnimi figurami, ima i tu osebujnost, da govoreći car navodi direktno govore drugih ili svoje njekočnje (strof. 46—63). A prilično ista formalna obilježja naći ćemo u malne svih govorih diljem pjesni. U monologu tom ima dosta kulturnih crtah, o vojsci i vladavini turskoj; kulturnih crtah ima mnogo diljem pjesni, najpače u spjevih II-XIII, a epopeje obiluju takvimi crtami (Vischer Aesth. 1269—1271). Vrlo shodno je pjesnik učinio, da se Osman sravnjuje s Lesandrom i Solimanom po mladosti i junačkom slavohlepju; tiem se pridonosi psihologički jedan razlog, da Osman, koga protivnici u pjesni često zovu „djetetom", može biti protagonistom. Rado pjesnik prikazuje strašnu sliku poražene kod Hoćima turske vojske; ovdje u I. spjevu strof. 65 i 66 kaže car Osman, da od leških mača kraj Njestera druge rieke, krvave, protekoše, pače se Njester svuda napuni i zajazi turskimi mrtvaci. Na tu strašnu sliku povraća se rado pjesnik i u spjevih XVI do XX kod prigode; pak nije onda čudo, da ju u spjevih II—XIII kod prigode izvodi i obilnije, makar i hyperbolnim, u retorična pisca pojmljivim pretjerivanjem. Hyperbolu Gundulić ljubi, kako se vidi diljem ciele pjesni. Hyperbolna je i ona slika u navedenih strofah spjeva I; hyperbolna je 25. strofa: „sunce... kažuć da on (kraljević poljski) pri Njesteru iztočnoga razbi zmaja, *leteć za njim u potjeru sivi oro do Dunaja*". Tu pjesnik pretjeruje, nedrži se historične proze; od Hoćima su se Poljaci, po poljskih izvorih, i te kako rado vratili kući. Morda je i ova strofa od drugoga, a ne od Gundulića, ako grieši proti poviestnoj činjenici?

Značajno je za svaku od epopeja, s kojimi se poglavito ima sravniti Osmanida, koliko u kojoj zaprema mjesta epsko pripoviedanje, koliko li govori prikazivanih osoba, a koliko pak osobne reflexije pjesnikove. I u tom pogledu, koji je za slog epopeja od nemale znatnosti, ima Osmanida svoju osebujnost. U većini spievâ premašuju pjesnikove reflexije i govori prikazivanih osobâ sâmo objektivno epsko prikazivanje. Nemože se reći, da bi se u toj okolnosti spjevi I te XVI do XX značajno razlikovali od spievâ II do XIII. U spjevu I. ovakovo je razmjerje: od devetdeset i tri kitice dvaest i pet ih je epskih, petdeset govornih, osamnaest subjektivnih pjesnikovih. Slično je razmjerje u II. spjevu.

II. spjev nije, kaže g. Pavić, u dosljednu savezu s I-im. Ja mislim, da jest. On izvodi do kraja expoziciju, započetu u I. spjevu. Kitice 1—14 variacija su one elegično-reflexijne misli u proemiju; tamo se izvodjaše: oholost gotova propast, a ovdje: nerazborna smiona mladost gotova propast. Apostrofom — njom se pjesnik često služi — na mladost, koja se od nerazborna smionstva bez promišljanja i najtežih laća poslova kao da su laki, ter srće u propast, kako Ikar, Phaeton, Lesandro, i apostrofom na Osmana, koji, sličan onoj trojici, svojom je smjelom nakanom na putu k isto takovoj nesreći: tim izvodi pjesnik, da valja Osmanu, prije no odluku svoju izpuni, saslušati savjet pouzdanika svojih, koji su stariji i mudriji od njega, i da mu se valja, prije no se zaputi, zakloniti od zasiedâ i pogubâ, koje bi se za njegova puta u Carigradu izlegle, te bi osujetile junačke mu i plemenite osnove. Pjesnik eto sviestno i hotimice uvodi u razvoj glavnoga čina retardirajući, zapriečni momenat, poput inih epskih pjesnika. Taj momenat sastavit će savjeti Dilavera, hodže i haduma caru; oni će sklonuti cara na odgodu puta u iztok dotle, dok se neučini, što je za osiguranje priestola probitačno. Pjesnik je obilno kiticami 1—14 motivirao retardirajući momenat, obilno razvio unapred svoje subjektivno mnienje o temeljitosti savietâ carevih doglavnika; reflexije se njegove podpuno odazivlju kiticam 1—9 spjeva I: to je jedna tvrda kovča medju spjevom I. i II. Pjesnik je onaj retardirajući momenat još više obrazložio, naime sa strane i na rieči trojice doglavnikâ. Pred Osmana će doći Dilaver, hodža i hadum, i svaki svojim govorom (strofe 26—116) svoj mu predlog smierno preporučiti. Za Dilavera kaže pjesnik (strofe 14, 15, 16), da čim je čuo carevu odluku, razmišljajuć sve to više uvidja, kako je ta odluka nerazborna i pogibeljna, te ide

za to k caru, da mu izjavi svoje bojazni, a uzima sobom i hodžu te haduma, znajući, kako je i njima car svoju odluku kazao. Pred carem izpričavaju se za smjelost svoga svjeta naročito Dilaver i hodža. Dilaver se izpričava (strofe 26, 27, 28.): da ja rob govorim, pošto si ti car zapovjedio, suviše je ali čast moja (veliko vezirstvo), koju mi ti dade, daje mi smjelost, da za slavu tvoju govorim; jer izkustvo predjašnje, naime pobjeda poljska radi neposluha tvojih vojnika, svjetuje, da budemo sad na oprezu, i da neupanemo u zlo novo, koje možemo predvidjati. Dilaver veliki vezir, Dilaver spasitelj Osmanova života u poljskom ratu (I, 88), u prvom zlu, može smjeti da se nudja caru spasiteljem i od drugoga, prietećega zla. To je sasvim razložno. Jednako se hodža za svoj predlog izpričava caru (strofe 57—64) veleći: mene, redovnika božjega, bog nadahnu, da ti svjetujem ono, što ću reći; prosti ako ću odviše, ali istinu ću reći, pak slobodno padi moja glava. Neka se sravni s obilnom, dosad iztaknutom motivacijom pjesnikovom sliedeći dokaz g. Pavića za nesavez II spjeva s I-im (Rad XXXII str. 131): „U I. pjevanju veli pjesnik, da je Osmanova *stanovita odluka* poći u iztok. Tu *stanovitu* odluku svoju.... povjeri Dilaveru, hodži i hadumu.... Ali sasvim je nerazumljivo, kako nakon onoga „fait accompli“ (hoće reći: one stanovite odluke) u I. pjevanju, mogu u II. pjevanju doći Dilaver, hodža i hadum, *ni od koga zvani*, i kako može Dilaver, ne upitan od cara i ne rekav mu, po što je došao, započeti svoju besjedu riečmi: saviše je (on pokliče) gdi car slavni zapovieda, da se jedan rob utiče ulagati svîh besjeda“. — Svaki od trojice doglavnikâ svjetuje caru sredstva, kako da si osigura priestol, prije no podje u iztok; Dilaver mu svjetuje, neka prije uništi domaće protivnike svoga priestola, pretendente, a hodža, neka prije oženi kćerih gospodskoga roda, a hadum, neka se prije osigura od neprilikâ iz Poljske. Svakomu je pjesnik podao jakih razloga u podkrepu predloženoga savjeta. Dilaver, sjetiv cara (u strofi 28) pobjede poljske radi neposluha njegove vojske, nastavlja (strof. 30), da s te nove careve suprotive (nesreće Hoćimske) sad mnogi žele, da opet Mustafu podignu na priestol. Tako se ovdje u II. spjevu nadovezuje glede poljskoga rata na I. spjev, pak i glede Osmanovih domaćih protivnika, razjašnjujući potanje ovu protivštinu. Dočim naime u I. spjevu (strofe 11, 12) pjesnik samo veli, da je njeka pomoć, njeka zasjeda po smrti Ahmetovoj mjesto Osmana bila podigla na priestol strica mu Mustafu, sad u II. spjevu (strof. 30—54) Dilaver kaže, koji su to pomagači Mustafini, štono

iz nova, uslied Osmanove nesreće u poljskom ratu, ustaju željom, da Mustafu opet uzvise. (Očevidan je eto savez II. spjeva s I-im glede spletkarenja Mustafine stranke; ovaj II. spjev pripravlja dobro spjev XVII i dalje.) Tò je poglavito Mustafina mati: ohola, vladohlepna, hitra. Dilaver ju opisuje čarobnicom (povadjajuć se pjesnik za Tassom, Ariostom, Virgilom i t. d.), ali na više miesta (strof. 34, 38, 40, 41, 51) kaže glede te joj oznake i njekih inih, da se tako govori o njoj, a mnogo da je laži u tom no i mnogo istine. Realistične njezine oznake, odbiv fantastičnu vještičku, jesu po Dilaveru ove: ona je odmetna kršćanka, a sad nevjerna turkinja; nema boga, sama si je bog; sina ljubi tek kao sredstvo svoga vladohlepja; da opet steče carsku vlast i za uviek se u njoj utvrdi, počinit će svako zlo; i braću bi Osmanovu ubila. S tih razloga svjetuje Dilaver očito caru, neka dade prije svoga puta pogubiti Mustafu, Mustafinu majku i zeta joj Dauta (koga ćemo vidjeti da stupa u akciju u XVII spjevu), a na pol usta mu kaže, neka i braću svoju umori, jer „velika rieka nije, kâ se u vele dieli trakâ." Sigurno je ovakovim Dilaverovim govorom savez II. spjeva s I-im baš glede glavne epske níti pjesni dovoljno iztaknut, dakle i s te strane dovoljno motivirano, što Dilaver ide „stanovitu" carevu odluku puta iztočnoga zaustavljat. I hodža za svoj savjet navodi više razloga (strof 67—94): da se car ženi od nizoka roda, tužila bi mu se djeca na sramotu svoga porekla po materi; svi se cari žene od visoka roda, a Osman je car od carâ; pleme Osmansko za to slabi, što se mieša s prostačkom krvi; tast od visoka roda ostat će mu namjestnik u Carigradu, dok bude on na putu u iztoku, te će njemu već radi kćeri svoje vjerno čuvati carstvo. Hodža navodi (strof. 82—86) i primjere prijašnjih turskih carevâ: uprav Osmanov otac Ahmet imao je za ženu kćer miholjskoga „bana", od ruskoga carskoga porekla, te Osman ni nebi bio srca junačkoga, da mu majka nebude bila kraljevskoga koljena; grčkih cara i raških despota kćeri bijahu turske carice, te su Osmanovi djedovi unuci bili cara Ivana Palkošića, Gjurgja despota i Lazara. Pošto je dakle pjesnik tako prikazao, da hodža, božji sluga, svoj savjet ne samo smierno izpričava, ne samo odbija na objavu božju (nadahnuće neba), nego ga i tolikimi razlozi, a imenito primjerom prijašnjih careva podkrepljuje: može se lako prosuditi temeljitost jednoga razloga, koji g. Pavić za dokaz, da nije u savezu II spjev s I-im, te da nije Gundulićev, ovako izvodi (Rad XXXII, 134): „čudnovato je, ter do ista odaje slaba poznavaoca turskih odnošaja

pjesnik, koji u II. pjevanju upravo *hodži* turskomu meće u usta savjet, kojim bodri Osmana, neka grdno krši zakon turski, uzimajuć *gospodske* kćeri za *zakonite* žene. To je tolika povreda turskoga zakona, da u posljednjih pjevanjih upravo rad toga ponajpače Osman pogibe: pak kako da *hodža* na taku povredu zakona bodri?!" Čudnovato je doista, kako g. Pavić nije opazio da je ovimi riečmi upravo iztaknuo savez II spjeva sa posljednimi, dočim hoće njihov nesavez dokazati. Savez je vidan najpače u spjevu XVI strofi 87 i 98, gdje pobunjena vojska traži od cara medju inim i glavu hodže „jer ti (caru) opak nauk dava", pak u spjevu XVIII strofah 2—7. Što je pjesnik učinio, da hodža daje caru takov savjet a car sliedi takov savjet, koji poslie protivnici njegovi drže za povredu starih zakona turskih: tim je pjesnik izveo dramatičan sukob, a nije se nipošto pokazao nepoznavalac turskih odnošaja. — Treći carev doglavnik, hadum, svjetuje, neka Osman prije no se odputi u iztok sklopi mir s Poljaci i zarobljenomu Poljaku Korevskomu jaku stražu metne. Obširno (strofe 101—113) slavi hadum junačtvo poljsko, koje se je pokazalo u zadnjem ratu, a moglo bi se opet pokazati pogubno, da car ode u iztok neogradiv se prije od navale poljske; poimence slavi kraljevića Vladislava, Hodkievića, Rodovilskoga, Sborovskoga, Zamojskoga, Krunoslavu, koje vjerenik Korevski (strofe 113—116) nalazi se u sužanjstvu turskom, a Poljaci bi sve učinili, da ga oslobode; zato treba njega jakom stražom čuvati. Hadum se izpričava (strof. 109), što pred carem hvali neprijatelja; ta sam je car u boju upoznao, da je ta hvala istinita; u jedno kaže (strofe 111, 112) uzrok sili poljskoj: za čast i za slavu, u slobodi za slobodu biju se Poljaci; tim je iztaknuta opreka prama Osmanovu opisu turske vojske u spjevu I. Hadumovim govorom nadovezuje dakle glede Poljaka obširno i krepko II spjev na I; a kratko, kako vidjesmo, govorom Dilaverovim, pak i hodžinim (strof 77 „Leh čemerni"). — Tako savjetnici; Osman (strofe 116—125) odlučuje ovako: neće ubijati strica Mustafe ni braće svoje, nego im samo metnuti jake straže, a Mustafine majke se on neboji; poslat će, da mu se gospodje svietle krvi izbiru po svietu, a poklisara, da „mir ponese" Poljakom; metnut će Korevskomu sigurnu stražu. Alipaša odredjuje se za poklisara u Poljsku, hadum će poći djevojke izbirat caru, a Rizvan paši daje se straža nad Korevskim (strofe 125—131). Tako je svršetkom II. spjeva expozicija pjesni svršena.

Govori trojice savjetnika i cara karakteristični su, a i važni za razvoj pjesni; svaki je prema značaju onoga, koji govori. Dilaver, odlučni kruti junak, predlaže radikalno sredstvo: smrt pogibeljnih protivnika domaćih. Ovakov će se Dilaver pokazati i u zadnjih spjevih pjesni. Prorokov sluga hodža svjetuje na ime boga i po primjeru turske poviesti sjajnu ženitbu. Hadumu dolikuje savjet, da se sklopljenim mirom treba ograditi od poljskih junaka; takov svjet nije sraman za eunuha čuvara harema. Pjesnik je dakle to sasvim shodno udesio. Kako Dilaver opisuje samoživu spletkaricu Mustafinu majku, može se slutiti, da će ona biti najpogibeljnija Osmanu, a to će se u spjevih XVI do XX obistiniti; psihologički je pak naravito, da se mladjahni junačni car, nevješt „vuhvenoj" sili, te žene najmanje boji. Hodžin govor jek je one u proemiju udarene treće žice: u slavu Poljske. Shodno čini pjesnik, prikazujuć nam što prije sama Turčina kao slavitelja Poljakâ; od Turčina u oči poraženomu caru turskomu izpoviedana slava Poljakom — najveća je što može biti. Isti motiv ponovit će pjesnik još više puta. Ujedno nam hodžin govor prvi put kao iz daleka ukazuje glavne poljske Hoćimske junake, na koje će se pjesan obilnije povraćati, pak junakinju poljsku Krunoslavu i sužnja vjerenika joj Korevskoga, koje će dvie osobe poslie biti ponajglavniji romantični karakteri pjesni; na koncu II spjeva ukazuje nam se i Rizvanpaša, u daljnem tečaju pjesni koban po Krunoslavu i Korevskoga. Za mladjahnoga Osmana, već gorko izkušana strašnim porazom jednim, pristupna svjetu svojih pouzdanikâ (sravni spjev XVII, 13), ali k jednu junačna i velikodušna cara nije ništa naravnije nego da se donjekle povadja za svjetom svojih doglavnikâ, ali da odbija okrutni Dilaverov predlog, neka bi pomorio svoje rodjake. Karakteristično je pjesnik učini, da su Osmanove prve rieči poslie govorâ njegovih savjetnika emfatično očitovanje njegove plemenštine: „živ mi (bio) dundo (stric) i sva braća moja živa da su". Što nastavlja, jasno sjeća na reflexiju u proemiju 4. i 5. kitici I spjeva: „bog ukloni, da onoga smrtnom ranom viek ozledim, vrh prestolja ki ovoga sjedio je, gdje ja sjedim; ako sam ja sad uzmnožan, i on u biću bì mojemu, i kô je život men' podložan njegov, i moj tak bì njemu" (II 117—119). Jednako je plemenito, i psihologički naravito, da se on čarobnice Mustafine majke ništa neboji. Sve je to plemenito, ali nije shodno. Dilaver bolje pozna protivnike Osmanove; njegov okrutni svjet je razložit, on bi mogao privesti k cilju. Preblagoga Osmana strmoglavit će bezobzirni kruti protivnici, poimence baš i

Mustafina mati, kako ćemo u spjevih XVI do XX vidjeti; u njih će se opet isto tako radikalan i odlučan Dilaver, a isto tako preblag Osman pokazati — na svoju propast. — Drugi spjev dobro završuje expoziciju pjesni. Odgoda puta careva u iztok obilno je motivirana. Car prihvaća od savieta samo one, koji se tiču Poljakâ i ženitbe, a neprihvaća savjet pomora Mustafe, matere mu i Dauta te braće svoje (o kojoj poslie nema govora); ovi ostaju na životu, samo ih dá car jače stražiti U daljnem razvoju pjesni počam od III spjeva izvodit će se savjeti, koje car prihvaća; nu donjekle baš izvedbu njihovu upotriebit će Mustafina stranka za pomoćne motive buni na cara te umorstvu njegovu. U takovu je razvoju dramatične logike. Što čini car od carske junačke brige za podkrepu moći turske, a što neizkusan propušta učiniti ili tek na polak čini od velikodušja, to će neplemeniti, sebični, lukavi, njegovom plemenštinom na životu ostavljeni protivnici upotriebiti na njegovu propast. On si ju sam pripravlja; njegov je hamartema njegova mladenačka velikodušna a neoprezna slavičnost.

Što pjesnik na više miesta (strofe 31, 33, 55, 116—120) spominje na usta Dilaverova i Osmanova ob odnošaju Osmana naprama njegovoj braći, to možebit nije prema historičkoj istini. Ako se je u istinu i dogodilo tako, da je Osman svoju braću dao podaviti, bud u ono doba, o kojem se tu u II. spjevu radi, bud već prije: to se odatle, što pjesnik u II spjevu prikazuje stvar tako, da je Osman velikodušno ostavio braću na životu, nemora izvoditi da pjesnik nije znao za historičnu istinu, nego je jednako moguće, da je pjesnik u svojoj pjesničkoj karakteristici Osmana navlaš izpustio po koju ružnu crtu realnoga Osmana, — da ga je ponješto idealizovao. Pjesnik često vrlo tanahno karakteriše; tako n. pr. u kitici 123 Osmanov neprilićan položaj naprama hadumovu svjetu, neka traži mir u Poljaka. Samo jednom kiticom Osman o tom govori, i to tako, da se neponizi; ponosnim eufemizmom kaže: „nek poklisar od moje strane mir *ponese* Poljakom, ki svak želi.“ Isti ili sličan eufemizam, u obće sličnih tankoća nalazi se u pjesni više. Dilaver (strof. 55) nesvjetuje caru pomor braće očito nego tek na pol usta, prispodobnom poslovicom. Karaktaristiku Alipaše, koji se šalje u Poljsku mír sklapat, koji dakle treba da je diplomat, valjano je izveo pjesnik (strof. 126—130): on je medena govora, posmješljiv, uljudan, hitar, rječit, vuhven. Sigurno se je pjesnik u toj karakteristici povadjao za Tassovim Aletom (Jer. oslob. II, 58). Pjesnik je uhvatio sgodu, gdje dolaze pred cara savjetnici, da opiše

(u kratko) Osmanov sjajni priestol, odjeću mu i lik, a savjetnici nisu ništa označeni vanjski, do nješto običajna im turska ceremonialnost pred padišahom (strof. 18—26); nu značaji im, najpače Dilaverov, jasno probijaju u govorih. Diljem pjesni (već u proemiju) nalazimo često gnome, ili reflexije sentencijne; gnomâ ima i u govorih triju savjetnika, ko što opet u XVII spjevu: u Dilaverovu govoru strofe 29, 53— ova se slično ponavlja u XVII spjevu — 55., u hodžinu 61, 76, 80, u hadumovu 98. 99. U kiticah 69—75 umeće pjesnik uprav onako značajnim načinom direktan govor u direktan, kao što u I 60—63, pak i inače često u pjesni. Od sto trideset i jedne kitice II spjeva četrnaest ih je subjektivna reflexija pjesnikova, do sto govornih, a tek dvadesetak čisto epskih. Takov pjesnik više je reflexivne, lirske, retorske žice nego li upravo epske, što će se s više strana pokazati.

Razloživši tako expoziciju, neće biti s gorega, ako već sada od prilike natuknem svu osnovu pjesni. Dvoji odlučeni posli, sklapanje mira s Poljaci i traženje ženâ za cara, izvode se od III spjeva dalje; prikazivanje toga, i što s tim dovodi u savez pjesnik, zaprema velik dio sadržaja u spjevih III do XII. Domaći protivnici Osmanovi izčezavaju nam s vida, pak se djelotvorno ukazuju istom pravo u XVI spjevu, pošto su obadva ona posla obavljena, te je došao čas, da car ide u iztok i izvrši svoju reorganizatorsku veliku osnovu. Na izvadjanju toga glavnoga cilja zapriečit će cara buna; izvadjanje onoga jednoga i drugoga predhodnoga posla zaprema na oko polovicu ciele pjesni, a ta dva posla su ipak tek sredstva k svrsi, sredstva takove naravi, da će prikazivanje njihovo težko izaći epsko-dramatično. Put u Varšavu za sklapanje mira, i putovanje haduma tražeća žene za sultana: koliko će to moći podavati epskoga napredujućega čina? Unapred se može očekivati, da će pjesniku u prikazivanju onih dvaju predhodnih posala pretegnuti *opisni i lirski* momenti te retrospektivno uplitanje prijašnjih dogodjaja (morda poljsko-turskoga rata), a napredujući razvoj tek epizodnih epskih čina. Pjesnik je sbilja tako i načinio. Prikazujući put hadumov po carstvu, osobito po grčkom otočju i kopnu pak po jugoslovinskih pokrajinah, pjesnik će opisivat slavna njekoč mjesta, i zavozit se u elegične reflexije, odzivajuće se prvoj česti proemija, ili dolikujuće elegične prizore izvoditi. Prikazujući put poklisara u Varšavu, pjesnik opisuje mjesta i osobe, koje mu na tom putu u pamet dozivlju štogod iz prošlosti znamenita, što s predmetom u njekom, bar liričnom, savezu stoji, najpače slavnu Vla-

dislavljevu pobjedu kod Hoćima; ovaj se potonji motiv na raznolik način više puta izvodi. Turčin sjetno, Poljaci veselo variraju taj jedan tema raznoliko a dopunjujući se. Vidit će se, da je pjesnik u tom veliku silu pokazao; da mu ja kompozicija baš umna.

Prizore puta poklisarova vješto izmienja s prizori hadumovimi, preplićе ih, i tako se uklanja jednoličnosti te mu izlazi reć bi raznoliko bujan, a ipak jedinstveno stilizovan sag izpod ruke. Uz to je tu i tamo utkao napredno razvijajuće so sgode romantičnih, epizodnih junakinja i junaka: Krunoslave, Korevskoga, Sokolice, recimo i Sunčanice te Ljubdraga; povodom ovoga najživlje je izvio svoju tugu rad propasti slovinskih balkanskih država i svoju želju, da bi ih Poljaci izbavili turskoga jarma, dočim indje pripjeva slavu poglavitim junakom, koji su na Turčina vojevali. Ni Dubrovnika svoga nezaboravlja; i njemu, njegovoj slobodi i slavi uplićе u pjesan zelen lovor-vienac. Kršćanska, slovinska, reć bi sveslovinska misao živo se ozvanja na više miesta, najsilnije u slavi poljskoga kraljevića Vladislava. U sukobu Sokolice junakinje turske s Vladislavom pjesnik je krasno iztaknuo vitežku, uljudjenu veličinu slavenskoga kršćanskoga svieta prema turstvu. U XIII spjevu njekako već iz daleka počinje akcija protivnikâ Osmanovih; pakao se diže na neprilike caru Osmanu. Prema tomu bio bi vršak pjesni u spjevih XII do XV. Odatle do spjeva XIX je peripetíja, okret. Zadnji spjev je katastrofa. Poslie sjajne slike, koju nam o Poljacih izvedè pjesnik, to crnji se ukazuje prizor turske pobune proti Osmanu. Gledamo kobno-tragični prizor silna carstva, koje, na vrhunac svoje moći dospjevši mačem, samu sebi (u osobi cara Osmana) kao mačem zadaje težku ranu. Robovi, — a što su Turci prema sultanu no robovi, kako sami doglavnici carevi i za sebe kažu, a i pjesnik često veli, — robovi carevi cara Osmana ubijaju, njega, koji ih je htio podići k staroj slavi, i baš za to, što je to htio. Pjesnik je to veličajno i posve obilno baš tako prikazao. Njegova elegična melodija, na početku pjesni sjetno o prolaznosti i promjenljivosti svega zemaljskoga zvoneći, na koncu pjesni ori veličajno ko trublja zadnjega suda; taj konac je kao prema onoj rieči: svieta poviest je svieta sud. Dakle kompozicija pjesni provedena je ovako: I i II spjev expozicija, III do XII napredak, XII do XV bio bi vršak, XVI do XIX peripetija, XX katastrofa. Ovakovu terminologiju rabim prema Aristotelovu prispodabljanju sastava epopeje sa sastavom tragedije, i prema Herbartovim riečim o Homeru. (S. W. I. §. 112).

III spjev. Putom poklisara Alipaše u Varšavu bave se u savezu spjevi III., IV., V. Na dohodu pramaljeća digav se iz Carigrada, i prošav Rumeliju, dolazi Alipaša u Bugarsku, na Drenopolje na Marici. Ova rieka daje pjesniku povoda, po associaciji idejâ, da spomene Orfeja; jer Maričine vale Orfej da je pjesmom zaustavljao. Pjesnik poslavenjuje mitske predaje grčke; u njegovo doba već cvaše anahronistički panslavizam, koji nalazimo u novije vrieme u Dankovskoga, Kolara itd. Po pjesnikovih riečih Srbi i Bugari kazuju sedam vrela, koja probiše na pjevanje Orfejevo; upotriebiv poznatu mitsku predaju ob Orfeju, završuje o tom pjesnik (strof 16, 17): „Orfej Bugarin slavni ostavi pjesni svoje slovinskomu svom' jeziku, djela od slave da u slavi bugare se (pjevaju se) u njih vîku. Tiem u njih se još začina itd.“ To je poetička genealogija narodnih junačkih pjesama naših. Nebi valjalo spodticati pjesniku, da je to valjda neznanstven, nerealističan nazor; njemu dolikuje i dobro pristaje pjesnički nazor: izvodeći od tako drevna i slavna početnika, kako je Orfej, narodne junačke pjesme, obavija njekim mitskim sjajem i dostojanstvom te prirodne pučke tvorove. Junaci, koje da slave narodne pjesme, navode se ovi (strof. 17—28): car Lesandro „Srbljanin“, Stjepan, Uroš i ostali cari od Nemanjske kuće, Obilić, Sviloević Mihajl, Kraljević Marko, „Lauš“ kralj (Ljudevit t. z. veliki), vojvoda Janko (Sibinjanin), kralj Matijaš, poljski kralji Bator, Vladislavi, Kazimiri, Šišmani. Pjesnik se tu nije strogo držao realnoga sadržaja narodnih pjesama; doduše on ni negovori izrikom o *narodnih* pjesmah, ali bit će jamačno imao njih na umu. Njekoji od ovih junaka (Bator, Lauš) valjda se nisu, a njekoji (Lesandro Srbljanin, svi izbrani poljački kralji Jageloni itd.) sigurno se nisu slavili u pravih narodnih pjesmah. Za duh pjesni svakako je značajna ova narodnostna crtica. I Dubrovnik se, po pjesniku, slavi u narodnih pjesmah: „glasi se u njih sried naroda od iztoka do zapada vjera, gospodstvo i sloboda Dubrovnika mirna grada“ (strof. 22). Kod više njih od onih junaka spominje se, da su „sataritelji turskih sila“, čim je za razsudna čitaoca motivirano, zašto li pjesnik o tih narodnih pjesmah govori: one su osjećanjem protuturskim u srodstvu, u savezu sa subjektivno-lirskim duhom pjesni, i tako posredno sa epskim predmetom pjesni. (Da se ovdje nespominje i naš Nikola Zrinjski Sigetski, to je u prvi mah tim čudnije, što je u IV. spjevu strof. 42 rieč o Mehmetu Sokoloviću, „kiem još slove kraji ugarski cieć vazetja od Sigeta“. Nu i tomu bi se našao tumač u tada-

njih nejasnih političkih i poviestnih nazorih mnogih Dubrovčana). Spomen o poljskih kraljih, poimence o Šišmanih, privodi pjesnika u apostrofu na tada vladajućega Šišmana III. (strof. 28—35) i sina mu Vladislava, pobjednika Osmanova (strof. 35—51). Tu spominje pjesnik i istinitih poviestnih okolnosti o rodbinskih svezah one dvojice s prvimi vladarskimi kućami evropskimi i o bojnih im djelih; inače su te apostrofe kao apoteoze, slavospjevi puni hyperbola — po tadanjem načinu epopeja n. pr. Tassove, Ariostove, Camoesove. Ako i jest po našem ukusu toliko laskanje neliepo, nekrivimo zato sama pjesnika, koji se je povadjao za ukusom svoga vremena, za primjerom prvakâ u epopeji. Nu naš pjesnik je imao i dosta povoda, da u hyperbolah slavi sbilja zaslužnoga Vladislava, imao je pobude od srca, kao Slovin, a slovinsko čuvstvo u njem je jako razvijeno. Bila mu je i namjera plemenita; on potiče Vladislava, da bi Turčina iztjerao iz Europe: (strof. 47) „. . . tjeraj mjesec k noćnoj tmini, dan da svane s tvoga oka“. Našemu je pjesniku — što se i poslie češće u pjesni očituje — Poljska očekivani spasitelj raje od osmanskoga jarma. Izričući on ovu domoljubnu političku nadu, nebudi mu zamjere, šta Vladislava toliko slavi, a nebudi ni čudo, da se kako ovdje tako i često indje u pjesni (već u proemiju) Vladislav te u obće Poljaci obširno tolikom slavom uzdižu. Za kompoziciju pjesni, za psihologički naravito uplitanje slave poljske (s pobjede Hoćimske) u glavni čin pjesni, u prikazivanje Osmanove propasti, značajne su kitice 35, 36: „O preslavni kraljeviću, nedobitna tvoja dila ja bugâreć slavan bit ću; tvoga imena ta je sila. Ah prem srećnih mojieh dana, ki ću pokoj nać u trudu, ako u smrti cara Osmana sried tvê slave živjet budu“. Usred apostrofe na Šišmana sjeća pjesnik u kitici 34. na situaciju, u kojoj se sad nalazi čin pjesni, veleć: „(turski) car, ki se ponosi car od carâ, sad se tebi klanja proseć poklisarom mir u tebe“. — Poslie apostrofâ opisujući dalje put poklisarov pjesnik kod slavnih miesta upliće crticâ starinarskih, povjestničkih, zemljopisnih, i elegičnih refleksija. Kod Stare Planine spominje, da je tu Martov gvozdeni stan bio; kod Varna sjeća se poraza Vladislava ugarskoga kralja, a poraz staroga Vladislava sjeća po kontrastu pjesnika odmah na pobjedu novoga (strof. 58—62), koji da je, veli pjesnik, sad „blizu Varna“ pobio cara turskoga i osvetio staroga Vladislava, a Kozaci da su (paša im „proć volji“ junačtvo hvali) sad za odmazdu Varno poharali. Kod Dobruče i Zagorja u podunavju iztiče gospodarsko sjajno stanje tih prediela plodnih; kod

Nikopolja spominje rimski most od sto oka; tu i kod Ćelijâ, nekoč glasovita grada, sad razvaljena, maša se opet one elegične žice u proemiju: „Vrieme mrakom od zabiti care i carska krije imena, sama je svjetla viek na svietu dielâ slavnih uspomena (strof. 71). Mru gradovi od kamena stanovita, a čovjek od umrle puti žali, jer nema vječnieh lieta. Ah ponosna naša ćudi! I jest jošte, tko se vara, i u životu tvrd se sudi, videć, kami da se obara“ (strof. 75, 76). Na sličnu misao, slične antiteze često se u pjesni povraća pjesnik, primjerice u spjevu XX. strof. 24, 25. Prešav kod Ćelijâ preko Dunava „ujahà poklisar u bogdansko polje“, na kobno bojište, gdje „minuloga ljeta“ Poljaci strašno pobiše Osmana. (Je li ovdje pjesnikova topografija nepodpuna, pošto je od Dunava do Hoćima, poljsko-turskoga bojišta, još vrlo daleko, i dade li se iz te nepodpunosti što odlučna proti saveznosti kompozicije izvesti, o tom će biti poslie govora). Na pogledu „gorâ“ od turskih kosti poklisar pita pratnju svoju, poznaju li ta kobna mjesta. U pratnji je i novi bogdanski beg, vojevoda, koji (po strof. 3—7) s tom prigodom ide u svoju vojvodinu, da preuzme mjesto svoga predšastnika Gašpara Miloštića. On moli poklisara „da objavi broj junaka, mjesta i sgode turske vojske, sve što od cara bì i od Leha, i kako caru Leh odolje“ (strof. 88. 89). Svoj upros motivira beg bogdanski riečmi: „bit će (ti) utjeha druga naći u nevolji“. Sadržajem kiticâ 80—89 pjesnik je pripravio, motivirao sliedeći IV. spjev, t. j. pripoviedanje poklisarovo ob onom, za što ga je beg uprosio. Ako bi tko morda, recimo, prema historičkoj istini, prigovorio pjesniku, što novi vojvoda istom sada putuje u Bogdaniju, premda je predšastnik Gašpar Miloštić već koju godinu prije poginuo, to bih pjesnika branio ne samo opazkom, da se pjesnik nije dužan držati realnosti najpače u takvih sitnicah, nego i tom okolnostju, da je pjesnik jamačno navlaš pridao poklisaru osim straže vojničke još otmena pratioca, koji će biti dolikujući slušalac poviedanju poklisarevu; valjda pak neće nitko osbiljno prigovoriti: nevjerojatno je, da taj novi bogdanski beg nije bio u Hoćimskoj bitci, kad su u njoj bili nebrojeni Turci iz tri diela svieta, te nebi trebao pitati poklisara, da mu o njoj pripovieda.

Na jedan prigovor g. Pavića shodno će biti da se već ovdje kod III. spjeva u kratko osvrnem. On kaže (Rad XXXII. str. 127), da je u pjevanjih II. do XIII. u kronologiji takov nered, da se njegov postanak nemože drugačije razumjeti nego ako se uzme, da pjevanja II. do XIII. nisu od istoga pjesnika, od koga su pje-

vanja I. te XVI. do XX, t. j. da nisu od Gundulića. Pod ovu rubriku navodi g. Pavić (str. 130) kao 3. točku sliedeće: „U pjevanjih II. do XIII. *sve vrije* od nejasnoće izraza, opisa i *prielaza od jedne misli drugoj*". Pošto prelaženje od jedne misli drugoj valjda neće biti samo sobom ni logički ni estetički prikorno, nego tek njekako kvalificirano prelaženje, i pošto je g. Pavić naveo samo ciela dva primjera za podkrepu svega navedenoga prigovora, kojima se nimalo neodklanja nejasnoća izraza „prielazi od jedne misli drugoj", ako ti prelazi imadu biti prikorni, kao neredni i k tomu česti: to moram predpostavljati, da se pod timi prikornimi prelazi imaju razumievati i oni u III. spjevu osobito očevidni, a u spjevih II. do XIII. dosta česti prelazi od epskoga saveznoga pripoviedanja na subjektivne pjesnikove reflexije, na apostrofe (ili pak na epizodne epske umetke), čim se epsko savezno prikazivanje glavnoga čina prekida. Tako se u III. spjevu prelazi od epskoga pripoviedanja bezposredno na apostrofu „O Šišmane itd" (od strof. 27 na 28), od apostrofe Šišmanu na apostrofu Vladislavu (od strof. 34 na 35); kitice 70, 72, 73, 74 i 77 tvore savezno epsko prikazivanje, a unj su umetnute kiticami 71, 75 i 76 subjektivne pjesnikove reflexije, sentencije (stojeće dakako associacijom idejâ u psihologičnom savezu s predmetom epskoga prikazivanja). Da i jesu prikorni ovakovi ničim, ni veznikom morda shodnim, ne posredovani prelazi u spjevih II—XIII, to oni ipak nemogu biti dokaz, da su ti spjevi od drugoga pisca no spjevi I. te XVI do XX; jerbo i u ovoj potonjoj skupini, koja je po g. Paviću prava savezno komponirana svojina Gundulićeva, ima isto onakovih ničim neposredovanih prelaza: tako je n. pr. u spjevu XX od strof. 14 na 15 neposredovan prelaz od epskoga prikazivanja na apostrofu „Ah, gdje ti su, care Osmane itd", pak od strof. 19 na 20 prelaz je od te apostrofe na subjektivnu sentencijnu reflexiju pjesnikovu „ah ovako sreća vrti i t. d.," a od ove pjesnik opet prelazi (od strof. 23 na 24) na apostrofu „naučite ljudi oholi i t. d." Dakle se ovakovi prelazi nebi mogli spodticati samo spjevom II do XIII. Nu niti nije ništa u njih prikorna, neredna. Na drugom mjestu ću pokazati, da je njekim prvakom u epopeji, ponajpače Camoesu, isto tako kao našemu pjesniku svojstveno takovo često ničim vanjskim neposredovano uplitanje subjektivnih reflexija i apostrofa, prekidajuć epsko savezno pripoviedanje.

Izvedena u ovom spjevu čitulja junakâ bojnih proti Turčinu analogna je čitulji poljskih kralja u XI spjevu, turskih cara u XX

spjevu. Za hyperbolno izražavanje pjesnikovo — kojega nevalja shvaćati ad verbum, i prigovarati za to povredu realne ili poviestne istine — značajno je, što se veli o (narodnih) južnoslovinskih pjesmah, da se u njih slave „*svi* poljački kralji izbrani: Jageloni, Vladislavi, Kazimiri i Šišmani“ (strof. 27); hyperobolni „sav“ nalazi se češće u pjesni. Hyperbolan će morda biti i izraz u strof. 52 „Vitoš diže vrh u dubju *niklu iz leda*“; i narodna i umjetna epska pjesma ljubi, kao i priča, hyperbole: u Virgila, Tassa, Ariosta, Camoesa ima ih sva sila. Antiteze, česte u svoj pjesni, nalaze se i ovdje (n. pr. stof. 73, 74, 75, 76.) Od osamdeset i devet kitica ima ih lirskoga značaja (pjesnikovih apostrofa i reflexija) jedna četvrtina, malo je govornih, daleko su pretežne epske.

IV spjev. Kako je u predjašnjem spjevu pripravio, izvodi pjesnik u ovom tako zvani katalog vojske, poput Homera, Virgila, Tassa; ovaj IV. spjev je takov „katalog“. Poklisar Alipaša opisuje svomu pratiocu u kratko lanjsko Hoćimsko bojište, obširno tursku vojsku što je tu poražena, i donjekle i samu bitku. Opis, „katalog“ turske vojske veoma je živ. Alipaša naznačuje mjesta, gdje je koji odjel stajao, spominje vodje i broj svakomu odjelu, izvodi kratke životopisne crtice o vojskovodjah, a etnografske o vojskah, naznačujuć im poriekla, značaj, oružje, odjeću: sve je to prikazano prema uobičajenoj u epopejah tehnici. Jamačno se je naš pjesnik povodio za primjerom prvih klasičnih i romanskih epopeja. Slika turske vojske živa je i bujna; značaji su raznoliki, sve tursko carstvo, svi kraji: Europa, Azija, Afrika, zastupani su. Sama Hoćimska bitka neopisuje se podpuno; tek na dva tri mjesta u kratko ističe Alipaša odlučne prizore bitke, odlučne za poraz turski. Nije tu ni katalog takodjer poljske vojske; taj se izvodi istom u XI spjevu, gdjeno poklisar Alipaša gleda u Varšavskih kraljevskih dvorih slike Hoćimskoga boja; tako je i Tasso na široko razstavio svoja dva kataloga protivničkih vojska. Dočim Tasso u svojoj epopeji, Homer u Ilijadi, opisuju epskim načinom vojske prije bitke, koja će se zametnuti, naš pjesnik nečini tako, već se tu povadja jamačno za kompozicijom Odysseje i Aenejide. Kako putnik Odyssej pripovieda Feakom grčke i svoje predjašnje sgode, a putnik Aeneja Didoni Trojinu propast: tako ovdje putnik Alipaša svojoj pratnji na Hoćimskom bojištu pripovieda o turskoj vojsci, koja je lani tu poražena. Od neizmjerne te vojske sad su tu samo gomile kosti i praha. To je strašan kontrast; može se reći, prema slogu ciele pjesni, da je pjesniku navlaš bilo do toga kontrasta. Nije on iz-

pripovjedio epskim načinom i prema kronologičnom sliedu o vojski turskoj i porazu njezinu, nego je to prikazao naknadno, retrospektivno, u lirskom reflexu bolno potresenoga pripoviedaoca Turčina; tim dobiva ovaj Gundulićev „katalog“ vojske značaj lirski, elegični — što sasvim odgovara obćenitomu značaju pjesni, te se odaziva dosta čestoj u pjesni elegičnoj antitezi: njekoč i sada. Ovakovim retrospektivnim uplitanjem predjašnjih dogodjaja postiže pjesnik mnogo za koncentraciju sastava pjesni, čemu ima obilje primjera u francezkih i talijanskih tragedijâ tako zvane klasične forme. Osobito prikladan analogon ovakovoj kompoziciji naše pjesni nalazi se u Camoesovoj epopeji, kako ću poslie razložiti. Tako shvaćajući IV spjev, nije on pravo reći epizoda, nego je bitan sastavni dio predmetu pjesni, t. j. propasti Osmanovoj; toj je poraz Hoćimski prvi povod, od tud nastade potreba reforme u vojsci, i potreba mira s Poljskom. Taj poraz i te reforme spodtiču poslie u 16. i 18. spjevu buntovnici Osmanu. Uz to se je Gunduliću samo sobom nadavalo, da prikaže Hoćimsku bitku onako retrospektivno, u liričnom reflexu. Poklisar carigradski, putujuć u Varšavu mir sklapat, proći će Hoćimskim bojištem; dakle će tu pjesnik lahko naknadno bitku opisati. Za to mislim, da je pjesnikova kompozicija upravo ovdje posve naravska, razložita, umna, pjesnički istinito i vele liepo provedena. Da li pjesnik grieši proti historičkoj istini, prikazujući Alipašu putujuća u Varšavu na sklapanje mira, i da li je za to pjesnik prikoran, o tom će biti rieč na drugom mjestu. Pjesnik je baš elegičnu situaciju Alipašinu vrlo krepko i obširno izrazio; na početku svoga pripoviedanja (strof. 2—8), i na koncu (strof. 119—121) Alipaša silnom bolju krepkimi retoričnimi antitezami iztiče poraznu opreku izmedju vojske, kakva je bila, i njezinih sad ostanaka; pak i objektivno pripoviedanje o vojsci i bitci prekida on višeputa provaljujuć u bolne reflexije, a nehotice udara i u slavu poljskih junaka, osobito kraljevića Vladislava, tako da je ova naricaljka Turčinova ujedno s njeke strane hymna na Vladislava. Nije to nenaravno, pače čim bi mogao Turčin više ublažiti sramotu poraza turskoga, nego tim, da veliča neobično junačtvo neprijateljevo? Razumljiva je dakle Alipašina hyperbolna slava Vladislavu (strof. 14—16): „Nu da obrane i od toga i druge im (Poljakom) sve su pale, prsi bi ih od samoga kraljevića sačuvale. Neište se gradja ina, gdje Vladislav slavni postâ; za sto gorâ i planinâ on sam svoj je vojsci dosta; on sam turskoj vojsci odoli i od krvi rieke proli od Njestera širje i više“. Takovih hyperbolâ

o istoj stvari ima i u ostalih spjevih, poimence i u spjevih I te XVI do XX n. p. baš u Osmanovu govoru u I. spjevu strof 65, 66. Turčin se izpričava, što hvali neprijatelja (strof 58, 59): „Nu vaj huda kobna posla! Spomena me htjè razžalit, da mi je triebi sried nevoljâ neprijatelje silom hvalit. Ah! nehvalim neprijatelje, nego kriepost, kâ pod nebi svjetlosti ima dana bjelje, i gdjegod je, hvala je sebi." Mnogo toga, što navodi Alipaša o vojskah i vojskovodjah, slaže se bud sa I spjevom, bud sa spjevi XVI do XX. Kako car Osman u I. spjevu, isto tako ovdje Alipaša iztiče medju uzroci poraza turskoga neposlušnost, uzmak, mekoputnost, ili kakvu god nevaljalštinu vojskâ turskih; što se veli o krivini janjičara ovdje u IV. spj. strof. 22—34, i spaholjanâ strof. 27 i 28, podudara se dobro s riečmi Osmana u I. 63, 64; što o junačtvu Dilavera i njegove vojske u IV. 74, 78 i 79, posve se slaže sa I. 88 i 89; što o neratobornosti misirske vojske u IV. 113 i 114, slaže se s Osmanovim ukorom u I. 50; karakteristika spahijâ u IV. 33, da „mješte boga pjenez služe", i njekih još oddielâ vojske, da su lupeži i pljačkari, odaziva se oznakam u zadnjih spjevih. Kako poklisar Alipaša označuje u strof. 20—25 Aliagu vodju janjičarâ vierna caru i junačna, takov nam se taj Aliaga prikazuje u spjevih XVIII i XIX; Derviša, glavu spaholjana, označuje u strof. 25—29 junaka silna ali podhibna caru, velika krivca porazu turskomu, pak s tim se posve slaže, kako je u spjevih XVIII i XIX prikazan taj Derviš junački protivnik cara i Dilavera. Što pjesnik o Gašparu Milostiću spomenù u III, 5 i 6, to ovdje u strof. 39 nadopunjuje pjesnik na usta Alipašina, veleći da Škenderpaša bješe prednje ljeto (godinu prije Hoćimske bitke) Gašpara i Poljaka pobio. Alipaša navodi dakako i njeke momente iz bitke Hoćimske, koji nisu bili spomenuti u predjašnjih spjevih, naročito u I-om, n. pr. o budimskom paši Mahumetu Karakašu (strof. 47—56.); nu ima, kako se vidi, dosta savezne skladnosti IV spjeva sa spjevi I te XVI do XX a vidit ćemo poslie, da se IV spjev u mnogoj crti opisa Hoćimske vojske i bitke slaže s poviestju i sa crtami u poljskih suvremenih pjesnih o tom, premda g. Pavić (Rad XXXI str. 125) kaže: „u pjevanjih II do XIII... toga se (tobož historičnoga) veoma mnogo spominje, ali *u svem* tom *nema baš ni truna* historijske istine". Evidentno će se pokazati, da je to tolika *znanstvena* hyperbola, da je prema njoj svaka Gundulićeva *pjesnička* hyperbola psihologički i logički i estetički lahko pojmljiva i oprostiva. Po pripoviedanju Alipašinu bijaše u bitci i junakinja turska Soko-

lica, kći „velikoga Mogora“, sa svojih dvanaest bojnih družica. Pripoviedalac obširno prikazuje njezinu divnu ljepotu i ljubav s carem Osmanom, ponješto i njezino junačtvo, u strofah 87 do 110. Baš nedolikuje Alipaši u toj tužnoj situaciji toliko govoriti o Sokoličinoj ljepoti i ljubavi. Ali to *pjesnik* na usta Alipašina govori, te nemareći za podpunu realnu doličnost, podaje već ovdje početak romantičnoga episodnoga čina, koji se tiče Sokolice, te će se u sliedećih spjevih dalje izvoditi posve dosljedno nadovezujuć na ono, što ovdje u IV spjevu Alipaša o Sokolici kaže. Takovo probijanje pjesnikove subjektivnosti opaža se u ovoj pjesni često; vidit ćemo, da i u drugih slavnih epopejah ima čestih povreda realne doličnosti, osobito u Camoesa očevidne su analogije našemu pjesniku. Sam značaj amazonke Sokolice, mnogo toga u njezinu opisu i njezinih sgodah izveo je pjesnik po slavnih epopejskih uzorih. Kod Dilavera spominje Alipaša još jednu žensku osobu, na koju će se pjesan u XIX spjevu obilnije povratiti, naime Dilaverovu ljubu Perzijanku Begumu (strof. 75—78). Osobito krepko i vješto izrazio je pjesnik Alipašinu bol na koncu njegova govora, ujedno koncu spjeva (strof. 119—121), gdjeno veli Alipaša: „Iztočnoga vojska zmaja nemože se vojska rieti, neg pučina bez dna i kraja, za sviet prikrit i proždrieti. Gledj, okolo oda svudi što oko vidi svom krepoſti, sve bì puno bojnieh ljudi, sve je sad puno suhieh kosti, sve bì puno ognja živa, sve je sad puno mrazna praha.“ Još produžuje pjesnik u strofah 1—15 sliedećega V spjeva, navlastito baš u strofah 6—15 krepko i silno crtati bolni položaj Alipaše, jašuća preko kobnoga bojišta. Pošto je pjesnik u samom IV. spjevu toli obilno tu bol Alipašinu i strahotu poraza prikazao, pak istoj stvari (bar strahoti poraza) posvetio toliko kitica u V spjevu, u III spjevu kitice 80—87, u spjevu I i u XVIII na usta Osmanova i Dautova dobran broj kitica: to možemo reći, da je pjesnika živo zaokupljala strašna slika turskoga poraza kod Hoćima, što je psihologički posve naravski, te da je on za to reć bi con amore tu sliku obilno prikazao i češće se na nju u pjesni povraćao. U samoj pjesni je dakle u tom pogledu podpuna skladnost, psihologički motivirana, u pjesni je, što se veli, nutarnja estetička istinitost i jedinstvenost. Da bi uz to i bilo neskladnosti pjesni s historičkom istinom, nebi pjesnik bio baš toliko prikoran.

Duševni značaj Alipašina opisa Hoćimske vojske i vojne dolikuje posve Turčinu poklisaru, ali morda nije posve prema osobnomu značaju baš samoga Alipaše, kakov nam je on u II spjevu na-

crtan. Da je takova lukavca poslao Osman u Varšavu mir sklapat, to je posve naravno; posve je naravno i to, da opisujuć razbojište tursko svojoj turskoj pratnji Alipaša nemože i netreba svoje lukave retorike rabiti, toj će biti hora istom pred poljskim kraljem; ali bi se ipak moglo činiti psihologički nemotivirano ili bar neshodno, da takova prevejana lisica, kojoj je običaj nositi drugo na jeziku a drugo na srcu, ovdje u posve iskrene glase žalosti udara. Čuvstveni značaj njegovih reflexija morda se dakle neslaže s njegovim osobnim značajem bezčuvstvena lažljiva diplomata. Netrebam se odlučiti, da li bi bio temeljit ovakov prigovor Gunduliću; samo svraćam unapred pozor na isto takovu pogrešku, ako tu ima pogreške, u Tassovu i Camoesovu epu, gdjeno u govorih prikazanih osobâ pjesnik nepazi svigdje ni glede sloga u obće ni glede pojedinih izraza na realne i značajne okolnosti, u kojeno je postavio govoreću osobu, nego često probija pjesnikova subjektivnost. Jednako i Gundulić, ako grieši, grieši u toliko, što neostaje posve objektivan: na Alipašina usta govori više sam pjesnik nego li Alipaša, kako bi ovomu dolikovalo. Tako bih tumačio tobožnji ili makar sbilja postojeći nesklad medju značajem i govorom Alipaše, a taj tumač bio bi posve osnovan; jer u svoj pjesni premašna je subjektivnost pjesnikova, on nije pravi čisti epski, on je pretežno lirski pjesnik. U mnogih elegičnih reflexijah i retorskih majstorijah Osmanide slušamo pjevaoca „Suzâ sina razmetnoga“ — Sav spjev je, odbiv prvu strofu, govor, a u njem je do petnaest kiticâ reflexijâ i apostrofâ govorećega, koji tako više puta prekida savezni tok svoga poviedanja i opisivanja, sasvim psihologički naravito, jer ga zanosi bol na reflexije, uzklike, apostrofe; i proza zna za digresije, parenteze i slične odskoke od saveznoga prikazivanja. Stilizacija „prielaza“ ovdje je kao i u inih spjevih sasvim valjana. Od ovoga spjeva posvećen je dobar broj kitica neposrednomu slavljenju Vladislava i Poljaka, na turska usta. Sav je spjev retrospektivan.

V. spjev počima pjesnik svojom reflexijom (strof. 1—5). Nadovezujuć na misao u zadnjih kiticah predjašnjega spjeva, sravnjuje elegičnu situaciju Xerxa i poraženoga Osmana, koga apostrofira; ovaj uvod odaziva se prvoj česti proemija. Pjesnik se vraća opet na poklisara Alipašu, jašućeg dalje Hoćimskim porazištem; epskim načinom u tih je kiticah (6—14) nastavljeno i dovršeno prikazivanje Alipašina žalostnoga puta po tom groblju turske nebrojene vojske. Stigav na Njester, na granicu, trideseti dan svoga putovanja, predaje Alipaša novoga vojvodu Bogdancem, koji bjehu došli

pred ovoga, te sam s oružanom si pratnjom udje u Podolje (u poljsku kraljevinu). Odmah vidi, iz daleka, jašuća proti sebi junaka pod oružjem i kacigom — to je poljska junakinja Krunoslava. Tako si je pripravio pjesnik priliku, da nam obširnim umetkom (od strof. 19—111) potanko prikaže dosadanje sgode Krunoslave i njezina vjerenika Korevskoga, pak će za tim na koncu toga umetka, motivirav zašto li se je Krunoslava ovdje onako sukobila s poklisarom Alipašom, povratit se na ovaj sastanak njihov, u kojem Krunoslava od Alipaše doznaje za sadanje tužno stanje carigradskog sužnja Korevskoga. Prema tomu može se reći, da je V spjev, odbivši početnih dvadesetak kitica, posvećen Krunoslavi i Korevskomu. Naznačenim umetkom pripovieda se život Krunoslave za prve mladosti (poput Virgilijeve Kamile) (strof. 20—30), pak spomenuv, da ju je otac vjerio Korevskomu (30, 31), potanko se prikazuje, kako je Korevski junački pomagao u nesretnu boju odvrglim se od sultana Bogdancem (tim je ujedno nadopunjeno ono, što je u III i IV spomenuto o bivšem bogdanskom vojvodi Gašparu Milostiću), ali izdan od njih zapao u sužanjstvo tursko, (32—57) zatim kako je vjerenica mu Krunoslava, da bi ga izkupila ili osvetila, sudjelovala, bez uspjeha, u Hoćimskoj bitci, bijuć se s turskom junakinjom a ljubom Osmanovom Sokolicom (58—112); u opisu toga dvoboja i njegova svršetka pjesnik se je povodio mnogo za Tassom. Sgodno je učinio pjesnik, da je ovu romantičnu dvobojnu epizodu ovdje u V. spjevu u epskoj prikazi naknadno upleo, a da je nije dao pripoviedati u IV spjevu od Alipaše, koji je samo Sokolicu opisao i označio, i tim s jedne strane pripravio ovu nadopunjajuću episodu u V spjevu; da i nju te njezinu podpunu motivaciju s Krunoslavine strane Alipaša pripovieda, bio bi njegov govor odviše dug, pak ni nebi ona svojom sjajnom romantikom pristala dobro uz inače pretežno realistično i elegično Alipašino slikanje turske nesretne vojske. U našoj pjesni se opaža i to, da pjesnik obično daje od govorećih osoba pripoviedati onakove stvari, koje su njim po njihovu položaju vjerojatno poznate, pak je pravo, da Alipaša pripovieda o turskoj ljepotici junačkoj Sokolici i njezinoj ljubavi s Osmanom, a da nepripovieda potanke biografije Krunoslave i Korevskoga, nego to pjesnik epski izvodi. Tako je posve motivirano, što li je i kako li je pjesnik metnuo u IV, a što pak u V spjev. — Nezarobivši Krunoslava Sokolice u Hoćimskoj bitci, da bi na njoj promienila svoga vjerenika sužnja, progoni ju sve vrieme od poslie te bitke, i tako se evo sad na granici Podolja, kud bješe

čula da je Sokolica projahala, sukobi s putujućim u Varšavu Alipašom. Tako je pjesnik strofami 112—115 motivirao ovaj sastanak; a za Sokolicu bješe već Alipaša u IV. 107 i 108 rekao, da ona sama poslie Hoćimske bitke, ostavši „dobitnica nedobita", sveteći svoga Osmana zastade tu i sve do sada po krajini poljskoj obtječe, razsap čineć od kršćana. Prepoznavši se Alipaša i Krunoslava, kaže joj on na njezin upros, da njezin Korevski „živ je, nu nanj *stavila se s tvrdom stražom pomnja mnoga*, te nije ufanja moć ikada slobodit ga". (Ova se obaviest podudara i izrazom s II. 114, 124, 130). Razstaju se, te ona od stida, da joj paša nevidi suzâ, udara svojim putem, a on dalje svojim. Tako se završuje ovaj spjev. Tu nam pjesnik opis puta poklisarova prekida, koji zaprema savezno spjeve III, IV i V, pak će se na poklisara povratit istom u X. spjevu, u samoj Varšavi, naknadno tamo izvodeći i motivaciju dugoga njegova zastajanja u putu od poljske granice do priestolnice. Prekid onaj sasvim je sgodan. Kako i čemu se je nadavalo pjesniku da upotriebi za svoju pjesan put poklisarov do Poljske, to je on učinio: izveo je po koju crticu narodnostnu balkanskih Slavena, po koju poviestnu uspomenu, sgodnu elegičnu reflexiju, sliku poljsko-turskoga bojišta — tu je prikazao najobilnije kao najglavniji predmet — pak označio junakinju poljsku Krunoslavu te njezin odnošaj prama Korevskomu; ona se u V. spjevu pokazuje glavnom osobom episodnoga ljubavnoga čina, spletenoga s glavnim, političkim. Očevidno je, kako je pjesnik hotice i promišljeno nít puta poklisarova u Varšavu ovdje u V. spjevu spleo unakrst s nitju Krunoslavinih sgodâ, s kojih će se, kako su se dosad razvile, Krunoslava zaputit u Carigrad, dočim poklisar nastavlja put do Varšave. Što je još toga poklisarova puta od poljske granice, jamačno nije pjesnik scienio da bi imao kako za pjesan upotriebiti, nebudući tu predmeta važna ni za glavni ni za epizodne čine, a nebudući ni povoda osobitim reflexijam; pak treba i prostora za ostale osobe i sgode, u expoziciji pjesni pripravljene. Dakle pravo nam pjesnik na koncu V. spjeva odmiče iz vida poklisara Alipašu, i dovodi napred na pozorište druge osobe, i to najprije samu Krunoslavu. U V. spjevu izvedši expoziciju njezina čina, nastavlja u VI. prikazivati mu napredak. Alipašina viest, da je Korevski u neoslobodivu sužanjstvu, pokretni je motiv Krunoslavi, da prestane progonit Sokolicu, na kojoj bi promienila dragoga sužnja, te da na drugačiji način smišlja oslobodit ga. Tako iz spomenutoga motiva snuje pjesnik daljni napredak Krunoslavina čina

u VI spjevu: Krunoslava će doći u Carigrad, da pokuša mitom izbavljat Korevskoga. Dovedši ju pjesnik u Carigrad, pod konac VI spjeva, povratit će se na Osmana, laćajuć se tako, u shodno pripravljenoj prilici, čina glavne osobe pjesni, pak će onda sgodno prieći u VII spjev, u opis puta Kizlaragina, koji se završuje na koncu VIII spjeva, gdje se pjesan opet povraća na glavnu osobu Osmana, te sgodnó prelazi u IX i X spjev, na zasnovane Sokoličine i poklisarove sgode u Poljskoj. Tako je posve jasno i dosta jednostavno, a posve sgodno pjesnik preplitao.

Naš pjesnik služi se veoma često i rado èstetičkim kontrastom, pak je, kako Vladislava s Osmanom, tako Krunoslavu sa Sokolicom kontrastirao i u značaju i u sudbini, što će se u daljnem razvoju vidjeti. Značajno je, da pjesan nigdje nepušta posve s vida glavne osobe Osmana; on se doduše neprikazuje neposrednim načinom u V. spjevu, kao ni u III i IV, ali posrednim; tako je ovdje u V. spjevu o njem posredno rieč u pripoviedanju dvoboja Sokolice i Krunoslave za Hoćimske bitke, a jednako i u ostalih spjevih bar se kako god posredno prigodomice na Osmana pozor svraća. Hyperbola, u svoj pjesni značajna, dolazi i u ovom spjevu; V. 60 veli se za Krunoslavu „*sva* bogdanska polja i sela i požeže i odrije“, a slična je hyperbola o Sokolici u IX, 9; V. 65—69 govori Krunoslava Osmanu onako hyperbolno smjelo, kako Sokolica u svojoj apostrofi Vladislavu u IX. 74—80. Retrospektivnih umetakâ, kakov je onaj obširni u ovom spjevu, dolazi dosta i u spjevih I te XVI do XX, te su oni značajni za slog ciele pjesni. I reflexije te apostrofe, značajne u svoj pjesni, zapremaju ovdje njekoliko kitica; govora ih je do dvadesetak, i to dosta u onom epskom umetku (strof. 35—41, 65—69, 73—75, 84—86), koji bi se mogao bio sav izvesti pripoviedajućim slogom; očevidno je u svih spjevih jednako, da naš pjesnik rado rabi prikazivanje govorom.

VI. spjev nastavlja prema predjašnjemu spjevu o Krunoslavi do 69 strofe, a odavle do konca bavi se neposredno Osmanom. Ostaviv Alipašu, zadje Krunoslava u dubravu, te natuživ se na svoju i vjerenikovu nesreću, smišlja i odlučuje način njegove izbave, pak dodje u Carigrad i tu po odlučenoj osnovi radi za svoga Korevskoga. Posve je značajno za slog pjesni, što pjesnik tugu i smišljanje Krunoslavino prikazuje veoma obširno, u kiticah 1—63, a odluku i nastojanje u Carigradu veoma kratko, u kiticah 64—69. Onaj prvi odsjek sastavljen je jasno prozirnom retoričkom razporedbom od četiri česti: *a)* strof. 1—4 uvodno pjesnikovo pripo-

viedanje, pak strof. 4—19 lirska (direktnim govorom) naricaljka Krunoslavina za sužnjem vjerenikom; tu je lirika retorična kroja, izhitrena, puna retoričnih pitanja i antiteza, sjajna, duhovita, ali nije lirika naravita od srca. *b)* kontrastira s prvom čestju. Kitice 19—22 pjesnikov su pripoviedajući prielaz, pak sliedi u kiticah 22—35 lirska (direktnim govorom) naricaljka pastira Miljenka za Rumenkom, koja mu neodvraća ljubavi. Tu je lirika prem retorična, pravi primjer onodobne tobožnje pastirske poezije, bez naravita, istinita čuvstva. *c)* Kitica 35 je pjesnikov pripoviedajući prielaz, a od 36—42 Krunoslavino je (direktnim govorom) prispodabljanje, kontrastiranje njezine prave nesreće, njezina bezufanja s umišljenom nesrećom pastirovom; ova čest je skroz retorična: četiri kitice četiri retoričke antiteze. *d)* Kitice 42 i 43 pjesnikov su pripoviedajući prelaz: bojna slava i častna ljubav svaka će svoj savjet Krunoslavi dati; od kitice 44—51 govori joj bojna slava, neka oružjem otme dragoga, kako se njoj junakinji pristoji, ali — (kitica 52. je pjesnikov pripoviedajući prelaz) — častna ljubav joj govori, da bi izbavljanje dragoga oružjem moglo nesretno izaći, s toga neka ona, bogata gospodja, ide u Carigrad „zlato tratit ne krv; znaš da turska ćud za zlatom po naravi hlepi i gine.“ Ovu značajnu crticu o Turcih iztaknuo je car Osman u I spjevu, ona se iztiče i indje u pjesni višeput; u alegoričnih savjetnicah bojnoj slavi i častnoj ljubavi povadja se naš pjesnik za Tassom. — Krunoslava čini po savjetu ljubavi, i došav u Carigrad počima mitom svoje izbavno djelo. U VI je spjevu tako proveden napredak Krunoslavina čina, dočim mu je expozicija i pokretni motiv bio prikazan u V. spjevu. Razloženi lirsko-retorični prikaz Krunoslave ima pokreta, razvoja psihologičnoga, dramatičnoga; da nije toliko očevidne govorničke umieće, bio bi taj odsjek veoma liep. Pjesnik sad ostavlja Krunoslavu; istom u XII spjevu povratit će se na njezine sgode, na taj glavni epizodni romantični čin pjesni. Dovedši Krunoslavu u Carigrad, ima pjesnik prilike, da se opet osvrne na Osmana (počam od 69 kitice), koji poslie II spjeva bijaše u zadku, a sad ga pjesnik napred pomiče, i o njem govori sve do kraja ovoga spjeva. Nije na njega zaboravio ni u spjevih III, IV, V, i u njih se je obazirao na nj, ali tek posredno i u spominjanju drugih osoba o njem, u svojih apostrofah, u izticanju njegova pobjednika Poljaka, u Alipašinu prikazivanju Hoćimske vojske i bitke te Sokolice careve ljube, u pripoviedanju o Krunoslavinu dvoboju sa Sokolicom, u obaviesti poklisara Krunoslavi o tom, kud ga car šalje (V. 120.)

Tako češće pjesnik sjeća na Osmana: uviek podržaje glavnu nit, čin tičući se Osmanove osobe. Sada kiticom 69. pomiče sasvim sgodno Osmana u predak, tako, da se vidi Osman prva i glavna osoba glavnoga čina pjesni. Pjesnik nadovezuje glede Osmana na situaciju, kako ga je u II spjevu ostavio; kitica 69. VI. prikapča dakle Osmanov čin na spjev II, nu tako, da nisu suvišni spjevi posredni. Pjesnik naime prikazuje situaciju Osmanovu uslied odaslanja poklisara u Varšavu i haduma Kizlarage po carstvu. Nestrpljivo čeka car na povratak poklisarov, ili bar „na glas od mira s poljačkim kraljem." Nestrpljivo; jer gori već poći u iztok, gori već novimi u iztoku skupljenimi junaci povratit spaholjane i janjičare na stare zakone turskoga vojevanja (strof. 74, 75.) Ove rieči posve točno sjećaju na monolog Osmanov i osnove njegove u spjevu I. (strof. 63. 64, 79—82); dakle je savez VI spjeva s I-im glede Osmanove osobe valjan, a i sa spjevom II (strof. 28 vitežki uče neposlusi i t. d.), i sa spjevom IV, gdjeno Alipaša jednako govori o pogubnom neposluhu janjičarâ i spaholjanâ. Dakle o povodu i o svrsi nakanjenoga careva puta u iztok suglasni su svigdje spjevi I, II, IV, VI. Pjesnik još i više označujuć mladoga, neuztrpnoga, slavohlepnoga cara, veli, da on, misleć već izpunjeno ono svoje djelo u iztoku, vidi sebe pobjednikom i osvojiteljem svieta: Perzije, Španije, Njemačke, Francije, koje zemlje osvojivši zavojštiti će i osvojiti Poljsku. Očevidno tim veliča pjesnik Poljsku: najkašnje pomišlja Osman na najteže djelo. Spomen Poljske daje pjesniku priliku, da skrene u podugu apostrofu na Osmana (strof. 83—92) „Ah! saviše eršeć mladče, do brzo ti zaboravì boj poljački, gdje najjače tvê viteze mrtve ostavì i t. d." Dosta obširno opominje pjesnik Osmana na strašni poraz Hoćimski, na Vladislava, koji je „kopje, štit, sablja i desnica svega kršćanstva", te za to se sama njega boji car i bez pokoja izgleda poklisara, koga bješe poslao mir izprosit. Evo toli krepko iztiče pjesnik savez poklisarova puta s Osmanovimi glavnimi osnovami, toli rado kontrastira Osmana i Vladislava, na slavu potonjega: to su u pjesnikovoj misli dvie osobe tako udružene, da po psihologičnoj nuždi u svakoj udesnoj prigodi jedna sjeća na drugu. Uz to ovo mjesto u VI spjevu sjeća jako na proemij I spjeva, i na odgovarajući ovomu početak II spjeva: svigdje se tu oprečuje smiona mladost nesretnoga cara i junačka slava Vladislava, štita kršćanstva. Dočim je tako kiticami 72—92 krepko iztaknut dosljedan savez VI spjeva sa predjašnjimi, naročito baš i sa I. spjevom, to kitice 69—72 pak

92—96 (ove su dvie strofne skupine dolikujući reć bi okvir umetnutim medju njih kiticam 72—91) takovim načinom krepko iztiču nemirnu želju carevu za povratkom ili bar viestju poklisara poslanoga u Varšavu, da se s carevom ovdje sumnjom o kakvih god zaprekah ili nesgodah putnih kasnećega poklisara dobro slaže ono, što će se reći u X spjevu, naime, da je Alipaša morao u putu svom do Varšave od poljske granice za dugo zastajati bojeć se gusara. Dakle i s napredkom pjesni dobar je sklad glede poklisarova posla; a nebi se razložito kao za prigovor pitalo, kako li već sada ovdje u VI spjevu može govoriti Osman o kašnjenju poklisara? Može; prema neuztrpljivoj želji za putom u iztok prepolagano bi se činilo caru i brzo opravljanje poklisarove zadaće, a pjesnik je prikazao Osmana onako govoreća u vrieme, kad je Krunoslava minuvši se na poljskoj granici s poklisarom već bila odtud prispjela u Carigrad. — Kiticom 96 napominje pjesnik i drugu, s istoga razloga bezpokojnu želju carevu, naime da bi čuo što o Kizlaragi hadumu, koji po carstvu „gospodje mu liepe izbira“; car želi da bi se i ta druga, u II spjevu zasnovana retardacija njegova puta u iztok brzo odklonila. Tako si je pjesnik udesio priliku, da kiticom 97 priedje na pripoviedanje o putu haduma. Mislim, da je analiza dosad pokazala saveznost prvih šest spievâ te se može reći, da pjesnik dosljedno provodi osnovu pjesni svoje.

Moram još jednom naročito iztaknuti, da je posve značajno za slog i kompoziciju čitave pjesni, kako pjesnik tugu i smišljanje Krunoslavino prikazuje veoma obširno kiticami 1—63, a odluku i nastojanje njezino u Carigradu veoma kratko kiticami 64—69. Istu osebujnost pjesnikovu opažamo i u ostalih spjevih, i to ne samo u spjevih II do XIII, nego jednako i u spjevih I te XVI do XX: osebujnost tu, da pjesnik svigdje obilno izcrpljuje priliku za lirsko i retorično prikazivanje, a da napredak samoga čina, bio on glavan ili epizodan, većinom veoma kratko pravim epskim pripoviedajućim načinom izvodi. Pjesnikove subjetivne reflexije, pjesnikove apostrofe, govori djelujućih u pjesni osobâ: to izpunja jednako u skupini spievâ II do XIII kao što u skupini spievâ I te XVI do XX pretežnu većinu sadržaja pjesni. Postat će tečajem ove razprave evidentno, da k takovoj skupini spieva I te XVI do XX, da k takovu predmetu pjesni posve naravski i s više razlogâ malne nuždno pripadaju i spjevi II do XIII, i to baš u onakovu saveznom sliedu, kako po predaji Gundulićevu pjesan Osmanidu primismo. — Značajno za naginjanje našega pjesnika na kontrastiranje jest u ovom spjevu opriečivanje tuge Krunoslavine

za dragim s tužbom pastirovom za dragom; ne samo da je pjesnik kontrastno izveo jedno do drugoga, nego Krunoslava uprav razmišlja svojim jednim govorom o toj opreci. Ovaj spjev obiluje retoričkim slogom: antitezami, retoričnimi pitanji i drugimi govorničkimi figurami; ovdje i u ostalih spjevih nekrije se pjesnik „Suzâ sina razmetnoga". Od do sto kiticâ ima ih u ovom spjevu pravo epskih tridesetak, pjesnikove apostrofe do desetak, a ostala velika većina je govorna.

VII spjev. Pjesnik je na koncu predjašnjega spjeva izveo kiticom 96. sgodan prelaz od prikazivanja puta poklisarova na prikazivanje puta hadumova. U zadnje tri kitice VI. spjeva (97—99) u kratko samo spominje, da je hadum Kizlaraga već obavio put po iztoku (Aziji) i po poludnu (Africi) kupeći svietla roda krasotice za cara Osmana; u času, gdje taj prispieva do Troje, (zadnja strofa VI spjeva, na koju nadovezuje 1. strofa VII) odakle će prieći u grčke i južnoslovinske krajeve, počima pjesnik obširan opis njegova puta. Što pjesnik put po Aziji i Africi u kratko samo spominje, a put po Grčkoj i (sit venia verbo) Jugoslaviji obširno prikazuje, tomu će biti jamačno dva razloga: prvo, da sav opis nebude predug, drugo, jer baš Grčka i Jugoslavija daje našemu pjesniku željene sgode elegijskim reflexijam o propasti i stradanju od Turaka. Ovi su krajevi klasički naobraženu, humanizmom zadojenu a slovinske ćuti pjesniku više na misli i na srcu, no Azija i Afrika barbarska. Spjevi VII i VIII, koji prikazuju put Kizlaragin po Grčkoj i jugu slovinskom, skroz su protkani elegijskimi razmatranji, elegijskimi apostrofami; u VIII spjevu izvedena je elegijskoga značaja pjesnička pripoviest o starcu Ljubdragu i kćeri mu Sunčanici; pri početku toga VIII. spjeva sgodno pripravljenom apostrofom na zaručnicu kraljevića Vladislava udara pjesnik opet u žicu slave poljske, dopunjuje reć bi posvetu svoje pjesni, koju je u I. spjevu kao namienio Vladislavu, a u VIII. ju namjenjuje i njegovoj zaručnici. To je u kratko lirsko-reflexivni sadržaj tih dvaju uzko spojenih, za slog i kompoziciju naše pjesni osobito značajnih spievâ.

Kod Troje (koja da „leži pri moru uprav t. j. naprotiv *srbskieh* strana" — kako je ono Lesandro „Srbljanin") udara pjesnik prema proemiju opet u elegičnu reflexiju o prolaznosti svjetske slave i moći (strof. 2, 3, 4, 5). Njekoč vladarica „svega iztoka", sad je Troja pusto ime; još teče Simoent, još se visi Ida, spomen Parida, koji je skrivio propast Troje plahostju mladenačkom: tu pjesnik apostrofira mladost plahu (strof. 6, 7 — posve se odazivlju uvodu II

spjeva). Kizlaraga preko Helesponta brodi na grčko otočje, kod Helesponta sjeća se pjesnik na Helu, koja tomu tjesnacu ime dade, na Xerxa, koji te vale okovat htjede; tu pjesnik apostrofira nesviestnu oholost (strof. 13 — povraća se na misao 1. strofe I. spjeva), tu se zatim spominje smjeloga plivača Leandra, ljubovnika Herina, te izvodi njegovu tužnu poviest (strof. 15—20). Od otoka Teneda, kod koga se opet sjeća na trojanski rat (jer tu su se bile, po Aeneidi, skrile grčke ladje, dok Odyssej vozaše prevarnoga konja u Troju) vodi pjesnik Kizlaragu na otoke Lemno, Lesbo, Skio. Skiom zabavlja se pjesnik poduže (strof. 21—37), nalazeći tu sgodna predmeta lirsko-retoričkomu prikazivanju: pjesnik prikazuje (direktnim govorom strof. 23—29.) sdvojne reflexije Skijanâ, kojim hadum odvodi djevojke, pak zatim opisuje (strof. 30—37) duševne im muke na pogledu, gdje im morem odlaze djeca u robstvo haremsko. Pjesnik je u kitici 21 riečmi, da je Skio tek nedavno izgubio svoju slobodu, motivirao psihologičnu vjerojatnost osobito krepkoga jadovanja Skijanâ za otetom slobodom. Ovdje pjesnik udara u krepak potresan glas: kolika li je nesreća političko robstvo, kad ono i moralno robstvo sobom donosi, rušeći sve obiteljske svetinje. Skijani roditelji više su usilovani porod djeteta oplakivati nego li smrt, jer porod je početak robstva. „Može li se s hudje sgode ginut gorom smrti kojom, neg živeći bez slobode nebit voljan dušom svojom? O slobodo sladka i draga, izvrsno te viek neljubi, ni poznava tvoga blaga, tko te ovako neizgubi.“ Tako vape Skijani (strof. 27, 28), t. j. tako vapi pjesnik na njihova usta, ovako posrednim načinom pjevajuć elegiju na tursku raju, čije stanje težko ga boli, njega, slobodnoga Dubrovčanina, koji po psihologički naravnom kontrastu već je u III, 22 iztaknuo slobodu Dubrovnika (a obilno će ju slaviti u spjevu VIII), slobodu Poljakâ u II, 112, u V 126, 127 (a obilno će ju slaviti u IX, X i XI spjevu). Ovo mjesto o Skijanih jasan je znak, kako li je Gundulić sudio u ime humaniteta o turskom gospodstvu, ujedno jasan znak, da ovakove i slične lirske reflexije, gdje god dolaze u pjesni, stoje u čvrstom psihologičkom savezu sa epskim glavnim činom pjesni: prikazujući Osmanovu propast, čuvstveni čovjekoljub, štovatelj stare prosvjetnice Grčke, slovinska duša, pjesnik naravi pretežno lirske i retoričke, nije nikako mogao a da bar u lirskih i retoričnih digresijah neprikaže stanje grčke i slovinske raje, neiztakne strašnu opreku njihova „njekoč i sada“. Ta to mu je kao od prilike u kakvoj slici ono dno, ono zračje i svjetlo, koje drži sprednji dio slike: čin. A

što nije pjesnik pravo epskim načinom upotriebio tu raju, t. j. što ju nije djelotvornu upleo u čin, tomu će biti razlog ovaj: nije bilo prema njegovoj pjesničkoj intenciji, da bi u tom pogledu povriedio realnu istinitost. On je prema istini grčku i slovinsku raju prikazao mukotrpnu, bezodpornu, hoteći što veću njezinu biedu prikazati, i tim što jače ganuti; junačne odpornosti nestalo je posve u raje, ostalo joj samo spominjanje sretnijih vremena, plač i „pomaganja gorka". Velika je analogija u prikazi raje u Čengić-agi. Tako se može tumačiti, zašto li Gundulić prikazuje Skijane roditelje onako bezodporne kod zarobljivanja njihovih kćerih, a poslie u VIII spjevu jednako bezodporna Ljubdraga i družbu mu seljansku kod zarobljivanja Sunčanice. Posve je analogno jedno mjesto u Tassovu epu, kako ću kod VIII spjeva napomenuti.

Dalje na putu Kizlaragi promiču se Samo, Andro, Ikarija, i ini njekoč slavni sad neznani otoci; diljem (od strof. 38) iztiče kod njih pjesnik prema misli u proemiju o prolaznosti svega zemaljskoga elegičnu antitezu „njekoč i sada": Delo (strof. 39, 40, 41) njekoč zavjetište Apolinu, „odkli svietu danja i noćna svjetlos ustà", sad prazan otok, zemlja pusta; Nakso, njekoč Baku veselomu posvećen, Paro, koga mramor carske palače sazdavaše, Citera, koja ime dade božici ljubavi, Pafo i Gnido, takodjer Afroditina siela njekoč — sad sve gol krš i grm (42—35), „ah koliko može vrieme, kê s godištim sve prevraća" (46), Skiro, gdje Akil jednom bì, svietom slavni Akil, koga potomčad sad stada pase, „tako sreća svim puziva u promjeni viećníeh doba promjenjivat svedj uživa roba u kralja, kralja u roba" (47, 48, 49 — ponavljajuć malne izrikom antitezu iz proemija I, 5). Dalje Gora sveta, starim Atos; dalje Olymp, Pelion, Ossa; poslie geografičke opazke o tih gorah i nadovezane reflexije (strof. 52, 52) pripovieda pjesnik u kratko boj centaura s „Jovom" na njih (54, 55, 56) pak se opet sgodno povraća na antitezu iz proemija I, 1 veleći: „tko visoko prem se penje, taj nizoko sasma pada" (strof. 57). Kizlaraga prolazi zatim slavna njekoč mjesta „Atenu, Argo, Špartu i Tebe, i Korinto i Micenu" (nespotakni se tko o *takovu* sliedu ovih imena); sedam slavnih mudraca ove države rodiše, i množ nedobitnih junaka: sad od svega toga ni imena tu nije (strof. 60—65); tako si je pjesnik pripravio, da opet svrne u apostrofu na bjeguće vrieme, na nekrepku sreću (strof. 66) pak da odatle dalje priedje u obširnu elegičnu apostrofu na cielu Grčku (strof. 67—77). Ta je apostrofa generičan zaglavak predjašnjih individualnih elegičnih opazaka; samo jedna se nova

misao ovdje kaže, naime da je slavnoj njekoč i znanjem i junačtvom Grčkoj sadanje „samosilje tursko kleto“ kazna vječne pravde za njezino „staro nevjerstvo“ (što jamačno znači grčki crkveni razkol) „jer pedepsa s neba koli lakše ide, teže pade“ (sravni Čengić-aga III 73 „jer što kašnje, sve to jače tuče“). Dalje udara Kizlaraga uz obalu jonskoga mora; tu kod Priveze sjeća se pjesnik na poraz Antonija i Kleopatre od Augusta, te apostrofira Antonija, sjeća se i pobjede na istom mjestu Juana d' Austria, i kontrastira s njim Vladislava, apostrofirajuć ovoga, koji da je sad na kopnu sama cara turskoga dočim je onaj njekoč vojvode turske na moru porazio i „kršćanstvo *sve* obranio“ (hyperbola); kod Farsalije spominje se bitke Pompeja i Cesara, i razmišlja o rimskoj moći svjetovladnoj njekoč a poslie od domaćega neskladа propaloj, te nadovezav gnomnu reflexiju (o dubu i crvu) skreće opet u apostrofu, jamačno imajuć na umu svoj Dubrovnik „ah da je proklet, tko zameće u rodnome nemir gradu, i domaće vrieži smeće u zavadi i nekladu“. Tako je pjesnik od kitice 1—76 izveo elegične reflexije o klasičnoj Grčkoj, od 77—97 pretežno o klasičnom Rimu, a kiticom 97 prieći će na slovinske krajeve pod Turčinom. Kizlaraga čuje za slavnu ljepoticu u Smederevu Sunčanicu, od koljena Gjurgja despota i Jerine, te udara amo u „Rašku zemlju“ preko Macedonije, dočim sluge mu njeke imaju obići Arbaniju, bosansku kraljevinu i Hercegovinu; kod Filipova polja spominje pjesnik Filipa i sina mu Alexandra, dalje kod Kosova spominje Miloša ubojicu „cara opaka“; kroz Toplicu skreće hadum k Smederevu, da nadje slavnu ljepoticu Sunčanicu. Tako dovršuje (kiticom 129) VII. spjev; on sadržaje poglavito reć bi elegiju na klasičku Grčku, sad robinju tursku, uz to reflexije o klasičnom Rimu, te pripravu za elegiju na južne Slovine, robove turske.

Nebi bilo posve umjestno sravnjivati elegične reflexije ovoga spjeva sa sličnim, nu pjesnički silnijim sadržajem II. spjeva Byronove reflexivne pjesni „Putovanje Child Harolda“; ali posve očite analogije našemu spjevu naći će se u poljskih pjesnih 17. vieka o Hoćimskoj vojni i što je s njom u savezu, pak u epu Camoesa, te će se viditi, da se spjev VII i VIII neda trgati iz organizma Osmanide. — Opis grčkih klasičnih predielâ prigodom puta Kizlaragina u VII spjevu donjekle se odaziva kao reć bi slici prilika (ili kao pendant) opisu balkanskih predielâ prigodom puta Alipašina u III spjevu (a VIII spjev odrazuje se donjekle naprama IV spjevu). Nu na klasičnom grčkom zemljištu našao je pjesnik mnogo

obilnijega povoda udarati u elegične reflexije o antitezi: njekoč i sada. Zato je opis u VII spjevu sav protkan apostrofami i elegičnimi reflexijami, koje se odazivlju proemiju u I spjevu. Saveznost pjesni, kakva je Osmanida, neima se tražiti li u epskom razvoju glavnoga čina, nego i u dosljedno razvijenoj jedinstvenosti lirskih elemenata. U Camoesa ćemo naći slično češće povraćanje na miljenice pjesniku lirske misli, kakovo eto opažamo u Gundulića· Česti „prielazi od jedne misli k drugoj" u ovom spjevu istoga su stilističnoga bezprikornoga kroja, kao u Camoesovu epu, kako ću na drugom mjestu razložiti, govoreći za jedno o svih tih „prielazih". Značajni anahronizam u izrazih *„crkva* Apola" (strof. 40), *„crkva* Baka" (strof. 43) nemože se odbiti na neznanje pjesnikovo. O caru Osmanu neposredno neradi ovaj spjev nimalo, ali posredno, jer radi o Kizlaragi, koji prema expoziciji II spjeva za cara gospodske ljepotice kupi; pak i kratka apostrofa (strof. 85 i 86) oprečuje opet Osmana i Vladislava. Od do sto trideset kitica ima ih ovdje čisto lirskih dvadeset i četiri, a govornih — bez nužde — njekolicina.

VIII. spjev. Dočim je o Grčkoj većinom sam pjesnik uplitao elegične tužbe, ovdje ih o južnoslovinskoj raji većinom izvodi objektivnije, reć bi dramatičnije na usta Ljubdraga a i kćeri mu Sunčanice, tužnih ostanaka domaćih vladalaca. Koliko je *estetički* umjestan prigovor u razpravi g. Pavića str. 126 „još manje pako znade srpska historija za kakoga Ljubdraga, potomka srpskih despota, i za kaku Sunčanicu njegovu kćer"; — i koliko je osnovan prigovor „prielazom": svatko će lasno razabrati iz objektivne analize VIII spjeva; sbog tih prigovora sila je biti analizi obširnijoj, i ovdje i inače, nego što bi trebalo, da nebude bilo tih prigovora. — Strofe 1—19 nadovezuju na zadnju kiticu VII spjeva, gdje se veli, da Kizlaraga ćù svigdje slaviti ljepotu Sunčanice (u Smederevu). To daje pjesniku priliku, da u VIII spjevu u strofah 1—8 reflektira o ljepoti, slaveć to „najizvrsnije božje djelo"; veleć u 6. i 7. kitici, da ljepota sa svietlom krvi sdružena ima dvakrat veću silu, pripravlja si tim prelaz u himničku apostrofu na krasnu cesarevicu zaručnicu Vladislavljevu (strof. 8—19); ova je apostrofa očevidan dopunjujući odziv apostrofam na Vladislava u I i III spjevu, a njezina hyperbolnost odgovara onodobnomu ukusu. Kako često indje, tako i tu kontrastira pjesnik Osmana s Vladislavom (strof. 13—18): i bojem i ljepotom te plemenštinom žene preotima slavu Vladislav Osmanu; tako pjesnik upotrebljuje za uzvisivanje poljskoga kraljevića nad turskoga cara i sám put Kizlarage, koga „Otmanović zalud je poslo

iskat da caricu nadje sličnu tebi,“ (zaručnici kraljevićevoj). Apostrofu je dakle ovu pjesnik jasno svezao s jednim sastavnim dielom čina, s putom hadumovim, dakako ne vezom epskim, nego lirskim; sgodno je i to udesio pjesnik, da od uvodne veličajuće reflexije o ljepoti neprelazi odmah na nesretnu ljepoticu Sunčanicu, nego na sretnu cesarevicu, te istom u strof. 19. prelazi na pripoviest o Sunčanici. Strofa 19. neposredno nadovezuje epsko prikazivanje na predzadnju strofu predjašnjega spjeva, tako da su strofe 1—18, nadovezujuć na zadnju strof. VII, reflexivno-lirski umetak, kako ga pjesnik rado rabi. Prije nego će sastaviti Kizlaragu sa Sunčanicom i Ljubdragom, označuje pjesnik ovo dvoje i prikazuje ih u situaciji udesnoj tako, da će čitalac moći za njih ćutiti živu samilost. Sunčanica je kći starca Ljubdraga, praunuka despota Gjurgja i Jerine. Pradjedovâ prut kraljevski njemu je staracki štapak, za palaču mu je kolibica itd. — u takvih antitezah izvodi pjesnik o jadnom potomku njekočnjih vladara elegičnu opreku: prošlost i sadanjost (strof. 23—28). Svih dvanaest sinovâ poginulo mu je, njekoji u boju proti Turčinu od Turčina. Od plača za njimi osliepio je starac; ostala mu jedina kći Sunčanica „svietlo ufanje ćaćka sliepa, i štapak mu u starosti“. Želio bi, da u njenom porodu sinovi mu kao opet oživu; ali ona se je zavjetovala bogu. Tako je pjesnik u kiticah 20—46 jamačno naumice takove crte o Ljubdragu i Sunčanici sastavio, da bude motivirana naša sućut za njih, kad ćemo poslie gledati, gdjeno blud turski svojata sebi Sunčanicu. Od kitice 46—87 pjesnik pripravlja i prikazuje značajnu idilnu situaciju, u kojoj će grabežnik hadum zateći Sunčanicu i njezinu družbu; tim pjesnik ne samo da podaje, prema epskoj tehnici, kulturnu crticu južnoslovinsku, nego i opet pridonosi nješto za pobudu naše sućuti prama jadnoj raji, najpače Ljubdragu i Sunčanici. Da bi se Sunčanica sklonula na ljubav, starac Ljubdrag naredjuje „sjediljke“; pjesnik označuje (strof. 50—55) ta narodna običajna siela mladeži „bugarskieh sela“ (strof. 49—a u Smederevu); sretna ta idila značajno je oprečna prije izvedenoj slici nesreće Ljubdragove: tako pjesnik stavlja svjetlo uz sjenu. U kiticah 59—65 opisuje pjesnik čarobnu ljepotu Sunčanice, kolovodjice u sjediljki, dike svih djevojaka, želje svih mladića. Uz kolo pjeva mladi Radmio njeku anakreontiku (strof. 67—75), koja svjetujući na ljubav, namienjena je kao Sunčanici, da bi se njezino ledeno srce raztopilo. Još neulazi pjesnik u prikazivanje hadumske otmice, nego od blažene seoske idile postupice si pripravlja prielaz. Poslie

plesa pjevaju se četiri pjesme; navodi im se sadržaj kao da su narodne. Prva je o Hercegu Stjepanu (strof. 77—79), koji skrivi poturčenje sina svoga i propast Hercegovine; druga o pobjedi vojvode Janka nad carem Muratom pod Biogradom (80, 81,); treća o pobjedi kralja Vladislava nad Muratom na Moravi, zaprosivši prognanik Gjuragj despot pomoć ugarsku (82—84); četvrta o bójevih kralja Matijaša proti Turčinu, pomažuć mu despot Vuk (85, 86). Sadržaj tih pjesama odvodi već misao čitaočevu od seoske idile na turačko samosilje; on je u savezu donjekle sa sudbinom sama Ljubdraga, a i sjeća na one u III spjevu (strof. 18—28) spominjane narodne pjesme Prestav te „bugarkinje“, dolazi u posielo Kizlaraga (strof. 87). Liepo je opisano, kako se zaplašiše djevojke, osobito kiticom 95 („poniknute liepe vile zamuknuše mramorkome, scieneć, da su tako skrile same sebe sjenom svome“). Hadum miri družbu; dobro je zapazio prvu ljepoticu Sunčanicu, te pita Ljubdraga, tko li je on: jesu li *gospodili* njegovi stari? (Hadum eto pita prema nalogu, neka bira *gospodske* kćeri). Sad sliedi tužna pripoviest Ljubdragova, koja se već samim svojim obsegom (kit. 107—148) iztiče kao važna stvar u ovom spjevu Ljubdrag počima svoju poviest elegičnimi riečmi, koje su nam od drugud poznate: „spomenjivat nevoljnomu mučno 'e prednje čestitosti“. Počam od cara Lazara izvedši genealogiju Mare, kćeri despotu Gjurgju Brankoviću i Jerini, a onda carice žene Muratu, pripovieda, kako Murat Gjurgja i Jerinu iztjera iz raške države, sinove jim Grgura i Stjepana uz sukrivnju same Mare osliepi, te se Gjuragj s toga iz Budima, dosadanjega si zatočišta, zakloni u Dubrovnik, koji na sve prietnje cara Murata nehtjede izdati svoga gosta turskoj sili; tomu Gjurgju praunuk je Ljubdrag, i njegova kći Sunčanica jedini je ostanak staroga vladarskoga plemena. — Na usta Ljubdragova ovdje je shodnom prilikom očevidno con amore izveo najsjajniju, najjaču glorifikaciju Dubrovnika. Po Ljubdragovu pripoviedanju zove Gjuragj svoju ženu u Dubrovnik „gdje se gostu u slobodi drži vjera sviem velika“ (strof. 136); Dubrovniku je Murat za predaju Gjurgja zahman i nudio zlato i prietio razorom (strof. 138, 140), za to sam car turski kliče: „cjeć vjere toli krepke viek ćeš živjet Dubrovniče“ (strof. 141); na to nadovezuje Ljubdrag, da još Dubrovnik cjeć vjere stoji slobodan medju lavom (Mletci) i drakunom (Turci) (strof. 142), pak prelazi u uzhitnu apostrofu na Dubrovnik (strof. 143—147), koji da stoji sam slobodan, dočim je krune ugarske veći dio, svu Bosnu i Hercegovinu zarobio Turčin, te je

još sva „slovinska država“ oko Dubrovnika što pod Mletci što pod Turci: viekom bila Dubrovniku sloboda, mir, slava, i zaštita neba. Tako je ovdje pjesnik na usta Ljubdragova izveo uz elegičnu tužbu na neslobodu svih ostalih slovinskih strana domoljuban slavospjev slobodnomu Dubrovniku, te želju i proročanstvo jednake sretne budućnosti (ta je lirska crta prema običajnoj epskoj tehnici): tu je najjači kontrast sjene i svjetla. — Posve kratko pripovieda pjesnik u kiticah 149—154, kako hadumova pratnja silom otima Sunčanicu, zatim prikazuje direktnim govorom jadovanje starca za kćerju (strof. 155—164), pak veoma liepo opisuje mienu sviesti i nesviesti u sdvojne djevojke, s kojom odmiče hadum, (strof. 165—169), a dalje (strof. 170—182) direktnim govorom jadovanje njezino za otcem i na svoju nesreću: i ovdje dakle opažamo tu stilističku osebujnost pjesnikovu, da on sám čin veoma kratko epski pripovieda, a obilno prikazuje duševne situacije prije i poslie čina, retorično-lirskim načinom. Jadovanje i Ljubdraga i Sunčanice, ako i jest vješto retorički, ipak je malne odviše sentimentalno, ali to je prema uzorom pjesnikovim i prema njegovoj naravi. Za obranu Sunčanice nitko se od mladića u posielu ni negane; ob ovih pjesnik ništa ni nespominje, nevidom su izčeznuli. Da sliepi stari otac ništa za spas kćeri nečini, to je pjesnik naročito motivirao (strof. 154 i 155 „u sljepilu“, „neufajuć“). Takova estetički doista nemila skrajna bezodpornost prikazana je i od Tassa Jer. O. II. 54 i 55, gdjeno sultan iz Jerusolima izgoni sve krepke mužkarce kršćane, a ovi mirno podnose ostaviti u biesnih raljah slabe starce, žene i djecu svoju. Na sličan način ovdje naš pjesnik, kao i ono kod Skijana, prikazuje raju u skranjoj mukotrpnosti, hoteći jamačno biedu rajinu u najvišem mogućem stepenu nacrtati. Ljubdrag iztiče gradaciju svoje biede do ove zadnje najveće: gospodstvo je izgubio, dvanaést sinova, — i sad gubi jedinicu kćer, žrtvu haremu carskomu; i nariek Sunčanice tako je izveden, da iztiče skrajnu biedu rajinu a skrajnu okrutnost tursku. Očevidno je pjesnik dramatično-lirskom slikom Ljubdraga i Sunčanice, kojih se bieda sadanja porazno odrazuje o vlasti njihovih djedova i o slobodi slavnoga Dubrovnika, htio pokrenuti sućut za propali „slovinski“ narod; pjesnik je tu onakov prizivač na srce svoga roda, kakvih je Dalmacija više slala pred moćnu Europu (vidi Kukuljevićev vjekopis Marulića). A i Tasso i Camoes kliču kršćansku Europu, neka se smiluje i pomogne roblju okrutnoga Turčina. — Subjektivnu pjesničku, lirsku svrhu, za koju je mogao upotriebit put Kizlaragin, pjesnik je postigao;

sad mu dalje opisivanje toga puta nesluži ništa, zato ga posve kratko završuje u zadnjih deset kitica ovoga spjeva (184—194), nadovezujuć tu na Osmana i Sokolicu, i gradeć si prelaz na slie- deći spjev. Hadum spješeć s djevojkami k Carigradu, dolazi mu ulak carev s pismom, kojim car „trpeć mučno odviše od iztočnih spravâ cknenje“ hadumu zapovieda, neka brzo spješi s izabranimi djevojkami u Carigrad, i neka pošalje iskat Sokolicu, te bi i ona s carem u iztok. Hadum šalje jednoga crnca po Sokolicu u poljačke strane, gdje čuje da Sokolica s drugami još hara; a sam spješi put Carigrada. Tako se pjesnik na koncu VIII spjeva u kratko povraća na glavnu osobu pjesni te iztiče opet prešnu želju carevu za putom u iztok, kao što je to bio učinio na koncu VII. spjeva; nu ujedno pripravlja si ovdje sgodan prielaz na prikazivanje o Sokolici u slie- dećem spjevu. Kizlaragu nam pjesnik sad odmiče iz vida; o njem bi jamačno u spjevih XIV i XV bilo govora, a ima ga nješto u spjevih XVI i dalje. Drugi prizori i osobe doći će nam sad na oči: u spjevih IX, X, XI Varšava, tu slava godišnjica Hoćimske pobjede Vladislavove, Sokolica kod Varšave u plienu zaplienjena od Vladislava i vitežki puštena, Osmanov poklisar Alipaša u var- šavskom dvoru. Kako spjevi VII i VIII za se, tako opet spjevi IX, X i XI za se tvore jedan savezno-cjelovit dio kompozicije, i to veoma značajan. Ova su naime tri spjeva sjajno, svietlo osre- dište kompozicije, prama kojemu su ostali spjevi sjena. Prama jadu podjarmljenih Turčinom balkanskih kršćana (spjevi III, najpače pak VII i VIII) i prama krvavomu reć bi samoubojnomu biesu turskome (spjevi XVI do XX): ovaj osredištni dio, ova tri spjeva IX, X, i XI iznose na sjajan vidik liepu uljudbu kršćanske vi- težke Poljske. Po onom dvojem kontrastu ima taj dio velik este- tički znamen u kompoziciji pjesni. Tu se je Gundulić pokazao uman kompozitor.

Razprava g. Pavića navodi medju estetičkimi dokazi za nesklad spievâ II do XIII sa spjevi I te XVI do XX i taj, što „srpska historija nezna za kakoga Ljubdraga, potomka srbskih despota, i za kaku Sunčanicu njegovu kćer“ (str. 126), (a o njima je rieč u VIII spjevu) dočim da se spjevi I te XVI do XX točno drže po- viesti. Prema tomu, u kakovu je socijalnom položaju prikazao pjesnik Ljubdraga, kao praunuka Gjurgju despotu, dvojbena je već sama umjestnost pomîsli, da bi mogla, pače morala srbska hi- storija za toga Ljubdraga znati. Pak često su estetički uglednici izrekli, da gdje historija prestaje, tu tek počima poezija. Svakako

valja Ljubdraga i Sunčanicu najprije ocienjivati u pjesničkom, u estetičnom pogledu. Objektivna analiza bit će pokazala, kakovu estetičku svrhu imadu te dvie prikaze. Estetički ih je pjesnik dovoljno motivirao i istinito prikazao. Kako u Grčkoj samo Skijanom, koji su tek izgubili slobodu, stavlja na usta tužbu na tursko silničtvo, tako u slovinskih krajih samo onakovoj osobi, koja čuva tradiciju njekočnje vladarske moći i slobode. A nije mogao odabrati estetički prikladnije osobe od takove, koja čuva tradiciju baš o Gjurgju despotu; jer taj je i najtragičniji, po osljepi svojih sinova, i daje ujedno, po svojoj svezi s Dubrovnikom, najljepšu priliku sjajnoj glorifikaciji Dubrovnika, té (pjesniku) jedine zviezde usred obćenite noći južno-slovinske. Ako Ljubdrag pripovieda hadumu s tolikom političkom sviesti, da se može činiti gdješto u njegovu govoru nedolično njegovoj situaciji, to bismo tu samo nazrievali onakov premah pjesnikove subjektivnosti, kakova je n. pr. u Camoesa često očevidna, te se ona nit može odricati Gunduliću, nit je radi nje Gundulić toliko prikoran, da bi mu se smjela spodticati neskladna kompozicija. Što pak Ljubdrag pred hadumom navodeć govor predjih svojih kaže „kleti Turci“, i to se može odbiti na utjecanje subjektivnosti pjesnikove u prikazivanje, nu nalazi svoju izpriku i u samom textu (vidi strof. 105 i 109.): hadum se kune Ljubdragu, da može bez zamjere reći sve što hoće, a Ljubdrag se oslanja na tu „zakletvu.“ — Liepo je sastavljen ovaj spjev; pun je raznolika sadržaja uz jaku svezu s glavnim činom, malone sve níti pjesni, sve lirske ljubimice misli i svi najmiliji načini prikazivanja pjesnikova ovdje su spojeni: kao da je pjesnik oko jezgre spjeva, naime tragike slovinskoga svoga roda, saviti htio osobito umieće. Glavna nit pjesni, čin tičući se Osmana, kratko se ali jako iztiče na koncu spjeva (184—194). „Prelazi“ su svigdje naraviti; naraviti su i prema slogu u svoj pjesni retrospektivni umetci, koji sliku prošlosti prekidaju umetnutom slikom predprošlosti: tako strof. 21—44, a i Ljubdragovo poviedanje o svojih pradjedovih retrospektivna je antiteza prama Ljubdragovoj sadanjosti. Pjesnik ni nemože iztaknuti sadanju biedu raje inače van takvom antitezom. Kitice 50—55 stilistički naravit su opisni umetak o sjediljkah; uplitanje kulturnih crtica svojstveno je epskoj tehnici. Kako pjesnik daleko ide u porabi upravnoga govora, koliko potencirana je kadšto u njega ta upravnost, tomu budi za primjer, da Ljubdrag u svom govoru navodi upravni govor Jerine, koja navodi upravni govor svojih sinova, a ovi opet u svom govoru na-

vode direktno govor svoje majke o sebi (strof. 131, 132). Tolikoga potenciranja upravnosti govorne jedva će biti u inih epopejah. To je retorična lirska, ne epska žica. Za naginjanje pjesnikovo na jake pjesničke hyperbole, koje već prelaze u figuru paradoxon, značajna je kitica 91: „pače bieliem danom svanu crnom' agi noćno lice na ljepotu od sunčane Sunčanice". Reflexija, apostrofa i antiteza govornička iztiče se i u ovom spjevu; veoma mnogo prostora zaprema govorno prikazivanje, ipak polovinu spjeva zaprema epsko pripoviedanje.

IX spjev sjajan je kontrast naprama predjašnjemu. On je namienjen turskoj junakinji Sokolici, dočim je spjev VIII. namienjen kršćanskoj mučenici Sunčanici, a V. VI pak opet XII kršćanskoj junakinji Krunoslavi. — Spjev počima apostrofom na ljubav (strof. 1. 2.) za pripravu motivacije Sokoličina zastajanja u Poljskoj. U srcu Sokolice jača je čast no ljubav (opreka prama Krunoslavi, u koje „časna ljubav" nadvlada „bojnu slavu" VI 42, 51 i dalje) s toga ona, premda ljubi Osmana, za osvetu njegova poraza još po Poljskoj s drugami hara, i tako dopada i pod Varšavu (strof. 3—10). Tim pjesnik prihvaća dosljedno nit prikazivanja o Sokolici, kako ju je započeo u IV, 87—107 pak u V. 112—116 i, pustiv ju, opet se k njoj povratio u zadnjih kitica VIII spjeva; na sličan način prekida pak preuzima opet poslie i Tasso, a najpače Ariosto. Za pjesnikov slog u hyperbolah značajne se ovdje kitice 6—10; veli se, da je Sokolica od lanjskoga careva poraza mnokrat sried potjerâ preletila sjemo tamo po prostoru od Odera do Njepera i Njestera k Njemškom moru i „čiem ona tako veće puta tiekom minù, plieneć, paleć *sa svieh strana svu* poljačku kraljevinu", usudi se najposlie doći i u dubravu kod Varšovije. Tko uzme da se sve to mora shvaćati posve realistično, ad litteram, taj bi ovo mjesto radi njegove realne nevjerojatnosti pače nemogućnosti morda odrekao Gundulića, ili kakov slični prigovor nesaveznosti i neskladnosti kompozicije nabacio. Ali prema osebujnomu slogu u svoj pjesni nebi to bilo temeljito: valja ono mjesto shvaćati kao pjesničku hyperbolu, kakovom se pjesnik diljem Osmana često služi. Tko neshvaća tako, morati će reći, da su one rieči „plieneć paleć sa svieh strana svu poljačku kraljevinu" u logičnom protuslovju s kiticami potlanjimi 33 i dalje, osobito 35 i 38, gdjeno varšavske gospodje pjevaju, da je sad poljska kraljevina u podpunu pokoju, putnik miran putuje, sela su mirna i t. d. Nu smie li se za to reći, da nije isti pjesnik mogao spjevati one kitice 6—10 i ove

33—39, jer da su jednomu piscu takova logična protuslovja nemoguća, ali da jesu dvojici, ili da jesu moguća krparu, kontaminatoru? Ali, ako već uzimamo ad litteram, onda je u samih kiticah 8, 9, 10 protuslovnost proti realnoj prozaičnoj mogućnosti a i protuslovi kitica 10 kitici 9; pošto se je u ovoj reklo, da je Sokolica većkrat tiekom minula paleć plieneć sa svieh strana svu poljačku kraljevinu, nastavlja se u kitici 10 tobož gradacijom, da je napokon odveć smiona usudila se doći i pod Varšavu. Dakle ćemo kitice 8 i 9 odbiti na jednoga, a kiticu 10 opet na drugoga pjesnika? Ovakovim tumačenjem razderali bismo pjesmu na atome, i stvorili silu psihologičnih čudesa, prema kojim nije hyperbolnost sloga, budući značajka poezije posve naravita, nikakovo čudo. U strof. 29 veli se, da *sve* Varšavke mlade izadjoše na zabavu k obalam Visle; u strof. 14, da *sve* vojvode, knezi i t. d. skupiše se kralju. Ovakovih prejakih izraza, najpače baš pjesničkih hyperbola mnogo ima u svoj pjesni; njekim vidimo očit razlog taj, da pjesnik hoteć veličati, ili potresti, ili razdragati rabi hyperbolu. Na ovaj način osnovano je tumačiti, ako i nebi bilo drugačijega tumačenja, ono mjesto u V, 8: „često ciela još tjelesa sledjena u krvi i smrznuta i t. d.“ Prejakim izrazom u kiticah ovoga spjeva očevidna je nakana pjesnika, da veliča Sokolicu, koja je i onako fantastičan lik. Ako je u romanskih epih takodjer obilje hyperbolâ, onda po gotovo nemožemo našoj pjesni iz hyperbola izvoditi nesaveznost, ili pače dva pjesnika. — Prije nego će nastaviti o Sokolici, pripravlja joj kiticami 11—43 shodnu situaciju. U Varšavi uprav se slavi prva godišnjica slavne Vladislavove pobjede kod Hoćima; tu je prilika pjesniku za kulturne crtice. Poslie svetčane slave kraljević Vladislav s odličnom družbom u sjajnoj opremi „vidjeti kao bog sunčani“ izlazi na lov; taj lov na zvieri ima biti (po strofi 18) slika, kako su lani tjerali Turke. U to gospodje provode zabavu u livadi kraj Visle, i pjevaju slavospjev na Vladislava (strof. 31—42), koji da je slavnom pobjedom Poljskoj pribavio mir i sreću, te neka skoro dovede u slavni dom vjerenicu svoju. Očevidan je estetički uspješni kontrast ovih crticâ sjaja, sreće i humora prama onoj slici Smederevske sjediljke i njezina razvoja u predjašnjem spjevu; a u takovu je kontrastu i dalje u mnogih pojedinostih i u cjelokupnom dojmu sav spjev IX prama spjevu VIII. Gospodje u zabavi zaskoči iz dubrave Sokolica sa svojimi amazonkami, te za osvetu lanjskoga careva poraza pograbiv gospodjâ hrlo odjašu duboko u dubravu (strof. 43—62). Tu zastanu uz jezero; neboje se

zaskoka, pače Sokolica u apostrofi na Vladislava (strof. 74—80) veli, dakako hyperbolički: „Vladislave, hodi otimaj robje oteto, čekamo te sried dubrave... ali u tebe srca nije na polje izit nam protiva, da vlast ženska nedobije (onoga), tko prie care predobiva". Privezav uz hrekove robinje, kupaju se amazonke u jezeru. Sjajno-hyperbolno opisan je taj razbludno-idilni prizor (strof. 87—100); sva priroda gori od razbludne čežnje cjelivat nage ljepotice. Izvrstna pjesnička domisao završuje opis te dražestne slike. „Ali ohole dikle liepe čas nemogu stat bez rati, i u zabavah sladcieh hlepe bojnice se ukazati", te se igraju boja — vodom, po šest ih sa svake strane „vodu uzimlju, biser meću" (strof. 100—104). U taj čas dolazi Vladislav, koji se lovom igra boja, s družbom svojom, te ih obkoli. Dražestnim je humorom doveo pjesnik skupa te dvie družbe „igračâ boja"; zatečene od pravih junaka te bojnice u boju, koji njim jedino dolikuje, budu „predobite od istoga svoga srama". Prije nego će ovo prikazati pjesnik, naznačiv u kitici 104 iznenadni dolazak Vladislavov, umeće od kit. 105—114 naknadni opis kraljevićeva lova. Zahman Sokolica, videć pogibelj, kliče svoje druge na junačku obranu; one jedva stižu da se „odjećom nage zaštite." (strof. 115—125.) Sama Sokolica junački se brani; pjesnik ju je osamio, da ju može odlikovati, nu prikazuje dakako hyperbolnim načinom: „u desnici sablja težka za cielu joj vojsku 'e dosta" (strof. 126— takove baš hyperbole ima dosta u Tassu i Ariostu.) Do kitice 140 opisuje se njezin boj proti tolikim Poljakom; naposeb je odsjek od 134—138 istoga stilističnoga kroja, kano njeki ini opisi boja u pjesni n. pr. u XIX. 63—123, naime individualizira se, navodi se na koj način od njezine ruke pogiba svaki pojedini: Leh, Krak, Vitoslav, Gjuragj, Gašpar, Ostoja, Biserko (što je prema tradicionalnoj epskoj tehnici). Završuje se boj, jer „vitežka joj sablja pučê," te kako ono Tankred Tassov tako ovdje Vladislav junačku Turkinju sad bezoružnu brani od svojih, te ona može uzmaći i preploviti na drugu stranu jezera (strof. 141—160). Vladislav divnoj junakinji šalje na dar, „na čás nje ljepote", sve zarobljene drûge i konje i oružje, a Sokolica vraća mu za uzdarje svoj ogrljaj i obećanje, da neće nikad više proti kršćanom vojevati (strof. 161 do 172.) Uputiv se Sokolica s drugami put iztoka, sreta se s crncem, što ga bješe na Osmanovu zapoviest poslao Kizlaraga u Poljsku; na crnčevu viest vesela se obraća put Carigrada k svomu ljubljenomu Osmanu. Tako je pjesnik konac ovoga spjeva (strof. 172—178) nadovezao na konac VIII spjeva, i sastavio nit prika-

zivanja Sokoličine epizode u Poljskoj s nitju glavnoga čina ob Osmanovoj osobi.

Pozornu oku nemože se kriti Ariostovski ukus u ovom spjevu. Jasno taj spjev očituje, kako li je zamislio pjesnik prikazu Sokolice. To je vedra reć bi zračna prikaza, koja se na žaru dražestne vitežke ironije razpline u ništa Tasso prikazuje svoje Turkinje junakinje sasvim osbiljnim pathosom; one su uprav glavne kretalice zapleta pjesni, križari junaci pravom su ljubavju na povodu njihovih dražesti, te tim nastaju zapreke izvadjanju Goffredova cilja. Inače postupa s romantičnimi prikazami tako zvana ironija Ariostova. A pravo se može reći, da naš pjesnik na Ariostovski način izvodi i svršava prikazu Sokolice i njezinih drûga bojnicâ. Kroz hyperbolno veličanje Sokolice, kroz njezino hvalisanje svojih druga, da se tobož Vladislav boji izaći proti njim, a one zatečene lovcî „od istoga su srama svoga predobite“, kroz titravu šalu o toj situaciji bojnicâ „tako lovice u lovu se uloviše pri lovini“ (strof. 122), u obće kroza sav dražestni opis Sokoličina sukoba s Vladislavom probija pjesnikov ariostovski smiešak na romantične iztočne amazonke, i pod tom dražestnom ironijom one ginu s poprišta realnosti kao lagahne krasne zračne prikaze. Pred Vladislavom pravim kršćanskim junakom, ujedno pravim udvornim vitezom, prestaje uloga iztočnih amazonkâ; značajno kaže Vladislav pobiedjenoj Sokolici: „mač moj paše se za oslobadjat, ne za hitati gospodje; prem je on razsap turski, ali je on i štit te obrana liepih vila“ (strof. 163, 164). A u jamačno sviestnoj opreci prama Tassu veli pjesnik malo prije, da Vladislav odolieva zatravnoj ljepoti Sokolice, jer „krepku on misao ima ovu, da u nijedno viku doba vitezu se Jezusovu željet Turkinj nepodoba“ (strof. 148—150). A konačna posljedica sukobu Sokoličinu s Vladislavom ta je, da se ona odriče svoga amazonstva, predajuć mu na dar svoj ogrljaj, koji noseći napis „svak odstupaj na daleče, Mogorskoga kći sam cara“ jest kao grb, kao palladij njezina amazonstva, te ona obećaje nikad više nevojevati proti kršćanom; napuštajuć svoju nenaravnu ulogu amazonsku povraća se k svojoj naravnoj ženskoj: ide ljubit cara ljubeznika svoga. — Još samo 1. kitica sliedećega spjeva, ponavljajuć u kratko konac ovoga, spominje Sokolicu, da spješi po carevoj želji u Carigrad; dalje nema više nigdje Sokolice u pjesni. Doduše jamačno bi nam se negdje u manjkajućem XIV ili XV spjevu kao ljuba Osmanova prikazala, ali pjesnik je njezinu prikazu u glavnom završio u IX spjevu, estetički završio. Nadaje se temeljita misao već sada, da

njoj, prikazi fantastičnoj prema romantici Ariosta, Tassa, Camoesa, dà prema obćenitoj romantici, kako se je ta povodom sukoba kršćanskoga zapada s muhamedovskim iztokom zametnula u srednjem vieku a u preporodno doba u klasično-romantične umotvore epske kristalizovala, — da njoj, velim, takovoj prikazi, koje se amazonstvo na koncu IX spjeva razplinulo u svom dražestnom ništavilu, nema s estetičkih obzira mjesta u realnoj tragici Osmana u spjevih XVI do XX. A objektivna analiza ovih spieva iznieti će još i više razloga, posve sigurnih na vidjelo, s kojih možemo pouzdano tvrditi, nesamo da nije pjesnikova pogreška, što Sokolice neprikazuje kod propasti Osmanove, i nesamo da se odtuda nemože razložito izvoditi nesavez i nesklad spievâ XVI do XX sa spjevi II do XIII, nego da je uprav estetička jedna vrlina pjesni u tom, što se Sokolica u zadnjih spjevih neprikazuje. Veleuman je ovaj IX. spjev. Dražestno je sastavio pjesnik Sokolicu i Vladislava te njihov sastanak i sukob svršio; razkošna vedrina ovoga spjeva dojima se to jače u opreci naprama VIII spjevu, koji u individualnoj slici Ljubdraga i Sunčanice prikazuje skrajnu biedu raje Turčinu robinje; koli je estetički uspješan kontrast: Sunčanica i hadum, pak Sokolica i Vladislav. Ova dva spjeva — a ona su nemoguća bez spjeva II — jesu pjesnički cviet Osmanide. Pjesničke hyperbolnosti nevalja mjeriti prozom realnosti. Pod takovim mjerilom pale bi vječite pjesničke ljepote Tassa i Ariosta. Doduše Ariostu vele da je njegov goso Hippolyt Estenski, kad mu je pjesnik predao svoju pjesan te ju on pročitao, kazao: kako si mogao tolike ludorije izmisliti? Ali uz takovu prozaičnu ocjenu nemože estetika pristati, kao što nije ni estetički ćuteći sviet kroz tri vieka pristajao. (Ariosto R. R. — Streckfuss, Halle 1849, str. 22). Veličajuća ili razbludna metaforna hyperbolnost neodmiče ovoga spjeva od spievâ I te XVI do XX, ni od uzornih romanskih epa, ni od narodne naše pjesme (koja, osobito na dohvatu bujne iztočnjačke mašte, zna za djevojačke oči, koje Travnik pale), ni napokon od drugih Gundulićevih pjesnih, koje, n. pr. „Suze sina razmetnoga“, „U smrt Kalandrice“ obiluju istom bujnosti metaforâ i hyperbolâ, istom retoričnom kićenostju. A pitanje, je li Gunduliću psihologički moguće ili pak estetički dopušteno bilo u saveznoj i jedinstvenoj kompoziciji, da onako sastavi romantične izmišljene osobe s historičnimi i to svoga vremena, to pitanje nije još riešeno, ako se naprosto tvrdi, da ni onodobna ni sadanja poetika toga nemože odobriti. — S predjašnjimi spjevi u dosljednu je savezu ovaj spjev. Podržava se nit

Osmanova čina. Osman i Vladislav često se i tu kontrastiraju. Misao na Hoćimski poraz Osmanov opet se i opet namiće živo pjesniku (strofe 7. 13. 18. 28. 32. 49. 79. 81. 146.) Čisto subjektivnih reflexija pjesnikovih ovdje nema, osim u prve dvie kitice; ni neposrednih apostrofâ pjesnikovih, samo pjesma Poljakinjâ pak onda govor Sokoličin apostrofira Vladislava (strof. 31—42, 74—81), tako da su te dvie apostrofe u očitu kontrastu, i govornih kitica ima razmjerno malo Ovaj dakle spjev prikazuje pretežno epskim načinom, više poput Ariosta nego li poput Tassa.

X spjev, opraviv u 1. kitici Sokolicu, završuje (strof. 2—20) opis Vladislavova lova, iztičuć jednu narodnu značajku: u sjajnoj družbi lovaca uz oslobodjene Varšavke redaju se zdravice, jedna je Vladislavova njegovoj vjerenici. Od kralja mu dolaze tri glasnika (prema običajnoj u narodnoj pjesmi trojnosti); treći ga zove u Varšavu, jer da se za sutra očekuje poklisar carigradski. Tako strof. 10 nadovezuje glede poklisara Alipaše preko spjeva VI. 92, 93 na spjev V. 136. Vraćajuć se kraljević s družbom u Varšavu, pripjeva uza nj mlad plemić pjesmu njemu na slavu, a o boju Hoćimskom; pjesma ta (strof. 13—64) iztiče se svojom dužinom, prema običaju pjesnikovu prikazivati što više u direktnom govornom obliku. Ono, što smo u dosadanjih spjevih, osobito u IV., čuli o Hoćimskoj bitci, dopunja sadržaj ove pjesme poglavito jednim dosad nespominjanim momentom, naime pripovieda se priprava Poljaka na boj, te pohod poljske vojske pak pohod protivni turske vojske sve do Hoćima, a sama bitka posve se u kratko napominje (strof. 59, 60, dakako opet hyperbolno retorički: n. pr. „Kon Njestera Njester veći turske krvi tu proteče“), obširnije se pak izvodi, u dva puta, molba Vladislavu, da bi oslododio slovinski jug. Pjesma ova zanosi ponješto na narodnu, tako svojim početkom „podiže se plaho diete mlad car Osman s Carigrada“, nu poglavito je u njoj na narodnu onaj soko „siva ptica“, što od Dunava dolieće k Vladislavu, došavšem na Njester, te mu pripovieda, kako i kud napreduje Osmanova vojska, a puti ga, kuda da on svoju upravlja, kako bi oslobodio zemlje „srbske i bugarske“, osvojio Nikopolje, Kosovo, Smederevo, „duh da odahne i počine ukopanih pepeo kosti Gjurgja despota i Jerine“ (evo osvrta na Ljubdragovu poviest u spjevu VIII, i na spomen o narodnih pjesmah u III 18—20). Taj soko Prekodunavac svojim dugim nagovorom Vladislavu (strof. 30—57) nije drugi no sam pjesnik, koji evo opet novim oblikom izriče želju i nadu, da će Poljska osloboditi južnoslovinsko roblje; pak istu mi-

sao kaže pjesnik na usta poljskoga pjevača, koji završuje (strof. 63) proseć, neka se kraljević nezadovolji Hoćimskom pobjedom, neka nepostoji na Dunavu, već „prostri sada našu, tvoju, božju slavu od istoka do zapada". Strofe 64—67 u kratko prikazuju, kako kraljevića, oslobodítelja gospodjâ, slavno dočekaše u Varšavi (sitna kulturna crtica), a strof. 68, nadovezujuć na 10 strof. ovoga spjeva, prelazi na poklisara Osmanova, koji da je takodjer već na mazovsko polje pod Varšavu dospio i tu se ušatorio (strof. 68 i 75, 76.) Umetak retrospektivni, kitice 69—74, dovoljno potanko motivira, zašto li se je poklisar tako „odocnio saviše," te je istom sad u jesen stigao pod Varšavu, premda je s proljeća pošao iz Carigrada a u mjesec dana dospio bio do u Kamenicu. Ta posve dovoljna i jasna obrazložba dosljedno se odaziva kiticam V. 114—119, a i V. 15, 16, 136 te VI. 92, 93, tako da je valjana saveznost prikazivanja o poklisaru. Dočim se poklisar ušatorio noćit pred Varšavom, u toliko kralj sazove veliko vieće, da na kraljevsku dočeka poklisara poslanoga mir utvrdit s poljskom krunom (strof. 76—80); tu pjesnik opet rado prihvaća priliku svojoj subjektivnoj reflexiji o nerazbornom plahom smionstvu Osmana, koji „eto usiljen car je oholi, *poć u iztok spravan gdi je*, da s darovim sad se moli, komu sabljom prieti prije" i t. d. Tako evo pjesnik dosljedno podržaje nit i lirskih reflexijâ i epskoga čina prema osnutku u I. i nastavku u II spjevu te dalje do ovoga spjeva. — U osvit sliedećega dana (dosljedno prema strof. 10, 76, 77) poklisar ulazi u Varšavu (strof. 85, 90), tu priestolnicu na Visli, glavu Mazovske, koja je srce kraljevine poljske (strof. 86—89). Od kitice 91 do 106 potanko se opisuju turska pratnja poklisareva i darovi, što ih on nosi od cara kralju, pak u kratko i poljske vojvode u toj povorci, što ih je kralj u susret poslao. Već je u spjevu III 4, 5, pak V. 114—118 te VI 91 bio posve kratak spomen te pratnje i darovâ; ali istom ovdje, kadno pred kralja dolazi paša, shodno je mjesto potanjoj *slici* te pratnje i tih darova. Nemože se razložito reći, da protuslovi X spjev. spjevom III, V, VI, što se u njem više o tom govori nego li u njih: svako na svom mjestu. U takvoj povorci poklisar „se upravi kraljevskieh put dvorova". Kako preporodnoj dobi dolikuje, „na mramornieh stupieh, koji liep red kažu, svakolika naslonjena grada stoji", a „u prostrana vrata kô se ulazi, udjeljanieh broj se kipâ starieh leškieh kraljâ gleda"; vješta ruka im je slike utvorila tako, da se čine živi. Tako si je pjesnik kiticami 107—110 pripravio sliedeći sad opis kipovâ poljskih kralja.

Već sam obseg (strof. 111—150) iztiče važnost toga opisa, koj odgovara tradicionalnoj klasično-romanskoj epskoj tehnici: u mnogih epih toga kroja nalaze se opisi skulpturâ i slikâ Nije bez znamena, što se sami dvori opisuju u same dvie kitice (107, 108), a dvored kipova kraljevskih onako obširno; jamačno je pjesniku samo do tih kipova, t. j. njemu je do (skulpturne) *slike dotadanje poljske poviesti;* tim je ovaj X spjev u nječem značajan analogon a u nječem još značajnija opreka spjevu XX, gdje Osman nabraja i crta turske slavne care predšastnike svoje. U jednoj značajki je slog toga opisa kipovâ analogan pače istovjetan opisu onih careva, i opisu bitke u XVIII i IX, te i opisu zverinjaka u XIX, naime individuum se svaki za se u svojoj značajnosti crta, i to simetričnim obsegom, po jednomu se pravilno po jedna strofa posvećuje: dakle stilistički značaj ovakovih opisâ u jednoj je značajki istovjetan u spjevih XVIII, XIX, XX, te u spjevih IX i X. Pomno razmatrajuć opise kipovâ, uvjeravamo se, da se je pjesnik držao mogućnosti vajarske; od navedenih devetnaest kipovâ svi su posve plastički zamišljeni i označeni, samo kod devetoga i četrnaestoga moguća je mala dvojba o podpunoj vajarskoj mogućnosti. Kraljevski lici nepomišljaju se basreliefski, nego puni, statuarni, što proizlazi iz samih oznakâ, a pak takodjer iz smisla strofe 148 Pjesnik navodi svigdje shodne tako zvane plastične atribute, koji karakteriziraju glavna poviestna djela dotičnoga kralja, a popunjuje to navodeć napise i izvajane trofeje jamačno na zidu iznad kipa ili pak na podlogu kipa. Izvrstna je i vješto smišljena epigramatičnost napisâ, odgovarajuća plastičkim simbolom (atributom); heraldičke oznake tako su izrazite, da se svojom estetičnom istinitostju čine ujedno historički istinite, ako morda i nisu; njeki kipovi pomišljaju se mramorni, njeki liveni (tako petnaesti „od bronca“), njeki polihromični (n. pr. šestnaesti „druga uza nju slika sva se bieli, prám pod krunom sám se crni“); tko bi znao reći, čemu je pjesnik prikazao tako raznobojan taj dvored kipova? Estetički bi više prijalo, da si ga pomišljamo svega od mramorne bjeline. Ali nevalja nam s vida pustiti naravsku razliku pjesničke prikaze, koja se nemože provoditi nego succesivno na mahove, od realne prostorne mirujuće skupine, makar redovne, koja se okom može donjekle u jedan mah obuhvatiti; tako pjesnik ovdje prikazuje jedan red kipovâ od jedanaest, a drugi od osam ih, a nemožemo za to pjesnika prekoriti s nesimetrije, jer pjesnik opisujuć kip za kipom nepodaje čitaocu cjelovite coexistentne slike, s toga asimetrija nije ni opazna, a obseg

prikaze pjesnikove o jednom i drugom redu posve je simetričan; jednako nije ni raznobojnost kipovâ čitaocu onako opazna, kako bi bila, morda neprijatno, gledaocu kipova u sbilji. Tko bi u opisu kipova shvaćao svaku rieč prozaički doslovce, a nebi imao na umu način pjesničke porabe tropâ i figurâ, mogao bi, ali dakako nerazložito, koju tu oznaku držati za neplastičku, za nemoguću vajarski; n. pr. u strof. 112 Lehu „*dubrava je oko čela,* on bo iz dubrâv skupio je u gradove i u sela puk itd.“: to je posve plastičan atribut, shvaćajuć „dubravu“ metonimički za lišće dubravno, hrastovo, a da to valja tako metonimički shvaćati, u tom nas medju inim podkrepljuje i kitica XI, 48, gdje se gleda slika „onoga ki... a od zelena perja (t. j. listja) *svita* na glavi mu stoi *dubrava*“, t. j. vienac od hrastova listja Da li opis kipova, naznaka historijskih dielâ poljskih kraljeva odgovara historijskoj istini, o tom se ovdje još nepita; nu nema dvojbe, da taj opis i ta naznaka svojom izrazitom i živom značajnosti ima biljeg estetične istinitosti, i da izvrstno izpunja očevidnu svrhu pjesnikovu: iztaknuti diljem poljske poviesti slavnu predaju junačtva i kršćanstva, i prigodomice poviestnu svezu Poljske s jugom slovinskim (n. pr. strof. 127 na štitu Lauša „zagrljena je Visla i Sava“, indje pobjede poljske nad Turci u južnoslovinskih krajih strof. 134). Prikazav u kipovih devetnaest poljskih vladara od Leha do Stjepana Batora, pjesnik odklanja kiticom 148 i 149 mogući prigovor nepodpunosti ocrtanih vladalaca, veleći: „mnoge kipe mnozieh kralja.... kriju mjesta dalja, slike im se s pried nevide“. Dakle slavnu prošlost poljsku do Šišmana III, koji je sliedio poslie Batora, nacrtao je ovdje pjesnik, dočim Šišmana III i sina mu Vladislava slavi indje u pjesni. Kako rekoh, ovaj priegled poljske poviesti u spjevu X ima svoj očit pendant u priegledu turske poviesti u XX spjevu, ali koli je estetički uspješan, koli umno domišljen kontrast u situacijah: ovdje poklisar Osmanov kroz ovjekovječenu umjetnički prikazu slavne poljske prošlosti prolazi pred kralja poljskoga molit mir, a ondje u XX spjevu car Osman na stratištu prije užasne smrti svoje od ruke roblja svoga rekapitulira svjetobornu poviest tursku, on, baštinik i jadni sjen njezin. — I s opisom carskoga saraja u XIX, 1—26 stoji opis poljskoga kraljevskoga dvora u kontrastnoj, nu ne toli jakoj svezi. Te kontrastne relacije nisu slučajne, nego su prema estetičkim pravilom, one ukazuju na sviestnu kompozicijnu svezu spjeva X sa spjevi XIX i XX, na jedinstvo radnje ciele pjesni; jedinstvo i savez kompozicije

nestoji samo u tvari, u napredku istoga glavnoga čina, nego i u formi, medju inim u kontrastih, u analogijah pak i u lirskih reflexijah, ako se epom, kao što ovim i kao što Camoesovim, provija jaka subjektivna lirska struja. — Poklisar ulazi u kraljevske dvore te dočim kralj s doglavnici velikaši vieća u trećoj, priestolnoj dvorani, ima poklisara knez Sborovski pozabaviti u sprednjoj; tako je kiticami 150—160 pjesnik pripravio prvi odsjek sliedećega XI spjeva, naime opis slikâ u toj sprednjoj dvorani.

Pošto pjesma poljskoga pjevača te opis kraljevskih kipovâ zapremaju dvie trećine ovoga spjeva, a od ostaloga još mjesta razmjerno najviše zaprema opis poklisarovih turskih pratilaca i darova (kulturna crta), to se opaža i tu ono stilistično svojstvo sve pjesni, da se o neposredno glavnom činu razmjerno malo pjeva; tako je ovdje prispjetak Alipaše u Varšavu, zasnovan u II spjevu kao jedan trak glavnoga čina, samo reć bi nit, na koju pjesnik nanizuje uresno biserje, u kojem se odsievaju kulturne crtice, slava poljska prošla i sadanja, opreka Vladislava i Osmana, i želja pjesnikova za oslobodjenjem slovinstva od Turaka. Sve od spjeva III Alipaša je poglavito tako upotriebljen. Nije to nimalo proti slogu spievâ XVI do XX; i tu, gdje se sprema i izvodi propast Osmanova, vidit ćemo, da je sam Osman vrlo malo prikazan u akciji, ponajviše bavi se pjesan drugimi osobami i predmeti, tek u XX spjevu u samoj katastrofi ima sám Osman (svojim govorom) velik estetički znamen, neposrednim načinom kao protagonista. Osim već spomenutih sadržajnih i kompozicijnih sveza ovoga spjeva s ostalimi, iztaknut ću još sliedeće. Značajno je u pjesmi poljskoga pjevača, što pjesnik daje govoriti samu pjevaču, a što sokolu Prekodunavcu: onaj govori li o tom, što on, kao Poljak, vjerojatno može znati, dočim ovaj kao doglasnik pjevačev soko poglavito govori ob Osmanu i južnoslovinskih stvarih. Isto opažamo i indje često u pjesni, da pjesnik odabira govorećim osobam svakoj dolični sadržaj, što ona vjerojatno može znati. Pak onda će se i s te strane pokazati opravdana i u slogu svom jedinstveno-dosljedna pjesan, što ono u IV spjevu na Hoćimskom razbojištu Turčin Alipaša opisuje potanko tursku Hoćimsku vojsku, a u XI spjevu Poljak Sborovski opisuje, tumačeć Alipaši slike, poljsku Hoćimsku vojsku; osim toga ima ta razstava i razlika opisa obiju vojska još inu estetičku znatnost. Poviestni podatci o poljsko-turskom ratu nalazeći se u ovom spjevu (tako strof. 23, 25, 42), slažu se s dotičnimi podatci u inih spjevih, poimence u XI; o Korevskom je rieč (strof. 44) dosljedno i skladno

sa spjevom II, pak IV, VI, a nastavit će se u XII. Retorički nakit i ovdje je obilan, najpače hyperbole i antiteze, osobito je značajna i posve prema slogu pjesnika Gundulića dražestna antitezami i hyperbolnimi paradoxi bujna ironija sokola Prekodunavca na Osmana diete, kako se u boj sprema (strof. 36 - 42); tude u govoru pjevačevu govori soko medju inim, kako govori Osmanu „carica“ (nije li ta rieč ovdje neumjestna, protuslovna i znak nesaveznosti?): „ti iz moga strieljaj prama (metonimički mjesto: iz tetive od moga prama spletene), ja zlotvore tvê najjače pogledom ću sharat sama“ (strof. 40). Nu da pjesnik zna i epigramatički jedro pogoditi, pokazuje obilno u ovom spjevu opisujuć kipove. Veoma je značajno, što je sve pjesnik sastavio u opisu poklisarovih pratilaca i darova turskih Sam paša, pratioci janjičari, spaholjani te ini opisani su — poglavito odjeća im — pak i darovi (konji, luci), tako izrazito živo, da se estetična karakterističnost dojima kao historična, realna istinitost; ali medju darovi, što no ih Osman u Poljsku šalje, evo i trideset robinjica krasnih, što ih „mladomu Vladislavu Osman mladi car posila za razgovor i zabavu“ (strof. 98—100). Je li tim darom učinjena pogreška proti historičnoj vjerojatnosti? Ili su te tri kitice čija ukrpina u onaj inače jamačno realističan opis? Najrazložitije će biti reći, da pjesnik kako indje često u pjesni tako i tu uz realistične crte izvodi s pjesničkom slobodom i nerealistične, te je ovdje, izvodeć sliku, uveo u nju i te robinjice, da bude slika raznoličnija, a morda je i nješto pjesnikova humora u tom, što prikazuje Turčina Osmana šiljuća kršćanskomu kraljeviću razbludan haremski dar. U svoj pjesni, i u samih spjevih XVI—XX sastavljene su crte realistična dojma s crtami, koje se dojimlju kao pjesničke domisli, te bi se sva pjesan na same krpe razpala, da idemo samo realistična mjesta Gunduliću priznavat, a nerealistična njemu poricat.

XI spjev. Kako je pripravljeno u predjašnjem spjevu, zabavlja se u ovom poklisar turski sa Sborovskim gledajuć slike o Hoćimskom ratu, kojimi je urešena dvorana pred kraljevskom priestolnom, dok nebude pozvan pred kralja; opis slikâ zaprema kitice 1—125, a za tim govor poklisarev pred kraljem ide od 135—202 strofe: značajno je za slog pjesni i za važnost onih dvaju predmeta, da je njima posvećeno toliko od svih skupa 214 kiticâ ovoga spjeva. Glede onoga opisa slikâ govori razprava g. Pavića (str. 146) ovako: „U jedanaestom pjevanju divi se paša slikam, koje su u kraljevskoj dvorani po zidovih naslikane. Zborovski pokazuje mu najprije slike,

koje prikazuju sve pojedine čete poljačke 40—110, a za tiem gleda paša 110—124 sliku, koja prikazuje sam boj Turaka s Poljaci. Ko ove strofe ma samo površno pročita, svak će se uvjeriti, da je njihov sadržaj, kad ga uzmemo kao opis slika ocjenjivati, veoma nenaredan. Sasvim je drugačije, kada si pomislimo ove strofe u Gundulićevoj Vladislaviadi, u kojoj se isto tako, kao ono u IV pjevanju turska vojska, ovimi strofami opeta poljska opisivaše, koje joj bijahu čete". Ova izjava bit će mi dovoljna izprika, da, nezadovoljujuć se tek površnim čitanjem dotičnih strofa, opis slika što većom pomnjom razmotrim i sa stilistične i sa estetične strane, od kojih najpače prva nuždno traži potanku obširnost. Razprava g. Pavića neveli, u čem da stoji velika nenarednost opisa slikâ; nu morda se tim misli neprimjerenost opisanih slikâ prama slikarskoj mogućnosti, t. j. što pjesnik kazuje, da je u slici prikazano, to ili bar mnogo toga da nemože ni biti naslikano. Netrebam se pozivati na Lessingov spis o Laokoonu, gdje se ističe i tumači naravska razlika prikazivanja pjesnikova od prikazivanja kiparova i slikarova; stvar je ta psihologički i estetički posve elementarna i lahko razumljiva. Pjesniku dolikuje prikazivati succesivno razvijajuće se čine i čuvstva, a slikar (i kipar još više), ako prikazuje čin, fiksira svojom prikazom jedan tren čina u vječito mirujuću reć bi zaledjenu sadanjost, što je pak prije toga trena bilo i što će za njim sliediti, to slikar može samo donjekle natuknuti, ali nipošto nemože, kako pjesnik, razvoja prikazati ni u onoj veoma ograničenoj mjeri. Neću govoriti o temeljitih ili netemeljitih izvodih odtud za pravila slogu to pjesničkomu to kiparskom i slikarskome; jasno je, da prema naravskoj razlici prikaznih sredstvâ bit će i bitne razlike izmedju sloga, recimo opisivanja pjesnikova i slikarova te će valjati pjesniku, opisujuć sadržaj slike, da reć bi prevede ono, što je kazao slikar, u drugi jezik, t. j. mirujući ustaljeni momenat slike raztopiti će on u succesiju više momenata -- ako hoće da slikarovu prikazu zamieni *pjesničkom* prikazom, inače će mu prienos slikina sadržaja u govorni oblik lahko izaći prozaičan mrtav inventar. I u prozi, n pr. u estetičkoj ocjeni slikâ veoma je težko sadržaj slike dovoljno živo i značajno prikazati, te je u strukovnoj literaturi takova vještina i riedka i zamjerna. Stežuć se, da neduljim o tom doduše zanimljivom pitanju, velim, da nije iz navedenih rieči razprave posve jasno, da li je opis slikâ nenaredan za to, što on slikarski jezik — ostajuć u prispodobi — prenosi u pjesnički, ili za to, što ga neprenosi, ili pak što čini sad jedno sad

drugo. Nu prije nego odsudimo pjesnika sbog njegove bud ovakove bud onakove stilizacije opisa slikâ, a još više, prije nego li odsiečemo, da veliki pjesnik Gundulić nije ni mogao u tom opisu tako i tako pogriešiti, te da se za to ovaj opis mora odbiti na drugoga slabijega pjesnika-krpara, estetička sviest nas nuka, da razgledamo, nije li pjesnik ovdje postupao prema tradicionalnoj epskoj tehnici. Ostavljajuć potanje o tom i navodne dokaze za to potlanjemu odsjeku, velim ovdje samo toliko: opisivanje slikâ i kipovâ jedna je malone stalna i obćenita značajka u tradicionalnoj klasično-romanskoj epskoj tehnici, barem ako uzmemo na um najpoglavitije njeke epe; dakako da je već prvi znatni oponavljač Homerov, Virgilij, stilizaciju takovih opisa bitno promienio, te su potlanji išli više tragom Virgilijevim no Homerovim; a u Camoesovu epu ima veoma obširan opis slika, prikazujućih slavne čine iz poviesti portugalske, pak taj je opis stilizovan tako — ko ovaj Gundulićev, naime da se sad naznačuje sadržajem slike nješto, što porad množtva succesivnih pokretâ činovnih ni nemože biti prikazano u jednoj slici, a jedva bi moglo biti i u više njih, sad pak nješto, što sbilja može biti sadržajem slike, prikazujuće jedan miran momenat. U tom pogledu dakle mislim da nismo ovlašteni Gunduliću poricati onoga opisa slikâ, a jedva ga smiemo, postupajuć sravnjujućim načinom pravednim, oštro estetički prekoriti. Nu ovdje se pita poglavito, da li je sadržaj strofa 40—110 takov, da je kao opis slikâ veoma nenaredan, ali da sasvim dobro dolikuje opisu poljske vojske (koje joj bijahu čete) na Hoćimskom bojištu prije bitke. Pomnim i objektivnim razmatranjem stilizacije toga opisa doći ćemo do posve protivna suda od one izjave u razpravi g. Pavića; a u tom sudu podkriepit će nas zatim i estetički razlozi posve objektivni, iz svezâ i relacijâ u samoj pjesni crpljeni.

Dvoranu pred priestolnom, „viećnicu srednju" (strof. 1.) naresuje „svila zlatom izpunjena na razlike slike tkána" (2.), a te prikazuju „slavnu sgodu dobiti lanjske" (3). Na svodu je prikazano nebo, a na okolo (po zidovih) „bienje oholo" (4.) To je obćenit uvodni pogled po dvorani; sliedi naznačivanje pojedinih slika iz poljsko-turskoga rata. Nu što li sve hvata po *jedna* slika, nekaže pjesnik izrikom nigdje; to možemo gdje sigurno gdje nesigurnije nagadjati. Najprije „car se gleda, gdje se digo s Carigrada na pogubu poljsku" (5), a „s njim se pazi oružana množ .. što oko vidi, sve vojska je" (6.) To može biti prikazano jednom slikom, kojoj je sadržaj

Osman s nepreglednom vojskom polazi od Carigrada. Sliedi „ali opeta poljački se kralj objavlja, gdje prot caru vojsku spravlja" (7). Ovo bi mogla biti prikaza druge slike, ali po sadržaju kitica 8—12 čini se, da strof. 7 naznačuje stilistički samo obćenit uvod, kojemu strof. 12 kao obćenit završetak odgovora, a kitice medju njima kažu razvojne pojedinosti; naime strof. 8 „svud se paze ulaci obtjecat svud zovuć junake na obranu", strof. 9 kaže to isto drugimi riečmi, dodajuć samo mjesto sakupa vojske: „letjet gledaš zapoviedi po kraljevini, put Varšova da svak pod oružjem sliedi", dalje strof. 10 „vidiš, na glas ovi gdi od svud vrve vitezovi", pak strof. 11 „vidiš gdi inostrani knezi s vitezi na pomoć Poljakom ustaju", napokon završujuć strof. 12 „vidiš gdi se vojska mnoga sbira vrhu polja široka i orlov se stieg prostira proć mjesecu od iztoka", naznačuje konačni sakup sve domaće poljske i pomoćne vojske. Stilizacija kitice 8, 10 i 11 takva je, da nije pjesnički opis primjerivan slikarskoj mogućnosti; jer tolike succesije činâ i prostorne raznosti, što se u pojednoj samoj kitici pomišlja, nemože po jedna slika hvatati. Dakle bismo si imali više slikâ za sadržaj kiticâ 7—12 misliti. Ali uprav iztaknuti značaj stilizacije ovih kitica, pak i obzir na to, da je prema zakonu o kontrastu pjesnik valjda pomišljao uz jednu sliku o turskom pohodu bojnom opet jednu kontrastnu o poljskom pohodu bojnom: to nas nuka da uzmemo, da je pjesnik ovdje, prevodeć slikarski jezik u pjesnički, prikazivao pojedine glavne razvojne momente, od kojih je u slici prikazan samo konačni razmjerno mirujući posljedak. Prilično je dakle vjerojatno, da nam je za kitice 7—12 pomišljati samo jednu, i to drugu sliku, kojoj je sadržaj: oko poljskoga kralja kod Varšave poljska i pomoćna vojska na sakupu, ili na pohodu. — S izvjestna kompozicijnoga razloga prelazi pjesnik hitro dalje ovako: „nu poklisar ostavi ove (slike) i uze paziti, gdje stoje u spravi Turci se udrit i kršćani" (strof. 13). Tim je obćenito naznačen sadržaj treće slike, a kitice 14—22 naznačuju potankosti toga sadržaja, naime geografički položaj bojišta, namještaj vojskâ pak uz to i efekt izvrstne živosti slike. Vojske se dvie „kažu na ravnu polju kraj prostrane Bogdanije i granicâ od Podolja" (14), „o krajih polja Prut i Njester gledaš" (16); „s jedne strane pazi se bez svrhe turska vojska gdi se jakno mjesec na luk stare" (17), a „s druge vojska od Poljaka kaže se liepa kita skladno svita" (18). Ostale navedene kitice ističu živost slikarske prikaze. „Tako su izatkane sé države (Bogdanija i Podolje), da ih gledalac scieni za zbiljne" (15). Ovo je

ili hyperbola, ili još vjerojatnije metonimija (totum pro parte): nisu „države", nisu ciele pokrajine, nego je jamačno samo krajinska okolišna karakterističnost prikazana, kano dno slike, a tu i Njester i Prut, kojih „ako'ć oku vjerovati, romon čuješ, tiek vidiš" (16); kitice 19, 20, 21 govore li o živosti prikaze: „tkalac toliko slične slike svemu poda, da ne samo svak prilike od vitêz pozna, nu bi reko: trepte stezi, buče ljudstva, konji igraju, pače se oko dotle vara, da čuješ gdje bubanj svaki udara i trublje trube". Mislim da možemo s razlogom reći, da je kiticami 13—22 dobro naznačen slikarski mogući sadržaj jedne slike: na Hoćimskom bojištu turska vojska utaborena stoji naproti poljskoj, pak da je i izvrstno, ako i mjestimice hyperbolno, iztaknuta podpuna μίμησις slike; i dalje ćemo vidjeti, da pjesnik češće sgodno iztiče izrazitu živost slikarskih prikaza, a mislim da imam na to i na izraze, kojimi to pjesnik čini, svraćati pozor, neka se vidi, da nam *text* podaje *opis slikâ* o vojskah, a ne morda što drugo. — Poklisar paša zapanjen je „izvrstnostim sieh napravâ", te „snebivajuć se, da toliko ruke umrle hitro vezu" pita Sborovskoga: „tko bì toli umjetan, da duh podà oviem mrtvim prilikam, tko osnovà lanjskoga boja sile?" (22—25). Pak dalje podaje pjesnik paši hyperbolnu izjavu, koja ima tu očitu namjenu pjesnikovu, da se motivira neopisivanje ovdje turske vojske (to je bo, inako, već u IV spjevu opravljeno) te prelaz na potanko opisivanje poljske vojske slikarski prikazane. Paša naime nastavlja: „eto pazeć vojsku našu svakoga u njoj poznam pašu i Turčina po Turčina (to je dakako hyperbolno), još sam željan poznat i one srećne puke, kiem je *caru odoliti* od junačke *išlo* ruke (turački ponosni euphemizam) i čuti od svieh ime, *ko svieh vidjeh vojevati*" (26, 27, 28). Tako je pjesnik motivirao sliedeći obširni katalog Hoćimske poljske vojske, izveden Sborovskovim tumačenjem slikâ, prikazujućih na skupove tu vojsku. Rieči, kojimi knez gotov na uslugu paši uvodi taj katalog, dopunjuju nječim prijašnju naznaku same treće slike, pak podavaju prvu obćenitu oznaku sliedeće četvrte slike: „trudno je razabrat viteze, gdje sva u skupu vojska stoji taborima ogradjena" (31), zato „pogledaj, gdi iz taborâ izašla sva se odkriva vrh otvorena prostora *čekat* cara" (32). Odmah paša „obrati pogled razgledati poljsku vojsku, gdje mu knez ukazà" (33). Sliedeća kitica 34, veleć „vitezi svi na čete u široko sliede u način bojna reda", podajé eto skupa s kiticom 32 obćenitu oznaku četvrte slike takova sadržaja, koji je po svojoj mirnoj coexistentnosti primjeren mogućnosti slikarske prikaze; ta slika ide od strof. 35—111, a imamo

si ju prema textu jamačno misliti sastavljenu od više pripojenih komada, koji po dužini svojoj savezno prikazuju svu vojsku, svaki komad po jedan u textu jasno iztaknuti skup vojni, te izpunjaju do kraja jednu stranu viećnice (po strof. 111). Rečena skupina kiticâ 35—111. stilizovana je tako, da nemože biti dvojbe, da je to tumačenje *naslikane* vojske; uz to je pjesnik oživio taj tumač i opis tim, da ga neda neprekidno Sborovskovim govorom paši izvoditi, nego dialognim obl kom, uplićuć se paša češće svojimi pitanji i uzklici u razlaganje kneževo, a za uvod svemu imadu, nadovezujuć na epsku kiticu 34, epske kitice 35—39. Veoma je značajno za svu tu sliku iliti sav taj savezni red slikanih komada o poljskoj vojsci, kakova strofe 35—39 te nastavljajuć ih dialogne strofe 39 do 46 stavljaju na čelo svoj vojsci prehodnika. „Poklisar se s nova snebiva pazeć pred vitezi za vojvodu — pustinjaka“ (35); „zarastó u kosah se vidi, tmasto lice kaže suhor blied od kože“ (36); „noge bose, u rukuh razpelo, po oštrom ruhu opasó se konopom od kostrieti“ (37); „zapanjeni Alipaša čas ne meće oči s njega“ (38), te pita Sborovskoga: „tko je oni, ki ide prvi? u čovjeku satrenu onoliko kú ste ufat mogli obranu na bienje iduć priko?“ (39, 40). Sborovski posmjehnuv se kaže: „neboji se, tko pravu ima vjeru u Bogu“ (41), pak razloživ (42, 43, 44) da je to sveti Blaž, čudotvorac i pustinjak, završuje o njem značajno: „sliedeć po pustinjah Isukrsta, previdi sve sgode medju carom i našim kraljem, tiem, noseći križ u ruci, s kraljevićem na boj dóje, i gdi oružjem ini puci, on molitvom vojevo je“ (45, 46). Je li to slučajno, ili je to njeka sviestna pjesnikova namjera, što se tu taj tako obširno opisani pustinjak, i baš sv. Blaž, stavlja na čelo poljskoj vojsci? Je li on tu prema historičkoj istini, ili, ako nije, ima li ga estetički kritik kao nesgrapnu nječiju ukrpinu izbaciti, izrezati iz slike? — Prelaz od prehodnika sv. Blaža na dalje gradi si Sborovski ovako: „nu besjeda moja ova sasma duga da neizlazi (pjesnik kaže u I, 14: ali da tiem pjesni ove sasma duge neizhode) od poljačkieh vitezovâ slišaj imena, slike pazi“ (47). I sada će sve do strofe 111 knez tumačiti pojedine vojne skupove, prekidan kadšto Alipašinimi opazkami. Knez redom označuje vodje i skupove vojne, označuje ih po stališu, porieklu, pokrajini, oružju, odjeći, — kako to biva u „katalogu“ vojske, ali rabi mnoge rieči i iztiče mnoge oznake (on sam pak i Alipaša), koje očevidno dolikuju samo *naslikanu* „katalogu“ vojske. Prvi je skup: knez Radovilski i njegov vojni oddjel (strof. 48—53); „gledaj onoga . . . od zelena perja svita na glavi

mu stoji dubrava" (48): vienac hrastova lišća oko glave dolikuje naslikanu već pobjedniku knezu, ali ne knezu stojeću na realnom bojištu; „i odjeća mu je sva zelena, i konj zelen pod njim, *rek bi*, munja je živa" (49), dalje „pazi opeta družbu i t. d." (52), „čete *rek bi* lete jak ognjeni tries vrh gorâ" (54). Neka se sravne stilistične značajke opisa ovdje diljem do 111 s onim turske vojske u IV, vidit će se razlike, koje puno kažu. „Ali gledaj" drugi skup: Pac-Stjepana i njegov oddjel (54, 55; iztiče se boja „vrana" i biela). „Pazi opet" treći skup: Sienievića staroste „slika" i njegovih (56—59; iztiče se modra boja). Sliedi četvrti skup (60—67; iztiče se zlatna i žuta boja): „gled' onoga, ki u desnici vitiem kopjem *rek bi* trese" (60), „Zamojski je, ki Tatara razbi" (62), a „vitezovâ za njim gledaj kê su prilike" (63). Sliedi peti skup (68—72; iztiče se boja biela). „Nut onoga — konj pod njim *rek bi* sad će poletiti" (68); a paša priuze: „Mikleuš ono li je ban Seniavski? Ja ga poznam, on najprije na oružja *udrì* naša, i *ovdje pali očima*, jer ta je sila u njem mnoga, da mu i od slike strah se ima" (69, 70); knez odgovara: „ono je ono, štit mu pazi" itd. (71, 72). Kiticami 73—76 uvodi Sborovski nov odsjek naslikanoga kataloga vojske, naime sliedeći skupovi vojni sastavljeni su svaki od samih plemića, a nekažu im se četovodje poimence kako predjašnjim skupovom; pri tom knez iztiče za tumač jednu crtu poljskoga politično-vojnoga ustava, veleć, da „u Poljskoj svako mjesto, malo i veliko, ima svoga osobna plemenika ter svi ti, 'er hoće to zakoni, treba na boj da ustanu, kad kralj vojuje za obranu kraljevstva" (74, 75); zato „četam, koje slide, svjetlje slike tkalac podà, svi bo u njih, ki se vide, plemići su" (76). Šesti skup, u novom odsjeku prvi, Mazovska je četa (77, 78; iztiče se boja modra i srebrena), sedmi su Gniezdanci a s njimi u pored „gledaj" Krakovce, „konj pod svakim željan ticka *rek bi* skače, puha i brži" (79—83; boja se nenaznačuje, ali potanko oružje i odjeća). Sliedi osmi skup, vojskovodni iliti generalni voj; njemu je, kao središtu naslikanoga kataloga, razmjerno najviše kitica posvećeno, (84—103), a napose poimence kraljeviću (84—90), Hodkieviću (91—93), Krunoslavi (94—96), samomu Sborovskomu (naslikanu, 97—99), a ostale se u tom skupu „najveće od kraljevstva vojevode" na sploh, bez imena, označuju (100—103) Da se nedulji dalje govor ob ovih plemićkih četah, podaje pjesnik paši uzklik prekidajuć kneza od čuda na pogledu kraljevićeve slike. „Dosta, svietli gospodine, ké se čudo meni odkriva, do istine kraljevića vidim živa" (84), pak

ga prvi slavi Turčin: „dobit nosi u pozoru, sreću u ruci, slavu u čelu“ (85), a „knez priuze: ono 'e slika — iztočnoga dobitnika... ah! pogledaj, u prilici ká mu uzmnožnos sja velika“ itd. knez navodi karakteristične znakove kraljevićeva prvenstva te je Vladislav veljim sjajem ceremonijalnim iztaknut kao središte (86—90; iztiču se boje biela, grimiz i zlato). Nastavlja knez: „uza nj gledaj starca onoga — ono Karlo Hodkiević je — ah! njegova slika u tkanju stekla izvrsnos toliku je, da bi reko pazeć na nju: i sad misli i svjetuje“ (91—93; iztiče se boja „zagašena“); dalje „pazi uz njega zatočnicu Korevskoga vjerenicu Krunoslavu i t. d.“ slavi ju udvorno knez pak i, dosljedno predjašnjim spjevom, paša preuzimajuć „dobro poznam ja bojnicu slavnu, vidjeh ju veće puta ne bez čuda“ (94 do 96; iztiče se boja sunčana) pak nastavlja paša: „nu ono li, svietli kneže, milosti je vaše slika?... svakomu se poznat dava i t. d.“ a knez „s posmjehom miliem“ pravi udvorni vitez odgovara paši: „slika 'e ona od jednoga prijatelja draga tvoga, ki te služit u svem želi“ (97–99; iztiče se boja rumena). Na pitanje pašino „tko su oni ostali, ki uz vas hode?“ podaje knez kulturnu poljsku crticu o tih „najvećih od kraljestva vojvodah“, da su „čeljad sviesna i krieposna, u slobodi ká boravi, druge uzde ter nepozna, neg kú sama sebi stavi“ i opisuje im dalje sjajnu opremu (100—103; iztiče se boja biela i zlatna). Knez prelazi k novomu, devetomu skupu: „Ali sad k onomu ti vitezu oči svrni — Altanskoga kneza obličje ondi 'e ono izatkano — u zastavi vojske on jaše najposlije, njemške vojske i franačke za njim je izbor“ (104–107; iztiče se boja srebrno-biela). Sliedi zadnji posebni deseti skup: „Nu opet vojska od Kozaka pazi gdje se na se kupi — peset tisuć njih je u broju — gled' gdje Sajdački gre pred njima i t. d. (108—110; iztiče se boja crvena). Kitica 111 završuje naslikani katalog: „jur knez dospie, čiem na kraju od viećnice s jedne strane veće i čete dospievaju s liepiem redom izatkane“; a sliedeća kitica 112 uvodi novu sliku, recimo petu, o samoj Hoćimskoj bitci ovako: „nu opet paša uze iz nova stranu drugu razgledati, na kój tkalac hitri osnovà vojska s vojskom gdje se rati“. Na tu jamačno jednu sliku odnose se strofe 113—124. Kako za strofe 40—110 tako za ove strofe 113—124 veli razprava g. Pavića (str. 147, gdje se doduše, neznam zašto, citiraju strofe 110–124, što je svakako netočno), da su kao opis slike veoma nenaredne, te da su „sasvim vidan odlomak iz onoga mjesta Vladislavijade, na kojem se boj medju Turci i Poljaci opisivaše“, pak su, po mnienju g. Pavića, od sastavljača

Osmanide ovamo iz Vladislavijade dakako nesgrapno prenesene. Razloge za naslikani katalog poljske vojske sastavit ću malo niže; sad razmotrimo stilistički kitice 113—124, da li glase kao odlomak sasvim vidan iz povećega opisa Hoćimske bitke, ili pak glase kao opis slike dolikujuće uz one predjašnje slike. Kitice 113 i 114 protaza su prispodobe retorična kroja, a 115 im je apodoza („tako i obie vojske, ké su uresne odprie bile, liepi su ures u strašni pogled obratile“). Ovo više glasi kao osvrt na prije opisane slike mirujućih još vojska, nego što bi pristajalo opisu sbiljnih vojskâ, prije bitke i za bitke. Ostale kitice (116 do 124) takodjer su retorički obćenite, pravi loci communes, bez ikakova realistična detaila o bitci (samo se Vladislav i Osman iztiču kao prvaci), pa ipak već se u strof. 123 veli, da je „pod kraljevićem gora mrtvacâ te on svud bjeguće Turke slidi“, a u zadnjoj strof. 124 veli se, da „Osman sve na boj tjera, *pobjegućstvo* njega smeta, i neposluh i nevjera“. Očevidno je, da se tu u kratko i početak i *konac* bitke obćenitimi retoričkimi izrazi (loci communes) označuje kao njeki résumé, dolikujući pjesničkoj succesivnoj naznaci sadržaja *slike*, ali nipošto nisu te kitice ni vjerojatan nekmo li sasvim vidan i siguran odlomak iz kakova povećega opisa bitke medju Turci i Poljaci. Relativna mirovnost slikane prikaze pretvara se gdješto u succesiju pokretâ, činâ, kojih dakako jedna slika nemože hvatati: tako su najpače kitice 120 i 121 prevod iz slikarskoga jezika u pjesnički; ali sadržaj kiticâ 113—119 i 124 posve točno, a kiticâ 120—123 na pjesničku pristaje za jednu veliku bojnu sliku, a slici dolikuje i to, da se dva suprotna prvaka iztiču, pak i dosljedno prema izrazom u opisu predjašnjih slika smieraju ovdje na slikanu bitku izrazi „usred boja krajević se *gleda* prvi“, i „al se i Osman car opeta *pazi*“. Nu kad bi se i uzelo, da su te kitice 113 – 124 odlomak iz opisa prave bitke u Vladislavijadi spjevanoj g. 1621, nebi se tom hipotezom ništa postiglo, kako ću poslie razložiti. — Zabavu timi slikami završuje posve značajno i duhovito kitica 124: „napried slike, koje stahu, sram gledati paši neda; jer medju oniem, ki bježahu, i priliku svoju ugleda“, a kitica 125 gradi prelaz na novo „nu u to dodje i glas veće Sborovskomu, da poklisar i on u vieće pred kralja uljezu“.

Na temelju ovih textovih podataka mislim da će se osnovanimi priznati sliedeći iz same stilizacije strofa 40 – 110 crpljeni razlozi, koji govore proti tvrdnji u razpravi g. Pavića, da bi te strofe bile veoma nenaredne kao opis slika, ali da su sasvim naredne kao opis

sbiljne poljske vojske namještene prije bitke. Da pristane rečena skupina strofâ za opis sbiljne vojske na bojištu stojeće prije bitke, trebalo bi izbaciti iz nje kitice, koje izrično govore o slici, ili jasno naznačuju slikarsku μίμησις ili govore o boju kao prošastom (lanjskom) dogodjaju; po tom bi valjalo izbaciti dvadesetak strofâ. Zatim bi valjalo izbaciti ili bar znatno promieniti kitice, koje se tiču dvogovora Alipaše sa Sborovskim; jer jamačno nije vjerojatno, da bi prije bitke poljski knez Alipaši pokazivao i označivao (i brojevno) poljsku vojsku, a kako bi taj poljski knez sama sebe u bojnom poredu pokazivao paši? Nadalje postoje dvie bitne stilistične razlike izmedju ove skupine strofâ i onih strofâ u spjevu IV, gdje Alipaša pratnji svojoj na pogledu Hoćima pripovieda, gdje su i kakvi su turski vojni oddjeli stajali na Hoćinskom bojištu, razlike takve, koje svjedoče proti tvrdnji g. Pavića. Naime dočim se ovdje u strof. 40—110 kod svih devet bojnih skupova obilno iztiću *boje* osim kod jednoga, tamo u IV spjevu reć bi nigdje (van što se u strof. 83 kaže „Abas u bieloj haljini", 85. „pod bielim stiegom", a u 90. u opisu Sokoličinih amazonkâ tek prispodobno „konji jak snieg bieli)": ova razlika jamačno kaže, da se u XI strof. 40—110 radi o naslikanoj vojsci; nadalje dočim u spjevu IV Alipaša pokazuje realna mjesta u okolišu Hoćimskom, gdje je koji oddjel turske vojske bio namješten, nema ovdje u strof. 40—110 nigdje ni spomena o takovu realnom bojištnom razmještaju poljske vojske, nego se bez ikakve naznake mjesta pokazuje povorka sljedovnih bojnih oddjela, kako dolikuje sljedovnu savezu slikanih komada, prikazujućih po dužini povorku vojske. Napokon kako dolikuje opisu sbiljne vojske na sbiljnom bojištu Hoćimskom prehodnik sveti Blaž (u strof. 40—45)? Kako je njemu tu mjesto, pošto je prije tisuć godina mučenički poginuo, a razprava g. Pavića zahtieva historičku istinitost? Kako je naprotiv značajna i umna pjesnička invencija, da je *naslikanoj* poljskoj vojsci stavljen na čelo baš sv. Blaž, to ću dolje niže iztaknuti. A u čem su strofe 40—110 nenaredne kao opis slikâ? Nemogu razabrati; baš ove strofe nigdje neizlaze iz okvira slikarske mogućnosti nego vješto i živo iztičuć mimezu tumače mirujuću slikarsku prikazu, van što pjesnik (t. j. Sborovski) kaže broj Kozakâ (strof. 109 „peset tisuć njih je u broju") i bezbroj vojvoda sliedećih za Seniavskovim oddjelom (strof. 73) što su dakako, najpače prva, pjesničke a ne slikarske naznake. Bit će dakle posve osnovano tvrditi, proti mnienju g. Pavića, da strofe 40—110, ni negledeć na sv. Blaža, po svojoj stilizaciji nipošto ne-

mogu ni biti opis sbiljne vojske, nego da su i to posve naredan tumač i opis naslikane vojske. Jednako je promašeno u razpravi g. Pavića (na str. 143) gramatično i stilistično tumačenje Alipašina opisivanja turske Hoćimske vojske u spjevu IV, što dokazati iz texta pjesni pridržao sam si za peti dio radnje.

Nu osim stilističkih ima proti tvrdnji g. Pavića i mnogo estetičkih očevidnih činjenica, što jih pokazuju kompozicijne sveze i relacije pjesni. Odsjek spjeva XI od strof. 1—124 jedna je promišljena cjelina, dovoljno motivirana koncem spjeva X, sama u sebi posve savezno i dosljedno provedena, a kiticom 124 valjano dovršena, tako da kitica 125 gradi jasan i dosljedan prelaz na dalje, na drugi savezni dio ovoga spjeva; odsjek taj je —, prema tehnici u svoj pjesmi — ôpisan, reć bi dekorativan umetak u prikazu izvadjanja Alipašine oratorske zadaće pred poljskim kraljem. Taj odsjek kao ukrasan umetak prikazuje umjetničku dekoraciju viećnice pred kraljevskom priestolnom: slike o pripravi, tečaju i koncu poljsko-turskoga rata; one sastavljaju jednu saveznu cjelinu, iz koje se neda ništa izkinuti, kako to bez objektivna povoda čini razprava g. Pavića. Te su slike: 1) polaz Osmana s vojskom od Carigrada, 2) Poljska i pomoćna vojska oko poljskoga kralja na sakupu i pohodu pod Varšavom. 3) Pod Hoćimom utaborena poljska i turska vojska jedna proti drugoj. 3) Poljska vojska poredana u duž po pojedinih vojnih skupovih. 5) Bitka Hoćimska, naginjuć već Turci bježati. 6) Turska vojska u bjegu. Očevidno je sve to jedna slikarsko-dekorativna savezna cjelina. A način, kako je pjesnik pojedine djelove te cjeline prikazao, očituje promišljenu kompoziciju. Netumači svih ovih slikâ Sborovski poklisaru, nego o prvoj i drugoj sve, malone sve o trećoj, pak opet sve o petoj i šestoj (ako uzmemo za jednu ono što se u kitici 124 veli) sam pjesnik epski pripovieda, naznačujuć im sadržaj, a samo o četvrtoj slici (iliti o komadih, od kojih je ona sastavljena) govori Sborovski tumačeć Alipaši. Dočim o slici prvoj rade kitice 5. i 6, o drugoj 7—13, o trećoj 13—21 (uzmimo još 26, 31), o petoj 113—124, o šestoj 125, rade o četvrtoj slici kitice 33—111, i to govornim ili dvogovornim oblikom (na usta Sborovskoga i Alipaše) kitice 32, 33, pak 39—110. Nije slučajno nego očevidno promišljena i ona razlika sad epske sad govorne prikaze i ova razlika obsega prikazâ. O čem je bilo već u predjašnjih spjevih govora, to ovdje pjesnik epskim pripoviedanjem u kratko opravlja (epski navodeć sadržaj svih ostalih slika osim četvrte); samo ono, o čem dosad nije bilo govora, naime po-

tanku karakteristiku poljske vojske Hoćimske daje pjesnik ovdje obširno i potanko izvoditi Sborovskovim tumačenjem četvrte slike. U opisu prve slike ponavlja jedna kitica (XI, 5) palillogički uz malu potrebnu promjenu prvu kiticu iz one poljske pjesme u predjašnjem spjevu (X, 13), a kitice opisa druge slike (XI 7—13) ponavljaju palillogički uz potrebnu prikratu i promjenu kitice u istoj onoj poljskoj pjesmi (X, 15—22); ta palillogija nije nipošto znak krparije, ima joj dosta analogije u Tassovu epu te inih umjetnih, da i negovorimo o primjerih narodnih, a ovdje joj je razloga: što u X spjevu kaže pjesma poljska, to ovdje u XI prikazuje slika poljska. Isto je tako razložito, da su slike, dotično opisi ob Osmanovu pohodu iz Carigrada, o turskoj kod Hoćima utaborenoj vojsci, o bitci Hoćimskoj, i o bjegu turske vojske u posve obćenitih „loci communes“ malne bez ikakva realističnoga detaila izvedeni, a da je nasuprot slikarska prikaza, dotično Sborovskov tumač i opis poljske vojske Hoćimske od realistične velike potankosti: tolik detail o domaćoj vojsci dolikuje poljskomu umjetniku, i poljskomu tumaču Sborovskomu; a o vjerojatnosti, da je dubrovački pjesnik taj detail crpio što iz poljskih grafičkih nacrta što iz poslaničkih viesti, biti će spomena na drugom mjestu Što se kod treće slike, o turskoj Hoćimskoj vojsci, navodi geografično mjesto posve kako u spjevu IV, i što veli Alipaša, da u njoj pozna Turčina po Turčina, to je očit osvrt na onaj Alipašin potanki katalog turske Hoćimske vojske izvedeni u spjevu IV, a ujedno izjava i prošnja Alipašina služi za motivaciju, da se ovdje brzo priedje preko kataloga turske vojske na katalog poljske. Po tom je naslikani katalog poljske vojske u XI spjevu u hotičnoj kompozicijnoj relaciji s katalogom turske vojske u IV spjevu: onaj je ovomu dopunjujući pendant, ali s kontrastom umno smišljenim i estetički vrlo dojamnim.

Tamo u spjevu IV povieda Turčin o turskoj vojsci, ovdje u spjevu XI Poljak o poljskoj; tamo gleda i pokazuje Turčin svojim suputnikom turskim samo gomile kostî od bivše nebrojene turske vojske, ovdje Poljak gleda i pokazuje Turčinu, molitelju mira, ovjekovječene umjetnošću pobjednike Poljake; posljedak i oštrica (pointa) Turčinova kataloga je: prah i pepeo, a posljedak Poljakova: vječna slava poljskoj vojsci u tvorovih domaće kršćanske prosvjete, i vječna sramota bježećim Turkom. Očevidni su evo estetički motivi, s kojih pjesnik nije kataloge obiju vojska skupa na jednom mjestu izveo, nego ih je razstavio te svaki na sgodnom mjestu,

liričkimi reflexi ih oživljujuć, karakterističnim načinom i kontrastnim spomenom jednoga na drugi proveo (u Tassa je katalog križarske vojske I 37 - 65, a musulmanske egipatske XVII 3—37). Nadalje stoje slike spjeva XI u očitoj estetičkoj svezi s kipovi spjeva X; kipovî ovjekovječuje poljska prosvjeta svu slavnu prošlost poljsku do Vladislava, a ovdje se u XI spjevu nadopunja to slikarskom proslavom najnovije, Vladislavove pobjede, i tim se ujedno Vladislav uzdiže nad svu prošlu slavu, podajući pjesnik njegovoj proslavi toliko i još više obsega pjesni koliko svim prošastim junakom. Pak, kako je junačtvo poljsko u prošlosti podloga novome junačtvu Vladislavovu, tako je ovo opet podloga poslanstvu Alipašinu, i tako je po prikazi spjeva XX turska davna i skora poviest podloga jadnoj propasti Osmanovoj. Duhovita je invencija pjesnikova zabavljanje Alipaše sa slikami poljske Hoćimske pobjede u čas, kadno će taj stupiti pred kralja molit mir „za cara od carâ, koji ovi *prvi* put posló je za mir pitat" (veli Alipaša kralju strof. 138): kakova je to psihologična priprava Alipaši za obavljanje svoga poslanstva, kakova je najpače duhovita satira u onoj zaglavnoj oštrici čitave te zabave sa slikami, gdjeno Alipaša, ugledavši u slici bježećih Turaka i svoj jadni alter ego, zasramljen prekida to svoje bolno „estetičko" uživanje te odmah polazi pred poljskoga kralja. Estetički je važan i za kršćanski duh ciele pjesni značajan i lik sv. Blaža, koji s križem u ruci prikazan je na čelu poljske vojske; razgovorom Alipaše sa Sborovskim o njem pjesnik je iztaknuo opreku turstva i kršćanstva: Turčin nemože razumjeti, što li takav čovjek „putju ništa" može vriediti u boju, Turčin zna samo za snagu tiela, snagu duha tumači mu kršćanin Sborovski.

Osim toli obilnoga i mnogostranoga estetičkoga znamenovanja imadu one slike i historičku zanimivost. Nemislim ovdje na onu već spomenutu okolnost, da je naš pjesnik imao tudjih epskih uzora za prikazivanje takvih slika, nego su mi na umu ini, posve vjerojatni historički poticaji pjesniku. Dubrovački prosviećeni pjesnik 17. vieka bit će znao za talijanske historične slike, recimo n. pr. za velike i mnogobrojne slike iz ratne mletačke poviesti, kojim su veliku viećnicu duždine palače uresili vještaci 15. i 16 vieka; imajući na umu takove historične slike, pak njeke još, koje prikazuju velike skupe ljudi reć bi miniaturnom izrazitošću pojedinih individuâ (n. pr. V. Carpaccia ciklus sv. Ursule, ili obhod G. Bellinia, oboje iz konca 15 vieka), mogao je pjesnik doći na misao, da opiše onakove slike onakova sadržaja, kako je to učinio. Za

Šišmana III i Vladislava Šišmana IV goji se u Poljskoj slikarstvo, kiparstvo, rezbarstvo (Moravski: Dzieje narodu polskiego III, 409, 363 i 364, 302 „Wojna Chocimska, poemat bohatyrski“ iz zadnje četvrti vieka 17, kaže (str. 425 izdanja Lwów 1850), da susjedi sa svih strana čestitaju u Varšavu za Hoćimsku pobjedu i „rzezane w miedzi naszych wojen abrysy posyłają sobie“. Ali naš pjesnik opisuje *tkane* slike, štono pokrivaju srednju viećnicu. To će dovoljno osvjetliti sliedeći poviestni podatci u knjizi W. Schäfera (Die k. Gemälde-Gallerie in Dresden I, Erste Abtheil. st. 9—24) povodom tako zvanih Rafaelovih tapetâ iliti „arazzâ“ po Rafaelovih patronah. Već u 16 vieku, a najpače početkom 17. vieka nadtječu se vladari uresivati svoje dvorove tkanimi slikami; najotmenije bijahu od svile „zlatom izpunjene“, kako naš pjesnik veli. Te tkanine od po šest, po deset ili više komada prikazuju savezne cikle dogodjaja biblijskih ili svjetsko-poviestnih, tako je n. pr. izborni knez Mavro polovicom 16 vieka dao tkati — po Schäferovih riečih — „den sogenannten Türkenzug“; a slikarske patrone, po kojih su slike tkane, kolahu u reprodukcijah bakroreznih. Uzmimo još k tomu na um, da su u Dubrovniku vieka 16. uvedene tkaonice svile, te su Dubrovčani slovili ovim i ostalim obrtom (Appendini Notizie I. str. 234, i Dubrovnik od g. 1849 str. 127, 137), uzmimo napokon još i na um znamenovanje lika sv. Blaža u tkanoj slici poljske vojske: to ćemo s najvećom vjerojatnošću, da nerečem posve sigurno pogoditi realne historičke poticaje i estetičke namjere pjesniku u invenciji onih tkanih slikâ o Hoćimskom ratu s likom sv. Blaža na čelu poljske vojske. Tko je taj sv. Blaž? Ako sravnimo pjesnikov opis (XI, 36—46) s vjerodostojnimi podatci drugih, nemože biti nikakove dvojbe, da je to zavjetnik republike dubrovačke sveti Vlaho. (Gledaj: Život Svetaca i t. d. od dr. Fr. Ivekovića 1874 str. 16—20, Vollständiges Heiligen-Lexicon Joh. Stadler u. Fr. Heim, Augsburg 1858 I Band str. 489—491, Ersch u. Gruber Encyklop. I Sect. 10. str. 339; Slovinac God. I. broj 1. o kipu sv. Vlaha). On je bio biskup u Sebasti te je mučenički umro g. 316; bio je — ove crte je upotriebio pjesnik — gospodskoga roda, otišao je u pustinju, tvorio čudesa; slika se ili kao biskup ili kao pustinjak, ovakova ga prikazuje pjesnik. Dubrovačke tradicije mogle su ponukati pjesnika, da stavi sv. Vlaha u poljsku sliku ovakovim načinom: „on medju carom i našim (poljskim) kraljem sgode sve previdì, tiem noseći križ u ruci s kraljevićem na boj dóje, i gdi oružjem ini puci, on molitvom vojevó je“ (XI, 45, 46.). Po Appen-

dinu (o. c. I str. 177—179) sv. je Blaž od g. 972 navlastiti zavjetnik Dubrovnika, te se njegov blagdan velikim slavljem obhodnim slavi po više dana, uz gromorne bojne igre domaće vojske. Po istom Appendinu (o. c. I str. 306) postoji o sv. Blažu sliedeća legenda dubrovačka: car Mehmed bio je (sredinom 15. vieka) pošao od Sutjeske s vojskom proti Dubrovniku, ali se na jednom vratio. Kad poslie dubrovački poslanici dodjoše pred Mehmeda, uztraži on od njih, da mu pokažu sliku zavjetnika svoga sv. Blaža, a ugledavši ju on reče, da se je takov starac ko taj naslikani ukazao njemu na onom pohodu proti Dubrovniku i prietio mu smr'u, ako podje napried, s toga da je on odustao od navale na Dubrovnik i vratio se. Osvrnimo se još i na viesti Appendinove (o. c I str. 312 etc), po kojih je Dubrovnik koji put imao neprilikâ od zapadnih kršćanskih vlasti sbog svoga prisiljenoga mirovanja s Turci. Po svem tom, najpače po nedvojbenoj sigurnosti, da je ovaj sv. Blaž u poljskoj slici dubrovački zaštitnik sv. Vlaho, i da je pro-viećeni pjesnik (prema riečim u XI, 2. „svila *zlatom* izpunjena na razlike slike tkana") znao za onodobni, gore objašnjeni običaj vladara, možemo reći, da je pjesnikovoj invenciji ovakav znamen: pjesnik izkazuje čast i hvalu poljskomu kraljeviću pjesničkim svojim darom slikarsko-tkaninske prikaze o Hoćimskoj pobjedi, a u tu prikazu stavlja na čelo poljske vojske zavjetnika dubrovačkoga, kao veleći tim, da je Dubrovnik svom dušom bio u onom ratu uz Poljake. Zajednicu juga i sjevera slavenskoga, toli put u pjesni iztaknutu ili bar zaželjenu, ovdje pjesnik na nov, bez dvojbe spretno smišljen idealan način naznačuje, spajajuć svoj Dubrovnik sa slavnom pobjednicom Poljskom likom zavjetnika republike sv. Vlaha.

Ima dakle obilje sigurnih razlogâ, s kojih smo ovlašteni tvrditi, da nazor razprave gosp. Pavića o spjevu XI., poimence ob onih slikah, nesamo nije nimalo osnovan, protiveći mu se stilizacija opisa slikâ, nego da ni nedosiže estetičnoga i historičnoga znamenovanja onih slika, te trgajući ono, što je savezno i liepo i zanimivo komponirano, podaje reć bi razlomine razbijena kipa, koji nam je umjetnik ostavio kao cjelinu estetički vriednu i historički zanimivu. Nego mimo svega toga premise nazoru onomu o slikah XI spjeva nisu u skladu s jednom premisom od onih, koje služe u rečenoj razpravi izbacivanju spievâ II—XIII iz Osmanide; ta je premisa: neistinitost historična, romantičnost koje česa u tih spjevih. Ti spjevi su, po onoj razpravi, nastali od posebne već g. 1621 spjevane pjesni Gundulićeve o Hoćimskoj pobjedi, od „Vladislavi-

jade", dakako uz njeke preinake njezina prvobitnoga sadržaja, ali „iz sadanje Osmanide mogao bi negdašnju Gundulićevu pjesan *o junačtvu Vladislava* u turskom ratu *malenim trudom* opet sastaviti, tko bi znao rasuditi, koji verzi nemogu biti Gundulićevi, i tko bi *ne znatno preinačene* Gundulićeve verze umio uspostaviti" (razprava g. Pavića str. 147, 148). Put i primjer, kako bi se to uzpostavljalo, pokazuje sama razprava na str. 147, veleći da strofe ovoga spjeva *40—110* nepristaju kao opis slike, ali sasvim pristaju kao opis sbiljne poljske vojske bivši u Vladislavijadi, zatim da ni strofe 100—124 nepristaju ovdje gdje su kao opis slike, nego da su sasvim vidan odlomak iz Vladislavijadina opisa sbiljne Hoćimske bitke. Onim citatom *40—110* pripušta se sv. Vlaho u opis sbiljne vojske poljske na bojištu Hoćimskom. Osnovano je za to pitanje: zašto je smio i mogao Gundulić u Vladislavijadi svojoj povriediti historičku istinu romantikom svojom tako, da je živa sv. Vlaha metnuo u sbiljnu poljsku vojsku Hoćimsku, a zašto nebi smio ni mogao u Osmanidi svojoj staviti sv. Vlaha u naslikanu poljsku vojsku? A glede onih strofa 110—124 pita se, da li se njimi nevriedja historička istina glede sudjelovanja Vladislava u bitci, pak ako se vriedja, zašto je Gunduliću bilo moguće i dopušteno činiti ono u Vladislavijadi, što mu nije moguće ni dopušteno da bi bio učinio u Osmanidi? Ako nam je naime po primjeru rečene razprave, koja historičnu istinitost prikazâ u pjesni mjeri prama podatkom Hammerburgstalla, dopušteno u istom pogledu sravnjivati pjesan s podatci poljske pjesni 17. vieka „Wojna Chocimska" i poljske poviesti Moravskoga, onda ćemo smjeti spomenuti, da je po tih poljskih izvorih Vladislav za bitke Hoćimske bolestan ležao u svom čadoru, te nije nikad izlazio u bitku, a eno „u Gundulićevoj Vladislavijadi" Vladislavov mač podiže „gore od mrtvaca turskih," (XI, 119—122) u Vladislavijadi (u nju ide po rečenoj razpravi i spjev IV) kraljević svedjer čudesa tvori od junačtva, njegova ruka je najviše satrla Turke. Dakle u Vladislavijadi je Gundulić mogao i smio na uštrb istine toliko kititi tudjim perjem kraljevića, i nije bio toliko historički savjestan ni toliko pristojno tankoćutan, te bi bio uvidjao, da bi takovo laskanje moralo vriedjati kraljevića, kad bi on za nj doznao? Ili ćemo reći, da Gundulić nije znao pravu istinu o tečaju Hoćimske bitke? Nu kako mu drago, s pravom pitamo: zašto je Gunduliću bilo dopušteno vriedjati historične istine ili pak neznati za njih pjevajuć Vladislavijadu, a zašto mu je to isto nemoguće ili zabranjeno bilo pjevajuć Osmanidu? Nu možemo

li mi znati, što li je znao što li nije znao Gundulić o Hoćimskoj bitci? Navedeni naputak u razpravi g. Pavića za uzpostavu prvobitne Gundulićeve Vladislavijade glasi tako, kao da uzpostavljač nebi trebao ništa iz nova izpjevati, nego bi samo gdjekoje verze, koji nisu Gundulićevi, u spjevih II—XIII izpustio, a njekoje „neznatno preinačene“ Gundulićeve opet uzpostavio, pak, jamačno, svemu dao drugačiji razpored i savez, nego što je sada u tih u Osmana ukrpanih spjevih II—XIII; po tom bi uzpostavljač imao opis Hoćimske *bitke* sasvim crpiti iz ovih spievâ II—XIII, jerbo je u njih, dakako porazbacano, sve ono, što je Gundulić o bitci toj spjevao. Da vidimo sad, do kakova ćemo posljedka ovim načinom doći. Uzmimo na um sve, što se najpače u IV i u XI spjevu, pak onda pomanje i u ostalih o Hoćimskom ratu pjeva, pak sravnimo te podatke s podatci izvorâ poljskih to pjesničkih to poviestničkih pak i izvorâ inih poviestničkih, to ćemo razabrati, da naš pjesnik veoma mnogo potankosti kaže i o turskoj i o poljskoj Hoćimskoj vojsci, ali kaže malo detaila o tečaju bitke same sa strane turske, nu još manje o tečaju bitke sa strane poljske: da je Seniavski prvi udario na Turke, da je Zamojski pobio Tatare, da je (ovo je romantički) kraljević na gomile sjekao Turke, da je (ovo je opet romantički) Krunoslava sa Sokolicom dielila na oči obiju vojska mejdan; a sravnimo li to s opisom u poljskoj pjesni 17. vieka „Wojna Chocimska“, s podatci u Moravskom, u Hammerburgstallu, onda vidimo, da nije u pjesni reć bi ništa od veoma obilnoga i pjesniku zanimivoga detaila poljske borbe u Hoćimskoj bitci. Odakle to? Zar nije Gundulić znao za taj detail, ili ga je navlaš izpustio? Bilo jedno ili drugo, pita se: je li psihologički vjerojatno, da bi Gundulić bio išao pjevat posebnu Vladislavijadu „o *junačtvu* Vladislava“, a toj bi bio dao sadržaj: osim uvoda i kojekakvih ukrasâ obširan opis turske vojske na boj smještene pod Hoćimom, isto tako obširan opis poljske vojske tudjer na boj poredane — pak zatim za opis same bitke nješto malo o neposluhu i uzmaku spaholjanâ i janjičara, nješto malo o Dilaveru, o Karakašu, a o *poljskom vojevanju* tako reći ništa do njekoliko retoričkih loci communes, dakle o samoj *bitci Hoćimskoj*, koja bi u pjesni Vladislavijadi „o junačtvu Vladislava“ bez ikakve dvojbe imala biti *glavna* stvar, posve malo? Nebi li takove Vladislavijade izlaz bio ridiculus mus? Za takov utvor, veoma problematičan a estetički nevriedan, zar da žrtvujemo današnju Osmanidu, koja ima sve, recimo, nedostatke u historičkoj istinitosti, koje bi imala i ta hipotetična Vladislavijada,

ali ima uz to i tolike kompozicijne krasote i toliko baš historičke zanimivosti, čemu u Vladislavijadi rek bi nema ni traga? Izbor nije težak. Razprava g. Pavića (str. 113) hoće dokazati, da je već g. 1621 Gundulić spjevao i izdao tu Vladislavijadu o Hoćimskoj bitci, koja se tek bila završila „listopada" iste godine. Je li vjerojatno, da je već tê godine Gundulić mogao doznati onako potanki detail o poljskih vojskovodjah, ob odjeći, oružju, pokrajinskom porieklu poljskih vojnih oddielâ — a opis o tom u spjevu XI ide naročito po rečenoj razpravi u Vladislavijadu, pak je li s druge strane vjerojatno za iole ukusna i spretna piesnika, da bi se dao na pjevanje o poljskoj pobjedi kod Hoćima kao *glavnoj* stvari svoje pjesni, ako još tako malo zna ili hoćemo li reći: dočim neće da zna za ikakve istinite potankosti poljskoga vojevanja? Nasuprot u kasnije doba, pošto je već g. 1622 Osman poglavito povodom nesreće Hoćimske jadno zaglavio, mogao je pjesnik u prikazu Osmanove smrti retrospektivnu prikazu Hoćimskoga rata uplesti, takovu prikazu, gdje je mogao s *estetičkih* razloga obratiti svoju poglavitu pomnju opisu *vojskâ*, čemu je jamačno već imao realnih podataka, a malo se samo dotaći opisa *bitke*, za što morda ni sad nije imao potanjih podataka bar glede Poljakâ, ili pak je imajuć ih, navlaš ih ostavio neuporabljene. Nu o tom može se nagadjati s većom ili manjom vjerojatnošću ovako ili onako, ali nikakove dvojbe nema, da je kompozicija XI spjeva poimence opisa onih slikâ veoma liepa i savezno skladna s predjašnjimi spjevi, estetički i historički mnogostrano vriedna i zanimiva, dočim „chorizontsko" shvaćanje razprave g. Pavića nesamo da otima onoj kompoziciji, onoj invenciji pjesnikovoj sav estetički čar i svu historičku zanimivost, nego nije ni osnovano textom pjesni nit je dosljedno jednoj glavnoj premisi u dokazih razprave rabljenoj. — Još bi se jedno moglo pitati, ali samo sa prozaičnoga stanovišta: negrieši li pjesnik proti realnoj mogućnosti, prikazujući nam one slike o Hoćimskom ratu kao gotove već za godinu dana poslie rata? Takovo pitanje išlo bi obrtnika, ali neide pjesnika, komu je prosta licentia poetica, ako njom postiže estetički vriedan efekt.

Sramom Alipaše i pozivom kralja motivira pjesnik prelaz na drugi odsjek ovoga spjeva, gdjeno je glavna stvar govor Alipaše kralju (strof. 135—202), koji, dok Sborovski zabavljaše slikami Alipašu, viećaše u priestolnoj dvorani s velikaši kraljevstva. U kratko se opisuje (strof. 126—130) priestol kralja, te kako uza nj sjede biskupi s desna, vojvode s lieva, a svieh više polag otca kraljević,

„čudo dosad u starih knjigah spominjano, sad obistinjeno: dva sunca na nebu jedno uz drugo“ (hyperbola, kako ju naš pjesnik ljubi.) Sliedi kratka opisna crtica ceremonijalnoga pristupa poklisareva pred kralja (130—135,) a pak govor poklisara, koji svojom dužinom, zapremajuć trećinu spjeva, odgovara slogu u svoj pjesni a i iztiče svoju važnost u tom spjevu prvu odmah za opisom slikâ, koji je još duži. Alipašin govor ima posve jasnu razdiobu u četiri česti. Prva je čest (135—158) slava poljskoga junačtva na usta Turčina poklisara; druga je (158—192) prietnja Poljskoj, ako bi mjesto mira s carem volila dalje rat s njim, treća je (192—198) laskav i lukav savjet Poljakom, neka zarate kršćane Švede i „Moskove“, četvrta je (198—202) zaglavak, koji točno u kratko ponavlja sve glavne misli govora iztičuć jasno i njegov razpored, ovako: „zato, kralju ti, *a)* koji si sretniji i častniji nad sve ine kralje (jer tebi prvomu turski car šalje poklisara pitat mir) *b)* ti, koji vidiš, da boj novi s carem bio bi smion, ne na korist nego na štetu Poljskoj, *c)* ti, koji vidiš, da te s druge strane (švedske i ruske) velika čast i veliko dobro čeka, ako onamo zavojštiš učinivši s carem mir: primi rado mir, koji ti šalje car kao najvriedniju čast i najvriedniji dar.“ Govor je veoma karakteristično i retorički vješto proveden; posve dolikuje „vuhvenomu“ Alipaši, kakov je označen u spjevu II 127—128. Najprije laska, pak prieti, pak opet laska drugačije, podbadajuć lukavo kršćane na kršćane; to je posve prema Turčinu Alipaši, a i fatalizam je turski iztaknut (strof. 143, kako ono Osmanov u I, 27, 28). U govoru je dramatične miene, pokreta i napredka, antitetične vještine u pojedinih mu čestih, vješta razporeda i argumentacije te i u pojedinostih vješte retoričke dikcije. Dobro pristaju tomu Alipaši gnome (188, 180, 190, 162), kojih jedna (162) ponavlja lirsku misao proemija o prolaznosti sreće: „ali sreća dugo vrime na 'ednom mjestu viek neostane, nekrepka se kaže svime, s kiem zamrkne, neosvane“ (umjetno je upotriebljena narodna fraza). Psihologički je razložito, da je ta elegična misao tako protkana cielom pjesni; jerbo su predmeti, kojimi se pjesan bavi, poglavito tragika Osmanova, tužna sudbina balkanske raje i t. d., ti predmeti su takovi, da onu elegičnu misao često dozivlju u pamet pjesniku reflexivne naravi, a takov je Gundulić. Što govori Alipaša o Hoćimskom ratu, slaže se s predjašnjimi spjevi, najpače s IV-tim o junačtvu Poljakâ i prvaka kraljevića (sravni n. pr. XI 152 sa IV, 14,); za objašnjenje inkriminiranih „sledjenih tjelesâ“ spjeva V mogu služiti Ali-

pašino rieči ovdje (strof. 145 i 146) „tomu bi mi svjedok bile kosti od vojskâ, kê su se ovdje jur sledile pod vezirom Balabanom. . i Suliman car, koga je odbio s poljskih kraja mraz ledeni.“ Kad bi i protunaravna bila u V spjevu ona „sledjena u krvi ciela tjelesa“ za 5 zimskih mjeseci poslie boja, to za južnjaka nebi bilo nepsihologično, da malo i pretjera. Što ima u Alipašinu govoru poviestnih podataka n. pr. o ratu njemačkoga cara s protestanti, o zadjevicah Poljske s Rusi i Švedi, to ću ogledati na drugom mjestu, a u sliedećem dielu razprave razložit ću potanje, kako je Gundulić Alipašinim govorom imitirao Aletov govor u Oslobodjenom Jerusolimu (II 62 – 80). Ovdje spominjem samo toliko, da su glavne misli i tečaj im u govoru Alipašinu očevidno uzete iz Aletova govora, al ih je Gundulić dobrano i shodno prekrojio prema drugačijoj situaciji, te se Gunduliću nemože prigovoriti nesgrapno i robsko oponašanje, nit je ovo oponašanje u spjevih II—XIII ikakov znak nesaveza ovih spievâ sa spjevi I te XVI do XX; jer n. pr. govor Dautov u XVIII 12—46 oponaša prilično, uz shodne promjene, Argilannov govor u Oslobodjenom Jerusolimu VIII 63—71. – Jedna stilistična osebujnost u govoru Alipašinu podaje prilike razjasniti jedan prigovor razprave g. Pavića. U njoj se veli (str. 146): „(Pjevanja VII i VIII držim da nemogu biti od Gundulića, a to s toga što se sasvim protive historiji). Nu sadržaj tih dvaju pjevanja ne da se pravo ni samim drugim pjevanjem složiti. Tamo (t. j. u II spjevu) bi odlučeno, da će Osman *izabrati* gospodske djevojke, a ovdje se (t. j u spj. VII i VIII) po svem svietu djevojke *grabe* i *otimlju*.“ Pravo uzamši, po *ovakovoj* formulaciji protuslovja VII te VIII spjeva sa spjevom II niti nepostoji protuslovje; jer ako i jesu disparatni, pače recimo suprotni *predikati*, ali su i *subjekti* disparatni, te izmedju izreke: Osman će izabrati gospodske djevojke, i izreke (kojom ćemo označiti postupanje Kizlarage): Kizlaraga grabi i otima gospodske djevojke (koje će on dovesti pred Osmana pak će si taj od njih izabrati) nepostoji jamačno nikakovo protuslovje. Nego ona logički netočna formulacija protuslovja hoće to reći, da Osman u II spjevu zapovieda izabiranje, a Kizlaraga u VII te VIII provodi grabljenje i otimanje gospodskih djevojaka. Je li to sbilja toliko protuslovje izmedju II i VII te VIII spjeva, da bi ono moglo služiti dokazom nesklada tih spievâ? Nema li pjesnik psihologična razloga, da mienja izraz, iliti da postupanje Kizlarage opisuje tako, da se ono sa *izrazom* Osmanove zapoviedi neslaže? Nebismo li tim putem bili prisiljeni nastaviti razdiranje

pjesni na atome? To će pokazati sliedeći navodi. U II spjevu hodža svjetuje caru (strof. 88): „uzmi dvie, tri, četiri, ... iz svih strana izabiri liepos"; car zapovieda (strof. 122): „nu sad, gdje se prostiru države mé velike, sve gospodje da se izbiru svjetle krvi", a (strof. 125) „crnac hadum ovdje skoči i iznaći vile obeća". Nadovezujuć na to veli se u spjevu VI 96, da car „neima mira, dokli čuje, Kizlaraga u kom mistu gospodje mu liepe *izbira*", (strof. 97 i 98) „ki — od poludna i iztoči jur budući prošo kraje *kupeć* liepos — iz razlicieh miestâ *otè* množ svietlieh djevojčica, od kieh svaka cieć ljepote dostojna je bit carica" (tako i po redakciji g. Pavića u akademičkom izdanju str. 361, vidj opazke na tom mjestu). Zar je ovdje kitica 96 s izrazom „izbira" od drugoga pjesnika, a opet od drugoga kitice 97 i 98 sa svojimi izrazi „kupeć" i „otè"? Nu podjimo dalje. U spjevu VII jasno motivira pjesnik u kiticah 22—36 *grabljenje* Kizlaragino; u grad Skio (koji je nedavno bio pao u tursko robstvo) ide hadum, te „plaču majke, otci bliede, ušto način nać nevide, da im djece neodvede" (VII, 22), pak naričuć vele medju inim „da li carskom plienu radjat ćemo mi robinje? ... od težke sile grabe nam se djeca?" (23, 24); a prikazav direktno naricanje Skijana, nastavlja pjesnik epski (29) „vodi *iz pliena turska sila* djevojčicâ množ *izbranu*, od kieh svaka liepa i mila u svietlu se rodi stanu". Zar je u samoj ovoj kitici protuslovje izmedju izraza „plien" i „množ izbrana"? „Ne ljubovce, neg robinje sciene (roditelji) da će caru biti" (kćeri njihove hadumom izabrane a njim ugrabljene). Dalje u VIII, 16 veli pjesnik u svojoj apostrofi na Vladislavovu vjerenicu „Otmanović tiem zaludu poslo je *iskat* svuda sebi, da caricu *naći* budu, o kraljice, sličnu tebi", pak u strof. 19. epski pripovieda „jur je došo Kizlaraga k Smederavu za *iznaći* Sunčanicu liepu" (despotskoga poriekla); pak poslie, saznavši hadum sve potanko o gospodskom poriekluSunčanice od sama otca joj, „(ko čù ovo crnac) skide zlatnu mahramu izza pasa k Sunčanici ter otide i u način je blag prikazà, veleć: tva je sreća sada i velika i čestita, iztočnom' si caru lada, o djevojko plemenita" (149, 150) „nu djevojčica časna nehteć s njim da se dili, *ugrabi* je on po sili" (152), a otac Ljubdrag „čuvši *grabit* kćercu milu uhiti se za sjedine" (154), Sunčanica pak nariče „koja *ugrabi* me ovo sila? itd." (170). A malo poslie pjesnik pripovieda, da car crncu „pisaše, da put strane carigradske naglo grede, i da veće *izabrane* djevojčice sve dovede" (187). Je li ova kitica od drugoga pjesnika no što su one malo

prije? Dokle ćemo poći u razdiranju pjesni? Očevidno je, da ovakova miena izraza nije nikakovo protuslovje u pjesni, a još je manje znak različitih pisacâ ciele pjesni, ili pojedinih spievâ ili pojedinih kitica, nego takova miena je stilistički razložita, imajući takodjer i psihologičnih povoda. Što je Osmanu i hadumu po njihovu shvaćanju izabiranje, odlikovanje „srećom velikom i čestitom", to je pjesniku, Skijanom, Ljubdragu i Sunčanici po njihovu shvaćanju i čutjenju grabljenje i otimanje. Slične razložite miene izraza ima dosta u svoj pjesni, pak i u spjevih XVI do XX, kako ću poslie pokazati, te bi se dosljedno prema metodi razprave g. Pavića i od tih, po njegovu mnienju čistih Gundulićevih spieva, imali njeki spjevi pače u istom spjevu njeki stihovi odbiti na jednoga, drugi na drugoga pjesnika. Ovdje budi rieč poglavito o govoru Alipaše pred kraljem u XI spjevu. Alipaša kaže kralju, da ga „car šalje *mir pitat*" (138), da car „*mir ište*" (140), „*mir pita*" (157). Dakle ovi izrazi protuslove spjevu II 123, gdje car Osman veli, nek poklisar „Poljakom *mir ponese* od mé strane"? Ali tu je crnac, koji caru iznosi savjet sklapanja mira s Poljskom, malo prije ovako bio rekao (II, 100) „carstvu tvomu spomenut se meni vidi, s krunom kralja poljačkoga s prva *iskat* da mir slidi", pak (II 113) „tiem ako mir š njima žudi tvá vlás sklopit". U III, 33. veli pjesnik u svojoj apostrofi na Šišmana „car poklisarom *mir prosi* u tebe", jednako u apostrofi na Osmana VI, 91 „poslo si poklisara, da ti *mir izprosi* u kralja", jednako u svojoj reflexiji X, 82 „eto usiljen car je oholi, da *s darovim sad se moli*". Ova miena izraza nije pogrešna, nekmo li protuslovna, nego je karakteristična, psihologički osnovana: ponositomu caru turskomu daje pjesnik na usta dostojanstven *eufemizam*, a sam označuje stvar pravim izrazom. Isto se opaža po koji put u pjesni glede izraza o pobjedi poljskoj kod Hoćima: dočim Turci gdješto kažu — ponosito eufemistički — da je narod poljski *odolio* caru (beg bogdanski prosi Alipašu III, 89 „kaž' mi, kô caru Leh odolje?" a isti Alipaša kaže Sborovskomu XI, 27 „rad bih poznat srećne puke, kiem je caru odoliti od junačke išlo ruke"), to pjesnik često i Poljaci, a i sami Turci (n. pr. XVIII 24 itd. carev protivnik Daut) pak i sam onaj Alipaša (odmah na početku spjeva IV odgovarajuć begu bogdanskomu) kazuju pravim izrazom, da je Poljak cara pobio i te kako pobio. Nu ostanimo na misli, da se spjev XI „neda pravo složiti" sa spjevom II radi one miene izraza, onda moramo i sam govor Alipašin u XI spjevu nazvati neskladnim u sebi u i konačnoj kon-

sekvenciji, razdirati ga te njeke kitice odbiti na jednoga a njeke druge pak na drugoga pjesnika. Jerbo Alipaša, pošto je govorio u kiticah 138, 140, 157, da car mir *pita* u kralja, veli odmah u kitici 158, da on tiem Poljakom sreću nosi, a završuje svoj govor riečmi (201) „mir, ki vam se *šlje* od cara, vrh svieh *časti*, vrh svieh *dara* ugodno vam primit budi". Ali ova miena izraza je očevidno psihologički osnovana. „Vuhveni" poklisar na početku govora sbori ponizno, laska Poljakom, s toga mu tu nedolikuje ponositi eufemizam, nego pravi izraz, ali čim prelazi u prietnje, a te počimlju upravo kiticom 158, rabi ponositiji izraz, pa tako i završuje. Sav mu je govor karakteristično promjenljiv, šaren, sad aska sad prieti, sad je ponizan sad nadut: pravi tip vuhvena turskoga govora. Što se površnu oku pričinja protuslovje, to je u istinu pjesnikova vrstnoća u značajnoj izrazitosti.

Prikazav obilno Alipašin govor, pjesnik sve ostalo glede njega, t. j. sljedujuće *čine* veoma kratko opravlja. Kiticom 204 i 205 crta u kratko ali dovoljno dostojanstveni, kralju dolikujući, pokret i držanje kralja, slično kako cara Osmana u XVII 112. Isto je tako sgodno značajna kratčina odgovora kraljeva poklisaru (205, 206), kako je ono u II i XVII car Osman pred viećem veličanstveno kratkorek, dočim je u I. na samu u monologu dugorek. Osim toga je dobro izrazito, da kralj ponositost poklisareva izraza „mir ki vam se *šlje* od cara" odbija jednakim ponositim izrazom „od nas se žudjeni mir *šlje caru*". Zatim se posve u kratko spominje sklapanje mira ovako „paši se uvjeti od mira štiše, pak za cara daše listi" (207). Kiticom 213 izrikom motivira pjesnik, što nedulji o darih, koje kralj preko poklisara za odmjenu šalje caru; neće ni netreba pjesnik opisivat tih darova, neće slike o njih stvarat, kako je ono u X, 91—106 sgodno prikazao sliku ulaza poklisareva u Varšavu. Suviše bi bilo, da ovdje opet izvodi sliku odlazka njegova iz Varšave; u malo rieči naznačuje taj odlazak zadnjom kiticom spjeva: „nu s oviem darim tada Alipaša kô se odpravi, s družbom uprav Carigrada najbrže se na put stavi." Dočim dakle dialogni opis slikâ i govor Alipaše zapremaju tri četvrtine spjeva, o samom *činu* poklisarevu radi tek malo kitica, poglavito zadnje 202—214, a u sliedećem spjevu već je u kitici 4. poklisar stigao u Carigrad. To nije nikakova stilistička nesgrapnost ni znak nesaveza, nego to je osebujnost sve ove pjesni, tako u spjevih II do XIII, kako u spjevih I te XVI do XX, da veoma mnogo prostora zapremaju govori i nakitni opisi više uzgrednih stvari, a

dosta malo epsko prikazivanje razvitka samoga glavnoga čina. Predmet pjesni takov je, da mu najbolje dolikuje ovakov način prikazivanja. Kako indje često u pjesni, tako je i u ovom spjevu obilno kontrastiran Vladislav s Osmanom; (historički) podatci ovoga spjeva o poljskih vojskovodjah, o Krunoslavi i t. d. slažu se posvema s onim, što je o istih stvarih u prijašnjih spjevih spominjano. U svem je spjev i s predjašnjimi i sam sobom skladan. Ako bi se komu morda pričinilo, da je ipak u tom spjevu nesklada i nedosljednosti, što na laskavo-uvredljiv govor Alipaše ni jedan Poljak ništa neodvraća, nego svi „veselo" saslušaše pašu, taj bi se mogao umiriti zadovoljštinom, koju kralj sebi i Poljakom daje riečmi „prijazan se od nas prima i žudjeni mir šlje caru"; komu pak ni to nebi zadovoljilo već bi u tom „neskladu" nazrievao različita pjesnika od onoga, čiji su spjevi XVI do XX, taj će se naći ponukan odustati od takova zaključivanja, kad vidi, da ni govori pred Osmanom u XVII nemaju u daljnem tečaju pjesni podpune sebi dolične konsekvencije.

Spjevom XI završuje se drugi dio kompozicije pjesni; spjevi XII, XIII pokazuju odnošajem svoga sadržaja naprama spjevom II do XI te naprama spjevom XVI do XX, da bi oni skupa sa manjkajućimi spjevi XIV i XV sačinjavali iliti postupice izvodili pravi i valjani vršak, središte pjesni. Retardirajući motivi, zasnovani u II spjevu, dolaze s koncem XI spjeva i s prvim početkom XII na svoj završetak; traci pjesni, štono ih je pjesnik u spjevu II iz Carigrada izvio u svu šir na sjever i jug i t. d., do konca XI spjeva povratili se svi da se sastanu opet u Carigradu: hadum Kizlaraga s izabranimi djevojkami, s njim i Sokolica, poklisar Alipaša pokazat će nam se sad u Carigradu, gdjeno već boravi Krunoslava, oslobadjajuć nesretno svoga Korevskoga. Spjev XII prikazuje njezinu peripetiju, a spjevi XIII, XIV i XV jamačno bi prikazivali njezinu i Korevskovu katastrofu uz vršak čina ob Osmanu: Alipašu pred carem, haduma s djevojkami i sa Sokolicom pred carem iliti: pripremu cara na „pirnu slavu s tri ljubovce liepe uza se" (XVI 92) i pripremu cara na put u iztok, pošto su retardirajući motivi obavljeni, odklonjeni. Ovo nagadjanje je dovoljno osnovano; ali posve je izvjestno i u stilističnoj te kompozicijnoj provedbi spievâ II—XI očevidno, da su ti spjevi savezno i dosljedno sastavljeni i spjevu I. čvrsto priključeni. Liepu, estetički dojamnu relativnu cjelinu, punu estetički vriednih, značajno-izrazitih kontrastâ tvore ti spjevi, od XI natrag do II. Spjevi XI, X, IX pri-

kazuju slavu Poljske savezno, obilno i zaglavno: govorom Alipaše, slikami o pobjedi Hoćimskoj, kipovî iz prošlosti poljske, odstupom Sokolice od svoga turačkoga amazonstva, svladane vitežtvom udvornim poljskim; spjev VIII podaje sliku jada slovinske raje, VII sliku jada grčke raje, VI i V prikazuje kršćansku heroinu Krunoslavu, IV podaje strašnu sliku turskoga poraza kod Hoćima, III podaje kulturnih i poviestnih crticâ o Balkanu slovinskom, a II spjev podaje govorî trojice carevih doglavnika i odlukom carevom klice, iz kojih se postupice razvija pjesnički sadržaj spievâ III do XII; a pošto, kako sam text očito pokazuje, II spjev dosljedno nadovezuje na I, to je sve od spjeva I do XII savezno, dosljedno, estetički baš vješto komponirano, osobito uzimljući u obzir da tako rečem suhotu epsko-dramatičnu *glavnoga* predmeta pjesni. — Prikazivanje Poljske, kako ga je Gundulić izveo, ima očevidno tu svrhu u kompoziciji, da bude u epu *kontrast* naprama Turstvu. Junačka, kršćanska, uljudjena, slovinska, svoja kraljevina Poljska, to je, uz jedini na jugu slobodni grad slovinski Dubrovnik, sva utjeha slovinskomu, humanistički naobraženomu i kršćanski ćutećemu pjesniku Gunduliću; samo Poljsku ima on (Hrvatske nepoznavajuć) protustaviti silniku, koji je na Balkanu napravio tabula rasa. Politička tendencija isto je tako očita, kao što i umjetnički motiv: uza sjenu, uz turske prizore u pjesni, treba svjetla. To svjetlo je Poljska. Sokolici ženi pokazuje poljski kraljević, što je junak čovjek; što je silnik iliti zvierski junak, pokazao je hadum otimljuć jedinicu kćer prenesretnomu otcu Ljubdragu za harem. Što je junačtvo ljudsko, pokazala je Poljska pod Hoćimom, pokazuje ona pjesmami, kipovi i slikami, u kojih idealni lik junakâ čuva za potomstvo; što je junačtvo silničko, pače zviersko, pokazat će turski prizori u spjevih XVI do XX, pokazat će prikazom svoga govora sam car Osman u spjevu XX. Što je ljudska država, pokazuje Poljska: zajednica slobodnih ljudî (hlap je prikriven, svigdje se iztiče plemstvo, a to je silnobrojno); što je turska država, pokazuju spjevi, koji rade o Turcih, najpače XVI do XX: jedan car a svi drugi njegovo robje, ali ono će u prigodi svoga „boga“ zadaviti kao zviere. Taj znamen imadu spjevi IX, X, XI, koji sačinjavaju jednu saveznu relativnu cjelinu; s predjašnjimi spjevi spaja ih kao njeka umjetna nit osoba poklisara Alipaše, a sa spjevi XVI do XX spaja ih, osim njekih stilističkih i sadržajnih relacijâ, najpače estetički odnošaj kontrasta. Poznavalac estetike obće i uporabljene, i većih umjetninâ po izbor poglavito slikarskih i pjesničkih,

mislim da će priznati podpuno objektivnom ovu izreku: k onakvim spjevom XVI do XX estetički se traže reć bi nuždno ovakvi spjevi IX do XI. Spjevi IX, X i XI izvode u gradaciji proslavu Poljske; stepeni sve to viši te proslave jesu: poljske pjesme o junaku Vladislavu, turske junakinje Sokolice odricanje za uviek od vojevanja na krst za zahvalnost vitežtvu Vladislavovu, poljski kipovi slavnih poljskih kralja, poljske slike o ratu Hoćimskom (kojim daje svjedočanstvo gledalac turski poklisar Alipaša, prepoznavajući u slikah prvake poljske Vladislava, Sborovskoga, Mikleuša Seniavskoga, Krunoslavu — a jadan prepoznavajući i sebe naslikana — bježeća), a napokon kao završetak proslave: slavospjev Poljakom u Alipašinu govoru. Sve zrăke na slavu Poljske, raztresene u predjašnjih spjevih, ovdje su u spjevih IX, X, XI skupljene u jedno sjajno ognjište; i to je znak, da se one slike u XI spjevu o Hoćimskom ratu neimaju razdirati, nego da nuždno idu zajedno: one su konačna cjelokupna ilustracija poljsko-turskoga rata u svih mu odsjecih, od kojih su u predjašnjih spjevih jedni tu a drugi tamo razstavljeno bili prikazivani. Neslave tu samo Poljaci svoju slavu djelî uljudne prosvjete, nego na svoj način čine to i turske osobe, Sokolica najprije, pak onda napokon i „vuhveni“ diplomat turski, kao carev poklisar pred kraljem i viećem svetčano konstatirajuć i priznajuć (makar i „vuhveno“ od sile) najveću slavu Poljskoj i sadanju i prošastu. Pjesnik u tom ostaje dosljedan; u predjašnjih spjevih po koji put Turci veličaju junačtvo poljsko, tako Osman, Dilaver, sam Alipaša i t. d. A upravo je govorom Alipašinim ovdje, poglavito prvim dielom njegovim izrično prikazano najjače, kolika li je to slava Poljskoj, da car od carâ u nje mir traži, što nikad dosad nebì; što indje koji put pjesnik s uzhitom govori, da je Poljska štit kršćanstva, to ovdje Turčin Poljakom sam kaže. Zadaća, koju u kompoziciji pjesni ima izpuniti put Alipaše, ovdje dolazi u svoj napun: taj put je prilika, kojom je pjesnik retrospektivno u prikazu Osmanove propasti umetnuo prikazu pobjede Hoćimske, u obće prikazu slavne Poljske kao pobornice krsta i željene spasiteljice južnoslovinskoga robja pod Turčinom, a podpuno se završuje ta prikaza prizorom, kako se mir nudi i prihvaća. A put Kizlarage očit je pendant Alipašinu putu; on je prilika, kojom je pjesnik prikazao jade kršćanske raje, koja prikaza tvori kontrast sa slavom Poljske a podaje i obrazložbu zvanju Poljske — krepko i često od pjesnika iztaknutomu — da oslobodi jadnu raju slovinsku. Dakle kompozicijna, estetička svrha opisu obaju puta, koji su se

mogli izprva činiti da se samo odnose na Osmana i njegovu zamisao iztočnoga puta, vidi se sad da je dublja. Oba ta puta spadaju bitno u sadržaj Osmanide, ako ne toliko epsko-dramatičnom, a to posve obilno lirskom kompozicijnom relacijom: u prikazu Osmanove propasti spada po estetičkom zahtjevu podpunosti i kontrasta takodjer prikaza, makar u podredjenom obliku i obsegu, prikaza slavne Poljske i kukavne raje Turčinove. Sjajna Poljska zaprema malne baš sredinu pjesni: svjetlo; a s oba kraja je sjena, — recimo od prilike samo — rajini jadi i turski (Osmanovi) jadi. Kompozicija Osmanide nije onako samo lahkoumna i neduhovita. Poljski kritik Adam Rzążewski (Bibliot. warsz. 1868 tom I. „Jan Gundulicz i poemat jego Osman") neće biti rekao bez razloga „Jan Gundulicz śmiało stanąć może obok Tassa", i da je Gundulić Hoćimskoj vojni jamačno ljepši spomenik postavio no sami poljski pjevaoci te vojne, Vac. Potocki i Ign. Krasicki.

Ovdje je prilika osvrnuti se malo na dva, iz opisa puta Alipašina crpljena dokaza razprave g. Pavića tomu, da su spjevi II—XIII neskladni sa spjevi I te XVI—XX. Ta razprava razlaže (str. 150) ovako: „Hercegovac paša (Alipaša) dodje dakle najduže polovicom svibnja 1622 u Varšavu, i vrati se iz Varšave u Carigrad hitro kao munja, jerbo eto ga u pjevanju XII, 4 već u Carigradu. A do ista se i valjalo paši žuriti u Carigrad, jerbo ovdje već 20 svibnja 1622 pogubiše Osmana. Tako bi sve bilo u redu. Ali sav taj račun se pomrsi i nastaje nedokučiv nered u kronologiji, kada iz pjevanja IX, 11 doznajemo, da je već mjesec kolovoz 1622, kad je paša istom prispio u Varšavu. Ovaj datum kolovoza ne spominje se istom uzgredno, nego se veli, da pri dolasku pašinu Poljaci slave godišnjicu hoćimske bitke, a godišnjica te bitke i ne mogaše pasti drugda, nego u svršetak kolovoza i početak rujna." Da bude taj dokaz objektivno istinit, manjka mu samo nješto malo, ali to je odlučno; naime trebalo bi da je u pjesni (negdje u spjevih XVI do XX) spomenut i datum umorstva Osmanova: 20 svibnja 1622. O tom dakako u pjesničkoj pjesni ovoj nema ni traga; ali nigdje nije u spjevih XVI—XX ni natuknut ni s daleka taj datum, ni glede dobe godišnje ni glede mjeseca, samo Daut u svom govoru XVIII, 23 veli „ah spomen se svaki i žali lanjsku jesen (poraza Hoćimskoga)". Dakle nepostoji objektivno u samoj pjesni kronologično protuslovje izmedju spjeva II—XIII i XVI—XX, nego najviše postoji protuslovje izmedju pjesni *i* kritikova historičnoga provodiča. Nije li pjesnik navlaš propustio označiti datum

umorstva Osmanova u spjevih XVI—XX? Nije li imao estetičkih pobudâ toli jakih, da je rado zanemario kroničarsku sitnu točnost — koja niti nije pjesnikov posao — ali zato u zamjenu polučio estetički dojamnih kompozicijnih motivâ? Drugi dokaz u razpravi rečenoj glasi ovako (strana 126): „Hercegovac Alipaša imajući veliku tursku svitu ide, da uglavi s Poljaci mir, iz Carigrada u Varšavu, gdje se s njime u velikoj kraljevskoj dvorani zabavlja Sborovski. *O svem tom* nezna historija ništa, pače ona nas upravo protivno uči, da vlada Osmanova, pošto se ovaj bješe vratio u Carigrad, nije nikako htjela slušati Engleskoga poslanika, koji joj svjetovaše neka konačno s Poljskom uglavi mir. Historija nas uči upravo protivno, da je u poslu toga mira Poljak Zborovski s velikom poljskom svitom pošao iz Varšave u Carigrad, nu došao je amo istom poslije smrti cara Osmana“. Da bude jasno, kolika je snaga ovoga dokaza, tomu služe još ovi navodi iz razprave: (str. 144) „Historija nas uči, da se bitka (Hoćimska) *svršila koncem rujna* nesretno po Turke, tako da biše prisiljeni posredovanjem *vlaškoga vojvode* u Poljaka prositi mir, koji bi za vrieme *ugovoren 8. listopada 1621.* Ako dakle u ovom poslu jaše *paša* (onaj Alipaša u IV i V spjevu) preko bojnoga polja, onda su one strofe (V, 8. „ciela tjelesa sledjena i u krvi smrznuta“) posvema razumljive. Ako je *paša* u ovom poslu *na putu*, onda razumijemo, kakih se ono u pjev. X. 69 plaši Kozaka, koji se vraćahu sa svih strana“. Zatim str. 146 kaže ovako: „Što još ostaje X pjevanja, t. j. *put Hercegovca paše u Varšavu*“ (to je od kitice 68 dalje) „i opis kraljevske palače, to sasvim skladno pristaje svršetku Vladisavijadi, koja završi opisom, kako biše *Turci prisiljeni u Poljaka* mir prositi, kako Varšavljani velikim slavljem primaju u grad vojsku, koja se pobjedonosna vraća s bojišta“. Ali tim se, ugnuv se Scylli Osmanidine historične netočnosti upada u Charybdu Vladislavijadine (a ta je po onoj razpravi Gundulićeva pjesan) historične netočnosti; u pogledu historične točnosti nedobiva se ništa, a gubi se sva estetička vriednost kompozicije, razdiruć liepo sastavljenu Osmanidu. Ako se je naime po historiji Hoćimska bitka svršila koncem rujna, a već 8. listopada bi posredovanjem vlaškoga vojvode ugovoren s Poljaci privremen mir; ako je, dodajem k tomu prema podatkom poljske pjesni 17 vieka Choćimska wojna, taj privremeni mir uglavljen na samom bojištu: kako je onda Vladislavijada Gundulićeva historički točna i istinita, pošto u njoj „Alipaša putuje u Varšavu mir prositi“, a na tom se putu „u gradu Kame-

nici bješe uzdržo v e l e dana, što kozački tud vojnici vrtjahu se sa svieh strana"? (X, 69—što po izreci g. Pavića spada u Vladislavijadu Gundulićevu). Kako će se preliminarni mir ugovoriti na taj način već 8. listopada? Vidi se, da razprava g. Pavića dopušta povredu historične točnosti Gundulićevoj (tobožnjoj) Vladislavijadi, ali je nedopušta Osmanidi. Ta različita mjera oduzima dokazu proti savez- nosti Osmanide objektivnu snagu, tim više, što različitost mjere nije ničim u razpravi ni s daleka obrazložena te se mora činiti, da je upravo nehotična. Nu nije li bilo pjesniku jakih estetičkih pobudâ, da baš naumice prenačini put Sborovskov u Carigrad na put Alipašin u Varšavu? Te se pobude, budi ovdje samo u kratko rečeno, jasno očituju u svojem učinku: u kompozicijnih relacijah same pjesni Osmanide.

XII spjev. Razprava g. Pavića tvrdi (Rad XXXII, str. 147), da Gundulić nije ništa spjevao od ovoga XII spjeva, već da sav taj spjev pripada onomu hipotetičnomu pjesniku krparu Osmanide. Razloge toj tvrdnji navodi razprava na str. 126, 3 (sravni još str. 144, 4) ovako: „Ne bih prigovarao pjesniku, što je od Krunoslave učinio junaka, koji s isto takim turskim junakom Sokolicom u hoćimskoj bitci mejdan dieli; nu da ta Krunoslava dolazi kao magjarčić preobučena u Carigrad, da svoga vjerenika mitom izbavi, to mi se čini odveć romantično ..... Čini mi se, da je zamršena kompozicija čina, kakova ovim hiperomantičnim umetkom postaje, posvema protivna karakteru Gundulićeva pjesnikovanja. Gundulićeve preostale *drame*... posvema su protivne takovu načinu kompozicije čina itd.“ Preslabi su ti razlozi, da bi se njimi moglo utvrditi poricanje spjeva XII Gunduliću. Nekaže se i nevidi se razlog, zašto nije odviše romantično, što Krunoslava i Sokolica preobučene kao junaci mejdan diele pod Hoćimom pred svom turskom i poljskom vojskom, a zašto jest odviše romantično, što Krunoslava preobučena kao Ugričić dolazi u Carigrad mitom izbavljati svoga Korevskoga. Umjetnomu epskomu pjesničtvu, kojim se je odgojio Gundulić, jest ovakova sgoda pravi locus communis; takova sgoda nije ni narodnomu pjesničtvu posve nepoznana, a i historična priča n. pr. o tamničaru Krstu Frankopanu zna nješto dosta slična. Pjesnik je tu sgodu već u spjevu VI strofah 42—64 obilno motivirao, a dosljedno tomu razložito u ovom XII spjevu dalje proveo. Ovaj prigovor „hiperomantike“ nije dakle nipošto objektivan. A

da bi zamršena kompozicija, kakova tobože tom hyperromantičnom sgodom nastaje, bila posvema protivna karakteru Gundulićeva pjesnikovanja, to se nipošto nedokazuje tvrdnjom, da su Gundulićeve preostale *drame* posvema tudjè takovu načinu kompozicije čina. Ako je u talijanskih epih, za kojimi se je povadjao Gundulić, zamršena kompozicija, puna romantike; a ako je naprotiv u talijanskih dramah, za kojimi se je povadjao Gundulić, jednostavna kompozicija strukture nalik na staroklasičnu: onda ona tvrdnja nema nikakova logična znamena. O tom će biti rieč na drugom mjestu; ovdje se radi o tom, da se analizom XII spjeva pokaže njegov valjan i dosljedan savez s predjašnjimi spjevi, takov savez, da bi trebalo za razložitost tvrdnje, izrečene u razpravi g. Pavića, posve drugačijih i obilnijih dokaza, nego što se u onoj razpravi nalaze. — Kitice 1—9 ovoga XII spjeva nadovezuju glede poklisara Alipaše na predjašnji spjev, i grade valjan prelaz na sgode Krunoslavine. Dosljedno prama prijašnjim spjevom, gdjeno se višeput dugo zastajanje Alipašino i s toga nestrpljivost Osmanova iztiče, naznačuje pjesnik pospješni povratak pašin u Carigrad, pak radost „svega kolikoga puka“ (strof. 6) na glas, da je mir uglavljen s Poljskom te se nije više bojati polazka „na boj poljački“. Pošto se ovdje ovako kaže, nemože se razložito prigovarati potlanjim spjevom (od XVI do XX), što se u njih medju motivi bune na cara Osmana nenavodi taj uglavljeni za Turke „sramotni“ mir — kako je jednoč prigovorio g. Pavić; osim toga u svoj pjesni, a baš i u spjevih I te XVI do XX, kore se tadanji Turci s neratobornosti. Nepostoji dakle u pjesni nikakva protuslovnost u ovoj okolnosti. Nije znak krparije, nego primjer palillogije, u našoj a najpače u inih epskih pjesnih dosta česte, što se ovdje kiticom 2 ponavlja uz malu shodnu promjenu kitica 7 III, a kiticom 3 doslovce kitica 8 III. Sadržaj prvih osam strofa ovoga spjeva, najpače spomen o radosti svega puka carigradskoga na glas o miru s Poljskom, završuje nit u pjesni izvijenu o tom miru i o Poljskoj u obće, u koliko se to tiče glavnoga čina pjesni. Kako sam već spomenuo kod XI spjeva, i Kizlaraga i Alipaša svoje su posle obavili, a i Sokolica je svršila svoju amazonsku ulogu u Poljskoj; Alipaša evo je već stigao u Carigrad, Sokolica se žuri na putu amo (X, 1), tako i Kizlaraga (VII, 184), Krunoslava je već ovdje: sve se razne niti početkom spjeva XII spajaju u Carigradu. U napredak će se čin samo u Carigradu sbivati. Po naravi osnove pjesnikove nema potrebe, da bi se pjesan poslie (u realnom činu, izvan XIII—XV)

obilnije povraćala — kako se je njegdje zahtievalo — na što izvan Carigrada, n. pr. na Poljake. Trebat će još samo prikazati rezultat dosadanjega razvoja: prihvat mira od cara, i carev izbor ženâ izmedj dovedenih krasotica, pak će biti pri svom vršku glavni čin, akcija Osmanova i što je s njom u najužem savezu. Od triju zapreka njegovu nakanjenomu iztočnomu putu dvie su poodklonjene (Alipašom i Kizlaragom), a treća, koje Osman uprkos savjetu Dilaverovu nije htio odkloniti, naime zasjedna protivština Mustafine stranke, pojavit će se ubitačna caru na prvom početku izvadjanja njegova glavnoga cilja. Strofom 9. i 10. sgodno prelazi pjesnik na glavnu svoju romantičnu osobu Krunoslavu; usred obćega veselja u Carigradu samo ona tuži, jer nečuje, da bi mir s Poljskom slobodu Korevskomu donosio. Tako se ovdje glede Krunoslave i njezina vjerenika Korevskoga nadovezuje dosljedno na VI 62—69, dočim je u spjevih izmedju VI i XII po koji put kod prilike spomenuta ona ili pak on, čim se podržaje u pjesni nit njihovih sgoda (n. pr. X, 44; XI, 94—97). Tjeskobna situacija njezina dobro je ocrtana strofami 11—15; tu se takodjer (strof. 14 „u svojoj smeći za život malo haje"), kako i poslie u strof. 125 („nema misli, kû strah dava, nie zapreke, kâ ju uzteže") motivira smjelo postupanje Krunoslavino. Strofe 15—22, ponavljajuć u glavnom, što je o Krunoslavi u VI 62—69 rečeno, kažu, kako je ona, odkako preobučena Ugričićem boravi u Carigradu, uzalud silu blaga već potrošila šaljuć mita i dare za izkup Korevskoga, ali nije mogla predobiti „nemilosno srce i prieku ćud" Rizvanpaše, koji pače sve to jače daje stražit svoga tamničara; (strof. 20 i 21 dobro se slažu sa spjevi II i V, gdje je tu što govora o tamničaru Korevskom). Ovako prelazi pjesan na rieč o Rizvanpašinoj kćeri i sinovici, i počima prikazivat dramatičan zaplet ovih dviju Turkinjica s Krunoslavom i Korevskim. Ovaj zaplet romantičnoga čina, koji se tiče Krunoslave i Korevskoga, i koji je nitju rata i mira poljskoga svezan s glavnim činom Osmanovih osnovâ i neuspjehâ, jest upravo sadržaj XII spjeva, počimljuć kiticom 22 i sižuć do kraja spjeva, gdjeno taj zaplet dospieva na svoj vršak i ujedno na svoj „tragički momenat". Sudjelovanje raznih taj zaplet sastavljajućih osoba pjesnik je psihologički motivirao i proveo napredak zapletnoga čina u jasno razporedjenih glavnih odsjecih (koji se mogu najpriličnije ovako ustanoviti: strof. 22—62, 62—94, 94—125, 125—145, strof. 146 stoji sama, ona je vršak zapleta). Strofe 22—27 jesu karakteristika Ljubice kćeri i Kalinke sinovice Rizvanpašine a po-

uzdane drûge Ljubičine; duševni im odnošaj pjesnik je tako naznačio, da je tim motiviran uticaj Kalinke na sudbinu Ljubice, Krunoslave i Korevskoga. Strofe 27—32 karakterišu pak haremskoga stražnika onih dviju djevojaka Bećirhaduma tako, da je tim opet njegovo sudjelovanje u zapletu, njegovo posredovanje izmedju Krunoslave i Turkinjica te Rizvanpaše psihologički obrazloženo. U same tri kitice pjesnik je živu genresliku te stare grdne namiguše hadumske izveo, živom karakteristikom u malo ali vrlo izrazitih crtâ očitujuć plastičku snagu svoju. Kalinka spaziv haduma „iz nova“ nakićena bogato, udara u smieh; elemente komičnosti prilično označuje kitica 32 „liepoj mladoj neskladna se čini neprilika, što grdoća onolika s napravâ se scieni ljepša“, a na to nadovezuje strof. 33 — po običaju naše pjesni — obćenitu refleksiju, gnomu. Kalinka, pohlepna za dragocjenim nakitom kako i hadum, (tom psihičnom srodnostju obrazloženo je posredovanje haduma izmedju Krunoslave i Kalinke) laskavo pita haduma, tko li mu je dao taj nakit (strof 34, 35), a crnac „on čas Krunoslavu u Ugričića slici ukazà, veleć: oni mladac, ki od strane poklisara cesarskoga (t. j. austrijskoga) često doniè dare izbrane ovdje u paše dunda tvoga“ (36, 37; ovo o savezu Krunoslave s cesarskim poklisarom odgovara strofi 67, VI). Na to Kalinka zaželi, da besjedi s tobožnjim Ugričićem Krunoslavom (38), te „misli, ište i nahodi način, da joj to se sbude“ (39). Ovako se je pjesnik obćenitom naznakom riešio dužnosti detailirati vjerovatnost i mjesto sastanka Turkinje Kalinke s tobožnjim mladcem kaurskim a na oči i pomoćju samoga Bećirhaduma. Njegova i njezina pohlepnost za blagom i dragocjenim nakitom, pak Krunoslavina skrajna neustrašnost — što je sve pjesnik već prije iztaknuo — odklanja s puta mogući nekritički prigovor, kako li je mogao pjesnik prikazati takovo turskim običajem protivno i pogibeljno postupanje haduma i Kalinke. Do sada je Kalinka svedj hlepila steći u dar zlata, a sad „s pogleda draga“ (Ugričićeva) gine (40); na to nadovezuje pjesnik, po svom načinu, umetak reflexijni (strof. 41—44) o Amoru, koji da se pravo prikazuje sa zlatnim lukom i strielami zlatnimi, pak završuje, vraćajuć se na individualni slučaj Kalinkin, „tiem nije čudo, ako kroz svoj pogled mili zlato i ljubav sad ujedno Kalinku su predobili“ (45). Evo tako je očito navlaš motivirao pjesnik ponašanje Kalinke naprama Ugričiću Krunoslavi, njezine čudne uprose, a bit će pjesnik i tu crtu navlaš iztaknuo, da se Turkinja, naivno putena, kao nameće svojom ljubavju Ugričiću. Kalinka je opreka

Sunčanici; ljubav Turkinje Ljubice za tamničara Korevskoga ima dosta analogija u narodnoj pjesmi; pohlepa turska za zlatom iztiče se češće u pjesni (tako osobito u VI 61, gdje Krunoslavi kaže alegorija ljubavi „znaš da turska ćud za zlatom po naravi hlepi i gine", a i od sama Osmana u I). Od strofe 46 dalje do 94 prikazuje se sastanak Kalinke s Ugričićem na oči haduma. Strof. 46—54 liepo crtaju ljubavni nemir Kalinkin psihologičnom istinitošću i retoričkom formom (stereotipne su u Gundulića metafore ovakove kako u strof. 47 „zlato od kosi, biser bieli sred ustih i t. d."), i naznačuju, zašto Krunoslava ostavlja Turkinju u bludnji. Kalinka prosi dare, kakove je i hadum dobio, i još — na pol usta — odziv srca, pri čem se „od srama zarumeni sva i poniknu" (55—57), na što joj Ugričić nudi dragocjena nakita, a za uzdarje prosi od nje viesti o sužnju Korevskom (58—60). Krunoslava, kao čovjek od cesarskoga poklisara, smie pitati tako, a Kalinka rado joj povieda, „zanesena" darî i „nadajuć se i višoj sreći" (61). Pripoviest Kalinke o Ljubici i Korevskom (strof. 62—94) sućan je dio ovoga spjeva, budući temeljem dramatično-tragičnomu zapletu, u koji dolazi Krunoslava; uz to je ta pripoviest onakov retrospektivni umetak, kakovi se često u pjesni nalaze, a slaže se sadržajem dobro s predjašnjimi spjevi glede odnošaja Rizvanpaše naprama Korevskomu. Već smo čuli u II 130, da je Rizvanpaši, koji da je prije bio rob t. j. sužanj Korevskoga, dana od cara straža nad ovim, te da ga paša sve to većom pomnjom straži, kako bi stekao milost u cara; čuli smo u V 32, 33, 45—57, kako je izdajom Bogdanaca nezahvalnih zapao u tursko roblje Korevski. Isto ali donjekle podpunije pripovieda Kalinka ovdje, gdje je tomu pravo mjesto, budući da će se ovdje prikazivati zaplet koban izmedju Rizvanpaše, Ljubice, Korevskoga i Krunoslave. Kalinki, kao nećakinji Rizvanpaše i pouzdanoj druzi Ljubice, shodno daje na usta pjesnik potankosti o tom, kako je njekoč Rizvan bivši akjermanski paša od Kozaka na Krajini zarobljen skupa s kćerju Ljubicom te su predani Korevskomu „vojvodi nad svim vitezim", a taj im se milostiv ukazà i vrati im sve zaplienjeno blago i slobodu. Ali Ljubica osta Korevskomu „i u slobodi robinja blagodarstvom zaplienjena" (kako ono Sokolica blagodarstvom Vladislava IX 167) ginuć za njim, jer — okreće Kalinka u gnomu retorički razvijenu — „nije čudo, da iz kamena oganj skače, a čudo će bit, da gori, tko je mladjahan? ah jao brače!" Sad Ljubica gorke boli trpeć rad stradanja svoga dragoga Korevskoga, koga „sramotni neharnik"

Rizvanpaša sve to gorjim sužanjstvom muči, „razgovorom i piesni ukradom ga razgovara", a takovom „vjernom službom i dvorbom blagom" toliko je omilila Ljubica Korevskomu, da su se zavjerili, pak je „veli se" careva milost odredila, da se vjenčaju dragi i da bude Korevski slobodan. Za tu pripoviest traži Kalinka od „Ugrićića" dare i ljubav, ali u to Bećirhadum Kalinku „prešno uhvati i odvede"; tako nam strofom 94 pjesnik odmiče iz vida Kalinku, pošto je svršila svoju zadaću: bacila u dušu Krunoslave klicu tragična zapleta. Romantiku Ljubičine ljubavi za Korevskoga pjesnik je motivirao prošastim poznanstvom i ćutju zahvalnosti, a mogao je i naći u narodnom pjesničtvu dosta takovih situacija, gdjeno Turkinja djevojka razgovara tamničara kršćanina, sužnja svomu otcu. Koliko li su istinite rieči Kalinkine o ugovorenoj vjeri medju Ljubicom i Korevskim, to bi nam pjesnik istom njegdje u manjkajućem XIV ili XV spjevu dao razabrati; nego Krunoslava samo za čas posumnja, da bi se njezin vjerenik bio mogao odmetnuti od krsta i od nje. U svem je dakle pripoviest Kalinkina to sadržajem to oblikom u valjanu i dosljednu savezu s predjašnjimi spjevi. A tko bi sumnjiv prigovorio, da je nevjerovatno, kako Krunoslava ništa dosad nije znala o njekočnjem poznanstvu Korevskoga s Ljubicom, taj bi se morda predomislio, videći, da ovdje strof. 76 i 77 kažu, da je zarob i oslobodjenje Rizvanpaše s Ljubicom bilo prije početka bogdanskoga boja, a po V 30—32 zavjeri se Krunoslava s Korevskim za početka toga boja, te Krunoslava „vjerenica" (tako se svigdje jednako zove na mnogih mjestih u spjevih II, V, VI, XI, XII) nemora znati za ono, a i nema što znati — medjutim čudno je i zadievati se o takove sitnice, ali je takove i još slabije ruke prigovora Osmanidi tobože kritičkih na javu izašlo. — Od kitice 95 do konca prikazuju se posljedice Kalinkine pripoviesti za Krunoslavu. Strofe 95—102 vješto i krepko crtaju strašno duševno stanje Krunoslave na glas o nevjernom vjereniku; njezin niemi afekt prikazan je naravitošću i krepkoćom pjesnikova psihologičnoga crtanja, a ovomu je opisu pendant u opisu boli Begumine u XIX 147—161. Sliedi od strof. 102—125 monolog Krunoslavin, dramatički pokretan, vješto premda odviše retorički ukrašen, jasno u četiri česti razporedan, koje posve naravitim sliedom prikazuju naravitu sljedovnu mienu oprečnih čuvstva primjerenih Krunoslavinu stanju i značaju. Prva čest naznačuje snebivanje Krunoslave od nevjere Korevskoga; kad je on nevjeran, onda je „vjera ista nevjerna, sunce crno, mjesec tavan." U drugoj česti kontra-

stira ona sebe s Turkinjom glede ljepote (ali pristojnim shodnim načinom), te nagadja, da je Turkinja njega občinila biljem vilovitim, kako već jesu Turkinje „vilenice“ i čaralice, mazalice (strof. 110 do 112); ovo je karakteristična crtica, kakova se nalazi često u narodnih pjesmah. Iztaknuta u drugoj česti ljubomornost privodi na želju za osvetom, koju prikazuje treća čest. Krunoslava bojnica neće plakat nego kaznit, mačem će zlicu zavodnu ubiti na krilu Korevskoga, a na njega izdajnika neka bog šalje tresove. Sgodno sad sliedi četvrta čest. Na pomisli o smrti Korevskoga sva se potrese Krunoslava; ona njega i nevjernika nikad ostaviti nemože, pak vraćajuć joj se ljubav živa u srce, mora joj se bar nješto i vjera u dragoga vratiti: ona nevjeruje, da bi takov „svjetao junak u nevjerstvo kleto i tamno“ (u poturstvo) mogao pasti. Ona hoće doznati istinu, i sve pute tomu upotriebiti, prem su mučni, njoj su lasni; pak završuje značajnimi riečmi: „ti nevjeran budi meni, ja ću tebi biti vjerna“ (strof. 124). Iz čuvstvene borbe izlazi idealno ljubeća kršćanka djevojka: Krunoslava kontrastno oddvaja od Kalinke i Ljubice, od Sokolice i od Begume, i u tom je njezina estetička vriednost u pjesni. Dalje sliedi poviedanje pjesnikovo o tom, što sad radi Krunoslava. Pjesnik izpričava njezin smjeli podhvat uvodnimi riečmi (strof. 125— suglasno sa strof. 14), da se ona ničesa neboji. Takova ona „sadje obhodit sedam torânj u ugarskom ruhu“ (sadje? odkud? Kako već spomenuh, pjesnik je zanemario iztaknuti mjestne potankosti), dok nenadje Rizvanpašu na njegovu domu; kaže se paši brat Korevskoga, za kojega odkup nudi blaga koliko paša hoće. Paša se snebiva od slobode mladca, nu sudi tu prigodu sebi „od velike sreće“, smišlja način „pricieh varâk“ — vješto je karakterisana pašina turačka himbenost jednom samom kiticom: „naravnoga otrov gnjiva krije Turčin dvoran silom; jedno misli, drugo odkriva, a izvršiva tretje dilom“ (strof. 134); tom izvrstnom karakteristikom biva Rizvanpaša poseban turski tip, kako su opet i Bećirhadum i Dilaver i Daut i Derviš i Kalinka i t. d. svaki osebit pravi turski tip. Hineć se milostiv obećaje paša Ugričiću za brata milost izhoditi u cara, a medjutim nudi, ako se želi razgovarati s tamničarom, da će mu tamnicu otvoriti. Sad paša uz pratnju vodi Krunoslavu u tamnicu; strof. 140—144 živo opisuju strahotni salaz u tamnicu „grob od živih kâ se zove“, kojemu je opisu njeki oprečni pendant opis tamnične jame u XIX 210—225. (tu je medju inim i retorički razširena fraza narodna „sokolova brza i jaka nebi ’e pera preletila“; tako naš pjesnik čini po koji

put, n. pr. XI, 178: „a i rieč je: gdje kopito konj turački jednom stavi, da to mjesto vjekovito neporaste veće u travi"). Kako Krunoslava, koju „poguba ni'edna nestraša", stupi preko praga tamnice Korevskoga, za njom se zalupiše vrata, „i u sužanjstvu ostà i ona." (strof. 146). Tako pjesnik dramatičkim, prikazanimi značaji motiviranim iznenadom budi u nas strah i samilost za Krunoslavu, koja je vještim zapletom ovdje na vješto pointiranom koncu spjeva XII nastupila tragičku situaciju.

Ovakov sadržaj i oblik spjeva XII, dobro svezana s prijašnjimi spjevi, sam sobom iznosi na vidik slabu vriednost onoga prigovora „hiperomantike" i „zamršene kompozicije," a zaslužuje posve Rążewskovu veliku hvalu prikazi Krunoslave u ovom spjevu. Nipošto se neima s uma smetnuti, da medju ženskimi značaji pjesni što različitimi što kontrastnimi baš Krunoslavinu značaju pripada osobito mjesto: takov značaj, kako je baš u svojoj tragičnoj žrtvi za vjerenika u XII spjevu pripravljen, nuždan je pjesni za podpunost značajnih prikaza. Po tom ovaj XII. spjev ne samo da ne nosi na sebi biljegâ, s kojih ništa od njega nebi moglo biti Gundulićeva, nego dapače taj spjev estetički reć bi nuždno pripada organizmu pjesni. Prema mužkomu uzornomu značaju junaka pobjednika Vladislava liepo pristaje ženski uzor: Krunoslava, plemenita tragična žrtva svoje ljubavi. Uz takova preimućtva spjeva XII nemogu odlučno smetati malenkosti, kakova je spomenuta nejasnoća u naznaci mjesta (morda mi se samo čini, da tu postoji nejasnoća). Takova sitna nejasnoća bila bi morda i još glede strofa 127—133, koje čini se da protuslove njekim predjašnjim strofam. Tu Krunoslava, dolazeć pred Rizvanpašu, veli mu: „ja sam brat Korevskoga junaka, rad njegove slobode iz doma se amo uputih, hoću ga izkupiti". Paša se toj odluci, toj slobodi čudi. Sve to glasi tako, kao da paša dosad ništa nije znao za to nastojanje Krunoslavino, a nit vidio Krunoslave „Ugričića". Ali u strofi 36 bio je rekao Bećirhadum, pokazujuć Kalinki Krunoslavu Ugričića: ovo je oni mladac, ki od strane poklisara cesarskoga često donìè dare ovdje u paše dunda tvoga". Ali nepostoji logična nužda nalaziti ovdje protuslovje, nejasnoću. Nije morala Krunoslava glavom dosad dohoditi pred pašu; moglo je biti blagohlepnih posrednika poput Bećirhaduma, kojih u Turskoj prositelj nesmie mimoići; a ako je i bila ona već dosad glavom pred pašom, ona je — baš po riečih hadumovih — dosad od strane cesarskoga poklisara paši donosila dare, tajeć sebe i svoju pravu namjeru. Istom sad u strofah 127—133 prvi put se očituje, tko je

i zašto dare nosi; a to je postupanje, koje je posve primjereno običaju turskih blagohlepnih mogućnika. Dakle nema ni pravo razloga nahoditi ovdje nejasnoću i protuslovje. Nebih ni poveo rieči o takovoj sitnici, da nisu mnoga „protuslovja" pronašasta razpravom g. Pavića baš ovakove ruke, a on obećaje poslie obrane g. Zora još nova jača argumenta za nesavez spjeva I te XVI do XX sa spjevi II do XIII. — Razmjerjem govornoga i pripoviednoga prikazivanja nije ovaj spjev oddvojio od ostalih; svakoga je pojednako, a pjesnikovih reflexijâ njekolike kitice.

Pošto postoji priepor, da li ono pjevanje, koje u zagrebačkom ilirskom izdanju sliedi kao XIII, stoji tu na svom pravom mjestu, ili pako bi se imalo namjestiti kao XV, to budi već ovdje spomenuta dvoja okolnost, mimoilazeć sada ostale, u prilog poredanju zagrebačkoga izdanja. Opis pakla, kojim počima XIII spjev, analogno se odaziva opisu tamnice na koncu XII spjeva; Krunoslava je sašla u svoj i Korevskov pakao; dakle, pošto je na koncu XII i na početku XIII spjeva slična, bar njekako analogna prikaza u fizičnom i moralnom pogledu, to dobro sliedi ovakov XIII spjev za ovakovim XII. Većinom bud analogija bud kontrast veže dvie sljedovne česti, kad njih druga tvori digressiju u prikazivanju čina. A baš i to, što XIII spjev po zagrebačkom izdanju čini naprama XII digressiju, govori u prilog takovu poredanju. Po primjeru romanske epske tehnike, ponajpače Ariostove, lahko je mogao pjesnik baš navlaš od onakova konca XII spjeva prieći na ovakov XIII spjev: ostaviti tamo dramatično-tragičan čvor čvrsto spleten, nenastavljajuć ga riešiti već zastranjujuć na drugi predmet, da što duže podrži i pojači napetost sućutna zanimanja čitaočeva — kojom se je doskočicom, kako je znano, Ariosto i previše služio, a služi se njom ako i rjedje malne svaka romantična kompozicija.

XIII spjev pripada takodjer sav, po mnienju g. Pavića (str. 147) pjesniku krparu Osmanide, te baš ništa od njega nije spjevao Gundulić. Kako je slabo osnovano shvaćanje ovoga spjeva i s gramatične i s estetičke kompozicijne strane u razpravi g. Pavića str. 135—139, to ću pokazati na koncu analize, gdje će biti potanje govora o manjkajućih pak nadomještenih spjevih XIV i XV te o savezu spjeva XIII s njima. Ovdje budi poglavito govor o savezu spjeva XIII s predjašnjimi i o sadržaju njegovu, da li je takov, da bi se mogao sav odreći Gunduliću; ja mislim, da sadržaj nepodaje tomu nikakova povoda. — Osamdesetak kitica ovoga spjeva jest često prevod kadšto prieradba Tassovih devetnaest kitica IV

spjeva Oslob. Jerus. Osebine Gundulićeva prevadjanja i preradjivanja jesu glavne ove. On razširuje Tassa. On se uklanja mitologičnim staroklasičnim imenom i zamjenjuje jih opisî (harpijâ, centaurâ, geryonâ i t. d.), čim biva čitaocem svojim jasniji, ali ujedno je već samim tim obširniji od Tassa. On je prilagodio situaciji svojih osoba Tassovu prikazu pakla. Velika je razlika izmedju Tassa i Gundulića, gdje komu stoji akcija pakla i koje su njoj posljedice u jednoj pak u drugoj epopeji. Dočim kod Tassa pakao ulazi u čin već u spjevu IV, dugo prije vrška pjesni, malne već u samoj expoziciji njenoj, to se kod Gundulića pojavlja pakao tek na vršku pjesni u XIII spjevu. U Tassu je sudjelovanje paklenih moći u cielom tečaju pjesni obilno prikazivano i izticano, a u Gunduliću jedva mu ima gdje izrično spomena u spjevih I—XII pak XVI do XX; u potonjih se spjevih iztiču baš onakove osobe kano protivnici buntovni Osmana, za koje se u XIII spjevu veli, da ih pakleni dusi idu nabunjivat, ali ni kod akcije tih osoba neveli se izrikom, da ih vodi pakleni duh. Što Gundulić tako u zadak potiskuje sudjelovanje pakla, a Tasso ga obilno i jasno prikazuje, to je dosljedno obćemu različitomu značaju jedne pak druge pjesni glede mitskoga elementa. Kod Tassa se naime u svoj pjesni u obće mitski i nadnaravni elemenat silno iztiče u akciji; Tasso je tu posve vjeran tehnici Virgilijevoj; u Osmanidi je pako taj elemenat malne posve izostavljen: čarobnica Mustafina mati, i to samo u Dilaverovoj oznaci II spjeva, ali ne u činu, i pakao u XIII spjevu — to je sve, dočim je kod Tassa Olymp Virgilijev i Homerov zamienjen bogom, svetcem, andjelom, a još je tu obilno pola staro- pola sredo-vječni niži mitski sviet čarobnikâ, začaranih gajeva, vještica i t. d. Zato nebi bilo prema duhu čitave Osmanide, koja je u obće znatno historičnorealističnija od Oslobodjenoga Jerusalima, nerabeći mitskoga mehanizma ni u spjevih I—XII a rabeći i romantičke motive manje od Tassova epa, nebi bilo velim prema duhu čitave Osmanide, kad bi bio pjesnik u njoj više prikazao uticaj pakla, nego što je to učinio spjevom XIII, te kad bi bio u potlanjih spjevih XVI do XX išao opisivat ili izrično spominjat sudjelovanje pakla. U XIII spjevu pjesnik je monologom glavara i epskom prikazom silâ pakla izveo tako živu sliku, da samo pod utiskom njezinim fantazija čitaočeva vjerovno prihvaća i sliedeći za tim kratki te jednostavni epski referat o početku uticanja paklenikâ na turski sviet. Veoma je vjerojatno, da je pjesnik u XIV i XV spjevu na shodnu mjestu i u dolikujućoj prikaznoj okolini dalje što prikazivao (ili kanio prikazivati)

o akciji paklenika. Ali u spjevih XVI do XX, gdje je opet sve realistično — odbiv njeke romantične elemente — nemamo razloga zahtievati dosljednosti radi spominjanje i izticanje akcije pakla, dapače u tih spjevih usred realistične prikazne okoline estetički bi smetalo izticanje pakla, bilo bi proti zahtjevu estetičke jedinstvenosti, koja, kako svaki estetik zna, ima to obćenit na cieli umotvor odnoseći se znamen, to pako znamen lokalan, tičući se samo koje poveće relativno samostalnije česti umotvora. Onaj pak epski referat o djelovanju paklenika u Carigradu najmanji je dio samoga spjeva XIII (samo strofe 76—88); a značajan je i pjesnikov priziv muzâ (strof. 78—80), neka mu kažu „što pakleni puk učinì, kad iz crne podjè tmine“, kako mu one i „kazaše strašne od pakla dogovore“, jer samo one mogu to znati, kojim „skrovna sva su očita“. Tim se pisac očito kao izpričava za svoju prikazu nadnaravne akcije. O znamenu te paklene akcije za cjelinu kompozicije valja u obće sliedeće spomenuti. Slavu, koju su u dosadanjem tečaju pjesni toliko put i turski sviet i poljska umjetnost i sam pjesnik izjavljali Poljakom i Vladislavu kao pobjednikom Turstva, izjavlja sad ovdje u XIII spjevu sam pakao, priznajući, da je Vladislav, da je Poljska paklu, Turstvu, najpogubniji protivnik. Ovdje pakao sam kaže, da je turska stvar njegova stvar; kršćanski duh pjesni, prosvjetni, čovječanski znamen onoga poljskoga rata tim se ovdje na novo novim načinom ističe, a toj se misli jasno odaziva epilog u XX spjevu. Pobliže o savezu XIII spjeva poglavito s predjašnjimi razabrat će se iz sliedeće analize.

Već sam rekao, da XIII spjev na svojem početku (strof. 1, 2) analogijom situacije i kolorita nadovezuje upravo na konac XII spjeva. Kralju pakla zadaje težki jad pobjeda Vladislava nad Osmanom (strof. 3), a još težji mu je „pazeć na veselja poljačkoga svega puka“ (4, što opominje na slavje poljsko u IX i X), te želeć ne samo Poljake nego i sve kršćanstvo satrti (6) kupi svoje pakleno „vieće od nabune i smeće“, dočim „car u vieću sprave od mira slaga“ (7, 8). Tim je ovaj spjev dosljedno svezan sa XII i XI spjevom. U XI 207 kaže se, da poljski kralj šalje Osmanu po poklisaru list s uvjeti mira, a XII 1—8 sav se puk carigradski, stigavši amo poklisar, veseli na glas o miru; tomu dobro ovdje odgovara da „car u vieću sprave od mira slaga“. U kiticah 9 i 10 glasi se opet ona u proemiju iztaknuta misao, da je božja volja i pomoć od svega jača i da oholost vodi u propast; ta se misao ovdje uporavlja na kralja pakla, koji hoteći se opriet miru poljsko-

turskomu „nebu se opriet biesnik stupa, zaboravljen, kô trieskovim svemoguća ruka lupa“ (već ta izreka pjesnikova brani kritičnomu čitaocu očekivati ili pače zahtievati u sliedećih spjevih podpun izpunjaj zapoviestî kralja paklenskoga). Strofe 11—29 opisujući paklenike skupljajuće se u vieće, nisu od nikakova znamena za savez ovoga spjeva s prijašnjimi i s potlanjimi, nego su značajne samo stilistički i za preradjivanje Gundulićevo Tassovih strofâ; tako n. p. sastoji strof. 14 od samih četrnaest dvoslovčanih glagola (uz zadnji četveroslovčani), asyndetno sastavljenih, a takova ili bar slična stilistična osebujnost nalazi se po koji put u Osmanidi (n. p. IX 38, 93) a ima ih i u malih Gundulićevih pjesnih. Za savez spjeva XIII s ostalom pjesnju znatan je tek govor kralja pakla (strof. 29—76, tolik obseg govora je prema načinu u svih inih spjevih) i što je poslie govora do konca spjeva (76—88.) Odmah na početku toga govora pak i dalje tečajem njegovim ima izrekâ, koje mogu izvinuti hyperkritički prigovor čij, zašto li po prikazi pjesnikovoj, kad je posao turstva posao pakla, pakao se nije ganuo prije, odmah, čim je bio poražen Osman, već istom sada, dugo poslie poraza Hoćimskoga, pakao kreće proti krstu. Govor kralja vragovâ počima baš o tom: „u kom ovo silni pakô zločestvu se unetrmì? (zanemari), jer što je Poljak Osmana predobio, to je šteta pakla“, pa ipak „i nesrami se i negnjevi i o tome se ne govori“ (31). Pakao je u Hoćimskom boju pomagao Turkom, ali su nebeske čete pomagale Poljakom, te je pakao morao uzmaći (35—40). Sad je sve Turstvo na putu k propasti, pa ipak „s mjesta se još porinut ogluhnuta propast (pakao) neće“ (43). Kralj veli svojim paklenikom „vrz'te cknienje“ (67). Tako je pjesnik dovoljno rieči kazao za motivaciju, za što istom sada u XIII spjevu dolazi pjesan na prikazu akcije pakla; a u govoru se onom iztiče jako okolnost, da Osman s Poljakom mir sklapa, što je i sama kralja paklenikâ napokon ganulo na rad, kako to daju razumjeti strofe 7—10. Ostali sadržaj toga govora pokazuje saveznost njegovu a po tom i saveznost ovoga spjeva s predjašnjimi spjevi. Pobjeda Poljske nad Osmanom pobjeda je nad paklom (strof. 29—31). Kralj paklenski posve suglasno s predjašnjimi spjevi označuje golemost Osmanove vojske pod Hoćimom i nje klonuće pred Poljaci (32—34). Zatim spominje (35—40), što prije nije nigdje bilo kazivano, sudjelovanje vrhunaravnih sila u onoj bitci i uspješnu zagovornu molitvu odsutnoga kralja Šišmana za bitke (u XI, 46 govori ponješto slično ali ne protuslovno ovomu mjestu Sborovski o molitvi sv. Blaža). Ovo je mjesto značajno za

pjesan sravnjujuć ju s Tassovom. Tasso naime opisuje obširno epskim načinom pomaganje nebesnikâ križarem a paklenikâ muslumanom. Gundulić nečini tako, nego daje to samo napominjati od paklenskoga kralja u govoru paklenikom; u tom je Gundulić realističniji od Tassa, on nerabi toga nadnaravnoga elementa u epskom kontextu sam, nego ga, i to vrlo kratko (strof. 35—40), uklapa u ovaj nerealistični prizor u paklu, upotrebljujući i tu glavne crte iste, koje su u Tassu, (dakako vrlo skraćenim načinom), naime da mrazom ledom kugom gladom oružani paklenici pomagahu Osmanu, da je molitva kralja Šišmana paklenike razbila, da je angjeo Mihalj navalio na paklenike, da se je nebo ognjeno pri tom otvorilo — što sve ima već u Tassu, koji je pak u tom (prema kršćanstvu) oponašao staroklasične epe. — Iztočno je carstvo (tursko) sad na umoru, a na to ga je sam Vladislav spravio; sam on je vlast pakla vriedan iztjerati iz svieta, jer je on zaposjednuće sjevera (t. j. Poljske)), na koje je pakao Osmanovom vojnom smjerao, zapriečio i dapače samo tursko carstvo u propast rinuo (strof. 43, 44). Pošto sam Vladislav toliko učinì, to će vlast pakla sasvim propasti, ako se poljska vladarska kuća sdruži s ostalimi prvimi kršćanskimi, naime ako se Vladislav, poslie otca svoga budući kralj Poljske, novim vezom sdruži s mogućom kućom „prevedre“ Austrije (taj epitet nepristaje govorniku kralju pakla, već je — kako se to opaža i u inih spjevih češće — izraz subjektivnosti pjesnikove), vjereći se sa kćerju „cesara“ a sestrom ugarskoga kralja, taj se pako vjeri u španjskoga vladara — koji pakao tjera iz dva svieta (Europe, Amerike). Tako će biti Poljska, Austrija, Ugarska, Španija udružene; što će one učinit moći proti Turstvu i paklu, kad je sam Vladislav toliko nahudio? Ovi se navodi kralja paklenskoga slažu s prijašnjimi spjevi. U spjevu III 42—45 apostrofom slavi pjesnik Vladislava, da mu nebo daje cesarovu kćer, te mu je „bratučedom“ i franački kralj i španjolski, „kojemu sunce sried zapada ni u noći nezahodi“. Kćer cesarovu a vjerenicu Vladislavljevu slavi pjesnik apostrofom u VIII 8—15. Prijateljske rodbinske sveze poljske krune iztiče i poklisar turski Alipaša pred Šišmanom u XI 170—175, da se Šišman može nadati pomoći proti caru od njemačkoga cesara i od španjskoga kralja i franačkoga. U pjesni se vidi češće, kako pjesnik onaj „pirni“ savez prvih kršćanskih vladara smatra utvrdom kršćanstva te zatorom Turstva i pakla. Kralj pakleni veli isto; pjesnik dakle dosljedno u raznih spjevih prikazuje onaj rodbinski momenat, i iztiče ga znatnim, u

opreci krepkoj naprama načinu pirnih rodbinskih saveza Osmanovih, u obće sultanskih; i tu je opreku izticao pjesnik i na usta turska (hodžina) pred samim Osmanom u spjevu II (osobito strof. 77 i dalje). Dakle pjesnikovi podatci o rodbinskih svezah poljske vladarske kuće s kršćanskimi prvimi priestoli i nazori pjesnikovi o političkoj vriednosti njihovoj jednako glase u spjevu XIII kako u njekojih predjašnjih, što je znak dosljedne svezanosti toga spjeva s predjašnjimi. — Dalje iztiče kralj pakla, da je osmansko carstvo stup Muhamedova zakona, a ovaj je vražji zakon, svetilišta turska paklena su svetilišta; kad bi Osmanovo carstvo palo, pao bi Muhamedov zakon, pala bi tim vlast pakla na svietu: za to pakao mora na djelo, da ono zaprieči (50—58). Ovim míslim odaziva se završetak spjeva XX, gdjeno pjesnik u veoma značajnom epilogu apostrofira i sudi zakon Muhamedov kao zakon vražji naprotiv kršćanskomu zakonu božjemu; ta misao probija u XX diljem strofâ 95—124, a baš izrikom se kaže u strofi 108 „ali u brzo da će pasti vidim kleti tvoi (Muhamedovi) zakoni; jer je sila, božjoj vlasti nauk vražji da se ukloni“. Tako je eto spjev XIII u misaonom savezu s lirskim reflexijnim krajem epa, a tim, prema naravi ovoga epa, s njegovom glavnom idejom, dušom, jezgrom, koja je premašno lirska.

Nov odsjek govora počima strofom 59. „Osman car nad cari toliko se sad poništi, da s poklisarim ište mir u leške krune; car je prisiljen, da od krvnika svoga svaki uvjet očima zažetiem prihvati, kako bi se hudjim štetam uklonio; nu ako Osman moli Leha, pakao oholi neće se nikomu nikad pokloniti“ (59, 60, 61). „Car *ište* mir u leške krune s poklisarim“ to neznači *sad ovaj čas*, nije to ovotrenutni nego je trajni praesens. Situacija u pjesni je ovdje takova, da je car već zaiskao mir, nu može se tomu reći, da on i sad još ište, pošto nije ugovor mira konačno svršen. S toga nebi bilo dovoljna razloga reći, da po onom izrazu govor kralja paklenskoga nedolikuje sadanjoj situaciji pjesni, te da bi s toga izraza tomu govoru i za to spjevu XIII bilo pravo mjesto njegdje poslie II a prije XII spjeva. Da je taj spjev ovako poslie XII pravo namješten, to se razabire iz prvih deset kiticâ (izrikom 7 i 8 „tiem u vieću car veliki *u što* od mira sprave slaga, neprijatelj od ljudskoga svega traga vieće kupit zapovieda od nabune i od smeće“), a pak i iz one kitice poslie o Korevskom, te donjekle i iz kitice 60 o težkih uvjetih mira poljsko-turskoga; pretjerujući paklenik poniženje Osmanovo (da bi samo to više podbo pakao)

veli i u strof. 67 „eknienje vrzte prie, neg Turci od Poljaka uharače se i pokrste“, što dobro dolikuje času, kadno Osman ima prihvatiti ili odbiti uvjete mira dojavljene mu Alipašom. Nu morda bi tko rekao, da je nesklad namjere kralja paklenskoga s namjerom Osmana glede poljsko-turskoga mira ujedno znak neskladu i nesavezu spjeva XIII sa spjevi I do XII i XVI do XX. Osmanova namjena miru posve je protivna nazoru kralja paklenskoga o tom miru; on hoće steći vremena i prilike, da pojači i podigne palu tursku ratnu snagu. Na to se ni najmanje neosvrće kralj paklenik. Zar on nezna za naum Osmanov? zar ga on nebi morao baš podupirati? zar pakao, buneć Turke proti miru, nebuni ih proti Osmanu, te zar neradi baš tim na propast turske snage, i tim i svoje? Kralj paklenski, reć bi radikalan Staroturčin, shvaća pitanje o miru s gledišta oholosti; nije njegova nego pjesnikova stvar, da će osnova i radnja paklenska baš Turstvu na zlo izaći. Pjesnik tu nije u protuslovju sam sobom, ako kralj pakla onako a na drugi način od Osmana radeći ob osiljenju Turstva radi baš za poraz turski i svoj, pripomažuć k propasti Osmana. Taj nakani baš protivni uspjeh nastojanju pakla iznosi pjesnik na vidjelo tek u dalnjem tečaju pjesni; taj rezultat netreba i nemože biti unapred jasan paklu, pjesnik netreba ni nemože prikazivati paklenika providnim, što bi dolikovalo samo nebesniku. Tako će bunjenju pakla biti baš onakov uspjeh, koji mu jedini prema optimismu i dolikuje, prema onoj izreci o Mephistu, da je on duh, koji uviek hoće zlo, a dobro tvori. Paklenik je baš neprovidan, te je oholostju svojom gotov sebe sama u Turstvu (u Osmanu) dovesti u propast; to je posve dosljedno tomu, kako sam pjesnik paklenika označuje u strof. 9, 10 „nebu se opriet spravam' ovim (viećem od nabune i od smeće) tvrdoglavi biesnik stupa, zaboravljen, kô trieskovim svemoguća ruka lupa, *za sve* da od nje, kad oholu glavu iztakmit k Višnjem propè, strmoglav se baci dolu tmastieh oganj u potope.“ Pjesnik dakle dosljedno radi, ako će i ovu sad započetu akciju paklenikâ, analognu onoj prvoj, koja i učini od njih paklenike mračnoga bezdna stanare, potaknutu ohološću kao i onu prvu, pokazati napokon bezuspješnu i štetnu za Turstvo i za pakao, kako to spjev XX posredno kaže, ako se i negovori ništa izrikom o akciji pakla u spjevih XVI do XX. — Misli, kojimi kralj potiče paklenike na rad (strof. 61—67), uzete su iz Tassa, a prilično pristaju ovdje situaciji pjesni; prema njim biti će, ako će i Turstvo, pakla štićenik, trpiti od akcije pakla, biti će to samo po

vječnoj zadaći pakla. Paklenici imadu izletit u sviet, i tu medju inim zapriečit mir Turaka s Poljskom, načinom, koji kralj pakla strofami 68—75 kaže; to je zadnji odsjek njegova govora. Da se radi i o zaprečbi mira, razabire se iz strof. 71 „svak na kršćane Turke buni“, pak strof. 74 „ . . . . da Korevski mir smete svojom smrti“, i 73 „Mogorkinja slavna robi do otražka leške puke i kraljević od ženske padi ruke.“ Ostale zapoviesti, osim tih o Korevskom i o Mogorkinji Sokolici, sve su izrazom obćenite, nisu individualne; a sadržaj je tih obćenitih zapoviesti crpljen mnogo iz Tassova prizora o paklu. Ona strofa o Sokolici mogla bi koga u prvi mah čudno zaticati ovdje, pošto je u spjevu IX onako, kako sam već razložio, svršena estetička zadaća Sokolice, odričuć se Sokolica za uviek vojevanja na kršćane u znak zahvalnosti svoje vitežkomu Vladislavu. Poslie takova IX spjeva imamo li razloga tražiti onoj strofi 73 ovdje o Sokolici takovu posljedicu u dalnjem tečaju pjesni, da bi se njegdje poslie prikazivalo, kako Sokolicu paklenik podbada, neka se opet digne na Poljsku i na Vladislava? Netreba ni reći, da nikako nesmiemo tražiti od pjesnika, da bi prikazao podpun izpunjaj zapoviesti vražje glede Sokolice. A pošto nemamo Gundulićeva XIV i XV spjeva, nije nam dozvoljeno tvrditi, da nije pjesnik njegdje u njih njekako odvinuo vražji ostan za novu akciju Sokoličinu, morda prikazom, kako Sokolica, držeći na pameti svoje harno obećanje velikodušnomu Vladislavu, odbija napast paklensku — ali morda ni nemamo *estetičkoga* razloga očekivati nekmo li tražiti od pjesnika ni takovu prikazu o Sokolici, izkušavanoj paklom, u spjevu XIV ili XV. Mnogo više imamo baš estetičkoga razloga očekivati posljedicu njegdje u spjevu XIV ili XV onoj kitici 74 o Korevskom. Ta kitica posve odgovara situaciji, u kojoj ostavismo na koncu XII spjeva Korevskoga i osobe s njegovom sudbinom spletene; već tu je ta situacija lažna, zapletena upravo lažju (a kralj pakla zapovieda u XIII 74 „u prilici od istine preobražena laž se vrti, da (t. j. neka) Korevski ban pogine i mir smete svojom smrti“). Sva prikaza Krunoslave i Korevskoga u spjevih XII i predjašnjih tako je upravljena smjerom put tragična završetka, da estetički razložito očekujemo u spjevih XIV i XV tragičan razplet zapletu prikazanomu na koncu XII spjeva, a još napred pomaknutomu ovdje u XIII onom zapoviešću paklenika. Nu *kako* je baš pjesnik završio ili kanio završiti sudbinu Korevskoga, glede toga nismo ovlašteni ništa sigurno tvrditi, već možemo tek nagadjati, pošto pjesnik ništa nekaže izrikom o

sadržaju poručenih iz Poljske uvietâ mira ni ovdje u XIII ni u ikojem prijašnjem spjevu, a zapoviest kralja paklenika o Korevskom samo sluti na to, da se u tih uvjetih traži i sloboda Korevskoga, junaka toliko vriedna Poljakom po njekojih izrekah u prijašnjih spjevih. — Naznačiv pjesnik družbu paklenim četam letećim na zapoviest u sviet (strof. 76, 77), priziva muzu, da mu kaže, što paklenici učiniše (78—80), pak izvodi sliku, kako te čete naletiše u Carigrad (81—84); i ove su kitice imitacija Tassove prikaze. Zadnje četiri kitice spjeva (85—88) kažu, što rade paklenici u Carigradu: „nabunjivat jedni staše redovnike, paše i zakona razumnike, druzi janjičare i spaholjane, treći gospodje i carice carskieh dvora i palača, ké su davnje njih bojnice, pamteć oni, da ljudski razsap doba u stara od ženskieh bì prevara.“ Ovakovom pointom završujuć strofa 88, može ona biti valjan konac spjeva XIII; ali nemožemo posve sigurno tvrditi, da je taj spjev ovako u sadanjem obliku svojem sbilja završen po osnovi pjesnikovoj, a da nije krn. Morda bi imale sliediti još kitice, koje bi se izrazitije ticale paklenskoga spletkarenja glede Sokolice i glede Korevskoga? Naznačenomu nabunjivanju odazivlje se dobro sadržaj spjeva XVI i dalje; u buni na Osmana vidimo tu upravo poglavito redovnike, zakona razumnike, janjičare, spaholjane i caricu Mustafinu majku. Nu morda se pod „gospodje i carice“ imadu razumievati još i Ljubica i Sokolica. O njih, istina, nema govora u spjevih XVI i dalje; nu nemože se sigurno tvrditi, da pjesnik nije glede njih i Korevskoga u spjevih XIV i XV završio ili bar kanio završiti prikazivanje tako, da onda u spjevih XVI i dalje netreba o njih više govor biti; s toga se nemože razložito tvrditi, da postoji izmedju spjeva XIII i XVI te dalje takov jaz, koji se nebi dao premostiti sadržajem spjeva XIV i XV, takov jaz, da bi se spjev XIII morao odbiti na drugoga a spjevi XVI i dalje opet na drugoga pjesnika, kako to hoće razprava g. Pavića.

Tko zahtieva realistički podpune konsekvencije u sljednjih spjevih svemu, što kralj pakla u spjevu XIII zapovieda; tko, nenalazeći ih, misli, da iz toga tobož protuslovja sliedi, da spjeva XIII nije isti pjesnik mogao spjevati koji potlanje spjeve: taj, — da i negledamo na to, da mu radi manjka spjeva XIV i XV već i onako nije dopušteno odlučno tvrditi nedosljednost potlanjih spievâ prama spjevu XIII— taj velim zaboravlja na značajnu hyperbolnost Gundulićeva prikazivanja, kako se ona u spjevih I do XII i opet u XVI do XX toliko put pokazuje, a hyperbolnost dolikuje baš i

govoru kralja paklenika, razsrdjenoga i svakim pretjerivanjem pakao podbadajućega. Takovo pretjerivanje nalazimo u njegovu govoru česće: u strofi 37 i 44, hvaleć snagu Vladislava („sám kraljević Osmana razbì s vojskom mu neizmjernom", „desnica je sama jedna umrloga Vladislava ogoliti pakó vriedna od svjetovnih svih država"), u strof. 67 „prije neg Turci od Poljaka uharače se i pokrste", dočim se u istinu radi samo o miru, koji ni s daleka u toliku pogibelj nedovodi Turke; u strof. 60 „sbjen je (Osman) primit očima zažetiem od krvnika *svake* uvjete." Dakle govor kralja pakla hyperbolan je glede mnogih činjenicah, pak ćemo dosljedno prema tomu imati i mnoge zahtjeve, zapoviesti njegove shvaćati kao hyperbole, tako najpače onu o Sokolici u strof. 78 „Mogorkinja slavna (neka) robi *do otražka* leške puke, i kraljević padi od ženske (t. j. njezine) ruke." Zar da estetičku dosljednost i saveznost razumievamo tako, te bismo zahtievali u sliedećih spjevih prikazu *izpunjene* ove hyperbolne očito neizvedive zapoviesti? Ako tražimo u pjesni svačemu podpunu dosljednost i konsekvenciju kao u kakovoj razumnoj razpravi, onda ćemo i u samom za se govoru kralja paklenskoga naći nedosljednosti. Dočim taj kralj u strofah 44—51 vrlo krepko kaže, da su pripravljajuće se pirne sveze vladalačke obitelji poljske s austrijskom, ugarskom, španjolskom na sigurnu propast Turstvu i paklu, to ipak počam od strof 67 (koja je početkom „tiem" označena kao početak zapoviesti dosljednih prama dosad nacrtanim prietećim pogibeljim) kralj paklenski nigdje nekaže, neka vrazi idu razmetnut ili pak priečit one sveze, nego zapovieda zapreku mira poljsko-turskoga, nabunu Turaka na kršćane, ponovu Sokoličina haranja po Poljskoj te Vladislavovu smrt od njezine ruke, i smrt Korevskoga. Zašto nezapovieda ništa izrikom još i glede onih pirnih sveza? Valjda jer se nje implicite tiče zapoviest smrti Vladislavove, a kad bi pjesan imala svaku i sljednju stvarcu, koja je gdje prije napomenuta, u daljnem tečaju izrikom nastavljati i izvoditi, nebi pjesni moglo biti ni kraja ni konca. Nu da i postoji kakova, strogo i naprama pjesni jednostrano te neumjestno logički shvaćajuć, nedosljednost, zar smiemo za to reći: strofâ 45—51 nije mogao isti pjesnik spjevati koji strofe 67—76, jer u ovih nije očita podpuna logična konsekvencija, koju čitalac može očekivati iz strofa 45—51? Ako se tako na dlake ciepa pjesan, onda će biti neprilična i strofa 60 glede dosljedne saveznosti svoje sa ostalim sadržajem ovoga spjeva. U njoj veli kralj pakla, da je Osman *prisiljen za uteć hudje štete* primit

svake uvjete. Kako je prama tomu dosljedno, da ide kralj pakla sám radit o zapreki mira? zar neće tim natjerati Osmana i Turstvo i pakao u one „hudje štete“, kojim se hoće prisiljeni Osman mirom ukloniti? Dakle zar je mogao isti razuman pjesnik spjevati strofu 60, koji je spjevao ostali govor kralja paklenskoga? Tako će hyperkritičnost doći do razdiranja pjesni na atome. Po takovu shvaćanju ima nedosljednosti i u epskom opisu u strofah 76 i 77 naprama strofam 81, 82 te 85—88. Dočim se ondje veli, da „kuga i glad i zima“ sliede vojsku paklenika leteću u sviet, ovdje se ništa o tom nekazuje, što li počinjaju kuga, glad i zima u Carigradu, a bilo bi i čudno, da vrazi, dolazeć radit za Turstvo, dovode u Carigrad kugu, glad, zimu. Hoćemo li dakle reći, da kitice 76, 77 nije isti pjesnik mogao spjevati, koji kitice 81—88, pošto nije u ovih podpuna dosljednost onim, dosljednost ovdje i onako neprilična porad ostaloga sadržaja? Nećemo, nit smo ovlašteni na to, nego nam je — prema naravi Gundulićeva pjevanja — reći, da je ondje u kiticah 76, 77 hyperbolna kićenost, gdjeno se nepomišlja na realnost, — kićenost, koja stereotypnu družbu paklenikâ naznačuje slikovnimi alegorijami, te se mjesto „svako zlo“ veli individualizirajuć alegorički „kuga, glad, zima.“ A ni kitice 81, 82 nisu realistične: „na tisuće na oblake crna jata (vragovâ) naletiše te crn Carigrad ostà bieli on čas, kad se u nj useli množ paklenih četa.“ Dakle ni u samom spjevu XIII za se nema svigdje realistične dosljednosti, a nema je svigdje ni indje u samih za se pojedinih spjevih pjesni, i to nesamo morda u spjevih II do XIII, nego jednako ni u spjevih I te XVI do XX, kako ćemo vidjeti. Onda nije objektivna tvrdnja, da spjev XIII nemože biti od istoga pisca, od koga je spjev XVI, jer u ovom nema pune realistične dosljednosti onomu. Takova je već retorično-pjesnička osebujnost Gundulićeva sloga, koji je dosta često nerealističan, hyperbolan, a još i više nerealističnosti ima u Oslobodjenom Jerusolimu i u Orlandu biesnom. Vidjesmo, da je spjev XIII mnogom sadržajnom svezom dosljedan nastavak predjašnjih spieva, a i dikcijom svojom, naročito vještom retorikom i hyperbolnom figuracijom. I u njem se, kako u predjašnjih spjevih češće, kontrastira Vladislav s Osmanom; i u njem je razmjerje prikazivanja govornoga prama pripoviednomu takovo, da je svakoga polovica spjeva, uz to još njekolike kitice pjesnikove apostrofe.

XIV i XV spjev imali bi izvesti estetički savezno-dosljedan prelaz od spjeva XIII na XVI, ali manjkaju. Kako već rekoh, raz-

motrit ću na koncu analize razlaganje razprave g. Pavića o jazu postojećem uslied onoga manjka izmedju spievâ I do XIII i XVI do XX, i o sadržaju nadomještenih tih spieva od Sorkočevića i od Mažuranića. A iz objektivne analize spieva XVI do XX moći će se razabrati, da li su istinite tvrdnje razprave g. Pavića, na kojih se temelji mnienje, da spjevi XVI do XX nisu ni sadržajem ni formom u skladu sa spjevi II do XIII, i da su za to ovi od drugoga pjesnika nego li oni, tako da su samo spjevi XVI do XX i I, koji da pripada još k njim i sačinjava s njimi ničim nesmetanu cjelovitost, prava svojina Gundulićeva. Naročito će se iz objektivne analize razabrati, da li je istina, što tvrdi ona razprava, da nije u spjevih XVI do XX *„niti jedne zgode, niti jedne rieči, koja bi nas opominjala“* (str. 121) na sadržaj spievâ II do XIII, zatim što tvrdi ta razprava o „prielazih od jedne misli k drugoj“ samo za spjeve II do XIII, onda što ona tvrdi o protuslovju u pojedinih izrazih samo za spjeve II do XIII, pak o nedosljednosti i protuslovnosti spieva ovih naprama zadnjim spjevom u prikazivanju značaja Osmanova, Mustafina, Dilaverova i t. d. Objektivna će analiza pokazati, da su spjevi XVI do XX jednakoga kroja sa spjevi II do XIII u crtanju značajâ, u dosljednom ili nedosljednom, podpunom ili nepodpunom provadjanju započetih motiva, u retoričnosti i liričnoj subjektivnosti, u prelazih, u hyperbolah, u oponašanju epskih uzora i t. d.

XVI spjev. Razložio sam, kako i zašto spjevi XII, XIII sa spjevi XIV i XV (prema vjerojatnomu sadržaju ovih) sačinjavaju valjan vršak pjesni, prikazujući konac sgodâ Krunoslavinih te Korevskovih i konac retardirajućih motivâ, što no su prikazani poslom Alipaše i Kizlarage. Prema sadržaju spieva I—XIII s jedne a spieva XVI i dalje s druge strane, s razlogom nagadjamo, da je bilo ili imalo biti prikazano u spjevu XIV i XV sliedeće: car vieća s doglavnici o uvjetih mira, donesenih mu iz Varšave Alipašom, i prihvaća ih; car odabire izmedju krasoticâ gospodskoga koljena dovedenih mu Kizlaragom uz Sokolicu još dvie za gospodje (prema riečim spjeva XVI, 92: „u veseloj pirnoj slavi nahodjaše car tada se . . . s tri ljubovce liepe uza se“), a kod toga ili već prije toga odabiranja završena je (kako već god) i prikaza sudbine Sunčaničine; Korevski i Krunoslava pogibaju tragički, dosljedno prama zapletu u XII spjevu i prama vražjoj nakani u XIII, (manje bi *estetički* dosljedno bilo naprama predjašnoj *svoj* prikazi Krunoslave i Korevskoga, da bude u XIV ili XV prika-

zana Krunoslava sretna s *oslobodjenim* Korevskim) a ako je jedan od uvjetâ mira s Poljskom sloboda Korevskoga — česa posve sigurno nemožemo tvrditi, neovlaštujuć nas na to izrikom nijedno mjesto u spjevih do XIII, a šta je u njem posredno o tom rečeno, može biti i hyperbolno — ako je ipak, velim, sloboda Korevskoga jedan od uvieta miru s Poljskom, to nemožemo tvrditi, da nije pjesnik prikazao ili bar kanio prikazati njegdje u XIV ili XV spjevu ne samo tu okolnost, nego i način, kako je ipak Osman, poginuv bez njegove krivnje Korevski, odklonio da nebude ova smrt zapreka prihvaćenomu miru; poslie svega toga imalo je biti prikazano njegdje pod konac spjeva XV, kako Osman, ukloniv se sve zapreke, jamačno pred svojima trima pouzdanicima, koje poznamo iz spjeva II, naredjuje u najskorije vrieme izvoditi onu dosad zaustavljanu odluku iztočnoga puta. Tim bi epski čin pjesni nastupio na svoj podpun vršak, a u spjevu XVI, dosljedno prama tomu, nastupa već početak peripetije, t. j. akcija protivnikâ Osmanovih, koja će tečajem spieva XVI do XIX dospjeti dotle, da će se u spjevu XX prikazati i opet zaustava Osmanove osnove, ali sada zadnja, tragična, katastrofom Osmanovom.

Uvodne kitice 1—15 jesu onako, kako to u mnogih spjevih od II do XIII opažasmo, pjesnikove sentecijne reflexije, prilagodjene položaju, u koji je sad nastupio rasvijajući se sadržaj pjesni. Taj uvod ima tri jasno razstavljena diela. Prvi (strof. 1—7) govori o težku položaju svakoga vladaoca, komu, radio on ovako ili onako, svakako prigovaraju podanici; drugi (strof. 8—12) o nestalnosti puka, koji da ipak ništa nepodhvaća silovita proti vladaocu, dok ga moćniji tko nepodtakne; treći dio (strof. 13—15) čini prelaz od dosadanje obćenite reflexije na posebni slučaj Osmanov. Taj prelaz izvodi pjesnik ovako. Strofa 13 veli, da (pošto vladar nema iskrena prijatelja nikoga, a puk je prevrtljiv — ova obrazložba je dakako izpuštena) vladar se nemože u nikoga uzdati, kad odluči što veliko — primisliti imamo — u potaji (gnoma slična onoj u XX, 29). Na tu primisao puti nas sliedeća kitica 14, veleći (gnomnim načinom na Virgilijevu), da se ipak proćukne takova tajna odluka i na sva usta raznosi te tako sve to više i pretjeruje. A strof. 15 navodi za argumenat tomu poslovicu (narodnu, retorički razširenu, komu pojavu smo primierâ nalazili i u spjevih II do XIII), da se svaka na svietu tajna izda. Tako ova kitica pripravlja sliedeću 16, koja već govori konkretno ob Osmanu: proćuknulo se (po Carigradu), da Osman hoće u iztok vodit vojsku „da ju pogubi i posieče“ —

što je dakako hyperbolno, izlagano u razglašivanju (prema strof. 14). — Uvodne kitice stilizovane su antitetično, kako to kod mnogih reflexijnih miesta u spjevih II—XIII opažasmo. Najpače su antitetično provedene kitice 5, 6, 7, u kojih je ujedno i simetrija, zatim 10, gdje je u drugoj poli chiastična figura; antiteze i ljube bud simetrički bud chiastički oblik poredanja. Čitav uvod ima razloga; on je obćenita motivacija sliedećoj prikazi bune; u toj motivaciji sve smiera na Osmana i pripravlja buntovne tužbe Turaka na cara, koje su ujedno prema Osmanovu govoru i njegovoj odluci postupka s vojskom u I, naročito tužba ovdje u strof. 29 odgovara korbi Osmana u I na pijanstvo, samo buntovna tužba na to, da car uzima gospodske kćeri za carice, na koju tužbu poslie odgovara Aliaga, a pjesnik za tim spominje dotičnu činjenicu, -- samo ta tužba nije ni u I ni ovdje u uvodnoj reflexiji ničim pripravljena, ali jest u spjevu II te dalje do XIII. Inače malne sve u uvodu pripravlja dobro pobunu na cara. U XII 6, 7 veli se, kako se sav puk u Carigradu veseli miru s Poljskom; tomu se odaziva ovdje strof. 10 o prevrtljivom puku (koji „sad mir žudi sad boj ište"). A ista kitica u drugoj poli povraća se varijacijom upravo na misao proemija — koje smo ponavljanje češće u spjevih II do XIII opažali — da „puk sad uzvisi, tko ga tište, tko ga uzvisi, sad ukine." Kitica 12, govoreć o potrebi poticaja viših osoba za osbiljnu bunu proti Osmanu, pripravlja potlanju akciju Mustafine matere i Dauta. Tako je sav uvod realistična motivacija počimajuće za tim bune na cara. Prema tako realističnu uvodu, najpače kiticam 13—15, nije razložito zahtievati, da bi, radi dosljedne saveznosti sa spjevom XIII, u kitici 16 ovdje imalo što spomenuto biti o nabunjivanju paklenikâ. Ta kitica glasi: „neznam kako, nu se sgodi, da proćuknu se i proreče, kô car u iztok vojsku vodi, da 'e pogubi i posieče". Ove rieči upotrebljuje razprava g. Pavića (str. 138) za naročit dokaz nesaveznosti i nedosljednosti spjeva XVI naprama XIII, jer da bi se ovdje mjesto „neznam kako" i mjesto realističnoga uvoda u obće imali spominjati vragovi kao začetnici bune. Nu prema razloženomu kod XIII spjeva upotrebljivanju Gundulićevu vrhunaravnoga elementa nije osnovano ovdje tako strogo zahtievati spomen o njem, da bi si razborit kritik dozvolio izvoditi iz toga nespomena toliko, te bi tvrdio, da je morao drugi pjesnik spjevati XIII a drugi opet XVI spjev. — U potaji se izprva uznemirujući, staše se očito medju sobom buniti vojnici na „bezzakonja" careva, kad čuše „da on na Crno more put Skadra daje snosit povelje, za-

kone, blago i šatore“ (strof. 17—20), t. j. da već očito priprave čini za put u iztok. Tim, i kiticom 33 o viesti, da će za dva dana u iztok poći car, vršak je akcije Osmanove ovdje naznačen, a jamačno je to bilo pripravljeno već na koncu XV spjeva. Stari *janjičarin* tuži se (direktnim govorom 21—23), da mu je plata uztegnuta, te gladuje, *spaholjanin* tuži se (direktno 24—26), da je na javnu mjestu batinjan, treći (direktno navodeć direktne rieči careve 27, 28), da mu car nije dao nagrade za donesenu glavu protivnika (t. j. Poljaka pred Hoćimom), četvrti se tuži (direktno 29, 30), da ih car uhodeć smeta u gostbah, bije ih i mjesto biele jaspre daje im crnu; peti se tuži (indirektno 31) *„na razsap obći, s koga robljen svak bit ima, što gospodske svietle kćeri za carice car uzima“* (o tom nema ništa u spjevu I nit ovdje u uvodu, ali ima u II te i dalje do XIII). Šesti se tuži (direktno 32—34), da car sad stare vojnike zavrgava, a nove izabira, „eto lista, ki iz nutra došo nam je iz saraja, da se kani (car) do dva jutra put iztočnih dignut strana“ (to će biti viest od Mustafine matere; prema tomu bilo bi i ono „neznam *kako* i t. d.“ ipak njekako iz saraja listom spletkarice Mustafine matere). Tako viču i potiču se na oružanu bunu vojnici, naročito janjičari i spaholjani (prema riečim u XIII spjevu). Tim je strof. 16—38 reć bi dramatički direktnimi kratkimi govori raznih nezadovoljnika (direktan govor rabi pjesnik toli često u II do XIII) prikazan početak bune. Buntovnici obraćaju se na Aliagu, glavu svoju (iz spjeva IV 20—24 poznamo ga glavara janjičarom a vjerna caru), misleć da će i on pristati uz njih. Ali on, vjeran caru, govorom će ih odvraćati od bune (strof. 38—40). Taj govor (strof 41 do 74) zaprema trećinu čitava spjeva, što je prema načinu u malne svih spjevih II—XIII, gdjeno vidjesmo da govori mnogo mjesta zapremaju. Razprava g. Pavića (str. 125) oštro kori *sve* govore u „Gundulićevu“ Osmanu s njihova „bezkrajna retorskoga patosa“ i s njihove nedoličnosti, „jedina druga besjeda Dilaverova u 17. pjevanju Osmana nešto je manje dugačka, a nešto boljma u njoj rieči birane prema individualnom karakteru silna junaka.“ Na drugom ću mjestu s razlozi pokazati, koliko je neobjektivna ova ocjena. Ovdje samo kažem, da je onaj Aliagin govor vješt retorički, a posve karakterističan to prema značaju vjernoga Aliage to prema situaciji. U svem je govoru duh robske lojalnosti, pravo obožavanje cara uprav na tursku u obće (tako je i u govorih Dilavera, hodže i crnca u II) i na Aliaginu; a uz to je govor posve stvaran, pobija sve one prije spominjane tužbe buntovnika. Već s toga je ona

rieč o „*bezkrajnu* retorskom patosu“ i o nedoličnosti govorâ naprama značajem govornikâ pravi primjer hyperbole u ocjenjivanju. Aliagin govor ima jasnu particiju ovakovu. Strofe 41—49 obćenit su uvod o potrebi posluha caru, koji sám daje zakon a svi su mu vojnici prisegli posluh i život, s toga treba svaki da sluša, što car hoće, a velika šteta prieti zemlji od tud, ako se bune proti caru, koji jih vlada i ujedinjuje. Poslie toga obćega uvoda odgovara strof. 50 na onu prvu tužbu; car je uzeo drugim, da dâ janjičaru, sad uzima njemu, da dâ drugim — volja careva je zakon, dakle nema se nitko tužiti. Strofe 51—54 odgovaraju na drugu tužbu; „caru smo svi robi, od njega nam je svim, bivšim goranom, plemstvo, za to nas car i biti smie i od plemstva našega činiti što hoće“. Strofe 55—57 pobijaju treću tužbu tim, da je careva milost, ako car što komu dâ, dočim je vojniku dužnost hrabru biti, — kao svigdje tako je i tu Aliagin ceterum censeo: car je car, mi robovi, posve karakteristički po turski. Na četvrtu tužbu odgovaraju kitice 58—60, da car, nedopuštajuć vina piti, štiti Muhamedov zakon, a da li car u mjedu ili u zlatu plaća, jedno je i drugo plaća. Na petu tužbu odgovaraju kitice 61, 62: „*zaglaviste najposlije*: car ovaj ko nijedan prije uzimlje svietle ljubi“ (po metodi razprave g. Pavića bilo bi porad ovih rieči nesaveza i protuslovja u samom XVI spjevu, pošto nije o tom bila posljednja, zaglavna tužba, već je sliedila još jedna). Aliaga suzbija to riečmi: mi, robi carevi, možemo njegove kćeri ženiti, a zašto on, car nebi smio naših, nego bi morao pastirice? Tako je eto Aliaga na one tužbe stvarno i posve po turski odgovorio. Cjepidlačareć o podpunoj saveznosti texta, mogao bi tko prema metodi g. Pavića pitat, kako može Aliaga za sve tužbe buntovnikâ potanko znati, pošto nije nigdje prije njegova govora, a naročito nije u strofah 37 do 40 — gdje bi tomu mjesta bilo — rečeno, da je Aliaga sam glavom slušao sve tužakanje buntovnikâ, ili pak čuo za nj, pak onda je ovo potanko odgovaranje Aliagino točno na svaku tužbu — nedosljednost prikazivanja. Ali to bi jamačno bio hyperkritičan prigovor; neima se u pjesni zahtievati potanko jasna ili obširna motivacija svakoj sitnici, ni u spjevu XVI kako ni u spjevih II do XIII. — Strofe 64—74 obćenit su završetak mirenja Aliagina, ili pak, može se uzeti, odgovor na šestu tužbu (u strof. 32—34 „potlačimo, tko nas tlača“). Ovaj car, veli Aliaga, nije nam oteo slobodu, koju bi bili imali naši stari, i on vlada tako carski svietom, po svojoj volji, kako su i oni; i on opasà Otmanovu sablju te dobi carstvo od dieda i pradieda (isto

veli i car o sebi odgovarajuć buntovnikom u strof. 101, pak prije smrti u XX), dakle pravi car je, ne silnik; za to protivit se njegovoj volji nevjera je, štetno i sramotno je po buntovnike i po vas turski narod. Ovako Aliaga jasno i krepko iztiče mišljenje prava i vjerna Turčina, komu je careva volja sveta; on je pravi reprezentant turskoga podanika, turske podaničke politike. To stanovište nije nigdje u pjesni tako krepko iztaknuto kako ovdje, a to je njegdje potrebno bilo za karakterističnu podpunost u pjesni; za to taj Aliagin govor ima svoju estetičku vriednost, a nije nipošto primjer „bezkrajna retorskoga patosa“ nit je nekarakterističan. — Protuslovja onakovih, kakova navodi razprava g. Pavić izmedju spieva I te XVI do XX s jedne i spieva II do XIII s druge strane, možemo naći i izmedju spjeva I i XVI, što bi onda značilo, da ih nije isti pjesnik napisao. U svom govoru strof. 42 veli Aliaga bunećim se (prema 21 i 24 upravo naročito) janjičarom i spaholjanom: „vi, stražu uzdanu na kieh samieh car nasloni, *i u kieh nadjè viernu obranu*“, a u spjevu I 29 i u savezu s tim u 63—65 Osman kori baš janjičare i spaholjane s neposluha i nevjere za bitke Hoćimske. Postoji li s toga protuslovje izmedj I i XVI, pošto o istom objektu tamo Osman inače govori no ovdje Aliaga, premda im je obojici istina nuždno jednako poznata? (Aliaga je bio, prema IV 23, svjedok nevaljalštini janjičarskoj za bitke). Zar ćemo radi toga reći, da nije mogao isti pisac spjevati I, koji je spjevao XVI? Da se ukloni protuslovje, nebi koristilo reći, da ondje u I Osman, ovdje u XVI Aliaga govori; poslie u XVI strofi 102 veli i sam Osman poručujuć buntovnikom „*njegda vierni i uzdani*, neposlušni moji *sada* janjičari i spaholjani“. Eto sam Osman inače govori o istih vojnicih u I, inače pače baš protivno u XVI. Dakle sbilja postoji protuslovje glede te okolnosti izmedju I i XVI? Nepostoji. Valja imati na umu *situaciju*, u kojoj se kad govori. U I Osman *sam sobom* govori, te tu koreć označuje *po istini* ponašanje janjičarâ i spaholjanâ kod Hoćima; ovdje pak u XVI *poručuje nabunjenim* spaholjanom i janjičarom, za to im, — posve psihologički naravno prema prikazi Osmanova značaja u sliedećih spjevih — u pogibelji ponješto laska; a tako čini i Aliaga. Da se pak tiču Hoćimskoga boja one rieči Osmanove i Aliagine ovdje u XVI o *prošastoj* vjernosti i obrani janjičarâ i spaholjanâ, to se, prema prikazam u pjesni, samo sobom razumije, a dosta je očito i u riečih Osmanovih: jer poslie one strofe 102, gdje stoji „njegda vierni i uzdani, neposlušni moji sada janj. i spahol.“, nastavlja Osman ki-

ticom 103 „to li vas je krvi želja, želju opojte srca prika ne carskieh prijatelja neg li carskieh protivnika“, koje rieči ironički šibaju na zlo ponašanje onih vojnika pod Hoćimom. Nu zar si onda neprotuslove te dvie kitice, pošto druga ironijom oporiče laskanje prve? Neprotuslove si. Dvoličenje Osmanovo posve je naravno ovdje i prema njegovoj situaciji i prema njegovu značaju, kako je u sliedećih spjevih prikazan, i prema još inim njekim značajem turskim u pjesni. Osman ovdje pola popustljiv laska, pola odlučan kori, kako ono Alipaša diplomat u XI spjevu Poljakom sad laska sad prieti. A kako pjesnik označuje u XII 134 Rizvanpašu, koji, pravi turski tip, „jedno misli, drugo odkriva“ (kaže), tako Osman u I, gdje sam sobom „misli“, inače govori, nego li ovdje u XVI, a i tu sad laskavo „odkriva“ (u 102), sad (u 103) ironički „misli“. Obaziruć se dakle na psihologične poticaje, na mienu duševne situacije, nestaje protuslovje, koje se može na prvi mah pričiniti jednostranoj površnosti, hvatajućoj se za mrtvo slovo. — Strofe 75—78 dosljedno provode daljnje držanje nabunjenika; oni priete Aliagi ili pristat uz njih ili izgubiti glavu (prispodoba u 75 o dmienju sjevera slična je, bitno ista, koja opet u XVII 179 i XVIII 46; takovo posve ili pak donjekle pallilogično ponavljanje opažasmo i u II—XIII). Isto tako dosljedan i dostojan ostajuć Aliaga odvraća (79, 80), da će prije oni izgubiti glave. Na ovu odrješitu prietnju ponješto uzmiču buntovnici u prvi mah, bar se izpričavaju (81) „mi nikako protiv caru nismo ustali, *neg prot' oniem, ki su opako diete mlado svjetovali i t. d.*“ (ove rieči još pobliže objašnjene dalje u 86—88 i 96—99, nisu ničim pripravljene u I ali jesu u II). „Tisnuv *oblak* ljutieh striela“ za Aliagom (pjesnička hyperbolnost, kakove je dosta u II—XIII, a nevalja je realistički suditi nit prema tomu vjerojatnu konsekvenciju zahtievati), buntovnici odoše pred Sofiju, njekoč crkvu sada mečet, (83—85), te tu iz jutra do večera skupno vikahu: *Daj (care) nam pašu Dilavera, i učitelja hodžu s njime, jer ti opak nauk dava, s crncem, ki je ženam tvime straža i od hadûm svieh glava. S mudrijega neka svjeta kad nam budeš pogodio, isti ostaneš car opeta, kakono si dosad bio*“ (86—88; to nije pripravljeno u I, ali jest u II). Buntovnici prisiliše starca Jahiju, skinutoga „velikoga zakonjaka“ („muftija“ — u XIII 85 vrazi „nabunjivat staše .... i zakona razumnike“), da ide „s onim riečim“ kao poklisar buntovne vojske pred cara (89—91). „U veseloj *pirnoj slavi nahodjaše car tada se* pun ljubavi *s tri ljubovce liepe usa se* — (92; ovo nije ničim pripravljeno u I, ali jest u II

i dalje do XIII a do kraja bi imalo biti u XIV ili XV). „Ali u smeći na onu stranu, gdje ćù vojsku, skoči ureda, ni se prignu, ni se ganu s punieh prietnje njih besiedâ, misleć, da bi carska bila vlás nejaka, kad bi vrh nje gospodila volja od puka" (93, 94). Tada Jahija „u priklonstvu kaza sve mu, što vojska vapijaše" (95); izpričav se za svoju smjelost (riečmi kako ono Dilaver u II 26), veli „ako se neugasi strašni plam krvju tvojih *svjetnika*, tvomu carstvu prieti vojska razsap svakolika. *Velikoga vezira ti, hodžu i od crnâc agu prosi*. Ja sam poslan *cieća toga*: *svi ovo ištu*, *svi ovo prave*" (96—99). A car (100, 101) „gore smeten s' te poruke" pokliče „carstvo meni sabljom stari moi dobiše, i tko drugi car bit scieni vrhu mene, misli odviše. Tiem uzstup'te, rec', nazada njegda vjerni i uzdani i t. d.", kako već navedoh sadržaj strofa 102 i 103. Zadnja kitica 104: „ovdi umuča (car), već istino scieneć, s ove zapoviedi da sliediti neće ino, kô taj večer i nesliedì".

Prikazujuć ovako pjesnik jenjanje bune i odskog njezina prvotnoga smjera proti samom caru na smjer blažji proti savjetnicima njegovim, pak prikazujući za tim dalje, uticanjem Mustafine matere i Dauta, opet uzdizanje bune proti samom caru sve to pogibeljnije napokon do propasti careve, postiže prikaza bune njeki epsko-dramatični napredni razvoj. Ali vidit ćemo, da je epskodramatična strana glavnoga čina pjesni i ovdje u spjevih XVI—XX dosta slaba, te da i tu znatno pretežu elementi retorični, epizodnoromantični, opisni, lirski — kako i u spjevih II—XIII: s toga nije temeljito niekati svezu ovih spieva posrednih s onimi zadnjimi za to, što posredni (II—XIII) nesmieraju *krepkom* dramatičko epskom strukturom k zadnjim; ta ni u tih zadnjih samih za se nema takove strukture. I u njekih glasovitih dramah tako zvane klasične tehnike — a drami se hoće po nauci estetike mnogo krepčija i naprednija struktura čina no epu — i u njih se opaža dosta često veoma naznatan napredak čina n. p. od I do IV akta: neka se pogleda Montiev čuveni Aristodem. Alfieri sam kaže, da IV čin njegove, i onako kratke jer krepko koncentrirane, Virginije posve ništa ne pomiče čina napried nego da je puka situacijna prikaza. Onda se nemože razborito za razstavu spieva XVI—XX od II—XIII i odbijanje samo onih na Gundulića a ovih na drugoga pjesnika crpiti argumenat odatle, što spjevi II—XIII nisu nagomilali epsko dramatična čina za nastavak i konačnu provedbu u spjevih XVI—XX.

Nije pak istina, da spjevi II—XIII nebi nikako pripravljali svojim sadržajem spieva XVI—XX. Već u spjevu XVI ističe se kao

veoma važan momenat bune zahtjev, da se smaknu tri careva savjetnika Dilaver, hodža i hadum, jer da caru opak savjet davaju; o tom zahtjevu rade kitice 81, 86—89, 95—100, i to kao o najglavnijoj stvari u ovom stadiju bune. A taj zahtjev nije baš nikako pripravljen ni u spjevu I, ni u reflexijnom uvodu XVI spjeva, ali jest u spjevu II, kojemu su daljnji spjevi do XIII dosljedan nastavak. Ni u prikazi tužbah buntovnikâ na cara (21—36) pak ni u odgovoru Aliage na tužbe (41—74) nije onaj zahtjev nikako pripravljen, nije ni s daleka natuknut. U spjevu XVII na vieću cara s doglavnici glavni je predmet viećanja upravo onaj zahtjev; u spjevu XVIII i XIX prikazuje se veoma obširno propast Dilavera, koji je kao veliki vezir i savjetnik caru najodrješitiji (takov je prikazan već u II) buntovnikom naravski najomraženiji, a spominje se u kratko i propast jednog od ostale dvojice savjetnika carevih (hadumova propast, a hodžina?) Vidi se dakle u spjevih XVI do XX, da je onaj zahtjev u prikazi razvoja bune veoma važan. Tim je očevidna sveza spjeva XVI i dalje sa spjevom II (i dalje), pošto se u ovom spjevu razabire povod onomu zahtjevu. Tu se prikazuju Dilaver, hodža i hadum, kao pouzdani savjetnici caru, koji većinu njihovih svjeta prihvaća i daje izvoditi (o tom ni u I ni u XVI spjevu prije prikaze zahtjeva onoga nema ni rieči); tu se prikazuje Dilaver kao savjetnik caru kivan na nevaljale janjičare i spaholjane i odlučan nagovornik na smaknuće carevih protivnika (ni o tom, najpače o prvoj okolnosti, nema u I ni u XVI prije prikaze zahtjeva ni rieči); tu se prikazuje hodža kao savjetnik caru, neka bi oženio krasotice gospodskoga roda, a o tom ni u I ni u XVI u uvodu reflexijnom nema ni spomena, ali, dosljedno tomu povodu prikazanomu u spjevu II, medju inimi tužbami buntovnikâ u XVI navodi se i ta „što gospodske svietle kćeri za carice car *uzima*“ (31). Aliaga pobija ovu tužbu (61, 62), car je baš na početku bune „u veseloj pirnoj slavi s tri ljubovce uza se“ (92, gdje si razložito po čitavom savezu imamo misliti onakove gospodskoga roda djevojke, ako se to i nekaže izrikom u ovoj kitici), zatim u XVIII spjevu, gdjeno nabunjeni traže „od staraca puka, i velikih sudaca i zakona razumnikâ“ tako reći fetvu proti caru, glasi njihovo uz prvo još jedino drugo pitanje „što li ide caru, koji mješte robinj u saraju tri ljubovce prave osvojì, da s njim pored sviet vladaju?“, a „zakonjaci odvjet daše: to nikada nebì prije; car, zakone naše stare ki potlača, to car nije“ (XVIII 3, 4, 5, 6): evo ovdje u XVIII ističe se tužba buntovnikâ na cara sbog triju „pravih“ ljubovca

(gospodske krvi — jamačno po čitavom savezu) kao vrlo važna, a tako i u XVI, gdje buntovnici zahtievaju i hodžinu glavu. Sve to je pripravljeno prikazom II spjeva i sliedećih do XIII dotično do XVI, gdjeno na hodžin od cara prihvaćeni predlog hadum caru za žene djevojke gospodske krvi po carstvu iznalazi te na izbor mu dovodi, a nije pripravljeno ni u I ni u XVI u reflexijnom uvodu, pošto se tu nigdje ni jednom riečju (po istini, ne morda tek hyperbolički na način g. Pavića veleć: ni jednom) ni s daleka nepripravlja, nenatuca ni hodžin predlog ni hadumov posao ni carev izbor. Pošto su dakle u prikazi spieva XVI do XX tužba buntovnikâ na gospodskoga roda carice i želja njihova, da se smaknu „opaki“ carevi savjetnici Dilaver, hodža i hadum, dvie okolnosti od odlučne važnosti, a pošto one nisu ni jednom riečju u I spjevu (ni u reflexijnom uvodu spjeva XVI) pripravljene (dočim ostale, u daljnjem razvoju pjesni posve malo važne tužbe buntovnikâ jesu pripravljene što I spjevom što reflexijnim uvodom XVI spjeva), ali jesu pripravljene prikazami II spjeva i sliedećih do XIII, dotično posve do konca XV: to je očito, da spjevi II—XV ne samo nisu suvišni, nego su upravo potrebni za podpunu estetičku razumljivost spieva XVI—XX. Već se tu dosta razloga pokazuje tvrditi, (a pokazat će ih se poslie još i više) da je posve netemeljit nazor u razpravi g. Pavića (str. 121, 122) „da u posljednjih *šest*“ (imalo bi se po istini reći: pet) „pjevanja *nije niti jedne zgode, niti jedne rieči, koja bi nas opominjala,* da je ispred tih posljednjih pjevanja toliko toga rečeno, bez česa se sada ta zgoda ili rieč ne bi mogla *razumjeti.* .... Već radi samoga toga nemožemo taj unicum u historiji epopeje drugačije shvatiti i *razumjeti,* nego ako uzmemo, da je megju prvo i posljednjih šest (!) pjevanja Osmanide, koja nekoč činjahu za sebe epos, neko drugi ona ostala umetnuo, pak nije dospio, da prema tomu umetku prenačini i posljednjih šest“ (! i indje u razpravi dosta često zabrojava se „šest“). Dakako da rieč „razumjeti“ može značati i vrlo mnogo i vrlo malo, te ona sbilja u razpravi g. Pavića dolazi sad u onakovu sad u ovakovu znamenu. Većinom ipak traži ta razprava za razumljivost pjesni Osmanide vrlo, pače odviše mnogo; ona izračunava dane (str. 129, 130), količinu strofâ (str. 140), sravnjuje i mjeri pojedine izraze u pjesni (n. pr. „izabiranje i grabljenje djevojakâ za cara“, „još ciela sliedjena tjelesa“ str. 145, 146) i t. d., pak iz najmanje mrvice nedosljednosti, nejasnoće ili protuslovja u prikazah pjesni (bud sbilja postojećâ bud — a to je najčešće —

samo prividnâ) već crpi razloge zaključku, da je u Osmanidi sadanjoj toliko nesaveza i nesklada, te nije mogla postati od jednoga, nego je morala od dva pjesnika. Prema tako strogim zahtjevom za saveznost i razumljivost pjesni bilo bi jamačno razložito reći, da se za saveznu razumljivost prikaze o buni u XVI—XX (porad triju savjetnika i gospodskih caricâ) hoće i spjev II, a uz njega i sliedeći do XIII, dotično do XV (uključivo). Ipak glede toga ona razprava baš protivno tvrdi, jamačno ovdje zahtievajući za saveznu razumljivost pjesni vrlo, pače odviše malo, kada tvrdi, da u spjevih XVI—XX nema ni jedne rieči, ni jedne sgode, koja se nebi mogla razumjeti bez spieva II—XIII. Različitom dakle mjerom mjeri razprava g. Pavića razumljivost i saveznost pjesni tu ovakovom ondje onakovom, ne morda prema tomu, kako gdje važnost same prikaze u pjesni zahtieva, nego prema tomu, kako je gdje njemu na volju; jer dočim prigovara sitnicam, što jesu ili što tobož su nejasne, nemotivirane, nedosljedne predjašnjim prikazam, te izlazi protuslovje u sitnicah, to naprotiv misli da netreba vrlo važnim okolnostim spieva XVI—XX pripravne motivacije u spjevih prijašnjih. A ipak je, po samoj naravi pjesničke fantazije i po književno-poviestnom izkustvu, u pjesnih (pošto pjesnik, pravilno, ni nemisli pri prikazivanju svome na broj danâ dogodjajem, na razmjerje strofâ, na prozaično-logičnu dosljednost izrazâ i t. d.), u pjesnih je, velim, dosta čest i psihologički lahko pojmljiv kakov lapsus memoriae baš u sitnicah, a da odtud netreba izvoditi razne pisce jednoj pjesni, kad se takvi lapsi nalaze i u prozaičnih razpravah jednoga te istoga pisca, kako baš u razpravi g. Pavića, gdje osim onih zabrojenih „šest pošljednjih pjevanja“ ima zabrojavanja i u obće lapsusa memoriae razmjerno dosta, a i jakih logičkih protuslovja, što ću sve ukupno na drugom mjestu pokazati. Nu nebi li se oštrica dokaza crpljenog iz onoga buntovnog zahtjeva i one tužbe na gospodske carice mogla okrenuti upravo baš *proti* savezu spjeva XVI sa II? Evo ovakovom argumentacijom. Kad bi spjeve XVI i dalje bio isti pjesnik u dosljednu savezu spjevao, koji je spjevao II i dalje, onda bi moralo u spjevih XVI (i dalje) baš kod onoga zahtjeva i one tužbe buntovnikâ od ovih (ili od pjesnika) izrikom spomenuto biti, da su ona tri savjetnika izrikom to i to (najpače za gospodske carice) caru svjetovala i izvodila ili dala izvoditi, te da za to sad buntovnici traže njihove glave od cara; pošto pak to nije izrikom nigdje spomenuto u XVI—XX, to je očita nedosljednost, nesaveznost tih spieva naprama spjevom

II—XIII. Vidit ćemo povodom XVII spjeva (i dalje), da bi takova argumentacija bila posve prema argumentacijam u razpravi g. Pavića; nu lahko će se pokazati i to, da bi takova argumentacija bila posve bez temelja. Ta čemu da jesu prvanje česti pjesni, ako nisu i tomu, da budu po njih razumljive i potlanje česti, a da se u ovih nepoziva izrikom na prvanje? Razvitak naše pjesni napreduje i u samih za se zadnjih pet spieva XVI—XX na taj način — a kakova bi to i bila pjesan, koja bi napredovala svedj na drugačiji način nego na taj, — da se u njekom potlanjem spjevu ili u obće na njekom potlanjem mjestu, koje nastavlja prikazu prije njegdje pripravljenu, neponavljaju svedj izrikom okolnosti iz prijašnjega mjesta nit se izrikom neiztiče, da je to i to na dotičnom prijašnjem mjestu rečeno bilo; s toga se ni za dosljednu saveznost XVI spjeva s II nemože zahtievati kao conditio sine qua non izrično ponavljanje okolnostî već u II prikazanih, još manje se može tvrditi, da je manjak takova ponavljanja znak postanku spjeva XVI od drugoga pjesnika no od kojega je spjev II. A tko bi tako razumievao dosljednu saveznost pjesničku, taj bi i sam XVI spjev morao razdirati na dva različito postanula komada. Naime ni buntovnici u svojih tužbah a dakako ni Aliaga u svojem pobijanju ni riečju nespominju triju opakih savjetnika carevih, a odmah poslie toga zahtjev buntovnikâ spahijom izporučen caru tiče se samo tih savjetnika a nespominje ni riečcom nijedne od onih buntovnih tužba. Nije li tim u samom XVI spjevu nedosljednost, nesaveznost, protuslovje, trag dvaju pjesnika? Izreći ćemo, suglasno s nazori razprave g. Pavića o XVI spjevu, da nije, ali ta izreka može se oslanjati samo na to načelo — kojega se ona razprava nedrži — da za saveznost i dosljednost pjesni nevalja zahtievati na njekom potlanjem mjestu izrično ponavljanje stvari prikazanih njegdje na prvanjem mjestu, ako i bi, prema sadržajnoj realiciji tih miesta, prozaično-logički i moguće bilo takovo ponavljanje, ili bi se pače moglo i očekivati, ali je *pjesnik* očito imao ili mogao imati povoda neponavljanju. U XVI spjevu pjesnik je mogao imati razloga nespomenuti kod prikaze zahtievâ buntovnikâ od cara ni jednom riečju ništa o prikazanih malo prije tužbah buntovnikâ, premda bi to moguće bilo, pače bi se moglo i očekivati. Pjesnik je naime prikazao uslied prietnje Aliagine časovit djelomični uzmak buntovnikâ, tako, da oni, izprva uztuživ se i podigav se na sama cara, za tim ponješto se za sad umjerujuć pred samim Aliagom, izza toga u poruci caru traže samo smak njegovih triju savjetnika, koji kao da su prema

tomu, po mnienju buntovnikâ, uzrok svemu, s česa se buntovnici imahu tužiti na sama cara. Ako se eto u XVI spjevu neponavljaju ni riečcom na potlanjem mjestu, gdje bi se moglo očekivati, stvari prikazane na prijašnjem mjestu istoga spjeva, pak za to se ipak neprigovara (u razpravi g. Pavića) tomu spjevu nit se on razdire: onda je bez prigovora i to, što spjev XVI prigodom tužbe sbog gospodskih carica i prigodom zahtjeva buntovnikâ neponavlja izrikom dotičnih motivirajućih okolnosti prikazanih već u II spjevu; pjesnik je mogao neponavljati za to, što je u spjevih II—XIII, kako čitamo, prikazano obilno baš i izvršivanje savjeta hodžina glede gospodskih carica hadumovim putom, i to tako, da je spomen na spjev II podržavan dalje do spjeva XIII, a jamačno su, kako možemo najsigurnije nagadjati, baš u spjevih XIV i XV bili ili po nakani pjesnikovoj imali biti prikazani opet hadum, hodža i Dilaver kao savjetnici carevi, svaki dosljedno prama svomu značaju i poslu u prijašnih spjevih već prikazanomu. Dakle prema strukturi samih nedvojeno Gundulićevih spieva XVI a i dalje do XX, i prema znamenu estetičke motivacije neimamo zahtievati, da se na njekom potlanjem mjestu pjesni *mora* izrikom ponavljat ili spominjat, što je već na njekom prijašnjem mjestu bilo prikazano, makar bi se to po sadržajnoj relaciji onih miesta i moglo (prozaično-logički) očekivati; naprotiv imamo i možemo estetički zahtievati, da već njegdje na prijašnjem mjestu pjesni budu shodnimi prikazami pripravljeni, motivirani momenti čina, koji tečajem pjesni na potlanjih mjestih zapremaju veoma veliku važnost. Sigurno možemo tvrditi, da je za dosljednu saveznost sve pjesni od I—XX potrebno, da sadržaj spieva (uz I) II do XIII dotično do XV bude predjašnja dovoljna priprava sadržaju zadnjih pet spieva XVI—XX, ali da obratno za dosljednu saveznost nepostoji *nužda*, da bi se u sadržaju spjeva XVI ili gdje drugdje do XX povraćalo izričnim spomenom na pojedinosti sadržaja spieva (uz I) II do XIII dotično do XV. Po tom možemo sigurno tvrditi, da spjev II (i dalje do XV) pripravljajući sadržaj spieva XVI—XX za dvie u ovih potonjih spjevih vrlo važne okolnosti čina, koje nisu u spjevu I ničim pripravljene, jest za saveznost pjesni potreban, a naprotiv da, ako ona druga, i onako u istinu iluzorna, samo u domisli g. Pavića postojeća nužda nije izpunjena, nije to nikakav znak nesaveznosti pjesni. Prema tomu imat će se malo poslie ocieniti osobita argumentacija u razpravi g. Pavića (str. 134): „što u XVII pjevanju nebiva, kako bismo očekivali, u carskom savjetu ni spomena

o onom savjetu (razumie se? u II spjevu), makar da u XVII pjevanju opeta govori isti Dilaver (razumie se: koji govori u II spjevu): *to opeta odaje,* da Osman nije cjelovita kompozicija Gundulićeva."

Spomenuo sam već i njekoliko neznatnijih sadržajnih okolnosti, u kojih spjev XVI nadovezuje na prijašnje spjeve; on je s njimi i prikaznim oblikom jednakoga kroja, kako u mnogom već spomenutom pogledu tako i razmjerom govornoga prikazivanja naprama pripoviednomu, pošto u njem ima preko polovica strofâ govornoga prikazivanja.

XVII spjev neposredno nastavlja i pomiče napred akciju spjeva XVI, nadovezujuć i vremeno neposredno na konac ovoga kiticami 1, 2, 3, koje kažu, da, čim — za onim večerom na koncu prijašnjega spjeva — „noćna tmina *vas* sviet ogrnu" (hyperbolno), car uljeze u svoj priestolni „hram", zamišljen s vrle smeće stupi na priestolje i „najviše glave — šest vezirâ i sve ostale poglavice turske izbrane — u vieće oko sebe dozva i skupi." (4, 5). Turačko ceremonijalno „poniženstvo" skupljenih pred carem poglavicâ, a carevo veličanstvo iztiču strofe 6—8 kratko ali posve karakteristično; kako on „pogled tih i stavan" na svieh svrće, „svim zemaljski bog se čini" (strof. 7). Nije li to protuslovno naprama situaciji pogibeljnoj, u kojoj se car nalazi, a za koju jamačno svi sakupljeni znadu? Nije; dojam cara na lojalne Turke i u takovu času može biti onako veličajan, uzvišen. Ovaj kratki opis kontrastan je — ne doduše izrično — onomu opisu kralja poljskoga u XI 126—134 primajuć usred svojih doglavnika poklisara turskoga; nema tu, u slobodnoj Poljskoj, onakova „poniženstva" ni reć bi obožavanja. Prema tehnici, koju opažamo u zadnjih pet spieva (kao jednoj skupini), valjda bi u ovom opisnom uvodu bio opisan priestol carev, i odielo, lik, te naznačeno mu i poriekló (otac, majka), ako i kratko nu ipak obširnije no ovom jednom kiticom (3), — da nema već negdje prije, a ima u II 19—25 i 81—86 takov opis i naznaka; što je njeki, doduše ne krepak, trag, da spjev II stoji u prvobitnoj jedinstvenoj svezi sa XVII, a da nije tudja il' potlanja ukrpina. Prema tehnici, velim, koju vidimo u XVI—XX kao jednoj skupini. Stupajuć prviput u XVII Daut u akciju strofom 131 (samo mimogred spominje ga prviput Dilaver u II 54 „pak da mater Mustafinu i Dauta zeta mu umoriš"), pjesnik umetkom retrospektivnim — kako to čini u skupini II—XIII kod biografije Sokolice, Krunoslave i t. d. — opisuje obširno život Dauta u 132—146; XIX 1—26 opis je saraja, gdje će biti boj i odluka zadnja; XIX

37—90 prije prikaze smrti Dilaverove i Begumine tuge za njim opisuje se, kako Dilaver bješe stekao Begumu; XIX 210—223 umetak je opisa zverinjaka, gdje će se iz jame izvaditi Mustafa. (Ovi svi opisni umetci u skupini XVI—XX odgovaraju po načinu te svrsi porabe i po prelaznih svezah posve onim opisnim umetkom u skupini II—XIII). Prema tomu, najpače što je Daut prije svoje akcije ovdje u XVII na široko označen glede poriekla, razvoja života i značaja, možemo dosta razložito očekivati, da je pjesnik i Dilavera, toga u pjesni jedinoga prava junaka, njegdje već prije njegove akcije u ovom XVII spjevu (tu je njegov *govor* njegova akcija) dovoljno označio, a toga nije već u I 87—89, ali jest, ako se k tomu mjestu uzme još, što se u II i IV tiče Dilavera; slično je i glede pojava Aliage u XVI, koji je bio već u IV, doduše kratko ali za njegovu zadaću u daljnem činu pjesni dovoljno označen. — Kratki govor Osmanov (9—13) skupljenim poglavicam posve je značajan prema situaciji i kratkorekoj dostojanstvenosti sultana; on negovori na sva usta, nego samo natuca delikatno: „nije triebi kazat meni — što ste čuli i vidjeli — vitezovi nabunjeni koliko su dosle smjeli; što pitaju i što priete, dobro znate; zato... svjetujte me... znam, tko se sam svjetuje, da bez svjeta sam pogine". Ove careve rieči još podkrepljuju motivaciju, koju sam prigodom II spjeva izticao za prikazano tu svjetovanje prvih trijuh pouzdanika carevih. Nu situacija u II takodjer je posve drugačija no ovdje, pa pošto je u II pjesnik naročito i obširno motivirao, zašto nepozvani od cara dolaze k njemu svjetovat ga Dilaver, hodža i hadum, to se nipošto nemože izvoditi, da je II spjev morao napisati njetko drugi a samo spjev XVII mogao napisati Gundulić, — nemože se velim to izvoditi iz razlike tê, što u II „ni od koga zvani" (veli g. Pavić) a u XVII zvani dolaze k caru savjetnici, i što u II Dilaver „ne upitan od cara", a ovdje u XVII na zahtjev cara govoriti počima. Različitim situacijam dolikuje i različito postupanje savjetnikâ, a kako rekoh, ono i onakovo u II obilno je pjesnik motivirao, kako je opet i tu u XVII ovo i ovakovo motivirao. Nevalja s uma smetnuti najpače tu razliku u situaciji, da u II dolaze k caru samo prva tri njegova najpouzdanija doglavnika, i to u času i u stvari, gdjeno car ni nemisli o ikakovoj svojoj pogibelji, nego tek Dilaver (poglavito on) nazire pogibeljnost careve doznane nakane; ovdje pako u XVII dolaze k caru „šes vezira i sve ostale poglavice turske izabrane", u času i u stvari, gdjeno caru prieti već poznata njemu i njim svim velika pogibelj. Prema

tomu posve je naravski, da se ondje u II sua sponte dolazi i počima govoriti caru, a da se to ovdje u XVII čini na poziv carev; pak već prema tomu — a kako su i inače različite situacije — posve je naravski, da se u II većinom drugo govori pred carem no u XVII. Zato neće biti čudo, ako se bude pokazalo, da su bez ikakova temelja one i onako sigurnošću hyperbolne rieči u razpravi g. Pavića (str. 131): „doista kogodj pročita ovaj (u II) opis carskoga vieća, i onaj opis, koji dolazi u XVII, svak će uvidjeti, da *ta dva različita opisa potječu i od različitih pjesnika*". — Poslie Osmanova poziva Dilaver „prvi vezir prvi ustà" da govori. Taj govor Dilaverov zaprema — prema načinu u II—XIII — strofe 15—50, nu on je retorički izvrstan, vrlo sgodno razporedan, u svem stvaran, važan, krepak, posve doličan pravomu i jedinomu baš u pjesni vitežkomu *turskomu* junaku Dilaveru, i posve doličan Dilaverovu govoru u II i njegovu djelovanju prikazanomu (u kratko) u I i IV. Nadam se, da se neću zareći, ako kažem, da će svatko vješt retorici a imajuć i na umu Gundulićevo doba i ovaj govor posve odriešiti od prigovora „bezkrajna retorskoga patosa". Oštrica je govora (posve prema onoj govora u II): kazni, mori, a nemiri se. Da se može, i neprigledajuć textu, bar ponješto razabrati vrstnoća govora, budi mu što kraće naveden značajni sadržaj. Silni care, gospodaru svieta, pred kojim svaki kralj nice pada, ako sám još sivi oro (Poljak) prot iztočnom zmaju leti: kriva je nabunjena vojska tvoja. Kazni izdajnike; prolij krv njihovu. Vladar može svaku krivinu oprostiti, ali nikada nemože krivinu „uvriedjena veličanstva". Oni priete, da će tebe skinuti, ako im nedaš naše glave. Ako ih posluhneš, i onda će te, i tim više, skinuti. Što tebe luči od inih ljudi, to je *zapoviest tvoja*; ako si daš ti zapoviedat od drugih, pao si. Oteti vjerne ti savjetnike hoće buntovnici, znajući, da je tako i predšastnik tvoj, Mustafa, pao i izgubio priestol; nu taj ga je izgubio i po pravu: jer tebe je išao po tvom otcu. Nas, tvoju obranu, buntovnici hoće ti uzeti; grane se sieku dubu, da se onda i korjen mu posječe. Osveti se. Dilaver završuje značajno: „i najjače carstvo svako satrt će se s razspa plaha, ako ogradjeno od svud jako nije od bojazni i od straha". Napose mi je spomenuti ob ovom govoru još sliedeće. Kako je za pisca sve pjesni značajan elemenat kićenost hyperbolno-metaforna, te ova ni u spjevih II—XIII nipošto nije negundulićevska, pokazuju hyperbole u Dilaverovu hvaljenju careva svemogućstva (15, 16, 18) „silni care, svemoguća koga sablja suncu — gdje zapada, gdje iztiče — iz zrakâ

dan ugrablja, nedobitnoj tvojoj slavi širine su svieta tiesne, pred kiem s krunom tko je na glavi prostrt na tle trepti i čezne i t. d.“ Dakle spjev XVII, nedvojeno Gundulićev, ovjerovljuje hyperbolnu kićenost u II—XIII (morda i ona kobna „još ciela sledjena tjelesa“ u V?). Nu nisu li tim riečim, koje svemogućtvo cara kažu, protuslovna ona daljna mjesta u samom govoru Dilavera (najpače u strof. 23, 24, 25, 30, 44), koja iztiču, da buntovnici rade caru o prestolju i o glavi i o moći? Nepostoji li protuslovje tih rieči naprama sadanjoj situaciji carevoj u obće? Ad litteram postoji protuslovje, ali uzev psihologičke momente na um nepostoji. U uvodu Dilaver caru laska hyperbolami, koje odgovaraju ceremonijalnim iztočnjačkim titulaturam, a poslie pak govori mu istinu, u kojoj li je pogibelji i vlast i život njegov. Evo se dakle i u XVII spjevu i u samom jamačno ne od dvojice spjevanom govoru Dilavera nalaze prividne protuslovnosti, kakove njeke nahodeć g. Pavić da postoje izmedj I, XVI—XX i II—XIII (ili pak u samoj ovoj potonjoj skupini) već izvodi odatle dva različita pjesnika tih skupina. U II—XIII opažasmo dosta gnomâ; za klasično-romansku epsku tehniku značajna je gnomologija; prema tomu ima i u Dilaverovu govoru po njekoliko gnoma (strof. 19, 45, 46, 48, 49), sadržaja dolikujuća njegovu značaju, odlučna, radikalna, krvava, kano: krv neprijatelja je često stalan temelj gospodstvu, gvoždje i oganj samo lieči otrovanu ranu, i najjače carstvo razpada se i t. d. (kako gore) — a prema takovim gnomam kaže Dilaver u strof. 18: „vidim, care, da početak (svoga) carstva od svieta sad krvaviem kriepiš zidim“. Gnoma u 46 o rieci njekako je oprečna, prema situaciji, takodjer Dilaverovoj gnomi o rieci u II 55, kako opet dolje niže u XVII 100 Husein kaže gnomu ob ognju i drvetu analognu gnomi Dilaverovoj u II 53. Pošto je krepko iztaknuo pogibelj, u kojoj je car, nastavlja kao popravljajuć se u strof. 33 delikatno i lojalno „nedaj bog, da tebi itko zapovieda do sama tvoja volja“. Tu lojalnost, pravo tursku, očituje Dilaver osobito krepko u strof. 35 „car ti živi, ja i ostali svikolici neka izginu“. U strof. 38 kaže Dilaver caru, što o njem u XVI Aliaga pak i car tu i u XX o sebi kaže, da od dieda i pradieda priestol ima —; dakle ako se u II—XIII koja misao jednakim ili sličnim oblikom češće ponavlja, nije to negundulićevski. U strofah 39—41 popunjuje Dilaver ono, što je u I i najpače u II o Mustafi kao predšastniku Osmanovu rečeno, a u strofah 42—44 nagoviešta Dilaver već caru akciju Mustafine stranke „ki Mustafu opet žele na stó carski tvoj pripeti“

(43). Rieči Dilaverove u strof. 17, kojimi sužuje hyperbolnu hvalu strofe 16 („ti care, pred kiem s krunom tko je na glavi prostrt na tle trepti i čezne“) a glase „i ako sám još oró sivi prot' iztočnom zmaju prši, nabunjeno jato krivi, komu ognjena krila skrši“, ove rieči opominju na Hoćimski rat, i pristaju bolje, ako jesu pred tim spjevi II—XIII, nego bi da nisu, pristaju mislim bolje, ako jest prije prikazan sklopljen mir (na carevu želju) nego li da nije.

Odmah poslie Dilavera a proti njegovu savjetu govori Husein u strof. 51—102. Nejunačkomu Huseinu, nagodbeniku i diplomatu dolikuje duži govor od govora Dilavera posjeklice. I on je i prema situaciji i prema značaju Huseinovu posve karakterističan, vješt retorički, dobro razporedan, donjekle pendant govoru diplomata Alipaše u Varšavi (osobito kiticami 90—94), još puniji gnomâ od Dilaverova, a odgovara svojom pritajenom oštrinom pizmenom na Dilavera onomu, što se u I i IV o Huseinu prije Dilavera velikom veziru kaže. Ni taj govor podnipošto nezaslužuje prigovor „bezkrajna retorskoga patosa.“ Kako u II tako ovdje u XVII sliedi više govorâ jedan za drugim što duži što kraći prema značaju govornika; u tom imadu ta dva spjeva istu stilističnu texturu, što nije potvrda mnienju, da bi opis vieća u II bio toli različit od opisa u XVII, te bi se odatle mogla dva različita pjesnika izvoditi (u II govori Dilaver 26—55, hodža 57—93, hadum 94—115, Osman 116—124; ovdje u XVII govori Osman prvi put 9—13, Dilaver prvi put 15—49, Husein 51—102, opet Osman drugi put 103—107, opet Dilaver drugi put 109—119). Sadržaj Huseinova govora u kratko je ovaj. Pogubno bi bilo svakako po cara, da ide ubijat buntovne vojske Ako ih pobije, izgubio je vrle vojnike proti kršćanom; ako nepobije, sam je u pogibelji. Bolje je, da njekolike glave panu, koje traže nabunjeni, nego da carstvo zadesi poguba. Valja birati manje zlo. A treba najprije nastojati, da se s dobra buna utiša. Taj sadržaj je sav protkan gnomami diplomatičke, staračke, a ponješto i zlobne opreznosti, izkusnosti, dočim su Dilaverove gnome — kojih je i znatno manje — sve odlučne, junačke; gnomne su kitice 58, 62, 66, 67, 70, 71, 72—75, 95, 99, 100; jedna je (u strof. 58) narodna poslovica „veće očih veće vide, veće ljudi veće znaju“, a da je svojstvo Gundulićeva sloga razširivat — što smo koji put u II—XIII opažali — pokazuje strof. 95 amplificirajuć poznatu latinsku gnomu u čitavu kiticu „jer jedinstvom svud i skladom i malahna stvar uzrasti, a nemirom i zavadom i velika bude pasti“, gdje se mjesto po jednoga samostavnika (con-

cordia, discordia) meću po dva sinonimna. Onda nije negundulićevski, što se u XIII razširuje Tassov izvor (osim toga u XIII 85—87 „hodže i crkav redovnike, svu gospodu i sve paše, gospodje i carice); onda nije čudo, što je pjesnik pun gnomâ i reflexijâ *svojih* u II—XIII, koji u XVI—XX, gdje je peripetija i katastrofa glavnoga čina, govorećim osobam nadaje toliko gnoma a gnome su iztočnjakom u obće običajne. Reflexijni, retorički, i to kićeni, ne stegnuti retorički značaj Gundulićeva sloga probija svud tako u XVI—XX kako u II—XIII. Da baš Husein pobija i kako pobija Dilavera, to je psihologički sasvim osnovano u spjevu IV i I; car je bio na samom Hoćimskom bojištu skinuo („smaknuo") s velikoga vezirstva Huseina a postavio Dilavera, po IV 78, 79 i I 88, 89 izrikom za veliko junačtvo Dilaverovo, koji je samu carevu glavu spasio; o kakovoj bojnoj zasluzi Huseinovoj negovori se u IV ništa, izrikom ni o kakovoj mu krivini, ali po svem savezu bit će Huseinova ona zloba, o kojoj se govori u IV strof. 47—54, upravo u 51, 52. (Tu se kaže, da slavnoga junaka budimskoga pašu Mahumeta Karakaša „jur svi narodi zvahu velikim vezirom" te se do čas čekaše, da Huseina, tada u istinu velikoga vezira, car „smakne i snimi" a Karakaša uznese; „ali otrovna huda zloba, ká za tudjim razspom smagne, nadje *varku* u to doba, da iz svieta on, Karakaš, se izagne: ova *caru vid zaslipi*, da ga, Karakaša, usili bez razbora, da on Poljake sám nahripi", te Karakaš tako i poginu). Pjesnik je na tri mjesta u Huseinovu govoru značajnim za „vuhvenost" turačku načinom porazkrio Huseinovu pizmu na Dilavera. Iz spjeva XVI znamo, da buntovnici traže glavu Dilavera, hodže i crnca, ali ne Huseinovu A Husein u svom govoru dva put kaže jamačno vuhveno turački „*našom* glavom kad se smiri vojska ohola, carstvo opeta dva, tri, četiri nać će roba cjeća svjeta" (68), pak „neka *naša* glava pada, a tvo'e carstvo mirno živi" (99). Taj izraz „naša glava" je, površno uzev ad litteram, protuslovje, pošto nitko netraži i Huseinovu glavu, ali psihologički uzev, on je vrlo značajan za vuhvena i pizmena Huseina, koji — sav njegov lukavi i oprezni govor na to smiera — hoće odmazditi Dilaveru; a prema svemu sadržaju Huseinova govora i prema onomu, što se o njem u I i IV veli, bilo bi neumjestno onaj izraz shvaćati tako, da se Husein plemenito i lojalno identificira s Dilaverom i ostalom dvojicom prvih doglavnika — ali moguće je, da onaj izraz nema nikakova dubljega znamena. Nu nema sumnje, da je pizma Huseinova na Dilavera u zaglavnoj ki-

tici njegova govora (101): „a pedepsam' i osvetam' uzet korit (to je predložio Dilaver) jačje od sebe, nije drugo neg li štetam' sramotit se bez potrebe.“ Ujedno je ova izreka Huseinova velika smjelost naprama caru, i podpun — ad litteram uzev — opoziv njegove laske caru na početku govora. (Zar da pitamo, za što car — da bude dosljedna i značajem dolična saveza u pjesni — poslie nekori Huseina? Jamačno pjesnik nemišljaše, da bi trebao dalje u to dirati.) Husein naime počima (strof. 51): „care od carâ, kom' narodi *svi* podložni u *svakoj* su svieta strani“ dakako hyperbolno a po turskom adetu (u IX 9 veli se o Sokolici, da „plieni sa *svih strana svu* poljačku kraljevinu“, koja hyperbolnost ni tu nije negundulićevska; a morda nije ni ona u V „još *ciela* sledjena tjelesa?). Ad litteram uzimljuć neprotuslovi onim početnim riečim samo konac govora, nego i strofe 80, 81, gdje Husein svjetuje cara, neka doma poštedi krv junakâ (sada nabunjenih) i neka ju prolije „za *obranu* od kraljevstva tvojih paka; razdieli ih sjemo tamo *kršćanskoj se opriet vlasti.*“ Zar ćemo po načinu razprave g. Pavića reći, da kitice 51 i 80, 81, protusloveć si posve, nemogu biti od jednoga pjesnika? Nema povoda tako reći, imajuć na umu psihologične razlike momenata: u uvodu Husein laska rabeći hyperbolne običajne rečenice, a dalje u govoru kaže prema istini bez laske. — Strofa 102 oznaka je držanja careva prije no će odgovoriti (posve nalik na onu oznaku držanja Šišmanova u sličnoj situaciji XI 204, 205); car dostojanstveno, etiketom veličanstva, mirno okom pogleda vieće, i tiho mu govori, kratko (103—107) i karakteristično, a posve onako velikodušno i koncilijatorski, kako u dotičnom svom govoru u II 116—125. „Hoću, osveti da proštenje s moim vitezim sad odoli; . . . darivam ih staroj viri spaholjanâ i janjičarâ („staroj viri“ ima se shvaćati kako i slično mjesto „njegda i t. d.“ u XVI, 102, ako se morda jedno i drugo neodnosi na davnija vremena prije Osmanova carevanja). Zna, da je mučno naći i provesti način, kako i sačuvat od smrti savjetnike („vas“) i ugodit nabunjenoj vojsci bez povrede carske časti; ali mučna stvar ima njim biti ugodna „jer velika djela stoje namienjena velicima.“ Tako završuje car gnomom uznosito, kakova njemu dolikuje. Odluku carevu svi ini potvrdjuju, nu Dilaver opet govori, kraće (109—119) no prvi put; i ovaj mu je govor značajno i vješto proveden, odlučan ali i lojalan, a i na pizmu Huseinovu postidnim predlogom odvraćajuć. Zlo sluti za cara, jer „tko ište vrieme, veće puti vrieme gubi, sreću izgoni“ (gnoma dolična

junaku). „Nu što 'e caru vidjet dobro, nesmiem više protiviti. Slavna kruno, ja sam obro, jednom gdje hoć za te umriti. Tko je ovca, krij se u gorah; ja oni isti sam, ki od Poljakâ slobodio sam tvoju glavu. Žó mi 'e samo, što bojnici moji iztočni nisu uza me .. nu i bez toga imam silu u ovieh rukah još i sade, da od njih (nabunjenikâ) glavâ niz gomilu svalit će se má, kad pade.“ Doslovce ovo izpunja u XIX, gdje pogiba bijuć se drenovačom proti čitavoj vojsci. Što se hvali radi Hoćimskoga junačtva, o tom je doduše spomen već u I 88, ali ipak bi izašao Dilaver hvastavac, da nismo vidjeli već više i čuli o njem u II i IV. Zatim prema želji carevoj za kompromisom i odvraćajuć na vuhvenu pizmu Huseinovu predlaže konkretno, kako bi se nabunjena vojska samirit mogla: neka car opet Huseinu preda veliko vezirstvo, i taj neka vojsci s tom odlukom naviesti pomilovanje svih nabunjenih i odum carev (na savjet novoga velikoga vezira) *od puta iztočnoga* „neka smeće zle neslide veće unapred *s toga uzroka.*“ Ipak, prema svojoj misli i ćudi, koju je morao za posluh caru zatomiti, završuje: „i u to će doniet vrieme sgodu, da se svak ukroti, i pod carstvom bit će tvime svačie smrti i životi.“ Pošto Dilaver ovdje carevu osnovu puta u iztok očituje uzrokom (jamačno glavnim) smećâ, a tako je on i u II smatrao tu nakanu pogibeljnom caru i svjetovao bar prije puta poubijat Mustafu i pristaše — česa car nehtjede učiniti, ko što ni ovdje u XVII neće Dilaverova odlučnoga svjeta slušati: to bi bilo već po tom neumjestno, da se igdje u XVI—XX govori o sklopljenom miru s Poljskom kao ob uzroku buni (to zahtieva programna razprava g. Pavića str. 9).

Sad će se moći lako uvidit podpuna netemeljitost njekih prigovora u razpravi g. Pavića. Ako se u njoj rieči na str. 124 i 125 neshvaćaju kao hyperbolne nego kao točne, onda se tu s „bezkrajna retorskoga patosa“ kore *svi* govori u „Osmanu“, i oni carevi ovdje u XVII, a ta je korba očevidno neosnovana. „*Jedina* druga besjeda Dilaverova u XVII *nešto je manje dugačka*, a *nešto boljma u njoj birane rieči* prema individualnom karakteru silna junaka“; zašto se nekaže, u čem nema ni taj govor posve pravu mjeru i posve dobro birane rieči prema junaku govorniku? Tako stoji odsuda Gundulićevih govora bez ikakve i najmanje obrazložbe, ta bo može biti samo konkretna, izvedenimi primjerî iz *Osmanide*, a nije obrazložba puko obćenito napominjanje osobâ govorećih u *Ilijadi.* Analiza spjeva XVII pokazuje, da je baš protivno istina, od onoga što se tvrdi u rečenoj razpravi, naime da u

Osmanidi u istinu ima i dugih i kratkih govora i to prema govorećim značajem, i da su ti govori stvarni, u svem karakteristični, psihologički posve motivirani. Dočim g. Pavić na strani 125 prigovara govorom svog „Osmana“ s njihove nekarakteristične jednoličnosti, to on (naprotiv) na strani 131 tvrdi, da je opis vieća u II od opisa vieća u XVII toli različit, da se odatle može ili mora izvoditi i različit pjesnik prvom opisu od onoga, koji je drugomu. Ako „opis“ vieća znači prikazu svega vieća a ne samo epski uvodni opis, koji pripravlja prikazu vieća, a valjda znači ono prvo, onda je onaj prikor govorom „Osmana“ u dosta velikom protuslovju s onim izvodom različitih pjesnika iz različitih prikazâ obaju vieća. Jedna je i druga prikaza naime provedena malne posve *u govorih*, te bi ako su u II govori jednako nekarakterističnostju a i dužinom jednolični kako oni u XVII, onda bi to bila jedna stilistički veoma važna ne različitost nego sličnost obiju prikaza vieća, te bi to bio prije znak jednoga te istoga pjesnika nego li različitih pjesnika. I u istinu, kako sam gore podkriepio njekolikimi podatci, stilistična prikazna sličnost II spjeva sa XVII spjevom u dotičnih odsjecih tolika je, da nema razloga odbijati ih na dva različita pjesnika. Ali inače kako se nebi razlikovale i zašto se nebi smjele razlikovati obie prikaze, pošto su *situacije* čina različite? U toj se i razlikuju obie prikaze, a prema tomu i u govorećih pred carem osobah, i u sadržaju tih govora. Kakov bi inače napredak čina bio od spjeva II do XVII, kad nebi vieće u XVII od vieća u II bilo različito situacijom, povodî i sadržajî govorâ, a morda prema pjesnikovoj intenciji i govorećimi osobami? Već sam kod analize i II i XVII spjeva dosad pokazao, da je sama pjesan one razlike iztaknula i motivirala posve jasno. Tim je nejasniji onaj već spomenuti osebiti argumenat razprave g. Pavića: „što u XVII pjevanju nebiva, kako bismo očekivali, u carskom savjetu ni spomena o *ovom* (morda se hoće reći *onom*?) savjetu, makar da u XVII pjevanju opeta govori isti Dilaver: to opeta odaje, da Osman nije cjelovita kompozicija Gundulićeva.“ Neka se pročitaju u savezu strana 131 III do konca 134, gdje ova izreka stoji, opazit će se, da rieči o *ovom* (ili onom) *savjetu* nisu posve jasne glede svoga gramatičkoga saveza. Prema alineji na koncu argumenta 1. na strani 131 mogu značiti ovi „savjeti“ ona dva carska „vieća“, te bi po tom zahtievao g. Pavić, da bude u vieću spjeva XVII spomena ob onom vieću u II. Nu može „o ovom savjetu“ ticati se samo savjeta Dilaverova glede Mustafine matere u II, prema izreci g.

Pavića na str. 134 u prvoj alineji: „Dilaver, koji se u XVII pjevanju neboji ciele nabunjene vojske, taj da vjeruje i da se boji take vještice“ (kakovom je u svom govoru u II opisao Mustafinu mater), ter da *svjetuje* cara, neka ju zadavi, jer da bi mu mogla silom naškoditi.“ Ob ovom samo savjetu morda misli g. Pavić da bi imalo biti spomena u vieću XVII spjeva. (Nejasna savezna relacija, stajalo bud ovom bud onom, u prozaičnoj razpravi otima psihologički temelj izvadjanju dvaju pjesnika iz nejasne ili nedosljedne savezne relacije rieči u *pjesni;* g. Pavić veli na citiranom mjestu: „to opeta odaje, da *Osman* nije cjelovita kompozicija pjesni“, premda je prije na strani 114 odlučio razlikovati naziv *Osman* (za spjeve I, XVI—XX) od naziva *Osmanida* (za svih sadanjih XX spieva) pak se te razlike unapredak donjekle i drži, ne svigdje; a ipak g. Pavić gradi n. pr. na str. 110 na razlici izrazâ poema i poema epicum — što od nepomnje ili pak od običajne porabe može značiti i isto — vrlo zamašite zaključke.) Nu bilo da g. Pavić misli, da bi imalo na vieću XVII spjeva biti spomena o vieću II spjevu u obće, ili pak samo o savjetu, koji je bio na tom vieću izrekao caru Dilaver glede Mustafine matere, jamačno bi se htjelo, da bude taj zahtjev obrazložen. Već sam kod XVI spjeva razložio, da se u pjesni na potlanjih mjestih nema zahtievati izrično spominjanje prikazâ već obavljenih na prijašnjih mjestih. G. Pavić nekaže, po kojem bi estetičkom pravilu to nuždno bilo, i to tako nuždno, da gdje je povriedjeno, nemože se cjelovita kompozicija pjesni, kakova je jednomu pjesniku psihologički vjerojatna, ni pomišljati. Za razlog *svomu* zahtjevu i očekivanju navodi g. Pavić samo izreku „makar da u XVII pjevanju govori opeta *isti* Dilaver“ (koji u II). Zar bi u drami — (kojoj treba još jača saveznost no epu) — svedj imale iste osobe u govorih potlanjih aktova činiti spomen o svojih govorih u prijašnjih? Izričan spomen? Tako bi nastala drama i epopeja in infinitum. Takov bi spomen bio pogrešan, ako mu nema nuždna povoda, a *istota* govoreće osobe nije još nikakov povod tomu. Što da si mislimo, da bi imao Dilaver ili tko drugi u vieću XVII spjeva izrikom spominjati o vieću ili o savjetu kojem, n. pr. Dilaverovu iz II spjeva? Dilaver bi mogao morda reći caru: ja sam te svjetovao onda, da ubiješ Mustafinu mater i Dauta i Mustafu, nisi me slušao, evo sad vidiš posljedice. Takovu rekriminaciju Dilaver si posve lahko može *misliti*, ali *kazati* ju u oči *Huseina* i tolikih sakupljenih poglavica bilo bi posve neumjestno te se nebi nipošto slagalo s čitavom pri-

kazom Dilavera i sve sadanje situacije u obće. Ili zar da Husein učini onakov ili sličan spomen? Ili car? Nerazabirem kako i zašto, ali razabirem u čitavoj prikazi vieća u XVII, da se ona u obće drži *sadanje* situacije, kako i valja, a nepovraća se, što ni nebi valjalo, izrikom na prijašnju situaciju, onu u spjevu II. Za saveznost pjesni može se zahtievati, da prikaza vieća u XVII *posredno,* ne izrikom, opominje na vieće u II. A tako i jest. U XVII spjevu vieća se o pogibelji carevim savjetnikom, koje smo baš u II slušali svjetujuć cara; Dilaver u XVII kaže caru početak akcije pristašâ Mustafinih, a on je bio u II svjetovao, da se pomorom za uviek zaprieči takova akcija; o iztočnom putu, o zloj vojsci, o poljačkom ratu govori se i ondje i ovdje, svaki put prema situaciji; a postoje i mnoge stilističke sličnosti u prikazivanju, uz razlike razlikami situacijâ motivirane. U svem je XVII spjev valjan nastavak, dakako nije neposredan nego je posredovan nastavak spjevu II, nadovezujuć na sadržaj ovoga samo u toliko, koliko to dopušta sadanja od spjeva II napried pomaknuta situacija čina pjesni. Nu kad bi zahtjev i zaključak g. Pavića i bio osnovan, onda bi se na isti način i skupina spieva XVI—XX morala razdirati, i nješto od nje na jednoga nješto opet na drugoga pjesnika odbijati. Sravnimo spjeve XVI, XVII i XVIII. Na vieću u spjevu XVII nespominje se izrikom posebno nijedna od buntovnih tužba, koje su tako obilno prikazane bile u XVI, a ipak bi to, prozaičko-logičnom dosljednošću, moguće pače posve naravski bilo; i tužba, toli važna, sbog nakanjenoga puta u iztok spominje se u XVII na vieću samo jedan jedini put izrikom, i to tek na koncu vieća, na koncu drugoga Dilaverova govora jednom kiticom 118. Premda je u XVI dva put izrikom iztaknuto, da buntovnici zahtievaju uprav glave Dilavera, hodže i haduma, to se ipak na vieću u XVII nigdje izrikom nespominju ta trojica kao tražene žrtve, naročito o hodži i hadumu nema ni s daleka imenita spomena, a bilo bi to prema prikazi XVI spjeva posve naravski, a i to, da se hodža i hadum na vieću sami oglase. Ipak i car i Dilaver i Husein govore samo općenito, ne poimence, o traženih žrtvah; van što Dilaver govori o sebi, ali i Husein (ne prema spjevu XVI) govori (ako se već držimo *izričnosti*) i o sebi, veleć „naše glave". Zar ćemo iz takova izričnoga nespominjanja smjeti izvoditi dva pjesnika za spjeve XVI i XVII? A opet u XVIII spjevu radi se u skupu nabunjenih (prije no pridodje Daut) samo o iztočnom putu, i o triju gospodskih carica (o kojih u XVII spjevu ni s daleka nema spomena), a ne-

spominje se ništa o toliko krivih triju savjetnicih; tek Daut, pridošav još žešće bunit nabunjenike, nadovezuje obširnije na buntovne tužbe XVI spjeva. Nu pjesnik je mogao imati, i imao je očito razloga, da izvodi prikazu onako, a ne drugačije; kad bi se držao prema zahtjevu g. Pavića, bio bi tako sapet, da ili nebi mogao ni započeti pjesni ili pak nikad je nesvršiti.

Završiv strofom 119 dugu *govornu* prikazu vieća, koja počima strofom 9, izvodi pjesnik posve kratko *epski* strofami 120—123 konačnu odluku i odredbu carevu, pak će odmah strofom 124 preći na drugi predmet, na Mustafine pristaše. Eto kako Gundulić malo epski prikazuje razvoj i napredak samoga neposredno glavnoga čina, a kako obilno prikazuje govornim oblikom; u one 4 kitice ipak je *sav* rezultat vieća za *čin*, za napredak čina (a vidit ćemo, kako neznatan ostaje u daljnem „spomenu" pjesni i taj rezultat). Tako je posvud, ne samo u II—XIII, nego i u I te XVI—XX, da naš pjesnik većinom izvodi pjesan u govorih, u reflexijah, i u epskih *opisih* o *uzgrednih* okolnostih. Mnogo prostora posvećuje opisu juriša na Dilavera i njegove dvore, opisu saraja, zvjerinjaka, Dautova predjašnjega života i t. d, te prikazi epskoj *glavnoga* čina ostaje posve malo mjesta. Tako prema kompoziciji i slogu spieva I te XVI—XX jest kompozicija i slog spieva II—XIII; za epos koji ima takov spjev I i XVI—XX (a ovdje je *priprava* katastrofe i *sama* katastrofa) posve su naravski onakovi spjevi II—XIII. — Važno je, kako se u kiticah 120—123 naznačuje odluka i odredba careva — za daljni „dosljedni" tečaj pjesni. Na Dilaverov predlog „svak pristà" (120, t. j. da se on skine a Husein postavi za velikoga vezira, te da ovaj objavi buntovnoj vojsci, da ih car pomiluje i da neće u iztok). „Nu nehtie ga (Dilavera) car nikako dignut s vel. vezirstva, što ga (a da ga) od prije neutvrdi jakom stražom odasvudi, da mu nabunjeni ništa nenahude, videć se caru, da se on neboji nijednog odmetnika, dok mu živi svjetnik i junak toliki. Car jaku stražu druziem poda, a sam osta bez svake, mneći mu se, sried svih sgoda carsko ime da mu 'e dosta". U razpravi svojoj g. Pavić (str. 118) čita *„s toga njega sad utvrdi"*, i veli, da „tako nešto mora da stajaše mjesto po sve nerazumljiva nam sačuvana: što ga od prije neutvrdi". A poslie u akademičkom izdanju Gundulića piše g. Pavić (str. 506): „Svi (rukopisi) imaju tako, ali mislim da bi trebalo: S toga od prije njega utvrdi (?)". U ovom izpravku mislim da rieči „od prije" nebi imale nikakova razumna smisla. Neznam, da li je g. Paviću „u svih rukopisih sačuvani"

stih „posve nerazumljiv“ s gramatičke strane ili pak glede saveza u razvoju čina pjesni. Strofa 83 X može služiti za gramatičko objašnjenje izraza „*što* ga *od prije*“. Tu se veli: „Nesmije se ganut diete (car Osman) — još bo straši Prut ga rieka — što nevidi s prva (= od prije) uvjete nedobitna dobitnika“. To je posve razumljivo, kako i ono mjesto u XVII. Car nehtjede skinuti s velikoga vezirstva Dilavera, a da ga nebi prije utvrdio stražom tako, te ga nebi ubili nabunjeni. U spjevu XVIII strof. 50—55 vidimo, da je dvor Dilaverov od skora jakom stražom utvrdjen („Dilaverov dvor jaki sobom oda svudi u obzidi se tvrdoj kaže, nu još tvrdji s množtva ljudi, gdje ga obstiru jake straže: tiem što *dosle* u okolo imà same biele mìre, *sad* ga strašno i oholo gvoždje i oganj svega obstire)“. Careva nakana glede straže Dilaveru izvedena je. Po čitanju g. Pavića ostao je Dilaver i nadalje veliki vezir, neizpuniv car predloga Dilaverova (u tom pogledu) „na koji svak pristà.“ U cielom dalnjem tečaju pjesni nigdje nije izrikom rečeno nit jasno, da li je od sad velikim vezirom Dilaver ili pak Husein. Glede saveza u pjesni nije dakle rukopisno čitanje ništa nejasnije, nerazumljivije od izpravka g. Pavića. Za podkrepu izpravka toga nemogu se navesti rieči u 122 „videć se caru, da se on neboji odmetnika nijednoga *za života* od *svjetnika* i junaka tolikoga“. Car daje stražu Dilaveru, da mu osigura život, a Dilaver će moći biti svjetnik caru, ako i nebude više veliki vezir. Po njekojih mjestih u razpravi g. Pavića sva je prilika, da njemu nisu bile jasno na pameti posljedice onoga skinuća ili neskinuća Dilavera za daljni tečaj pjesni. Pripoviedajuć naime ta razprava na str. 120 i 121 sadržaj XIX spjeva, kaže, spomenuv već *smrt* Dilaverovu, da Osman u strahu iz perivoja Sinanpaše posla „*velikoga vezira*“ i Kizlaragu miriti nabunjenike, ali ti ih posjekoše, a poslie Osman skupa *s Huseinom* uteku iz saraja i t. d.“ Po tom bi poslie smrti Dilaverove bio njetko velikim vezirom postao, a da se u pjesni nekaže ni njegovo ime ni da se išto o toj promjeni u vladi nespominje, a pak poslie smrti toga bezimenika ne kaže se u pjesni ništa o kakovu novu velikom veziru, Huseinu bo, gdje je o njem rieč, nepodaje se taj naziv. Bila bi dakle, ako stoji izpravak g. Pavića, nejasnoća u daljnjoj pjesni, tko je i da li je u obće tko veliki vezir poslie smrti Dilaverove. To je doduše sitnica, ali bi tko mogao, potaknut primjerom g. Pavića reći, da je čast i zadaća velikoga vezira u turskoj vladavini a najpače u onako pogibeljno vrieme toli važna, da bi pjesan radi savezne dosljednosti u tom pogledu morala biti jasna, a pošto

nije, to i t. d. Nu pripoviedanje sadržaja XIX spjeva u razpravi g. Pavića ima lapsus calami ili memoriae u riečih „Od ovuda (iz perivoja Sinanpaše) posla Osman *velikoga vezira* i Kizlaragu". U textu nestoji tako, nego „*jednog od vezira*" (XIX 192, u 201 o istoj osobi „vezir tvoj", u 193 „carev namjestnik; u XVII 5 „šest vezira" i t. d.). Dakle tim je jedna pomisao g. Pavića, a ujedno i jedan povod nejasnoći pjesni odklonjen. Ako se naime ondje u XVII 120, 121 ima razumievati tako, da je car skinuo Dilavera po njegovu predlogu, „na koji svak pristà", onda bi se jamačno imalo razumievati, da je car i ostali predlog Dilaverov prihvatio i odredio provesti — makar se to izrikom nekaže — naime, da je za velikoga vezira učinio Huseina te mu naložio: naviestiti vojsci nabunjenoj pomilovanje i odum puta u iztok. Onda bi se u daljnem tečaju pjesni imao Husein razumievati kao veliki vezir, i ako se to nigdje izrikom nekaže, ali se i nigdje nekaže ništa, što bi se tomu neposredno ili posredno protivilo, pače bi se s tim dobro slagao način, kako se u XIX 233—255 Osman služi Huseinom, koji pogiba u skrajni čas, kadno već Osmanu nemože trebati nov veliki vezir. Dakle glede časti velikoga vezirstva još je manje nejasnoće u daljnem tečaju pjesni po rukopisnom čitanju nego što je po podatcih g. Pavića. Nego za znamen dokazâ g. Pavića proti saveznosti spieva II—XIII sa I, XVI—XX imadu one četiri kitice u XVII 120—123 dosta veliku važnost, i to radi sliedećih okolnosti. Onaj momenat u razvoju glavnoga čina pjesni, o kojem radi onako obširna prikaza vieća kod cara, od najveće je znatnosti za daljni razvoj pjesni, za daljne sgode i za konačnu propast cara Osmana. Pa ipak je aktivni, na daljni *čin* pjesni utičući *rezultat* onoga, toli znatnoga i toli obširno prikazanoga viećanja naznačen u same četiri epske kitice, i to, kako vidjesmo, tako nejasno, da nije *izrikom* rečeno, je li nije li i car prihvatio sav svjet Dilaverov, na koji „svak pristà" (— odmah poslie ovih rieči sliedi oprečno: *nu* nehtje ga (Dilavera) *car* nikako skinuti i t. d.)", nego moramo tek iz saveza (najpače iz careve želje u strof. 103—107 prije Dilaverova predloga izrečene, kojoj se želji odaziva dobro baš predlog Dilaverov) nagadjati, da jest i car prihvatio sav onaj svjet, samo je, da osigura od pogibelji život Dilavera, od sada ne više velikoga vezira, odredio njemu jaku stražu, a sebe lišio svake straže. Nu dočim je, kako vidjesmo najpače iz izpravka g. Pavića, nejasan u pjesni prihvat i izvedba ili pak neprihvat s careve strane i toga diela Dilaverova predloga iliti svjeta, koji se tiče Dilaverova od-

stupa od velikoga vezirstva, to se pak o prihvatu carevu onoga diela predloga Dilaverova, koji se tiče Huseinova nastupa na veliko vezirstvo i obaviesti Huseina kao novoga velikoga vezira nabunjenoj vojsci, da ju car pomiluje i da neće putovati u iztok, — o prihvatu velim *carevu* toga diela predloga Dilaverova ne samo da se ništa izrikom nekaže, ni jestno ni niečno, u one četiri kitice, nego ni u svem daljnem tečaju pjesni nema nigdje ni rieči o tom, da bi Husein kano novi veliki vezir vojsci nabunjenoj objavio milost carevu i odluku carevu nepolaziti u iztok; nema rieči o tom ni na taj način, da bi se igdje reklo ili samo natuknulo, zašto li je Husein zapriečen bio, onakove viesti priobćiti buntovnikom. Dakle rezultat onoga viećanja za daljni razvoj *čina* jest upravo — ništica.

O tom viećanju i njegovu kakovu zaključku te po ob tom odredbi i činu carevu nema u dalnjih spjevih, odbiv stražu Dilaveru, ni posredno ni najmanjega spomena — a ipak bi se nesamo prozaičnologički nego estetički imala očekivati u daljnem razvoju pjesni pozitivna konsekvencija onomu vieću o toli znatnoj okolnosti *glavnoga* čina, vieću onako obširno prikazanomu. Tu postoji u istinu estetička nedosljednost i nesaveznost u izvedbi pjesni tolika, kako je malo koja onih, koje razprava g. Pavića nahodi izmedju spieva II—XIII i I, XVI—XX. Jesmo li pak ovlašteni odatle zaključiti, da spjev XVII nije od istoga pjesnika, od koga je spjev XVIII i XIX, recimo i XX? Po primjeru zaključivanja g. Pavića bismo bili, ali objektivno nismo; po onom primjeru mogli bismo pače morda i to zaključiti, da je prikaza vieća u XVII strof. 9—119 od drugoga pjesnika no od koga je prikaza rezultata toga vieća u strof. 120—123, pošto je ova prema onoj i nerazmjerno kratka, i nejasna, premda bi baš njoj jasnoća i te kako potrebna bila. Iz estetičkih pogrešaka u kompoziciji pjesni, makar da su i bitne, dakako, ne morda tek prividne nego sbiljne, nikako nismo ovlašteni zaključivati, da takove pjesni nije mogao jedinstvenom radnjom izvesti jedan te isti pjesnik, i velik pjesnik. A debere ad facere, a non licere ad non fieri: non datur conclusio. Kritika svjetskih književnosti obiluje primjerî tomu. Da samo spomenem odsudnu kritiku Rümelinovu o Shakespearovih najizvrstnijih tragedijah. Koliko on nenalazi nedosljednosti, nesaveznosti, nedotjeranosti u svakoj njih i t. d. — a ipak ih je jedan te isti veleum Shakespeare spjevao, nit Rümelinu pada na um iz onakovih pogrešaka zaključivati, da nije, a jedva će se biti dosad pojavio kritički pregalac, koji bi bio iz pogrešaka kompozicijnih, kronologičnih nereda, anakronizama,

izraznih nejasnoća, hyperbolnih metafora i t. d. koje drame, štono ju tradicija Shakespearu pripisuje — a ta tradicija niti nije glede mnogih drama posve sigurna, posve bezprieporna — išao zaključivati apodiktičnom smjelošću, da te drame sbog onakovih estetičkih pogrešaka nije mogao jedinstvenom radnjom jedan Shakespeare izvesti, nego da je ona bezredan mixtum compositum. Što se tiče Osmanide, to je upravo u spjevih XVI—XX epsko-dramatična strana glede glavne, Osmanove osobe slaba, kako to očito pokazuje razloženi odsjek spjeva XVII, a pokazat će to i još daljni tečaj pjesni do kraja. Nu odatle nismo ovlašteni izvoditi, da nije tih spieva saveznom jedinstvenom radnjom jedan pjesnik, velik pjesnik Gundulić spjevao. U svih njegovih nedvojbenih pjesmotvorih opaža se žica posve lirska i retorička, tako — da negovorim o Suzah sina razmetnoga — u njegovih dramah malne posve izčezava prikazivanje čina naprama retorički i obširno provedenomu prikazivanju lirskih momenata. Pak nije čudo, da isto opažamo i u epu ob Osmanu, najpače pošto je sam sobom predmet, koji je za glavni čin odabran ovomu epu, slaba epsko-dramatičnoga ustroja, malo prikladan krepkoj epsko-dramatičnoj formaciji.

Strofom 124 prelazi se na drugo mjesto, na protuakciju sultàne Mustafine matere i zeta mu Dauta (od 124 do kraja spjeva 192), istodobnu akciju Osmanovoj prikazanoj u 1—123. Kako ovdje, tako i u skupini II—XIII opisuju se gdje što jedna za drugom dvie uzporedo razvijajuće se sgode n. pr. ona dva puta Alipašin i Kizlaragin. I prelaz se ovdje od 123 na 124 stilistički izvodi onako, kako često i u II—XIII i u XVI—XX. — Mislim da je shodno, da odmah ovdje navedem razloge, koje za svoj nazor ob Osmanidi crpi iz prikazivanja Mustafine matere razprava g. Pavića. Ona kaže (str. 131—134): „U govoru Dilaverovu (II 25—55) odaju dvije stvari sasvim drugoga slabijega pjesnika, nego što bijaše, koji opjeva pjevanje XVI—XX. Jedno je, kako se u drugom pjevanju opisuje Mustafina mati (II 34—44). Napram ovom“ (doslovce citiranom) „smiešno-strašnom opisivanju *u saraju zatvorene* Turkinje, nema u pjevanju XVII 124 do kraja, gdje se opeta o Mustafinoj materi govori, ni spomena o takoj rugobi, pa ipak bi čovjek nakon pjevanja XIII, u kojem vrazi izlaze bunu dizati, mnogo bi prije čovjek nakon toga očekivao u XVII taki opis. Opis Mustafine matere u sedamnaestom pjevanju dolikuje pjesniku Gunduliću, onaj u drugom pjevanju pako odaje na sva usta pjesnika iz dobe drama Palmotićevih i koje mu bijahu suvremene .... Drugo što u govoru

Dilaverovu odaje drugačijega i slabijega pjesnika, nego što bijaše Gundulić, jest ta okolnost, što se u drugom pjevanju upravo Dilaver plaši te nakazne babe. Dilaver, koji se u XVII pjevanju ne boji ciele nabunjene vojske, taj da vjeruje i da se boji take vještice, ter da svjetuje cara, neka je zadavi, jer da bi mu mogla naškoditi. Silna junačina Dilaver da bude strašljiviji od dječaka Osmana, koji veziru srčan odvraća" (citira se II 120 i 121, gdje veli Osman, da se neboji vilinstva njezina). Pokazat će se, kolika je temeljitost ovoga razlaganja. — Oholoj materi Mustafinoj „pozliedi staru ranu" (što bješe razcaren Mustafa a zacaren Osman) „i muka joj je što *s careve zapoviedi od sina se je oddielila;* smrt mu sluti, *pročula bo bješe onada,* da sin joj stoji sried mjesta divjačna u jami". Te kitice 125, 126 već kao predprošlostan umetak nadovezuju na njeko predjašnje mjesto. Takova nema nigdje u I, ali ima jedno u II u prikazi vieća Dilaverova, hodžina i hadumova s carem. Na Dilaverov savjet, neka se umori Mustafa i mati mu i Dauf, odvraća Osman glede Mustafe, da ga neće dati ubiti „nu ću uzmnožit straže take dundu . ., da od zasjede svake opake utvrdit ću mú slobodu" (II 119). Dalje tu u spjevu II u strofah 125—131 u kratko se navode načini izvadjanja svieh ostalih zapoviesti i nakana carevih, naznačenih tik prije u njegovu govoru 116—124, samo se neveli posve ništa o kakovoj zapoviesti carevoj glede Mustafe, ali to evo veli Mustafina mati. To je očit osvrt XVII spjeva na II, te je očita neistina izreke u razpravi g. Pavića, da nijedna rieč, nijedna sgoda u XVI do XX neopominje na sadržaj spieva II—XIII. Što se pak ondje u II na potlanjem mjestu strof. 125—131 neveli sve, što bi se tu prema predjašnjemu strof. 119—124 moglo očekivati, to nije trag različitu pjesniku toga spjeva od pjesnika spieva XVI—XX, jer i u ovoj skupini opažamo gdješto isti pojav. Da sam prigodom spjeva II pravo označio protivnički sukob Osmana s Mustafinom svojtom, tomu svjedoče ovdje strofe 127, 128, veleći Mustafina mati, da je ona sbog Mustafina zatvora u tamničnu jamu — a to bješe careva prema krvavom savjetu Dilaverovu poštedna, za turske odnošaje blaga zapoviest — smišljala propast Osmanu, a sad pobuna vojske daje joj prigode izvadjati svoju nakanu. U strofah 122—147 umetak je opisni, biografija Dauta, uz onu sultànu glàvnoga u prikazi pjesni aktora proti Osmanu. Ovaj ovdje tolik opis njegova predjašnjeg života vjerojatno traži, da bude i o Mustafinoj materi njegdje u pjesni razmjerno obširan opis značaja i poriekla i razvoja života. A taj se nalazi u II u govoru Dilaverovu kod cara, u strof. 31—52, gdje

je doduše i fantastičnih oznaka o njoj kao vještici, ali je i mnogo posve realističnih, a s ovimi se posve slaže, što se ovdje u XVII o njoj govori ili što ona ovdje čini i kaže, samo je fantastični momenat u II o njoj ovdje izpušten. Posve pravo. Ovdje pisac sam realistički označuje i prikazuje, kakova jest i govori, a ondje u II Dilaver o njoj, — da ju strašnu i pogibeljnu caru prikaže i tim na nj djeluje, dakle ad captandum — iztiče *uz* mnoga realistična takodjer i vilenička njezina svojstva, ali kaže *višeput*, da je tako *glas* o njoj (II, 34, 38, 40, 41) a izrikom završuje Dilaver svoje karakterisanje Mustafine matere ovako u 51: „Sve se ovo o njoj kaže, sve ovako je l' nije li? Ja mniem, mnogo da se laže, nu se i istine vele veli." Dakle sam Dilaver podvojava jamačno baš o fantastičnoj strani one karakteristike, a i izvodeć ju češće kaže: „vele, glas je i t. d." Ima li dakle povoda, po tom govoru Dilaverovu, i po načinu, koji opažamo svud u pjesni, tražiti ovdje u XVII spomena o vještičkoj naravi sultàninoj? Odgovorit ću poslie. Premda pjesnik ovdje u XVII jasnom prikazom, ovdje u XVII 124 do kraja, potiskuje tu sultànu tako napried kao glavnu osobu od ovog časa u akciji proti Osmanu, ipak u spjevih XVIII, XIX, XX *nigdje više ni spomena nema o njoj*, ni posredna nekmoli neposredna, izrična spomena. Zar ćemo za to, po primjeru razprave g. Pavića, reći, da bi u spjevih XVIII—XX moralo biti spomena o njoj, kad bi ovi spjevi bili od istoga pjesnika, od kojega je XVII, pak jer nema toga spomena, to da nisu ni nemogu biti? Evo opet na kakove posve osnovane analogije dovode tvrdnje g. Pavića. U spjevih XVI—XX nema ništa više o Sokolici, koja bi branila Osmana ili tužila za njim, o Poljacih ima malo spomena, premda o njoj i o njih mnogo ima u spjevih II—XIII; jednako ni o Mustafinoj materi, koja bi dalje stojala u akciji za smak Osmana a za oslobodjenje i zacarenje svoga sina, nema u spjevih XVIII - XX ni riečce, u istinu ni riečce, premda se u XVIII—XX ima izvoditi ono, što ona u XVII zamišlja i Dautu naredjuje, dakle bi se moglo, i to nesamo prema prozaično-logičnoj, nego sbilja prema *estetičkoj* dosljednosti i saveznosti očekivati, pače zahtievati, da bude o njoj što i u spjevih XVIII—XX. Najpače u XIX kod prizora, gdje će buntovnici vadit Mustafu iz jame, mogla bi mati mu prikazana biti prisutna, da ga vidi, je l' još živ, i da pomaže, pak zatim u mečitu, „gdje od sve vojske čuvan tako (cieć pokoja) svu noć jednu cielu stojà" (XIX, 232). Ovako su *čuvstveni* povodi za Mustafinu mater, da bude tu, ako ne isti to bar svakako jednako jaki, koji su — po

g. Paviću (u programnoj razpravi str. 9) — za Sokolicu, da bude tu u XVI—XX uz pogibajućega dragoga Osmana. Što g. Pavić odatle, što Sokolice nije tu, premda jest toliko uz ili za Osmana u II—XIII, izvodi za spjeve ove naprama spjevom XVI—XX, imamo prema njegovu načinu zaključivanja razloga izvoditi i za spjev XVII naprama spjevom XVIII—XX iz one posve analogne okolnosti o Mustafinoj materi, i tako će kritika postići svoj podpun cilj, razderati će se i rudera Osmanide.

Kakvi su prelazi u II—XIII, takov je i ovdje prelaz na umetak opisni o Dautovu životu (od 131 na 132 — „*biše* rodio se") a od umetka opet na stvar, na posao Mustafine matere (od 146 na 147 — „tiem"). Onim opisnim umetkom Daut je jasno označen kao osebit turski tip, koji razlikujuć se značajno od ostalih u pjesni tipnih značaja turskih popunjuje karakterističnost prikaznu pjesni. Najsrodniji je sultàni Mustafinoj materi, kojoj on i jest orudje. Oboje su poturice, a baš oni krše Osmana, na što se jasno osvrće strof. 113 u epilogu XX. Rodom kršćanina bjehu ga djetetom zarobili Turci i rad ljepote caru Muratu poklonili, koji ga metnu u saraj, prozva „Dautom", učini svojim sramotnim miljenikom, uzvisi na vezirstvo, a sliedeći car Ahmet pozeti ga. Ni junačtvo ni kriepost, nego žensko lice njega podižè, a podržaše na časti sultàne. Ali s oholosti, opake ćudi i kradljivosti skinu ga car Ahmet. Po smrti ovoga Daut Mustafu brata Ahmetova diže na priestol, a sina Ahmetova Osmana ukloni. Kad pak Osman ukloni Mustafu i uzide na priestol, ukloni on i Dauta; nu sin Dautov vrstnik i mio drug Osmanov umoli se Osmanu te on opet učini Dauta za beglerbega Rumelije. Tako je označen taj osebiti turski tip, mnogo srodan Mustafinoj materi te za to njezin naravski saveznik; ujedno nam taj opis otvara jasan vidik u vladavinu tursku, a u njem se ipak njekoliko bar i ob onom kaže, o čem pjesnik u I, 11 i 12 reče, da neće pjevati. Toga Dauta pozva k sebi Mustafina mati na strašne dogovore. Što u XII Krunoslava Ugričić dolazi k Turkinji razgovarat, morda je to nemoguće bilo Gunduliću ter i to odaje „slaba poznavaoca turskih odnošaja." Ali u „Gundulićevu" spjevu XVII strof. 147 ide i dodje Daut „u ženski stari saraj" k Mustafinoj materi, „gdje ga ona zvaše"; dakako, da je pjesnik ovaj dohod motivirao „u gluho doba noći skrovno preko straže, ku prevari", ali je pjesnik i ono u XII motivirao, kako sam kod toga spjeva razložio.

Govor stare sultàne Dautu (strof. 151—179) izvrstan je, vrlo karakterističan, i prema njezinu opisanomu značaju, i prema značaju Dauta, i prema situaciji te nakani sultaninoj. Razne ona motive rabi jedan za drugim a sve to jače, da bi Dauta podbola na akciju krvavu, pravom lukavštinom haremske spletkarice, reć bi paklenskim oštroumljem, a upravo, kako kralj paklenikâ u XIII 72, slično ona kaže (strof. 177) „smetaj, svadjaj, buni, upi, nemimodji varke i sile.“ Oni razni motivi u govoru njezinu jasno sliedè ovako. Strof. 151, 152 ironija na Dautovu sadanju čast i vlast, od Osmanove milosti dobivenu, i to malenu, jer Dilaver — koji mu njekoč nije vriedan bio ni za konjuha biti — jamačno nije sad pod tom njegovom vlastju. Strof. 153—155 bruka na tu nikakovu čast, koju on ima zahvaliti bludu, koji tjera sin mu s Osmanom. Ovaj je rug tim ljući Dautu, što ga sjeća, kako je on njekoč mlad sticao časti. Strof. 156—162 strahovanje, da je i ona nikakova čast samo varka i zamka Dautu, car će ga to sigurnije skoro uništiti „uzvisit će ga vrhu zemlje s viencem — oko grla.“ Stròf. 162—164 poticanje ponosa; sav sviet ozvanja od sramote, koju je Osman stupiv na priestol nanio Dautu skidajuć ga s visokoga vezirstva; njemu, prije namjestniku a i zetu carskomu, nepristoji se biti ovako satrvenu. Strof. 165, 166: sad je sretna sgoda Dautu, nabunjena vojska će ga sliediti. Strof. 167—169 predlog akcije: neka sinu njezinu Mustafi slobodu i carstvo vrati, a Osmana ubije. Strof. 170—177 korist ogromna Dautu od takove akcije. Sultàna će Osmanovu braću poklati, Mustafa mrzižena umriet će bez sina, Dautovim sinovom pripasti će po zakonu priestol, a za živa Mustafe bit će taj samo po imenu car, u istinu će biti Daut car a ona carica. Strof. 178 zaglavak: dakle neka Daut radi, hitro, svakim sredstvom, jer svakoga se valja latiti, da se dobije carstvo od svieta; ali oprezno — „pače nastoj bit pravedan“ (lukava i h'mbena restrikcija). Očevidno je ovaj govor posve stvaran, jasno i vješto retorički razporedan, podpuno karakterističan, a nipošto nije „bezkrajna retorskoga patosa.“ I u njem ima gnomâ (strof. 155, 160, 161, 164) kakove njezinu značaju dolikuju.) Jedna (160), osebno uporavljena na Osmana i Dauta: „sad te penje, da iz višega dublje pak te satariše“, odaziva se jednoj gnomi u proemiju, a slično glasi i u strof. 159. Na II 33 opominje ovdje strof. 170; ondje veli Dilaver caru, da bi Mustafina mati braću mu poklala, a ovdje ona i za se veli, da će to učiniti. Skladno s mnogimi mjesti u II—XIII gdje Poljaci, Turci, pjesnik češće zovu djetetom Osmana,

ovdje ga sultàna tako zove 158, 162, a tako i ini protivnici koji put u XVI—XX. Primiera hyperbolam ima i u tom govoru. Strof. 162 „zamnjelo je polje i gora, *sviet vaskolik* buči okolo" o tom, kakovu je sramotu i nepravdu nanio Osman Dautu. Ovo je psihologički posve naravita hyperbolnost, i prema značaju i prema nakani sultàne. U strof. 153—156 kaže ona Dautu, da sin mu od Osmana za blud steče otcu milost, a malo prije u strof. 143, 144 veli sam pjesnik „Dautov sin, vrsnik mlada cara Osmana i drug mili u sva dila, viernom družbom, dvorbom dragom i krieposti *vriedn'om* svakom . . . umoli se, da car opet Dauta pomilova." Neprotuslove li kiticam 143, 144 kitice 153—156? Ad litteram da, ali to nije trag različitim pjesnikom, nego je jedan te isti pjesnik mogao imati psihologična razloga, da tako različito prikazuje na različitih premda posve blizih mjestih o istoj stvari. Jer na prvom mjestu govori pjesnik sám, te bud po istini bud idealizirajuć nemeće ljage na Osmana, a na drugom mjestu Mustafina mati ili pretjeruje i laže ili pak govori istinu, po svojoj intenciji, da razjari Dauta na Osmana. Protuslovne prikaze u pjesni nisu još protuslovja pjesnikova; n. pr. u dramah često prosudjuju razne osobe njeki isti značaj ili dogodjaj posve protivno svaka prema svomu gledištu, pak to nije nipošto protuslovje pjesnikovo. — Dojam sultànina govora na Dauta krepko se crta u strof. 179—181, prispodobom sličnom onoj u XVI 75, 76 samo obširnijom i silnijom, pak izrekom psihologički izrazitom „već (Daut) u srcu (t. j. u želji i misli) kupi, zove, buni, davi, kolje i pali." Brzina utiska i brzina spremnosti slikovito je posve iztaknuta, pa tako dolikuje smionoj naglosti i kratki odgovor Dautov (samo strof. 182—185, bez „bezkrajna retor. patosa"): „Na visinu carsku istom da se uzide, svi razlozi neka ginu, vjera i pravda po tlih ide. Ah, prie dodji čas ugodni, da ja ukažem sried bojnikâ, časni ljudi i slobodni kô svete se od silnikâ." (Nije li ovo, ad litteram uzev, protuslovno predjašnjim riečim: neka vjera i pravda po tlih ide?) Nu govorit djela gdje će, saviše su sve besjede: ostaj s Bogom, podjoh veće, car Mustafa da se izvede. Sutra nam je carstvo u ruci, sresti ću ga ja bez straha." Sasvim karakteristički podao je pjesnik sultàni podug govor, a Dautu posve kratak odgovor; ona lukavo svimi mogućimi shodnimi poticaji podbada Dauta, a ovaj se, „od prie užežen Daut vrli" (strof. 181) i hitro odlučuje i hitro izkazuje svoju odluku — koju će i izvršiti. Evo kako je posve neosnovan prigovor g. Pavića govorom u Osmanu: „da je *jedina* druga besjeda Dila-

verova u XVII nešto manje dugačka i nešto boljma u njoj rieči birane prema karakteru", a u svih drugih da je „bezkrajan retorski patos." — I već Daut u onoj odluci ode „brži vjetra plaha" a sultàna sve noći mira neima. Vješto je ta njezina situacija duševna opisana koncem spjeva, strofami 186—192, izvrstna je n. pr. u savezu s drugimi crta (191) „sad kraj vidi, sad se topi u pučini, gdje ni'e kraja."

Vrlo je značajno za slog i kompoziciju pjesni, kako ovdje na koncu XVII spjeva završuje pisac prikazu Mustafine matere. Dočim se tu razmjerno obilno (u sedam kiticah) opisuje duševni nemir njezin u noći poslie urotnoga s Dautom dogovora — koji je takodjer dosta obširno govornim oblikom prikazan —, poslie u svoj pjesni do kraja nema o njoj nigdje ni posredno ni spomena, premda je ona toli odlučan suradnik o propasti Osmanovoj, i premda bi se po čuvstvu il' interesu mogla očekivati prisutna uza sina najpače u XIX spjevu. Ipak ni da bi rieči o njoj, a eto ondje na koncu XVII onolik opis njezina nemira u noći. A što je ovaj važan za *čin, za razvoj čina?"* Posve ništa. Evo je u spjevih, o kojih ni razprava g. Pavića nedvoji, da nebi bili Gundulićevi, očit način Gundulićeva pjevanja. On epski posve malo i kratko prikazuje *razvoj glavnoga čina* i što je s njim u neposrednu savezu, ali ljubi obilno prikazivati duševne situacije to govorî to epskimi opisi — što smo češće u II—XIII opažali, a sad opažamo u XVI—XX. Zato u onoj i ovoj skupini toliko govore osobe, toliko je reflexijâ, opisâ duševnih stanja i t. d. Psihični, lirski, retorički momenti silno su premašni tu i tamo, nad samim činom, akcijom. U spjevih I, XVI—XX nalazimo značaj texture i pjevanja takov, da im spjevi II—XIII posve odgovaraju, kao tvorovi jednoga te istoga duha.

Nemari Gundulić presjeći onako nít prikaze sultanine, a nít prikaze Sokoličine on je — bar se razložito može tako shvaćati — prema svojoj intenciji na toliko estetički završio u IX spjevu, da, spomenuv Sokolicu još morda njegdje na shodnu mjestu u XIV ili XV, netreba se na nju povraćati u XVI—XX. Ako se izvadjanju prikaze Sokoličine prigovara nedosljednost, još se razložitije to može prigovoriti glede Mustafine matere, pak bi onda sliedilo — po načinu razprave g. Pavića — da je spjeve XVIII, XIX, XX drugi radio no koji je radio spjev XVII. Razložitiji bi bio prigovor glede sultàne već radi blizine i sadržajne uzke spojenosti onih zadnjih četiriju spieva, onda radi toga, što se ovdje peripetija i katastrofa *glavnoga čina* prikazuje, a na njih odlučno utiče

Mustafina mati, dočim je Sokolica, prema svój prikazi njezinoj, za glavni čin tek uzgredna osoba. Izvoditi pak različite pisce iz onakove bud sbiljne bud prividne nedosljednosti bilo bi posve netemeljito. Najviše što smo ovlašteni reći, jest to, da ima nedostataka estetičkih, i da je morda Gundulić kanio još izgladiti pjesan, ali nije dospio toga učiniti. Za Sokolicu lahko je mogao imati pjesnik ·. ıljana baš estetična razloga, da ju neprikazuje u XVI—XX, a morda je imao prilična razloga i za staru sultanu, da ju više neprikazuje u XVIII—XX. Što bi poetički tu vriedila ona? U XX nebi, pošto tu ima — po očevidnoj intenciji pjesnikovoj — djelovati na čitaoca sám Osman svojom propašću. U XIX bilo bi doduše mjesta prikazi njezine brižljivosti materinske, koje će biti u sultàne, makar je sebična, a baš i radi sebe njoj je i do sina. Nu morda se je pjesnik hotice uklanjao takovoj prikazi. On je valjda htio iztaknuti, a jest iztaknuo posve krepko, jadnost novoga turskoga cara: iz zverinjaka, iz jame kao zvier kakovu, luda ga vade pristaše -- kolika je to nehotična, a morda hotična ironija pjesnikova! Nebi li tu smetala majka Mustafina? A u spjevu XVIII i u ostalom XIX doduše bi bio mogao pjesnik prikazati sultànu u dalnjem joj radu *proti Osmanu*, ali tu je pjesnik imao prikazat nam potanje Dauta u akciji, kakov je, a onda je valjda navlaš htio, kontrasta radi, osobito zanimati čitaoca prikazom Dilavera i Begume, kako je to učinio. Prikazav ju haremsku spletkaricu i poticalicu Dauta u haremskoj skrovnosti, nije pjesnik, morda navlaš, poslie u javnoj uličnoj buni više dovodio nam pred oči Mustafine matere. Nu koja rieč spomena o njoj mogla bi ipak biti u XVIII i XIX; ipak nije — to je nedostatak, koji bi pjesnik bio *morda* još i odklonio, *ako* je nalazio u tom kakov nedostatak.

Što nema vieću kod cara Osmana prikazanom u XVII 1—123 baš nikakova pozitivna izrična posljedka u prikazi XVIII—XX spjeva, premda bi se to estetički posve razložito moglo očekivati i pače zahtievati, i što ni prikazi sultàne u XVII 124 - 192 nema u XVIII—XX nikakova, takodjer razložito estetički očekivana posljedka, nebudući tu nigdje ni spomena o sultàni: to su činjenice prikazne u spjevih, i od g. Pavića priznanih da su Gundulićevi, takove, da sasvim obaraju njegov zaključak taj, da zato, što prikazi sultàne kao vještice izvedenoj u II nema izrična posljedka iliti nema spomena, osvrta na tu prikazu u spjevu XVII 124—192, onaj II spjev nemože biti Gundulićev. Ako je ovaj zaključak osnovan, onda iz rečenih prikaznih činjenicah u spjevih XVIII—XX

naprama spjevu XVII valja bar jednako osnovano ako ne još osnovanije i zaključak taj, da spjevi XVIII—XX nemogu biti od istoga pjesnika od koga je XVII; ili ako taj zaključak ovdje nije osnovan, onda jednako pače još više nije osnovan za spjev II naprama spjevu XVII. Dakako g. Pavić nije se ovoj analogiji dozvao, ali tomu nije pjesan kriva, već površnost i neobjektivnost njegove analize spievâ XVII—XX, a u obće analize ciele pjesni, koje slog i kompozicija označena je u razpravi g. Pavića skrozimice što krivo što nedostatno i površno. Tako je u toj razpravi sama prikaza sultàne u II a i odnošaj te prikaze naprama XVII posve neistinito naznačen. G. Pavić veli, (str. 134), „da se u II upravo Dilaver *plaši* . . . da vjeruje i da se *boji* vještice sultàne . . . . silni junačina Dilaver strašljiviji je od dječaka Osmana, koji srčan veziru odvraća, da njega vilinstva sultanina nestraše.“ Ovo, u koliko se tiče Dilaverova straha od vještice, nije istinita reprodukcija *texta.* U II nekaže nigdje ni pjesnik o Dilaveru ni sam Dilaver o sebi, da se *on* straši, boji *baš vještice* sultàne, nego u textu spjeva II stvar je inako. Dilaver, „pokli začù prešne odluke mlada cara (putovati u iztok i t. d.) svedj nahodi u pameti veće sumnje, vrlie strahe, da nemože tiem neg rieti carske sprave sasma plahe; zato prie neg se krene mlad car izvan Carigrada, podiže se (Dilaver), da spomene (caru), *što ga straši i prepada*“ (strof. 14—16). Tako pjesnik govori o Dilaveru, a evo što *Dilaver zatim govori caru.* Spominje neposluh vojske (pod Hoćimom) i posljedicu tomu, poljsku pobjedu, za to treba „da tko jednom zla okusi, drugi put ga tja previdi“ (28). Kako je jedno sunce, tako je ili treba da je jedan car (29). „Mustafa ti dundo živê i s njim mnozi u željenju, s nove tvoje suprotive (poraza od Poljaka), da opet na taj stol ga uzpenju (30). . . . Mati Mustafina, žena ohola, nemisli ino, neg uzvisit sebe i sina (31). I da joj se to kad sbude — višnja ukloni kob desnica! — nebi ošla tvorbe hude, za utvrdit se viek carica (32). Bratju bi ti bez milosti podavila, neka u tmine iz svjetlosti i drugi put nebi upala (33).“ Ovako Dilaver caru označuje sultànu posve realistički; ovo on *tvrdi* i ovoga se on boji, što jasno naznačuje riečmi „višnja ukloni kob desnica“ (t. j. „tu moju kob iliti slutnju“, ili pak „takovu tvoju kob“). Kiticom sliedećom 34 uvesti će Dilaver svoje označivanje sultàne kao vještice ovako. „Vele ona zna i smie, *vele se o njoj pripovieda,* šapat, žamor vàs umie vilovitieh od besieda (34). Ona sama u najglušje doba od noći, kad zasjede ké zapina zovuć pakó k svój pomoći“ (35), „crnim prutom krug

oko sebe učini" (36), „pak sve nakazni i sve srde" k sebi zove (37). „*Glas je*, da ona od djetinje puti pomás kuha i t. d." (38, 39). „*Rieč je*, da prie čarajući glád ti u vojsku poslà iz pakla, ki ti veće neg mogući mač poljački vitêz zaklà" (40). „Vileñika roditelja, vješticu joj mater *glase*; na granicah od Erdelja u Ugrovlasieh rodila se (41). Od njih na zó put se stavi" i t. d. u strof. 42, 43, 44 dalje Dilaver njezina vještička djela označuje. Dakle Dilaver označuje sultànu kano vješticu u strofah 34—44, ali nigdje tu izrikom neveli nit da *on* vjeruje u njezino vještičtvo nit da se *on* boji nje kao vještice. Izrikom *uvodi* on tu prikazu izjavom, da je to *glas* o njoj („vele se o njoj pripovieda" 34), a tečajem prikaze povraća se u razmacih tri puta na tu izjavu („glas je" 38, „rieč je" 40, „glase" 41). S toga očito nema u textu povoda tvrditi, da bi se *morala* prikaza u 34—44 razumjeti tako, da Dilaver sám vjeruje; prema textu više je povoda takovu tumačenju, da Dilaver, navodeć glas o njoj i četiri puta iztičuć da je to glas, valjda sám nevjeruje u taj glas, nego govori o njem caru, da, prikazujuć mu sultànu i realno, u istinu, i po glasu najstrašniju, to jače na cara djeluje i za svoj predlog ga predobije.

U sliedećih šest kiticâ (45—50) označuje Dilaver sultànu opet samo realistički, popunjujući realističnu karakteristiku, koju je bio počeo u strofah 31—33, a ni jedanput u tih šest kiticâ neveli: glas je, ili: rieč je, dakle on *tvrdi* dolazeće tu realistične oznake: da je Mustafina mati odmetna kaurkinja, a sad nevjerna turkinja, tlači svaku vjeru, sama si je bog, „ljubi sina, u koliko po njem se uzda sviet vladati, i za to steć, nijedno priko djelo izvršit ne krati; do carskoga stola, odkli pade, da uzrasti ne gleda ohola vjere ni časti; neliepa, hitrosti zna, koiem' se vid zasliepi; ugrovlaški vojevoda" (povraćajuć se na strof. 41) „pokloni je caru Mahumetu, tvomu (Osmanovu) djedu". Budući da se ote realistične oznake u jezgri slažu s kraćimi a takodjer realističnimi u strof. 31—33; budući da istom poslie ovih strofa Dilaver baš oznaku sultàne kao vještice uvodi riečmi: „vele se o njoj pripovieda"; budući da samo u deset strofah ove fantastične oznake kaže „glas je", „rieč je", „glase", a niti jedanput takova izraza nerabi ni u onih početnih triju ni u ovih potlanjih popunjajućih šest realistično-označnih strofah: to je razloga strofu njegovu 51, kojom on završuje cielu karakteristiku sultàne, a koja glasi: „sve se ovo o njoj kaže, sve ovako je l' nije li? *ja mniem, mnogo da se laže*, nu se istine vele veli" — razloga je ovu strofu shvaćati tako, da Dilaver glase o *vještici* sultàni drži za laž,

a za istinu one realistične crte. Poslie ove izjave predlaže caru „tiem potrebne tri stvari svjetujem tvoje carstvo sada“ (52), ako mari car poći u iztok: prije umoriti Mustafu, mater mu i Dauta zeta (53, 54). Nije dakle nipošto u *textu*, da Dilaver sám vjeruje u vještičtvo sultàne, ni da se sam nje kao vještice boji, ni da svjetuje caru zadavit ju samo za to, da mu nebi vještičtvom svojim naškodila, nego on *straši* mladoga Osmana, i to ne samo vješticom nego i političkom, himbenom, vladohlepnom, na svako krvavo djelo gotovom spletkaricom sultànom, koju će „mnogi u željenju da opet na priestol uzpenju Mustafu“ podupirati, ako iz Carigrada u iztok ode Osman, neumorivši Mustafu i nju. Razprava g. Pavića očevidno posve izopačuje što izrični što jasni sadržaj i smisao Dilaverova govora caru u II. *Ako* je ovdje u II „silni junačina Dilaver strašljiviji od dječaka Osmana“ za to, što ovaj Dilaveru „srčan odvraća“, da se nečudi mržnji sultàne na se i da nemari za njezina vilinstva nit se on njih straši (a „*sudjena mi ne bud šteta*“ II 120, 121): onda je i u prikazi vieća u XVII spjevu junačina Dilaver strašljiviji od dječaka Osmana, budući da onaj najvećom snagom, strašeć nagovara Osmana, neka dade buntovnike pomoriti, inače da će oni sad zahtievajuć glave savjetnikâ poslie njegovu glavu poraziti, a naprotiv Osman, neslušajuć Dilavera, neće tako, nego hoće velikodušno oprostiti buntovnikom, a na to Dilaver zavapi: „*hude kobi, prieka sluta (moga?)* carsku glavu Višnji ukloni“; strašljiviji je Dilaver od Osmana i u strofah zatim 120—123 spjeva XVII, budući da Osman daje jaku stražu Dilaveru, a taj ju, kako iz XVIII razabiremo, prima, dočim sam Osman „bez svake straže ostà.“ G. Pavić dakle krivo tvrdi, da je značaj Dilaverov različito prikazan u II nego li u XVII, i to tako različito, da samo ova prikaza dolikuje Gunduliću a ona da *mora* biti od njekoga drugoga slabijega pjesnika. A u II i u XVII savjet je Dilaverov caru istoga duševnoga značaja i smjera, oba su prema krvavoj gnomi, koju kruti Dilaver u XVII 49 kaže: „a najjače carstvo svako satrt će se s razspa plaha, ako ogradjeno od svud jako nije od bojazni i od straha“. Ali za to nit je u II nit u XVII Dilaver strašljiviji od Osmana, dapače baš on je čovjek željezan i krvav, a providan, dočim je Osman blag, pomirljiv, velikodušan, ali i presamosviestan, preohol, neoprezan i neprovidan jednako u XVII kako u II, nu za to nipošto nije srčaniji od Dilavera.

Nu da i jest istina — što nije —, da po prikazi spjeva II upravo sam Dilaver „vjeruje i boji se take vještice“, ipak nebi bio osnovan

zaključak g. Pavića, da takova prikaza u II o Dilaveru „koji se u XVII ne boji ciele n· bunjene vojske", „odaje drugačijega i slabijega pjesnika (spjeva II) nego što bijaše Gundulić (pjesnik spjeva XVII)". Psihologički je posve moguće, da se velik junak ne boji ciele protivničke vojske a da se boji čarobnice, u obće da se boji kakove nadnaravne ili tajne moći. Da je to moguće, to tumači psihologička nauka, a da tako i biva, to dokazuju mnoge realne činjenice, kojih ne trebam ni napominjati; u pjesničkih prikazah ima pak takovih činjenica (kod Tassa, Virgilija, Shakespeara) toliko, da si je i Gundulić mogao dozvoliti takovu prikazu. A kad bi i bio nesklad u prikazi značaja Dilaverova po spjevu II naprama spjevu XVII, nebi to nuždno bio znak različitih pjesnika, nego isto tako moguće pogreška jednoga pjesnika, psihologički moguća i znamenitu pjesniku.

Gundulić oponaša češće u spjevih I, XVI—XX Tassov oslobodjeni Jerusolim; u ovom ima čarobnicâ i t. d. dosta; onda je posve vjerojatno, da je isti Gundulić mogao za spjev II oponašati Tassa i u prikazi čarobnice, a nepostoji apodiktična nužda, da ova prikaza „odaje na sva usta pjesnika drugoga, pjesnika iz dobe drama Palmotićevih, i koje mu bijahu suvremene". I ovako još ostaje Gundulić umjereniji od Tassa u porabi vrhunaravnih prikaznih predmeta; jer dočim Tasso neposredno sám epski prikazuje i to veoma često i obširno čarobnice i u obće vrhunaravna bića i pojave, to Gundulić tek posredno, samo u psihičnom reflexu, u Dilaverovu govoru, u Dilaverovu strahovanju cara prikazuje čarobnicu sultànu, pak onda samo još u XIII epskom prikazom uvodi kralja paklenika govoreća i zatim kratkom epskom prikazom naznačuje rezultat toga govora, uticaj u realni čin pjesni. Što se u XVII sultàna neprikazuje kao vještica, to nije nuždno znak, da je samo XVII od Gundulića, a da II nemože biti od njega. U XVII prikazuje ponajprije *pjesnik* neposredno sám epski sultànu, zatim isto tako Dauta, pak njihov sastanak i onda prikazuje sultànu samu govoreću. Nije to nikakova nedosljednost pjesnikova, što *Dilaver* govoreći prikazuje sultanu *po glasu* i po *svojoj* misli i kao vješticu i (jednako obširno te krepko) kao realističnu smrtonosnu zasjednicu Osmanu, a što ju *pjesnik* i ona sama sebe govorom svojim u XVII prikazuje samo u onoj drugoj realističnoj, a ne i u prvoj fantastičnoj strani. U XVII *pjesnik* govori o Dautovu sinu posve drugačije no sultàna; u I govori Osman o sebi posve drugačije no što o njem govore buntovnici u XVI, Daut u XVIII, i nego što *pjesnik* o njem go-

vori u I i u XX (o taštoj nerazbornoj oholosti njegovoj), pak onda Osman sam govori i odlučuje o spaholjanih i janjičarih u I drugačije nego li u XVI, najpače nego li u XVII i XIX. Ako je ona razlika prikaze sultanine u XVII naprama II nuždno trag različitih pjesnikâ, onda se porad isto takovih razlikah prikaznih o istih osobah iliti predmetih u I te XVI—XX razpadaju na komade i ovi spjevi. Argumenti g. Pavića ili ruše sami sebe ili ruše i njegova jedinstvenoga „Osmana". Ali sbiva se ono prvo. Malne svako i sljednje estetično i psihologično, a i dosta mnogo gramatično te stilistično shvaćanje prikazâ Osmanide posve je krivo u razpravi g. Pavića; tako i ono glede prikaze sultanine, da je ono mjesto u Dilaverovu govoru o vještici sultàni „smiešno-strašno opisivanje u *saraju zatvorene* Turkinje". Tko hoće uhoditi u trag ovomu sudu o „smiešno-strašnom" i znamenu ovih g. Pavićem podbrisanih rieči, razmatrajući sam text II i XVII spjeva, uvjerava se, da g. Pavić i tu izopačuje smisao Gundulićeva texta.

XVIII spjev vraća se na prikazu nabunjenih, koje pjesan ostavi u XVI spjevu, a sav XVII spjev samo posredno o njih radi, u reflexu Osmanova vieća i u reflexu dogovora urotnoga sultanina s Dautom. Istom dan svanù (valjda izza one noći u XVII), nabunjeni skupiše se u sbor cjeća dogovora" (1, 2). O sadržaju važnih kitica 3, 4, 5, 6 već sam govorio, nu s njekoga pogleda opet mi je navesti strofu 5, gdje nabunjeni zakonjake pitaju: što li ide cara, koji *mješte robinj* u saraju tri ljubovce prave osvojì, *da s njim pored sviet vladaju.*" Po ovih riečih povod je srčbi nabunjenih sbog triju ljubovca pravih to, što će i žene vladati unapredak. U XVI 31 pjesnik sam navodi, da se oni tuže, *što će car svakoga robiti*, uzimljuć si gospodske svietle *kćeri* za carice. Evo tu je naznačen drugačiji motiv srčbi nabunjenih. Aliaga u svom odgovoru XVI 61 shvaća isti motiv, koji je u strofi 31, veleć: „mi robovi da li svoji (carevi) dostojni smo carskih kćeri, a car, pod kiem vas sviet stoji, (hyperbola kakovih je u II—XIII) pastiricom da se vjeri?" Ali u XVIII 17 Daut govoreć nabunjenim o krivinah carevih kaže: „tri robinje, tri carice on postavi na priestol uza se, i *klanjajuć žensko lice rob pretvori od cara se.*" Tu je opet drugačiji motiv srčbe, iliti drugačije je prikazana krivina careva. Izmedju spomenuta tri mjesta postoji bar toliko ako ne veće protuslovje ad litteram, koliko izmedju „izabiranja i grabljenja djevojaka." Hoćemo li poput g. Pavića reći: da ona tri mjesta nemogu biti od jednoga

pjesnika, il' moraju biti od slabijega no što je Gundulić? — a ovo su spjevi XVI i XVIII, jedinstveni Gundulićevi!

Ovdje se jasno vidi, kako valja ne na puke rieči, nego na psihologične okolnosti paziti, inače izadje shvaćanje pjesni posve krivo. Razne osobe a i iste osobe različito misle ili bar govore o istoj stvari, prema raznim situacijam, prema raznim nakanam svojim. Ako ima toga u pjesnikovih *prikazah*, onda to nije nipošto protuslovje *pjesnika* sama sobom ili protuslovje pjesni same sobom. Nazori razprave g. Pavića dali bi dosta povoda razdiranju baš spieva I te XVI—XX na komade. Vidili smo, kako u XVII Dilaver i Husein pred carem u uvodih svojih govora iztiču svemogućtvo cara: „pred kim i krunjenik prostrt na tle trepti i čezne". Daut ovdje, posve naravski, prema *drugačijoj* situaciji i nakani i shvaćanju svome drugačije govori o caru „da je nekrepak te njim svaki vjetar vije" (XVIII, 16). Ali u mieni mislî malo poslie (u strofi 24) kaže Daut o snazi cara ad litteram posve inače, spominjuć nabunjene na lanjski Hoćimski poraz: „ . . . diete tašto, plaho i vrlo kad pó svieta skupì ujedno, i svój vojsci jedno grlo priklà i carstvu svom' neredno" (nješto inače kaže carev pristaša a koritelj nevaljalih janjičara i spaholjana Alipaša u svom govoru IV, 7: „sto jezikâ, sto narodâ u jedno se stà s pó svieta, mač poljački smrt sviem podà, a grob ova zemlja kleta; pjesničke su hyperbole, kako vidimo, jednakoga kroja i malne jednako česte ko u II—XIII tako u XVI—XX). Tko da je kriv porazu Hoćimskome, to različito shvaćaju razne osobe u govorih svojih. U I Osman govoreć sobom krivi janjičare i spaholjane, tako i Dilaver u XVII govoreć pred carem, gdje bez hvastanja hvali se sám kao spasitelj Osmanov u onoj bitci; isto i pjesnik o njem kaže epski u I, 88. Inače, posve psihologički naravito, govori ovdje tim nabunjenim vojnikom Daut; on svu krivnju svaljuje na cara izrikom, a jasnom aluzijom i na Dilavera (XVIII 35, 36, nespominjuć ali misleć njega kako i u strofi 16, a poslie se u pjesni vidi kako Daut kipi mržnjom baš na Dilavera). Upućujem na ono prijašnje mjesto analize, gdje je govor o zaključivanju g. Pavić iz razlike medju „izabiranjem i grabljenjem djevojaka" za nesklad spieva VII i VIII sa II.

Čim zakonjaci na upite nabunjenih odvjet daše, da to nije car, koji onako kako Osman stare turske zakone gazi, „diže se Daut da besjedi usred vojske" (7). U strofah 8—11 epski je opis strastnoga duševnoga stanja Dautova; doduše taj opis je razmjerno kratak, ali je značajno, da pjesnik ni rieči nekaže o *činjenici*,

kako je Daut došao amo u nabunjeni skup — (to se doduše razumie iz saveza sa drugim odsjekom spjeva XVII) — a četiri kitice troši na crtanje *duševnoga* stanja Dautova. Sliedi govor Dautov nabunjenim u strof. 12—45. Za istinito upoznanje sloga i sastava Osmanide mnogo vriedi ovaj govor. Već sam prije napomenuo, da se je u ovom govoru povadjao Gundulić za jednim govorom u Oslob. Jerusol. — potanje podatke navesti ću u drugom dielu; a pošto je ovaj spjev i po razpravi g. Pavića Gundulićev, onda prema tomu nije ni u spjevih II—XIII povadjanje ove pjesni za Tassovom nješto negundulićevsko. Kako u onih spjevih, tako i u ovom govoru Gundulić neoponaša robski Tassa, nego prilagodjuje posve situaciji svoje pjesni, svomu Dautu prikazu Tassovu. Dautov govor ni s daleka nije ni „bezkrajna retorskoga patosa“ ni nekarakterističan, dapače on je baš jedan od najizvrstnijih govorâ u svój pjesni. Izvrstno je karakterističan to sadržajem to oblikom, i prema Dautovu značaju, i prema zadaći njegovoj, koju mu je u XVII namienila stara sultàna, i prema situaciji. Retorički je veoma vješto razporedan i proveden, retoričke su u njem figure onakove oživljujuće, koje su baš shodne prema strastnomu biesu Dautovu i njegovoj nakani razdražiti nabunjenike na cara i careve ljude. Taj govor može služiti za vježbu učeniku retorike i deklamacije. Bio bi žalostan testimonium paupertatis za duševnu sposobnost našega naroda, kad Gundulić usred onakova javnoga i prosvjetnoga života dubrovačkoga, koji je znamenito prijao razvitku vještine govorničke, nebi bio mogao u svojem epu drugačije nego malne same bezkrajno-patetične i nekarakteristične govore izvesti. Na sreću nije sama Gundulićeva pjesan ništa kriva onoj oštroj odsudi izrečenoj u razpravi g. Pavića.

Moj sud o vrstnoći oblika ovoga govora podkriepit ću navodî na drugom mjestu; ovdje ću samo o sadržaju njegovu glede na saveznost pjesni nješto još napomenuti. Daut nadovezuje opet na većinu buntovnih tužba iz spjeva XVI — o kojih u XVII nije bilo spomena, a i na predjašnja pitanja buntovnikâ na početku ovoga spjeva, sasvim shodno, jerbo to služi njegovoj svrsi. Zatim sravnjuje — skrećuć u kratku apostrofu (strof. 20—22) — dobro postupanje starih cara prama vojsci sa zlim Osmanovim prama njoj, mjestimice hyperbolno pretjerujući prema intenciji svojoj; u I čusmo cara Osmana, kako sravnjuje stare dobre vojske sa sadanjimi nevaljalimi. Svaki po svoju. Posve je značajno, da zatim Daut obširno govori o lanjskom (Hoćimskom) porazu, njegovoj sramoti i ubitač-

nih posljedicah (strof. 23—38), kriveći dakako cara Osmana. Sramotnomu sebičnjaku, nikakovu patriotu Dautu dolikuje, da onako obširno oživljuje u pameti nabunjenikâ sliku bojne sramote turske; po tom je posve pravo učinio pjesnik, da se *nigdje* u XVI—XX toliko nepovraća na Hoćimski poraz, koliko u ovom govoru Dautovu. A što ovdje Daut u oči janjičarom i spaholjanom govori o strahoti i sramoti onoga poraza — to ovjerovljuje dotične prikaze epske pjesnikove, Alipašine i poljske u II—XIII, odbijajuć dakako na dolikujuću ovoj situaciji lažljivost Dautovu, što on na cara (prozirno i na Dilavera) svu krivnju svaljuje. I ovaj govor svojim sadržajem o porazu lanjskom pokazuje netemeljitost tvrdnje g. Pavića (u programnoj razpravi str. 9) da je nespominjanje sklopljenoga carem *mira* s Poljskom medju motivi bune ovdje u XVI—XX jedan znak nesaveznosti ovih spieva sa II—XIII. Daut govori nabunjenim spaholjanom i janjičarom medju iniem: „od tada (od poraza „lanjske jeseni") nas svedj bič bije, zemlja 'e gladna, nebo u gnjivu, iztočni opriet zmaj nesmije sjevernom' se orlu sivu (sic!); tursko ime, jur (njekoč) od slave, od pogrde ostà svietu . ." (37, 38). „Jer vojnica ona utečè (pod Hoćimom), da 'e nesieku poljski mači, ište (sada car), da je on izsieče i porazi i potlači" (31). U strofah 26—28 veli, da su od tada turske države opustile, krajine bez vojnikâ, majke cvile za posječenimi sinovi, otci bez djece i bez hrane, sestre nariču braću mrtvu, nevjeste su udovice, „tko ni'e mrtav dno tamnice, u verigah robstvo tjera". Ova plačljiva Dautova prikaza odaziva se prikazam u spjevih II—XIII, najpače onoj o veselju svega puka carigradskoga na glas o miru s Poljskom (u XII 4—9). O neratobornosti, mekoputnosti, blago- i častohlepju sadanjih Turaka mnogo je govorio car u I; a tužbe buntovnikâ na cara u XVI (i odziv njim u ovom govoru Dautovu) jesu pretežno blago- i častohlepne, nipošto ratoborne. Kako da onda zahtievamo za dosljednost i saveznost pjesni, da bi se u XVI—XX nabunjenici, morda baš i Daut sám razjarujući ih na cara, tužili na sklopljeni *mir*, kad vidimo, što ono govori Daut nabunjenikom? To bi bilo posve neumjestno, ali je umjestno, t. j. situaciji te značaju i Dauta i nabunjenikâ, te i nakani Dautovoj primjereno, da on što strašnijom, dakako gdješto i hyperbolnom slikom *poraza* Hoćimskoga i njegovih ubojitih posljedica za blagostanje pučanstva i obstanak vojske turske razjaruje proti caru, kriveći njega za poraz i za one spomenute mu posljedice domaće.

Još ima nješto u govoru Dautovu, što osvjetljuje način shvaćanja i zaključivanja u razpravi g. Pavića, glede onih kobnih već češće spominjanih „cielih tjelesa sledjenih". Naime u V 5—14 opisujuć pjesnik putovanje poklisara Alipaše preko Hoćimskoga bojišta kaže, kako paša „proz gomile turskieh kosti jaše, skorenih suhih ruka i usahlih crnih glava" vidi, pak „često ciela još tjelesa, sledjena u krvi i smrznuta, nastupajuć s konjem splesà sjemo tamo preko puta". O tom razprava g. Pavića (str. 128) kaže: „Hoćimska bitka bijaše mjeseca srpnja 1621", (na str. 113 veli ta razprava, da je ta bitka počela koncem kolovoza o. g. a svršila 24. rujna; *moraju* se onda iz protuslovja *rieči* u pjesni izvoditi dva pjesnika?) „paša je na onom putu mjeseca ožujka 1622; pak kako da još poslje punih 5 mjeseci nalazi na bojnom polju *cadavera* palih Turaka? Gori spomenute rieči naime ne mogu značiti skelete, nego upravo cadavera". Na strani 144 opet kaže razprava: „...Rekli smo, da je to (ono „često još ciela i t. d.") nemoguće, ako paša jaše u vrieme, u koje bi po Osmanidi imao jahati. Sve je u redu, ako si ove verze pomišljamo u Gundulićevoj Vladisaviadi, u kojoj pjesnik opjeva li hoćimsku bitku". Na drugom ću mjestu pokazati, kako si je ova argumentacija sama sebi splela logičku zamku. Ovdje navodim Dautove rieči u „Gundulićevu" XVII spjevu. I ove su isto onakova retorična, patetična, i baš za to mjestimice paradoxna, hyperbolna kroja kako one u V, za to ih je krivo shvaćati li strogo realistički, valja ih pretežno shvaćati prema poetici i prema naravi pjesničke u obće, a naposeb Gundulićeve kićene dikcije, ne pako prema zakonom putrefakcije, koji bog zna da li su Gunduliću pjevajuć bili, a da li komu estetičkomu kritiku danas odsudjujuć Gundulića mogu biti sviestno na pameti. To ostavljam onoj razpravi. Na lanjski rat Daut već počima u svojoj apostrofi davnim carem (u 21, 22) šibat, veleć, da „diete (Osman) s prieke želje viteze (janjič. i spah.) kolje i davi... ter ih samo s sobom vodi, neka ginu posried boja, gladni u kopnu, žedni u vodi, (retor. figura paradoxon) goli u mrazu bez pokoja." Pak nastavlja izrikom govoriti o Hoćimskoj bitci: „Ah, spomen' se svak, i žali lanjsku jesen: jao, kolici od leškieh su mača pali turski pješci i konjici. Diete (Osman), kad pó svieta skupì ujedno, i svój vojsci i carstvu svom jedno grlo priklà, (u tom je i hyperbola i metafora i metonymija; hoćemo li ju realistički shvaćati?), na očiuh kad sviem nami — ah! vidjenje strašno dosta! — turski mjesec pod nogami krstjanskomu križu ostà." (23, 24, 25). Skrenuv u strofah 26—28 pogled

biedi na domu rodbine palih vojaka, povraća se preko prelazne misli na koncu strofe 28 strofom opet 29 na sliku lanjskoga boja i bojišta: „Od turačkieh cviet mladića — kieh Kozaci i još kolju — zvierma i pticam leži pića (hrana) na bogdanskom ravnu polju. Bez ukopa tieme sada tužni ostatak, gdle kosti, vjetri nose, plešu stada, móre izmeće bez milosti,“ Ako se ovo sravni s prikazom pjesnikovom i Alipašinom vidika na lanjskom bojištu pod Hoćimom, kojeno je „na bogdanskom polju“, u spjevih III 80—88, IV 2—10, 119—121, V 5—14: opaža se jednako retorična, patetična, hyperbolna dikcija, donjekle i iste misli. Naravska je ta jednakost takove dikcije; u III, IV, V hoće pjesnik i Alipaša, a u XVIII ovdje hoće Daut *potresti* slušaoce, svaki dakako prema svojoj psihagogičnoj svrhi. Tko hoće potresti, ne bira svedj rieči prema realnim istinam, nego makar i pretjeruje, pače redovito pretjeruje. Ako je maštu slušalaca već razigrao i za sobom poveo govornik, pjesnik, onda može i kazivati proti realnoj istinitosti, a da nenailazi na nevjerovanje slušalaca. Retoru nije do istine, nego do vjerojatnosti. Načela grčkih sofista retorâ i borba Platonova proti njim i poeziji puti na to, da nevalja pjesničko-retoričke prikaze, glede njihove estetičke strane, mjeriti prema istinam budi koje god struke; a tako nam nevalja ni onih rieči u spjevu V mjeriti prema, recimo, istinam prirodoslovnim, ako ocjenjujemo estetičku vriednost pjesni, saveznost njezine kompozicije. Nego po načinu g. Pavića isti bi kronologički nered izašao za „Osmana“ po onom Dautovu mjestu spjeva XVIII, koji ondje za „Osmanidu“ po spjevu V, te bi prema zaključivanju g. Pavića sliedilo od tuda, da ni XVIII spjeva nije mogao Gundulić načiniti kao savezan i skladan dio savezno provedenih spieva I, XVI—XX, nego da je i taj spjev radi kronologična nereda, koji po njem nastaje naprama spjevu XX, potlanja ukrpina bud Gundulićeve bud ruke njekoga drugoga pjesnika. Na strani 130 svoje razprave kaže g. Pavić, da je 20 svibnja 1622 u Carigradu pogubljen Osman, a drži, da si i u prikazi pjesni u spjevu XX imamo misliti taj datum. A po prikazivanju spjeva XVIII, XIX i XX imamo si — to je sigurno — misliti katastrofu Osmanovu samo za njekoliko dana kasnijom od onoga Dautova govora u XVIII, tako da prema računu g. Pavića njegdje mjeseca svibnja g. 1622 Daut govori spaholjanom i janjičarom: „od turačkieh cviet mladića zvierma i pticam *leži pića* na bogdanskom ravnom polju“. Ta „pića pticam i zvierim“ bit će pak jamačno, rabeći rieči g. Pavića, prije „cadavera“ nego li „skeleti“ turskih mladića? A to, po

računu onom, mjeseca svibnja 1622, a bitka se je svršila na bogdanskom polju koncem kolovoza 1621, dakle „pića pticam i zvierim“ leži na bogdanskom polju ne samo „poslje punih 5 mjeseci“ kako to za spjev V računa g. Pavić, nego i poslie više od „5 mjeseci.“ A „to je nemoguće“, dakle spjev XVIII, u kojem stoji ona strofa Dautova, nemože biti savezan dio jedinstveno-savezne radnje „Osmana“, te se nerazpada samo „Osmanida“, nego se razpada i „Osman“ s takova kronologična nereda na razne komade različitih pjesnika. Da se odvine ovaj zaključak, analogan onomu glede Osmanide radi V spjeva, valjalo bi dokazati *nemogućnost*, da bi rieči u XVIII „pića leži“ značile „cadavera“, a nuždu, da znače „skelete“ — ja mislim, da je po samom textu mnogo naravnije shvaćati kao „cadavera“ nego li kao „skelete“; ili bi pak valjalo dokazati, da se „pića leži“ odnosi nuždno samo na one, „kieh Kozaci i još kolju“ — ja mislim, da je baš očito parentezni znamen tê relativne izreke nedvojben znak, da nepostoji ovakav odnošaj, nego da „pića leži i t. d.“, da u obće strofa 29 — odbiv parentezu o *sadanjem* klanju — nadovezuje opet na prikazu lanjskoga klanja i njegova „vidjenja strašnoga“ u strofah 23—25, te od toga lanjskoga klanja, od „palih turskih pješaca i konjika“ sada — poslie više od 5 mjeseci — „leži pića i t. d.“ Spomenutu to nemogućnost to nuždu značenja texta ovdje u XVIII dokazati ostavljam onomu, koji bi htio odvinuti analogiju onoga zaključka glede „Osmana“ naprama zaključku glede „Osmanidé“. To ja ostavljam tim slobodnije, što dakako sav onaj govor o „kronologičnom neredu“ a najpače zaključak onakov iz ovoga nema nikakova osbiljna znamena kod estetičkoga sudjenja saveznosti pjesni, pače nema ni podpuna povoda u pjesni samoj. U njoj se nigdje, ni u XX, nekaže nikakov naročito „datum“ smrti Osmanove — taj „datum“ unosi tek g. Pavić u pjesan valjda iz svoga provodiča poviestnika Hammera; nit stoji igdje u pjesni izrikom datum „ožujak“ za onaj prizor Alipašin na bogdanskom polju pod Hoćimom u spjevu V, u pjesni samoj stoji III, 1 „svrha mrazne zime“, kad iz Carigrada polazi put Varšave Alipaša, komu „na Njesteru“ t. j. na lanjskom Hoćimskom bojištu poslie onoga u V opisanoga prizora „cielih još tjelesa i t. d.“ „trinesta svanu zora“ (tako broji g. Pavić ne jedanput, dočim oba dosadanja izdanja pišu tridesetu zoru, a tako i akademičko izdanje, gdje se za samo „dubrovačko izdanje od 1826“ bilježi u opazci „trinesta“); u pjesni stoji samo jedan izrični datum u IX 11—13 „svrha kolovoza“, a izza ovoga u sliedećoj kitici ne izrikom nego jamačno

koji dan na toj svrsi kolovoza kao godišnji dan lanjske pobjede Vladislavove pod Hoćimom. Osim u IX 11—13 nigdje nas pjesan u I do XX neopominje na naročit kakov „datum“, nego češće samo obćenito govori o Hoćimskom porazu kao lanjskom (tako i u XVIII), i jedanput o svrsi mrazne zime. Pošto pjesnik nepiše povjestničke razprave, koja bi nastojala o kronologičnoj točnosti i izticala ju, to se njegove prikaze niti neimadu tako strogo po kronologiji mjeriti, a najpače je posve neumjestno odatle, što se *kombinacijom* računskom potlanjega kritika, recimo, sbiljan kronologički kakav nered odkrije u prikazah pjesni, posve je neumjestno, velim, odatle izvoditi, da je *nemoguće* bilo jednomu savezno radeću pjesniku počiniti takov nered — pjesniku, u kojega prikazah i onako vidimo nepomnju za vremena potanka „data“, koja iztičući bio bi se pokazao ne pjesnik, nego sitničarski kroničar. Uzmimo osim toga još to u obzir, da one rieči u V o „cielih još tjelesih sledjenih i smrznutih“ i one u XVIII „o pići i t. d.“ stoje usred obširnije, i to u V usred veoma obširne (u III počimljuće) retorično-poetične prikaze strašnoga vidjenja tragovâ hoćimskomu porazu; uzmimo na um, da je i u III—V i u XVIII pjesniku, dotično Alipaši i Dautu do toga, da užasom potrese slušaoce; uzmimo na um, da je pjesan i u samih spjevih I, XVI—XX puna hyperbolâ, koje mjeru realne mogućnosti daleko premašuju, zatim, da se u pjesni češće govori o pogubnoj Turkom mrazom i ledom svojim Poljskoj, te prema tomu uzmimo na um, da su južnjaku mogle vjerovatne glasiti i hyperbolne, realno neistinite rieči o prizorih na onom bogdanskom polju kraj ledne Poljske; napokon uzmimo na um, da je po povjestničkih podatcih upravo od prilike onih godina 1621, 1622 nečuvena zima vladala i na samom Bosporu (drugdje ću spomenuti te podatke): uzimljući sve to na um biva očito, da su računske kombinacije u razpravi g. Pavića bez ikakova osbiljna znamena za saveznost ili nesaveznost Osmanide. — Morda bi tko rekao, da u XVIII ona „pića ležeći na bogdanskom polju“ za to nemože ino značiti nego „skelete“, jer da bi inače ovim riečim naravno protuslovile sliedeće odmah rieči „bez ukopa tieme sada tužni ostanak, gole kosti vjetri nose i t. d.“ Ali i u V poslie „proz gomile kosti“ i t. d. u strofi 6 i 7 sliedi odmah u 8 „često ciela još tjelesa sledjena i smrznuta“, a pak i inače u svój prikazi ostanakâ od lanjskoga boja u spjevih III, IV, V govori se svedj o kostih turačkih. Nit se može u XVIII 29 rieč „*leži* pića“ shvaćati za praesens historicum u smislu „ležaše“; prema savezu te strofe sa 23, 24,

25, gdje stoji „lanjsku jesen *pali su,* Osman *priklà* svój vojsci jedno grlo, na očiuh svim nam *ostà* mjesec pod nogami križu", i prema čestoj u pjesni porabi aoristâ od imperfektivnih glagola stajalo bi u strofi 29 *leža,* da se je htjelo u njoj reći ono, što bi „leži" kao histor. praesens značilo. Kitice 26—28, gdje dolaze pravi praesenti, doduše su odskočni osvrt na *sadanje* tursko stanje *na domu,* ali i sljedujuća strofa 29, premda se povraća na vidik bojišta dakle na *mjesto* o kojem je u 23, 24, 25 govor bio, ipak glede *vremena* dosljedno moramo uzeti da ostaje kod sadanjosti, te je po tom i „leži pića" u 29 pravi, ne historički praesens. Napokon nemogu se za tvrd dokaz historično-praesentnom znamenu onoga „leži" u 29 navoditi praesentni oblici u strofah 20—22. Tu, *prije* no će izrikom spominjati buntovnike na lanjski poraz, a nadovezujuć na tužbe njihove proti sadanjemu postupku Osmanovu, apostrofira Daut patetički davne care „ah sad vidjte viteze izbrane, gdje ih diete bjelodano kolje i davi, vaše plešuć sve povelje" (t. j. bije ih, zlu plaću im daje, *hoće* ih u iztok odvesti, da ih posieče) ter ih samo s sobom *vodi,* neka ginu posried boja.. goli u mrazu.." Ako' ove rieči (počam od „ter") i jesu jamačno aluzija na lanjski boj, to ipak onaj oblik „vodi" u toj strastvenoj apostrofi Dautovoj, gdje mu se sve razlike vremena nerazlučno stapaju u sadanjnost biednu, koju on, tako sastavljenu od sadanjosti i budućnosti i prošlosti davnim carem kao corpus delicti Osmanov predočuje, — onaj oblik „vodi", u takovoj zanosnosti rabljen, nije dokaz historično-praesentnomu značenju rieči „leži" u strofi 29.

Dojam Dautova govora na buntovnike slika pjesnik (46) prispodobom o dmenju vjetra, kako je u XVI dojam Aliagina govora a u XVII sultànina prikazivao prispodobom, dakako inače izvedenom, o „dmenju sjevera" — dakle ponavljanje iste ili slične misli nije ni u spjevih II—XIII negundulićevski način. Na Dautov govor sva se vojska nabunjena užeže, i „harlo nagle svikolici, da prie car se s stola izagne" (48). Gdje Daut obraća, svi ga sliede bez obzira i reda (49). „Ter . . . nasrće na palače Dilavera hrabrenoga, a to, 'er ima glase istine, kako mudri vezir oni, dok poplaha prva mine, izpred vojske tu se ukloni" (50, 51). Nije li ovdje nedosljednost i za to nesaveznost strofâ 50, 51, gdje na Dilaverov dvor najprije udara vojska, naprama strofi 48, gdje hrlo nagle svikolici da prie car se s stola izagne? Jest po načinu shvaćanja u razpravi g. Pavića, gdje se dokazuje, da je II spjev nedosljedan i nesavezan naprama spjevu I za to, što u I pjesnik kaže *stanovitu*

odluku carevu putovati u iztok, a u II tri savjetnika cara odvrate, t. j. navrate na odgodu izvadjanja te odluke; ali nije ni na jednom ni na drugom' mjestu u samoj pjesni nedosljednost i nesavez, pošto je pjesan i ondje i ovdje, a ondje u II dakako prema većoj potrebi mnogo obilnije, motivirala promjenu. U strofah 52—55 umetak je opisa Dilaverova dvora, doduše kratak, ali prema porabi opisnih umetaka čestih kako u II—XIII tako u XVI—XX; u tom opisu govori se, kako sam već kod XVII napomenuo, i o skoro postavljenoj straži u tih dvorih — što je jedini pozitivni posljedak viećanju i zaključku kod cara u spjevu XVII, a ni taj nije izrikom iztaknut, nego se samo iz saveza može razabirati. Poslie ovoga opisnoga umetka povraća se pjesan opet na čin, načinom kako to biva češće u II—XIII, u strofi 56. „Ovdje Daut najprie svrnù s nabunjenom vojskom i nasrnù." Daut kratko (57, 58) a silno, divlje prieteć izaziva Dilavera — govori u pjesni nisu uviek „bezkrajni" ni neznačajni. Sliedi epski opis juriša na dvor i obrane njegove, koji je opis kadšto prekidan kratkimi govori glavnih bojnika. U 59—62 naznačiv obćenito navalu na dvor, dakako po svom načinu retoričnom o „oblacih strielâ i t. d.", podaje za tim u 63 do 68 njekoliko individualnih slikâ te navale, prikazujući redovito u po jednoj kitici po jednoga jurišnika i njegov neuspjeh: Kurkuta s Crnogorci, pak Crničanina Rizvana, s kojim srne „Piva i Tara", pak Eleza, pak Dukljanina Murata i Abdiju kraičnika, pak Gjafera i Selima, pak Ugrina Isu. Baš ovakovo prikazivanje, gdje se iz obćenite slike prelazi na više individualnih, te se tu o sgodah po jednoga poimence individua redovito u po jednoj kitici govori — ovakovo prikazivanje opažasmo češće u II—XIII, što je stilistički trag istoti a ne raznosti pisca za spjeve II—XIII i XVI do XX. Onoga Isu strmoglav tište Dilaver slavni — tako u strofi 68 prelazi opis na sama Dilavera te prikazuje njega u obrani sa zidinâ strofami 69—78, i tu individualizirajuć njegove (poimenite) žrtve: iz Odsinja Memiju i Piraliju s njim iz Drača (o njima četiri kitice 69—72, zadnja je gnoma) pak Nehana Srblja (73), pak Safera Arnauta (74) a zatim crta krepko retorički, dakako dosta put u hyperbolah, vanredno junačtvo Dilaverovo (75—78). Poslie prispodobe trokratnoga zaskoka pak uzmaka jurišnikâ s prizorom od mora (79—81) prelazi opis strofom 82 na prikazivanje glavnoga junaka medju jurišnici, Arbanasina Derviša. Ovoga je bio poklisar Alipaša u IV 25—28, pripoviedajuć svojim turskim suputnikom o lanjskom Hoćimskom boju, označio, da je on glava spa-

holjanâ, „junak jaki, ali podhiban caru, oholi uzrok razspu turačkomu, on sa spaholjanim uzmičuć ostavi cara najprvi.“ S prošlostju i značajem Derviša po prikazi spjeva IV slaže se njegova prikaza ovdje u XVIII. „Glava spaholjanska prika“ (82) pokazuje se i tu junak jak ali podhiban caru, glavni u boju protivnik i junački premac Dilaveru. Prekoriv i obodriv uzmakle jurišnike Derviš kratko, kako njegovu značaju dolikuje (83), stane velikom gredom udarati u zid dvora jurišanoga, pomažuć mu ini (84—86; kako da se tu nesjetimo opisa jednoga juriša u Enejidi, i u Oslob. Jerusol. ?) U kiticah 87—89 kažu se poimence njekoje žrtve juriša od oružja i stienja sa zidinâ dvora, svakomu jurišniku u kratko se osebit način smrti naznačuje. Kitice 90—92 slikuju prispodobom gomilu mrtvacâ jurišnikâ, a kitica 93 povraća se opet izrikom na Derviša, koji će odtud a naročito baš od strofe 97 sve do 119 biti glavni predmet bojnoga prizora. Neprepada se Derviš, nego još jače, pomagan inimi, udara gredom u zid, dok neotvori prohod u njem te kroza nj se protište unutar u dvorište Dilaverovo; tu, padši ili uzmaknuvši drûzi mu njeki, sám neustrašan ubija Dilaverove vojnike (strof. 93—98). I sad se, kako ono prije Dilaverove, tako tu od 98—119 Derviševe žrtve naznačuju i opisuju poimence: individualnimi prikazami najprije kraćimi (99, 100), a onda obširnijimi, tako Sarajevac Suliman, koji se u 101—105 razmjerno potanko karakteriše (trgovac sve odjeće caru i pašam, a uhoda tudjim kraljem, vjera mu je dobitak) zatim Beg, mlad krasnik, kojega je opis u 105—110 očita kopija klasično-romanskih uzorâ, napokon Hercegovac Ibrahim i Bošnjak Sinan, kojih smrti razmjerno veoma obširan opis u strofah 110—119 takodjer očevidno oponaša klasično-romanske uzore. Sliedî od 120—140 opis dvoboja Derviša s Dilaverom, tih junačkih premaca u bojnih prikazah spjeva ovoga i sliedećega; i taj opis oponaša klasično-romanske epske uzore. Ima u njem krepkih hyperbola — kakovih u II—XIII—, a prekidan je taj epski opis mjestimice kratkimi značajnimi govori dvobojnikâ (Dilaverovim strofom 124, Derviševim u strofi 131, opet Dilaverovim u strofi 138). Derviš mora napokon uzmaknuti pred većim junakom Dilaverom, te protisnuv se kroz oružje njegovih bojnikâ „sgor niz tvrde skoči zide i usrnù medju svoje“ (140—142). Dilaver sa zida a Derviš sad izvan i izpod zida ruže se i priete si karakteristički dvogovorno (Dilaver u strofi 143, Derviš odvraća u strofi 144 i strofom 145, opet Dilaver strofom 146 a pak Derviš u strofi 146). Već Derviš razjaren „Dilavera hoće slidit preko mirâ

i visinâ", nu ga ustavlja Daut silom. Govori Daut (148—150) neka se Derviš uztrpi, a sva vojska neka njega sliedi vidjet „gdje je ptica u kajpi zatvorena" (t. j car Osman); „kad nam glava bude u šaci, pod nogami sve nam je ino; . . . negubimo man vremena." Svi ga sliede, te navale razbijat tvrda vrata od saraja napried k carskiem palačami" (151, 152). Na ovaj konac spjeva XVIII neposredno nadovezuje sliedeći spjev.

Osebujnost je ovoga spjeva, da je u njem pretežan epski opis, a govori razmjerno manje obsižu nego li u većini inih spieva skupine I, XVI—XX. To je na povodu pretežnomu predmetu ovoga spjeva, boju kod Dilaverova dvora. Većinu spjeva zaprema taj epski opis, nu i u njem ima podosta strofâ govornih od glavnih triju osoba kod onoga boja. Uzmimo na um, da je u tom opisu, posve stilistički umjestno za dramatično oživljenje bojne prikaze, deset puta i govorna prikaza, dakako kratka i svedj karakteristična prema situaciji i prema značaju govornika. Tako je osobito značajna na početku divlja i hvastava prietnja Dauta Dilaveru: „Na sramotu Osmanovu" (koji mu je za obranu jake straže naredio), danas ću ti, Dilavere, skučit glavu pod sablju ovu. Krij se, gdje hoć, bježi, hodi u gore, u zemlju, u dno pakla: od smrti se neoslobodì, junačka te ruka zaklà" (57, 58); Dervišev govor jurišnikom (jedna strof. 83), Dilaverov Dervišu (jedna strof. 124), Dervišev Dilaveru (u strof. 131), Dilaverov svojim bojnikom (u 138); zatim dvokratni dvogovor Dilavera i Derviša (143—147) i napokon zaglavni govor Dauta Dervišu i vojsci svojoj (tri strofe 148—150). Tu nam biva jasan taj biljeg Gundulićeva sloga, da jako naginje na govorno prikazivanje; tu ujedno, na pogledu i kratčine i karakterističnosti ovih govornih prikazâ pitamo s razlogom, što li je imala na umu razprava g. Pavića pišući na strani 124 i 125: „Pjesnik (Gundulić) . . . osobito kad mu koja osoba besjedi . . . *svaki put* se pjesnik pusti u bezkrajan retorski patos, koji će čitatelja veoma teško zanimati, kamo li uznieti. . . . Opširnost niti je svigdje na svom mjestu, niti svakomu dolikuje. Ako starac Nestor i starac Feniks i Odisej mnoge rieči u svojih besjedah troše, to dolikuje onijem starcem i ovomu, koji je πολυμήτις; ali besjeda Agamemnonova, Ahilova, Diomedova nije tolika, a Telamonski Ajas ljuti se na prazne rieči. U „Osmanu" slabo se pazi na te razlike, i jedina druga besjeda Dilaverova u 17. pjevanju nešto je manje dugačka, a nešto boljma u njoj rieči birane prema individualnomu karakteru silna junaka." K onomu „osobito kad mu

koja osoba besjedi .... svaki put" podaje g. Pavić tri primjera: „kao u I Osman sam sobom, ili u XVII Huseinpašin govor, ili u XX jadovanje Osmanovo." Što se tu kaže o razmjerju govorâ „Osmana" naprama govorom Ilijade, pokazat ću navodî u drugom dielu da nije ni to posve istinito. Da se u govornih prikazah „Osmana" pazi na razlike to značajne to situacijne, pokazuju one govorne prikaze u XVIII; vidimo, da se kod koja posve kratko govori, dočim u viećih podože, ali ni tu ne tako, da bi „veoma težko zanimalo čitatelja", van ako je njegova subjektivnost tomu protivna. Dakako, ako u onom sudu „osobito kad koja osoba besjedi, ... svaki put ..." besjediti znači *dugo* govoriti, onda dosta mnoge govorne prikaze „Osmana" nisu ni mišljene u prikoru s bezkrajna patosa, a još manje su, ako besjediti znači predugo govoriti. Nu onda je u prikoru njeka tautologija, te onda za podpunu jasnoću znamena i dohvata onoga suda trebalo je više od tri, i to bez ikakve karakteristike samo onako spomenuta tri primjera iz „Osmana". Ovako pak i po izrazu „svaki put", i po izreci, da se u Osmanu nepazi na razlike kako u Ilijadi, i po izrazu „jedina druga besjeda Dilaverova i t. d." čitalac je prinukan onaj estetički prikor razumievati tako, da se tiče svih govornih prikaza u Osmanu, a medju te idu svakako u spjevu XVIII usred opisa boja prvi i zadnji Dautov govor i dvogovor Derviša s Dilaverom pod konac.

Što se ovdje u XVIII, u odsjeku peripetije *glavnoga* čina, Gundulić mnogo povadja za Tassom i dotično za Virgilijem, to je znak, da povadjanje pjesni za timi uzori u spjevih II—XIII, gdje je tek expozicija i širok, polagan napredak glavnoga čina, nije nipošto negundulićevsko. Ovdje u XVIII pokazuje se to povadjanje u takovih momentih čina, koji su s razvojem samoga glavnoga čina tek u posrednom savezu, a tako je i u II—XIII, te ako ovdje poglavito romantične i uzgredno opisne prikaze nose biljeg imitacije klasično-romanskih epa, to i u XVIII pak onda u XIX opažamo isti pojav. Individualizirajuće prikaze ginućih u boju ovdje u XVIII pak u XIX slogom su posve slične takovim prikazam u IX, onda prikazam zvieri u zvierinjaku u XIX, turskih careva u XX, kipovâ poljskih kralja u X, gradovâ i otokâ u III i VII, vojskâ i vojskovodjâ u IV i u XI: što je veoma jak stilističan znak istoti pjesnika za sve spjeve I—XX. Boj na Dilaverovu dvoru epizodan je tek predmet naprama sudbini Osmana, te i ostaje bez ikakova pozitivna posljedka za razvoj njezin, u XIX opisuje se opet obširno boj s Dilaverom, tako da je i u XVIII i u XIX Dilaver

mnogo pretežnija osoba za epsko prikazivanje pjesni nego li sam Osman, kojega pjesan u XVIII niti neprikazuje nigdje neposredno, nego tek posredno. A u onom opisu boja, koji je sám tek epizoda, razmjerno su dosta obširne neposredne prikaze Sarajevca Sulimana, krasnika Bega, pobratima Ibrahima i Sinana (ob ovih je punih deset kitica): dakle za epizode epizodâ ima Gundulić toliko mjesta ovdje u XVIII, gdje nema ni jedne kitice neposrednoga prikazivanja Osmanova. Zar je onda negundulićevska kompozicija u spjevih II—XIII, što tu Osmanova neposredna prikaza zaprema malo mjesta? U svoj pjesni Osman je passivna, a nije aktivna glavna osoba epa.

U prikazi boja posve karakteristički osnovano Daut je tek uzgredna osoba, a bio je u huckanju prije boja, u razpaljivanju na boj govorom, glavna osoba; obratno Derviš. Razložito pjesnik neprotustavlja u boju vitežkomu Dilaveru favorita i haremskoga spletkara Dauta, nego divljega junaka Arbanasina Derviša; samo ovako može izaći prikaza boja i dvoboja živa, raznolika i krepka. Ipak, da neizadje ni biesni Daut prem slab u prikazi boja, pjesnik, da motivira njegovo neizticanje u boju, kaže u strofi 122, da je Daut ranjen izmako iz prvoga reda u zadnji. Tako pjesnik nesamo dosljedno provodi značaj Dautov, a da ga ipak odviše nesnizi u vriednosti junačkoj, što bi bilo na uštrb estetičkomu dojmu Dilaverova i Osmanova smaka, nego pjesnik tom dosljednošću u crtanju značaja Dautova stiče povoda i mjesta za obilniju prikazu nove dosad u spjevih XVI—XVII tipne osobe, Derviša, koji onda i u XIX u boju na Dilavera ima značajnu ulogu divljega turačkoga ratnika, martolosa. (A i Sarajevac Suliman, premda kratko označen, ipak je osebit turski tip.) Dosljedno prama značaju Daut, videć težkoće i neuspjeh, na koncu odvraća nepopustljivoga Derviša te ini skup svoj od daljnega za sad jurišanja na Dilavera, te ih odvodi k navali na sultanov saraj.

Opis boja gradjen je vješto jasnom preglednošću i dosta jakom gradacijom. Podav obćenitu sliku juriša i obrane pak iztaknuv s obie strane njekoliko značajnih individualnih prikaza, prikazuje obilnije na jednoj Dilavera na drugoj Derviša u krvavom poslu, pak ih onda, dva iztaknuta protivna prvaka, sastavlja u žestok a neodlučan dvoboj, izza kojega sliedi dvogovorom i govorom završetak, dotično prekid bojne prikaze. Hyperbolâ ima i u ovom opisu boja, kako u onih II—XIII, dosta, najpače strof. 75, 78, 123, 125. Gdjekoja mjesta baš krasno slikuju uzvišenimi ponješto hyperbol-

nimi prispodobami uzvišenost junačtva Dilaverova n. p. u savezu s okolnom prikazom strof. 77, 78: „ognjen tries je vidjeti u potopu dažda i gràda, razliko oružje u što leti i oko njega od svud pada", 125 „glas grom, sablja tries ognjeni, silni 'e vihar ruka plaha . . . hrabrenoga vezira, kóm smrt prieti sried zamaha."

XIX spjev. Na koncu prijašnjega spjeva rečeno je, da je Daut od neuspjeloga juriša na Dilaverov dvor poveo nabunjenike navalit na carski saraj. Prema tomu opisuje se ovdje u strotah 1—26 položaj i nutrinja carskoga saraja, pak u same tri kitice 27—29 naznačuje se, kako nabunjeni provališe na prva vrata sarajska, sasjekav sve kapidžije, a za tim se pjesan povraća na Dilavera, i bavi se njim sve do strofe 189, skreće onda na Osmana i na carski saraj, u kojega zverinjaku ištu i nadju nabunjenici Mustafu, a za tim uhvate Osmana ne u saraju nego u domu Aliage, te ga odvuku sramotno pred Mustafu, već novoga cara. Po tom nije onakov obširni opis carskoga saraja najpače njegove divne nutrinje baš nuždan ovdje a nit je sav upotriebljen za jasnoću prikaze glavnoga čina; opis zverinjaka dolazi napose tek kašnje. Obširnostju taj opis je po načinu, koji opažasmo u II—XIII: ukrasna, opisna slika epizodna, bez uzka saveza s razvojem samoga čina. Ali taj opis nije samo za ukras, nego je i za karakteristiku turstva. Sa svih strana svieta uresna su čudesa tu sastavljena — ali sve samo za uživanje pùti, ništa za život duha; govori se i o kuhinjah, konjušnicah, sedlih, hadumih i t. d. ali prosvjetnih prošlostnih uspomenâ nema — kako ono u kraljevskih dvorih poljskih; samo je jedna historična uspomena, napis nad vratima srednjima: „Grad sazida car Konstantin; grad opeta car Konstantin s glavom prida sablji cara Muhameta." To je pero turske historije: mač. Ako sačinjava Osmanida jednu prvobitnu saveznu cjelinu, onda stoji onoliki opis saraja carskoga u značajnu i liepo provedenu estetičkom kontrastu sa opisom poljske kraljevske palače, najpače njezinih prosvjetnih historičkih uspomena, u X i XI; inače onomu onakovu opisu saraja nema dovoljna estetičnoga razloga.

Strofe 30—34 pripravljaju potlanji obširni opis zadnjega boja Dilaverova. Čuvši on na svom tek obranjenom dvoru, da su nabunjenici sasjekli straže od sarajskih vrata, uputi se na Crno more zvat u pomoć caru svoje „iztočne puke" (XVII) Natoljevce; ide u obličju derviškom „a na čelu ime je upisó Begum liepe Agjamkinje (Perzijanke) sad ljubovce, prie robinje, za kom iztok vàs je uzdisó" (35, 36). Ovimi riečmi pripravljen je romantični umetak od strofe

37—90 o krasnoj Begumi, kako ju je njekoč Dilaver osvojio. Kralj iz Indije, gospodičić od Dona, mladci iz Nove zemlje dohodili bi gledat to iztočno sunce; ona po svojoj slavi kraljevaše i Moskovskomu careviću Vasilju, i Tatarhan „u mrazu gori od ljuvenoga ognja“ (37—41). Ali najviše ju želi kraljević Perzijski Hajdar; on ju pjeva, t. j. njezinu sliku (ta je pjesma u strofah 45—49 onakove hyperbolno-metaforne dikcije, kakovu o sličnih predmetih opažasmo u II—XIII). „Tako u željah neizmjernieh mruć kraljević s té gospodje s družbom viernih podje po nju“, nu već ju bio Dilaver, i on slavom njezinom zanesen, zarobio. (50—52). Zarobljenica „kô ružicu i lier veće iz kladenca polì od oči“ kune svoju nesrećnu ljepotu (direktno 55, 56; svigdje kićena dikcija kako u II—XIII za slične predmete). Kraljević čuvši to pozva Dilavera na mejdan za djevojku, Dilaver mu se stavlja, (direktnim odazivom 59—61), doći će na mejdan dovodeći robinju. U strofah 63—89 izvodi se opis toga mejdana i njegova za Hajdara nečastna, za Dilavera slavna i sretna konca; „Dilaveru ostà mlada dikla i u viek slavno ime“. „Ovo“ — (što je u tom romantičnom umetku) — „o njem se popieva po svih stranah iztoči, a on liepu Begum uza se drži i ljubi ko svoe oči“. Tako strofa 90 posve završujuć onaj umetak, vraća se na misao kitice 36, koje rieči „ime Begum.... sad ljubovce prie robinje“ uprav ponavlja 91 kitica „ne robinja neg ljubovca ona je njemu sad jedina: ulovila tak je lovca još u lovu svá lovina“ (ista igra rieči u IX 157 o Sokolici). Iztičuć zatim sliedeće kitice skladnu ljubav junaka i ljepotice, te kazav da on vojujuć u ime svoje Begume vjeruje uviek u pobjedu svoju, veli kitica 95, da on „tiem“ uviek njezino drago ime — kako je u 36 rečeno — nosi, a tako on „i u prigodi ovoj uputi se veseo s njime“ po svoje Natoljevce. Po tom su umetak retrospektivni u istinu samo strofe 39—89 a služe za tumač, kao prošasti povod, onomu što se o nošenju Begumine slike kaže u 36, pak potanje još nadovezujuć na 36 u strofah 90, najpače 91—95. Ovakovih obširnih umetaka, baš ovako stilistički pripojenih prekinutoj lokalno glavnoj prikazi. opažasmo češće kod analize skupine II—XIII, ali donjekle već i u XVII (u Dautovoj biografiji, koja je doduše kraći umetak), i, doduše u kraćem obsegu, u XVIII i dosad u XIX. Što ob onom umetku o Begumi sudi razprava g. Pavića i kako, kazat ću poslie. — Nabunjenici dočuv za onaj „skrovni hod“ Dilaverov, Derviš se s družbom svojih spaholjana, kliknuv ju, (jedna govorna kitica 98) tište za njim i sustiže ga već izvan Carigrada (96—101). Derviš

mu prieti (divljom govornom prikazom 102, 103), a smioni Dilaver ponosito junački mu odgovara (104, 105). Opisuje se boj „ciele vojske“ na Dilavera sáma s drenovicom u desnici; prikazav u njekoliko kiticâ obćenito-razglednih junačtvo Dilaverovo, pjesan izvodi zatim njekolike individualne prikaze žrtavâ njegove desnice (Šeća u 116—118, Veliju 119, 120, Jusufa 122—124); videć Derviš sramotu takovu, biesan kori svoje i iztiče se napred da se sám bije s junakom (tri kitice Derviševa govora posve karakteristične 126 do 128). Sliedi u strofah 129—40 opis dvoboja Derviševa s Dilaverom. Ovaj će već nadjačati, ali mu „izza zada“ opaki Sebar njeki zadà smrtni udarac; vrh mrtvoga je junaka „gora od ljudî, skaču po njem svikolici“, a i Derviš, vapeć divlje „ti ki uz cara bì najviši, dušu u krvi bljuj i riga', pod nogami moim' sopiši“. „Nu prehrabrenî Dilaver nemože već ovoga čuti, bijaše izdahó prije toga, i ostá jakno mraz studeni.“ Tako dostojno časti prikaza pjesnikova vitežkoga junaka, a o Turcih izvodi sliku koli značajnu toli neprijatnu. U opisu ovom boja opažamo njeke iste stilističke osebine, koje u XVIII, i u svoj pjesni u više spievâ tako skupine II—XIII kako ove XVI—XX; a i oponašanje klasično-romanskih uzorâ i tu je mjestimice vidno, kako u onom opisu boja u XVIII. Sliedeće kitice 146—188 prikazuju tužeću za Dilaverom Begumu; i to je prema glavnomu činu Osmanove sudbine epizodna prikaza, još mnogo uzgrednija no ona 96—145 o zadnjem boju Dilaverovu. Ali već znamo, da Gundulić (i u spjevih I, XVI—XX kao jednoj skupini) ljubi obširno prikazivat duševne situacije, najpače ovakove silno-čuvstvene. Časom se svud raznie glas o smrti Dilaverovoj, dopade i Begumi (146); strofe 147—50 liepo crtaju silnu njezinu niemu bol. Uputi se van grada vidit „draga gospodara“, i „neznajuć stupaja“ ipak nadje njega u krvi mrtva; gleda ga, od boli nemože plakati, ali gledajuć nju „skup nemili od žalosti zaplače i zacvili“, a tad i njoj „potop suza proli iz očih“ (151—159). Za tom čuvstvenom i plastičnom opisnom prikazom sliedi od 161—181 govorna prikaza narieka Begumina za Dilaverom, te vapajne prošnje njezine Dervišu, neka joj dozvoli ukopati svoga gospodara. Derviš kruto i divlje odvraća (strofe 184—188) „od ovoga mój osveti nemože biti krv zadosti . . . ničesa nije, da mi gane srce od zmije.“ Strašnu duševnu sliku podaju sliedeće mu rieči: „tebe ovo tielo ni utažit ni utješit nemože, nu vrženo da se drpi pasjim noktim, ptičjim kljuni, muke ni'edne već netrpi, a željenje mé se puni. Nebrini se; njemu, drugomu caru u životu, grob dostojan ja ću dati“. Ovo je sofistika

zvierske osvete; ovih pet kitica govora Derviševa sjajna su obrana Gundulićeve vještine u značajnom i krepkom govornom prikazivanju. Za koncem Derviševa odgovora prelazi sliedeća kitica 189 na Osmana „Ali ko car začù i t. d." te odatle do kraja spjeva (do strof. 276) bavi se pjesan poglavito Osmanom i Mustafom, premda ne svedj neposredno. Beguma i Derviš izčezavaju nam posve s vida, poslie do kraja pjesni nigdje im više spomena nema ni da bi posrednim načinom (van donjekle o posljedku divlje želje Derviševe u XIX 257); o Dilaveru rieč je u napredak samo XIX 257, da vojska teče gole trupe njegov i drugih metati na Hatmejdan, da ih psi deru, pa u XX, da njegovu i Huseinovu glavu na kopljih nose pred Osmanom te ih pogrdjuju. Nu nigdje se car Osman ni u XIX ni u XX nespominje Dilavera, što bi se dosta razložito moglo očekivati.

Car začuv za rastenje pobune, uzbojà se i ukloni se u skrovitu prizidu kraj saraja, pače i odtud zakloni se u skrovene perivoje Sinanpaše; odtole poslà jednog od vezira i Kizlaragu vojsci (189 do 192), u misli, da na njih neće vojska smjeti stavit ruke, a on da će „poznat s toga, ali se ona pokajat će ali ostat odmetna", pak će on prema tomu „za se izabrat svjet najbolji, i na što ga stegne sila, volju hinit pri nevolji" (193—196). Eto car se boji, krije i pripravan je ravnati se i prema sili. Nu vojska posječè pred vratima od careve konjušnice ona dva viestnika, prije no izrekoše „želju carsku" (neveli se, kakovu; 197—199). Krvnici vape: čuj Osmane, car nam nećeš od sad biti, hod' vidi, kako vezira tvog ì uzdanoga Kizlaragu primismo; nu kad nećeš k nam sit s gora, mi ćemo se pripet k tebi; nu Mustafu cara slobodit nam od prie triebi. O Mustafo, care i sveče, objav' se, gdje si" (200—203; ove su rieči možda većma prema nakani pjesnikovoj, da retardira, nego li prema realnosti). Po saraju svuda Mustafu traže; Ičoljanin Šaban, najgori od dvoranâ u saraju, poznajući Mustafu od onda, kad je bio carem i željeć ga opet viditi carem, srete ih te im obeća ukazati gdje je Mustafa (204—209). Na kraju carevih perivoja ima „pustoš", u kojoj je carski zverinjak (210). U kiticah 211—221 individualizira se u po jednoj poimence po jedna „zvier", (osim prvih triju i slona same grabežljive, donjekle redom klimaxa), a onda u 212 veli se òbćenito, da ima još i mnoge ine divjači, a strofa 223, vraćajuć se poslie onoga individualizirajućega opisnoga umetka na 210, veli, da tu u čestini jamu pokaza Šaban vojsci, vapeć: „u ovom grobu je živ car Mustafa dobri i sveti" (224, 225).

Daut s dvojicom „sidè u ponor i po konopu izè cara“ (226—228). Kratku ali živu sliku Mustafe izvode strof. 229, 230: „ukaza se vas obrastó, lica suha, blieda, tmasta, pun skončanja, bez snage i bez rieči u naručju viernih koji ga kriepe, trepte usta, glava pada.“ (Taj pjesnik je motrio i razumio slike). Sried grada u srednji mečit unieše ga „cieć pokoja“, i svu noć tu stojà čuvan od vojske (231, 232). Sliedeća kitica 233 vratit će se na Osmana, pošto su kitice 204—232 bavile se izbavom Mustafe, a i od ovih preko deset kiticâ opisom zverinjaka. To je vrlo značajno za način prikazivanja Gundulićeva. Stilizacija opisa zverinjaka ista je kako njekih već spominjanih umetačnih opisa to u zadnjih spjevih, to u II—XIII. Obširnost opisa posve je nerazmjerna prama važnosti njegova sadržaja za *čin*, ta važnost je upravo nikakova. Ali je vriednost opisa toga u njegovoj karakterističnosti: po njoj je on u etično-estetičkom kontrastu sa opisom kraljevskih poljskih kipovâ u X 110—149, s kojim ima posve identičan stilistički oblik ali savršeno oprečan etično-estetički sadržaj. Izsried zvieri vadi se novi turski car; poljskoga kraljevića okružuju kipovi svih velikih prošlih vladara poljskih. Skupa s opisom saraja carskoga ovaj opis zverinjaka stoji u nedvojbenoj estetički vrlo dojamnoj kontrastnoj relaciji naprama opisu poljske kraljevske palače u X i XI. Ta relacija dakako nije u pjesni *izrečena*, ali ju čitalac ćuti i razumie; u slici nije napisano, u kakvoj relaciji estetičnoj stoje boje, crte, figure, ali gledalac ćuti i razumie tu relaciju — dakako sliepac ili nevježa nerazabire ništa.

„Ali isti večer ovi“ (tako se vraća strofa 233 na Osmana) Osman poslie polanoći dozvà Huseina, ter s njim u osvjet odpravi se „iz saraja“ (neveli se sprieda nigdje, da bi se bio vratio u saraj iz perivoja Sinanpaše) „pun pečali“ k Aliji, glavi janjičarskoj (234). Taj stâše „u kući“ misleć kako osvetit cara i sebe, nemogući pobunu vojske svoje ukrotit; tu mu dodje car (235, 236). Osman govori Aliagi 237—249. Taj govor je sadržajem značajan za držanje cara u pogibelji pravoj a i oblikom za retorički slog Gundulićev. „Podj k vitezim, ter ih pitaj, ki zakoni hoće, da, gdje sam ja živ car od svieta, drugoga oni iznose? Znam, ovo pošastje prieti ti pogubu glave, ali prave sluge grde smrt za one, koje ljube čisto; a za kú bolju sgodu mož' sahranit tvoj život, neg li cara za obranit? Kunem ti se, dobrovoljno ustupio bih priestol moj Mustafi, ali on nije za to. Kako hoćeš, da suh panj svietom vlada? Kako hoćeš, da carstvo u dugo utemelji, ki od čovjeka nema neg

li dvornju sliku? Kako hoćeš, da je čovjek, tko je neprijatelj od poroda, nehaje za ženu? Ali dobra, vriedna, sveta svatko njega zovi: car moj otac meni ostavio je ovaj priestol svoj. Da Mustafa živi, i to dar je moga otca: ah i za to na sramotu dobročinca svoga car je, i za to mi grabi dvakrat carstvo otca moga. Ah jao, jedà moga puka, jedà pravde, jedà Boga! Pospješi se, o moj vjerni, podj me smiri s vojskom, svieh grieh prosti neizmierni i pobunu i sve smeće. Eto, više plaće obćene svakomu pet drobnih jaspri od mene i šes dukât dara." Nije taj govor nedoličan značaju Osmanovu, kako ga je pjesnik jamačno htio provodit a sbilja i provodio; doduše nebi bio doličan, da je pjesnik proveo taj značaj onako, kako — neobjektivno — razprava g. Pavića pjesniku imputira. Na to ću se poslie povratiti. — *Aliaga* kratko odgovara (250, 251) s onom lojalnostju i baš prema onim riečim, kojimi gore u 238, 239 car i život od njega zahtieva. Odmah podje, nu netom reče poruku carevu vojsci, izsjekoše ga „na peče" pak svi u skupu *na kuću* mu nahripiše ter sva blaga razgrabiše" (252, 253). I Huseina za tim sasjekoše, došavša mirit ih s carem (254). Sliedeće kitice 255—270 osvjetljuju znamenovanje njekih zaključaka g. Pavića iz „kronologičkih nereda, nejasnoća i t. d. u II—XIII." Vojska ubi Huseina, „nu za tiem", kako to divlje zvieri čine omrsiv se krvi, vojska krvju opojena srče sve satrti (255, 256). Gole trupe Kizlarage, vezir-Dilavera „i svieh inieh, kieh posječe" (to su dosad poimence još Aliaga i Husein) teče metat na Hatmejdan, da ih psi deru, a glave im na kopljih nabijene postavili su pred mečit Bajazita (259). „Nu sried smeće te goruće pomnja sva bì vojsci, da se opliene još im kuće" (259, onim posječenim; a u 253 Aliaginu već su bili oplienili). „Tiem" skaču sve satrti, ubijaju staro mlado, mužko žensko, grabe, deru, žežu i t. d. (260—263), tako „udarajuć na sve strane neprestaše, dokli i tebi neiznadjoše, slavni Osmane!" (264). Tom značajnom apostrofom povraća se pjesnik na Osmana, koga bješe ostavio u strofi 251 u kući Aliage. „Bješe mlad car još na domu Aliage (265); tu čekaše, u mislih čemernih, svak čas glase: ali vojska smirila se, ali raste u nabuni. Svedj više sumnja, tiem se očito veće boli, da Aliaga vraća mu se kasno toli (266, 267). Eto oda svud buka, oda svud sablje, sve puno vojnika, janjičari usrću vapeć: hodi s nami na sud pred cara Mustafu." Kitice 265—267 retrospektivni su umetak, koji se vraća na 251, medju kitice 264 i 268, 269, ove dvie izvode pobliže što je ona (264) kratko naznačila. Takvih retrospektivnih umetaka

s ostalom prikazom isto tako ili slično stilistički spojenih, opažasmo u II—XIII. Nego u svoj prikazi toj njeka je nejasnoća glede mjesta i vremenoga reda očevidna, pače morda glede ovoga njeka neskladnost, protuslovnost. Već je u 252 i 253 bilo rečeno, da je vojska posjekav Aliagu, došavša k njoj (neveli se nigdje, gdje tada vojska ta stojà) s porukom carevom iz svoje kuće, sva u skupu nahripila na kuću njegovu i oplienila ju svu; već u 254 veli se, da je za Aliagom Husein išao mirit vojsku (kamo?) i bio sasječen; u 259 veli se, da je vojska opremiv svoj turski posao s trupi sasječenih, kuće im išla plienit — nezna se da li i Aliaginu: a poslie svega toga veli se u 265, da su napokon i Osmana našli i spopali, dočim on, po umetku retrospektivnom 265—267, *u kući Aliage* čeka već dugo povratak Aliagin i glase, da li se je smirila ili veće nabunila vojska. Ništa se tu nekaže, da bi car čekao i Huseina, ili išta o Huseinu; a da su, prema 252—255, vojnici sasjekav Aliagu *odmah* išli mu plienit kuću, car tada u toj kući stojeći (prema 265) nebi mogao biti u sumnji nit čekati glase od Aliage, „je li se vojska smirila, ili raste u nabuni.“ Da odklonimo takovo protuslovje, valja nam uzeti, da je pjesnik, kazav u 252 smrt Aliage od sabalja vojske, odmah već tu pridodao kiticom 253 unapred i spomen o grabši tê vojske u njegovoj kući, ali *pravo vrieme toj* grabši ima čitalac razumievati da je istom *poslie* grabše obavljene u kućah ostalih posječenih poglavica, o kojoj grabši počimajuć pjesan govoriti u 259 dovodi grabežnike kiticom 264 i do kuće Aliagine, gdje oni nadju Osmana, pak se onda, spomenuv retrospektivnim umetkom 265—267 što je bio Osman medjutim radio, bavi pjesan i tu a i do kraja spjeva glavnim predmetom Osmanom, a pušta ovdje s vida sitnicu o plienjenju kuće Aliagine; pjesnik i jest za to tu opljenu spomenuo već unapred, u 253, da mu netreba poslie ovdje usred prikaze Osmanove carske propasti smetati onakova sitnica, o kojoj bi imao po kronologičnom redu govoriti negdje pri koncu ili usred te prikaze. Na takovo odklanjanje prividnoga protuslovja i nereda ovlaštuje nas sám text. Jer u onih rieči 253 „paka svi nahripiše na kuću mu“ *paka* neznači: *odmah* za tim, nego znači *poslie* (I, 1 . . . „ . . . sve ćeš paka niže pasti); a kitica sliedeća 254: „Ali za njim se isto sgodi i Huseinu opeta, dočim hodi mirit vojsku — ubiše ga“, ta kitica već oprečnim veznikom „ali“ i zaimenom „za njim“ puti ne doduše izrikom ali razumljivo na takov smisao, da ona nadovezuje vremeno ne na predjašnju kiticu 253 o grabši kuće nego na predpredjašnju 252

o smrti Aliage, te je i tim kitica ona 253 naznačena kao parenteza, umetak da tako rečem prospektivni iliti exactno-futurni naprama kitici 254, kako su naprotiv potlanje kitice 265—267 umetak retrospektivni iliti plusquamperfektni naprama kitici 264 — a ovakovih umetakâ opažamo češće i u II—XIII i u XVI te dalje. Nu tko bi baš svakako htio, da dokaže kronologički onaj nered, mogao bi proti ovakovu odklanjanju njegovu navesti morda sliedećih razloga. Oba starija zagrebačka izdanja pišu „pak", ne „paka", ovako piše doduše akademičko izdanje od g. Pavića, ali bez ikakove opazke o rukopisih i izdanjih prijašnjih, a „pak", najpače po današnjoj porabi u onakovu savezu, neznači „jednom poslie" nego „odmah zatim", dočim ni „paka" nemora značiti „jednom iliti dugo poslie", nego može jednako značit i „odmah poslie"; nu nebi mnogo prudilo onako odklanjati kronologički nered, pošto nered još ostaje kiticom 254 o smrti Huseina, o kojem poslie u 265—267, gdje bi se to za podpunost dosljednu očekivalo, nema ni spomena; napokon, i to je glavni obzir, nevalja ništa primišljati textu pjesni, te razjašnjivati ono, što je u njem rečeno, niečim što u njem nije rečeno, a onda kitica 253 svakako čini nered. Po mojem mnienju bio bi prigovor glede strof. 254 o Huseinu u relaciji sa 265—267 sićušan ali osnovan, a prigovoru onakovu glede strof. 253 ima bar u onom bitnom obziru posve analognih prigovorâ spjevom II—XIII u razpravi g. Pavića.

U toj se razpravi naime veli (str. 127): „U kronologiji zgodâ u pjevanjih II—XIII taki je nered, da ga čovjek nemože razumjeti kako je postao, nego ako se uzme, da cieli taj umetak (II do XIII) nije od istoga pjesnika od kojega je Osman. Da vidimo." Medju podatci iz texta u II—XIII za podkrepu one tvrdnje navodi g. Pavić na str. 130, 131 kao skupinu podatakâ treću ovo: „U pjev. II—XIII sve vrije od nejasnoće izraza, opisa i prielaza od jedne misli drugoj. Tako već vidjesmo, kako je nejasan onaj izraz, da se Hercegovac paša straši kozaka, ki se *vraćahu* sa svieh strana (X). Tako je nejasno u istom X pjevanju, gdje pjesnik (73) veli, da se Hercegovac paša odocnio u Kamenici, čekajući „„dokle se ulak vrati, koga *u kralja* poslo biše"", a odmah u sliedećoj strofi nastavlja posve nejasno: Nu ko primi, da *vojvoda nad kozacim Podoljskima* uzdanu mu stražu poda, ka ga u putu pratit ima i t. d." Tako završuje g. Pavić ovu treću skupinu prigovora svojih, navodeći samo dva mjesta iz texta pjesni. O prvom (vraćahu se i t. d.) već je bio izveo dokaz svoj prije na str. 129. G. Pavić primišlja

iliti nadopunja k *riečim* texta „vraćahu se sa svieh strana“, okolnosti, koje nisu izrečene u textu, ali koje on misli da se jamačno imadu implicite razumievati, tako da „vraćahu se sa svieh strana“ po g. Paviću znači: vraćahu se s hoćimskoga boja kući. Ovako popuniv rieči samoga texta primišljaji svojimi, zaključuje g. Pavić: „nije moguće, da bi se kozaci vraćali sad s hoćimskoga boja, koji je bio prije 5 mjeseci, tud oko Kamenice, koja je Hoćimu posve blizu, dakle strofa X 69 tvori kronologički nered.“ Uzgredna je ovdje okolnost, da u *textu* niti nestoji *vraćahu* se nego *vrćahu* se; ovako pišu oba starija zagreb. izdanja, a i akademičko od g. Pavića, gdje nema na dotičnom mjestu opazke da bi u ikojem rukopisu ili pak izdanju starijem bilo „vraćahu“ se; ipak, kako se vidi na str. 129 razprave njegove, rieč „*vraćahu* se“ jest tu glavni terminus za zaključak g. Pavića, da postoji kronologički nered. Nu, velim, ta okolnost ovdje je uzgredna, pošto g. Pavić u predgovoru akadem. izdanja XVII, jamačno hoteći suzbiti dotični prigovor g. Luke Zora, kaže samo ovoliko: „„Citujući u mojoj raspravi stihove Gundulićeve na pamet, ja sam IX. 69““ (u toj razpravi citira se X 69) „„doista mjesto „vrćahu se“ krivo napisao: „vraćahu se“, ali glagolom vrćahu se još se jače potvrdjuje ono, što ja izvogjah iz glagola „vraćahu se“.““ Onaj jedini ovdje još drugi dokaz g. Pavića crpljen iz strofa 73 i 74 nije g. Pavić niti obrazložio, jamačno držeći za sigurno, da će čitalac sám iz podbrisanih (g. Pavićem) rieči razabrati, što li je u 73 i 74 posvema nejasno. Ako sam pravo razabrao, to g. Pavić savez kitice 74 sa 73 nalazi posvema nejasnim samo za to (prema podbrisanim od njega riečim), što u 73 čeka paša na *ulaka od kralja*, a u 74 nema ni o tom ulaku ni o kralju govora nego se veli, da je *vojvoda Kozakâ podoljskih* paši podao stražu putnu. Ja mislim, da bi se nejasnoća saveza odklonila, ako bi čitalac bio sklon sám nadopuniti njeke posredujuće misli, kojih pjesnik u textu nije izrekao, ali se one ipak lahko razabiru iz onoga, što jest izrekao. Takovu sklonost g. Pavić ovdje pokazuje samo napolak, a napolak ju uzkraćuje. Naime na str. 129 veli „Bojeći se paša tih Kozaka (vrtećih se tud sa svih strana) posla kralju ulaka, — ovo dalje nadopunja g. Pavić — koji bi tražio, da mu se dade poljačka straža, da tako siguran može svoj put iz Kamenice nastaviti.“ Ali g. Pavić nije više bio sklon nadopuniti svojim primišljanjem još i drugu jednu misao, premda se i ta jednako lahko iz texta dade razabrati. Vojvoda podoljskih Kozaka podao je putnu stražu poklisaru paši

— evo sad nadopunka — na zapoviest kralja; s ovim nadopunkom prestaje nejasnoća saveza kitice 74 sa kiticom 73. Komu ni taj nadopunak nebi dostajao, taj móže i dalje primišljati, ili inače a manje vjerojatno primišljati n. p. da je vojvoda sam po svojoj vlasti odredio paši putnu stražu. Za važnost i dokaznu snagu obaju dokaza g. Pavića, onoga iz kitice 69 X pak ovoga iz kitice 73, 74, značajna je poglavito ta okolnost — nju sam bio gore nazvao glavnim obzirom — što g. Pavić kod 69 X svojim nadopunjanjem mislî k riečim texta, a naprotiv kod 73 74 X baš nehtienjem takova nadopunjanja konstituira nejasnoću texta, „kronologički nered.“ G. Pavić mogao je i dalje progoniti „posvema nejasno“ nastavljanje pjesni; naime i kitice 74 te 75 imadu „posve nejasnu“ syntaktičnu svezu; „nu ko primì paša, da mu Kozački vojvoda podà stražu, ká ga u putu pratit ima: bez straha s družbom Kozâk vitezovâ na ravnine tad *dojahà* ne daleče od Varšova.“ To je doista silan kronologički nered: tek doznati (to je ono staro „primiti“) za stražu naredjenu, i još je ni neprimiti (na današnju) nit odputovati, i već *dojahati* od Kamenice do blizu Varšave; dakako ako je čitalac sklon iz riečih texta razabrati još njeke nerečene ali razabirne misli, onda se odkloni nasredinski biljeg pašina puta, i to na početku kitice 75 ovako: „*odputova i tako*“; komu za jasnoću ni to nedostaje, može izvoditi dalje regressum ad prius. Ima u nauci o slogu i naposeb u retorici i poetici dosta tehničkih terminâ i tumačâ i primierâ (iz najizvrstnijih pisaca) za prikazne oblike takove, koji su njeke kratice poput logičkih *enthymema*, njeke prešutnje, odskoci, skokovi i t. d. Prema tomu nije baš nuždno konstituirati u onih mjestih naše pjesni u X „posvemašnju nejasnoću“, nekmo li „kronologički nered“, nekmo li tolik kronologički nered, „da ga čovjek nemože drugačije razumjeti kako je postao, nego ako se uzme, da nije — to je uključeno u riečih g. Pavića — „da spjev X nije od Gundulića a da spjev XIX jest od njega“, taj spjev XIX, u kojem se takodjer, ako čitalac *neće* k prikaznim riečim texta suplirati njeke misli objašnjujuće a iz texta razabirne, dade konstituirati nejasnoća i nered. Netrebam reći podpuna konačnoga zaključka o temeljitosti i važnosti dotičnih dokazâ g. Pavića; ovdje će biti umjestna figura reticentiae.

Za dokaz, da spjevi II—XIII nisu od Gundulića, od kojega su spjevi I, XVI—XX navodi u citiranom mjestu razprava g. Pavića i to, što u II—XIII „sve vrije . . . od prielaza od jedne misli drugoj“, ili morda „od nejasnoće prelaza od jedne misli drugoj“. G.

Pavić nekaže ništa pobliže o tom; morda se tu misle onakovi prelazi, kakovih analogno sa spjevi II—XIII ima baš u XIX dosta. U ovom spjevu XIX jest 1—26 opis saraja carskoga; 27—29 naznaka navale buntovne na saraj; strof. 30 prelazi iliti skreće i povraća se na Dilavera („*Nu* Dilaver i t. d.), kiticom 37 prelazi se, skreće se na prošlost Begume i donjekle Dilavera; kiticom 90 prelazi, povraća se opet na sadanjost Dilavera i donjekle Begume; kiticom 96 („*Ali* u to“) prelazi se na buntovnike s obzirom na Dilavera; kiticom 146 prelazi se na Begumu tugujuću za Dilaverom; kiticom 189 prelazi se („*Ali* ko čŭ“) na Osmana; kiticom 198 („tiem i t. d.“) na buntovnu vojsku, poglavito s obzirom na Mustafu; kiticom 210 na opis zverinjaka sarajskoga, kiticom 223 i 224 prelazi se, povraća se na buntovnu vojsku s obzirom na Mustafu; kiticom 233 („*Ali* isti večer i t. d.“) prelazi, skreće, povraća se na Osmana. Jedva će u čitavoj Osmanidi biti spjeva, koji bi toliko put izmienjao prikazne níti kako ovaj XIX; neznam onda, kako bi takovo izmjenjivanje u II—XIII bilo negundulićevsko; doduše ono je ovdje u XIX provedeno tako, da neizlazi nejasnoća u prelaženju od jedne níti na drugu, — ako se čitalac baš neboči pronalaziti nejasnoćâ, ali mislim da je tako i u II—XIII. Dokazâ pako, da bi bilo u II—XIII inako, nepruža razprava g. Pavićâ na citiranom mjestu jedva ikakovih, pošto ona dva od njega tu uporabljena primjera iz texta u X služe jedan za dokaz nejasnoće „izraza“, a drugi valjda za isti dokaz, ili morda sbilja za dokaz nejasnoće prelaza iliti „nastavljanja“ mislî.

Jedan odsjek XIX spjeva imao bi se po sudu g. Pavića izbaciti. On bo kaže, na stranah 143, 144 svoje razprave ovako: „Rekao sam malo natrag, da u XIX pjevanju ona predugačka epizoda (36—95), kako je Dilaver na mejdanu s perzijskim kraljevićem zadobio liepu Agjamkinju Begum, smeta razvoj čina, koj se u katastrofi nebi smio onoliko zaustavljati“. (Ovdje moram u parentezi kao uzgrednu okolnost navesti, da g. Pavić nije nigdje, u istinu *nigdje* u svojoj razpravi *do ovoga* mjesta toga rekao, što ovdje veli da jest malo natrag rekao — ni traga tomu nema: znak, kolikom li se temeljitošću može iz nedosljednosti, iz lapsusâ memoriae u *velikoj pjesni* zaključivati, da je ta pjesan *morala* od dvojice različitih pjesnika nastanuti). „Mnogo zgodnije mjesto za tu epizodu bilo bi ondje u IV pjevanju kod strofa 74—77 (citiraju se). Pjesniku Osmanide ostalo je i bez one epizode o Dilaveru ovo četvrto pjevanje predugačko, pak ju je premjestio u XIX pjevanje, čime

je četvrtomu pjevanju oduzeo jednu krasotu a u XIX unio nespretnost.“ Kolika je temeljitost ovoga razlaganja, odmah će se moći posve jasno upoznati.

Znakovi, po kojih g. Pavić sudi, da ona epizoda strof. 36—95 (hoću pridržati ovakovo citiranje) nije bila iz prva od Gundulića ovdje metnuta, nego da ju je istom „nezgrapni kontaminator Osmanide“ ukrpao ovdje, ti znakovi jesu prema logičkim sigurnim pravilom za valjanu indukciju u istinu *takovi* znakovi samo onda, ako u ostalom XIX spjevu i njegovoj bližnjoj okolini, izbaciv tu epizodu, neostaje dugačkih epizoda, koje bi razvoj glavnoga čina, katastrofu Osmanovu zaustavljale. Ali ostaje ih. Za Osmanovu katastrofu nisu naime od nikakove (prozaično-logične) važnosti: strofe 146—188 o Beguminoj tugi i prošnji za mrtvoga Dilavera, strofe 1—26 *potanke* o carskom saraju, strofe 211—221 o zvierih u zvjerinjaku sarajskom, zatim u opisu zadnjega boja Dilaverova bar onih 9 strofâ (116—124) o smrti Šeća, Velije i Jusufa, ukupno do 90 strofa; a ona epizoda o Begumi obdulji, koju g. Pavić hoće izbaciti, iznosi tek do 60 strofa. U cielom ovom XIX spjevu prikazuje neposredno sama Osmana tek oko 40 strofa, — baš koliko tugu i prošnju Beguminu za mrtvoga Dilavera, a neposredno o razvoju katastrofe Osmanove (ob Osmanu i Mustafi, i što je s tim u najvećem savezu) radi samo od prilike jedna trećina cieloga spjeva. U tom spjevu radi neposredno i savezno o katastrofi Dilaverovoj preko 50 strofa, više, nego što ih prikazuje neposredno sama Osmana; a to je tim karakterističnije, što je već u spjevu XVIII oko 100 strofâ, pune dvie trećine cieloga spjeva, prikazivalo neodlučeni boj na Dilaverovu dvoru, dočim u tom XVIII spjevu nema niti jedna strofa neposrednoga prikazivanja Osmanove osobe. Boj Dilaverov eto u tih spjevih tik pred katastrofom Osmanovom u dvojakoj, ponovljenoj, donjekle posve sličnoj prikazi zaprema onoliko mnogo prostora; on je doduše u savezu s Osmanovom katastrofom, ali onolika obširnost ipak je — kamo li s gledišta g. Pavića — nerazmjerna, tim više, što se kod onoga boja u XVIII prikazivanjem sudbine Ibrahima te Sinana, Bega i takovih epizodno-epizodnih osobâ bavi do 30 strofâ, dočim u tom spjevu nebavi se prikazivanjem neposrednim Osmanove niti jedna, a u XIX tek 40 strofâ. To je sve toli karakteristično, da izčezava i svaka sjenka objektivne razložitosti mnienju, da bi epizoda 36—95 bila tu neskladna s prikaznim karakterom spjeva XIX (i XVIII) i da bi se za to imala izbaciti.

G. Pavić veli, da je ta epizoda ovdje u XIX „nespretnost", a da bi ona bila na svom prvobitnom mjestu u hipotetičnoj „Vladislavijadi" „jedna krasota". Baš će biti suprotivno. Potanka prikaza Begume tugujuće i proseće za ubijenoga Dilavera u onih 40 kiticah poslie (146—188) bila bi bez estetičke podloge, da nije prije nje u kiticah 36—95 prikazana Begum njekoč slavljena krasotica Perzije, Begum želja svih junaka iztočnih, junačka stečevina Dilaverova, njegova ne haremkinja nego žena, njegova sretna zviezda. Ova prikaza prošlosti u strof. 36—95 i potlanja prikaza sadanjosti u 146—188 sačinjavaju uspješan estetički kontrast: svjetlo pak sjena, sjajno „njekoč" pak crno „sada". Njekočnji vitežki, po Dilavera častni i sretni mejdan s Hajdarom kraljevićem perzijskim, s tim pjesnikom Begumine krasote, za Begumu u strofah 36—95 kontrastira estetički efektno sa sadanjim Dilaveru zadnjim, strašnim, s Dilaverove strane uzvišenim, a sa strane spaholjanâ i Derviša zvierski-groznim bojem u strofah 96—145. Dakle dvostruko stoji epizoda ona 36—95 u krasnoj estetičkoj relaciji, svezi sa strofami daljnimi 96—188. Ali što ima posla ta sva romantika Begumina i Dilaverova s katastrofom Osmanovom? Prozaično-logički ništa, ali estetički veoma mnogo. Ona je jedan, bez hyperbolnosti kažem, biser Osmanide: u prikazu *političke* katastrofe Osmanove, turačke, grozne, umetnuo je veleumni pjesnik prikazu katastrofe *vitežko-ljubavne,* tragične, onoga ne turačkoga, *perzijskom* poezijom slubljenoga para: Dilaver-Begum. Ne, nije „nespretnost" ona epizoda 36—95 ovdje u XIX, nego je jedna krasota. A da ona naprotiv u IV spjevu u „Vladislavijadi" nebi bila „jedna krasota" nego nespretnost, dokaz tomu radje ću propustiti ovdje; velim dokaz, nu pridajem, da, kako svaki koji je motrio, spoznavao i uživao umotvore bud pjesničke bud likovne dobro zna, nije moguć reć bi matematički dokaz, da je koja prikaza liepa (ili pak ružna), dokaz, kojim bi se mogao prisiliti njetko, da ćuti ono što je liepo. Za to i jest za obstanak svakoj umjetnini potrebno, da ima više ljudi, koji su vrstni njezinu ljepotu ćutiti; oni u estetičko-ćutnoj svezi jedina su joj izdašna obrana, da nepropadne.

XX. spjev. Oblik i sadržaj njegov veoma je značajan za način pjevanja Gundulićeva. I tu znatno preteže pjesnikova reflexija, apostrofno izvedena, i tu se iztiče pjesnikovo naginjanje na antiteze, na kontrastiranje, i tu je epskoga pripoviedanja mnogo manje no govora i pjesnikove subjektivne lirike. A ipak taj spjev izvodi baš samu katastrofu: smrt Omanovu. Činjenice te njihova epska prikaza

i tu su pjesniku samo osnov, na koji on obilno svoju liriku izatkiva; tako ovaj spjev posve je formom onakova značaja, kako spjevi II—XIII. — Nadovezuje neposredno na konac predjašnjega spjeva. Kitice 1—8 naznačuju poimence nove vlastodržce, što su u srednjem mečitu oko novoga cara, ludjaka, po turski „svetca“ Mustafe. Ovo razmjerno obširno naznačivanje nije tu potrebno s obzirom za glavni čin, za osobu Osmanovu, nebudući njegov potanki sadržaj od važnosti za Osmana, van u toliko, što podaje prikazi smrti Osmanove realističan biljeg. Mustafa „naučen tako“, zapovieda, da se Osman odvede u Jedikulu (tamnice ine opis u XII); Osman sdvojno, nu još dostojno vapi, tko li njemu smie otimati carstvo, koje njemu pripada? (9—11). Ali (12, 13, 14), oni, koji ga dovukoše amo u mečit pred Mustafu, opet ga iz mečita izvuku, metnu ga opet na jadno kljuse, gologlava, polunaga, i tako ga kao „roba istina“ tjeraju Jedikuli. Sliedećih jedanaest kitica (15—25) jest pjesnikova apostrofa na Osmana (pak zatiem na sve oholice), koji, prije car nad cari, čija rieč jedna bì zakon svega iztoka, čijoj želji i volji sav sviet bì tiesan, sad je svojih robovâ rob. Ova apostrofa izvodi patetičkim slogom retoričnim (retor. pitanji, uzklici, u obće obilnom retor. figuracijom) opet onaj češće u II—XIII varirani, ovdje na Osmana uporabljeni tema: opreke izmedju njekoč i sada. Evo u XX spjevu, na odlučnom mjestu opet taj tema, a tako obilno i krepko proveden: znak, da je to, kako sam kod proemija iztaknuo, sbilja važna (lirska) nít bila kod zamišljanja i izvadjanja ove pjesni o smrti Osmanovoj. Znak, kako pjesniku kob Osmanova svedj doziva u pamet i njegov lanjski pohod na Poljsku; znak, da su taj boj i smrt Osmanova dvie u duši pjesnika uzko sdružene ideje, oprekom jedna k drugoj pribita; znak da spjevi I te XVI—XX traže, liričkom svezom associacijâ pomisaonih pjesnika, takodjer spjeve II—XIII, u koliko je ovdje o Hoćimskom boju, i u obće o Poljacih: znak tomu jest, da ovdje u toj apostrofi na sadanjega Osmana odmah se pjesnik spominje onoga Osmana, kakov je bio s bezbrojnom vojskom idué na Poljsku. Apostrofa upravo na Osmana ide samo do 20, a tu, ponavljajući misao proemija, „ah ovako sreća vrti u okolo kolo svoje“, prelazi na apostrofu svim ljudem oholim, kako to koji put već prije u pjesni ima. Strofa 26 povraća se na čin, kojim se epski bave opet *samo* strof. 26 do 30 (a i u njih je govorne prikaze od dvie kitice), da buntovnici noseć pred Osmanom glave Dilavera i Huseina nabijene na kopja pogrdjuju njega psovkami. To potiče govor Osmanov za svoju

obranu; dužina, sadržaj i oblik toga govora (30—72, trećina *ovoga* spjeva) posve je značajan za način Gundulićev. U govoru Osman pola je ponosan i dostojanstveno velik, pola plašljiv, pravdu, razbor, smiljenje što razlozi što pomaganjom hoteć zadobiti od svojih viteza „milih, vjernih," od „puka svoga ugodnog, dragog puka", napokon — kad se taj gluši — posve na retorsku od kamenja: tako je dovoljno raznolik taj govor. Počev u sviesti svoga zakonitoga prava, nastavlja slabo i ponizno, pak opet ponosito osvrće se na lanjski poljski rat, spominjuć svoju junačku sablju a krivinu vojske u njem; iztiče strahotu, da njemu tu junačku sablju otimlju sad ne neprijatelji, nego vojnici, stražari njegovi, tu sablju, koju su nosili i sviet redom osvajali njome, jedan ju drugomu predajući, svi njegovi zakoniti predji: Otman, Orhan i t. d. svi poimence do njegova otca, pak napokon on sam u ratu poljskom, gdje je mnoge ubio, te bi uspio bio, ali vojnici njegovi! S tom sabljom on sad hotjaše u iztok poći, da, smaknuv odmetnika Emirina, zatim sav sviet osvoji (u II—XIII bilo je bar koji put govora o carevu naumu sav sviet osvajati, i opet zaratiti Poljsku). „Tu sablju" — tako reasumiraju kitice 65—69 svu snagu dosadanjega Osmanstva — „kojom stari moji sviet osvojiše, i meni ju po zakonu ostaviše, tko mi otima? tko slobodu i život otima meni, komu su podložni svi životi?" Zatim udara u sniženu pomaganju. Sbilja je uzvišenu sliku zamislio pjesnik, da ovomu Osmanu, gologlavu, polunagu, pogrdjenu od svojih „robova", bez one sablje svoje izručenu biesu urotnikâ, nadaje govoriti onaj ponositi odsjek o predobitnjoj sablji Otmanovoj" i svih sliedećih sultana, kojom je i on opasan bio, a koja je, samo u sviesti njegovoj, i sad njegova (onaj odsjek strofe 43—61 individualizirajućimi prikazami prošastih glavnih vladara turskih i njihove ratne slave jest već oblikom tim stilističkim analogon prikazi kipovâ prošastih slavnih poljskih kraljeva u X 111 do 146). Koli dojaman je to kontrast: taj Osman, „od roba svoga splesan", iztiče se nosilac sve bojne sile prošlosti Osmanske. Uz tu sviest veličine porazno djeluju protivna mjesta u govoru, gdje se kukavno snižen ćuti i očituje vapeć smiljenja u „vjernih, milih" svojih robova. Ova miena ponosa uzvišena i straha poniženа jest više retorička, nego li psihologički istinita, ali posvema je skladna sa svom prikazom značaja Osmanova u prijašnjih spjevih, to u skupini I, XVI—XIX za se, to u svoj pjesni kao cjelini. U toj takovoj prikazi cara Osmana pjesnik kao u individualnom kipu pokazuje slom silnoga Osmanstva. U toj prikazi on izvodi to priliku

to opreku onoj prikazi poljske poviesti u spjevih X, XI. Nu koli je to značajno, ratnu svedobitnu poviest osmansku dati prikazivati ovdje zvierski krvožednim „robovom“ carevim na usta cara Osmana, koji u svój biedi tu stoji, vapijuć od njih za život svoj; kolik je to kontrast naprama Poljskoj, kojeno je poviest bila pjesnju prikazivana u času, kadno car Osman preko poklisara dolazi mir molit u kralja poljskoga, prikazana u tom času kao slikami ovjekovječena, koje slike na audienciju kraljevu čekajuć gleda osmanski molitelj mira, a prije toga prikazana kao ovjekovječena kipovî svih slavnih prošastih kraljeva poljskih, resećimi kraljevske dvore! Ovaj kontrast sbilja je na diku izumu piščevu, iliti sretnomu associiranju njegove fantazije; i bilo bi u estetičnom pogledu upravo žaliti, da uz ovu ovakovu sliku turske poviesti u XX nema one onakove slike poviesti poljske u X i XI. Poljska i Turska, prosvjeta i barbarstvo, taj kontrast, kojino ova pjesan diljem opet i opet iztiče, u ovoj prikazi spjeva XX, spominjućoj na prikaze u X i XI, dolazi na vršak svoje estetičke dojamnosti.

Spomenut valja i to, da ako Osman u svom govoru dvaput se osvrće na Hoćimski boj dosta obširno (35—38, 40, 62, 63), jamačno za estetički dojam toga spomena probitačno je, da je bila u II do XIII obilnija prikaza onoga boja. Za realističnost pjesnik nemari mnogo, gradeći taj govor; prema historikom a i prema psihologičnoj vjerojatnosti, Osman je jedva onako govorio, obširno, ali pjesniku je tu do estetičkoga uticaja ine vrsti, ne realistične, njemu je do prikaze uzvišene (u stanovitom pravcu, naime lirsko retoričnom ne epsko-dramatičnom). Njegova reflexijna subjektivnost, kako češće i indje u pjesni, tako i tu, otima premah nad realističnom objektivnoštju; on, pjesnik na usta Osmanova, a ne vjerojatno-realni Osman, slikuje u ovom času jadnom svu ratničku veličinu turske prošlosti, da poraznim kontrastom izmedju „njekoč i sada“ djeluje na fantaziju i ćut čitaoca. Gundulić rad je rabiti opreke, antiteze, retorički oblik; pri tom mu se nàda po koj izraz, koji nedolikuje situaciji govorećega, — subjektivnost pjesnikova odaje se retorikom. Neće biti prema duševnomu stanju Osmanovu, da taj, izvodeć sliku prošlih sultanâ, (koja je i onako — najpače s gledišta g. Pavića — malo preobširna, prepotanka) veli za Murata prispodobu „jakno striela plaha“; to neće biti iz *duše* Osmana, njemu sad jamačno nije kud prispodobe, epiteta reć bi ornantia rabiti, one bo dolikuju mirnu duhu, one su ovdje iz *fantazije* pjesnikove. Tako i strof. 49, gdje Osman t. j. pjesnik govori o Milošu — što je sad Osmanu

do Miloša? ali pjesniku jest do individualiziranja osobâ, koje su se iztakle proti Turstvu, kako to spjevi II - XIII, poimence III pokazuju. Govor dakle Osmanov oblikom i sadržajem mnogostruko daje razabrati, da ideje, pjesnički način, duh pjevaoca II—XIII jest posve isti, koji je pjevaoca XX spjeva.

Već kao da bi se smilovali Turci na Osmana, ali dolazi Daut sa zapoviedju carskom „da se ovi pas zadavi" i podbada ih na to. (73—83). Opet Osman, zadnji put, brani se govorom (84—87) iz prva dostojanstvenim, pak onda priegorno utiče se nebu, da bi ga čudom spasilo, napokon, videć se propala, patriotički zavapi bogu, neka se njegovu nasljedniku nedogodi isto, te nepropane s nesklada sve carstvo osmansko. Strofe 88—92 kratko a krepko naznačuju njegovu smrt, neiztičuć potankosti one grozne, pogrdne, koje o tom njeki historici navode. Pjesnik (morda ih je i znao) slika estetički strašno, ne realistički grozno; nije sve poetično, što se je dogodilo. Realna istina i ljepota estetična, to su dvie različite stvari; od Gundulića nemoj nitko tražiti one. Strofe 92, 93 kažu ukop Osmanov, a strofa 94, reć bi kao njeki pjesnički quod erat demonstrandum, ponavlja gnomnu misao proemija, veleć: oholas se ljudska mnoga u ovi način pleše i tlači, ką čovjeka umrloga s bogom penje i jednači". A na to nadovezuje epilog (95—124), koji je apostrofa pjesnikova na turski, onakovu oholost gojeći zakon. — U ovom spjevu, koji izvodi katastrofu glavnoga čina, ima pravo epskoga pripoviednoga prikazivanja jedva četvrtina, razvoja i dospjetka katastrofe tiče se, uzimljuć u obzir i govore Osmanove, oko polovica spjeva, ali i ti govori pretežno rade o prošlosti turskoj i o poljskom ratu; a pjesnikove reflexije i apostrofe zapremaju trećinu spjeva, toliko koliko stvarna (ad rem) prikaza katastrofe čina. Tu je očevidan oblik Gundulićeva pjevanja; i u XX spjevu premašna je lirična, retorična, retrospektivna, donjekle epizodna prikaza nad epskom o naprednom razvoju samoga glavnoga čina. Dakle spjevi II—XIII, koji se Osmanom, (odbiv II spjev) malo bave neposredno, ali posredno, prikazujući mnogo i razno, što je po lirskoj associaciji s njim i s njegovim glavnim činom u kojem savezu, ti spjevi su takovim svojim sadržajem i oblikom svojim pretežno lirsko-retoričkim sasvim *prema* načinu onoga istoga pisca, koji ovdje u XX spjevu, u katastrofi Osmanovoj, Osmana tako malo epski a pretežno govorno prikazuje, a uz njegovu prikazu nanizuje mnogo, što je s njim i s njegovom smrću u bližem il' daljnem sa-

vezu po liričkoj, subjektivnoj pjesnikovoj associaciji. Ovakov XX spjev pristaje uz onakove spjeve II—XIII kao tvor istoga duha.

U epilogu apostrofirajuć pjesnik naznačuje turski zakon u njegovih glavnih naredbah (strofami 95—107; sablja, sila je zakon, sve je udes ništa slobodna volja ljudska, sultan je kao bog, svi imaju mu robovati), proriče mu, da će „u brzo njegov nauk vražji uklonit se božjoj vlasti" (108); a da mu se je to već dogodilo baš u Osmanovih (opjevanih) sgodah, da je namjere odredaba korana božja vlast osujetila, to izvodi pjesnik ostalimi strofami do konca (109—124) ovako u jasno razlučenih odsjecih. Sultan ima zadaviti braću, ali Ahmetov brat Mustafa iztisnuo je sina mu Osmana (109, 110; to je pjesan pokazala borbom stranke Osmanove i Mustafine); zarobljena kršćanska djeca postav sarajski hotími carski imadu care držati, ali Daut je Osmana srušio (111—113; to je pjesan pokazala, naglašujuć poturstvo i sarajsko hotimstvo Dautovo, a i poturstvo Mustafine matere); od zarobljene kršćanske djece poturčene imade biti (janjičarska) izabrana vojnica i straža caru, ali baš je ona Osmana upropastila (114, 115; to je pjesan pokazala bunom na Osmana, i retrospektivnimi prikazami Hoćimskoga boja); na posluh i hrabrost u boju potiču se ratnici koranovi obećanjem raja za smrt na bojištu, ali s neposluha „vitežkoga" Osman s glavom jedva je utekao od kršćana" (116, 117; to je pjesan pokazala prikazami Hoćimskoga boja); turski car ima biti vladar svega svieta, ali Osmanova vlast se je skršila (118, 119; to je pjesan pokazala porazom cara Osmana od Poljaka pak njegovim smakom od samih Turaka); carev život ima biti svetinja svim, svi robovi njemu, ali Osmana su ubili robovi njegovi (120, 121; to je pjesan pokazala u katastrofi zadnjega spjeva); bludnomu mnogoženstvu ima biti uspjeh, da uzbude sultanu bezbrojna vojnica, „nu se skrši sva tvâ (Muhamedova) slava, jer tisuće od tisućâ tvojih izpred Vladislava vidjela se 'e pobjegnuća" (122—124; to je pjesan pokazala Kizlaraginim putem, bar posredno glede mnogoženstva, pak neposredno i naročito prikazami Hoćimskoga boja). U ovom résumé-u pjesni (109—124) smiera izrazito na Hoćimski boj trećina, a što izrazito što neizrazito ali ipak po smislu i savezu texta posve jasno — ukupno polovina strofâ; tomu odgovara obseg, kojino poglavito u spjevih II—XIII zapremaju prikaze o Hoćimskom boju i što je s njim tu u savezu.

Svojim sadržajem ovaj epilog shodan je završetak sve pjesni I—XX, ali nebi bio kao epilog samim spjevom I, XVI—XX. On

je pjesnički, reć bi etično-proročki sud pjesnikov Osmanstvu, u svem protivnomu razumnoj prosvjeti i kršćanstvu, da mu je propasti svemu, kako je Osman propao to od veličajnih udaraca kršćanske Poljske to od samoubojnih groznih udaraca Osmanstva, kojega dapače i samoga obćenitu već gotovu propast pjesan je simbolički prikazala u individualnom kipu propasti Osmanove. Taj pjesnički sud epilogni navodi kao njeke premise svoje u kratko činjenice, kojeno je pjesan obilnije baš i prikazivala. Taj sud nebi bio za čitaočevu estetičku ćut dojmljiv i prihvatan, da nije čitalac gledao u pjesni prikazu Osmanstva u njegovoj veličini, sili i nasilju, a prikazu kršćanske Poljske u njezinoj vriednosti; da nije vidio prikazu Hoćimskoga boja, tursku i poljsku vojsku, ogromnost turske sile iz tri strane svieta satjerane, ali i poraz tê sile od prosvećene, slobodne Poljske, koja proti robskim divljim zastupnikom fatalizma vodi u slavodobitan boj ljude slobodne volje; da nije vidio posljedak Hoćimskoga boja: ovim slobodnim junakom proslavu umjetničkimi tvorovi na domu, a onoj ogromnoj sili turskoj groznu samokrv, ubijajuć ona svoga vodju, cara, zemaljskoga boga — na domu; da nije vidio muke kršćanske raje od Turaka, koji njoj djecu otimlju za svoje hareme, u prikazah Grčke i južnoslovinskih krajeva. Nebi onaj epilogni sud bio estetički, da nerečem prozaičnologički, umjestan i dojaman, da su bili prije njega samo spjevi I, XVI—XX, a da nisu bili i spjevi III—XIII. Nebi bilo umjestno u tom sudu onoliko glede Poljske pobjede govoriti, da nije i u samoj pjesni bilo o njojzi razmjerno obširno govora, i valjda pjesnik nebi stavljao reć bi kao svoju zadnju, najkrepčiju rieč u zadnjoj kitici epiloga ime Vladislava, da nije djelo Vladislava u pjesni dovoljno prikazom proslavio bio. Sadržaj epiloga, dojamnost njegova traže ne samo spjeve I, XVI—XX, nego i spjeve II—XIII; jer što je tu ob osobah, koje s onim epilognim svjetsko-poviestnim sudom nisu u najužem savezu (Krunoslava, Korevski, Kalinka, Ljubica, Sokolica) ipak su one po prikazah u II—XIII donjekle u posrednom savezu s onim sudom, pošto su u savezu s prikazami poljsko-turskoga ratovanja i njegovih posljedica, a donjekle su romantički ures pjesni, prema klasično-romanskoj epskoj tehnici. Epilog (s uvodom k njemu u strofi 94) posve se odaziva proemiju pjesni (I, 1—18). Tri glavne ideje proemija: prolaznost i pad svega zemaljskoga, najpače oholâ, propast ohologa cara Osmana, slava pobjednici Osmana Poljskoj, té tri glavne misli proemija, provadjane što lirsko-retoričkim što epskim načinom diljem pjesni,

evo u epilogu se sastavljaju, te u njem ona misao o propasti Turstva udara u glas trube zadnjega suda. I epilog i ostali XX spjev pravo djeluju pjesnički, estetički samo onda, ako su spjevi I—XX jedna savezno-jedinstvena pjesan; njoj Gundulićevi spjevi XIV i XV manjkaju doduše za cjelovitost, ali ne za saveznu jedinstvenost, bar ne na toliko, da se ova i bez XIV te XV spjeva nebi očitovala mnogimi jasnimi znakovi.

Imao bih ovdje, završiv analizu pjesni, još potanje govoriti o nazorih u razpravi g. Pavića ob odnošaju spjeva XIII naprama XVI i naprama dopunjenima od Sorkočevića i od Mažuranića spjevima XIV te XV; zatim o nazorih razprave g. Pavića o razlici prikaze značaja Osmanova, kakova je ona u spjevih I, XVI—XX pak u spjevih II—XIII. Ali prostora radi prenosim rieč o tom iz analize u potlanje odsjeke ove razprave, najpače u peti, gdje će shodno mjesto biti i tomu i ostalomu, što glede prigovorâ g. Pavića Osmanidi nisam još spominjao u analizi.

Nastojao sam pomno ob analizi Osmanide tako objektivno-istinitoj, da bi se mogla potvrditi bezpredsudnim prispodabljanjem sa samim textom pjesni a i sa prigovori g. Pavića Osmanidi; ona je zato i imala biti obširna, više nego što bih želio. A što je već u njoj sudjenja estetičkoga i pobijanja nazorâ razprave g. Pavića, to će preostajućih još, kraćih, pet odsjekâ razprave ove imati potanje potvrditi objektivnimi podatci, prema osnovi, koju sam u uvodu razložio. [1] (Sliedi.)

---

[1] Istom je ovaj završujući dio analize pod tiskom, izašla je ovih dana od g. Pavića „Estetična ocjena Gundulićeva Osmana, u Zagrebu 1879, Albrecht, u 8. stranâ 40", kojom g. pisac ne pobija samo izašli već u predjašnjem svezku „Rada" dio analize ove, nego sudi unapred onomu, što ću ja istom, prema uvodu, u sliedećih pet odsjeka ove razprave kazati. U tih sliedećih odsjecih *ovdje* u „Radu" neću se ja moći osvrtati na onaj spis g. Pavića, nebudući u njem novih stvarnih opazaka za razjašnjenje Osmanide.

II.

Osman prispodobljen s epi: Oslobodjenim Jerusolimom, Enejidom, Odisejom te Ilijadom, Orlandom biesnim i Lusijadom.

II.

Osman prispodobljen s epi: Oslobodjenim Jerusolimom, Enejidom, Odisejom te Ilijadom, Orlandom biesnim i Lusijadom.

Gundulićev ep mnogo se povadja to u pojedinostih prikazivanja to u kompoziciji za Tassovim epom, Virgilijevim i Homerovimi; pak pošto Tassov ep oponaša što Enejidu, što posredno preko ove ili neposredno Homerove epe, to se u Gundulićevu Osmanu dvostruko opaža odsjev staroklasičnih epa. Nego u Tassovu epu ima osim staroklasičnih elemenata takodjer i romantičnih, koji se doduše već u Virgilijevoj Enejidi pojavljaju ali su podpuno razvijeni u Orlandu biesnom Ariosta, predšastnika i djelomice uzora Tassu. Ariosto bješe se odmaknuo od staroklasičnoga oblika i sadržaja svojih talijanskih predhodnika u epopeji, te bješe do tipne značajnosti proveo romantički ep, koji se i sastavom i sadržajem bitno luči od staroklasičnih, čuvajući samo u njekih prikaznih pojedinostih svezu s klasičnom predajom. Ako se prema tomu Tassov ep s dovoljnim razlogom naziva romantično-klasičnim epom, to jednako i Gundulićevu Osmanu ova oznaka dolikuje. A Portugiza Camoesa ep Lusijada ide što tragom romantike Ariostove, a što, i to pretežno, nasljeduje staroklasični oblik sastava epskoga, najpače Enejidin i Odisejin. Tako je u svoj trojici, Tassu, Camoesu, Gunduliću, jednako trag dvojemu uticaju: i romantičnoga i klasičnoga epskoga tipa, dakako uz osebujnosti u svakom od njih, polazeće od razlikosti predmeta, dobe, i najpače subjektivnosti pjesničke.

Ovu svezu Osmana s inimi epi razgledajmo najprije u pojedinostih prikazivanja, zatim u kompoziciji čina i karakterih;u pri-

kazivanju postoji sveza što doslovce riečmi i mislima, što pako samo oblikom prikaznim.

Prispodobe. Njekoje prispodobe možemo naći malo ne posve istovjetne ili bar jako slične u Osmanu, u Oslobodjenom Jerusolimu, u Enejidi, i u kojem Homerovu epu; mnoge nisu doduše svim ovim epom zajedničke, ali se nahode u većini ili bar u njekih, tako, da se Homer prikazuje skupnim neizcrpivim izvorom za prispodobe svojim epskim nasljednikom. Evo primjera. Osm. XIX 99,100: Ter jak pastuh, kad se od biesa s jaslih odtrgne, vihra brži teče, skače, grivom stresa, glavu uzdiže, puha, hrži: preko grada vitez vrli taki srne, rukom maha, prieti obrazom, sgledom prli, nestiže ga striela plaha; Ger. lib. IX 75, 76: Argillan srće u boj come destrier, che dalle regie stalle, ove all' uso dell' arme si riserba, fugge, e libero alfin per largo calle va tra gli armenti, o al fiume usato all' erba, scherzan sul collo i crini, e sulle spalle si scote la cervice alta e superba, suonano i piè nel corso, e par ch' avvampi, di sonori nitriti empiendo i campi: tal ne viene Argillano, arde il feroce sguardo, ha la fronte intrepida e sublime, leve è ne' salti, e sovra il piè veloce sì, che d' orme la polve appena imprime (sravni još XVI, 28); ova Tassova slika je reć bi prevod iz Aen. XI 486—97 Turnus in proelia .... qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis tandem liber equus, campoque potitus aperto aut ille in pastus armentaque tendit equarum, aut adsuetus aquae perfundi flumine noto emicat arrectisque fremit cervicibus alte luxurians, luduntque iubae per colla, per armos; a ovo je opet iz Il. VI 566—514: ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ, δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων, εἰωθὼς λούεσθαι εὐῤῥεῖος ποταμοῖο, κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δέ χαῖται ὤμοις ἀίσσονται· ὅ δ' ἀγλαΐηφι πεποιθώς, ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων ὥς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις etc. isto u XV 263—70 (tako se poredjuje i u izdanju Ger. Lib. Milesi, Venezia 1829, II, Annotazioni str. 322—25, gdje se još navodi slična prispodoba iz Metastasia i iz knjige Joba, a Gossrau Aencis ed. sec. str. 559 osim Ilijadine navodi i prispodobu iz Ennija ap. Macr. 6, 3). — Osm. XIX 70—73: jak dva bika u planini, kad ih ljuven bies uhiti, mukajuć strašnoj u vrlini ovi onoga ište ubiti; sgiblju glave, želja mnoga podžiže ih svedj i srči, tere jedan na drugoga s vitoroziem čelom trči, ljubovca ih gleda iz stada, ká je od boja uzrok njima, i u sumnji stoji mlada, čija od njih biti ima: tako bienje sad izlazi medju Agjamom i Turčinom, djevojka ih mlada pazi, čija će

biti nezna istinom; Ger. Lib. VII 54, 55 prikazuje se Argant čekajuć protivnika: non altramente il tauro, ove l' irriti geloso amor con stimoli pungenti, orribilmente mugge, e co' muggiti gli spirti in sè risveglia e l' ire ardenti, e 'l corno aguzza ai tronchi, e par ch' inviti con vani colpi alla battaglia i venti, sparge col piè arena, e 'l suo rivale da lunge sfida a guerra aspra e mortale; kraće XII 53 dva protivnika vansi a ritrovar non altrimenti che duo tori gelosi e d' ira ardenti; Aen. XII 715—24 velut . . . quum duo conversis inimica in proelia tauri frontibus incurrunt; pavidi cessere magistri, stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencae, quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur; illi inter sese multa vi volnera miscent, cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit: non aliter Tros Aeneas et Daunius heros concurrunt . . .; sravni i XII 101—106 . . . mugitus veluti quum prima in proelia taurus terrificos ciet atque irasci in cornua teutat, arboris obnixus trunco, ventosque lacessit ictibus aut sparsa ad pugnam proludit arena (u Annotazioni II p. 285 osim ovoga citata još i Virg. Georg. III, 232, i Lucanus Fars. II, 601); u Il. drugačije su prispodobe junakâ s bikovi n. pr. II 480, XIII 570—73, 703—8, XVI 487—91, XVII 520—23, XXI 237, XX 403—5, a boreća se dva junaka sravnjuju se s lavima ili s lavom i veprom u borbi Il. XVI 756—59, 824 – 27. — Osm. XVIII 90, 91 jakno davnji dub u gori na godini zloj veomi kad na nj vihar silu obori, ká mu grane svija i lomi, ter mu okolo na bregove po tlieh leže listja i hvoje: tak s navale težke ove nahripljeni miri stoji; Ger. Lib. IX 39 come nell' Apennin robusta pianta che sprezzò d' Euro e d' Aquilon la guerra, se turbo inusitato alfin la schianta, gli alberi intorno ruinando atterra: così cade egli, e la sua furia è tanta, che più d' un seco tragge, a cui s' afferra (po Annot. II 317 poredjuje se ovo sa Catulla Arg. 105); s Osm. slične crte u slici uz razlike u prispodobljenom predmetu u Aen. IV 441—49 velut annoso validam quum robore quercum Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc eruere inter se certant; it stridor et altae consternunt terram concusso stipite frondes . . .: haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros tunditur . . . mens immota manet . . (sravni još Aen. II 625 – 31); onda u Il. XVI 765—70 ὡς δ' Εὖρός τε Νότος τ' ἐριδαίνετον ἀλλήλοιν οὔρεος ἐν βήσσης βαθέην πελεμιζέμεν ὕλην, φηγόν τε μελίην τε τανύφλοιον τε κράνειαν, αἵ τε πρὸς ἀλλήλας ἔβαλον τανυήκεας ὄζους ἠχῇ θεσπεσίῃ, πάταγος δέ τε ἀγνυμενάων, ὣς Τρῶες καὶ Ἀχαιοὶ ἐπ'

ἀλλήλοισι θορόντες . . . (sravni još Il. V 560, XII 131—36, XIII 178—81); s navedenom iz Aen. slikom sravni još Osm. XVII 188, 89 bez pokoja stoji u smeći: tak pri vodah johu bilu dva protivna vjetra biju, proste grane ter pod silu sjemo tamo svedj joj viju (slika nješto nalik i na Ger. Lib. XIX, 19), a u Il. IX 4—8 prispodablja se nepokoj srca s morem od dva razna vjetra uzrujavanim. — Osm. XVIII 79—81 trikrat vojska dodje pod mir, i unj lupa, i tolikrat opet štetna ustupa: tako kad mnieš, kraj proždriet će val srditi mora sinja, razbjen bježi natrag veće, i razlieva se i razčinja; nu jakno opet val uzrasti i vraća se proti kraju: tako odmetni istom vlasti svedj nasrtju i ustupaju; Aen. XI 624—30 qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus nunc ruit ad terram scopulosque superjacit unda spumeus extremamque sinu perfundit arenam, nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens saxa fugit litusque vado labente relinquit; bis Tusci Rutulos egere ad moenio versos, bis rejecti armis respectant terga tegentes, tertia sed postquam itd., a ovo je nalik na Il. XV 617—22, XIV 394, 95, II 206—210 i XVII 746—52; manje su nalik u Ger. Lib. prispodobe udarajućih valovâ s vojskom n. pr. III, 2, 6, XX 58. — Osm. IX 122—24 lovice u lovu se uloviše . . . tako i jato bielo u vodi od snježanieh kufâ plovê igre nove iznahodi pod žubere sladke i nove, nu ako upazi orla siva, gdje na nj leti iz visina, sklapa krila, glavu skriva, ni igra veće ni začina; Ger. Lib. XX 68 qual è il timido cigno, a cui sovrasta col fero artiglio l' aquila proterva, che a terra si ranicchia e china l' ali: i suoi (Armide) timidi moti eran cotali; djelomice sličnih crta ima u Aen., I 393, 400, II 515—17, Il. XVII 674—80, XXII 308—11. — Osm. XX 77, 78 eto jàk hrid kad se obali niz visinu strme gore, eto kleti Dautpaša tiekom teče konja hrla; obširnije u Ger. Lib. XVIII 82 quel gran sasso talor, che o vecchiezza solve da un monte, o svelle ira de' venti, ruinoso dirupa, e porta e spezza le selve, e con le case anco gli armenti: tal giù traea dalla sublime altezza l' orribil trave e merli ed arme e genti (što se glede situacije može sravniti sa gore navedenom slikom u Osm. XVIII 90, 91), a ovo je, uz različit prispodobljeni predmet, u slici reć bi prevod iz Aen. XII 684—90 veluti montis saxum de vertice praeceps quum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas, fertur in abruptum magno mons improbus actu, exsultatque solo, silvus, armenta vivosque involvens secum: disjecta per agmina Turnus sic urbis ruit ad muros etc.; ovo je pak po

Il. XIII 136—43 Τρῶες δὲ προὔτυψαν ἀολλέες, ἦρχε δ' ἄρ' Ἕκτωρ ἀντικρὺ μεμαώς, ὀλοοίτροχος ὥς ἀπὸ πέτρης, ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρροος ὤσῃ, ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης· ὕψι δ' ἀναθρώσκων πέτεται, κτυπέει δέ θ' ὑπ' αὐτοῦ ὕλη· ὅ δ' ἀσφαλέως θέει ἔμπεδον, εἷος ἵκηται ἰσόπεδον, τότε δ' οὔ τι κυλίνδεται ἐσσύμενός περ· ὥς Ἕκτωρ etc. (Annot. II 452 jednako poredjuju). — Osm, IX 51, 52 bojnice lete plien željni da prie steku, u način poplavice, ká s obilnieh voda riekom plaho se oreć niz litice sve što sreta nosi tiekom (slično XVIII 152 nabunjeni napried k carskiem palačami lete jakno poplavica, koja s sobom lies i kami smuca, oreć se s vrh liticâ); Ger. Lib. I 75 non è . . . che 'l lor viaggio arrestar possa: così degli atri fiumi il re talvolta, quando superbo oltra misura ingrossa, sovra le sponde ruinoso scorre, nè cosa è mai che gli s' ardisca opporre; V 88 la licenza di que' barbari erranti è omai sì grande, ch' in guisa d' un diluvio, intorno senza alcun contrasto si dilata e spande (sravni još XII 47, XIX 37); IX 22 corre innanzi il Soldano . . rapido sì, che torbida procella da' cavernosi monti esce più tarda, fiume ch' arbori insieme e case svella . . . Il. XI 492—97 ὡς δ' ὁπότε πλήθων ποταμὸς πεδίονδε κάτεισι χειμάρρους κατ' ὄρεσφιν, ὀπαζόμενος Διὸς ὄμβρῳ, πολλὰς δὲ δρῦς ἀζαλέας, πολλὰς δέ τε πεύκας ἐσφέρεται, . . ὥς ἔφεπε κλονέων πεδίον τότε φαίδιμος Αἴας, δαΐζων ἵππους τε καὶ ἀνέρας; Aen. XII 521—26 velut . . . ubi decursu rapido de montibus altis dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt, quisque suum populatus iter: non segnius ambo ruunt per proelia (Annot. II 167 poredjuje s Ger. Lib. I 75 donjekle slične prispodobe u Aen. II 305 do 13— poredi i II 493 do 99— i Il. V 87—94). — Osm. XVI 75—77 jak na dmenje od sjevera kad zapjeni sinje more, sila silu dočim tjera, vali uzrastu kako gore: tako uzbuča vàs puk ovi na besjede age vjerna, teku, srnu svi smioni, puni gnjeva s golom sabljom u desnici skaču u biesu nesviesnome, psuju, priete; pak krače u slici XVIII 46—48 jak na vjetra silna dmenje more uzavri na valove: tako uzraste svačije smienje na rieči ove, svak se uzbuni, svak razgnjivi, posta žamor, sva se vojska užeže, u strašive vapeć glase, s golom sabljom u desnici itd.; to je po Ger. Lib. V, 28 quasi in quel punto mille spade ardenti furon vedute fiameggiar insieme, che varia turba di mal caute genti d' ogn' intorno s' accorre, e s' urta e preme — d' incerte voci e di confusi accenti un suon per l' aria si raggira e freme: qual s' ode in riva al mare, ove confonda il vento i suoi co' mormorii dell' onda, a sravni još III,

6 della gente per l' aria un mormorio s' aggiri . . . quale infra gli scogli o presso ai lidi sibilla il mar percosso in rauchi stridi; Il. II 142—50 ὥς φατο, τοῖσι δὲ θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ὄρινε πᾶσι μετὰ πληθύν . . κινήθη δ' ἀγορὴ ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης, τὰ μέν τ' Εὖρος τε Νότος τε ὤρορ' ἐπαΐξας ἐκ νεφελάων . . . ὣς τῶν πᾶσ' ἀγορὴ κινήθη· τοὶ δ' ἀλαλητῷ ἐσσεύοντο; (sravni još II 394—99, XI 296—98, i IV 422—28 i najpače XIII 792—97); Aen. VII 528—30 . . . fluctus uti primo coepit quum albescere vento, paulatim sese tollit mare et altius undas erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo; 718, 19 . . . quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus, saevus ubi Orion hibernis conditur undis (sravni još I 148—54, što je djelomice izvraćeno iz Il. II). Osobito se pak ima uzeti na oko Il. XIV 393—401, gdje su izvedene redom tri slike za prispodobu s biesno bučećom vojskom, od kojih je na prvu nalik ona navedena u Osm., na drugu ona u Osm. XVII 179—81 a na treću Osm. XIX 79 i V 96: οἳ δὲ ξύνισαν μεγάλῳ ἀλαλητῷ· οὔτε θαλάσσης κῦμα τόσον βοάᾳ ποτὶ χέρσον, ποντόθεν ὀρνύμενον πνοιῇ Βορέω ἀλεγεινῇ· οὔτε πυρὸς τόσσος γε πέλει βρόμος αἰθομένοιο οὔρεος ἐν βήσσῃς, ὅτε τ' ὤρετο καιέμεν ὕλην· οὔτ' ἄνεμος τόσσον γε περὶ δρυσὶν ὑψικόμοισιν ἠπύει, ὅς τε μάλιστα μέγα βρέμεται χαλεπαίνων, ὅσση ἄρα Τρώων καὶ Ἀχαιῶν ἔπλετο φωνή. Srednjoj ovdje slici nješto je nalik u Osm. XVII 179—81 jakno plahi sjever kada preko mraznieh gorâ ulieta u dubravu listopada, u kú se oganj jur upreta; silno dmienje vihra biesa sve razgara i razžiže, pali, prži, do nebesa strahovite plame diže: tako planu na rieči ove od prie užežen Daut vrli; još jače je ovo u jednoj crti nalik na Il. XV 599 –606 Ζεὺς . . . νήεσσιν ἔπι γλαφυρῇσιν ἔγειρεν Ἕκτορα μάλα περ μεμαῶτα καὶ αὐτόν. μαίνετο δ' ὡς ὅτ' ὀλοὸν πῦρ οὔρεσι μαίνηται, βαθέης ἐν τάρφεσιν ὕλης (u slici, ne u prispodobljenom predmetu naliči Osmanidino mjesto jako i na Il. XI 155—58 ὡς δ' ὅτε πῦρ ἀΐδηλον ἐν ἀξύλῳ ἐμπέσῃ ὕλῃ, πάντῃ τ' εἰλυφόων ἄνεμος φέρει, οἱ δέ τε θάμνοι πρόρριζοι πίπτουσιν ἐπειγόμενοι πυρὸς ὁρμῇ· ὥς etc. pak osobito na Il. XX 490—93 ὡς δ' ἀναμαιμάει βαθέ' ἄγκεα θεσπιδαὲς πῦρ οὔρεος ἀζαλέοιο, βαθεῖα δὲ καίεται ὕλη, πάντῃ τε κλονέων ἄνεμος φλόγα εἰλυφάζει, ὥς etc. čemu u slici, uz razliku u prispodobljenom predmetu, nalikuje Aen. X 405—8 velut optato ventis aestate coortis dispersa immittit silvis incendia pastor, correptis subito mediis extenditur una horrida per latos acies Volcania campos, i Aen. XII 521, 22, velut immissi diversis partibus ignes arentem in silvam; u Osmanidi ponavlja se posve ista ili djelomice ista prispodoba, kako to i u Homeru prispodobe s požarom, s lavom,

s veprom i mnoge ine). Na treću sliku u navedenoj prispodobi Il. XIV 393—401 nalikuje u Osm. V 96 i posve isto XIX, 79 pune srdžbe i čemera bojnice (bijuć se) u sebi buče time: jak na vihru od sjevera dubje u gori posred zime (sravni s ovim još Ger. Lib. III, 6 un mormorio della gente, qual nelle folte selve udir si suole s' avvien che tra le frondi il vento spiri o quale il mare etc. gdje su oponašane zasebice dvie slike iz onoga Ilijadina mjesta XIV 393; sravni još Aen. X 96—99 cunctique fremebant adsensu vario, ceu flamina prima quum deprensa fremunt silvis et caeca volutant murmura). — Osm. XIX 106—9 jak sried gora, kad iz gaja vepar divji van se iztira, čiem množ pasa sa svieh kraja kruži ga okolo i obstira, smrtno prieteć vrliem' zubi, izkreči se vàs i hroče, tiem da smienstvo lovac gubi, ki ga tjerat najprie poče; i on se je kriepko ustavio i svieh čeka, nu nije toga, ki bi iz bliza udrit smio na divjaka strašivoga: proć veziru nesmiu tako kleti carski odmetnici; Il. XIII 471—77 ὡς ὅτε τις σῦς οὔρεσιν ἀλκὶ πεποιθώς, ὥς τε μένει κολοσυρτὸν ἐπερχόμενον πολὺν ἀνδρῶν χώρῳ ἐν οἰοπόλῳ, φρίσσει δέ τε νῶτον ὕπερθεν· ὀφθαλμὼ δ' ἄρα οἱ πυρὶ λάμπετον· αὐταρ ὀδόντας θήγει, ἀλέξασθαι μεμαὼς κύνας. ἠδὲ καὶ ἄνδρας· ὥς μένεν Ἰδομενεύς etc., i XI 414—20 ὡς δ' ὅτε κάπριον ἀμφὶ κύνες θαλεροί τ' αἰζηοὶ σεύωνται, ὅ δέ τ' εἶσι βαθείης εκ ξυλόχοιο θήγων λευκόν ὀδόντα μετὰ γναμπτῇσι γένυσσιν, ἀμφὶ δέ τ' ἀίσσονται, ὑπαὶ δέ τε κόμπος ὀδόντων γίγνεται, οἵ δὲ . . , ὥς etc. (manje slično XVII 725—32, 281—84, XII 146—151, XX 764—75); Aen X 707—18 velut ille canum morsu de montibus altis actus aper, multos Vesulus quem piniper annos defendit, multosque palus Laurentia, silva pastus arundinea, . . . substitit, infremuitque ferox et inhorruit armos, nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus, sed jaculis tutisque procul clamoribus instant: haud aliter, justae quibus est Mezentius irae, non ulli est animus stricto concurrere ferro etc.; u Ger. Lib. nema prema ovim posve slične prispodobe, ali ima donjekle sličnih o drugih zvierih u borbi s lovci n. pr. VI, 45. — Osm. V, 100 jakno sunce izza oblaka dražje objavi své svjetlosti, odkriše se dva viteza dvie mladjahne djevojčice; Ger. Lib. IV, 29 involta or traluce, or discoperta appare: così qualor si rasserena il cielo, or da candida nube il sol traspare, or dalla nube uscendo i raggi intorno più chiari spiega, e ne raddoppia il giorno; ponješto nalik na Aen. VI 451—54, gdje se prispodablja pojav Didone Eneji s mjesecom kroz oblake izlazećim. — Osm. XVIII 125 Dilaverov je glas grom, sablja tries ognjeni, silni vihar ruka plaha, kóm smrt prieti

sried zamaha; Ger. Lib. V, 27 od Rinalda parve un tuono la voce, e 'l ferro un lampo che di folgor cadente annunzio apporte; i drugdje češće ovakove prispodobe u Ger. Lib. n. pr. . . . . VI 48 lampo nel fiammeggiar, nel romor tuono, fulmini nel ferir le spade sono (sravni još Osm. V 43), kojoj slici su elementi često u Virgiliju i Homeru, n. pr. Il. II 781—84, XII 40, XI 53, 4, XIII 242—5, XV 603—7, XX 422, XXII 134, 5, Aen. IX 441, 733, 706, XI 616, XII 654, 920—23. — Osm. II 127 med njegova rieč je svaka; Ger. Lib. II 61 di sua bocca uscieno più che mel dolci d' eloquenza i fiumi; Il. I 249 τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή. — Osm. IX 128—130 jakno tigre zvier srdita iz planinske kadno spile lovac skupi i pohita porode joj drage i mile, puna biesa i čemera u plahom se krši tieku, i zlotvora dočiem tjera reži u gnjevu strašnu i prieku: tako Sokolica čiem zaplienjene drûge oslobodit haje (slično ali kraće o lavici V 58, 59); Il. XVIII 318—23 . . . ὥς τε λὶς ἠυγένειος, ᾧ ῥά θ' ὑπὸ σκύμνους ἐλαφηβόλος ἁρπάσῃ ἀνὴρ ὕλης ἐκ πυκινῆς· ὁ δέ τ' ἄχνυται ὕστερος ἐλθών, πολλὰ δέ τ' ἄγκε' ἐπῆλθε μετ' ἀνέρος ἴχνι' ἐρευνῶν, εἴ ποθεν ἐξεύροι· μάλα γὰρ δριμὺς χόλος αἱρεῖ· ὥς etc.; manje su slične dotične prispodobe u Aen. i u Ger. Lib. n. pr. ovdje IX 29. — Osm. XVIII 10, 11 ko kad pukne grom, iz koga s urnebesom triesi udare: omraza i gnjiv srca svoga riga izdajstva i prevare, on srne bez obzira, nesvjesni ga bies potiče, iz pogleda srčna i huda mećuć oganj vapeć kliče; prema Ger. Lib. IV, 8 quali i fumi sulfurei ed infiammati escon di Mongibello, e il puzzo e il tuono: tal della fera bocca i neri fiati, tale il fetore e le faville sono; sravni opis vatrometne Aetne u Aen. III 571—82, a glede Osmanidine slike za duševno stanje sravni donjekle Aen. VIII 388—93 ille repente accepit solitam flammam, notusque medullas intravit calor et labefacta per ossa cucurrit: non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco ignea rima micans percurrit lumine nimbos; sravni još drugačiju sliku u Il. III 222, pak XXIII 598—600. — Osm. XII 98 Krunoslava s razlicieh mislih gine, jak plav, u kú svedj udara valovite sried pučine sila protivna od vjetara; Ger. Lib. IV 55 slično za Armidu (uz razliku u smjeru) fean l' istesso cammin l' occhio e 'l pensiero e mal suo grado il piede innanzi giva, siccome nave ch' improviso e fero turbine scioglia dall' amata riva, koje slike njeke su crte u Il. XIX 375—9. — Osm. IV 89, 92 jašu konje jak snieg biele . . . a tekući vjetar stignu; Ger. Lib. IX 82 destrier che di candore agguaglia pur or nell' Appenin ca-

duta neve, turbo non è che saglia rapido sì (sravni još III, 51, VII 96 i češće); Aen. XII 82—84 equos, qui candore nives anteirent, cursibus auras (sravni još V 319, VI 702, X 603); Il. X 437 ἵπποι λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι. — Osm. IX 56 bojne dikle brže od striele tekuć; Ger. Lib. XIV 33 e sen va più che stral corrente e presto (sravni još III, 36); Aen. X 247, 48 fugit illa per undas ocior et jaculo et ventos aequante sagitta. — Osm. IX 20, 21 Vladislav . . . taki je vidjet bog sunčani i u oružju i u obrazu, kad zvieri iskat i on podrani po nebeskom svietlom pasu; prema Ger. Lib. I 58, V 44 gdje je junak s Marsom il s Amorom prispodobljen; još više prema Aen. IV 140—50 ante alios pulcherrimus omnes Aeneas, quali ubi Delum invisit Apollo instauratque choros, jugis Cynthi graditur, tela sonant humeris: haud illo segnior ibat Aeneas; što je prema Odyss. VI 102—9 (sravni još medju inim Aen. XII 330—40, Il. II 478, 79, XIII 298—305). — Osm. IX 98 Sokolica . . . ovaka se njegda objavi i božica svietla od lova . . .; podpunije IV 90, 91 djevojčice bojne Sokoličine drûge . . . sablja o pasu, lúk niz pleći u mnogu im visi uresu, po prilici po odjeći vile od gorah vidjet sve su, tiem kraljevska pregizdava dikla (Sokolica) sried njih rek bi da je liepa božica od dubravah, kà u lovu danke traje; Aen. I 498—504 gdje se obširnom slikom Didona s Dianom uz družbu prispodablja, a to je opet sasvim, mjestimice kano prevod po Odys. VI 102—109 (sravni Aen. Gossrau pag. 41, 42). — Osm. XIX 118 jak ružica, vila mlada kú u vjenčac bere o zori, on povehnù (sravni i XVIII 109); Ger. Lib. IX 85 vede giacerne ucciso il suo Lesbin, quasi bel fior succiso, zatim XX 128 Armida cadea, quasi fior mezzo inciso, piegendo il lento collo; u pojedinostih inače Aen. IX 433 do 37: ubijen pada Euryalus . . . purpureus veluti quum flos succisus aratro languescit moriens, lassove papavera collo demisere caput, pluvia quum forte gravantur (što je po Il. VIII 306—8, osim kojega mjesta poredjuje Gossrau pag. 457 još Ovid. M. X, 190, i Catull. XI, 23); još sličnije baš Osmanidinoj slici Aen. XI 66—68 ubijena mladića meću na lomaču qualem virgineo demessum pollice florem seu mollis violae seu languentis hyacinthi (s ovim sravni Odyss. VI 231). — Osm. XII 95 jak iz cvietja al' iz trave koga otrovna zmija peči, Krunoslava na gizdave Turkinjice osta rieči, streptje, ubliedje i ostinu sva od čuda zapanjena; Il. III. 33—37 ὡς δ' ὅτε τίς τε δράκοντα ἰδὼν παλίνορσος ἀπέστη οὔρεος ἐν βήσσης, ὑπό τε τρόμος ἔλλαβε γυῖα, ἄψ δ' ἀνεχώρησεν, ὦχρός τε μιν εἷλε παρειάς, ὡς Ἀλέξανδρος δείσας etc.; Aen. II 378—82 obstupuit, re-

troque pedem cum voce repressit, improvisum aspris veluti qui sentibus anguem pressit, trepidusque repente refugit....: haud secus Androgeos visu tremefactus. — Osm. II 107, 8 Krunoslava na konju se tisnu... u slici ognja živa, reseći ju težko oklopje poziva na boj, XI 49 konj munja je živa, XI 53 junaci lete jak ognjem tries vrh gorah, 119 junak u slici ognjena triesa sja; Ger. Lib. III 16 siccome turbine si scioglie e cade dalle nubi aereo foco: il buon Tancredi sua squadra mosse (Annotaz. poredjuju s tim Dante Purg. c. 32. v. 109, Apollonii Arg. III v. 1377, i Il. IV 475) (sravni još Ger. Lib. I 58, V 41, IX 22, i češće); Aen. XII 654 fulminat Aeneas armis, V 319 Nisus emicat fulminis ocior alis, i slično češće n. pr. IX 733; Il. XX 422 ἀντίος ἦλθεν ὀξὺ δόρυ κραδάων, φλογὶ εἴκελος, XI 65 πᾶς χαλκῷ λάμφ' ὥς τε στεροπὴ πατρὸς Διὸς αἰγιόχοιο, slično još XXII 132, XV 605, X 153, XX 40, XIII 242—45 i češće. — Osm. IX 54, 55 bojnice vuku zaplienjene gospodje — preko noćne tako tmine sried divjači vuku prike vukovi ovce u način nemilosne i razlike; Il. XVI 352—56 ὡς δὲ λύκοι ἄρνεσσιν ἐπέχραον ἢ ἐρίφοισι σίνται, ὑπ' ἐκ μήλων αἱρεύμενοι, α τ' ἐν ὄρεσσι ποιμένος ἀφραδίῃσι διέτμαγεν· οἱ δὲ ἰδόντες αἶψα διαρπάζουσιν· ὣς Δαναοὶ Τρώεσσι ἐπέχραον (sravni još Osm. I 57 i Il. VIII 131), malo slično Ger. Lib. XX 78. — Poredi još ove prispodobe: Osm. X 1, Il. II 764, Odyss. I 321 i V 51—54, Aen. I 393—400, IV 253—55; Osm, XIX 112—114, Il. XVI 582—84, Odyss. XXII 302—8; Osm. VIII 153, Il. XXII 139—44; Osm. V 77, Il. V 560, Aen. IX 674; Osm. XIX 120, Il. XIV 414—18, Aen. II 625—31, IV 441—47, Ger. Lib. IX 39; Osm. I 25, Aen. XI 742—58. — Osmanidini retorički primjeri (prispodobe) crpljeni iz stare poviesti i mitologije (o Ikaru, Faetonu, Alexandru II 3—5, o Xerxu V 1—4) imadu svoje analogije u Ger. Lib. (n. pr. XX 118 Armida i Tissaferne = Kleopatra i Augusto, VI 23 Argant = Encelad, i više takovih poredjivanja s Amorom, Marsom, Dianom, Jupitrom, Furijami itd. vidi I 52, 63, IV 86, 96, V 63, VI 92, VIII 44, XIII 58, XIV 66, XV 32, 34, XVII 11), u Aen. (n. pr. VII 670—77 junaci = centauri, pak češće poredjivanja kako ona u Ger. Lib., ili s Homerovimi osobami).

Mnoge su metafore, personifikacije, hyperbole; gnome, reflexije, apostrofe; fraze, opisi, govori, karakteristike: kojimi Osmanida sad više sad manje sjeća na Tassov Oslobodjeni Jerusolim, koji opet češće upućuje na Enejidu ili Homerove epe kao na uzor svoj. Ger. Lib. I, 25 non edifica quei che vuol gl' imperi su fonda-

menti fabbricar mondani . . . ma ben move ruine, ond' egli opresso sul construtto un sepolcro abbia a sè stesso; Osm. I, 3 bez pomoći višnje s nebi svieta je stavnos sviem bjeguća: satiru se sama u sebi silna carstva i moguća. — Ger. Lib. I, 28 il tempo dell' impresa è già maturo; men diviene opportun, più che si resti, incertissimo fia quel ch' è sicuro; Osm. XVII, 109 tko ište vrieme, veće puta vrieme gubi, sreću izgoni. — G. L. I, 29 (isto X 36, i XIV 25) disse, e ai detti segui breve bisbiglio; O. XI, 202 paša dobesjedi, i sliedi kratak žamor. — G. L. I, 51 oh vergogna, oh misfatto! or non avesti tu, Grecia, quelle guerre a te vicine? e pur quasi a spettacolo sedesti, lenta aspettando de' grand' atti il fine; or se tu se' vil serva, è il tuo servaggio, non ti lagnar, giustizia e non oltraggio; sravni O. VII 67—76 apostrofu na Grčku, kojoj medju inim kaže 71, 75, 76: nevjerstvu su starom plate sadanji ovi tvoji porazi, . . . ali sva zla ova huda, koja trpiš sužna sada, od višnje su pravde osuda na življenje tvé opako; nevjerstvom se tvojim boli itd. — G. L. I 58 il fanciullo Rinaldo . . . l' età precorse e la speranza, e presti pareano i fior, quando n' usciro i frutti; O. II, 6, 9, 10 otmansko diete . . . care Osmane, prednje sgode za nauke ljeta još ti nedaju, tvom zelenom pramaljeću zrelieh dana jesen doć će, prije vremena nemoj u cvieću slavi tvojoj trunit voće. — G. L. I. 60 intempestiva molle piuma dal mento appena usciva (i III 60 non gli vestian di piume ancor la guancia); O. IX, 22 brat Kazimir, stoprv komu lice zlatni mah celiva. — G. L. I 62 non è gente robusta o faticosa, se ben tutta di ferro ella riluce; la terra molle e lieta e dilettosa simili a sè gli abitator produce; impetto fan nelle battaglie prime, ma di leggier poi langue e si reprime; slično o Misircih O. IV 111—114 od egipskieh plodnieh mista vitezovi, svaki zlatnoj u odjeći neprijatelju svom noseći ne oružja neg li odkupe . . . srce im smionstvo sgubilo je, tratit zlato ne još ruka (vidi još O. I 49—56). — G. L. II, 1, 2 Ismen, che al suon de' mormoranti carmi fin nella reggia sua Pluton spaventa, e i suoi demon negli empî ufficî impiega pur come servi, e gli discioglie e lega; questi or Macone e fu christiano, ma i primi riti ancor lasciar non puote, anzi sovente in uso empio e profano confonde le due leggi a sè mal note; O. II 31, 34, 35, 37, 45 Mustafina mati šapat, žamor vàs umie vilovitieh od besjedah; ona sama usried tmine u najglušje doba od noći, zovuć pakò k svojoj pomoći, nakazni i sve srde po imenu zvati klikne, i strašive kletve tvrde neposlušniem dusim vikne;

odmetna je kaurkinja, nevjerna je sad turkinja, svi zakoni se od nje tlače. — G. L. II, 14 (Sofronia) vergine era fra lor d' alti pensieri e regi, d' alta beltà, ma sua beltà non cura, o tanto sol, quant' onestà sen fregi; è 'l suo pregio maggior, che tra le mura d' angusta casa asconde i suoi gran pregi, e de' vagheggiatori ella s' invola alle lodi, agli sguardi inculta e sola; O. VIII 43, 45, 46, 47 Sunčanica mlada i liepa, od ké slovu svud kreposti . . . zaman da itko sada nje ljepotu dvori mnogu, zašto dievstvo ona mlada zavjetova višnjem bogu . . . obljubit ona neće vjerenika . . . žudi, da dni tako sama vodi. — G. L. II 39, 40, 41 (Clorinda) costei gl' ingegni femminili e gli usi tutti sprezzò fin dall' etade acerba: ai lavori d' Aracne, all' ago, ai fusi inchinar non degnò la man superba, fuggì gli abiti molli e i lochi chiusi; che ne' campi onestate anco si serba, armò d' orgoglio il volto, e si compiacque rigido farlo, e pur rigido piacque. Tenera ancor con pargoletta destra strinse e lentò d' un corridore il morso, trattò l' asta e la spada, ed in palestra indurò i membri ed allenógli al corso; poscia o per via montana o per silvestra l' orme seguì di fier leone e d' orso, seguì le guerre, e in esse e fra le selve fera agli uomini parve, uomo alle belve. Viene or costei dalle contrade perse, perche ai Christiani a suo poter resista; bench' altre volte ha di lor membra asperse le piagge, e l' onda di lor sangue ha mista; O. IV 92—98, 108 (Sokolica) na razblude ona mlada ćud oholu viek neprignu, biesne konje kroti i vlada i tekući vjetar stignu; sried oružja raste smino bez bojazni u životu, i od žene nema ino neg samo ime i ljepotu. Po planinah preko gorah vrle zvieri traži i diza i slobodna bez umora i tjera ih i dostiza. Kaciga joj resi težka mješte vienca zlatne kosi, štit zrcalo, a vitežka oklopja su cviet, ki nosi; vito kopje nje je igla, a vreteno britka sablja, na pomoć se caru digla, da poljačka polja ugrablja . . . Ljepota se nje oholi, neka čezne tko je žudi. Ali što joj to pomaga, da 'e ponosna, ako 'e mila, i ohola, ako 'e draga . . . ona i sad još obtječe po krajini (poljskoj), robi, plieni, bije, sieče, i od kršćanah razsap čini. Izvor za Osm. i Ger. Lib. nahodi se u Aen. VII 803—817 hos super advenit Volsca de gente Camilla bellatrix, non illa colo calathisve Minervae femineas adsueta manus, sed proelia virgo dura pati cursuque pedum praevertere ventos. Illam omnis juventus miratur euntem, attonitis inhians animis, ut regius ostro velet honos leves humeros, ut tibula crinem auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram et pastoralem praefixa cuspide myrtum. Nego povadjanje Tassa i

Gundulića za Virgilijem ide i dalje. U Aen. XI 535—94 istom čujemo podpunu biografiju Camille, poviedajuć ju Diana Opidi tek prije smrti Camilline, a tako isto u Ger. Lib. tek u XII 20—40 Klorindin od mladosti čuvar starac Arset pripovieda njojzi, prije no će ona u zadnji smrtni svoj boj poći, život njezin od mala; za onim vjekopisom Camillinim dosta se povadja ovaj vjekopis Klorindin, a i Krunoslavin te Sokoličin u Osmanidi V 18—27. U vjekopisu Camillinu i Klorindinu ove su slične crte. Prognani vladar Metabus bježi u goru i šumu s djetetom si Camillom, umrvši joj već majka; progone ga ubojni Volsci; preko potoka nabrekla spasi od vode i od ubojnikâ sebe i diete, zavjetovav ju molitvom Diani, zavitu u koru od drva, te kod pastirâ u zabiti usried zvieri oddoji ju mliekom divljačnim. (Aen. XI 539—72). Eunuh Arset, u službi etiopskoga kralja, mora od ljubomornoga biesa kraljeva na molbu kraljičinu bježati u goru s tek rodjenom kraljevnom Klorindom, koju umiruć majka zavjetova svetcu i krstu; bježeć skrovno Arset s djetetom, u košari skrivenim, u šumi naidje na tigricu, koja podoji diete, pak odhraniv ju u seoskoj samoći, vodi ju u Egipat, putem na rieci bujećoj zaskoče ga razbojnici, nu on spasi nju i sebe. (Ger. Lib. XII 21—35). Osim ovih crta služe još sliedeće za poredjivanje Camille, Clorinde, Sokolice i Krunoslave (djelomice i Sofronije te Sunčanice). U Aen. XI 573—84 nastavlja se: Utque pedum primis infans (Camilla) vestigia plantis institerat, jaculo palmas armavit (Metabus) acuto, spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum. Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae, tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent. Tela manu jam tum tenera puerilia torsit, et fundam tereti circum caput egit habena, Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem. Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres optavere murum; sola contenta Diana aeternum telorum et virginitatis amorem intemerata colit (= Sofronia, Sunčanica). Iz Ger. Lib. XII 20—40 o Klorindi imadu se navesti još ove crte: 32 tu con lingua di latte anco snodavi voci indistinte, e incerte orme segnavi; 38 crescesti, e in arme valorosa e ardita vincesti il sesso e la natura assai; fama e terra acquistasti (Annotaz. II 177, 360 poredjuju samo Ger. Lib. II 39 sa Aen. VII 805, i Ger. Lib. XII 34 sa Aen. XI 547, te dodaju: ova pripoviest eunuha Arseta uzeta je iz etiopske pripoviesti od Heliodora, grčkoga pisca 6. vieka po Is.; što se u Heliodorovoj pripovieda o etiopskoj djevojci Cariclei, to je posve dobro Tasso upotriebio za Clorindu). U Osm. V 18—29 . . . . . Kruno-

slava bojnica svietla i slavna. Ona, odkli turska sila draga svoga zarobi, nije oružja čas pustila, oružja, u kom liepa dikla viečne slave u požudi od malahna još se je obikla, bojna ćaćka družeć svudi. U doba ono, kad on kćercu ovu steče (pokli tada s nje poroda smrt oplakà ljubi svoje) za kolievku štit joj poda a oklopje za povoje. Bojnom trubljom mješte pjesni svedj je šika i pokoji, a gdje sjever dme nesvjesni, od lavice mliekom doji; golom sabljom za zabavu hitro vladat nju nauči, i nejaku još joj glavu pod kacigu težku skuči; kopjem ruku, stupaj tiekom mladjahna ona tad ukriepi, i uresi slavnom njekom veličinom pogled liepi, pak na hrlom konju uzrasti, gdi u planinah vihri viju, i nepozna viek prepasti s prieke smrti na očijuh; ali ljubav kroz vlas živu jačja oružja dà joj vele . . . tiem dobiva ona redom sad s oružja sad s ljepote svačija srca i živote. — A kako si dakle u mnogom nalikuju karakteristike Sokolice, Krunoslave, Clorinde i Camille: tako je sličnim tragičkim sjajem uzvišena smrt Camille u Aen. XI 584—94, 648—867 (vidi najpače 816 - 849 smrt Camille), i smrt Clorinde u G. L. XII 40 i 65—69, a jamačno je imala biti takodjer uzvišeno prikazana i smrt Krunoslave u Osm. negdje u manjkajućih spjevih XIV, XV. — G. L. II 47 qual sì disgiunta terra è dall' Asia o dal cammin del sole, ove non giunta sia la tua fama, e l' onor tuo non vole? O. I 15, 17, 20, 23 Vladislave, tvá puni slava svega svieta veličinu; tvóm dobiti zamnjela je svaka strana; zemljom svom velikom od toga se 'e digla slava; jur na krilieh od vjetara glas po svemu svietu prši (ovo u Osm. odziva se takodjer strofam 62, 63 u II Ger. Lib. Sravni još Ger. Lib. IV 39 principe invitto, il cui gran nome sen vola adorno di sì chiari fregi . . .). — G. L. II 57, 58, 61 messaggi . . . Alete è l' un, che da principio indegno tra le brutture della plebe è sorto; ma l' innalzaro ai primi onor del regno parlar facondo e lusinghiero e scorto, pieghevoli costumi e vario ingegno al finger pronto, all' ingannare accorto; gran fabro di calunnie adorne in modi novi, che sono accuse e paion lodi . . . . e di sua bocca usciéno più che mel dolci d' eloquenza i fiumi (= Il. I 249); O. II 126—129 . . . odluči se u Poljaka Alipaša; med njegova rieč je svaka il spovieda il' upraša. Posmjeh mu je svedj sried usti, svakomu se smjerno klanja, hitrina je sve što izusti, unjeguje s mudra znanja. Zna vuhvujuć riečcom blagom od besjedah sve nauke, i moguć je veće snagom od jezika, neg li od ruke. Tiem načinom prve časti u carevu dvoru steče, i od pastira paša uzrasti

poznan blizu i daleče. — G. L. II 59 Argante . . . d' ogni Dio spezzatore, e che ripone nella spada sua legge e sua ragione; O. IV 32 sablja 'e razlog njih najveći, mjesto boga pjenez služe, i II 45, 46 o Mustafinoj materi: svi zakoni se od nje tlače . . . ni drugoga boga sluša, ona si je bog. — G. L. II 61—80 uvod govoru poklisara egipatskog Aleta Godofredu, sam govor (62—79) i posljedak govora jako je nasljedovan od Gundulića u XI 130 do 204 prikazom Alipaše, turskoga poklisara kralju Šišmanu. G. L. II 61 la destra si posse Alete al seno e chinò il capo, e piegò a terra i lumi, e l' onorò con ogni modo appieno, che di sua gente portino i costumi; cominciò poscia . . . . O. XI 130—134 Alipaša poklanja se i poniža, jàk zakoni turski prose . . . oči gori diže k leškoj kruni, i ovako progovori. U govoru Aletovu i Alipašinu sliedeće su sličnosti. O degno sol, cui d' ubbidire or degni questa adunanza di eroi, che per l' addietro ancor le palme e i regni da te connobe . . . nè v' è fra tanti alcun che non ascolte (le novelle del tuo valor), come egli suol le maraviglie estreme. Dal mio re con istupore accolte sono non sol, ma con diletto insieme; e s' appaga in narrarle anco alle volte, amando in te il valore, e volontario elegge teso unirsi d' amor, se non de legge . . . l' amicizia e la pace a te richiede . . . pria ch' altro male indi seguisse (II 62, 63, 64); O dostojni vrh svieh kraljah kralju, da ti 'e sreća u ruci, i da ti ova mjesta i dalja klanjaju se i svi puci; pod suncem krune nje, kú češ gleda toli mnoga; evo tebi samomu je odlučena slava ova . . . . čudno čudo, što se vieku nesgodì . . . car i prijateljstvo i mir ište od tvé krune same sada; on sried boja odkad tvieh junakah kriepost gleda, za moguća i velika i scieni te i spovieda; tiem, prie neg ste se hudje smeli, opet družtvo i uvjete stare želi (XI 135—142). L' aver sempre vinto in ogni impresa, e quella voglia natural che ferve, e sempre è più ne' cor più grandi accesa, d' aver le genti tributarie e serve, faran a te la pace fuggir . . . . Ma . . . che fortuna quaggiù varia a vicenda, mandandoci venture or triste or buone, ed a' voli troppo alti e repentini sogliono i precipizî esser vicini (II 68, 70). U junacieh, da boj slide, naravna je vazda želja, a najliše kad se vide srećnii od njih neprijateljah. Ali sreća dugo vrime na jednom mjestu viek nestane, nekrepka se kaže svime, s kiem zamrkne, neosvane (XI 161, 162). (Sravni još: Osm. I, 1 . . . sve što više stereš krila, sve češ paka niže pasti.) Or quando pur istimi esser fatale che non ti possa il ferro vincer mai, siati concesso e siati appunto tale

il decreto, decreto del ciel, qual tu tel fai .... sebbene aquistar puoi novi imperi, aquistar nova gloria indarno speri ... ove tu vinca, sol di stato avanzi, nè tua gloria maggior quinci diviene (II 74, 66, 67). Obratno u Osm.: Ali hoću, da 'e ta srića po milosti danoj sgara tvoga slavna kraljevića, da bi dobio opet cara; nu jeda bi se prodiljilo tvé kraljevstvo na daleče? ne, ne, nu bi sama ostala, jakno lani, i opeta tebi jedna tašta hvala ... (XI 179—181). Qui tacque Alete: e 'l suo parlar seguiro con basso mormorar que' forti eroi .... Il Capitan rivolse gli occhi in giro tre volte e quattro, e mirò in fronte i suoi e poi ... così disse (II 80). Ovdje paša dobesjedi, i na govor svoj naredan medju svietliem bani sliedi lak i kratak žamor jedan .... Pun kralj Šišman slave i dike veće putah oči obrati, i u čelo sve viećnike stà gledati. Tiho stavniem pak riečima odgovara (XI 202, 204). (Osm. XVII 102 car tri krat paše kô pogledom svoim obteče tihiem glasom stavno reče). Dispozicijom govor Alipašin u mnogom nalikuje na Aletov. — Già l' aura messaggiera erasi desta a nunziar che se ne vien l' aurora. Ella intanto s' adorna, e l' aurea testa di rose côlte in Paradiso infiora (III, 1). (Annot. poredjuju sa Dante Purg. c. 24, v. 145.) Na glas tihieh od vjetrica bješe ranit zora obikla s viencem, ki joj svi ružica u rajskieh poljih nikla (III, 2). — E val la destra sua (Clorinde) per cento mani (III, 15). Sto desnicah i sto mačah da ima (Sokolica), mogla nebi veće (IX, 133). — Clorinda ad incontrar l' assalto va di Tancredi ... ferirsi alle visiere, e i tronchi in alto volaro, e parte nuda ella ne resta; rotti i lacci all' elmo suo, d' un salto, mirabil colpo! ei le balzò di testa; e, le chiome dorate al vento sparse, giovane donna in mezzo 'l campo apparse. Lampeggiar gli occhi ... l' altero viso .. (III 21, 22). (Sokolica i Krunoslava bijuć se) kaciga im s glave odleti s jasnom tvrdjom od obraza; zlato prosút pram razveza, zasjaše oči, svanu lice, odkriše se dva viteza dvie mladjahne djevojčice. — I difensori a grandinar le pietre dall' alte mura in guisa incominciaro, e quasi innumerabili faretre tante saette agli archi ministraro ... nulla teme la sicura testa o di sassi o di strai nembo o tempesta (III 49, 51). Iz oblaka ljutieh strilah s gor (s mirah) godina tište crna, gràda od stienja pada sila i od ognjenieh smrtnieh zrna ... u potopu dažda i gràda, razliko oružje ušto leti i oko njega od svud pada (XVIII 60, 79). — Već sam u prvom dielu označio povadjanje Gundulića za Tassom u prikazi pakla; evo uzporedjenih njihovih stihova (G. L. IV 1—19, O.

XIII 1—85). Mentre son questi alle bell' opre intenti, il gran nemico delle umane genti contra i Cristiani i lividi occhi torse; e scorgendogli omai lieti e contenti, ambo le labra per furor si morse, e qual tauro ferito, il suo dolore versò mugghiando e sospirando fuore (1.) Tiem u vieću car veliki ušto od mira sprave slaga, neprijatelj skoči priki od ljudskoga svega traga (7) . . . pazeć na veselje poljačkoga svega puka jàk uboden bivo múka (4) . . . usne grizuć s jeda mnoga . . . (27) . . podrtieh iz uzdahah krvaviem dimom paha . . . (5) . . škriplje zubim, od zlobe ga svrdo vrti, ne Poljake sharat same, neg kršćanstvo sve satrti (6). Quinci avendo pur tutto il pensier vôlto a recar ne' Cristiani ultima doglia; che sia, comanda, il popol suo raccolto, concilio orrendo, entro la regia soglia: come sia pur leggiera impresa, ahi stolto! il repugnare alla divina voglia: stolto, ch' al Ciel si agguaglia, e in oblio pone come di Dio la destra irata tuone (2) . . . . Strašno vieće kupit zapovieda . . . (8) Nebu se opriet spravam' ovim' trdoglavi biesnik stupa, zaboravljen, kô treskovim svemoguća ruka lupa, za sve da od nje, kad oholu glavu iztakmit Višnjem' propè, ... (9, 10). Chiama gli abitator dell' ombre eterne il rauco suon della tartarea tromba; treman le spaziose atre caverne, e l' aer cieco a quel romor rimbomba (3). Od paklene oštre trublje razdira se trubnja mukla, da idu kleti, gdi 'e najdublje prosjedena propas pukla; cokoću se, grohte i tresu noćne spile iz dubine, gromovitu u urnebesu razliegaju sliepe tmine (11, 12). Tosto gli dei d' abisso in varie torme concorron d' ogni intorno all' alte porte . . . . in nuovi mostri e non più intesi o visti diversi aspetti in un confusi e misti (4, 5). Iz smrknutieh maglah jazovite u ponore strahoćah se jata nagla gromiujaju, droždc i ore . . . Srde, nakazni i nemani i sve, što igda ukaza se vrla i grda u koj strani, u paklenom vieću sta se (13, 18). A seder vanno al crudo Re davante . . . Orrida maestà nel fero aspetto terrore accresce, e più superbo il rende: rosseggian gli occhi, e di veneno infetto, come infausta cometa, il guardo splende; gl' involve il mento, e sull' irsuto petto ispida e folta la gran barba scende; e in guisa di voragine profonda s' apre la bocca d' atro sangue immonda. Quali i fumi sulfurei ed infiammati escon di Mongibello, e il puzzo e il tuono, tal della bocca i neri fiati, tale il fetore e le faville sono. Mentre ei parlava, Cerbero i latrati ripresse, e l' Idra si fe' muta al suono; restò Cocito, e ne tremar gli abissi, e in questi detti il gran rimbombo udissi (6, 7, 8). Nad sviem vječniem sjenam stišten strašni držac od propasti

plamta u zlobnoj oholasti. Od krilatieh kravošacah, iz kieh kužni ognji pište .... (19, 20). Pod nogom mu ljuta od sedam glavah zmija u iskrah tamnieh bljujuć jéde. (21) Strašnii od svieh, vrlji i grdji sjedi silnik gorostasni, u čadjavoj gnjusnoj hrdji zagašen mu je obraz tmasni (22) .... čeljustine jasne trube, zamršena visi brada. (24). Kosmurat je kip uplesan, tmasta iz očiuh munja udara ... (25) .. krvaviem dimom paha, smrdećiem' pjenam' hrka ... (5) ... riga plame ... (6) ... U nesviesne prasnu rieči (27); sdrhtaše se jazi crni, nakostriešen nesmotrni sbor zapiždri se i umuknu (28). On ovako ne zavapi neg zagrmi (29). Tartarei Numi, di seder più degni là sovra il Sole, ond' è l' origin vostra, che meco già dai più felici regni spinse il gran caso in questa oribil chiostra. Gli antichi altrui sospetti e i fieri sdegni noti son troppo e l' alta impresa nostra .... (9). O dostojni ki ste goru, mrklieh tminah na daleče, u rajskomu sidjet dvoru, odkli svjetlos vaša iztječe, spomenuti sgode vrle i mrzeće sila mi je (65, 66). Che sian gl' idoli nostri a terra sparsi? Ch' i nostri altari il mondo a lui converta? Ch' ove a noi tempio non solea serrarsi, or via non resti all' arti nostre aperta? Che di tant' alme il solito tributo manchi, e in vôto regno alberghi Pluto? (14). Da li se od nas trpiet može, da .... mečeti se pače obale, smaknu otari svi na prešu, i prilike naše pale, skvrnjivaju i poplešu? Da izgubimo svetilišta, da vas sviet se križu skuči, a lucifer sbien u ništa u kraljestvu praznu zuči? (54, 56, 57). Ah non fia ver: che non sono anco estinti gli spirti in noi di quel valor primiero, quando di ferro e d' alte fiamme cinti pugnammo gia contra il celeste impero. Fummo, nol nego, in quel conflitto vinti; pur non mancò virtude al gran pensiero; ebbero i più felici allor vittoria, rimase a noi d' invitto ardir la gloria (15). Ne ne, ne ne! ... (58) .. Jeda se je pozabila, za ne doći na ta djela, na nebesieh naša sila, ká se 'e čula i vidjela? Sgoda onada kakogodi druzima je dobit dala, nam je viečna slava odi nedobitna smienstva ostala (62, 63). Ma perche più v' indugio? Itene, o miei fidi consorti, ite veloci, ed opprimete i rei prima ch' il loro poter più si rinforze, pria che tutt' arda il regno degli Ebrei, questa fiamma crescente omai s' ammorze. Fra loro entrate, e in ultimo lor danno or la forza s' adopri, ed or l' inganno (16). Nu što zaman veće stoju? ... (75) .. Tiem iz noćnieh tec'te mrakah, o moji vjerni, cknjenje vrz'te prie, neg Turci od Poljakah uharače se i pokrste (67) ... hitri i plasi skoč'mo, tec'mo na sve strane, ovi se oganj da ugasi

prie, nego sve njim plane (58) . , . Ali u način da se opaki sve zamesti bude prie, motri, pleti, čini svaki sve što može i umie (68, 69 i 72 retorički jako razširuju Tassove rieči or la forza or l' inganno s' adopri) . . . . Sià l' ferro incontro al suo rettor converso dallo stuol ribellante e 'n se diviso; pera il campo e ruini, e resti in tutto ogni vestigio suo lui distrutto (17). (U Osm. dakako prema drugačijemu činu preinačeno, kako u obće mnogo toga u govoru kralja paklenskoga, ovako:) Mogorkinja slavna robi do otražka leške puke, i kraljević, ki predobi cara, od ženske padi ruke (73) . . . . L' alme a Dio ribelle fuor volando a riveder le stelle già se n' uscian dalla profonda notte: come sonanti e torbide procelle, che vengan fuor dalle natie lor grotte ad oscurar il cielo, a portar guerra ai gran regni del mare e della terra. Tosto, . . . per lo mondo sparti incominciaro a fabbricar inganni diversi e nuovi, ed ad usar lor arti. Ma di' tu, Musa, come i primi danni mandassero a' Cristiani, e di quai parti: tu l' sai; ma di tant' opra a noi si lunge debil aura di fama appena giunge (18, 19). Na tisuće na oblake crna jata izletiše ter jasnomu suncu zrake usried podne potamniše. Crn Carigrad osta bieli on čas . . . tako njiva . . . iz nenadi sva pocrni i potamni sa svieh strana, kad ju prikrie oblak crni (od čavakah i od vranah). Nabunjivat jedni staše . . . (81—85) . . Diklo znana od Parnassa . . . . spoviedati sliedi meni, što učini puk pakleni . . . djela od tmaste mrkle noći slabi moj vid nedohita bez razumne tvé pomoći, kojoj skrovna sva su očita (78 do 80). — Cade ogni regno, e ruinosa è senza la base del timore ogni clemenza (V, 39). A najjače carstvo svako satrt će se s razspa plaha, ako ogradjeno od svud jako nije od bojazni i od straha (XVII, 49). G. L. VI 70—77 alegorija ljubav i alegorija slava, svaka protivno svjetujuć Erminiju, hoteću polaziti k Tankredu, jest uzor Gundulićevoj u Osm. VI 42—62 oblikom i situacijom sličnoj nu u pojedinostih, prema činu različnomu, različnoj prikazi alegorije ljubavi i alegorije slave, kojih svaka drugačiji svjet govori Krunoslavi, kanećoj polaziti u Carigrad da izbavi Korevskoga. U Osm. kako u G. L. govori su dotičnih alegorija puni retoričnih pitanja, a i njeke izreke u Osm. jamačno su crpljene iz G. L. (Erminia) crederia fra l' ugne e fra il veneno dell' africane belve andar secura (VI, 70). Ti (Krunoslavo), ká ustručala viek se nebi medju zmije, medju lave usrnuti pri potrebi (VI, 45). Nata non sei tu (Erminia) già d' orsa vorace, nè d' aspro e freddo scoglio, o giovinetta (VI, 78). Da mlada djevojčica, nije

čudo, ljubav ćuti, nerodi je medvjedica ni se u gorskoj gojì ljuti (XII 74, o Ljubici). Soleva Erminia in compagnia sovente della Guerriera (Clorinda) far lunga dimora. Seco la vide il sol dall' occidente, seco la vide la novella aurora, e quando son del dì le luci spente, un sol letto le accolse ambe talora; e null' altro pensier, che l' amoroso, l' una vergine all' altra avrebbe ascoso (VI, 79). U dne, u noći, ljeti i zimi svedj su ujedno drûge mile (Ljubica i Kalinka): tako su se medju njimi od malahna zaljubile. Nije otajstva, stvari nije, ova onoj kú bi skrila (XII 25, 26). Za svoje prikazivanje to Ljubice to Krunoslave crpio je Gundulić još i više iz ovoga VI spjeva Tassova, pak onda iz VII. Tako se prikazi zaroba Erminijina u Tankreda (VI 56—60) odaziva prikaza zaroba Ljubičina u Korevskoga (XII 64—74). Costei (Erminia) che figlia fu del re Cassano, che d' Antiochia l' impero tenne, preso il suo regno, al vincitor Cristiano fra l' altre prede anch' ella in poter venne; ma fulle in guisa allor Tancredi umano, che nulla ingiuria in sua balia sostenne . . . l' onorò, la servì, di libertade dono le fece il cavaliero egregio; e le furo da lui tutte lasciate le gemme e gli ori, e ciò che avea di pregio. Ella vedendo in giovinetti e in leggiadri sembianti animo regio, restò presa d' amor . . . così, se il corpo libertà riebbe, fu l' alma sempre in servitute astretta. Ben molto a lei d' abbandonare increbbe il signor caro e la prigion diletta . . . . ama ed arde la misera; e sì poco, in tale stato, da sperar le avanza, che nudrisce nel sen l' occulto foco di memoria vie più, che di speranza; e quanto è chiuso in più secreto loco, tanto ha l' incendio suo maggior possanza (VI 56, 57, 58, 60). Dunda moga (Rizvanpašu) kad za roba Kozaci uhitiše, ki na krajini u to doba Akjermanski paša biše, s njim zaplieni i Ljubicu jedinu mu kćercu gusa . . . Nu Korevski kažući se blag objema razgovor im sladak poda. Dare uzmnoži vrh darovah i milosti na milosti, dragova ih i milova, gleda, i cieni, časti i gosti. Vrati ćaćku vitez blagi kćercu, a kćeri sva nje zlata, biser bieli, kamen dragi, sviona ruha i bogata; vrati naprave sve izbrane gospodičić blagodaran, da svietli ures neostane djevojčici liepoj sharan . . i do brzo dà slobodu dundu i mojoj bratučedi (Ljubici). Ali za mir nje ljepote nije sloboda bila i blago, kada joj se duša otè, kad izgubi srce drago. Mislit djela neprestaje od junaka sviem hrabrena, i u slobodi robinja je blagodarstvom zaplienjena. U pameti svud ga vidi, krieposti mu svedj razbira, vene, čezne, gasne, blidi, sahne, gine i umira (XII 64—73). Osim što prilagodjuje prikazu

Tassovu svojemu drugačijemu činu, Gundulić se luči od Tassa i slogom najznačajnije tim, (ovdje ko i često drugdje gdjeno ga oponaša) što dikciju Tassovu razširuje u najsitnije potankosti, gomilajuć pleonastički sinonimne rieči. U Osm. XII dalje (od 75—87) ob odnošaju Ljubice i Korevskoga još je po koja crta uzeta iz G. L. VI dalje (od 61—69) ob Erminiji prema Tankredu. Krunoslavina pak prikaza u V 135—138 i VI 1—41 prilično se povadja, poglavito situacijom, za prikazom Erminije dalje u VII 1—22; dakle je Osmanida za Krunoslavu i Ljubicu podosta crpila iz VI i VII spjeva Tassova. Erminija, nenašav Tankreda i zašav u gaj, tuži očajana, nu nadje zaklona u pastirâ, kojih se blaženi život slavi za opreku naprema izpraznomu dvoranskomu; slično Krunoslava u gaju tuži za Korevskim, te kontrastno poredjuje svoje jadno stanje s blaženim pastirskim. Osim ove sličnosti u ideji i u kontrastiranju postoji još sličnost mjestimice doslovna u sliedećih pojedinostih. Intanto Erminia infra l' ombrose piante d' antica selva dal cavallo è scorta; nè più governa il fren la man tremante, e mezza quasi par tra viva o morta. Per tante strade si raggira, ch' alfin dagli occhi altrui pur si dilegua, ed è soverchio omai ch' altri la segua . . . Errò senza guida, non udendo o vedendo altro d' intorno, che le lagrime sue, che le sue strida . . . giunse alle chiare acque e scese in riva al fiume e quì si giacque . . . e parle voce uscir tra l' acqua e i rami, ch' ai sospiri ed al pianto la richiami. Ma son, mentre ella piange, i suoi lamenti rotti da un chiaro suon ch' a lei ne viene, che sembra ed è di pastorali accenti misto e di boscaresce inculte avene (VII 1, 3, 5, 6). Krunoslava pokli upazi sried guste se sviem dubrave — („da me tmaste sdruže sjeni, ké prostira dubje gusto“ VI 4) — gdje kladenac tih izlazi vrh cviećica i vrh trave, s vitežkoga konja skoči . . . (VI 1, 2) . . tako je bolest ciepa da neuzdiše neg izdiše; neima vlasti, da ustavi na očiju grozne suze i put drugi sliedit uze (V 135, 136) . . . . u mnogoj je s toga muci, da joj vidi plač na licu, tko joj gleda mač u ruci; tako napred sama slidi, uzmnožajuć nepokoje, drugo uza se viek nevidi neg s uzdasim suze svoje (V 137, 138) . . . Zatravljena zatočnica svoje ovako tužbe svrši u čuvenju od vjetrica. ki oko nje tiho prši. Čiem u smeći i u plaču tako tuži dikla mlada, glas iz luga jedan začu, gdje se u gorske diple sklada (VI 19, 20). U govoru starca pastira Erminiji ima gnoma, kojoj se odaziva ona u Osm. I 2: u visocieh gorah vrhe najprie ognjeni tries udari, a glasi (G. L. VII 9): il folgore non cade in basso pian, ma sull'

eccelse cime. — Iz kataloga egipatske vojske u G. L. XVII uzete su njeke crte za karakteristiku turske vojske u Osm. IV, i indje. Ecco altri Arabi poi, che di soggiorno certo non sono stabili abitanti. Peregrini perpetui, usano intorno trarne gli alberghi e le cittadi erranti (XVII 21). Arapah .... kí nikada jedno mjesto neobće držat ni za malo, čeljad bez stana i bez časti ... (IV 70, 71). Lunghe canne indiane arman di corte punte di ferro, e in destrier correnti diresti ben che un turbine lor porte, se pure han turbo sì veloce i venti (22) ... S gvozdeniem šipi u ruci indioske duge trsti (81) ... Konje hrle svaki jezdi (80) ... s konjem poteć vazda laci (73) ... biesne konje kroti i vlada i tekući vjetar stignu (93). Squadre d' arco armate e di quadrella (25). Oružja su striele i luci (81). La turba egizia avea sol archi e spade, nè sosterria d' elmo o corazza il pondo. D' abito e ricca; onde altrui vien che porte desìo di preda, e non timor di morte (18). Od egipskieh mista vitezovi ... svaki zlatnoj u odjeći neprijatelju svom noseći ne oružja neg li odkupe (111, 112) (sravni još Osm. I 50 pod zlatom dočiem sjaju u napravah bez procjene, nepriatelje pozivaju ne na bienje neg na pliene). Omicida, ladron, non cavaliero (22). Vitez na oko, iupež sbilja (69). La plebe di Barca, e nuda e inerme quasi, sotto Alarcon passar si vede, che la vita famelica nell' erme piagge gran tempo sostentò di prede (19) ... Bez kreposti, bez odjeće ... živu u gusi .. (Karamani i Evrejci 67, 68, 69); sravni još G. L. XVII 15, v. 4—8, 23 v. 8 sa Osm. IV 71, 32, 33, i G. L. XIX 121 122, XX, 53 sa oznakami turskih raznih četa u Osm. IV. Osim toga je iz XVII pjeva Tassova još koješta za karakteristiku Sokolice i Dilavera upotriebljeno. —Viećanju kod sultana Aladina u G. L. X 35—56 nalikuje viećanje kod cara Osmana u XVII 3—123; slično je pogibeljno stanje vladalaca sličan je značajem savjetnim kruti i junačni Dilaver Argantu (i Solimanu) a plahi i oprezni Husein Orkanu, a i slične su njeke prikazne pojedinosti, pak i za vieće u Osm. II crpljene su njeke crte iz onoga u G. L. XVII. Sravni G. L. X 36 v. 3. 4; 37, 38, 50, 47 v. 7, 8 sa Osm. XVII 12; 110—114; 67 (n. pr. eppur, cedendo parte, avria potuto, parte salvar co' doni e col tributo 47; a kad stoji sve da izgine, izgubit je koris malo: tak pomorci sriesni čine, dio mećući nose malo); sravni i G. L. X 51 v. 5, 6; 44, 45; Osm. II 75, 76; 101—109. — Njekoje crte o čarobnici Mustafinoj materi u Osm. II crpljene su iz G. L. XIII 1—11 o Ismenu čarobniku. Or qui sen venne il Mago, e l' oppor-

tuno alto silenzio della notte scelse, e suo cerchio formovvi, e i segni impresse. E scinto e nudo un piè nel cerchio accolto mormorò potentissime parole . . scosse la verga . . . poi con terribil grido il parlar mosse: udite, udite, o voi . . . citadini d' Averno, or qui v' invoco . . . spirti invocati, or non venite ancora? onde tanto indugiar? forse attendete voci ancor più potenti o più secrete? (XIII 5, 6, 7, 9). Ona sama usried tminah u najglušje doba od noći, kad zasjede ké zapina, zovuć pakó k svój pomoći, s lievom nogom stane izutom . . ., crniem prutom oko sebe krug učini, pak nakazni i sve srde po imenu zvati klikne, i strašive kletve tvrde neposlušniem dusim vikne (II 35—37). Disse . . a quel parlar le faci, onde s' adorna il seren della note, egli scolora, e la luna si turba, e le sue corna di nube avvolge, e non appar più fora (9) . . . Bio mjesec okrvavi, žarkom suncu svjetlos smeta, crni vedrinu od nebesa, sitne zviezde s gar priteže; more smutja, zemlju stresa, povjetarce vitrim žeže, sgrade ori, njive hara trieskom, gràdom, zlom godinom (42—44). Sravni još o čarobnici Armidi XVI 37: ciò che arrestar può le celesti rote, e l' ombre trar della prigion profonda, sapea ben tutto, i 67—69: chiamò (Armida) deità d' Averno; s' empie il ciel d' atre nubi, e impallidisce il gran pianeta eterno, e soffia e scote i gioghi alpestri il vento, ecco gia sotto i piè mugghiar l' inferno . . . sparver gli alberghi itd.; o čaranju Ismena XVIII 88: già si vedea l' aria turbar, e il sole cinger d' oscuri nuvoli la fronte. XIII 4: qui s' adunan le streghe, ed il suo vago con ciascuna di lor notturno viene; vien sovra i nembi, e chi . . . forma d' un irco informe tiene: concilio infame, a celebrar con pompe immonde e sozze i profani conviti e l' empie nozze. II 38, 39: na ovnu preko sinje noći leti vragoduha, na kom jaše, gdje vještice na gostbe se strašne staju. — Za XIII spjev Osm. upotriebljena su iz Tassova epa osim gore navedenih još njekoja mjesta. XIII 35—39 kralj pakla govori o Hoćimskom boju: Poletismo s našiem stiegom mi u pomoć caru mladom, oružani daždom, sniegom, mrazom, ledom, kugom, gladom; ali vojstva s gar nebesna sbučaše se i sastaše, treskovim se sve raztreska i razagna jato naše. Višnji oni, ki prestajó zlobeći nas nije nikada, s angjelima htje Mihajo da nahripi na nas tada, i za biljeg sried visina, sila silu odkle obori, razsvanu se noćna tmina, ognjeno se nebo stvori. Sravni s tim, kako u G. L. VII 114—120 vrazi pomažu u bitci muslumanom proti križarom, u IX 56—66 po zapoviesti božjoj angjeo Mihajlo tjera vragove iz bitke, a u

XVIII 92—96 isti pokazuje Godofredu na razasjanom nebu angjeoske čete leteće u pomoć križarom. Gundulić je o tom mnogo kraći, ali mjestimice povadja se i prikaznimi pojedinostmi za svojim uzorom; n. pr. La schiera infernal in quel conflitto . . l' aria in nubi restrinse e mosse il vento . . . un negro velo rapisce il giorno . . . fiammeggia infra baleni e lampi . . fremono i tuoni, e pioggia accolta in gelo si versa . . . l' acqua, il vento e la tempesta negli occhi ai Franchi impetuosa fere . . . così fuggiano i Franchi, e di lor caccia non rimaneano i Siri anco, o i Demoni; sol contra l' arme e contra ogni minaccia di gragnuole, di turbini e di tuoni volgea Goffredo etc. (VII 114, 115, 116, 120); u IX 62, 63, 65 Mihovil s neba u bitku venia scotendo con l' eterne piume la caligine densa e i cupi orrori; s' indorava la notte al divin lume che spargea scintillando il volto fuori . . . e alla schiera infernale così ragiona: pur voi dovreste omai saper con quale folgore orrendo il re del mondo tuona; . . . disse, e quei . . . con la lancia fatal spinse e percosse, essi . . dispiegar il volo. — Osm. IX 85—103 kupanje Sokolice i drûgâ joj prikazano je nalik na prizor na čarobnom otoku Armidinu XV 58—64; i opis krasne dubrave Osm. IX 61—67 nalikuje, mjestimice doslovno, opisu čarobnoga gaja Armidina XV 53—56, (sravni i opis čarobne šume u XVIII 17—23, osobito u 18, 19, 20 ima analogijâ sa Osm. IX) najpače: bistra rieka s veće trakah u dubravu gustu ulazi, od sunčanieh ká je zrakah čestiem kitjem čuva i pazi; ali sve se vode staju i jezero sried nje čine (IX 66, 67); ecco un fonte, che con ben mille zampilletti spruzzar l' erba di stille, ma tutta insieme poi tra verdi spande in profondo canal l' acqua s' aduna e sotto l' ombra di perpetue fronde mormorando sen va gelida e bruna . . . . fin dove il fiume vago si spande in maggior letto e forma un lago (XV 55, 56, 57). Scherzando sen van per l' acqua chiara due donzellette garule e lascive, ch' or si spruzzano il volto, or fanno a gara chi prima a un segno destinato arrive; si tuffano talora . . . ed seguian i lor giochi e i lor diletti (XV 58, 59). Ohole dikle liepe čas nemogu stat bez rati, i u zabavah sladcieh hlepe bojnice se ukazati; s jedne strane šes ustaju, s druge opeta šes protiva, sve se vodom oružaju, zatjecat se svaka uživa. Jedna suproć drugoj plove, jedna drugoj prieti smeću, sada one, sada ove vodu uzimlju, biser meću. Čiem bojnice liepe ĭ nage (mosser le natatrici ignude e belle XV 59 v. 1) čine ovake igre u vodi, tere svaka varke drage i hitrine iznahodi itd. (IX 100—103). Il capo

e il dorso scoprono alfin dopo il celato corso (XV 58) . . . una drizzossi, e le mammelle e tutto ciò che più la vista alletti mostrò, dal seno in suso, aperto al cielo . . . e il crin che in cima al capo avea raccolto in un sol nodo, immantinente sciolse, che lunghissimo in giù cadendo e folto, d' un aureo manto i molli avorî involse; . . . qual mattutina stella esce dell' onde rugiadosa e stillante, o come fuore spuntò, nascendo già dalle feconde spume dell' Ocean, la Dea d' amore: tale apparve costei, tal le sue bionde chiome stillavan cristallino umore . . . (XV 58, 59, 61, 60). Od ljuvenih perivojah odkrivaju liere biele; nije mjesta, strane nije najmilije i najdraže, kú zavidno ruho krije, da se naga sad nekaže . . njeka je rudi pram vrh čela u obluk zlatan pokupila, njeka niz bio vrat razplela i vrh vodah s njim sdaždila . . . u bistrieh vodah nage jakno zviezde trepte i sjaju . . . Sokolica, čiem nje vlažni pram od kosih tiho prši s hladka blaga, iz zlata joj biser rosi po cviećicu lica draga; ovako se 'e i ljuvena liepa mati ukazala, iz snježanieh kada pienah sried morskieh se rodi valah (IX 87, 88, 94, 90, 95, 97, 99). Peronifikacije prirodnih predmeta u Osm. IX 91—93 sravni sa G. L. XVIII 100; još veća sličnost postoji izmedju sliedećih mjesta: par che la dura quercia e il casto alloro, e tutta la frondosa ampia famiglia, par che la terra e l' acqua e formi e spiri dolcissimi d' amor sensi e sospiri (XVI 16), i: na zamjernu njih bjeloću bistri jezer on čas sinu, živiem ognjem voda planu; ozeleni kraj u travi, trava u cvietju osta okoli, bližnje dubje po dubravi granje u vodu skloni doli; sa sviem' vodam' od svud rieka zaletje se u tiek hrli, s travom, s cvietjem, s dubjem neka celiva ih ona i grli (IX 91—93; sa 92 sravni još G. L. XV 54: nutre ai prati l' erba, all' erba i fiori, ai fior l' odor, l' ombra alle piante eterna). — Iz istoga XV spjeva Tassova nasljedovan je takodjer opis puta križara Ubalda i Karla od Ascalona preko sredozemnoga mora k „blaženim otokom", gdje imadu Rinalda oteti Armidi (7—24), putopisî u Osmanidi III i VII, mjestimice doslovno, n. pr. Giace l' alta Cartago; appena i segni dell' alte sue ruine il lido serba. Muoiono le citta, muoiono i regni, copre i fasti e le pompe arena ed erba, e l' uom d' esser mortal par che si sdegni: oh nostra mente cupida e superba! (XV 20). Ćelie su grad njekada glasovita bile imena, obilježja jedva sada naziru se iz kupjenah; . . mru gradovi uzdignuti od kamena stanovita, a od umrle čovjek puti žali, 'er nema vječnieh litah (III 73, 75); vrieme mrakom od zabiti care i carska krije imena . . .

(III 71); slična elegična reflexija o Troji u Osm. VII 2, 3 i još koja. Gnoma: tanto mutar può lunga età vetusta, u XV 22, ponavlja se češće u Osm. VII kao glavna elegijska misao ovoga spjeva, n. pr. 46: ah, koliko može vrieme, ké s godištim sve prevraća! pak 66: o bjeguće sasma vrieme! .. koja stvar se pod vašieme promieniti silam neće? Tko bi se spotaknuo o to, da se u Osm. III 69 Nikopolje spominje, prem daleko od puta Alipašina, neka sravni G. L. XV 17 i 19. Izreci u istom putopisu 37: .. di cui gran fama a voi ma incerta giunge .. ma pur molto di falso al ver s' aggiunge, prilično se odaziva Dilaverova u II: sve se ovo o njoj kaže, sve ovako je l', nije li? ja mniem mnogo da se laže, nu se istine vèle veli. Jedan prigovor, učinjen Osmanidi, odklanja se obzirom na onaj obširni putopis križara idućih po Rinalda u XV a onda na posve kratku naznaku povratka im s Rinaldom u Palestinu u XVII 53—55; tako se u Osm. put Alipaše iz Carigrada u Varšavu obširno opisuje u III i dalje, a u XI i XII samo se na kratko spominje njegov povratak. — Opisi dvobojâ poglavitih junaka u Osmanidi jako se povadjaju za opisi dvobojâ u Ger. Lib.; tako dvoboj Dilavera s Dervišem u XVIII i XIX Osm. nalikuje na dvoboj Tankreda s Argantom u XIX G. L.; i u pojedinostih. Tako u XIX, 5 Tankred glede Arganta kliče svojim: „cessate pur di molestorlo or voi; ch' è proprio mio più che comun nemico questi ed a lui mi stringe obbligo antico"; ... (6) fa il rancore l' un nemico dell' altro or difensore; a u 7 veli se za Tankreda, da on Arganta con lo scudo copre, e, non ferire! grida a quanti rincontra anco lontano, sì che salvo il nemico infra gli amici tragge dall arme irate e vincitrici. Prema tomu u Osm. XVIII 137—139: Na Derviša svaki stupi, da ga ubie, svak poteza. „U nj netičte, vezir (t. j. Dilaver) glasi, má ga sablja ubit ima." Pače da se neporazi, svačie udarce u štit prima, tere glavna nepriatelja branitelj se on postavlja, i slobodit sva je želja smrti, tko mu smrt pripravlja. Tancredi passa veloce allor col piè sinestro e con la manca al dritto braccio il prende, e con la destra intanto il lato destro di punte mortalissime gli offende .... Argante sovra ha il braccio migliore e sotto il manco .. si sviluppa dal altro e salta in piede ... un gran fendente vien sopra al Saracino ... or ricomincian qui colpi a vicenda, la pugna e più orrenda; esce a Tancredi in più d' un loco il sangue .... terribile il Pagan più, che mai soglia, tutte le furie sue desta e raguna .. (XIX 16, 18, 19, 20, 21). (Fra lo sdegno Tancredi e la vergogna si rode, e

lascia i soliti riguardi). U njekih pojedinostih sličan je opis dvoboja Dilavera s Dervišem u XIX 130—137: Lievu nogu napried stavlja (Dilaver) i njom malo poklekniva . . . drugom rukom sablju shvati, a bodezan k srcu obrati svóm zlotvoru . . Derviš vrli odkriveno stegno brani, desnu bedru čuvat hrli . . . vrh lieve se noge uzdrži, . . tiska jedan proć drugomu oštra gvoždja . . . nu Dilaver vàs na lievoj se uzdržeći desnom nogom napried skače, ali Derviš . . . bodezni mu od sgar ljutu ranu taj čas poda; s krvi, koju tad ugleda, srce uzavrie u vezira (Dilavera) tak, da u gnjevu svoga vrieda ljuta 'e zmija pun čemera. La man sinistra alla compagna accosta, e con ambe congiunte il ferro abbassa (Argante), cala un fendente . . . Tancredi alla percossa intento se ne sostrasse, e si slanciò in disparte: tu, dal tuo peso tratto, in giù col mento n' andasti Argante, e non potesti aitarte (XIX 23, 24). U obie ruke sablju hvati i vrh glave 'e diže gori (Derviš), i da život njom prikrati Dilaveru silno je ori; hrli vezir hitro ustupa, tiem ga udarac zli nestignu, ki, čiem težko u tle lupa, odmetnika (Derviša) do tlieh prignu (XVIII 128, 129). (Sravni još dalje Osm. XVIII 130, 131 sa G. L. XIX 21, 25). Ciò che vedea, pargli veder che rote, e di tenebre il dì già gli s' appanna (ranjenom Tankredu) XIX 28; kraljević (Hajdar, od Dilaverovih udaraca) smeten osta, i u podne mu dan se smrča XIX 83. I opis dvoboja Arganta s Tankredom u VI služio je njekojimi crtami za uzor Osmanidi. Posero in resta e dirizzaro in alto i duo guerrier (Tancredi, Argante) le noderose antennae . . . rupper l' aste sugli elmi, e volar mille tronconi e scheggie e lucide faville . . . tratte le spade i gran mastri di guerra . . . (VI 40, 41). Nu i Dilaver proti njemu (Hajdaru) konja obode, skoči hrlo; kopje ovemu i onemu susretište skrši vrlo . . . skaču i lete iskre iz štitah, biela oklopja plamim gore . . . i ovi i oni vitez tada izza pasa sablju trže . . (XIX, 68, 74, 69). Cautamente ciascuno ai colpi muove la destra, ai guardi l' occhio, ai passi il piede; si reca in atti varî, in guardie nove: or gira intorno, or cresce innanzi, or cede, or qui ferire accena, e poscia altrove, dove non minacciò ferir si vede; or di sè discoprire alcuna parte, tentando di schernir l' arte con l' arte (VI 42). Nepriateljsku ruku gleda bistro oko, a što vidi oko bistro, ono ureda laki stupaj skokom slidi; svak čas na ovu, na onu stranu ruka štitom vrti i vije, ter sva mjesta pod obranu od razlicieh zasjed krije; glavu ište, k nogam leti plahi zamah u prevari, sad nogama opet prieti, a po glavi hrlo udari (dvoboj Dilavera s Der-

višem XVIII 134—136) (Sravni još dalje G. L. VI 43, 44 sa Osm. 132 itd., gdje je takodjer srodnosti: VI, 44 il fero Argante che sè stesso mira del proprio sangue suo macchiato e molle, con insolito orror freme e sospira, di cruccio e di dolor turbato e folle, pak XIX 37 o Dilaveru: s krvi, koju tad ugleda, srce uzavrie u njem tako, da u gnjevu svoga vrieda itd. Uzporedi takodjer G. L. VI 35 o dvoboju Arganta s Ottonom i 39 s Tankredom Osmanidi XIX 81, 82 i 75 o dvoboju Dilavera s Hajdarom). Iz dvoboja izmedju Rinalda i Gernanda u V 26—32 (i motivacije tomu) takodjer su njeke crte upotriebljene u prikazah dvobojnih spjeva XVIII i XIX Osmanide. V 27 v. 1, 2 malne doslovce vjerno nalazi se u Osm. XVIII 125; sravni još G. L. V 28 sa Osm. XVIII 137 XIX 83, V 30 sa XVIII 135, 136 i XIX 139, V 31 v. 7 sa XVIII 119; vidi i G. L. VII 38—45 dvoboj Tankreda s Rambaldom. Na istoga VII spjeva sliku biesnoga Arganta u 52, 53 nalik je prikaza biesnoga Dauta u XVIII 10, 12, te na onoga govor u 54 ovoga govor u XVIII 57, dočim je prispodoba Tassova u VII 55 imitirana prilično u Osm. XIX 70, 71; njekim crtam o Argantovu junačtvu u bitci VII 106—111 nahode se slične o Dilaveru u boju XIX, n. pr. VII 106 salta Argante nel mezzo agile e sciolto e toglie ad un guerrier ferrata mazza, e rompemdo lo stuol calcato e folto la rôta intorno e si fa la larga piazza . . . 110 egli sol ferma il sasso e mostra il volto, nè chi con mani cento e cento braccia cinquanta scudi insieme ed altretante spade movesse, or più faría d' Argante; 111 ei gli stocchi o le mazze, egli dell' aste e de' corsieri l' impeto sostenta, e solo par che 'n contra tutti baste; XIX 111 ali (Dilaver) štap drenovi u obie ruke stište i hvati, i gdi u skupu vitezovi najvećem su, tu se obrati; 115 sablje, štiti, striele, luci s krvaviem se daždom ore: s jedniem štapom samo u ruci gó toliko čovjek more! 126 da li je moguć, da li je vriedan sad od rukah ovoliko odhrvat se čovjek jedan harajuć nas ljuto i priko? (IX 133 sto desnicah i sto mačah da ima, mogla nebi veće). Iz pripoviesti o bitci kraljevića danskoga Suena u VIII njeke su crte u 17—22 služile za uzor Osmanidinu prikazivanju Vladislavova junačtva. VIII 19 pur sì fra gli altri Sueno alza la fronte, ch' agevol è ch' ognun vedere il possa . . . di sangue un rio, d' uomini uccisi un monte d' ogn' intorno gli fanno argine e fossa; Osm. XI 119, 122 usried boja nesmiljena kraljević se gleda prvi, gdi . . . u potopu sja od krvi . . mrtvacah je pod njim gora, a u IV 14—16: nu da obrane im sve su pale

(Poljakom), prsi bi ih od samoga kraljevića sačuvale; neište se gradja ina, gdje Vladislav slavni posta, za sto gorah i planinah on sam svoj je vojsci dosta, on sam turskoj vojsci odoli, i od nas mrtvieh gore uzdiže i od krvi rieke proli od Njestera širje i više; sravni s tim i G. L. IX 12: farrò là monti ov' ora è piano, monti d' uomini estinti e di feriti, farò fiumi di sangue. Slika Vladislava u XI 119—122 mjestimice je prema prikazi Goffreda u bitci proti Solimanu IX 48 49: va per mezzo del sangue e della polve e de' ferri, e de' rischi e delle morti, con la spada e con gli urti apre e dissolve le vie più chiuse e gli ordini più forti, e sossoper cader fa d' ambo i lati cavalli e cavalier, arme ed armati; sovra i confusi monti a salto a salto della profonda strage oltre cammina. Slika vojske turske i poljske u XI 17—21 prilično je prema prikazi vojske križarske i muslumanske u G. L. XX 28—30, a prikaza bojišta ovdje u XX 50—52 dosta nalikuje u pojedinostih na sliku bitke u Osm. 113—115, osobito: L' arme che gia sì liete in vista foro, faceano or mostra spaventosa e mesta; perduti ha i lampi il ferro, i raggi l' oro, nulla vaghezza ai bei color piu resta; quanto apparía d' adorno e di decoro ne' cimieri e ne' freggi, or si calpesta; la polve ingombra ciò che al sangue avanza: tanto i campi mutata avean sembiaza (52), i: jakno zlatna dva oblaka, u ká upira sunce od lita, sjaju puni zlatnieh zrakah; ako s bukom u ké doba zavie sjever ledeni se, u treskovieh, u gradu oba crni ostanu, stamne svi se: tako i obie vojske, toli ké su uresne odprie bile, liepi su ures u oholi strašni pogled obratile; u strašivoj sve je slici, sve se stira, sve se krati itd. — Osobito jake su analogije izmedju opisa jurišanja križarskoga na zidine Jerusolimske u G. L. XVIII 68—91 i XIX 36—52 te opisa juriša na Dilaverove dvore u Osm. XVIII. Incominciaro a saettar gli arcieri infette di veleno arme mortali, ed adombrato il ciel par che s' anneri sotto un immenso nuvolo di strali (XVIII 68): iz oblaka ljutieh strila sgor godina tište crna, gräda od stienja pada sila (ancor che in lui ruini di pietre un nembo XVIII 91) (gragnuola spessa di saëtte piove 71); vrhu glave štit pereni drži se od svieh, svak se penje; nu tko se ište pripet prvi, prvi i pada; ali opeta nahripljuje i smrt sreta .... veće pripet Ugrin Isa u što na mir kročit ište, strmoglav se satarisa, Dilaver ga slavni tište .... sam je on mira jednu diljku od sto vitez čuvat vriedan, pače niz nju u neviljku sto vitezah metje on jedan (XVIII 61, 62, 68, 75): tutti gli scudi alzar sovra la testa (74) ... ei (Rinald, koji je, za

razliku od branitelja Dilavera, navalnik) non è sol che monte, chè molti appogian seco eccelse scale, ma . . . (76) more alcuno, altri cade; egli (Rinaldo) tanto e già in su, che se merlate cime puote afferrar con le distese braccia. Gran genti allor vi trae, cerca precipitarlo . . . mirabil vista! a un grande e fermo stuolo resister può un solo . . . e vince alfin tutti i nemici, e sale il muro e il signoreggia, e il rende sgombro e sicuro . . . . (XVIII 74, 76, 77, 78); Rizvana stienja grad udara (64) . . . Murata smeči ujedno zid velika (65) . . . Nehana ognjeniem klupkom buši, i obraz mu vas izžeže (73), a safera harbom, kom se on nanj meća, preko istoga sgodi puta, spried mu izide šip kroz pleća (74) . . . Giafera i Selima poli iz magle crna dima goruć katram, i sve izprli (67): Par fulmine ogni sasso, e così trita le membra a chi n' è côlto, che gli toglie la forma del corpo anco e del volto. Non si ferma la lancia alla ferita dopo il colpo, del corso avanza molto, entra da un lato, e fuor per l' altro passa (XVIII 69) . . . qui vasi e cerchi ardenti sono; l' odore appuzza, accieca il fumo, il foco arde e s' apprende (84); u to od sgar stiena jaka Alii glavu svu raztuče (87) . . . hridna Omera hrid prekinu, na Redžepa kuk se obali, i iztište mu van utrobu, u stienju su mnozi ostali ukopani (88, 89): avventato fu dall' alta mole un gran sasso che fu parte d' un monte, e tra lor côlse sì, che una percossa sparse di tutti insieme il sangue e l' ossa (88) (sravni i dalje Osm. XVIII 90—92 sa G. L. XVIII 82, pak Osm. 70—72 sa G. L. 89); Derviš u to . . . van izsmuca sviem veliku jednu gredu i, na udarac nje da puca mir, navali s njom u jedu . . . težkiem panjem lupa i vrti . . . od svud se hrva i poteže strašno drvo svak čas preče . . . zid u dugo nepodnese težke udarce, da nu od sgori razpuknu se i raztrese, tiesan prohod ter se otvori; smioni Derviš protište se silom tuda, srnu za njim i ostali protisnut se po istom putu (XVIII 82, 84, 85, 86, 94—96): in disparte giacea eccelsa trave, ver la gran porta il cavalier (Rinaldo) la mosse con quella man, cui nessun pondo è grave, e recandosi lei di lancia in modo, urtò d' incontro impetuoso e sodo . . . ruppe i serragli ed abbattè le porte . . per la dischiusa via la gente inonda, quasi un diluvio, e il vincitor seconda, (XIX 36, 37) a u XVIII 80, 81: su il muro . . . un tronco alzato, e sovra lui sospesa è grossa trave; è indietro quel da canapi tirato, poi torna innazi impetuoso e grave . . . urtò la trave immensa, e così dure nella torre addoppiò le sue percosse, che le ben teste in lei salde giunture lentando aperse, e

la rispinse e scosse. Sravni još Dervišev govor u XVIII 83 sa sličnim Rinaldovim XVIII 73 i prekid Derviševa jurišanja na Dilaverov dvor po Dautovoj zapoviesti pod konac XVIII sa donjekle sličnim prekidom Rinaldova jurišanja na zadnju tvrdju musulmansku po zapoviesti Goffredovoj XIX 50—52. Nego sa prispodobljenima prikazama juriša u G. L. XVIII i XIX te Osm. XVIII ima mnogo sličnih pojedinostih i u prikazi juriša križarskoga na grad te obrane musulmanske iz grada u G. L XI 25 dalje. Dà il segno della battaglia . . . la gente Franca impetuosa e ratta allor quanto più puote affretta i passi (XI 32, 33): u toliko vapaj vrli od vitezah svieh se začu, svaki napred silom hrli . . . (XVIII 59). S gore navedenimi mjesti u Osmanidi evo sličnih ostalih u G. L.: tanti di quà, tanti di là fur mossi e sassi e dardi, ch' oscuronne il cielo, s' urtar duo nembi in aria (48) . . . parte scudo a scudo insieme addotta, e di quegli un coperchio al capo fassi . . . che fan riparo al grandinar de' sassi (33) . . . Adrasto il primo una scala estolle, e nol ritien dura gragnuola o pioggia di fervidi bitumi, e su vi poggia; vedeasi in alto il fier Elvezio asceso . . . quando un sasso ritondo e di gran peso veloce nell' elmo il coglie, e il risospinge a basso, e 'l colpo vien dal lanciator Circasso (Argante) (34, 35), . . gran mole è di lassù rivolta, che sovra . . ruina, e par che vi trabocchi un monte, e più d' un elmo vi frange e d' una fronte, e ne riman la terra sparsa e rossa d' arme, di sangue, di cervella e d' ossa (38) . . . ne crolla il muro, e ruinoso i fianchi già fessi mostra all' impeto de' Franchi (39) . . . l' impetuoso il batte aspro ariete, onde comincia omai forato e rotto a discoprir le interne vie secrete; escì il Capitan (Goffredo) al conquassato e tremulo parete (51) . . . e monta sui dirupi e gli altri invita (55). Sravni još prispodobu XI 48: come di fronde sono i rami scossi dalla pioggia indurata in freddo gelo, e ne caggiono i pomi anco immaturi, così cadeano i Saracin dai muri, s prispodobom Osm. XVIII 90, 91: jakno dub u gori na godini zloj veomi, kad na nj vihar silu obori, ká mu grane svija i lomi, ter mu okolo po tlieh leže listja i hvoje: tak s navale težke ove nahripljeni miri stoje. — Vajarskim prikazam u Osm. X i slikarkim u XI ima, glede prikazne temeljne ideje, analogija u vajarskih prikazah G. L. XVI 2—7 i XVII 66—94, a i njeke pojedine crte odtuda upotriebljene su u Osmanidi. Questa è la serie degli Eroi (vladalaca pradjedova Rinaldovih) che viva nel metallo spirante par si mova (XVII 81); fermar nelle figure il guardo intento, che vinta la materia è dal

lavoro: manca il parlar, di vivo altro non chiedi, nè manca questo ancor, se agli occhi credi (XVI 2). Udjelanieh broj se kipah starieh leškieh kraljah gleda: tako im umie hitrieh ljudih vješta ruka slike utvorit, da tko ih pązi, živieh sudi, i da sad će progovorit (X 109, 110). D' incontro è un mare . . . d' oro fiammegia l' onda, e par che tutto d' incendio marzial Leucate avvampi. Quinci Augosto i Romani, Antonio quindi trae l' Oriente . . . Ecco fuggir la barbara Reina. E fugge Antonio, e lasciar può la speme dell' imperio del mondo ov' egli aspira. Non fugge no, non teme il fier, ma segue lei che fugge e seco il tira. Vedresti lui simile ad uom che freme d' amore . . . . mirar le fuggenti vele. Nelle latebre poi del Nilo accolto attender pace in grembo di lei . . . e nel piacer d' un bel leggiadro volto sembra che il duro fato egli conforte (XVI 4, 5, 6, 7): Ne daleče od Priveze vali stoje, zapad i iztok gdje doteče na pomorske dvakrat boje. Tu Mark-Antonia razbi Augusto, čiem za dobit carstvo od svieta svaki od njih bješe usto, Mark-Antonia, ki se obrati svom korabljom i pobježe, kad s ognjene od svut rati najvećma se more užeže. O iztočni vojevoda, ti nebježa tad, neg slidi tvoj plam sladki preko vodah, kí na dalek letjet vidi. Rimskieh plavih množ moguća nije tebe predobila, nego tvoja pobjeguća Kleopatra liepa i mila. Pri carici srca svoga svega svieta carstvo ostavi, ter ljubovnik bolji s toga neg vojvoda ti se objavi (VII 78—83). Slični su izrazi u G. L. i u Osm., kojimi se iztiče opis umjetničke prikaze, ne realne sgode: mira si, sembra, vedi, par che, diresti che, vedresti, (XVI 3—7) . . . vi si vedea, ben si conosce, dirai che, ferocissimo in aspetto (XVII 66, 69, 73) i više takovih izraza u G. L., a u Osm.: objavi se, pazi se, vidi se (X 111, 114, 115), reko bi, gledaj, pazi, rek bi itd. (XI 20, 48, 52, 53) i mnogo takovih izraza, koji su znak, da tu nije rieč o realnu dogodjaju nego o umjetničkoj prikazi. Sravni još: stan coronati i Principi d' allero (XVII 66), 'l crin si cigna or di lauro, or di quercia (91), i: od zelena perja svita na glavi mu stoi dubrava (XI 48), sgar je vjenčana s maslinome lovorika (XI 139); ha faccia di cane, ed a vedello dirai che ringhi, e udir credi i latrati (XVII 69), i: (riekah) romon čuješ (XI 16), pače se oko dotle vara i poznanja svačia gube, da gdje bubanj svaki udara čuješ, i gdje trublje trube (XI 21); Alfonso primo in virtu, ma in titolo secondo (XVII 90), i: Šišman treći imenom, slavom prvi (III 28). Kako Tasso vajarskimi prikazami u XVII slavi djela predjâ svojega vladara, komu u spjevu I posvećuje pjesan, tako

Gundulić slavi prikazami vajarskimi u X pak slikarskimi u XI djela predjašnjih kralja poljskih pak junačtvo Vladislava kraljevića, komu u I spjevu svoju pjesan posvećuje. — Sravni još prikazu sdvojne Krunoslave u XII 95—126 i Begume u XIX 146 do 182 s Armidom od Rinalda ostavljenom u XVI 35—67; sravni, kako Mustafina mater podbada Dauta na Osmana u zadnjoj česti XVII, pak govor Dautov buneći vojsku proti Osmanu XVIII 12 do 45, s onim odsjekom u G. L. VIII 57—75, gdje furija Alekto podbada Argillana križara proti Goffredu, pak on zatim govorom buni vojsku proti vojskovodji; sravni anakreontičnu pjesmu na posielu u Osm. VIII 67—74 sa sličnom pjesmom vile povodkinje u G. L. XIV 62—64 i čarobnoga ptića u Armidinu vrtu XVI 14, 15 (mnoge su pojedinosti jako slične, sravni osobito G. L. XIV 62 v. 1, 2, 5, 6; 63 v. 1, 2; 64 v. 1, 2, 6, 7; XVI 15); sravni svetčani obhod križarski s Petrom Amienskim na čelu u XI 4—14 s poredom slikane vojske poljske u XI, bar u toliko, što je i tu pustinjak Blaž na čelu; sravni česti individualizirajući način prikazivanja bojnih žrtava od poglavitih ratnika u Ger. Lib. s isto takvim čestim načinom u Osm. (G. L. IX 30—41, 68—70, 78—90, XI 41—46, XX 32—34, 39, 40, i još češće, a Osm. IX 134—137, XVIII 68—74, 99—119, XIX 116—124).

Nego tim još nisu izcrpljene analogije izmedju Gundulićeva i Tassova epa to u pojedinostih to u oblicih prikaznih. Valja još uzporediti sliedeće pojedine izreke i prikazne forme. Ahi tanto amò la non amante amata! (II 28); amò d' essere amata, odiò gli amanti (XVI 38), i kraća rječoigra tosto la preda al predator ritoglie (III 16): tako lovice u lovu se ulovište pri lovini, pače gusa usried guse inieh plieneć plien se učini (IX 122). O di gran genitor maggior figliulo! (Rinaldo) V 9: slavna kralja slavni sinu Vladislave kraljeviću (I 5). Somiglia il carro a quel che porta il giorno, lucido ... (XVII 34, za Armidu u poredu egipatske vojske): nje konj sliku prima od sunčanieh konjah s nebi (XI 95, za Krunoslavu u naslikanom poredu poljske vojske). O giustizia del Ciel, quanto men presta, tanto più grave (XIX 38): jer pedepsa s neba koli laške ide, teže pade (VII 76). Rimembri l' onor suo, l' onor mio, l' onor di Cristo (XX 19): prostri našu, tvoju, božju slavu (X, 63). Sembra d' alberi densi alta foresta l' un campo e l' altro: di tant' aste abonda (XX 29); una selva di strali (XVIII 76); d' intorno un bosco abbiam d' aste e di spade, e sovra noi di strali un nembo cade (VIII 17): kopjah vitieh dvie dubrave staše oda-

svud u čas ovi (XIX 83, a „oblak strielah" češće u Osm.). Non lunge all' auree porte, ond' esce il sole, e cristallina porta in oriente, che, per costume, („zora obikla ranit" Osm. III 2) innanzi aprir si suole, che si dischiuda l' uscio al' dì nascente („zora stoprv rodjen dan iznesè" Osm. XVIII 2) (G. L. XIV 3): eto zora vedri otvorit iztok ide, proz koraljna neka vrata na dvor žarko sunce izide (XIX 63). Nell' ora, che 'l sol (dal carro adorno scioglie i corsieri e) in grembo al' mar s' annida (VII 3) (poco era remota l' alma luce del sol dall' Oceano II 57); era la notte . . . e pare muto il mondo (II 96); quando già tutte intorno chete nella più alta notte eran le cose (X 7); usciva dal grembo della gran madre sua la notte oscura e scotendo del vel . . . (XIV 1); la notte il suo velo spiegava (VI 103; vidi i IX 15); sorge intanto la notte e sulla faccia della terra distende il velo nero X 78: nu kó svietli zrak dno mora i dan bieli sunce ugasi, i od grada i od dvora zamuknuše svačii glasi, ter se prostrie noći crne sinje platno iz dolinah, vrhe od gorah da ogrne, i da obuče vas sviet tmina itd. (XVII 1, 2). Quando l' ombra oscura al mondo toglie i vari aspetti, e i color tinge in negro . . . (X 5); sorgea la notte intanto, e delle cose confondea i vari aspetti un solo aspetto (XVII 56); obratno Osm. XVIII 1: (zviezda liepa i ljuvena bješe obsjala nebo veće i) razlikosti urešena zemlja svukla crne odjeće. L' alba intanto sorgea, nunzia del sole . . . (XVII 95); l' alba uscía della magion celeste con la fronte di rose e co' pie d' oro (VIII 1): bješe danica objavila jur svanutje dana biela, i iztekla zora mila s viencem rusah oko čela (VII 8). Per or la giustizia alla pietate ceda nè sovra i rei la pena scenda, agli altri merti or quest' error perdono (Goffredo, VIII 80): hoću osveti da proštenje s moim vitezim sad odoli . . . darivam ih staroj viri (spaholjanah i janjičarah) (Osman, XVII 103, 105). Scuote l' aurato scettro, e sol con queste arme acquetar quegl' impeti presume; tal si mostra . . . nè come d' uom mortal la voce suona (VIII 78): on (Osman) bez svake straže osta, mneći mu se, sried svieh sgodah carsko ime da mu 'e dosta . . . sviem zemaljski bog se čini (XVII 123, 7). (Njeka je srodnost položaja Osmanova s Godofredovim; sravni još G. L. VIII 75, 76, u obće prizor pobune križarske proti Godofredu, na poticaj Argillanov, s prizori bune na Osmana u XVI na koncu i u XX 27—30, 85; sravni i G. L. XIII 64—67 buntovno govorenje križarâ proti Godofredu s govorom Dauta proti Osmanu u XVIII). Valja takodjer uzporediti oznaku Osmana u vieću XVII 4, 5, 7

[illegible] XVII [illegible]

[illegible] G. L [illegible] Amore [illegible] Tankred [illegible] aver [illegible] primiero [illegible] a Dio [illegible] VIII [illegible] per farti [illegible] il lusinghiero mondo e 'l suo falso diletto abbiam fuggito: [illegible] qual maraviglia or fia s'amor chi per Gesù la spada cinge, [illegible] IV l'empio Amore ne' lacci suoi talora stringe? Osm. IX 163. 164 [illegible] za gospoje [illegible] kraljević je sred [illegible] G. L. IV 80 Eustazio Goffredu za Armida: [illegible] al servigio di donzella già non si toglie l'uom, ch'innocente vergine difende . . . mi muove il dover, ch'a dar tenuto è l'ordin nostro a le donzelle aiuto. U XVII—XIX Osmanide većinom je karaktere za Danta, Dervića, Dilavera i bojnih prizora izvedena prema Tassovim prikazam Osm. XVIII 57. 58 Daut: na sramotu Osmanovu danas ću ti, Dilavere, skinut glavu pod sablju ovu: krij se, gdje hoć u gore, u zemlju, u dno pakla, od smrti se neoslobodit, junačka te ruka zakla: G. L. VII 54 Argant za Tankreda: ben tosto, dice . . . vedrà, da questa mano, ad onta del suo Dio, l'arme spogliarsi: VII 85 isti za istoga: fugga pur nel centro e 'n mezzo l'onde, che non fia loco, ove sicuro il lassi: XVI 31: si chiuderebbe Rinaldo sotto il mare, e dentro il foco per celarse, e giù nel centro: XIX 3 Tankred Argantu: fatti scudo de' tuoi, trova in aiuto insolite armi, chè non potrai dalle mie mani fuggir la morte; sravni s tim i Osm. XVIII 145 i 146 (najpače 146 sa

G. L. VII v. 7, 8). U Osm. XVIII 110—119 smrt dvaju pobratima Hercegovca Ibrahima i Bošnjaka Sinana prikazana je prema G. L. XX 94—100 (smrt Gildippe i Odoarda) i prema IX 32—34, osobito uzporedi IX 34: ma se lei fe' natura indifferente, differente or la fa l' ostil furore, dura distinzion ch' all' un divide dal busto il collo, all' altro il petto incide, i XVIII 113: nu ako im srca ujedno jur junačka priazan stuči, s jačje sile sad neredno razlika ih smrt razluči itd. Nastavak navedenoga mjesta u G. L., IX 35, 36: il padre, ah non più padre! ah fera sorte, ch' erbo di tanti figli a un tempo il face! rimira in cinque morti or la sua morte, e della stirpe sua che tutta giace; nè so come vecchiezza abbia sì forte nell' atroci miserie, che spiri . . . di sì acerbo lutto agli occhi sui l' amiche tenebre celaro — taj nastavak jamačno će biti bio za ugled onoj karakteristici Ljubdraga u Osm. VIII 29—31, 38: dobri starac, . . . ki od dvanaes sinovah je čestit otac njegda bio, njemu smrt nemila kroz namjeru hudu i prieku svieh je u brzo poplienila, tiem je on ostó sada veće jak obsječen dub u gori . . . huda nad sve ine do brzo mu sreća uzroči, da mu ujedno zrak pogine i od dva sina i od dvie oči. Iz istoga Tassova IX spjeva bit će od prikaze smrti Lesbinove crpljene nekoje crte za prikazu smrti Begove u istom XVIII spjevu Gundulićevu; sravni: un paggio del Soldan . . . , a cui non anco la stagion novella il ben mento spargea de' primi fiori; paion perle e rugiade in sulla bella guancia, irrigando, i tepidi sudori, giunge grazia la polve al crine involto . . . , mentre il fanciullo . . . , Argillan sovra gli è . . . ed al supplice volto, il qual invano con l' arme di pietà fea sue difese, drizzò crudel l' inesorabil mano, e di natura il più bel pregio offese . . . . Soliman vede ahi dolor! giacerne ucciso il suo Lesbin, quasi bel fior succiso (IX 81, 83, 84, 85) — pak: (Derviš) aga udarcem težkiem Bega ljuto sieče preko prsi; bì ovi mladić lica mila i pogleda sladka i draga, nu s vrloćom sviem nemila srca što mu to pomaga? Jak se bistre vode ures liep zamjeri u cvietjicu proz zelene trave tekuć ká žuberi, nu ako je smute stada, gubi liepos svu, vehne joj ures i opada: tako mladac, kómu zenù prie na licu cviet rumeni, vas u krvi sad povenù, izgubi ures drag ljuveni (vidi i XIX 118 jak ružica ubrana on povehnù; na nj san pada, u viek mu oči kí zatvori — s ovim sravni G. L. III 45, 46: cade, e gli occhi dura quiete preme e ferreo sonno . . . fosco velo gli occhi adombrò, che stanchi alfin serrarsi.) U prikazi Begume, Derviša i Dilavera Osm. XIX 144—188 nalazi se dosta

crtâ, koje su posve nalik na njekoje crte u prikazi Erminije, Tankreda i Arganta u G. L. XIX 104--109, 116, 117, zatim u G. L. IX 80, 88, XII 96, XVI 52, 57, XVII 50, VII 54. Opis Alipašina puta kroz tursko razbojište i opis Dautov lanjskoga poraza gdjekojom crtom sjeća na opis Solimanova puta s Ismenom kroz razbojište, gdje su skoro muslumani bili poraženi; sravni X 25, 26: Cosi gir ragionando, insin che furo la 've presso vedean le tende alzarse; che spettacolo fu crudele e duro! in quante forme ivi la morte apparse! Si fe' negli occhi allor torbido e scuro, e di doglie il Soldano il volto sparse. Ahi con quanto dispregio ivi le degne mirò giacer sue già temute insegne! E scorrer lieti i Franchi, e i petti e i volti spesso calcar de' suoi più noti amici, e con fasto superbo agl' insepolti l' armi spogliare e gli abiti infelici . . . sospirò dal profondo — pak: Osm. III 80—82 tiem poklisar cara Osmana kô u bogdanska polja ujaha, vidjenje mu kobnieh stranah stupit neda bez uzdaha, pače sve što napried jaše hudja žalos svedj ga trudi, kosti gole čim plesaše od pobjenieh turskieh ljudih; srcu odoljet moći neima, da od bolesti vas netrne . . . V, 6, 8, 10, 11, 13: proz gomile turskieh kostih jaše paša i napreda od bolesti i žalosti zavrć rieči plač mu neda; često ciela još tjelesa . . . nastupajuć s konjem splesa . . . i za milos zaže oči, a suzami lice poli; na svak čas ga uspomena cvielja od rodjaka ondi ubjena, ovdi od mila prijatelja . . . pleše onieh mrtvieh sada, kieh najveće živieh gleda; Daut u XVII 25, 30, 38: ah vidjenje strašno dosta! turski mjesec pod nogami krstjanskomu križu osta! . . . bez ukopa tieme sada gole kosti plešu stada . . . tursko ime, jur od slave, od pogrde osta svietu. — Analogne situacije Gundulićevih poglavitih osoba prema Tassovim jesu još sliedeće. Krunoslava, preodjevena na junačku ide oslobadjat svoga Korevskoga, u Osm. VI spjevu: Erminija, tako preodjevena, ide spašavat svoga Tankreda, u G. L. VI 81 i dalje. Krunoslava, tražeći da se sastane s Korevskim, „za život malo hajuć, ni 'e poguba niedna straša, od tamnice kako stupi preko praga, tad nemili zatvor lupi i u sužanjstvu osta i ona“ (XII 14, 145, 146); Tankred, na potragi za Klorindom, „avezzo ai rischî della morte . . . . su 'l limitar d' un uscio i passi . . . mette, nè d' entrar s' avvedde, ma sente poi che suona a lui di retro la porta, e 'n loco il serra oscuro e tetro“ (VII 22, 30, 46). Prikaza Sokolice u IV pak u IX Osm. donjekle je prema prikazi Klorinde u XI, 28 i dalje, te Armide u XVII G. L.; kako **Vladislav brani protivnicu Sokolicu od udaraca svojih Poljaka u**

IX Osm., tako Klorindu protivnicu brani od udaraca križarskih Tankred u G. L. III 29 i dalje. — Hyperbole o slavi i moći Vladislava i Šišmana u I, III, IX, X, XI, a Osmana u XVII Osmanide, analogne su hyperbolam o slavi i moći poglavitih osoba u G. L., tako onim, koje govori u G. L. II 66 Alet Godofredu, IV 39 Armida Godofredu, VIII 5 Danac Godofredu, XII 54 pjesnik apostrofno o Klorindi i Tankredu, Petar X 75—77 o Rinaldu, XVII 64 dalje starac čarobnik o djedovih i potomcih Rinalda, vila brodarica XV 30—32 o Columbu, pjesnik XX 94 o Gildippi i Odoardu. — Od metafora Gundulićevih i Tassovih neka budu iztaknute naposeb još sliedeće, koje crtaju slikovito ili plastično ljepotu u njezinih raznih pojavih te njezin dojam.

Prikazivanje Gundulićevo u tom je pogledu većinom bujnije od Tassova; jezgra njegovih metafora već se nalazi u Tassu, al on sliku Tassovu razvija preko mjere izvorne, provodeći do svih mogućih pojedinosti prikazu sličnosti izmedju slike i prilike, gomilajući ih, te pojačavajući hyperbolom, personifikacijom, pak retoričnimi figurami, najpače paradoxonom, snagu izvorne metafore. Premda će ga biti na tu bujnost pokretao primjer lirike romanske i domaće, to mu je ipak i sám Tassov ep mogao podavati glavni pravac, ako se taj i razširuje te bujno razlieva Gundulićevim više lirskim i retoričkim nego li epskim prikazivanjem; nu već je Tasso liričniji od Virgila, a taj od Homera. Metafore mogu se razvrstiti po tom, kako su slike crpljene poglavito ili od Amorovih plastičnih i slikarskih atributa, ili od nebesnih pojava, ili od cvieća; za svaku vrst metafora Gundulićevih nalazi se, barem klica, već u Tassovu epu. G. L. III 24 il cavalier attende a guardar i begli occhi e le gote, ond' Amor l' arco inevitabil tende . . . colpo mai del bello volto non cade in fallo, e sempre il cor n' è colto; VI 70 sprezzar d' Amor arco e la face; V 65 contro l' arme di Clorinda si mostrò di Tancredi invitto il core: Osm. IX, 1 velika se, o ljubavi, vlás ognjenieh tvojieh strielah u pogledu liepu slavi; XII 41—44 ah! zaista znó je vele taj, ki u stara doba stavi zlatni trkač, lúk i striele bogu ognjenom od ljubavi itd. Prema tomu su zajedno sastavljene pojedinostne metafore u V 28: ljubav oružja dá joj vele: lúk nje oči, prám tetivu, a poglede stvori striele. G. L. III 25 vuol ch' ella sappia ch' un prigion suo fece, già inerme e supplicevole e tremante; IV 33 Armida ne disegni alte vittorie e prede; IV 96 queste fur l' arme, onde mill' alme e mille prender furtivamente ella poteo, onde rapille ed a forza d' Amor serve le

feo; IV, 90 strali d' amore, onde pera a sì fort' arme il core; V 61 è bella sì, che del campo i più famosi eroi ha presi d' un piacer tenace e forte; VI 57 restò presa d' amor, che mai non strinse laccio di quel più fermo, onde lei cinse; XIX 94, 95, un non so che serpendomi per l' alma vaga divenne incendio e piaga . . . che fu rapina e pare dono: Osm. V 102—104 (bujno razvijeno i sastavljeno retorički) na svanuća neufana od ljepote izabrane u obie vojske lete striele, dažde rane, nova roblja, novieh slugah od svud vrvi množ velika, pače u vojsci vojska 'e druga zaplienjenih ljubovnikah; lete oblaci od uzdahah, od pogledah vojske teku (kraće, jednostavnije IV 99, 100.) G. L. XV, 63, 64 l' arme che fin a qui d' uopo vi foro, potete omai depore, chè guerrieri d' Amor qui sol sarete; e dolce campo di bataggli il letto fiavi e l' erbetta morbida de' prati; Osm. X 36—41, razvija to retorički u potankosti, (upotriebljujuć ujedno i metafore u Osm. V 28): cieni diete (Osman, o kojem Poljak ironički pjeva) s bojnom rati da se 'e umiešat sried junakah, ko u saraju vojevati s kolom liepieh djevojakah; misli, iz luka vitezovi što potežu smrtne striele, da su posmjesi i cjelovi, kiem' ranjaju usti mile, a zatočne ravne strane bojna polja sried livade prsi lierne i snježane Turkinjice liepe mlade. Ah! čuj u što diete uzda se: kad se 'e na boj s njim spravljala, carica mu 'e zlatne vlase za tetivu lúka dala, veleći mu: ti iz moga strieljaj práma, ja zlotvore tvé najjače pogledom ću sharat sama, ti desnicom tvom hrabrenom, ja ću očima daždiet smrti. G. L. VI 60 ama ed arde la misera, nudrisce nel sen l' occulto foco, e quanto è chiuso in piu secreto loco tanto ha l' incendio suo maggior possanza: Osm. IV 100 vàs mladjahan plam je ognjeni s drage nje ljepote; IV 102 ognji ga živi zatvoreni prže; IV 104 gori ali plame krije; s figurom paradoxon XIX 40 Tatarhan gori u mrazu, to mu čini ljuvenoga ognja sila. G. L. V 64 la bella donna ch' ogni cor arder credeva ad un girar di ciglia; VI 27 volgendo gli occhi ov' è colei, pare un sasso, gelido tuto fuor, ma dentro bolle; ardori d' occhi distemprar quel gelo che s' indurava al cor, più che diamante: Osm. XIX 46 ah priliko, s mrtva lica ká šlješ plame ognja živa; V 101 tko ih gleda ter mu dano gorjet nebi, stvoren vas je od leda; IX 147 toliko ona je liepa, da pogledom stienje ciepa, i u ognju sgara živu; prema ovakovim metaforam jest i ona s hyperbolom u VI 31: vrh mene ovo lišće pitaj, s moga ognja vjekovita kako mnokrat sgorje i planu. G. L. XVI 22 non può specchio ritrar si dolce

imago, nè in picciol vetro è un paradiso accolto. Specchio t' è degno il cielo, e nelle stelle puoi riguardar le tue sembianze belle; XII 81 quasi un ciel notturno anco sereno senza splendor la faccia scolorita; XIX 106 de' lumi già sì dolci ov' è la fiamma? ov' è il bel raggio ascoso? ov' è il seren del ciglio?; IV 91 lampeggiar fa, quasi un doppio sole, il chiaro sguardo e 'l bel riso celeste sulle nebie del duolo oscure e folte, ch' avea lor prima intorno al petto accolte; XIX 67 china a terra l' amorose stelle; IV 94 le luci chine tenendo, s' orna e colora, sicchè viene a celar le fresche brine sotto le rose, onde il bel viso infiora, qual nell' ore mattutine del primo nascer suo veggiam l' aurora; IV 28 il guardo ognun v' intende, siccome là, dove stella non più vista di giorno in ciel risplende; IV 29 d' auro ha la chioma, ed appare, così il Sol i raggi spiega: Osm. VII 2, 3 ljepota je bistri izgled od nebesah, u kom svietu raj se otvora, gdje je prám sunce, iztok čelo, zviezde oči, lice zora; IV 87 u nje licu sunce i zora; IV 124 raj od lica i od očih sunce; XIX 48 tvoj pram zlatni sve 'e mé blago, tvoje čelo svietla zora, tvoje oči sunce drago, tvé mi lice dan otvora; pojačano retoričkimi figurami (osobito paradoxonom ili antitezom) i hiperbolami: VIII 11 iz sjevera ti izteče sunce bieli dan noseći; XIX 38, 39 iz sjeverne strane gospodičić mlad doteče, da s nje (Begume) bistri dan mu svane, a Nova Zemlja, gdje sried tmine šes mjesecih puci stoje, je da im novo sunce sine, posla u iztok mladce svoje; XIX 46 budi iztočna ti danica, sunce, kiem noć má svanjiva; VIII 90, 91 u pogledu nje objavi taj čas mu se sunčja zraka, pače bieliem danom svanu crnom agi noćno lice na ljepotu rajsku izbranu od sunčane Sunčanice (sravni G. L. XII 80: rischiarar parve il tenebroso aspetto, qual le nubi un balen che passi e vole); VIII 190—191 uzó bi opet nagledati rajskoga se nje uresa i očih svjetlih, u kich sjati sunce vidi od nebesah, pače on puta neumije naći u iztok kiem će poći, dokli iztočno sunce prije neizteče svojoj noći. G. L. VII 47, 48, 49 Tancredi, rinchiuso prigionier, dice: lieve perdita fia perdere il Sole, ma di più vago sol più dolce vista misero i' perdo, e non so già, se mai in loco tornerò, che l' alma trista si rassereni agli amorosi rai; prema tomu retoričkimi figurami pojačeno ili razvijeno na široko u Osm. V 133 svietlo i drago sunce tvoje krije tmina sried tamnice, VI 9—11: Što mi sunce od iztoči s bieliem danom mladoj siva, ako sunce mojieh očih vječne noći tmina skriva? Ali vajmeh, má svies gdi je? što besjeda moja pravi? kako vječni dan tu nije,

svietlo sunce gdje boravi? dan je, ali izza oblaka' od kamenja ledenoga proć goruća na dvor zraka viek nemože sunca moga. G. L. IV 30 v. 7, 8 nella boca sola rosseggia e semplice la rosa: Osm. V 123 ruse ustih otvori. G. L. IV 30 v. 5, 6 dolce color di rose in quel bel volto fra l' avorio (po Virgiliju i Homeru, a Gundulić nigdje nenasljeduje) si sparge e si confonde; IV 75 le guance asperse di que' vivi umori parean vermigli insieme e bianchi fiori, se pur gli irriga un rugiadoso nembo, quando sull' apparir de' primi albóri spiegano all' aure liete il chiuso grembo, e l' alba, che li mira e se n' appaga, d' adornarsene il crin diventa vaga; IV 94 le rose, onde il bel viso infiora; XII 69 d' un bel pallore ha il bianco volto asperso, come a' gigli sarìan miste viole, e gli occhi al cielo affisa, e in lei converso sembra il cielo e 'l sole; IV 84 serenò allora i nubilosi rai Armida, e si ridente apparve fuore, ch' innamorò di sue bellezze il cielo; IV 31 mostra il bel petto le sue nevi ignude, onde il fuoco d' amor si nutre e desta; VI 26 bianche, vieppiù che neve in giogo alpino, avea le sopravveste; prema tim metaforam, personifikacijam i hyperbolam u Osm. VIII 61—64: U pogledu ljuvenomu (Sunčanice) sja danica, u licu cavti trator i ružica, na ustih joj od veselja rumena se ruža smije, koprenica sniega bjelja bjelje od sniega prsi krije; tako ona milo hodi i toliku svjetlos ima, da u jedno vrieme izvodi tančac stupom dan očima, pače cieneć da je zora, što su oči nje ljuvene, rumena se ruža otvora i razliko cvieće zene; VI, 29, 30: O Rumenko rumenija od rumene zore meni, vidjeli su, mniem, vidjeli, slavići tvú ljepotu iz daleče, tere sciene, danak bieli da im iz tvoga lica izteče. G. L. XVI, 23 nel bel sen le peregrine rose giunse ai nativi gigli, e il vel compose: Osm. IX 87 ušto ovako mlade žene od ljuvenieh perivojah odkrivaju liere biele. G. L. IV, 74 le nascenti lagrime erano ai rai del sol cristalli e perle; XIX, 67 umidi gli occhi e gravidi di perle; XIX, 105 in lui versò d' inessiccabil vena lagrime; XIX, 109 e si disface quasi per gli occhi e par conversa in rio; IV 30 il crin disciolto, che natura per sè rincrespa in onde; XIX, 106 (de' lumi ov' è la fiamma? ov' è il bel raggio ascoso?) delle fiorite guancie il bel vermiglio ov' e fuggito? (ov' è il seren del ciglio?) Osm. VI, 2 iz kladenca svietlieh oči rieke od groznieh suzah proli; XIX 53, 54 po rumenom licu prosu drobni biser groznieh suzah, i kô ružicu i lier veće iz kladenca poli od očih itd.; XIX, 147 utičući mladoj s lica, gdje perivoj ljuven bješe, lier prebieli i ružica, 148 potamnie joj

očih sunce blago i veselo, a vedrinu od iztoči naoblači bistro čelo; 149 skupljen oblak zlatnieh pramah proli obilne dažde svoje i potopi svietlos srama cvietnieh prsih perivoje. Većinom se opaža, da Gundulić, reć bi, zlatno zrnce metafore Tassove u žicu razteže, dotjeruje i provodi dosljedno dalje prispodobnost slike i prilike, pojačavajuć omjerenu izvornikovu slikovitost još i više hiperbolami, pak bujnimi retoričkimi figurami.

Lirska subjektivnost i više retoričan nego li epski slog očituje se kako u Tassa tako u Gundulića čestom porabom apostrofah te invokacijah, retoričnih pitanjah i uzklikah, antitezah, sentencijah i reflexijah. Veoma su česte najpače apostrofe, koje su jedva redje u Virgilija ali mnogo redje u Homera. U Tassovu epu upravljene su apostrofe: I 32 nebeskomu zanosu, 36 spomenu (za uvod katalogu križarske vojske), 51 Grčkoj, 56 Gildippi i Odoardu, 58 v. 7 i 8 čitaocu, 60 v. 5 i 6 bjegu; II 15 Amoru, 22 v. 3 i 4 velikodušnoj laži, 25 v. 4 i 5 Sofroniji, 31 veličajnu prizoru, 37 v. 7 i 8 Sofroniji; III 22 Tankredu; IV 19 v. 5—8 muzi, za uvod pripoviedanju vražjih djelah, 21 v. 1 i 2 ljudskomu razumu, 57 v. 7 i 8 svetoj čistoći, 92 Amoru; V 44 v. 7 i 8 Martu, 76 v. 3 i 4 Amoru; VI 39 muzi, za uvod opisu dvoboja Tankredova s Argantom, 84 v. 1 i 2 Argantu; VII 77 čitaocu, 99 v. 1 i 2 Argantu; VIII 24 v. 3—6 krvi Suenovoj, 57 v. 5—8 Argillanu; IX 40 v. 6 bojniku poimence, 86 v. 7 i 8 Solimanu; XII 54 noći, 59 Tankredu; XIII 57 v. 5 zemlji, 80 ufanju u boga; XV 32 Columbu; XVI 60 Armidi; XVII 3 muzi, za uvod kataloga egipatske vojske, 26 v. 1 i 2 bojniku Altamoru, 31 v. 3 bojniku Aridamantu; XIX 24 Argantu, 38 v. 3 i 4 pravdi nebeskoj; XX 32 v. 3—6 Gildippi, 94 Gildippi i Odoardu, koju apostrofu najpače zadnji joj vers prilično oponaša Gundulić (sravni: Gildippe ed Odoardo, i casi vostri e i fatti onesti e degni, se tanto lice a' miei toscani inchiostri, consacrerò fra' pellegrini ingegni, sì ch' ogni età quasi ben nati mostri di virtute e d' amor v' additi e segni, e col suo pianto alcun servo d' Amore la morte vostra e le mie rime onore; i Osm. III 35, 36: O preslavni kraljeviću, nedobitna tvoja dila ja bugareć slavan bit ću, tvoga imena ta je sila. Ah! prem srećnieh mojieh danah, ki ću pokoj nać u trudu, ako u smrti cara Osmana sried tvé slave živjet budu!). Subjektivni značaj i lirski smjer ovih apostrofa, uzporedjujuć ih s Gundulićevimi, pokazuje ovoga nasljednikom Tassovim; kod obojice su apostrofe najredje u onih partijah, koje prikazuju odlučne momente samoga glavnoga

čina (u G. L. u zadnjih spjevih, a tako i u Osm. u XVI—XX), a najčešće u partijah sadržaja pretežno epizodnoga ili tek pripravljajućega. U Osmanidi upravljene su apostrofe u kiticah: I, 1 oholasti, 8, 9 (i 11) muzam, 15—18 Vladislavu; II, 1—6 mladosti, 7—12 Osmanu; III, 28—34 Šišmanu, 35—50 Vladislavu; V, 4 i 5 Osmanu; VI 83—91 Osmanu; VII, 6 Paridu, 7 mladosti, 13 oholasti, 28 slobodi, 67—76 Grčkoj, 81—83 Mark-Antoniju, 85 i 86 Vladislavu; VIII, 8—18 zaručnici Vladislava, 143—146 Dubrovniku; IX, 1 ljubavi, 74—79 Vladislavu; XIII 78—81 muzi, za uvod poviedanju o vražjih djelih; XIX, 264 Osmanu; XX 15 do 19 Osmanu, 24 i 25 oholicam, 95—124 Muhamedu. — Retorička mnoga pitanja u Tassovu epu odmiču slog od mirne objektivnosti epske i podaju mu biljeg čuvstvenosti te strastvenosti lirske i govorničke kićenosti: I 56, 57; II 22 v. 3 i 4, 33—35 u patetičnom govoru Olinta Sofroniji, 71—76 u retorički izhitrenom govoru Aleta egipatskoga poklisara Godofredu; III 8, 22 v. 3 i 4, 50; IV 12—14 i češće u govoru strastnom kralja paklenskoga, 51 v. 2, 70 i 73 u patetičnom govoru Armidinu, 83, 96; V 57, 90 i 91 u govoru Godofreda križarom; VI 71—77 u govorih ljubavi i časti Erminiji, 83, 86; VIII 63—71 u govoru Argillana buneć križare proti Godofredu, 79 u govoru Godofreda križarom; IX 10 u govoru buneće furije Alekte, 86, 95; X 8; XII 45, 75—79 i 81 te 82 u sdvojnom narieku Tankreda za Klorindom, 86—88 u govoru pustinjaka Petra koreć Tankreda; XIII 34 i 35 u govoru Tankredovu, 64—66 u buntovnom govoru križarah; XIV 23; XVI u prikazi Armide ostavljane od Rinalda mnogo je retoričnih pitanja i u obće retoričkoga nakita, kako u Didoninu IV spjevu Enejide sadržaja posve slična; XIX 2, 26, 29, 105 i 106 u narieku Erminije za Tankredom; XX 18 u govoru Godofreda križarom, 66 i 67 u Armidinu sdvojnom monologu. Prema takovu slogu jesu i u Osmanidi česta retorička pitanja: I u monologu Osmanovu 31, 60, 61, 72; II u govorih doglavnikah caru 75, 76, 79, 103—106; V 35, 38, 39, 130; VI u tužaljki Krunoslave za Korevskim 5—18, u govoru bojne slave 44—50 i častne ljubavi Krunoslavi 52 i 53; VII 3; 6, 23, 24, 27, 66; VIII u tužaljki otca Ljubdraga za Sunčanicom 155—164, i u tužaljki Sunčanice 170—181; IX 139, 154; XI u izhitrenom retorički govoru poklisara Alipaše kralju Šišmanu 147, 167, 168, 180, 184, 187; 213; XII u monologu Krunoslave tužeć s tobožnje nevjere Korevskoga 102—124; XIII u strastnom govoru kralja paklenskoga 29, 50,

54—57, 62, 64; XVI u govoru Aliage koreć janjičare 41, 52, 54 57—59, 62—64, 73; XVII u govoru Dilavera Osmanu 23, 25, 28, 29, u govoru Huseina Osmanu 69, 77, 88, 90—92, 98, u biesnom govoru Mustafine matere buneć Dauta 152—157, 163, 173; XVIII u govoru Dauta buneć vojsku na cara 12—14, 19, 40; 143; XIX u jadovanju Begume 55 i 56, u govoru Dilaveraružeć Hajdara 84—86, u govoru Derviša koreć plašljivu četu svoju, u narieku Begume za Dilaverom 161—164, u govorih uzrujanoga Osmana 237, 239, 242—244, 251, 270, 272; XX 10, u apostrofi pjesnikovoj biednomu Osmanu 16—19; 29. — Lirska patetičnost Tassova sloga očituje se čestimi retoričkimi uzklici, kojih su njeki posve poput Virgilijevih, u ovih strofah: I 47 (o maraviglia!), 51, 56; II 31, 55; III 21, 61; IV 2, 10, 21, 49, 57, 92; V 22, 64, 74; VI 71—77 u govorih časti i ljubavi Erminiji, 82, 86, 93, 96; VII 20, 63; VIII 24, 28, 63—71 u buntovnom govoru Argillanovu; IX 49, 70 (miserabile mostro!), 85 (ahi dolor!); XII 67, 78 (u narieku Tankredovu), 105; XIII 35; XIV 10 (u govoru Hugona o izpraznosti svieta); XIX 105, 106 u narieku Erminije za Tankredom; XX 125 i 131 u govorih sdvojne Armide. I Osmanidin lirsko-patetični slog obiluje retoričkimi uzklici, tako za primjer u kiticah: I 1, 47, 57; II 7; III 36, 76; IV 27, 55, 58, 59; V 13; VII 25, 26, 46, 66, 96; X 81; XII 41; XX 20. — Antiteze, dolikujuć poeziji reflexije, ne epskoj objektivnosti, veoma su česte u Tassovu epu, mnoge s chiastičnim poredom, u strofah: I 58; II 33—35 u patetičnom govoru Olinta Sofroniji, 53, 88; IV 9, 77, u crtanju koketne Armide 87—95; V 7, 42; VI 12, 50, u oprečnih govorih ljubavi i časti Erminiji 70—77, 83, 84, 85; VII 62; IX 67, 86, 99; X 76; XII 22, 24, 39, 65, 71, 77, 99, 105; XIV 10, 11; XVI 3. Jedan od najizrazitijih biljega Osmanidina sloga jest antitezna kićenost, u strofah: I 1, 4 5, 6, 13, 49, donjekle su antitetično provedene strofe 49—56 naprama 32—46; II strofe 70—74 svaka je antitezno provedena; III 36; IV 120, 121; V 13; VI 8—13 i 36—41 (jadovanje Krunoslave); VII 2, 38, 53, 57, 85, 86, 91; VIII 15, 23, 24, 91, 172; IX 1, 2; XII 71, 105 (ujedno fig. paradoxon, koja je dosta česta u Osm.); XIII 30; XVI 2—10 provedene su antitezno; XVII 22, 160 i još češće u ovom spjevu; u XVIII često, n. pr. 35, 38, 143; XX 20, 21, 22 (v. 1, 2) prema 22 v. 3 i 4. — Gnome su u sliedećih strofah Tassova epa: I 25, 52, 82; II 20, 60, 70; V 3, 40, 76; VI 6, 89; VII 9, 75; VIII 41; IX 18, 32; X 10, 20; XIII 34; XIV 10, 11

(reflexije gnomne), 62—64; XV 20, 22, 44; XVI 41. U Osmanidi su gnome i reflexije gnomna biljega mnogo češće, svojim množtvom jako značajne za neepski slog njezin, a i duže su od Tassovih, koje većinom samo po koj stih zapremaju, dočim Gundulićeve po čitave strofe: I 1—6, 28; II 10, 12, 13, u govorih doglavnikah sultanovih: 53, 55, 96, 98, 99; III 71, 75, 76; IV 57, 59; VII 46, 49, 57, 66, 76, 94, 95; VIII 1—7 (reflexija o ljepoti), mjestimice u anakreontičnoj pjesmi 67—74, 107; X 81; XI u govoru poklisara Alipaše kralju Šišmanu: 159, 162, 177, 185, 188, 189; XII 33, 41—44 (reflexije o Amoru), 75; XIII 64, 70; XVI reflexije o vladaru i puku, 13—15, 57; XVII ima osobito mnogo gnomah u govorih turskih značaja Osmana Dilavera, Huseina, Mustafine matere: 13, 19, 45, 46, 48, 49, 58, 62, 64, 66, 67, 70—74, 95, 100, 107, 109, 111, 155, 160, 161; XVIII 72, 144; u XIX nema gnomnih strofa, tu je pretežno prikazivanje samoga čina glavnoga i što je s njim u savezu, bar posrednom; XX 20, 24. — Pošto anaforu rabi i Homer i Virgilij, to netreba navoditi Tassovih i Gundulićevih primjera za porabu ove, i onako naravite te i pučkoj pjesmi poznate figure; pak pošto su u Gundulićevu slogu epiteta ornantia, rečenice i figure, izvedene na način naše narodne pjesme, jamačno baš iz narodne pjesme crpljene, premalo karakteristične za Gundulićev slog, koji je pretežno umjetničkoga staroklasičnoga ili romantičkoga kroja: to ni neću pojedince navoditi takovih osebina Gundulićeve pjesni, koje su odziv narodnoj poeziji.

S tolikoga, često doslovnoga povadjanja Osmanide za Oslobodjenim Jerusolimom mogao bi pasti na Gundulića prikor izvanredne nesamostalnosti pjesničke. Ali da se temeljitost takova prikora ograniči i da se podpuno shvati Gundulićeva ovislost o Tassu, valja se obazrieti na veliku, morda isto toliku ovislost Tassova epa o Virgilijevu i o Homerovih epih.

Oslobodjeni Jerusolim povadja se što za Enejidom što za Ilijadom i Odisejom poglavito u sliedećih bud prikaznih bud kompozicijnih momentih. I 7, 8 bog gleda s neba na sviet i motri križarsku vojsku, te 11, 12 šalje angjela Gabrijela s naputkom, neka vojskovodju Godofreda potakne na konačno osvajanje Jerusolima, po tom 13, 14 slieće Gabrijel na zemlju i izručuje vojskovodji križarskomu božju zapoviest. Ovo je imitacija njekojih prikaza u Virgila i Homera; tako u Ilijadi na početku II Zeus šalje san vojskovodji Agamemnonu, da ga potakne na osvajanje Troje, a

Zeusovo gledanje s neba na sviet i na vojske prikazuje se češće; u Odiseji V 1—55 Hermes od Zeusa poslan slieće na Kalypsino i Odisejevo boravište, da potakne povratak njegov u domovinu; na isti način je poslanstvo Merkura s naputkom Jupitrovim u Enejidi IV 219—259. Mjestimice doslovno oponaša Tasso, tako su njegove strofe 13, 14 po Aen. IV 238 i dalje, strofe 14, 15 po Aen. IV 246 i dalje, u strofi 7 v. 5, 6 jest po Il. VIII 16 i Aen. VI 577—79. Savjet mudroga pustinjaka Petra sakupljenim križarom 31 „fate un capo, date ad un solo lo scettro e la possanza itd." posve oponaša savjet Odisejev sakupljenim grčkim bojnikom Il. II 203—206. Sastav kataloga križarske vojske 37—64 sasvim je prema sastavu kataloga grčke vojske Il. II 484—760, i latinske u Aen. VII 641—816: svigdje su izvedene oznake četovodjâ i četâ po domovini im, porieklu, odjeći, oružju itd. Godofred je označen u 66 v. 7, 8, i III 67 i češće, da svoju težku brigu sakriva od drugih te im se miran kaže, sasvim kako Eneja često tečajem pjesni. Tassov izraz 38 duo pastor di popolo jest prema homerskomu čestomu ποιμένες λαῶν; 56 ove noi, me di numerar gia lasso itd. jest po Aen. VI 846; 81 oznaka Fame povadja se za Aen. IV v. 188 i dalje. — U II u epizodi Olinta i Sofronije u strofi 28 govor Olinta, koji odklanja krivinu od Sofronije i prisvaja ju sebi, posve je po Aen. IX 427—430, gdje Nisus pobratima Eurijala brani; mjestimice je doslovna sličnost. U strofi 12 v. 7 i 8 po Didoninu je izrazu u Aen. IV 593; 57 v. 3—6 oznaka egipatskih poslanika jest prema Aen. VII 166; 72 v. 2 ista gnomna izreka kako u Aen. II 65, 66; 86 v. 6 ista izreka ko u Aen. II 670. Opis noći u strofi 96 posve je po Aen. IV 522—531, i kako tu sama Didona nemože od mislî spavati, tako u strofi 97 Godofred, što je takodjer slično i početku II spjeva Ilijade (o Zeusu). — III 3 v. 5—8 klicanje križarâ na pogledu Jerusolima posve je poput klicanja Enejevaca na pogledu Italije Aen. III 521—24. U strofi 10 v. 1—5 rieči Jerusolimca na zidinah stražara ugledav na domaku križarsku vojsku posve su po Aen. IX 35 i dalje o Caicu u jednakoj situaciji. U strofah 17—20, 37—40, 58—63 Erminija kralju Aladinu s tornja u Jerusolimu pokazuje i označuje prvake križarske, kako u Il. III Helena kralju Priamu s tornja u Troji tumači prvake grčke. Uz tu obćenitu sličnost ima u pojedinostih njekih i doslovne imitacije: u 59 označuje Erminija Godofreda vladaoca i junaka najvriednijega kako Helena u Il. III v. 179 Agamemnona, Erminija Guelfa u 63 kako Helena Odiseja u

194; sličnost Tassove prikaze s Ilijadinom stoji i u tom, što u Ger. Lib., premda su već u I u katalogu sve vojske takodjer i prvaci križarski označeni, ipak u III na nov, življi način opet Erminija označuje prve u tečaju pjesni najvažnije junake, a tako i u Ilijadi, prem su u katalogu II spjeva i prvaci grčki označeni, u III opet Helena na novo ih pobliže opisuje. Rinald označuje se 37 v. 3, 4 najljepši i najbrži od križarskih junaka, kako Akil u Ilijadi, a Godofred ima stalan epiteton ornans (III 38 i češće) „pio" kako Virgilijev Eneja. Umiranje paloga junaka Dudona 45 v. 7, 8 crta se posve po Il XI 24 i Aen. X 745, a daljni opis umiranja Dudonova u strof. 46 posve je, reć bi prevodno, po crtanju umiranja Didonina u Aen. IV 688—92, na homersku pak je „si dissolvono i membri." Crtanje prizora oko mrtvoga Dudona 67—74 posve je po prizoru Aen. XI 29—99; osmrtni govor Enejin nad trupom Pallantovim 41—58 i 96—99 doduše je većinom drugačijega sadržaja od osmrtnoga govora Godofredova nad Dudonom strofe 68—70 ali jezgra prikaze je ista, pak zatim spravlja se svetčan pogreb Pallantu u 59—93, a tako, u njekih pojedinostih baš posve jednako Dudonu u strofah 72, 73. Opis u strofah 75, 76, kako križari sieku razno drvo u šumi za gradnju obsadnu, posve je po Aen. XI 134—38. — O IV 1—19 prikazi paklenskoga vieća opažaju Annotazioni str. 203 sliedeće: da je tu Tasso nasljedovao I spjev Vidine Cristiade, a da je opet Tassovu prikazu oponašao Milton u Izgubljenom raju, ili je pak ovaj, kako drugi misle, oponašao prizor Andreini-jeva Adama. Nu valja tomu dodati, da onoj prikazi Tassovoj ima analogijah bar mjestimice u njekih staroklasičnih crtah; tako je prispodoba u strofi 8 po Aen. III 571—82 o Aetni i Enceladu, a slika i prispodoba u 18 jest po Aen. 50—84 o Eolu i vjetrovih iz špilje izpuštenih, a Tassova invokacija muze u 19 prije poviedanja o činih pakleničkih jest po invokaciji muzâ u Il. II 484 sqq. prije kataloga grčke vojske, i u Aen. VII 641 sqq. prije kataloga latinske, najpače su i doslovno strofe 19 stihovi 7 i 8 po Homerovih i Virgilijevih riečih. Medju tim, kako u Enejidi Junona, u Odiseji Poseidon progone i prieče glavnoga junaka, a štiti koja božica i Jupiter, tako u Tassa rade paklenici proti križarom, a bog za njih; jalnoj tužbi paklenika na nebesnike ima sličnosti gdješto u tužbah homerskih bogova podmorskih ili podzemaljskih na nebesnika Zeusa. Kako u Enejidi Alekta podbada Turna proti Eneji na obranu domovine, tako u Tassa Alekta s paklenici Jerusolimce proti napadačem križarom. Osnove i govore

Junonine u Enejidi valja sravniti s govorom kralja paklenskoga; pak kako ovaj kobi i naredjuje razne nesreće križarom, koje se poslie djelomice izpunjavaju, tako u Enejidi saznajemo iz ustiju Junone i drugih nadnaravnih bića unapried sgode nesretne i sretne Enejine ili drugih osoba. U obće uporabom čudesnoga elementa mnogo se povadja Tasso za klasičkimi epi. Ostala većina IV spjeva radi o Armidi, koja je doduše romantički utvor, ali njezina karakteristika češće živo sjeća na Virgilijevu Didonu, ponajpače u XVI, nu već i u ovom IV spjevu. Doduše morda se neće smjeti tvrditi, da je prikaza, kako u Aen. I Venera u Didoni potiče ljubav za Eneju, neka bi se tim oslabila radnja Junone proti Eneji, služila za uzor Tassovoj prikazi u IV, kako ima Armida, poslana od paklenikâ, ljubavnom silom oslabiti križarsku radnju proti Jerusolimcem; ali bezdvojbena je sličnost izmedju sgoda Didoninih u Aen. I 343—360 i Armidinih u IV 44—57. Ondje se pripovieda, da je Didonina zaručnika Siheja zlotvorni njezin i blagohlepni brat vladar potajno ubio te licumjerno tajeć varao Didonu, ali se je njoj na snu ukazao ubijeni vjerenik i svjetovao ju, neka bježi iz domovine, što ona i učini. Ovdje slično o sebi pripovieda Armida, samo što je ovdje licumjerni zlotvorni vladar stric Armidin, koji ju sili na brak s opakim svojim sinom, a njoj se na snu javlja groznolika majka i svjetuje ju, neka bježi iz domovine, jer da će ju zlotvor ubiti, na što ona uteče, pak sad nju biedi krivac, da je ona htjela njega potajno ukinuti sa života Da je Tasso tom prikazom išao za tragom Virgilijevim, tomu je znak, što je u XVI spjevu u prikazi Armide ostavljane od Rinalda očevidno oponašao prikazu Didone ostavljane od Eneje u Aen. IV. Tassova strofa 49 u IV, gdje Armida povieda, kako joj se je majka prividjala na snu i svjetovala ju neka bježi, očevidno je i mjestimice doslovno po Aen. II 270—280 i 289—295, gdje Eneja pripovieda, kako mu se je na snu prividjao Hektor i svjetovao ga da bježi od propasti, osobito su Tassovi ondje stihovi 1—4 kao prevod Enejidinih 270, 271, 274. Isto tako je jadovanje Armidino u strofi 72 imitacija donjekle doslovna jadovanju Evandrovu, osobito su stihovi Aen. XI 158—167 i 177 kao prevedeni od Tassa za rečenu strofu. U prikazi ljepote Armidine sliedio je Tasso Ariosta (vidi potanko poredjivanje u Annotazioni str. 213—215). — U V, 8 v. 3 i 4 oznaka junaka jest po Aen. V 344, a u 13 v. 7 i 8 crta psihologična po Odyss. XI 35. Očevidno je Tasso oponašao u 18—23 prikazom Gernanda od paklenskoga duha razžešćena proti Rinaldu prikazu Enejide u VII

241—283 i osobito jako onu u 415—470, gdjeno furija Alekto (Lavinijinu majku Amatu pak) Turna razžešćuje proti Eneji, osobito su Tassove psihologično-plastične crte u 18 i 23 o djelovanju paklenika izvedene mnogo doslovno po Aen. VII 445—451 i 456 do 459, a nastavak tu do 466 Tasso je upravo preveo za jedno mjesto u jednom drugom svojem spjevu. Velika sličnost postoji i u tom, da je u Tassu onaj paklenski poticaj prvi povod odlazku Rinaldovu iz križarske vojske, dakle vrlo važnomu dogodjaju za sav daljni tečaj pjesni, a u Enejidi je onaj Alektin poticaj povod svemu ratu Latinâ s Enejom, dakle glavnomu epskomu sadržaju Enejide od VII do XII. Nadalje glavna stvar u V, najme prikaza u 32—52, kako Rinald, nehoteć se poniziti dati kaznom od vojskovodje, ostavlja križare; kako Tankred braneć ga govori o njegovoj potrebi u križarskom podhvatu, a Godofred traži posluh jednako od svih te i od Rinalda, pak starac mudri Raimund to isto zahtieva; kako ponosito govori Rinald nehteć se pokoriti; kako Tankred svjetuje, da se svlada, i proriče, da će križarska vojska zapasti u veliku nevolju ostavljena od Rinalda: sve to svjedoči, da je Tasso oponašao Ilijadu, Rinalda po Akilu, Godofreda po Agamemnonu, Raimunda po Nestoru izvodio. Kako Grci, ostaviv ih uvriedjeni Akil, nesretno ratuju te moraju moliti Akila da im se vrati u pomoć, te kad on napokon dodje, odluči pobjedu grčku: tako je prikazan i odnošaj Rinaldov naprama križarom, od V do posljednjih spjeva, dakle najvažnija nít glavnoga čina u Ger. Lib. provedena je po uzoru Ilijadinu. Još su njeke pojedinosti u V po Homeru ili po Virgilu. Rieči Rinaldove u 43 v. 5—8 jesu prema riečim Akila u Il. I 300 sqq, Eneje u Aen. XI 118, i Nestora u Il. I 255—257; oznaka Rinalda u 44 jest prema Il. IV 207 sqq. o Ajantu; Godofred tvrd naprama zavadjanju Armidinu jest prema Enejinoj postojanosti, najpače je strofa 63 v. 1 i 2 po Aen. IV 438, 439; u 72, 73 žriebaju se iz žare imena junaka, koji će pratiti Armidu, kako se u Il. VII 171 - 190 žriebaju iz kacige dvobojnici (sravni s ovim još prizor u VII spjevu Ger. Lib.); govor Godofreda hrabreći križare 90, 91 posve je, mjestimice slobodan prevod, po govoru Eneje hrabreć svoje drugove u Aen. I 198—207, a zatim se ondje u strofi 92 v. 1—4 nastavlja o Godofredu, da krijuć svoju brigu veseo se inim kaže, baš tako se nastavlja o Eneji u Aen. I 208, 209, a i uvodne rieči ka govoru Godofredovu u strofi 89 v. 7 i 8 posve su po uvodnih riečih k Enejinu govoru Aen. I 197, te nemože biti dvojbe, da je ovo čitavo mjesto Vir-

gilijevo bilo pred očima Tassu. — U VI Argant pozivljuć prvake križarske na dvoboj, Argantov i Tankredov dvoboj te prekid njegov sjeća na sličnu prikazu u VII spjevu Ilijade o Hektoru, s kojim se na njegov poziv Ajant bije; najpače je prikaza Tassova o prekidu dvoboja u strofah 50, 51, 52 v. 1—4, padši noć i došav obostrani glasnici razstavljat dvobojnike, posve po jednakoj prikazi u Il. VII 273—282. Erminijina situacija u 106, 107, koju odsjev mjesečine odaje križarom, posve je prema jednakoj prikazi o Euryalu u Aen. IX 371—375 i dalje. Njekoja mjesta u VI spjevu imadu se sravniti (vidi Annotazioni str. 245—256) s njekimi mjesti u Ariostu, te u inih što talijanskih što latinskih piscih, tako su n. pr. Tassove alegorije časti i ljubavi u strofi 70 prema Ovida Amor. III eleg. 10 v. 28. — U VII njekoje crte u prikazivanju, kako Tankred zapada u Armidine čarobne dvore, sjećaju na Odiseju X 210 sqq. o Kirki i Odisejevcih, sravni n. pr. strofu 30 v. 1, 2 sa Odyss. X 231—233; u obće je Odisejina Kirka i Kalypso dosta služila za uzor čarobnici Armidi. Crtanje razjarenoga Tankreda 42 v. 5—8 posve je po Il. I 104. i Aen. XII 101, 102. Prikaza Arganta u 52—55 jest mjestimice doslovno po prikazah Turna u Enejidi; tako je 52 v. 5—8 kao prevod iz Aen. X 272 do 275, 53 v. 7, 8 i 54 slobodan prevod iz Aen. XII 92—100 dočim je nastavak ovdje 101—106 upotriebljen djelomice doslovce što za strofu 53 v. 1—4, što za strofu 55. U ostalom dielu spjeva VII obilno je nasljedovao Tasso Homera i Virgila. U strofah 58, 60, 61, 62 svi križari plašljivi šute na Argantov poziv k dvoboju, ljutit Godofred ih kori i hoće sam izaći na mejdan ali ga starac Raimund zaustavlja: malne posve jednaka je prikaza u Il. VII 91—119, gdje na Hektorov poziv svi Grci muče, Menelaj ih kori i hoće se staviti Hektoru, ali Agamemnon ga odvrati. Nadalje je govor Raimundov u 63 v. 5—8 i 64, 65 posvema po govoru Nestorovu u VII 132—160, jedan i drugi povieda o svojem junačtvu za mladosti; pojedine crte su posve istovjetne; rieči Raimundove 63 v. 5, 6 jesu po Nestorovih 132, 133, i Entellovih u Aen. V 397 sqq. Kako se na prekorne Nestorove rieči javlja odmah više junaka za dvoboj Il. VII 161—168, takov isti uspjeh imadu prekorne Raimundove rieči u križarâ strofa 66. Pohvala Godofredova Raimundu u strofi 68 v. 6—8 i 69 v. 1—4 glasi djelomice doslovce kao pohvala Agamemnova Nestoru u Il. II 370—374, a žriebanje, koji li će biti dvobojnik proti Argantu, u strof. 70 posve je slično žriebanju u Il. VII 171 sqq. Prispodoba Raimunda sna-

gom pomladjenoga sa zmijom pomladjene kože jest po jednakoj prispodobi o Pyrrhu u Aen. II 470—475. Opis divno hitroga konja Aquilina 76 i 77 posve je po Il. XVI 149—151 i XX 221—229. Raimunda štiti u dvoboju s Tankredom angjeo čuvar 80—94, kako u Ilijadi i Enejidi pomažu junakom u dvobojih zaštitna božanska bića; u 85 v. 3, 4 ruži Argant Tankreda posve kako Drances Turna u Il. XI 350 i 351, u 93 v. 1—4 posve se jednako crta razlom Argantova mača na angjelovu štitu kako u Aen. XII 739 do 741 razlom Turnova mača na Enejinu oružju, od boga Vulkana kovanom. Sadržaj strofa 99—103 posve je crpljen što iz Ilijade što iz Enejide. U 99 v. 3—8 opis utvore, koju vrag u pomoć Argantu učini, prevod je iz Aen. X 636—640, gdje se opisuje utvora, koju Junona za spas Turnu učini; u 100—103 utvora ona potakne strieljca Oradina, da ustrieli Raimunda, angjeo čuvar oslabi smrtonosnu strielu, ali tim je ugovor dvobojni povriedjen od musulmanske strane, te će početi obća bitka: to je posve, mjestimice doslovce, po prizoru u Il. IV 86—147 i dalje, gdje Atena Pandara potakne da ustrieli Menelaja, koga zaštitna božica občuva od smrti, nu, buduć je povriedjen ugovor dvobojni, nastaje obća bitka; i u Enejidi XII 266—275 i 318—320 posve je sličan prizor, ali Tasso je očevidno uprav Ilijadu oponašao, što pokazuje najpače sličnost epsko-obširnoga opisa strieljanja u strofi 101 v. 7, 8 i strofi 102 v. 1—4 sa još mnogo obširnijim doduše opisom strieljanja Pandarova u Il. IV 105—127 i 132—140, a onaj opis Tassov tim je važniji, što je on jedno od onih riedkih mjesta u njegovu eposu, koja svojom epskom širinom, premda jako umjerenom naprama homerskoj epskoj širini, odgovaraju biću epskoga opisa. — VIII spjevu 5 v. 5 i 6 hyperbola o slavi Godofreda posve je po Aen. I 287; strofa 7, v. 1—3 po Aen. VIII 515, 516; strofa 24 v. 3—8 kao prevod iz Aen. II 431—434, u obće poviest danskoga glasnika o propasti Suenovoj (strof. 5—42) zanosi mjestimice na pripoviedanje Enejino o propasti Trojanaca u Aen. II 268 dalje. Prizor 59—74, kako furija Alekto potiče Argillana na bunu, mnogo je po prikazi o Alekti i Turnu u Aen. VII 420—470, mjestimice doslovno, tako je strofa 71 v. 7 i 8 po Aen. VII 460 (i XI 453), a u strofi 73 prispodoba biesa s vodom prekipljujućom iz kotla prevod je po Aen. VII 461—466. U bunećem svom govoru tuži se i jari proti Godofredu Argillan strof. 65 i 70 v. 3—8 posve kako Akil proti Agamemnonu u Il. I 163 do 169 i 231, 232. — U IX imitira se dalje Virgilijeva Alekto.

U strofi 8 (osobito v. 3 i 4) opis, kako se preobražena Alekto ukazuje Solimanu, posve je prema Alekti ukazujuć se preobražena Turnu u Aen. VII 416 sqq, i rieči o njoj u strof. 11 v. 7, 8 i strof. 13 glase kao prevod iz Aen. VII 456, 457 i 512 sqq. U strofi 15 v. 1—4 crta se noćna krvava rosa poput Il. XI 53 sqq, a u 25 opisuje se Solimanova kaciga sa zmajem ognjometnih ždriela posve prema Agamemnovu oklopu i štitu u Il. XI 26, 36—40 i Turnovoj kacigi u Aen. VII 785—788, a i prispodoba u 31 ima svoj točni uzor u Aen. VII 586—590 te X 693—696 i Il. XV 617—622. U strofi 33 v. 5—8 crta se smrt Sabinova slično kako Hektorova u Il. XXII 361 sqq.; opis pogibajućih blizanaca Pica i Laurenta u strofi 34 prevod je crte o blizancih Laridu i Thymbru u Aen. X 391—395, dočim je sliedeći stih 396 (decisa dextera... semianimesque micant digiti ferrumque retractant) upotriebljen u strofi 69 v. 1—4 (la destra decisa tratta anco il ferro e con tremanti dita semiviva nel suol guizza la mano). U strofi 49 v. 7, 8 o sukobu Solimana i Godofreda kao prevod je iz Aen. XII 708 i 9 o Turnu i Eneji; sva strofa 52 o bitci glasi točno po Aen. X 356—361, a dvie prispodobe zajedno u strof. 66 točna su kopija jednakih dviju prispodoba u Aen. VI 309—312. U strofi 70 v. 1—5 crta se smrtno ranjeni križar Achille točno kako Archilochos u Il. XIV 464—468, a u strof. 71 v. 3—8 crta o bojnicah Gildippi i Klorindi glasi kao prevod crte o Pallantu i Lausu u Aen. X 433—438. U strofi 75 prispodoba Argillana s uteklim konjem jest kao prevod iz Aen. XI 492—497 i Il. VI 506—514. Prizor o umirućem Arjadinu i ubijajućem ga Argillanu u 80 posve je po Aen. X 736—744 o Orodesu i Mezenciju, i po Il XVI 502—505 o Sarpedonu i Patroklu, XVI 849—852 te 860—862 o Patroklu i Hektoru, i XXII 358—367 o Hektoru i Akilu. Opis ubitoga mladca Lesbina 85 i 86 jest prema Il. VIII 306 sqq. o mladom Gorgynthionu i prema Aen. IX 432—437 o Euryalu, a sliedeća strofa 87 crta Solimana za čas blaga pak jarostna prema Aen. XII 940—947 o Eneji. Pjesnikova hyperbola o junačkih djelih križarskih u 92 v. 3—6 glasi kao prevod hyperbole u apostrofi prije kataloga grčkoga Il. II 488—490, i Virgil. Georg. II 43 (sravni hyperbolu Osm. III 39). Opis Solimana napokon svladana u strofi 97 posve je po Il. XVI 102—111 o Ajantu i Aen. X 812—814 o Turnu. — U X u strofi 2 prispodoba Solimana s vukom jest prema Il. XVI 156—166, metafora u 3 (in gran tempesta di pensieri ondeggia) po Aen. VIII 19, 20 (ovomu je još

bliže Osm. XVII 189 i 191), a metafora u 10 v. 7, 8 prema Odyss. VIII 184, 185. Rieči Ismenove Solimanu 30 v. 5—8 jesu poput Evandrovih Eneji u Aen. VIII 362—365, i savezno s tim crta u 33 v. 1—3 posve po Aen. VIII 366, 367. Prikaza viećanja kod Aladina 35—56 dosta oponaša prikazu viećanja kod Latina u Aen. XI 235—444, sličnost je i u situaciji u obće i u pojedinostih; strofe 34 v. 6—8, 35 v. 3—8 i 36 nalik su na Aen. XI 235—238, strof. 36 v. 5—8 nalik na XI 296, 297 i 300, 301; govori Arganta i protivnika Orkana kao što i značaji im nalik su dosta na govore protivnikâ Drancesa i Turna, pojedine izreke u Tassa doslovno su po Virgilijevih, tako su rieči u govoru Argantovu 37 v. 3—8 i 38 v. 7 i 8 po Aen. XI 343, 344, 309, 416—418, u strofi 50 posve po 392—399, a rieči u govoru Orkanovu 45 v. 7, 8 i 46 v. 1, 2 posve po 312, 313 i 348; i ta važna crta cieloga onoga Tassova prizora, kako u strofah 16 i 49 čarobnik Ismen oblakom obavije Solimana i nevidna ga dovodi u vieće, pak istom tu oblak se razčini, crpljena je, mjestimice doslovce, iz jednake prikaze u Aen. I 411—413 i 586—588. Prikaza o čaranju Armidinu u 62 do 68 mnogom crtom doslovce oponaša prikazu čaranja Kirkina u Odiss. X 233—243, 315—321, 354—357. U strofi 76 v. 1, 2, 5 proročanstvo Petrovo o potomcih Rinaldovih glasi doslovce kako Apollonovo i Anchisovo o Enejinih Aen. III 98 i VI 854. — U XI u strofi 17 rieči „poiche de' cibi il naturale amore fu in lor ripresso e l' importuna sete" jesu u svojoj jezgri po čestoj stalnoj frazi homerskoj, n. pr. Odyss. I 150. Prikazivanje križarskoga juriša na Jerusolim mnogom crtom oponaša Enejidu (u spjevih IX, X, XI i XII) i Ilijadu. Priprave Jerusolimaca na obranu, najpače molitva ženâ u 29 v. 7, 8 i 30 v. 1—4 doslovce sjećaju na jednaku prikazu u gradu Latinovu, očekujućem juriš Enejin Aen. XI 468, 473—485, i na molitvu Trojankâ u Il. VI 305—307. Iz opisa juriša Rutulacâ na Enejin tabor Aen. X 118—145 i IX 503 i dalje mnoga je crta upotriebljena, poimence o podžiganju, bacanju kamenja, veranju uz ljestve na zidine obsjednute, strieljanju itd. Metafora u 32 v. 8 jest iz Aen. X 122; strofe 38 i 39 posve su po Aen. X 512—524; strieljanje Klorinde u 41—46 oponaša mnogu crtu o strieljanju Askanija te inih u Aen., a u Il. VIII 295—299 rieči, koje o svom strieljanju govori Teukros, mogle su služiti za prvi izvor onomu opisu; crta o prostrieljenom Hadmaru u strofi 41 v. 3—6 posve je po Aen. IX 576—580 o Privernu, a prispodoba u 48 v. 5—8 jest prema Aen. VI 309; crta u 54 v.

1, 2 o strieli ranjajućoj Godofreda oponaša jednaku crtu glede Eneje u Aen. XII 318, 319; rieči pogrdne za čas pobjednoga Arganta križarom u 61 (osobito v. 1 i 8) sasvim nalikuju na Turnove u sličnoj situaciji Enejevcem Aen. IX 598—620, osobito 602 i 617; rieči Argantove takmacu Solimanu u 63 v. 1—4 posve su poput Turnovih takmacu Drancesu u Aen. XI 386—389. Čitav prizor u strofah 68 v. 3—8 i 69—76, kako ranjenomu Godofredu liečnik Erotim vadi strielu iz rane, i samo uz pomoć angjelovu mu to polazi za rukom te on priznaje tu nebesku pripomoć, pak kako se zatim Godofred vraća u bitku: sve je to u veoma mnogih crtah upravo prevod jednake prikaze u Aen. XII 387—431 i 441—448 o Eneji, liečniku Japisu i pomoćnici Veneri, a zadnji stih u strofi 76 o trokratnom pokliku Godofređovu sjeća na Ilijadina Akila; Virgilijevu Japisu ponješto su uzor Machaont liečeć Meneleja, Paean Aresa, Patrokle Eurypyla u Il. IV 208—219, konac V i konac XI spjeva. Crta u strofi 81 v. 1—4, kako Soliman kamenom udara Normanca te se ovaj kao zvrčak okreće padajuć, oponaša točno Il. XIV 409, 410 i 413, a ista je prispodoba na široko razvedena u Aen. VII 378—383. U strofi 82 noć prekida bitku, kako na njekih značajnih mjestih u Ilijadi. — U XII prikaza o pripravi Klorinde i Arganta na noćni pohod u križarski tabor jest po onoj o sličnom pohodu Euryala i Nisa u Aen. IX 184 sqq. (što je pak prema Il. X 141—294 i 482—525 o noćnom pohodu Odiseja i Diomeda). Uvodna strofa 1. nalikuje nješto na Aen. IX 224—227. U ostaloj onoj prikazi imitacija je mjestimice doslovna; rieči o Klorindinu slavohlepju 2 v. 6, 7, i rieči njezine Argantu 5 v. 1—5 jesu po Nisovih IX 184—187, 188, 191, a u strofi 6 v. 3—8 poput Euryalovih 283—290; o Argantu i odgovor Argantov u 7 i 8 v. 1, 2 posve po Euryalovu odgovoru IX 197—200 i 205, 206, a opet Klorindin odgovor 8 v. 3—8 prema Nisovu v. 207, 211, 212, pak na to Argantove rieči u 9 v. 1—4 prema Euryalovim v. 219—221. Poslie bezuspješnoga dvogovora idu Klorinda i Argant k vladaru, da rieši prepirku (strof. 9), kako i ona dvojica u Enejidi (v. 223); Aladin kralj u viećn ih prima (9 v. 6), a baš i poglavice trojanske s Julom viećaju (v. 226, 227). Rieči Klorindine Aladinu 9 v. 7 i 8 posve su po početnih Nisovih Julu v. 234. U strofi 10 v. 5—8 i strofi 11 rieči o radosti starca Aladina na ponudu one dvojice te zahvalni govor njegov bogu i njima jest reć bi prevod jednake prikaze o starcu Aletu v. 246—256. Kako u strofah 20—40 vjekopis Klorinde, pripoviedan njojzi od Arseta,

mnogom crtom oponaša vjekopis Camille u Aen XI, to sam već prije naznačio. Uzhitna apostrofa Tassova u 54 Tankredu i Klorindi dvobojnicima nalik je na Virgilijevu IX 446—449 Euryalu i Nisu. Prikaza u strof. 44—52, kako Klorinda, zatvoriv se jedna vrata u zidinah jerusolimskih, sama zaostaje vani pak ju, tražeću indje ulaza, naokolo zidinâ progoni Tankred i zaustaviv ju biju se te ona pogine· ta prikaza prilično nalikuje u glavnoj zamisli svojoj na onu u Il. XXII o Hektoru i Akilu. Strofe 100 i 101 o tugi Jerusolimacâ na viest o Klorindinoj smrti slične su prikazi u Aen. XII 593—595 i 604 sqq., najpače su u 101 v. 2—5 posve prema Aen. XII 609, 610. — U XIII u strof. 41, 42 čarobno prividjanje Tankredu, koji zasjekav u drvo protiče krv iz drva i glas mu se Klorinda, slično je prikazi o Eneji i Polydoru u Aen. III 22—42. Osvade bunećih se na Godofreda križarâ strof. 65—67 nalikuju na osvade Drancesove proti Turnu Aen. XI 349—351, 360, 361 i dalje, osobito su u strofi 66 v. 1—4 posve po Aen. XI 371—373. U 72—74 prikaza boga, pogledajućeg na križare i odlučujućeg milostivo, neka bude jednom kraj njihovoj nevolji sjeća na slične prizore u Ilijadi i Enejidi, najpače je slika o svesilju boga u strofi 74 prema poznatim slikam o Zeusu, koji migom oka Olimp potresa n. pr. Il. I v. 527—529, i slično Aen. IX, 106. — U XIV u strofi 2 i dalje bog šalje Godofredu naputan san, kako Zeus Agamemnonu u Il. II na početku; pojav pokojnoga Hugona Godofredu u tom snu, davajuć svjet vojskovodji, nalikuje na sličan pojav otca Anchisa Eneji u Aen. V 721—749, koje prikaze završetak u v. 740 upravo je preveden u Tassovoj strofi 19 v. 5, a u strofi 6 stihovi 5—8, kako tri put Godofred hoće zagrliti sjenu Hugonovu a ona mu se izmakne, prevedeni su iz Aen. VI 700—702, gdjeno Eneja u podzemlju hoće grliti sjenu Anchisovu, što je opet prevod jednake prikaze u podzemlju Odyss. XI 204—207. Kako svjetuje Hugo Godofreda, neka pozove natrag Rinalda, koji jedini da može privesti kraju križarski podhvat, to potvrdjuje iztaknutu već sličnost Rinalda s Akilom, a naročito veli Hugo glede Rinalda strof. 17 „Guelfo ti pregherà, dio sì l' inspira, che assolva il fier Garzon (Rinaldo) di quell' errore, in cui trascorse per *soverchio d' ira*". Karakteristika Ubalda u strofi 27 v. 8 i 28 v. 1—6, koji će s Karlom putovati od Palestine preko sredozemnoga mora po Rinalda na Srećne Otoke, nalikuje na homersku karakteristiku Odiseja, najpače u Odyss. I v. 1—4. U strof. 36 do 38 opisom, kako Ubalda i Karla vodi starac čarobnik pod

zemlju i kazuje im vodne izvore i kamene naslage, oponaša (po Annotaz. II 385) Tasso Virgila Georgica IV, a ta i ostala ovdje Tassova znanstvena digresija dalje do strofe 48 jest, ako i manje motivirana (kako temeljito opažaju Annotaz. II 384), donjekle slična onoj Virgilijevoj na platonsku i pitagorsku nauku zanosećoj u prikazi podzemlja Aen. VI 724—751 (sravni još u Aen. I 742 do 746 pjesmu Jopasa astronomičkoga sadržaja). U strofah 70, 73, 74 predbježni opis čarobnoga otoka Armidina a zatim potanji u spjevih XV i XVI oponaša dosta Odisejine i Enejidine dotične prikaze o boravištu Kalypsinu, Antinojevu, Circinu, a oznaka nemanî na dnu brda, na kojem su Armidini dvori, (strof. 73), sjeća na opis nemanî na početku Tartara u Aen. VI 285—294, ili onih pri Circinih dvorih Aen. VII 10—20, što je pak prema opisu Kirkinih dvorova i nemanî pred njimi u Odyss. X 210 sqq. — U XV prikaza plovbe Ubalda i Karla od Palestine do Sretnih otoka oponaša donjekle u glavnoj ideji a i u njekih pojedinostih plovbu Eneje i Odiseja, a uz to i inu po koju prikazu starih epa. U strofi 1 starac čarobnik predaje zlatnu šibu putnicima, kojom će oni ukrotiti nemani u čarobnice Armide, kakono u Aen. VI 136—141 i dalje po Sibyllinu naputku rabi Eneja zlatnu šibu za svoj put u podzemni sviet. Opis plovbe po moru u strof. 8, 9, 24 posve je na Enejidinu, strofa 22 o užini Herkulovoj doslovno oponaša Aen. III 414—420 o užini Messinskoj, i sama gnoma Virgilijeva u v. 415 prevedena je u strofi 22 v. 8; u strofi 25, 26 izpravlja se, što Odiseja o plovbi svoga junaka do na kraj Oceana kazuje; u strofi 28 oznaka divljih plemena sjeća na slične Enejidine i Odisejine o divljacih i ljudožderih; u strof. 29—32 proročanstvo o Columbovu slavnom odkriću jest donjekle po ideji kopija proročanstva Anchisova Eneji o slavnih djelih potomakâ njegovih, poglavito Augusta; u strofi 34 opis vatrometne gore izrazom upućuje na onaj o Aetni u Aen. III 571—582; opis zatona na otoku Armidinu strof. 42 i 43 posve oponaša prikazu zatona zakloništa Enejina u Aen. I 159—169; prikaza divne prirode na otoku u strof. 35, 36, 53—57 nalazi svoje analogije u Odiseji o Kalypsinu i o feačkom boravištu; u strofah 48—52 prikaza, kako se čarobne i divlje nemani podno dvorova Armidinih protive Ubaldu i Karlu a oni ih zlatnom šibom svladavaju, mjestimice je doslovno po Enejidi i Odiseji, tako je strofa 49 po Aen. VI 290 sqq, opis zmaja 48 po Aen. V 84—91 (i Il. XXII 93—95), opis lava u 50 prilično po Il. XX 164—172. — U XVI mnogo se povadja Tasso

za Enejidom i Odisejom. U strof. 1—7 opis dvorova Armidinih i najpače vajarskih prikaza na dverih jest ponješto prema opisu dvorova Alkinoja feačkoga kralja u Odyss. VII 81—94 (sravni i opis Latinovih dvorova Aen. VII 170—186), a naposeb u strof. 4—7 opis vajarske prikaze o porazu Antonija i Kleopatre od Augusta kod Actiuma posve je, mnogo i doslovce po opisu iste vajarske prikaze na štitu skovanom od Vulkana za Eneju u Aen. VIII 695—713. Opis rastlinja u vrtu Armidinu u strof. 10 v. 7, 8 i strof. 11 jest kao prevod po opisu vrta Alkinojeva u Odyss. VII 112—131, dočim ostali opis razkošne prirode tu u strof. 9, 12 kao što i u spomenutih već strofah spjeva XIV i XV jest što prema homerskim prikazam prirode na Olympu što prema opisu prirode na Kalypsinu otoku u Odyss. V 59—74, kao što je razbludni savez Rinaldov s Armidom nalik na onaj Odisejev s Kalypsom u Odyss. V (i s Kirkom u Odyss. X), te Enejin s Didonom u Aen. IV, gdjeno svigdje prekid saveza privodi višja volja. Opis alegorički sastavljenoga pasa Armidina u strof. 25 posve oponaša pas Afroditin u Il. XIV 214—217, prema kojemu je alegorički sastav Jupitrova triesa kovana od Cyklopa u Aen. VIII 429—432. Rieči u strof. 32 i 33, kojimi Ubald odvraća Rinalda od razbludnoga saveza s Armidom i puti ga na veliko mu križarsko zvanje, posve su po sličnosadržajnih riečih Jupitra Merkuru za Eneju i zatim po Merkurovih riečih Eneji u Aen. IV 225—236 i 265—275, a i posljedak onih Ubaldovih rieči te odluka Rinaldova, ostaviti Armidu, kao što i zatim prekori zdvojne Armide Rinaldu: sve to mnogo imitira prikazu Eneje i Didone na razstajanju u Aen. IV. Doduše, kako Didona zaklinje Eneju neodlaziti, u IV 305—330, pomanje se oponaša prvim Armidinim govorom Rinaldu; na sažalni i pregornoodlučni odgovor Enejin v. 331—336 prilično nalikuje Rinaldov u strofi 53; nu dalje je imitacija često doslovna: tako su crte u Aen. IV 361—363 o slušajućoj razjarenoj Didoni kao prevedene za Armidu u strofi 56 v. 5—8, rieči prekornoga govora razjarene Armide u strof. 57, 58 v. 7 i 8, 59 te 60 v. 1—4 prevod su iz Didonina govora v. 365—373 (odakle su v. 365—377 opet prevod Patroklove korbe na Akila Il. XVI v. 33 do 35); crtanje klonule Armide u 60 v. 4—8 i sažalnoga Rinalda težko ju ostavljajućega u 61 v. 5—8 te 62 v. 1—4 posve je po crtanju Didone i Eneje u v. 388, 389, 391, 393—396, a u strofi 62 v. 8 i 63 v. 1, 2 o pustom žalu, otišav Rinald, te onda monolog tužeće pak biesneće Armide u 63 v. 3—8, 64, 65 v. 1—4 jest

kao prevod Enejidinih stihova 582, 588 i 591—597, dočim su dalje prietnje i kletve Armidine na Rinalda u 65, 66 donjekle prema Didoninim u v. 600—613, crta pak o groznoj vidjeti Armidi u 67 v. 7 i 8 jest kao prevod v. 642 i 643 o Didoni. — U XVII u strofi 3 priziva pjesnik muzu u pomoć prije kataloga egipatske vojske, kako ono u I spjevu strofi 36 priziva „uspomenu" prije kataloga križarske vojske; to je po Enejidi, gdje u VII 640 sqq. prije kataloga latinske pak u X 163 sqq. prije kataloga Enejine vojske pjesnik priziva muze (a u Il. II 484 sqq. prije kataloga grčke vojske, za kojim skoro sliedi pod konac spjeva i katalog trojanske). Sam katalog u strof. 14—36 stilizovan je na način Homerov i Virgilijev, kako je to već prigodom onoga kataloga u I spjevu iztaknuto; a i po koju pojedinu crtu uzeo je Tasso od Virgilija. Zadnja četa je Armidina, kako i Camillina u Aen. VII 803 sqq, a i prikaza divote Armidine nalikuje na Camillinu; crta o četi, koja od gûse živi, strof. 19 v. 3 i 4 jest po Aen. VII 748, 749; Virgilijeva crta u v. 785—788 o chimaeri na kacigi Turnovoj, koje ždriela to jače rigaju plame što žešći biva boj, ponovljena je u G. L. IX 25 o kacigi sultana Solimana; rieči Armidine kalifu strof 43 v. 7 i 8 prevod su rieči Turnovih Latinu Aen. XII 50, 51, a rieči u strofi 54 v. 5—8 posve su po Aen. X 161, 162. Osobito značajna imitacija jest u strof. 64—82 opis štita Rinaldu starcem čarobnikom darovanoga, na kojem su vajarski prikazani junački predji Rinaldovi, kakono su na štitu, koga, skovana od Vulkana, donosi Venera Eneji, vajarski prikazani budući slavni rimski čini Aen. VIII 625 do konca, što je opet — pridajuć političku tendenciju — imitacija vajarskih prikaza na štitu, što ga Akil dobiva Il. XVIII. — U zadnja tri spjeva prikaza zadnjih odlučnih bojeva pod Jerusolimom i u njem oponaša u cjelosti bojeve Enejidine (posredno i Ilijadine) poglavito iz zadnjih joj spjeva i iz II i V; a i mnoge su pojedinosti prikazne imitacija. Tako je u XVIII u strof. 16 v. 7 i 8 prispodoba o zmiji svukav kožu (skraćena) po Aen. II 470—75, prispodoba u 27 s prikazom u teatru prema Aen. IV 471—473, prispodoba sa snovi u 35 prema Aen. X 636 sqq ; hyperbolne metafore u 68, 71, 91 o oblacih ili kiši striela, o gràdu kamenja, jesu prema čestim takovim prikazam u Aen. i Il.; prispodoba o hridi burom odvaljenoj u strof. 82 jest po Aen. XII 684 sqq., Il. XIII 136 sqq.; apostrofa gnomna u 90 v. 8 prevod je iz Aen. VI v. 620, pojav arkangjela Mihovila Godofredu u bitci pokazujuć mu nebesku

pomoć strof. 92 sqq. sjeća na česte pojave božanskih pomoćnika junakom u Aen. i Il., najpače na pojav Venere Eneji u Aen. II 590 sqq., odakle su stihovi 604—606 i 610—618 upravo reć bi prevedeni za Tassofe strofe 93 v. 1—4, 94 v. 5—8 te 95 (premda se ona vizija Godofredu čita u Tirovoj poviesti, po Annotaz. II 454). U XIX dvoboj Arganta i Tankreda, završujuć smrću onoga, sjeća mnogom crtom na Hektora i Akila u Il. XXII, Turna i Eneju u Aen. XII; u strofi 7 Tankred neda svojim dirati u Arganta, da bi njemu samu ostala slava pobjedna, poput Akila, koji jednako brani Hektora od svojih Il. XXII 205—207; kobne slutnje Argantove u 9 i 10 jesu poput Hektorovih i Turnovih; prispodoba i opis u 13 sqq. jest prema Aen. V 430 sqq., odkud je prispodoba u v. 439—443 prevedena za G. L. VII 90, a prispodobe u v. 447—449 te opis dalje do v. 467 nalikuje na G. L XIX strof. 19, 20, 21, a strofa 24 je kao prevedena iz v. 443—447; opis Rinalda u 34, kako obilazi oko utvrdjenoga hrama, gdje bi na nj jurišao, glasi kao prevod iz Aen. VIII 228—232 o Herkulu oko pećine Cacove; rieči zdvojnoga Aladina videć propast grada, u strofi 40 v. 5—8 posve su po Panthovih o propasti Troje Aen. II 324—326; boj za ranjenoga Raimunda u strof. 44—46 sjeća na boj za Patroklov trup u Il. XVII; velikodušna izreka Tankredova u 117 v. 1 jest prema Enejinoj u Aen. XI 104, metafora u 131 v. 8 po Aen II 9. U XX u strofi 2 prispodoba sa ždralovi posve je po Aen. X 264 sqq. i Il. III 2 sqq; u strofi 7 v. 3—8 Godofred vidjeti krasan i uzvišen, učiniv ga takovim milost s neba, posve kako Eneja u Aen. I 588—591 ukrašen od Venere; prispodoba brzih rieči sa sniegom u strof. 13 v. 5—8 jest prema Il. III 222; u strofi 20 v. 7 i 8 sjaj oko glave Godofredove kobeć buduće mu vladarstvo jest po Aen. III 862 sqq o Askaniju; prikaza umiranja bojnih žrtava Altamorovih u strof. 39 v. 3 i 4 prevod je iz Aen. IX 754, 755, kako su u obće mnoge takove prikaze Tassove imitacije dotičnih Enejidinih najpače iz spjeva IX, X i XII, i Ilijadinih iz spjeva IV, V, XIV i XVII (vidi Annotaz. II 473); prispodoba podmuklih dušmana s vuci u strofi 44 v. 5—8 posve je po Aen. IX 56—68, XI 806—815 i II 355—360; apostrofa Gildippi i Odoardu u strofi 94 oponaša onu Euryalu i Nisu u Aen. IX 446—449; prikaza zadnjega boja Solimanova s Rinaldom oponaša mnogom crtom zadnji boj Turnov s Enejom, najpače su strofe 104—106 većinom prevod iz Aen. XII 867 sqq. i 905, 908—917; zarobljeni Altamor nudi Godofredu ucjenu u strofi

142 v. 1, 2 kako Magus Eneji u Aen. X 525 sqq. i Adrast Menelaju Il. VI 46 sqq. — Mnogim osebujnostim dikcije Virgilijeve, koja se od homerske epske plastike i mirne objektivnosti jako odalečuje liričnom subjektivnostju, retoričnom kićenostju, nenaravnim pathosom, odaziva se dikcija Tassova, pak onda Gundulićeva. Tako su u Enejidinu slogu preobilna retorička pitanja i retorički uzklici, najpače u patetičnih govorih prikazanih osoba; vidi: I 37—49, 96—101, 436, 718, 749; II 42—44, 69—72, 101—103, 174, 190, 361, 362, 519, 520, 577—582, 594—600, 656—658, 664—670; III 39; IV 206—210. 296. 304—314, 368—371, 408—412, 534 do 546, 560—565, 591—604, 674—681; V 631—634, 847—851; VI 122, 123, 436, 807, 842—847; VII 293—296; VIII 483; IX 481—497; X 34—38, 55—60, 63—80, 84—93, 668—676, 846 do 850; XI 42—44, 54, 55, 152—163, 264, 265, 389—395, 732 do 735; XII 37—42, 643—649, 872—884, 947, 948. Preobilne su i apostrofe, prekidajuć često saveznost objektivne prikaze; vidi: I 555 sqq. (Eneji); II 56 i 241, 242 (Troji), 429, 430, 431—434, 664—667; III 35, 56, 119, 371, 516, 696, 705; IV 408—412, 511, 547. 596; V 184, 240, 294, 323, 496. 760, 840; VI 19, 251, 289, 842—847, VII 1—4, 48, 49, 139, 318, 581, 593, 641—646 (muzam), 711, 733, 744, 759, 797; VIII 537—540, 550, 643; IX 77—79 (muzam), 446—449 (Euryalu i Nisu); X 139, 163—165 (muzam), 185, 186, 200, 201 (Mantui kako u Osm. Dubrovniku), 324 sqq., 390—395, 403, 411, 430, 507 sqq., 514, 542, 701, 748, 791—793 (Lausu); XI 7, 664; XII 168, 538—547. Virgilijeve česte hyperbole većinom nisu na epsku naivne nego izhitrene retorički, bombastične; vidi: II 143, 338, 461, 488; III 158, 462, 567, 620; IV 322; VII 346—357, 374 sqq., 446—460, 707; VIII 19, 20, 559; IX 65, 66, 637, 667—682; XI 37, 125, 191, 192, 832; XII 101, 102, 701—703, 756, 757, 759; sravni retorički bombast u I 605—610, IV 176—188 u opisu Fame, III 619 sqq. 658 sqq. u opisu Polyphema i češće. Redje su antiteze; vidi n. pr.: II 21—23, 154—161, 554—558; VIII 230—232; X 846 do 856; XI 158—160. Anafore doduše rabi često i pravi, naivni epski slog homerski i pučki pjesnički, ali u Virgilijevih anaforah ipak je više retoričke nego li naravite kićenosti; vidi n. pr.: I 231 do 235; II 29, 30, 154—161; III 537, 540; IV 690, 691; VIII 401 do 403. U Virgilija su česte alegorije, mnoge prisiljene metafore i metonymije; vidi n. pr. I 168, 381, 636; II 91; III 207, 384, 511, 538; IV 173; VI 4, 22, 26, 77, 229, 268; VII 25, 107, 319,

417, 440, 456, 526, 625. Virgil rabi dosta često i gnome, kojih su njeke posve ili bar prilično ponovljene u Tassa i Gundulića. U obće umjetna retorička i subjektivna patetična te sentimentalna dikcija Virgilijeva služila je mnogo za uzor Tassu i Gunduliću, ovomu što posredno što neposredno; prema tomu je Virgil i svojim patriotičnim i didaktičnim smjerom uticao na Tassa i Gundulića.

Velika ovislost Tassova epa o Enejidi te Ilijadi i Odiseji nesamo da izpričava veliku ovislost Gundulićevu o Jerusolimu Oslobodjenom, nego ju i raztumačuje. Na Gundulića uticaše ne samo Tassov ep, nego sigurno i epi staroklasični, pak je tako, po mnogih ovim zajedničkih prikaznih i kompozicijnih momentih, prošasta epika dvo- i trostrukom silom Gundulića povodila za sobom, nit se je imao razloga otimati tomu povodu, razabirući, u kolikoj li je mjeri i slavni Tasso imitator staroklasičnih uzora. Nemože se ustanoviti, u koliko je Gundulić sviestno i hotimice oponašao Tassa, reć bi kao prevodeć po koje mjesto iz njega, u koliko li više nesviestno, po jakih reminiscencijah, koje su to jače morale djelovati, što su se često sudarale s reminiscencijami iz Virgilija i Homera, koga će jamačno takodjer biti čitao naš pjesnik. Po koja istovjetnost bud prikazna bud kompozicijna u Gundulićevu epu s Tassovim može i nepolaziti od imitacije ni sviestne ni nesviestne, nego može biti posve slučajna, kako već biva, da razni pisci svaki samostalno dolaze na iste misli i prikaze; nu u cjelosti ostaje neoboriva ona primjeri utvrdjena ovislost Gundulića o Tassu, Tassa o Virgiliju, Virgilija o Homeru, kojega epi Ilijada i Odiseja podadoše, kako je znano, rimskomu svomu imitatoru malo ne svu gradju za njegov ep, različit od svojih uzora poglavito baš sviestnom političnom, patriotičnom i didaktičnom tendencijom, koja se za tim opet u Gundulićevu epu osobito jako očituje (a i u Camoesovu). Još mi je pokazati ovislost Osmanide o njezinih epskih romansko-klasičnih uzorih u pogledu provedbe samoga čina, najpače odnošaja glavnoga čina naprama epizodnim. Prije toga osvrnut ću se još na Camoesa i Ariosta.

Kratka naznaka sadržaja Camoesova epa os Lusiadas budi za dosta, da se reć bi na svakom koraku opazi ovislost ovoga epa o prvoj polovici Enejide. I. Poslie uvoda u strof. 1—18, sastavljena prema običaju epskih proemija nu ipak ponješto na nov, subjektivan način, u strofi 19 pokazuje nam pjesnik brodovlje Vasca da Game na prvoj plovbi put Indije, nu odmah u 20 prelazi na prikazu vieća u Olympu, te do 41 prikazuje, kako u bogovskom vie-

ćanju o Portugizih Jupiter a najpače Venera zagovara plovce, kao potomke starih slavnih Rimljana, dočim je Bako zaklet im protivnik. bojeći se, da nebi oni došav u Indiju njegovu staru slavu tamo potamnili. Razdvojene bogove razpusti Jupiter. U 42 vraća se pjesan na plovce; Vasco da Gama doplovi na Mozambique. Pred njim je Bako, preobražen u stara crnca, došao na otok i vladara podgovorio proti strancem. On im u potaji radi o glavi, ali plovci se hrabro spase. II. Kralj Mombaze gotov je uništiti Portugize, ali Venera im u skrajnoj nevolji priskoči u pomoć. Pomoćju svojih nimfa povodkinja spasi od propasti brodovlje, i otide u Olimp potužit se Jupitru na hudu kob, koja svedj progoni Portugize. On ju utješi proričuć joj buduću slavu i moć Portugalije, te pošalje Merkura Vascu da Gami, da mu na snu naznači put u Melindu. Vasco zatim udari prema tomu savjetu ploveć dalje, stigne na rečeni otok, gdje ga kralj prijazno primi, i zaprosi ga, neka mu poviest Portugiza pripovieda. III. Vasco da Gama pripovieda kralju, opisav za uvod Evropu, poviest portugizku od najstarije dobe, junačka djela i plovbe za najslavnijih vladara. IV. nastavlja se ona poviest; pripoviedalac kazuje, kako su se Indus i Ganges na snu pojavili kralju Manoelu, te je on njega, Vasca da Gamu, poslao na plovbu put Indije. U V nastavlja Vasco da Gama pripoviedati o svojoj tegobnoj plovbi dosadanjoj, opisuje afričke puke i hrabrost svojih plovaca. U VI plovi dalje od Melinde. Bako sadje na dno mora k Neptunu, i zove morska božanska bića na osvetu na drzke plovce. Plovce umorene odvraćajuć od sna pripovieda Velloso slavnu romantičnu epizodu iz prošlosti portugalske. Bura ih zaskoči; od propasti spasi i opet Venera brodovlje. U VII plovci sretno prispiju na svoj cilj, i izkrcaju se u Calcutti. Gama pošalje glasnika k vladaru zemlje, te mu se nadje crnac Monzaid, rodom iz Hiberije i poslie pokrštenik, za tumača i vodju. Vladar na slavu Portugizom čini gostbe i slave. Ali urodjenici i najpače žreci podgovore vladara na plovce. U VIII Vasco da Gama suzbije potvore, i svladav mnoge neprilike od vjerolomnih Indijanaca nastale, odploviti će portugizko brodovlje natrag put domovine. IX. Da se plovcem povratak zasladi i tolik trud nagradi, stvori im Venera u Oceanu čaroban otok, na kom se izkrcaju plovci, i uživaju blaženi s nimfami. X. Na toj vilinskoj slavi nastavlja se prikaza poviesti portugalske, prekinuta u V spjevu. Božica proriče Vascu da Gami slavnu budućnost njegova naroda, najpače slavne mu bojeve u Indiji. Oprostiv se božica s plovci, zapute se oni u

domovinu. Prikazav ovaj zadnji dio povratka im i dospjetak kući posve u kratko samo jednom kiticom (144), od sada do kraja pjesni izvodi pjesnik reflexije svoje, tužeć se na zlo stanje svoje domovine sbog zle vladavine, i opominjuć kralja, komu je na početku pun nade bio klicao slavu. (Vidi spis: Luiz de Camoens, Dr. C. v. Reinhardstoettner, Lipsko 1879, str. 56—62). — Očevidno će biti, da ovaj ep svojom kompozicijom pokazuje s jedne strane veliku ovislost o Enejidi, a s druge strane znatnih analogija s Osmanidom. Glavni obrisi Camoesova epa imitacija su nedvojbena glavnih obrisa Enejidinih prvih šest spjeva. Jupiter, Venera, Merkur jednaku službu čine ovdje i ondje, a Enejidinoj Junoni (Odisejinu Poseidonu) sasvim odgovara Camoesov Bako. Gostoljubni melindski kralj kopija je Feačanina Alkinoja, donjekle Didone i Alcesta, a Vasco da Gama, pripoviedajuć mu u tri spjeva III, IV i V prošlost svoga naroda i svoju dotadanju plovbu, imitacija je pripoviedaoca Odiseja u IX—XII Odyss., i Eneje u II i III Aen.; djelomice je i Anchises u VI Aen. proričuć Eneji buduću slavnu rimsku poviest služio uzorom pripoviedaocu Vascu da Gami, i božici proročici budućih sgoda portugizkih u spjevu X. Mnoge Camoesove crte zemljopisne, narodopisne, i prikaze nesgodah, štono stižu od divljih ljudi, i od mora i od protivnih bogova plovce, jasno pokazaju uticaj sličnih Enejidinih (i Odisejinih) prikaza, a gostba i slavje u Indiji u VII spominje na slične prizore kod Didone, pak kod gostoljubnoga Acesta u V Aen., blaženi život plovaca s nimfami na čarobnom otoku u IX i X prilikuje na Odisejev život kod Kalypse i donjekle Kirke, dočim česte kiparske i slikarske prikaze Camoesove jamačno su takodjer imitacija čestih sličnih Virgilijevih prikaza. Poslie ove obćenite opazke neće biti s gorega, to s obzirom na Virgilija (te Homera i Tassa), to s obzirom na Gundulića iztaknuti značajke Camoesova epa po samom textu (rabeći Donnerov prevod, Lipsko 1869, i kritično izdanje izvornika, Carl Reinhardstoettner, Strassburg 1874 i 1875). Prikaza viećanja u Olimpu o plovcih u I, Bacha, kako preobražen ide radit proti plovcem u II, opis plivanja Nereidâ štitećih brodovlje Gamino u II, sve to mnogom pojedinom crtom opominje na slične prikaze u Enejidi. U II 38—55 prošnja Venerina Jupitru za Gamu, te Jupitrov utješni odgovor, proričuć joj Gamin sretni uspjeh i junačku slavu Portugizâ, posve je prema sličnoj prikazi u Aen. I 227—296, zatravna dražest Venerina prikazana je donjekle prema Aen. VIII, gdje Venera u Vulkana izmoli štit za Eneju; u II 45

izrikom Jupiter navodi Veneri za primjer Odiseja i Eneju, kojih je on od sličnih poguba spasio; u II 56–69 opis, kako Jupiter šalje Merkura Gami, te taj slieće uz Famu na sviet, pak na snu Gami savjet daje, sve je to i u pojedinostih veoma nalik na prikazu u Enejidi. Da je u II 90—100 prikaza slave i gostbe, koju čini kralj Melinde na čast Gami, prema prikazi kod Feakâ (i Didone), razabire se već odatle, što u II 82 Gama kralju crncu za primjer navodi Alkinoja gostoljubna Odiseju. U III, IV i V pripoviedanje Gamino gostoljubnomu kralju nije samo u obće poput Enejina Didoni i Odisejeva Alkinoju, nego je imitacija i u pojedinih njekih crtah nedvojbena. U IV 67—76 pripovieda Gama, kako se je njegovu kralju Manoelu na snu pojavio (personificirani) Ganges te ga je potaknuo na plovbu do Indije, proričuć mu osvojbu Indije; to je prema mnogim sličnim pojavom snovnim u Homera i Virgila, najpače mnogo prema Aen. VIII 26—70, gdje no se Tiberinus Eneji na snu javlja, svjetujuć ga i proričuć mu. Tek pošto je izpripoviedao poviest portugizku od početka do kralja Manoela, počima u IV 60 govoriti Gama o plovcih svojih predšastnicih, a u strofi 77 o povodu i početku svoje plovbe. Po prozaičnom kronologičnom redu imao bi početak pjesni biti baš sa onom strofom 60 u IV, pak bi dalje redom pripoviedao sam pjesnik plovdu Gaminu; ali pjesnik je u I 19 počeo već kod kasnijeg momenta plovbe, pak evo u IV daje retrospektivno pripoviedati od sama Game povod i početak plovbe: slična je kompozicija u prikazi čina u Enejidi, Odiseji, Osmanidi, u kojoj spjevi IV, V, X i XI mnogo retrospektivno prikazuju o Hoćimskoj bitci; u 81—87 priprave odplovbe, u 88—94 plačni pri njoj prizori, dieleć se majka i zaručnica od plovca, mnogom crtom nalikuju na prikaze dotične u Enejidi. Prikazujući alegoričnu pojavu na snu kao povod plovbi, t. j. glavnomu činu pjesni, spliće pjesnik nerealnost s realnostju, a to čini on i diljem sve svoje pjesni; s toga nebudi prikora Gunduliću sa sličnoga splitanja realnih i nerealnih momenata i dogodjaja. U V 38—60 pripovieda Gama, kako mu se je za plovbe u noći pojavio Titan Adamastor, proričuć mu uspjeh i patnje, a poviedajuć mu svoju metamorfozu u rt Dobre Nade — koja prikaza u cjelosti takodjer je prema Enejidinim u II i indje. Način kompozicije očituje se jasno kod V 84, 85. U I 19 kaže pjesnik, da Gama plovi već na daleku moru, u 42 pokazuje ga kod Lorenzovih otoka, u 54 kod Mozambika, te upravo tu počima savezan obširan opis plovbe, dovodeć ga do otoka Melinde u II

73, gdjeno zastajuć povieda Gama gostoljubnomu kralju, te u V 84 završuje tu svoju poviest. Gama je u III, IV, V potanko prikazivao historiju portugalsku, povod svoje plovbe i njezin tečaj do Mozambika; sad u strofi 84 v. 5—8 posve u kratko govori o tečaju plovbe dalje od Mozambika, o nesgodah svojih na njem i na Mombazi itd., kao o stvarih, za koje da je gostoljubni kralj već čuo; a o tom nije bilo rieči u Melindi, nego je pjesnik to već sam prikazao, pak neće od Game ponavljati dati. U toj i u mnogoj drugoj okolnosti vidi se, da pjesnik negradi prikazu govora Gamina realistički, kako bi Gami prema svomu značaju i prema položaju svojih slušalaca dolikovalo poviedati, nego na usta Gamina govori sam pjesnik, svoju subjektivnost svigdje potiskujuć napred. VI 1—2 gosti Melindac Gamu, 3—5 Gama dalje plovi, 6 ide Bako radit opet proti Gami i proti odluci olimpskih bogova, spuštajuć se dolje k podmorskim bogovom. U 8—38 je opis boravka tih bogova i njihova vieća na zlo Gami, što je kontrastan odraz prikazi olimpljanâ u I 20—42, a ujedno nalik na prikaze paklenikâ u Tassa i u Gundulića. U 10—13 opisuju se vajarske prikaze na vratima dvorova bogovskih — poput sličnih prikaza u Virgila, Tassa, Gundulića; prikazan je kaos, oganj, zrak, zemlja, boj Gigantâ i Neptun; naznaka tih prikaza nije prema mogućnosti vajarskoj, nego na pjesničku, prema successivnosti činovnoj, ne prema plastičnoj, likovnoj mirovnosti. Opis tih prikaza nije dovoljno motiviran, jer Bako silazi srdit u podmorske te dvore, pa ipak gleda one prikaze (vidi strofu 14); pjesnik nemari za realističnu motivaciju, njemu je do krasne i zanimive prikaze same. Govor Baka buneć na plovce u 27—34 nalikuje na paklenikov buneći na kršćane u Tassa i Gundulića, osobito su strofe 28—32 veoma nalik na njekoje u govoru kralja paklenskoga u G. L. IV i Osm. XIII. Strofami 35, 36 pjesnik u kratko opravlja prikazu konca vieću, a opisao je dvore, sakup na vieće i viećanje veoma obširno; kako u Osmanidi tako i u ovoj pjesni čin zaprema malo mjesta, a mnogo opisi i prikaze govorne. U 35 zapovieda se Eolu, da izpusti vjetrove na plovce, a u 37 opisuje se izpuštanje vjetrova iz špilja — posve nalik na prikazu u Aen. I. S obzirom na Osmanidu budi ovdje sliedeće iztaknuto. Da oživi daljni opis plovbe Gamine od Melinde, pjesnik izmišlja zapreke, buru, a da ovu motivira pjesnički, ne realistički, prikazuje Baka povodnika buri, progonitelja Gamina, kako ide u podmorje; tim si pripravlja opis dvorova i vieća u podmorju. Da bude raznolik, nesliedi odmah

opisivat buru kao posljedak vieća, nego kontrasta radi prije bure prikazuje pripoviest plovca Vellosa drugovom svojim u 38—70. Ta pripoviest je puki uresni umetak, romantično-ljubavnoga sadržaja, o „dvanaestorici iz Englezke“, pripoviest posve Ariostovska. Predmet joj je sgoda iz dobe kralja Ivana, o kojega kraljevanju već je u IV 2—51 Gama političnu stranu pripoviedao, a ovdje kao dopunjujuć Velloso pripovieda privatnu epizodu. Tako pjesnik postiže raznolikosti i gradje za svoju pjesan; nema tu savezne prikaze velika epskoga čina, nego su epizode, slike, opisi, govori o slavnoj prošłosti upleteni u glavni čin, koji nepodnosi obilna epskoga prikazivanja. Savez Vellosove epizode, ko što i inih, s glavnim činom nije epske nego je lirske naravi, savez je u istinu samo s idejom, ne s činom pjesni: s proslavom portugizkoga naroda. Vellosova pripoviest izvodi ujedno kulturnu crticu, koja nije imala manjkati u prikazi Luzovacâ, crtu o vitežkih turnirih; Portugizi se tu prikazuju prvaci vitezi na turniru, prvi branitelji časti gospojinske, kako se indje u pjesni prikazuju prvaci u ratu i u plovbi svjetskoj. Kako se u strofah 54 sqq. prikazuje razstavljeno putovanje Magriza i drugovâ njegovih u Englezku, može se spotaknuti nedostatak kronologičnoga reda (putovanje Alipaše i haduma u Osmanidi); ali do realistične točnosti nije pjesniku ovdje, već do dramatičnoga efekta u prikazi, s kojim Magrizo iznenadjuje u strofi 61. U 69 prekinuta je ta poviest, nit se poslie nastavlja, već se prelazi na opis bure; epizodna poviest izpunila je svojom glavnom jezgrom svrhu pjesničke ukrase. U strofah 70—92 opet se vidi, kako pjesnik spliće realnost s nerealnostju. U 70—80 realistički je opisana bura i mornarska radnja, nerealistična je prikaza molitve Gamine 80—84 i najpače u 85—92 pomoći Venerine. Dočim Gama vapi kršćanskoga boga u pomoć, priskače mu mitologična Venera. Sama Gamina molitva bogu, navodeć primjere iz biblije, navodeć Scyllu i Charybdu (kojima nije ni prošao), nije realistična, te sjeća sva a najpače strofom 83 na slične prikaze o Godofredu u Tassa, i na Enejine molitve n. pr. Aen. I 94 sqq. Kako na zapoviest Venerinu nimfe pomorkinje odmame ljubavnom mekom burne vjetre od ladja Gaminih, to sjeća donjekle na prizor u Enejidi, kako se Enejine ladje spase pretvoriv se nimfami. U 92 sqq. na pogledu Calcutte, cilja putnoga, prikazana je radost plovaca nalik na Enejevce na pogledu Italije, križare na pogledu Jerusolima. U VII 1—4 apostrofa narodom kršćanskim, da bi oslobodili od Turaka kršćansko roblje, sjeća na apostrofe u Osmanidi i u Oslo-

bodjenom Jerusolimu: i nesavezanost apostrofe vanjska s obližnjom ostalom prikazom nalik je na Osmanidin način umetanja takovih liričkih momenata. U 17—22 je kratak geografski i etnografski opis Indije, kao umetak — kakovih ima u Osmanidi; u 27 i 28 pripravlja se opet opširna digressija, da se na usta Monzaidova podaje potanja karakteristika o poganstvu u 30—42, te se tek u 42 dolazi na stvar, na posao Gamin s kraljem. Monzaid, kao udomaćen Muhamedovac, zna u 30—42 Gami pričati kulturnu crtu o tom, kako je Muhamedovstvo uvedeno u zemlju, o djelih i vladanju Malabara, o kastah poganskih, o njihovu životu, o braminih. U 43—46 bude Gama dočekan od vlastodržca, u 47, 48 je kulturna crtica o neugrapnih bogovskih kipih u hramu; 50 prilazi Gama kraljevskim dvorom usred vrta, na vratih mu gleda vajarske prikaze iz staroindske poviesti. U 51—54 opisuju se te prikaze „Daedalova umieća savršena se tu kaže, kipi kažu u živoj istini stare zgode, te ih svatko zasbiljne misli da gleda“ (piesniku nije do realne vjerojatnosti — takova umieća da je u Indiji, s onakovimi bogovskimi kipovi, što su malo prije spomenuti?). Ovo sjeća na slične prikaze u Enejidi, i u Osmanidi na kipe poljskih kralja. One skulpture prikazuju Bachov prvi pohod u Indiju, Semiramidina djela („bezbrojne joj čete“), i Alexandrov pohod; pjesnik, označujuć prikaze, nemari za plastičnu mogućnost, nego se drži piesničkoga načina. U 55, 56 domaći kaže Gami, da mudraci proriču strance, koji će doći i još slavnija djela počinjati od onih starih prikazanih: slično u Osmanidi Turci slavu glase Poljskoj. U 57, 58 u kratko se opisuje držanje i odjeća indskoga kralja i ceremonija pred njim, čemu ima sličnih opisa u Osmanidi. U 60—64 po nalogu svoga kralja javlja Gama indskomu, da mu nudi savez trgovački i ratni: to je jezgra čina, u koliko je glavan, u ovom spjevu i u sliedećem. 65—66 kralj indski želi potanje obaznati o Portugizih, u 67—72 Monzaid mu ih označuje, da su kršćani, da su Arape iz Španije protjerali a sada ih hoće i iz Afrike. Tim je pripravljena kulturna crta sliedeća u VIII, gdjeno indski kralj na brodovih portugizkih razgleda slike na stjegovih, prikazujuće poviest portugalsku. U VIII 1—43 prikaza razgleda slikâ, tumačeć ih Gama razgledajućemu i razpitujućemu indskomu kralju, komponirana je u mnogom pogledu kao i Gundulićeva u XI 1—124, gdjeno Alipaši Zborovski tumači slike o hoćimskoj pobjedi poljskoj. U 43 hvali se savršenost slikarova kako u Osmanidi; kako u njoj, način je izpitivanja kraljeva, n. pr. odmah o prvoj slici

herosa eponymosa Lusa, starca bradata, pita se onako, kako o slici Blaža; kako u Osmanidi, tako tu tumač često upozoruje riečmi „gledaj, vidj, pazi itd.“ (tako i u tumaču prikazâ vajarskih na štitu Rinaldovu u G. L.); kako u Osmanidi, tako tu, pače još u mnogo većoj mjeri, nedrži se pjesnik prikaznosti slikarske, te kaže mnogo toga da je na slici prikazano, što ni nemože ili bar nemože onako biti prikazano slikarski; pjesnik reć bi prevodi slikarov jezik u svoj, njegove coexistencije pretvara u successije. Najpače je neprikazno slikarski, što se navodi kao naslikano u strofi 8 v. 5, u 10, 13, 16, 21, 22, 38. Njekoje hyperbole nalik su na Osmanidine; u 5 veli se o portugizkom junaku, da kosi mačem po bojištu te bez broja pada vojska od njegovih udaraca, slično o Vladislavu u XI 120 sqq.; u 38 veli se, da je zid i obrana svojim život kraljev, kako se u IV 14 veli o Vladislavu; i hyperbole o slavi portugizkoj u 32 i 35 jesu poput Osmanidinih o slavi poljskoj. Kako se u Osmanidi već prije XI slava pjeva junačtvu Vladislava i njegove vojske, pak se na novo slikami u XI ta bojna slava prikazuje, tako se ovdje u 6—13 slikami veličaju junaci, kojih je već prije u I i III Gama slavio, poviedajuć junačka im djela. U 39—42 završujuć sentimentalnom reflexijom o unucih nedostojnih pradjedova svojih, — koja reflexija nedolikuje Gami na oči kralju indskomu, nego je iz duše pjesnikove — vraća se pjesnik na čin i prikazuje, kako vrači bune proti plovcem (poput čarobnih moći u Enejidi, u strofi 45 posve slično Osmanidi u XIII); Bako preobražen u proroka na snu buni Indijca (47—50), a zatim se u 51 opisuje uspjeh, posve nalik na prikazu o Alekti i Turnu u Enejidi, a Bakova prietnja, da će zarobiti i pokrstiti stranci domaće Muhamedovce, nalik je na Osm. XIII 67. U 52 snuju se spletke, himba i izdaja, kao u Osm. XIII. U 64 Venera pomaže Gami, nadišuć ga, što da ima reći kralju indskomu za umirbu — ovakovih je prikaza u Homera i Virgila dosta. I dalje gradi Bako zapreke, ali sićušne, u 79, u 91, te dalje na početku IX spjeva, ali u X 5 dolazi pomoć od boga, Monzaid odkrije Gami zasjedne namjere muslumanske. Spremanje Game na odplov slično je prikazano kako Enejino u Aen. IV; Gama odplovi, i Monzaid, koji se pokrsti (tu je apostrofa njemu nalik na onu u G. L. XII pokrštenici Klorindi). U 18—22 Venera sprema plovcem slasti na povratku, stvorit će čaroban otok, i učiniti da ih na njem dočekaju nimfe, u kojih će ona prije razgoriti ljubav prama plovcem; u strofi 23 izričan je osvrt na sličnu prikazu u I spjevu Enejide,

veleć ondje Venera, da je već za Eneju takvu priliku udesila u Kartagi prizvav si Amora na službu. Prema tomu nije čudo, da sva sliedeća prikaza zanosi mnogo na Virgilijeve i Homerove. Posve je prema Aen. I, kako Venera govori Amoru 36—42, neka ide razpalit nimfe ljubavju za plovce; u 41 naredjuje sjajne gostbe u divnih dvorih — nalik na Kalypsine i Kirkine. U 30—35 alegorija, kovačnica ljubavnih striela, posve je po onoj cyklopskoj u Enejidi, a najpače u 31 naznačuje se alegorički sastav striele prema onomu Jupitrovih striela u Aen. VIII 429—433, i prema onomu Venerina pasa u Ilijadi (i Armidina u G. L.). U 44, 45 opisuje se Fama, koju sobom uzima Amor, nalik kako u Aen. IV 173 do 185. Na otok, već nimfami čeznućimi napučen, dolaze plovci 51—53; opisuje se divna priroda na čarobnom otoku 54—64, nalik na opis Armidina otoka i Kalypsina, i vrta Alkinojeva. Nimfe se kupaju i uz obalu igraju, a nadošav plovci, skaču u vodu i daju se loviti; opisuje se i priroda planula razbludom od ljepote nimfâ najpače prvakinje im Tetide: sve je to mnogom crtom posve nalik na prizor u IX Osmanide, i na prizor na Armidinu otoku u Tassa. U 87 vodi Tetida Gamu u divne dvore, gdje će ga gostbom i slavom podvoriti (= Kirka Odiseja u X), i kobiti mu buduću sudbu Portugizâ (kako u X Kirka Odiseja upućuje, da ide u podzemlje). Konac spjeva ovoga 89—95 reflexija je o slavi, puteć zemljake pjesnik, kako će ju zavriediti, i tumačeć onaj čarobni otok ljubavi alegorički tako, da ograničuje i kao uništuje razbludni mu biljeg. U X na gostbi plovaca s nimfami pjevati će Tetida buduće slavne sgode portugizke; u strofi 8 izrikom spominje pjesnik pjevača Jopasa na gostbi kod Didone (u Aen. I) i Demodoka na gostbi kod Alkinoja. U 8 i 9 saziva pjesnik muzu na pomoć za zadnji ovaj svoj patriotični pjev, kojim će slaviti buduće, od Gamina vremena do svoga, junake Portugize u Indiji; tim sazivom je dakako pjevačica Tetida za puku fikciju priznana: tako malo mari pjesnik za realistično prikazivanje, za podržavanje vjerojatnosti. Nimfa pjevačica ima ovdje sličnu zadaću kako starac čarobnik u G. L. XVII prorok Rinaldu o slavnih mu potomcih, i kako Anchis u Aen. VI prorok Eneji o budućoj slavi rimskoj. Nimfa izpjevav u 10—74, poslie gostbe (koje se kraj izriče na način one stalne fraze homerske i Virgilijeve) ide nimfa Gami pokazivat kruglju svieta. Ta se prikazuje u 77—142, mjestimice kao da je plastična i slikarska prikaza, mjestimice kao da nije. Ta kosmogeo- i etno-grafija sjeća na slične znanstvene digressije u Tassa,

najpače u XIV, gdje starac čarobnik služi kao ovdje nimfa, i na onu Virgilijevu u VI, gdjeno Anchises 724 sqq platonsku i pytagorsku nauku razvija; osobito je velika sličnost s Tassovom prikazom. Tetidi, t. j. pjesniku glavna je stvar etnografija i geografija Afrike i Azije, najpače Indije, kao pozorišta buduće slave Portugizâ. U 142 i 143 odpravlja nimfa plovce kući. U 144 posve u kratko pjesnik prikazuje povratak plovaca u domovinu, pak u 145 do 156 završuje pjesan subjektivnimi reflexijami. Pjesnik se tuži na svoju kob, kori zemlju, apostrofira kralja, puteć ga, da bude velik vladar, on da će mu pjevati slavu tako te će mu Akil i Alexander zaviditi; u 154—156 (konac pjesni) slično govori pjesnik o sebi i kralju, kako Gundulić o sebi i Vladislavu, s kojega imenom završuje Osmanida u apostrofi na Muhameda, kako evo pjesnik Luzovacâ završuje apostrofom svojemu kralju, komu u I posvećuje pjesan. Čin, koji si je odabrao Camoes, prva plovba Vasca da Game u Indiju, mogao je poslužiti samo kao okvir sadržaju pjesni, proslavi portugizke slavne poviesti. Glavni čin Osmanide, umorstvo Osmana, takodjer je sám premalen za sadržaj epske pjesni, s toga je u nj prikupljeno i ine gradje, što romantične prema Oslobodjenomu Jerusolimu, što poviestne i kulturne prema svim epom klasičnoromantičnoga kroja; kako u Enejidi (u I—VI) i u Luzovcih, u Osmanidi znatna je retrospektivna prikaza, i znatno se iztiče patriotična, politična tendencija; kako u Lusijadi, tako u Osmanidi obilna je subjektivna reflexija pjesnikova, koje razmah takodjer pomaže prikrivati suhotu epskoga čina pjesni. Baš obilnimi reflexijami i apostrofami jako je naličan Camoesov ep na Gundulićev. Svaki spjev Camoesov završuje obilnom reflexijom, kako započima Gundulićev I, II, V, VII, VIII, IX, XVI, a završuje XX; u jednoga i drugoga često su slabo svezane te reflexije izričnim gramatičnim načinom s okolnom prikazom. I sadržajem svojim mnoge su Gundulićeve reflexije i gnome nalik na Camoesove, n. pr. na IV 51, IV 94—104 (gdje se apostrofira tašta pohlepa za slavom, te se Phaeton i Ikar navode kao primjeri taštine i smionosti ljudske), V 92—100 (o pjesnicih, koji uspomenu slavnih djela čuvaju), III 9 (o kazni neba što kasnijoj to oštrijoj), VI 95—99 (o junačkoj kreposti, koja sve tegobe snosi), VIII 54, 55 (o vladaru i savjetnicih mu), 69 (velika djela velikim su namienjena), 89 (o mudru čovjeku, koji previdi pogibelji), 95—99 (o pohlepi za zlatom, najpače u muslumana). Osim navedenih ima u Lusijadi još obilje što obširnih reflexija što kratkih gnoma. Zajednička značajka sloga

Camoesova i Gundulićeva (a i Tassova i Virgilijeva) jesu česte apostrofe; od obilja njihova u Lusijadi napominjem samo njekoje sliedeće, i predmetom nalične na Osmanidine: III 57 Lisabonu, 119 ljubavi, 120, 121 Inesi, 122 Amoru, IV 95 slavi i taštini vladalačkoj i osvajačkoj, VII 1—15 himnična apostrofa Portugizom, koji su jedini junaci kršćanstva šireć ratom krst i bijuć muslumane, korba inim kršćanskim narodom, koji tako nečine, poziv svim kršćanom, da oslobode Bizant, kršćane robove Turaka; III 1, 2, VII 78—87, X 8 muzam. Sva Lusijada vrvi primjeri i reminiscencijami iz grčke i rimske poviesti i mitologije, te osvrtî na starije pisce, poimence na Homera i Virgilija te njihove prikaze; samo ću od tih osvrta navesti njekoje: I 11 na Ariosta, 12 na Homera, 98 na Virgilijeva Sinona, II 53 na Augusta i Kleopatru kod Actiuma, II 82 na Alkinoja gostoljubnoga Odiseju, III 106 na Virgilijevu Veneru, koja u Jupitra izprosi milost za Eneju, IV 5 na Hektorova sina, V 86—89 na Odiseja i Eneju, izrikom na Homera i Virgilija o izmišljenih im Polyphemih, Circah, Sirenah, Palinuru, Eolovoj mješini, harpijah, nimfah ljubavju gorećih; V 93, 94 na Akila Homerom, na Eneju i Rim Virgilijem proslavljene; (u VII 29 primjer Orfeja, kako u Osmanidi III). Te reminiscencije tako su jake u pjesnika, dá nemari vriedjati realističnu vjerojatnost (kud i kamo više nego li Gundulić) čineći, da n. pr. Gama pred crnce onakovo klasično obilje prosipa u III—V. Povreda realistične vjerojatnosti u načinu govorenja tako je česta i tako jaka u pjesnikovih govorećih osobah (najpače Gami), da se i tim svigdje ističe subjektivnost pjesnikova, te on sám na usta prikazanih osoba progovara, nemareći za vjerojatnost ni sa strane govornika ni sa strane slušaoca mu; za podkrepu tomu mogao bih navesti obilje primjera. Naravski je, da i Camoesov slog obiluje hyperbolami, kako Virgilijev, Tassov, Gundulićev; n. pr. I 6, 9, 16, 17 hyperbolno slavljenje mladoga kralja (kako o Vladislavu), II 34—38 hyperbole u razbludnom opisu Venere (kako u IX Osm. i indje o krasoticah), IX 47 u prikazi poraza nimfah od strjelica ljubavi (slično u Osm. V i indje), i mnoge te česte hyperbole o junačtvu, o bojištnih strahotah itd. Obilna su i retorična pitanja te uzklici, n. pr. u II 30—32, IV 15—17, 95—101, VII 1—14 itd. Prema tomu svemu naravski je, da su prave epske prispodobe poredje, a i od tih su njeke gotovo kopije iz Virgilija ili Homera; tako je u II 23 o mravcih posve po Aen. IV 397—407, i situacija je prema Enejidinoj; u III 49 o ognju u suhu polju po Aen. II 304

sqq, Il. II 780; u VIII 87 i 88 o odsjevu sunca iz zrcala titrajuć po Aen. VIII 19—25, u X 34 o biku zadiruć o drvlje po Aen. XII 101—106, u I 35 o vjetrih bučeć šumom po Aen. II 416, X 96.

Glede Ariostova Orlanda stegnut mi se je na njekolike opazke, s obzirom na Tassa i posredno Gundulića. Kako je stari viek svoje, tako je srednji viek razvio svoje cykle pričâ, koje su se književno obradjivale, te je napokon nastao vitežki, romantički epos, različit svojim oblikom i sadržajem od staroklasičnoga. Od tih cyklâ karolinžki, budući mu stvarna jezgra sukob kršćanskoga svieta s muhamedovskim izražen bojevi Karla velikoga s Arapi, morao je steći osobitu važnost povodom križarskih vojna. Borba krsta i proroka, vitežke tri ideje: vjera, čast junačka, i kultus gospodjâ, pak bajovni sviet polu staro- polu sredo-vječni čarotvornih te začaranih bića i predmeta: to sastavlja idealni sadržâj one vitežke poezije, a oblik joj je fantastična bezputnost umjesto staroklasične omjerene plastičnosti. U Italiji najkasnije se je na zapadu razvio umjetni romantički ep, pretekavši ga tu uticaj starih klasika, te umjetna imitacija starih epa. Bojardo svojim Orlandom zaljubljenim predteča je Ariostovu Orlandu biesnomu (ili mahnitomu) te je ovaj upravo nastavak onoga. Orlando biesni je savršenstvo talijanske, a i u obće vitežke epopeje; Ariosto je Homer romantike. Njegovu ogromnomu epu predmet je crpljen iz karolinžkoga cykla, boj Agramanta i Karla, boj proroka i krsta; ali taj tobože glavni predmet nije nego vanjski okvir, koji obuhvaća pravu sadržinu: sav romantički sviet u odsjevu tadanjega talijanskoga umjetničkoga duha. Bez ikakvih ozbiljnih realnih nakana, budi vjerskih budi patriotičnih budi historičnih, sgoljni umjetnik, bujnom fantazijom stvara Ariosto divan sviet raznolikih zapletaja, avantura ljubavi i oružja i čarobije, te ga prikazuje savršenom slikovitošću, homerovskom objektivnošću, titrajuć se utvorî svoje mašte s podpunom slobodom, s dražestnim humorom. Kompozicija, nesputana staroklasičnimi plastičnimi mjerami simetrije i ujedinjenosti, dajuć premaha epizodam nad jedinstvo, ipak prikazom onoga čina, koji kao okvir obuhvaća cielu fantastičnoslobodnu tvorbu, naime prikazom obsade i obrane Pariza te bojevâ oko njega, sjeća ponješto na Ilijadine i Virgilijeve prikaze, Ruggierom sjeća na Akila, Alcinom na Kalypsu i Kirku. Tek alegoričkim i prisiljenim tumačenjem može se naći u pjesni ta stvarna i formalna jezgra, da pjesnik prikazuje konačnu pobjedu krsta nad polumjesecom bračnim savezom Bradamante s Ruggierom, da Ruggierom i povodom njegovim slavi

vladarsku kuću Estensku, da su mu ipak poglavite četiri pjesan ujedinjujuće osobe, oko kojih se kreće sav čin, Orlando i Angelica, Ruggiero i Bradamanta: tako jako preteže u pjesni samostalnost pojedinih avantura, kojih se prikaze prepliću prekidajuć jedna drugu po više puta, te izlazi bujan sag s ogromnom slikom, na kojoj samo pozoran gledalac jakim pamćenjem sastavlja sveze figurâ i odnošaje skupovâ likovnih; u II 30 sam pjesnik očituje narav svoje kompozicije, veleći: „različitim tkaninam različite mi trebaju niti, s toga nek mi sad ostaje Rinald mučeć se u buri, a sad idem o Bradamanti pripoviedat." Tasso je svojom mladjahnom pjesnju Rinaldom pokazao, da stoji pod uticajem romantike Ariostove. Ali tim smjerom nije se moglo ništa stvoriti, što bi se moglo takmiti s Orlandom biesnim. Kritički pripravljen dade se Tasso na novovječnu heroičnu epopeju, koja bi zamienila nejedinstvenu Ariostovu kompoziciju jedinstvenom prema uzorom staroklasičnim, koja bi pokretne ideje kršćanskoga vitežtva, vjeru, čast, ljubav, prikazala ne u odsjevu dražestna fantastična humora nego u ozbiljnoj veličajnosti i historičnoj vjerojatnosti, te bi tako sadržaj uzvišen novoga kršćanskoga duha spojila s omjerenim oblikom staroklasične ljepote. U doba pobjede kršćanske nad Turci kod Lepanta, nametnu se izbirućemu Tassu prva križarska vojna kao shodan predmet onakovoj epopeji. Tako postade Oslobodjeni Jerusolim, proizvod uticaja i Homerova (te Virgilijeva) i Ariostova. One osobe u pjesni ovoj, u kojih je upravo usredotočena pjesnička vrednoća i zanimivost, nalikuju njekimi vanjskimi prikaznimi oblici na klasične uzore, a svojom pjesničkom sadržinom, dakako bez Ariostovske humoristične primjese, nalikuju posve na Ariostove romantične tvorove. Armida je Ariostova Angelica i Alcina, Rinaldo je Ariostov Ruggiero, Orlando i Rinaldo, Tankred je Ariostov Orlando, Argant je Ariostov Rodomont, Soliman je Ariostov Mandricard. Sam pjesničkom zanimivošću glavni čin, odnošaj Armide i Rinalda, jest po Ariostovoj pjesni. Kako Angelica tako Armida odvabi kršćanske junake daleko od tabora i boja za krst, obie su čarobnice, obie orudje paklene moći, obie i ljepotom svojom čarobnice. Kako kod Ariosta, tako kod Tassa svadja kršćanskih prvaka znatan je momenat u razvitku čina; kod obojice one krasne čarobnice i ona svadja uzroče glavne zapletaje pjesni, u Ariosta silu avantura, u Tassa samo njekolike avanture, spojene s glavnom, tičućom se Armide i Rinalda. U Ariosta Angelica obezumi Orlanda, a Astolfo ide mu fantastičnim putom opet dopomoći do razuma; u Tassa Armida

obezumi zatravnom ljubavju Rinalda, te ga mora Ubaldo, putnik preko Oceana, ići povraćati k pameti. I u pojedinostih prikaznih mnogih sjeća Tasso na Ariosta, ako i sjeća u njekih od tih ujedno i na staroklasične uzore. Tassovi opisi bitkâ često zanose na Ariostove. Pojav angjela Mihovila u IX spjevu jest po Ariostovoj prikazi; u istom spjevu prikaza Lesbinova ima se sravniti sa O. F. XVI 72 sqq.; u X proslava Rinalda i Estenaca sa O. F. XLI 60 sqq.; u XI obhod križarski prije bitke sa XL 10 sqq.; u XII noćni pohod Klorinde i sažeg tornja sa O. F. XVIII 165 sqq.; mladost Klorinde sa Marfisinom mladostju XXXV 59 sqq.; u XV i XVI otok Armidin, Armida i Rinald sa O. F. VI i VII o Alcininu otoku, Alcini i Ruggieru; XVII Rinaldov štit s O. F. XXXIII na početku i XLVI na koncu — dočim Tasso slavi Estenca Alfonsa II, slavi Ariosto Estence Alfonsa I i Hippolyta; XIX Erminija našav ranjenoga Tankreda sa O. F. XIX 20 sqq., gdje Angelica nalazi ranjenoga Medora; itd., itd. U Oslobodjenom Jerusolimu sastavljaju pjesnički najglavniju prikazu tri Muhamedanke, Erminija, Klorinda i Armida, u gradaciji izvodeć zatravnu žensku silu, i prema njima stojeć kršćanski glavni junaci Tankred i Rinald; upravo ove osobe izvode boj polumjeseca i krsta, ljubavne strasti i častne dužnosti, a sama historična akcija križarska i nje prvak Godofred znamenito zaostaje pjesničkom zanimivostju izza romantične ljubavne akcije, koja se tiče onih romantičnih osoba. Zato Oslobodjeni Jerusolim odmah naidje na prigovore njekih zemljaka i sa vjerske i sa formalne strane: da nije dostojno i ozbiljno križarsku vojnu i njezin cilj kao glavnu stvar prikazao, nego da mu razbludne i strastne ljubavne prikaze, robujuć i dvoreć križari Turkinjam, zapremaju glavno mjesto; da je epizoda Olinta i Sofronije, a i druga još po koja samo kao priliepljena; da je historična istina bez potrebe povriedjena; da je čudesnost, koja bi dolikovala kršćanskomu duhu, često zamienjena nagrdami praznovjerja i poganskoga bajoslovja. Ni kao religiozan, ni kao historičan, ni kao klasično jedinstveno oblikovan, nije zadovoljio Tassov ep. Na nesreću išao ga je pjesnik izpravljat. Ukide epizodu Olinta i Sofronije, izbaci romantičnoga Rinalda i zamieni ga historičkim Rikardom, prilagodjujuć ga Akilu; od Arganta načini Hektora, od Solimana Mezencija, Suena preradi u Ruperta i učini ga Patroklom, romantičnu Armidu promieni i skrati, i uznastoji o većem jedinstvu, o većoj historičnoj realnosti. Ali ova preradnja osta mrtvorodjeno čedo. Upravo sgoljni pjesnički tvorovi Ariostova poriekla, Armida i Ri-

naldo, Erminija i Tankred, Olint i Sofronija ostadoše prikaze, s kojih pjesan osvajaše sviet; te prikaze, tobož epizodne, i jesu prava pjesnička jezgra, dolikujuć duhu Italije, koji nije više bio istinski vjerovan, nego hellenističan, umjetnički, bez ozbilja realnoga. Italija nije mogla biti kolievkom Izgubljenomu raju Miltona, Messijadi Klopstocka. Tasso je mučenik opreké dvojega svieta; u njem se, veli Desanctis, bore dva čovjeka: poganin i katolik, Ariost i tridentinski concil. (Sravni o Ariostu i Tassu: W. Humboldt: Aesthetische Versuche, Braunschweig 1861, pag. 48—56; Wedewer: Homer, Virgil, Tasso, Münster 1843; poviesti talijanske književnosti Settembrini II, ediz. 2, pag. 65—73, 265—272, Desanctis II, ediz. 2, pag. 18—48, 162—189).

Uporabimo to na kompoziciju Osmanide. Ariosto, Camoes, Tasso prikazuju borbu krsta i polumjeseca. Takovu borbu gledao je Gundulić iz bliza, vidio joj je tužne posljedice u svojem rodu, nazirao joj je poručanstvo sretna okreta i konca u pobjedi poljskoj nad Turci kod Hoćima. Misliti, da je on uza sve to mogao pjevati sámo za se umorstvo sultana Osmana spjevî I te XVI—XX, a da neprikaže ujedno i pobjednike kršćane, spjevî II—XIII, znači poricati mu pjesničko čuvstvo, znači pače poricati mu zdravo mišljenje, kojemu, prema okolnostim, polumjesec i krst dvie su correlativne oprečne pomisli, kojih se jedna bez druge neda ni misliti. Camoes i Tasso (u I i XVII) nagovaraju svoj narod i svoje vladare na rat s polumjesecom, na oslobodjenje kršćana od Turaka; Tasso obećaje slaviti pjesmom svoga vladaoca za takov čin. Kad vidimo, da je u skupini spjeva I te XVI—XX, osobito u XVII—XIX, Gundulić mnogo oponašao Tassa; kad uzmemo na um, da je predmet ovih spjeva, umorstvo Osmana od Turaka, sam za se u svojoj realnoj jezgri malo prikladan za pjesnički zanimivu epsku prikazu: onda moramo — ako nećemo tvrditi Gundulićevu nesposobnost pjesničku i njegovu tupost naprama književnoj kulturi suvremenoj u epskoj struci — moramo smatrati psihologičnom i kulturnopovjestnom nuždom, da je Gundulić spojio s prikazom smrti Osmanove prikazu slave Vladislavove, tim nuždnije moramo tako smatrati, što protivno misliti znači poricati Gunduliću i samo logično mišljenje, komu prikaza posljedice (smrti Osmanove), predpostavlja i prikazu glavnoga uzroka (pobjede Vladislavove). U Oslobodjenom Jerusolimu vidimo, da glavni historični čin pjesni zaprema spjeve I, II (u drugoj polovici) te XVII do XX, pak da glavni pjesnički zanimivi čin, a u historičnom pogledu epizodni,

uprav nehistorični, romantični čin Armide i Rinalda, zaprema spjeve IV do XVI; na isti način je u Osmanidi sadržaj spjeva III—XIII (a bio bi do XV) pretežno epizodan i romantičan, a upravo to je pjesnički zanimiviji dio pjesni. Erminija, Klorinda, Armida, Sofronija, Rinaldo i Tankred jesu osobe prema historičnomu glavnomu činu pjesni epizodne, izmišljene, a one povode pravu pjesničku sadržinu epa; isto tako su Krunoslava, Sokolica, Sunčanica, Ljubica, Begum prema historičnomu činu glavnomu epizodne, pretežno ili pače posve izmišljene osobe, a prikaza Vladislava i njegove pobjede bar je po obliku i na oko kao epizodan umetak, ali pjesnički zanimiva sadržina pjesni kreće se baš oko ovih osoba. Ako se u Tassovu epu opaža, bar od mnogih prigovaratelja, da historički elemenat početka i konca njegova nije u podpun sklad sastavljen s romantičnim elementom pretežne sredine njegove, da staroklasični oblik jedinstvenosti plastične nije u njem podpuno sljubljen s romantičnom sadržinom maštovne bujnosti: to se isti pjesnički težko rješivi problem može opažati u Osmanidi, kao baština Tassova, kao proizvod kulturnopovjestni uticaja dvojega svieta pjesničkoga, kojih je izmir i sastav kušao Tasso, i kušao Gundulić. Jedinstvenu pjesan, koja bi obuhvaćala i hoćimski poraz Osmanov i njegovo umorstvo u Carigradu, jedva je i mogao provesti pjesnik inače nego onakovom kompozicijom, koja, počimljuć s momentom po vremenom redu kasnijim, posljedičnim, upliće retrospektivno prikazu prijašnjih uzročnih momenata; da je pjesnik prikazivao kronologičnim redom hoćimski rat pak carigradsku katastrofu, bio bi izveo kroničarsku saveznu cjelost, ali nebi pjesničkoga jedinstva. Na oblik onaj kompozicije, koji je odabrao, putio ga je primjer Enejide i Odiseje, koji je putio i Camoesa. Samo takovim načinom mogao si je udesiti priliku, da prikaže slike o hoćimskom boju, i da pjesnički shodno motivirano i efektno prikaže poljsku poviest u kipovih poljskih kralja; a na takove slikarske i kiparske prikaze putila ga je tradicija epske tehnike počam od Homera, a najpače od Virgilija pak do Ariosta, Camoesa, Tassa. Spomenuti spor historičnoga i romantičnoga elementa, Gunduliću baština od Tassa, u Gundulićevu epu prilično je ublažen i ograničen. Gundulić je romantične prikaze Tassove suzio. Sudjelovanje vrhunaravnih i čarobnih moći on je, prema Tassu, mnogo zajazio, on je mnogo stegnuo i uticaj ljubavi u razvoj pjesni, koji uticaj je u Tassa upravo glavno pokretalo pjesnički zanimive sadržine pjesni. Sokolica je vrlo ublažena Armida, što se najpače očituje sravnjujuć

njezino pokorenje Vladislavu u IX s pokorenjem Armide Rinaldu u XX; a i inače u njezinoj prikazi je samo sjena one čarobnice kršćanskomu prvaku vitezu pogibeljne, koja je Armida. Samo u Krunoslavi, koja je i Erminija i Klorinda zajedno, obilnije je ljubavni romantički elemenat Tassov ponovljen, ali novo je u nje i značajno, da nije Muhamedovka nego kršćanka Poljakinja, nije zavodnica protivnika viteza, nego, po nakani bar, spasiteljica zaručnika si viteza; ona dolazi u sukob s Muhamedankom Ljubicom, te njezin tragični zaplet i sudbina, nalikujuć nješto na prikaze narodne pjesme a s druge strane i primičuć se realističnosti mnogo više no dotične prikaze Tassove, jest proizvod Gundulićeve samotvornosti isto toliko koliko njegove povodljivosti za Tassovimi uzori. I u Sunčanici je stvorio pjesnik prikazu karakterističnu, pjesnički nuždnu, kao zastupnicu jedne realne biede podjarmljenih kršćana na Balkanu, socijalne, dočim mu je Ljubdrag zastupnik druge biede, politične. Ako je Gundulića epska tradicija putila na prikaze putopisne i narodopisne, to je njega kao rodoljuba i realan poticaj na onakove prikaze nukao, da naime steče prigodu prikazati s elegičkim sučuvstvom pozorište i stanje biednoga svoga roda na Balkanu s uspomenami na bolju prošlost, a za kontrast tomu sretno stanje junačke Poljske s uzhićenom nadom u njezino zvanje, donieti slobodu i Balkanu. Ako se u Osmanidi kao glavna realna stvar u I i II spjevu nakana Osmana putovati u iztok i s toga bojazan od bune krepko istom u XVI spjevu prihvaća i nastavlja, te se od XVI do XX prikazuje zalud odklanjana provala bune te propast Osmanova, dočim se u spjevih III—XIII samo više put na sgodnih mjestih ob onom nakanjenom putu rieč povadja te se tim nít glavne stvari podržaje, ali se tu u III—XIII pretežno prikazuju stvari prema onoj glavnoj realnoj stvari epizodne: to je i to takodjer po načinu Tassovu; u Oslobodjenom Jerusolimu naime u I i II očekivanje dolazka egipatske velike vojske u pomoć Jerusolimcem i osvojba Jerusolima od križara iztiče se kao glavna stvar, u većini spjeva III—XVII uzgredno se na sgodnih mjestih ob onom dolazku Egipćana kano ob odlučnoj stvari povadja rieč, i tim se podržaje nít realne glavne stvari u pjesni, ali tek od XVII do XX prikazuje se ona vojska, nje dolazak, boj i poraz, te ujedno s ovim osvojenje Jerusolima od križara, tako da je očevidno upravo to dvoje glavna stvar, dočim se u spjevih III—XVII pretežno prikazuju stvari pjesnički doduše zanimivije i znatnije, ali realno neznatnije. A i u sadržaju ovih posrednih spjeva glavna osoba Ri-

nald izmiče nam se iz vidika spjevom VI, te se istom opet u XVI neposrednom prikazom pojavlja, dočim se u spjevih medju onima dvama samo posredno, u pripoviedanju drugih o njem, na više mjesta podržaje nít njegovih sgoda. (Već u Ilijadinoj kompoziciji imade analogan odnošaj izmedju I te XVI, dotično XVI, XVII, XVIII spjeva. Akil se u I oddvoji od Grka i nesudjeluje u boju njihovu sve do XVIII; u posrednih spjevih mjestimice se samo, više posrednim načinom, radi o njem, tek spjevom XVI, smrću Patrokla, pomiče se on opet u akciju.) Slično je glede Vladislava u Osmanidi. U I apostrofira ga pjesnik i posvećuje mu pjesan; odtud dalje u I do IX rieč je o njem samo posredno u kazivanju drugih o njem ili u apostrofah pjesnikovih njemu, tek u IX prikazuje se on neposredno, dakako poglavito samo u romantičnoj sgodi sa Sokolicom, a u X i XI izvodi se glorifikacija njegova junačtva, baš na sriedi pjesni, kako se i u Tassovu epu baš u X na sriedi pjesni izvodi prva glorifikacija Rinalda i njegova potomstva. U kompoziciji čina imadu još ove sličnosti izmedju Osmanide i Oslobodjenoga Jerusolima. Krunoslava (i Korevski) u kratko se u II napominju; obširnije je o njih tek u V, VI, pak onda u XII spjevu; o Begumi je u kratko u IV, pak onda obširnije tek u XIX. Tako se o Klorindi već u II u kratko počima, i nastavlja se o njezinu junakovanju i ljubavi Tankreda za nju mjestimice u njekojih sliedećih spjevih, ali istom u XII čujemo njezinu biografiju, retrospektivnim oblikom, i gledamo glavnu njezinu prikazu, tragičnu joj smrt; neće biti posve slučajno, da je u Osmanidi spjev XII Krunoslavin a u Oslobodjenom Jerusolimu spjev XII Klorindin. O Erminiji počima se u kratko u III, nastavlja se u VI i VII, a onda tek u XIX povraća se opet pjesan na nju, te je tu njezina glavna prikaza, djelomice retrospektivnim oblikom; neće biti posve slučajno, da je o Begumi rieč u kratko najprije u IV pak onda istom opet u XIX glavna njezina prikaza, djelomice retrospektivnim oblikom; neće biti slučajno, da baš u XIX spjevu u prikazi zadnje bojne odluke toli važno i estetičkim kontrastom uspješno mjesto zaprema sentimentalna prikaza Erminije, plačuć ljubljenoga tobož mrtvoga Tankreda, a da je u XIX Osmanide slična prikaza Begume, plačuć ljubljenoga Dilavera mrtva, usred okolne prikaze o zadnjoj odluci u političkoj akciji. O Sokolici počima se u IV, nastavlja u V, a istom u IX glavna je njezina prikaza; slično tomu razstavljeni su i odsjeci prikaze Armidine, koja se u IV počima, a u V nastavlja u neposrednom obliku, pak

pošto je u njekih sliedećih spjevih posrednim načinom nastavljena njezina prikaza, tek se u XVI pjesan povraća na nju u neposrednom obliku. Kako ima u Oslobodjenom Jerusolimu više prikaznih niti, tako ih ima i u Osmanidi, te se one izmienjaju ondje i ovdje; ondje i ovdje često se poslie retrospektivno u umetcih prikazuje, što bi se po kronologičnom redu imalo bilo prikazati već prije. U Oslobodjenom Jerusolimu ima ta retrospekcija poglavito i u jakoj mjeri u provadjanju romantičnih osoba i čina, ali ponješto i u provadjanju glavnoga historičnoga čina; naime Tassova pjesan počima sa šestom godinom prve križarske vojne (Vidj I, strofu 6), a u dalnjem tečaju pjesnik na shodnih mjestih upliće retrospektivnu prikazu, većinom kratku, o važnijih sgodah za onih prvih pet godina. Posljedica preplitanju u kompoziciji jesu česti prelazi od jedne prikazne niti na drugu u Tassovu kako u Gundulićevu epu, koji su prelazi kadšto bez izrazitih gramatičnih kopča, najpače su apostrofe često bez ikakvih vanjskih sveza umetnute usred okolne prikaze kako u Tassa, (a još više u Camoesa), tako u Gundulića. Prikaze govorne zapremaju naprama pripoviednim u Osmanidi samo malo više mjesta nego li u Tassovu epu, a još manje ili bar jednako koliko u Camoesovu i Virgilijevu epu; i u samih Homerovih epih, najpače u Odiseji sa četirima spjevima (IX—XII) neprekidnoga govora Odisejeva, pripoviedajuć on svoje sgode Feakom, zaprema govorno prikazivanje veoma mnogo mjesta. Dužina pojedinih govora Osmanidinih nije proti epskoj tradiciji; u Tassovu epu ima ih i dužih no što je Alipašina govorna prikaza u IV spjevu, a u Ilijadi IX jedan govor Akilov zaprema 120 stihova, Phoenixov odgovor njemu 170 stihova. Uzmimo k tomu na um, da je u svoj Osmanidi — kako sam navodî utvrdio —, a i u spjevih XVII do XIX, gdje je bar bilo najviše sgode samostalnosti pjesnikovoj rabeć realne podatke o propasti Osmanovoj, očevidno jako nasljedovanje, bud hotično bud nehotično, Tassova epa te, bud posredno bud neposredno, i inih epa klasičnih i romantičnih; uzmimo na um, da Osmanida u značajih, u situacijah, u govorih, u dikciji pjesničkoj mnogo oponaša Tassov ep; uzmimo k tomu na um iztaknute sličnosti u kompoziciji čina te najpače u odnošaju glavnoga čina naprama epizodnim: onda nemožemo dvojiti o tom, da je i ovako na novo utvrdjena jedinstvenost Osmanidina. Nju je dokazala na svoj način analiza sadržaja; ovdje je sravnjivanje Osmanide s Tassovim te inimi epi na nov način čvrsto dokazalo, da je Osmanida jedinstvena radnja klasično-romantične epske tehnike, u mnogom

kopija Tassova epa, kako je ovaj kopija što Virgilijeva što Ariostova epa, ali i u mnogom dosta samostalna i izvorna radnja duhovitoga jednoga kompozitora. Tako je sigurna ne samo velika estetička vriednost Osmanide nego i njezina velika prosvjetno- i književno-povjestna vriednost i zanimivost, te je očito, kako tumačenje Osmanidino ono, koje dolazi do razdiranja epa u dvie tobož izprva samostalne pak nesgrapno skrpane pjesni, nizko stoji izpod svoje zadaće estetičke i književno-povjestne.

III.

Gundulićev Osman prema poviesti i prema njekim poljskim pjesnim 17. i 18. vieka.

Već sam u uvodu naznačio onu granicu, do kojeno je meni ocjenjivati Gundulićevu pjesan u historičnom pogledu. Razprava g. Pavića veli (str. 125): „Pjesniku valja se u glavnom držati historije. U prvom i posljednjih šest (imalo se je reći: pet) pjevanja Osmanide do ista i jest tako, ali u pjevanjih 2—13 sasvim je protivno: ovdje se toga veoma mnogo spominje, ali *u svem tom nema baš ni truna historijske istine;* sve što se tude spominje, ili je posvema izmišljeno, ili je izmišljeno tako, da se historijski faktum sasvim izvrnuo.“ Meni je pokazati, kako je malo istine u toj obćenitoj tvrdnji i u njekih potanjih podatcih, kojimi bi se ona u rečenoj razpravi imala tobož podkriepiti, pa kako je po tom netemeljit i onaj zaključak razprave, da se porad svoje historične istinitosti samo spjevi I te XVI—XX mogu držati za Gundulićeve, a da se naprotiv nemogu spjevi II—XIII porad svoje historične neistinitosti, ili bar, ublažujuć ovakovu tvrdnju, da je u pogledu historične istinitosti tolika razlika izmedju rečene dvie skupine spjevâ, da se kompozicija Osmanide nemože smatrati jedinstvenom i skladno saveznom radnjom.

Težko da će se moći direktnim načinom ustanoviti, koji li su suvremeni podatci pri ruci bili pjesniku Osmanide o propasti Osmanovoj i o poljsko-turskom ratu prije nje; ako današnji kritik Osma-

nide toga nezna, nema temelja s obzirom na historičnu istinitost pjesni tvrditi: ovi spjevi jesu Gundulićevi, a oni nemogu biti njegovi. Pa ipak g. Pavić tako tvrdi; a tvrdi za to, što je on tobože našao, da se jedni spjevi slažu a drugi neslažu s podatci Hammerove osmanske poviesti od g. 1829 i s njekimi podatci u spisu Appendina od g. 1827; bar nema u razpravi g. Pavića traga, da bi on bio sravnjivao u historičnom pogledu sadržaj Osmanide s drugimi kakovimi podatci osim Hammerovih i još sa dva tri našasta u Appendinu. Pjesnik Osmanide mogao je imati djelomice drugačije viesti od onih, kojeno je dviesto godina poslie njega rabio Hammer za izradbu svoje poviesti; pak i ondje, gdje je imao jednake viesti, mogao ih je, budući pjesnik a ne povjestničar, s pjesničkih razloga ili vjerno upotriebiti ili neupotriebiti ili promieniti. Hammer u svojoj „Poviesti Osmanskoga carstva“ IV. pag. 694 kaže, da se o Hoćimskoj vojni podatci suvremenoga poljskoga poviestnika Tytlewskoga „toli ogromno razlikuju od podataka u suvremenih osmanskih poviestnika, da nije moguće izravnati onih razlika“; Zinkeisen u svojoj poviesti osmanskoga carstva spotiče po koji put (n. pr. III 737) Hammerove bludnje u prikazivanju sgodâ Osmanova carevanja, a obojica su rabili onodobne evropske i osmanske izvore; Zinkeisen i Hammer posve različito prikazuju njekoje glavne sgode u razvitku bune proti sultanu Osmanu i njekoje okolnosti u Hoćimskoj vojni. Vara se dakle razprava g. Pavića, kad u suglasju jedne česti Osmanidine s Hammerom nalazi znak Gundulićevu peru, a u nesuglasju druge trag tudjemu peru. Književnomu poviestniku ostaje posao, na koji razprava g. Pavića ni nepomišlja, naime protražiti onodobne izvještaje dubrovačkih poslanika kod visoke porte o propasti Osmanovoj i o Hoćimskom ratu; ako se u Dubrovniku nadju iz Gundulićeva vremena takovi izvještaji, te morda i inozemski budi pisani budi štampani (n. pr. oni od Hammera IV pag. 551 u opazci spomenuti talijanski izvještaji o smrti Osmanovoj, štampani u Mletcih, Vicenzi i Trevigi g. 1622), te se utvrdi velika vjerojatnost, da je pjesnik Osmanide odtud crpio podatke za svoju pjesan: onda će se istom moći jasno razabrati, kako stoji pjesnik Osmanide naprama svojim historičkim izvorom. U estetičkom pitanju o kompoziciji Osmanide rečeni posao mene se netreba ticati; i bez njega dade se neistinitost tvrdnjâ i zaključaka g. Pavića čvrsto dokazati uza samu shodnu porabu poviesti poglavito Hammerove, Zinkeisenove, Moravskove i njekojih poljskih pjesnih 17. i 18. vieka, koje rade o sgodah, štono su opje-

vane u Osmanidi. Gdje se poviestni podatci Osmanidini slažu s podatci rečenih spisa, tu možemo sigurno tvrditi, da su pjesniku Osmanide bile pri ruci suvremene jednake viesti s onimi, koje su upotriebljene u rečenih spisih, te da jih je pjesnik navlaš upotriebio u svojoj radnji; gdje se pak neslažu, te pjesan koju okolnost i sgodu izpušta ili drugačije prikazuje ili dodaje, tu se nemožemo svagda odmah sigurno odlučiti, da li je tomu nesuglasju povod pjesnikovo neznanje istine ili znanje *drugačijeh* suvremenih viesti, što ih je on rabio, ili je on po koju svoju viest navlaš bud ostavio neuporabljenu bud ju je promienjenu uporabio bud je što sam domislio pjesničkom slobodom. Nesigurnost naše odluke uklonit će se u svakom onom slučaju, gdje će se historično nesuglasje Osmanide s podatci rečenih spisa naći u takovih prikazah Osmanide, koje su očevidna kopija Osmanidinih romansko-klasičnih epskih uzora. Tu možemo s najvećom vjerojatnostju tvrditi, da je pjesnik navlaš inače prikazivao, nego što su mu viesti suvremene kazivale, stojeći njemu kao pjesniku više do toga, da svoju radnju prilagodi značajnim krasotam svojih pjesničkih uzora, nego li da ju učini kroničarskim vjernim ogledalom sbiljnih dogodjaja. I još njekim prikaznim okolnostim u Osmanidi, koje nisu očita kopija romansko-klasična, a nisu suglasne s rečenimi poviestničkimi podatci, možemo s velikom vjerojatnostju nalaziti povod ne u pjesnikovu neznanju istine nego u njegovoj pjesničkoj namjeri, i to onim njekim okolnostim, gdje je pjesnik odstupajuć, recimo, od dogodjajne istine estetički ukrasio stvar, idealizovao značaje, ujedinio i dramatički pojačio razvitak sgodâ, ili je pak onim odstupanjem sticao prigode, da svoja lirska čuvstva, svoj retorički ukus, svoju rodoljubnu političku tendenciju obilno razviti može. Posve je vjerojatno, da je pjesnik u takovih slučajih hotice smetnuo s uma historičku istinitost za volju estetičkih probitaka; to je tim vjerojatnije, ako opet drugdje često opazimo, da se Osmanida u mnogih sitnicah poviestnih slaže s podatci tudjimi poviestnimi, i to ondje, gdjeno poviestna točnost nije mogla biti na uštrb pjesni u estetičkom pogledu, ili joj je pače bila u prilog. Postupajući razloženim načinom, razmotrit ću najprije naposeb skupinu spjevâ I te XVI—XX, zatim skupinu spjevâ II—XIII, a onda njihov razmjer u pogledu poviestne istinitosti; ovaj red odabirem na povodu razprave g. Pavića, a i s toga, što je prikladan za sliedeći privremeni historički komentar Osmanide.

*

Za spjev I. Njekoje crte u Osmanovu monologu slažu se s podatci Hammera (u IV svezku Osm. poviesti, g. 1829) i Zinkeisena (u III svezku Osm. poviesti), crpljenimi iz onodobnih izvora. Po Zinkeisenu (pag. 743, 744) bijaše Osman srdit na oholu a neratobornu tursku vojsku, osobito na janjičare, i govoraše često, da je ona na štetu sultanskoj moći; jezgri vojske, janjičarom i spahijam, pokazivaše Osman svoje nezadovoljstvo, vrativ se doma iz rata (Hammer pag. 536): s tim se slaže glavna misao monologa Osmanova u pjesni. Kod četvrtoga najžešćega juriša na Poljake Osman je sam udarao na kozački tabor (Hammer pag. 529, Zinkeisen pag. 739 kaže, da je Osman kod zadnjeg, šestoga juriša vodio jednu kolonu); pri tom su spahije ostavili na cjedilu Karakaša u navali na Poljake, te ih je car psovao, što su se vratili u tabor; kod petoga juriša nisu janjičari htjeli pomagati, car ih je bio ozlovoljio svojom škrtosti, nedarujući ih kako su oni željeli (H. pag. 536, 530): s timi podatci slaže se u jezgri, što govori Osman u monologu o bitci Hoćimskoj, da je sam u pogibelj srtao hrabreć i koreć vojnike, a da je uzmicanje spaholjana i janjičara skrivilo poraz turski. Osman se je i na tegotnom pohodu vojske do Hoćima uztrajan i junačan pokazivao, sam redeći čete i objahujuć simo tamo (Z. pag. 738. 739). Dan poslie šestoga nesretnoga juriša Osman je sazvao ratno vieće i bodrio svoje, kojim je već vojna bila dotežčala, riečmi: „sva moja želja je pobjeda i osvajanje; ako uztreba, ja ću s vami ovdje prezimiti“. (H. pag. 530). Kako se Osman u monologu tuži na mehkoputnost i blagohlepnost vojske, slaže se s podatci poviestnimi. Kad je Osman spremao rat na Poljsku, mrmljali su janjičari i spahije; na prelazu preko Dunava bunila se plaćena vojska radi novca; poslie zadnjega juriša pod Hoćimom htjela je buknuti buna u vojsci radi careve škrtosti, a medjutim su se za careva odsuća bunili zaostali u Carigradu janjičari, što im se nije izplaćivala plaća; kad se je Osman poslie spremao u istok, bučahu mekoputni janjičari, jerbo voljahu — po Roe-u — doma kod ognjišta i obitelji svoje uživati (Z. p. 738, 740, 742, 743; H. p. 523, 527; slično spjev XII 6—8). U monologu pjesni kaže dalje Osman, da su neratobornosti i neposluhu vojske krivi sami cari („mi cari“), postavljajući sarajske bludne ljubimce svoje na čelo vojskam, prodavajući za novac visoke časti nevriednikom, koji kao carski namjestnici dalje tjeraju i sami takovu trgovinu, te su tako i glavari vojskâ i čitave vojske sami nejunački blagohlepni plaćenici; Osman odlučuje u buduće davati časti i vlasti samo ju-

nakom za ratne zasluge, a ne, kako je dosad bivalo, nevriednikom „za pjenez, blud i žene“. S ovimi crtami slaže se karakteristika Hammerova vladavine turske za Osmana cara i njegovih bližih predšastnika i nasljednika. Veliki vezir Alipaša (prije rata) služio je glavnoj strasti Osmanovoj, škrtosti i pohlepi za novcem; novcem i darovi sticali su drugi milost u Alipaše, a on opet u Osmana; bar dva puta u mjesecu slao bi darove caru, i tim se držao u svojoj časti; bio je najveći novcoder, što ga osmanska poviest pozna, te nitko za njim nije žalio, kad je umro, do li sam car (H. pag. 518, 520, 523); Dilaver, koji je za boja Hoćimskoga postao velikim vezirom mjesto Husein-paše, imao je tu čast zahvaliti samo svojoj ponudi caru, da mu je na službu sám glavom i svojom punom blagajnom (H. pag. 532). Koliko je mito vriedilo u vladavini i vojsci turskoj, razabire se takodjer iz Hammerove crte o Mere Huseinu, velikom veziru pod Mustafom poslie Osmana (pag. 581). O sarajskih hotimih za Osmana navadjani poviestnici ništa nekažu, ali kažu za njeke njegove predšastnike. Po Hammeru (pag. 344 seqq.) poče padati turska vojska pod Muhamedom III, kad je kupovanje plaćenika, mitjenje, a i raskošnost u vojsci preotela mah. U monologu Osman odlučuje sliediti primjer Sulejmanov i Alexandrov. Hammer (pag. 527) kaže, da je Osman nosio oklopnu košulju sultana Sulejmana, te je govorio, da će nasljedovati njega i njegova djela; u svojoj melankoliji strieljao bi kadšto i na svoje dvorane (valjda se radi toga u monologu spominje i Alexander kao uzor Osmanov). Zinkeisen (pag. 734) po izvještaju Roe-a, englezkoga onodobnoga poslanika u Carigradu, opisuje značaj Osmana, da je bio hrabar, slavohlepan, sviestan svoga zvanja, da će uzpostaviti staru moć tursku i nadkriliti slavnoga Sulejmana; vješt svim vitežkim vježbam, ohol, nerazboran, a bez energije i dosljednosti; štedljivost i škrtost odbi od njega vojsku. Hammer označuje Osmana kakav je bio prije početka poljskoga rata, u nastupu 18 godine: da se je otimao vodstvu vezira, htio raditi po svojoj volji; ratoboran odbijaše škrtostju vojsku od sebe, i uzprkos njekim postojano hotijaše zaratiti na Poljsku (H. pag. 523, 524); drugdje Hammer navodi za karakteristiku Osmana, kakav je bio spremajuć se na iztočni put, sliedeće „vrlo sgodne“ rieči istoga onoga Roe-a (jamačno crpljene iz drugoga mjesta njegova izvještaja): „toga sultana je prezirala vojska, veziri su ga mrzili i bojali se ga, ljudi od bogoslužja proklinjali; mienjao je i zatirao zakone i običaje, bio na povodu fantastičnih sanja i prividjanja, pričinjao se, kao da prima

božje objave, zanemarivao dostojanstvo svojih predšastnika, ponašajuć se prostački, preodjeven obilazeć noćju po krčmah i ulicah i tu obavljajuć posao stražarski itd.“ (H. pag. 539, 695.) S ovimi historičkimi crtami većinom se slaže karakteristika Osmana u pjesni; plemenitije crte iztaknute su najpače u I spjevu (pak u spjevih II—XIII) a ružnije pretežno u spjevih XVI—XX, ali na usta Osmanovih strastnih protivnika. U cjelosti pjesan ipak idealizuje Osmana, jer nigdje neiztiče njegovu pohlepu za novcem, ni buneći se vojnici (u XVI) neodbijaju njegovo zakidanje u plaćah im na njegovu škrtost i blagohlepnost, a u monologu I spjeva Osman kori blagohlepje carevâ i doglavnikâ im te i vojnikâ takovim načinom, kao da se nećuti i sam krivac. Vjerojatno je, da je pjesnik navlaš izpustio prezirne i mrzke crte u prikazivanju Osmanova značaja; kod spjeva XVI—XX pokazat će se osobito jako kod njekih okolnosti ta idealizujuća nakana pjesnikova. Jamačno imamo istu nakanu nazirati i u tom, što pjesnik u I spjevu veli o Dilaveru, da je Osmana kod Hoćima obranio od poljačke sile, (a isto još jače kaže u XVII spjevu o sebi Dilaver na viećn), pak zato da je stekao veliko vezirstvo; o takovoj zasluzi Dilaverovoj navadjani poviestnici ništa nekažu, dapače, kako smo vidili, Hammer tumači nastup Dilavera na velikovezirsku čast s povodâ za cara i za Dilavera nečastnih. Vjerojatno je, da je u monologu Osmanovu medju uzroci, koje daje pjesnik napominjati carem za poraz Hoćimski, navlaš pjesnik izpustio onaj uzrok, koji (po Hammeru pag. 530) složno svi onodobni pisci turski napominju za glavni, naime nazlob medju glavnimi vojskovodjami, ponajpače pizmu velikoga vezira Huseina na Karakaša; ovaj uzrok navodi u IV spjevu poslanik Alipaša poviedajuć o Hoćimskom boju; bit će dakle pjesnik radi dostojanstva značaja Osmanova navlaš učinio tako, da se u I spjevu Osman netuži na nesložne svoje prve vojskovodje. — Zadnji odsjek I spjeva, koji kazuje odluku Osmanovu poći u iztok, da tamo izvede preustrojstvo vojske na uštrb janjičara i spahija, sravnit ću s povjestničarskimi podatci poslie, razlažući prielaz od spjeva I na II; baš povodom tih podataka pokazat će se, da konac I spjeva traži svoj nastavak u II spjevu a spjevi XVI do XX svoju pripravu u II spjevu, dakle da se baš s historičkih razloga nesmie II spjev odkidati od I, kako to hoće, tobož i s obzirom na historičku istinitost, razprava g. Pavića.

Za spjev XVI. Sadržaj ovoga spjeva i sliedećih o tečaju bune proti Osmanu razlikuje se u mnogih znatnih okolnostih od povjest-

ničarskih podataka, a u njekih manje znatnih slaže se s njimi; one razlike tolike su i takove, da je velika vjerojatnost, da je pjesnik s estetičkih razloga navlaš mienjao poznate mu viesti o sbiljnih dogodjajih. Doduše razlikuju se u njekih podatcih takodjer povjestničari Hammer i Zinkeisen, ali ne toliko, kako se od njih luči prikazivanje pjesni. Zinkeisen opaža (pag. 746), da o tečaju bune i o smrti Osmana svi suvremeni izvori zapadni i osmanski podavaju najsitnije potankosti; on kaže da njemu rabe osobito dva izvora: relacija Roe-a, koja je samo njekoliko dana poslie smrti Osmanove pisana, i francezki g. 1678 štampani spis, koja dva izvora da se u glavnom slažu, a samo u uzgrednostih razilaze. Hammer bit će naprotiv rabio, sudeć po njegovih navodih, poglavito osmanske i talijanske izvore; odatle će polaziti na mjestih nesuglasje izmedju Hammera i Zinkeisena. — Početak bune prikazuje pjesan ovako. Njekako se pročuje i prokaže, da car hoće vojsku voditi u iztok, da ju tamo posieče. Na to se sva vojska uzruja; a kad čù, da već daje car put Skudra na Crno more snositi povelje, zakone, blago i šatore, stade se očito buniti tužeć se na bezzakonja careva; jedan od nezadovoljnika kaže: „eto lista, ki iz nutra došo nam je iz saraja, da se kani do dva jutra put iztočnieh dignut kraja car, koj junake nove izbira, a nas starieh sieče i meće“. Slično prikazuju početak bune povjestničari. Po Zinkeisenu (pag. 745. 746) bili su se pročuli njeki neoprezni izrazi Osmanovi, da će on doskora dosta vojske imati, kojom da kazni i ukloni kukavice janjičare; takove glase razprostirahu medj janjičari odpuštene iz saraja sluge; čujuć takove glase i videć spreme careve za iztočni put, pobuni se vojska; početak prave bune dogodi se 18 svibnja strkom na trgu mesarskom. Hammer (pag. 540, 541) navodi njeke okolnosti, koje su u pjesni izpuštene, a njeke sasvim suglasno s pjesnju. Car je bio dao zapoviest, da se 17 svibnja imadu prenieti carski šatori u Skudar, zalud su cara odgovarali od puta mufti Esaad, kojega odvraćajuću fetvu car razdera na komade, pak veliki šeih skudarski Mahmud, i dvorski astrolog. Dan prije, nego šta bi se imali carski šatori prenieti u Skudar, skupiše se (18 svibnja; zašto nije 16 svibnja?) janjičari i spahije na trgu mesarskom, uznemireni onim putnim spremanjem i glasinami, da iztočni put smiera na njihov zator; u skupu razpravljahu ob okolnostih, koje su bile njim štetne i pogubne. U pjesni se (strofami 21—35) govornim oblikom prikazuje raznih šest tužba janjičara i spahija na cara, izjavljenih u onom skupu; pjesnik je

na ovom mjestu sastavio u jednu cjelost povode nezadovoljstva vojske, o kojih povodih povjestničari pri raznih drugih prigodah govore. U pjesni prva je tužba stara janjičara, „ja pod starost mrem od glada, a ugodnici carskieh bluda uživaju ono sada, što bi uzdarje moga truda; baštine one, ké su bile mom' junaštvu vierna plata, silom mi su se ugrabile"; po Hammeru (pag. 542, 543) izjavila se je u buntovnom janjičarskom i spahijskom skupu istom drugi dan 19. svibnja medju inim i ta tužba, da kajmakam i Nassuhaga uzkraćuju odsluženikom penzije. Druga je tužba spaholjanina: „ja, ki uz cara uzrastih u saraju, i svuda se plemstvom častih, podnieh na očitu mjestu kao rob udarce težkieh štapa"; Hammer (pag. 587) pripovieda nješto slična o bezobzirnosti Mere Huseina, pod Mustafom (poslie Osmana) velikoga vezira g. 1623, koji da je i beglerbege dao batinjati, te je jedan beglerbeg na javnom divanu umro pod batinami; što navedeno gore mjesto iz Roe-a govori o stražarskih poslih Osmana za noćnoga obilaženja (... by night walkes and in disguised habits haunting taverns, and by places and there exerciseinge the office of a constable. . Hamm. pag. 695) to kazuje u pjesni četvrta tužba. Treći nezadovoljnik tuži se: „donieh caru glavu ubjena protivnika, ni u dostojnu primih daru čast podobnu za vojnika, pače rug je tvorit htio car veleć: da ti pogubio niesi njega, on bi tebe"; Hammer (pag. 536) kaže, da je car bio za vojevanja pod Hoćimom snizio dotad običajni dar od jednoga dukata za donesenu glavu neprijateljsku, te su bučali vojnici, što da li je jedan dukat za neprijateljsku glavu, a svoju zalaže onaj, koji ju hoće donieti. Četvrti nezadovoljnik tuži se u pjesni: „car sried kuća skrovno uhodi naša djela, ter nam gostbe vesela smeta; ne naš aga noćno veće, bije nas ob dan carska sablja; pjenez nam se crni meće, biela i dobra jaspra ugrablja"; na onu tužbu glede gostba odvraća poslie (strofom 58, 59) Aliaga: „sveta vjera pit nam vino brani, i nećemo za to sada da nas carska pravda sudi?" Glede toga već sam naveo suglasno mjesto iz Roe-ova izvještaja; dodajem još, da je po Hammeru pag. 535 i Zinkeisenu pag. 742 car strogo zabranio vino piti; i već prije poljskoga rata car je uhodjenjem odbijao od sebe gradjanstvo (Hammer pag. 524 navodi iz mletačke relacije: il Sr. va giorno e notte incognito indagando e spiando per la città quello che si fa, usa severità grande); poslie rata davao bi bostandžibaša carev janjičare, koje bi noćju obilazeć po krčmah zatekao pijane, bacati u more, a pijane gradjane dao bi prikivati na galijah (Ham-

mer pag. 536). Glede „crnoga pjeneza" navodim, da Hammer pag. 543 spominje, da je u buntovnom dogovoru od 19. svibnja medju inim izjavljena i ta tužba, da defterdar izplaćuje plaćenike nevaljalim novcem; slično su se tužile spahije poslie pod Mustafom na Mere Huseina. Peti se tuži „na obći razsap, s koga svatko ima biti robljen, budući da car gospodske svietle kćeri uzima za carice"; po Zinkeisenu (pag. 743) mrmljali su velikaši, što je car proti zakonu i običaju oženio urodjene kćeri Osmanke, naime kćer Pertevpaše i Muftije Esaada (H. pag. 535, 536, 538, 539); ni Zinkeisen ni Hammer nenapominju u nijednom momentu bune, da bi se janjičari i spahije bili na one ženitbe tužili. — Daljne sgode bune prvoga dana različito se prikazuju u pjesni od poviestničarskih prikaza. Hammer (pag. 541, 542) pripovieda dalje o buni toga dana, 18 svibnja, ovako. Skupiv se janjičari i spahije na mesarskom trgu, otjeraše kamenjem čaušbašu, koji je na zapoviest velikoga vezira izašao pred njih. Zatim po dogovoru o pogubnih im okolnostih poslaše odaslanike muftiji Esaadu, da traže fetvu proti začetnikom novotarija; odaslanici staviše muftiji ovo pitanje: „dopušta li zakon ubiti one, koji zavode sultana na novotarije, i trate imetak muslumanski?" Muftija odgovori, da dopušta. Janjičarski aga Alija i načelnici regimenatâ dodjoše na trg, da nagovore skup neka se razidje, ali budu dočekani kamenjem. K buntovnikom na trgu pritrčaše i janjičari s ladja. Zaključiše, da će najprije hodži i velikomu veziru najaviti svoje zahtjeve, neka ih oni dadu na glas sultanu. Vrata hodžina saraja bijahu zatvorena; hodža je gledao s prozora dolje na buntovnike, a oni su mu dovikivali: „efendijo, sidji i javi caru što mi tražimo". Hodža uteče preodjeven, buntovnici razvališe vrata i kuću mu oplieniše. Pred sarajem velikoga vezira dočeka ih straža strjelicami, od kojih njeki smrti a njeki ranâ dopadoše. Budući buntovnici bez oružja, htjedoše na trgu u trgovaca oružarâ pouzimati oružje; ali na prošnje trgovaca i budući da je već bio večer, odustadoše i razilazeć se urekoše sutra se opet sastati pod oružjem. Čim je sultan dočuo, da se je vojska pobunila i oplienila hodžin saraj, sakupi oko sebe uleme, i upita, zašto je buna, i kako bi se utišala. Uleme odgovoriše, da janjičarem i spahijam nije po volji carev put u iztok, i da zahtievaju izgon hodže i kizlarage. Sultan im odvrati: idite i recite im, da odustajem od puta u Meku, ali da neću skidati hodže i kizlarage s njihovih časti. Uleme obrekoše, da će carev odgovor javiti vojsci sutra u jutro. U noći se je glas raznosio u vojsci, da

sultan oruža svoje bostandžije sarajske, a opet glas u bostandžijah, da se janjičari spremaju jurišati carski saraj (sravni Zinkeisena pag. 746, 747). Mnogo drugačije prikazuje se stvar u pjesni. Nabunjenici, vidiv Aliagu glavara janjičarskoga, skupiše se pod golim oružjem oko njega, nadajuć se, da će i on pristati na bunu, ali on ih miri, pobija redom sve njihove tužbe, i odvraća ih od pogubne nakane; razjareni vojnici priete mu, da će izgubiti glavu, ako nepristane uz njih, a on im odvraća prietnjom, da će prije njihove glave pasti; izjaviv, da nisu ustali proti caru nego proti onim, koji su „mlado diete“ opako svjetovali, strieljahu za odlazećim Aliagom. U pjesni je znatnije iztaknut Aliaga, nego li u povjestničarskih podatcih; najpače je pjesnik njegovim, jamačno prema pjesničkoj slobodi izmišljenim dugim govorom (u strof. 41—74) ujedno svomu retoričkomu ukusu udovoljio. Otišav Aliaga podje vojska pred mečet Sofiju, i tu „iz jutra do večera“ viče, zahtievajuć od cara: „daj nam Dilavera, i učitelja hodžu, jer ti opak nauk dava, i crnca glavu hadumâ“. Ovakov su zahtjev buntovnici po prikazivanju povjestničara istom sliedeći dan poručivali caru (bar nije govora o Dilaveru prvi dan), i zatim sami u dvoru sarajskom klicali (Hammer pag. 543, 544); u pjesni je razvoj bune u skraćenom, koncentriranom obliku prikazan. Nabunjenici prisile starca Jahiju, da ide kao poklisar njihovih zahtjeva k caru; taj Jahija bio je, veli pjesan, jednoč prije mufti, a sada je tu čast drugi obnašao. Po Hammeru je Jahija, sin muftije Sekerije, bio sliedeći dan medju zakonjaci, od kojih su buntovnici tražili fetvu; ali on nije bio nikad prije mufti, već je to istom poslie pod Mustafom postao (H. 543, 557, 702) (Za muftiju Esaada pod Osmanom kaže se u Ham. pag. 519 da je bio jednoč skinut pa opet poslie tri dana uzpostavljen); nit je bio od vojske prvoga dana bune pošiljan k caru. Mnoge okolnosti, koje o buni toga dana navodi Hammer, u pjesni se nespominju, a mjesto njih se navode druge, pa tako i ta glede Jahije; u obće pjesan prikazuje sbijenije i krepčije razvitak bune u samom joj početnom stadiju, jamačno s estetičkih povoda. Starac Jahija podje k caru u saraj; u taj čas slavi car pir „s tri ljubovce uza se“. Hammer rabi (pag. 539, 695) izvještaj mletački, da je u mjesecu ožujku u starom saraju slavio Osman pir sa kćerju muftije Esaada; prema Hammerovim podatkom bio bi to zadnji Osmanov pir s djevojkama, koje si je odabrao za žene proti običaju i zakonu. Pjesan se ni tu ni drugdje nedrži strogo kronologije sbiljne. Od pira — veli se dalje u pjesni —

„skoči car na onu stranu (valjda saraja), gdje čù vojsku“ i s odlukom nepopuštati ništa buntovnikom primi Jahiju, koji mu smjerno javlja zahtjev vojske; ako se krvju savjetnika njegovih, glavama Dilavera, hodže i crnačkog age nesmiri vojska, onda da prieti poguba samu caru. Car samosviestno i odlučno odbija zahtjev taj, i odporučuje pobunjenim janjičarom i spahijam zapoviest, neka miruju; i u istinu taj večer vojska ništa dalje nepočinjaše. — Od one kod Hammera neznatne sgode, da su janjičari i spahije prvoga dana bune bez oružja došli pred saraj Dilaverov, hoteći velikoga vezira sa svojimi zahtjevi slati k caru, ali su od toga saraja odbijeni strjelicami stražarâ, postala je u pjesni znatna i veličajna prikaza boja na Dilaverovu dvoru u spjevu XVIII (koji boj bi imao biti na drugi dan bune 19. svibnja). Tu su bez dvojbe uzori romansko-klasični uticali na našega pjesnika. Kod Hammera (pag. 543) buntovnici su drugi dan bune, tražeć sad glavu takodjer Dilaverovu, tumačili na pitanje ulemâ taj svoj zahtjev razlogom, što se je dan prije iz Dilaverova dvora na njih strieljalo; poslie u Hammerovu prikazivanju nema više govora o kakovu (novu) jurišu na Dilaverov dvor. Pjesan dakle drugačije od Hammera prikazuje povod, zašto traže buntovnici glavu Dilaverovu, drugačije vremeni tečaj i znatnost sgoda; Dilaver značajem i čini svojimi u pjesni je, prema povjestničarskim podatkom, znamenito pojačen, upravo uzvišen; jamačno je pjesnik s estetičkih povoda navlaš idealizovao sbiljne dogodjaje. — Što je Osman činio istu večer prvoga dana bune, to prikazuje Hammer navedenimi gore riečmi znatno drugačije, nego li pjesan u spjevu XVII.

Za spjev XVII. Kako u prvom odsjeku svojem (strof. 1—123) o viećanju kod Osmana, tako i u drugom odsjeku (strof. 124—192) sadržaj ovoga spjeva pretežno je tvor slobodne invencije pjesnikove a ne možda njegova robskoga ponavljanja sbiljnih sgoda. Istoga dana, o kojem prikazuje XVI spjev, na večer, veli pjesan, Osman zabrinut s pobune skupi oko svoga priestola šest vezira i sve ostale poglavice turske, i pita ih za savjet, što da se učini na zahtjeve i prietnje vojske (po Hammerovu gore navedenom mjestu sultan je *uleme* k sebi zvao, pitajuć ih za *povod* i za liek buni). Prvi svjetuje cara veliki vezir Dilaver, neka krvavo kazni pobunjenike; nebi on mario poginuti, samo da car ostane na životu, ali odmetnici ištu sada glave savjetnika carevih, neka bi car ostao sam, pak da onda i njegovu glavu poraze. Tako da je izgubio i njegov predšastnik Mustafa priestol, ostavši sam bez podpore; pa tako da sada oni,

koji žele opet Mustafu podići na priestol, hoće caru Osmanu oteti najprije savjetnike, da onda osamljena i njega unište. Zato neka car dade pogubiti pobunjenike. Protivno savjetuje bivši prije Dilavera veliki vezir Husein. Bolje će biti, govori on, da car smiri vojsku traženima glavama savjetnika, nego li da hoteći kazniti vojsku razpiri domaći rat na svoju pogubu; ako od njegove osvete izgine vojska njegova, propala je s njom i vlast njegova; radje neka pošalje vojsku na kršćane, to će, pobiedila ona ili ne, njemu na korist biti; a najprije neka kuša s dobra umiriti pobunjenike. Car Osman na to odlučuje oprostiti pobunjenikom, a savjetnici neka pronadju način, kako bi car sačuvao na životu mržene savjetnike a ipak i ugodio vojsci. Na to Dilaver očituje svoj strah, da će takvo popuštanje biti pogubno caru; za sebe se on neboji, nemari poginuti za cara, kako ni onda nije mario, kad je od Poljaka oslobadjao carevu glavu; da su mu tu njegovi iztočni bojnici, on bi se opro ne samo buntovnikom, nego i vojsci svega zapada, ali i ovako sám jak je dati svoju glavu samo za gomilu pobunjeničkih; a smiriti pobunu mogao bi car ovako: neka skine njega s velikoga vezirstva i opet Huseina na tu čast uzvisi, pak taj neka javi vojsci carevu milost i odluku, da neće putovati u iztok. Svi pristadoše uz savjet Dilaverov; car nehtjede Dilavera skinuti s velikoga vezirstva, a da ga prije neutvrdi jakom stražom, kako mu nebi mogli ništa nahuditi pobunjenici, misleći car, da mu se nije nikoga bojati, dok mu živi onakov savjetnik i junak. Tako car, dajuć drugim jaku stražu, (prema tomu se prikazuje u XVIII dvor Dilaverov od skora novimi stražami utvrdjen, a Dilaver u njem zaklonjen izpred vojske, dok bi minula prva uzbuna) sam osta bez ikakve straže, držeć da je njemu carsko dostojanstvo dovoljna obrana u svakoj nesgodi. Dočim pjesan ovako prikazuje vieće i posljedak vieća kod Osmana na noć prvoga dana bune, Hammer na spomenutom mjestu veli, da su uleme, odgovarajuć caru na pitanje o povodu i lieku buni, kazale, da janjičari i spahije nisu zadovoljni s carevim putom u iztok, te da traže progon hodže i kizlarage, a na to da je car uleme odpravio s naputkom, neka sutra vojsci jave, da car odustaje od puta, ali da neće skinuti hodže i kizlarage. U pjesni su tu njeke okolnosti nalik na one, kojih Hammer kazuje o dogovaranju kod cara sutra dan, dne 19. svibnja. Uleme su, piše Hammer pag. 543, 544, doniele caru pismenu, u skupu dne 19. svibnja sastavljenu prošnju buntovnikâ, da dade smaknuti šestoricu poglavica (osim Dilavera, hodže i kizlar-

age, o kojih je samih govor u pjesni, još trojicu, naime segbanbašu Nassuhagu, kajmakama Ahmedpašu i defterdara Bakipašu). Car odgovori: nedam. Uleme opet prose, kazujući caru, da izmedju dva zla valja manje izabrati. Car odvrati: nebrinite se za to, ta ono je smet i rulja prostačka bez glave, ter će se skoro raztepsti. Uleme dalje nagovaraju cara: da je vojska, kad se jednom ovako skupi, vična uzimati ono, što zahtieva, i da su carevi predšastnici u takovih prigodah uviek znali izpunjati želju vojske. Sad se razljuti sultan i vikne: vi govorite, kao da ste vi sami začetnici bune, najprije ću satrti vas, onda njih. Uleme šute. Husein paša, prijašnji veliki vezir, baci se nice pred priestolje i zavapi: padišo, ako uztraže i moju glavu, daj ju, samo da ti ostaneš živ i zdrav. Uleme i opet ponove svoju prošnju, ali uzalud; izadju iz divana, ali ostanu na zapoviest carevu u saraju. Dalnje sgode toga dana, kako ih pripovieda Hammer pag. 544—548, prikazuju se njeke u pjesni istom u XIX spjevu, a njeke su u pjesni posve promienjene Prema Hammerovu poviedanju nije Dilavera ni bilo na onom u XVII opisanom vieću u divanu; Dilaver je bio utekao u Skudar u ćeliju velikoga šeiha Mahmuda, a car ga je, pošto su provalili buntovnici u saraj nemogav se dočekati ulemâ s odgovorom carevim dao odanle po stražarih carske sarajske bašte dovesti u saraj, a zatim, pošto su buntovnici u Mustafin zatvor provalili, budu Dilaver i kizlaraga izbačeni na vrata harema te ih buntovnici sasjekoše na komade; istoga poslie podneva odmah, poslie što su Dilaver i kizlaraga bili izručeni krvožednim buntovnikom, dade Osman veliko vezirstvo Huseinu. Slično pripovieda Zinkeisen pag. 748, 749, te izrikom veli, da je car s Dilaverom kizlaragu izručio i žrtvovao buntovnikom, te ih oni ubiše; a glede viećanja s carem u noći od 18 na 19 svibnja kaže isti pisac (pag. 747), da je Dilaver sultana svjetovao, neka bježi u Aziju, ali da je car to odbio, veleći, da će već ukrotiti i kazniti buntovnike. Onako odlučan i krut savjet, kakova u XVII spjevu daje Dilaver caru, davao je Dilaver caru, po Zinkeisenu pag. 744 i 745, prijašnjom jednom sgodom, dosta dugo prije bune, naime kad je car počeo misliti o putu u iztok; tada Dilaver govoraše Osmanu, da on nije pravi car, dokle god si janjičari svojataju vlast, zato neka u iztok podje skupit jaku vojsku, da se uvježbav ju s njom vrati u Carigrad te uništi janjičare i spahije. Vidimo dakle velike razlike izmedju prikaze pjesnikove o vieću kod Osmana na prvu noć bune te izmedju poviestničarskih prikaza. Što su u poviestnikâ dva viećanja kod Osmana,

na noć 18 svibnja i onda dne 19 svibnja, to je u pjesni jedno viećanje, kao na prvu noć bune, prikazano u XVII spjevu; što u Hammerovoj prikazi na drugom viećanju govore caru uleme i Husein, to sve, bar vrlo slično tomu, u pjesni Husein govori. U pjesni je Dilaver iztaknut kao prvak kod viećanja, kao odlučan junak i savjetovalac odlučna krvava odpora proti buntovnikom, dočim po prikazah povjestničarskih nije ni bio nazočan kod toga viećanja, već kod onoga za prošle noći, a držao se je u tom času bune kukavno. Osman je u pjesni prikazan velikodušan i naprama buntovnikom i naprama Dilaveru, ujedno toliko samosviestan, da sebe lišava svake straže, a daje ju Dilaveru u zaštitu; u povjestničarskih podatcih nema ni traga tomu velikodušju Osmanovu u tom stadiju bune, pače on ružno i podlo izručuje Dilavera biesu buntovnika. Dočim u povjestničara uleme kod obadva viećanja glavni posao opravljaju, u pjesni o njih nema govora, već Dilaver i Husein rukovode uz cara razpravu; znatno je, da u pjesni ta dvojica tvore svojimi govori jak značajan kontrast, a govori su im obilni, prema retoričkomu ukusu pjesnikovu. Povod svim tim razlikam pjesni od poviestničkih podataka imamo sigurno nazirati u svjestnoj umjetničkoj nakani pjesnikovoj. Njegova je prikaza estetički savršenija od sbiljnih sgoda; on je kronologijski red i tečaj nješto promienio a svakako koncentrirao, iztaknuo je značajno oprečne pojedince, uzvisio je značaj Dilaverov i Osmanov znamenito, napredak sgodâ izveo je dramatičnije i krepčije, i tim je od prozaičnih dogodjaja načinio pjesničke prikaze. U viećanju s Osmanom kazuje Dilaver način i povod, kako je mjesto Mustafe Osman podignut na priestol, nješto različno od povjestničarskih podataka. Po Dilaverovih rieči Mustafa bio bi za to izgubio priestol, što je bila sva vojska iz Carigrada otišla u boj na Perzijance (na Ćeselbašu), a s njom i svi vjerni savjetnici Mustafini, te je tako ostavši Mustafa bez njih lahko mogao Osman preoteti mu priestol. Prema Hammerovu prikazivanju (pag. 498—501, 508) nije na razcarenje Mustafino uticao rat perzijski, odsutnost vojske i savjetnikâ Mustafinih. Svemoćni kizlaraga, koji je vladao sultanom Ahmedom, srušio je Mustafu s priestola a podigao na nj Osmana. Bojeći se da bi svemoć, s kojom je on vladao pod Ahmedom, preotela njemu pod ludim Mustafom ovoga majka, zavaravao je nju laskanjem te mu je ostavila svu vlast, pak se je dogovorio s muftijom Esaadom i kajmakamom Mohamedpašom, kako bi srušili Mustafu. Pod njekom izlikom budu poglavice carstva pozvane u divan, Mustafa

bude poslie svoga tromjesečnoga carevanja opet zatvoren u izbu u saraju carskom, gdje je već bio pročamio 14 godina prije zacarenja svoga, Osman bude divanu i vojsci pokazan kao novi sultan; vojska je bila s tim to zadovoljnija, što je opet dobila dar, kako je već bio običaj darivati vojsku pri nastupu nova cara. — U drugom odsjeku spjeva XVII prikazuje se, kako iste noći, dočim vieća Osman u divanu, vieća u starom saraju Mustafina mati s Dautom te nagovori ovoga, da se stavi na čelo pobunjenoj vojsci i s njezinom pomoćju Mustafu opet uzdigne na priestol a Osmana smakne. Prema tomu u spjevu XVIII Daut sakupljenu vojsku janjičara i spahija predobiva za dogovorenu prevratnu osnovu, i vodi vojsku jurišat na Dilaverov dvor, a zatim na carski saraj. U Hammeru (i Zinkeisenu) nema govora o ikakovu uticanju Mustafine matere i Dauda u tečaj bune, do na samu koncu njezinu. Dne 19. svibnja buntovnici su slučajno naišli na Mustafu zatvorena u jednoj izbi carskoga saraja; izvadiv ga odatle, javiše radostnu viest majci njegovoj u stari saraj. Sutradan, pošto su buntovnici već bili proglasili Mustafu sultanom i ubili Osmanova posrednika agu janjičarskoga, podjoše poglavice janjičarske u stari saraj k Mustafinoj materi i, znajući za njezinu naklonost naprama zetu joj Daudu, predložiše joj, neka se Daud postavi za velikoga vezira, na što ona rado pristade (Hammer pag. 545—549). Istom od tada utiču Mustafina mati i Daud na razvitak dogodjaja, najpače Daud odlučno na smaknuće Osmana, sbog česa malo poslie vojska se pobuni proti njemu te on izgubi veliko vezirstvo a zatim skoro i glavu. Po historicih nisu buntovnici dne 19 svibnja provaljujuć u carski saraj imali nakane, da skinu Osmana a uzpostave Mustafu, nego se je slučajno stvar tako razvila; niti su i kako Mustafina mati te Daud rukovodili razvitak bune u tom smjeru prema takovoj osnovi svojoj. Naznačenoj razlici izmedju povjestničarskih podataka i pjesni glede Dauda (i Mustafine matere) neće jamačno biti taj uzrok, kao da je pjesnik rabio drugačije suvremene podatke glede toga, nego će biti posve vjerojatno taj povod, da je pjesnik s estetičkih obzira hotimice promienio sbiljne sgode u svojoj prikazi. Njegova prikaza, kakova je sada u pjesni, izlazi estetički savršenija od povjestničarske: on je odklonio *slučajnost* u razcarivanju Osmana i oslobadjanju Mustafe, mjesto slučaja uveo je u razvitak tih odlučnih dogodjaja motivaciju po dogovornoj osnovi Osmanovih smrtnih protivnika; on je mjesto bezglave hrpe buntovničke, koje buna napreduje do krvava prevrata bez osnove a

po slučaju, iztaknuo i pomaknuo napried dva značajna individua, Mustafinu mater i Dauta (prikazujući — prema svomu retoričkomu ukusu — najpače sultanin značaj dugim njezinim a vrlo obilježnim govorom) te je njima kao Osmanovim naravnim a smjelim i zlopakim smrtnim protivnikom podao rukovodstvo bune; on je tim razvitak bune izdigao iz proze realnoga dogodjaja i podao mu oblik dramatične radnje; velikodušnomu te s ponosa neopreznomu Osmanu i junačkomu Dilaveru stavio je naprotiv u dojamnom estetičkom kontrastu zlobnoga odlučnoga Dauta, kojega krvava odluka pomrsiti Osmanove velikodušne pomirljive nakane podaje razvitku čina u XVII i XVIII spjevu dramatičnu napetost i zanimivost; a sve to pripravljeno je u II spjevu, kako ću poslie razložiti. Da bude pojačena (prema realnim podatkom) radnja Dautova izlazila kao psihologijski naravan posljedak njegova značaja, za to će biti pjesnik takodjer i značaj Dautov nacrtao u XVII spjevu jači i gorji, nego što je on po prikazah povjestničarskih. Sliedeće značajne crte pjesnikove o Dautu nenalaze se u Hammera. Rodom Hrvat bì Daut djetetom zaplienjen od Turaka i poklonjen bludnomu caru Muratu, koji ga rad ljepote stavi u saraj te ga za bludnu službu nadari visokimi častmi; na toj visini držahu ga poslie pod Ahmetom sarajske sultane, dok ga taj car s blagohlepja opakosti i oholosti njegove neskinu s vezirstva. Za to Daut po Ahmetovoj smrti podignu na priestol Mustafu a zaprieči Osmanu nastup na carsku vlast po otčevoj smrti; nu pošto bude Osman ipak zacaren, liši on Dauta svake časti, a istom na zagovor sina Dautova, careva vršnjaka i ljubimca, bude Daut pomilovan od cara i postavljen za „rumskoga“ (što bi bilo: malo-azijskoga) iliti pak, kako na drugom mjestu stoji, „rumelskoga“ beglerbega. Mustafina mati govori u pjesni Dautu, kao da je on njekoč bio *veliki* vezir (strof. 164), a da mu je Osman učinio veliku sramotu, pak da mu je samo porad bludne službe sinove na čas dao rumelsko beglerbegstvo, ali da će ga to sigurnije i to prije satrti; ona ga potiče na zacarenje Mustafe a smaknuće Osmana i tom nadom, da će poslie Mustafine smrti po zakonu njegova sina zapasti priestol. Hammerovi podatci neglase tako, najpače nespominju ništa o tom, da bi Daud i šta bio uticao poslie Ahmetove smrti na zacarenje Mustafino, ni da bi on ikad bio veliki vezir, nego Hammer (pag. 507) kaže, da je Osman skinuo s velikoga vezirstva Chalila, nemogući mu oprostiti, što ga je taj Chalil poslie smrti Ahmedove zacarenjem Mustafinim prikratio za tri mjeseca carevanja; jako je

vjerojatno, da je pjesnik navlaš izveo ove i druge crte značaja Dautova, da tim motivira njegovo odlučno uticanje na propast Osmanovu i Dilaverovu. Pjesnikov Daut upravo je tip poturice turskoga vlastodržca, koji se sarajskimi savezi i spletkami od najniže sramotne službe dovija do najviše vlasti; u pjesnikovu Dautu sastavljene su crte, koje označuju razne takove poturice pod sultani Muradom III, Muhamedom III i Ahmedom I, poimence Bošnjaka Ibrahima, Bošnjaka Jaus-Aliju Malkovića (Malkoča) Muhameda vola, Nassuha i druge (Hammer pag. 99—106, 136, 230, 301, 334, 353, 442, 471—475). O Daudu nalaze se u Hammeru samo sliedeće bilježke. Pod sultanom Mahomedom III bio je god. 1603 sarajski komornik, te je bio na službu velikomu veziru kod stišavanja spahijske bune; pod sultanom Ahmedom I g. 1605 kao veziru stiže mu zapoviest, da kreće u boj proti Perzijancem, a poslie dobi vojsku, da brani granice Male Azije; god. 1607 bude s vojskom poslan u Nikomediju proti buntovnikom; g. 1612 spominje se kao drugi vezir uz velikoga vezira Nassuha prisutan u jednom divanu; god. 1616 bio je beglerbeg rumelski te je njegovu vojsku sdružio sa svojom veliki vezir Mohamed „vol“ (inače zvan „zet“, t. j. sultanov zet), idući u boj na Perzijance, koji se održaše (vidi Hammer pag. 331, 366, 381, 407, 453, 462, 476). Pod vladom Mustafinom nespominje se Daud u Hammeru nimalo, a pod Osmanovom istom onda, kad je već vojska bila izbavila Mustafu i proglasila ga sultanom, te su k materi njegovoj došle poglavice janjičarske, i — (tako veli Hammer pag. 549) — predložile za velikoga vezira njezina zeta Dauda, koji rodom Bošnjak, bio se je od paža uzpeo do časti beglerbega rumilskoga, pak kapudanpaše (zapovjednika mornarice) i šurjaka Mustafina. Dakle s Hammerovimi podatci o Daudu prije njegova naznačenoga nastupa na veliko vezirstvo slažu se u pjesni (XVII i XVIII spjevu) samo ove crte: „vezir u miru, a u boju bio je carski vojevoda, za ljubovcu sestru svoju sultan Ahmed još mu poda“; i ono, što pjesan kaže o njegovoj početnoj službi u saraju, o zaštiti sultanijâ za nj, o rumilskom beglerbegstvu njegovu, i to je prema Hammerovim podatkom pojačeno ili promienjeno po pjesničkoj intenciji; doduše Hammer spominje da je Osman Dauda, kad ga je ovaj htio daviti, prekorio riečmi: „dvaput sam ti život oprostio i namjestio te, a ti me progoniš“, ali se nerazabire nigdje ništa pobliže o tom.

Za spjev XVIII. U prvih šest kitica kaže se, da su u jutro — po savezu pjesni na drugi dan bune, odmah poslie prvoga dana

bune, koji je prikazan u XVI i prve noći bune, koja je prikazana u XVII spjevu — buntovnici opet se skupili na dogovor, i dozvav tu „starce od puka i velike sudce i razumnike zakona“ pitali: „što po zakonu zapada cara, koji ište iz carskoga grada preniet blago, zakone i sjedište, i koji mješte robinj u saraju tri ljubovce prave osvoji?“ Zakonjaci odgovoriše: „to nikada nebì prije; car, koji stare naše zakone gazi, nije car.“ Po Hammeru (pag. 542, 543) pozvali su u jutro drugoga dana bune janjičari i spahije uleme, da ih pitaju za savjet; na hippodromu bi urečen i držan taj sastanak. Od dvanajstorice prisutnih ulema, od kojih većina bijahu muftije i šeihi, tražiše buntovnici fetvu za zakonito smaknuće šestorice prvaka na vladi (koji su već gore poimence napomenuti). Napiše se molbenica na sultana, kojom se od njega traže glave one šestorice, te uleme odnesoše tu molbenicu u saraj Osmanu; već sam gore spomenuo, kako su s Osmanom uleme bez uspjeha razpravljale, te ih je on napokon odpravio iz divana, s nalogom, da još čekaju u saraju. Pjesnikova prikaza, sravnjujuć ju s povjestnikovom, pojačava i zaoštruje sukob; u pjesni traže buntovnici fetvu proti samomu caru, i fetva glasi za skinuće carevo; i sadržaj tužbe na cara drugačiji je u pjesni nego li u podatcih povjestničkih, doduše nješto nalik na ono pitanje, koje su na prvi dan bune stavljali muftiji Esaadu (Hammer pag. 541), ali ni tu nespominju se careve protuzakonite ženitbe. Ostali sadržaj XVIII spjeva (strof. 7—152) znamenito se razlikuje od povjestničkih podataka. U pjesni Daut odmah poslie izrečene fetve za skinuće Osmana govorom podugim razpaljuje vojsku na krvav prevrat, na silovito razcarenje Osmana a zacarenje Mustafe, pak vodi razplamćene buntovnike najprije na Dilaverov dvor, a zatim na carski saraj. O takovu uticanju Dautovu povjestničari Hammer i Zinkeisen ništa negovore; a pjesnikov opis o veličajnom boju na Dilaverovu dvoru takodjer se znamenito luči, kako sam već gore razložio, od podataka povjestničarskih. Pjesnik je promienio kronologički tečaj, i pojačio je neznatnu navalu bezoružnih buntovnika na dvor Dilaverov u veličajnu prikazu junačkoga juriša i jednako junačke obrane; a u toj prikazi povadjao se je mjestimice i doslovce za svojimi romansko-klasičnimi epskimi uzori, a nastojao je najpače Dilavera prikazati silnim junakom. Očevidno je, da su pjesnika u izvadjanju XVIII spjova rukovodili estetički poticaji, a nipošto morda realna historička istinitost, od koje se on — bar prema Hammerovim i Zinkeisenovim podatkom — znamenito od-

miče. Jednako je pjesnik i u XIX spjevu glede Dilavera pustio s vida prozaičku istinu, a služio se pjesničkom slobodom.

Za spjev XIX. Odsjek (strofe 30—189), koji rade o Dilaveru, znatno se luči od podataka povjestničarskih. Dilaver čuvši, da je vojska provalila u carski saraj, uputi se preodjeven dervišem na crno more, da podigne Natoljevce (Anatolce) na pomoć caru; buntovnici su za to dočuli, te je Derviš s četom spaholjana potrčao za Dilaverom; poslie divne obrane, poubiv silu neprijatelja, junački umire Dilaver; krasna jedinica žena Dilaverova, Begum, dolazi naricat vjernoga muža i prosit se okrutnomu Dervišu za njegovo mrtvo tielo. Hammer kazuje, da se je Dilaver bio utekao u Skudar u ćeliju velikoga šeiha Mahmuda; jednako se je bio prije utekao Chalil, bivši veliki vezir, poslie svoga nesretnoga ratovanja u Perziji, i opet drugom prilikom kizlaragin kiaja, koji se je preodjeven u derviša zaklonio od daljnjega progona (Hammer pag. 507, 519). Ali o Dilaveru nastavlja Hammer, da je Osman, pošto su buntovnici bili provalili u carski saraj, dao Dilavera po bostandžijah dopratiti iz utočišta onoga u saraj; kad su već bili buntovnici probili krov nad Mustafinim zatvorom u saraju, na jednoč budu Dilaver i kizlaraga izbačeni na vrata harema sarajskoga, koja se odmah zatim opet zaklopiše; a ona dvojica, žrtvovani tako biesu buntovnikâ, budu odmah na komade razsječeni. Po savezu i nastavku prikazivanja Hammerova nema dvojbe, da je Dilavera sám Osman ovako sramotno žrtvovao buntovnikom, koji su u prvom dvorištu sarajskom dugo bučali zahtievajuć glave Dilaverovu, kizlaraginu i hodžinu (Hammer pag. 546, 544; izrikom Zinkeisen pag. 749). Sigurno je pjesnik navlaš promienio ovu realnu sgodu; ona je ovako preružna, a da bi mogla biti predmetom estetičke prikaze gdje je Osman protagonista. Pjesnik je odklonio podlu crtu značaja Osmanova, a ujedno je Dilavera prikazao caru vjerna velika junaka. Radi estetičkoga kontrasta prikazao je za prizorom junačke smrti Dilaverove tugu njegove žene Begume za njim, a prije onoga prizora retrospektivnim umetkom prikazao je sjajnu sliku iztočnoga viteštva, mejdan Dilaverov s perzijskim kraljevićem radi krasotice Begume. U ovih prikazah dosta ima traga, kako sam već razlagao prije, nasljedovanju, kadšto doslovnomu, pjesnikovih epskih uzornika. Dakle sav odsjek o Dilaveru u strofah 30 do 189, to jest mnogo preko polovice spjeva XIX, nije prikaza historički istinita, nego pjesnički slobodna. Glede perzijske romantične epizode može se razabrati iz sliedećih podataka Hammerovih,

kako je slobodno postupao pjesnik. Dilaver bio je prvi put izašao na junački glas u perzijskom ratu g. 1618 (pag. 532); ali nekaže Hammer, kako se je odlikovao Dilaver u tom nesretnom ratu (vidi pag. 499, 500), ili u predjašnjem perzijskom takodjer po Turke nesretnom od g. 1616, u kojem je Dilaver kao beglerbeg diarbekirski imao zapoviest ići na Erivan. U pjesni se kaže, da je Dilaver, zanesen i on kako mnogi vladari i junaci po svem iztoku glasom Begumine ljepote, nju zarobio, prije nego što je perzijski kraljević s družbom stigao po nju; Hajdar ga porukom poziva na mejdan za krasoticu, za kojom on gori i pjesmom ju slavi, grdeć ga gusarom, a Dilaver mu prihvaća poziv s odporukom, da nije ko gusar nego ko carski vojevoda prodro u kraljevinu Hajdarovu. Na vitežkom mejdanu u oči vojske turske i perzijske pobiedi Dilaver takmaca, Hajdaru priskoči u pomoć vojska, zametne se bitka, Perzijanci umaknu u tvrdju, a Dilaveru ostaje Beguma, te ju on nježnom ljubavju kao jedinicu ženu svoju časti, i sliku njezinu svedj na prsima nosi kao zaštitnu amajliju (ili „ime njezino upisano na čelu"). Za vlade Murada III i Mohameda III spominje se u Hammeru po koji Hajder kraljević perzijski; najbliže Dilaverovoj dobi (t. j. njegovu sudjelovanju u boju na Perzijance) spominje se za godinu 1607 medju perzijskimi pobunjenici njeki Hajder. Prema tomu, što Hammer govori o perzijskoj romantičnoj poeziji, koja slavi divne krasotice najpače georgijske, medju njimi ženski uzor romantike perzijske Širin (pag. 66, 67, 180), vjerojatna je prikaza našega pjesnika o slavljenoj po svem iztoku krasotici Begumi i o pjesmi perzijskoga kraljevića na njezinu ljepotu; sgodno je pjesnik učinio, da je u Perziju stavio onu svoju ljubavno-vitežku epizodu. I njegova prikaza amazonke Sokolice u IV spjevu (i dalje) može naći njeke realne potvrde u historičnih Perzijankah; tako opisuje Hammer (pag. 55—57) sestru perzijskoga kraljevića Hajdera, koji je god. 1576 zavladao i poginuo od zasjede, po imenu Peridžančan, da je bila prava amazonka, vješta oružju i jašenju, te je bila i odbila dušmane; a za godinu 1578 spominje se žena šahova na čelu perzijske vojske ratujuće na Turke (pag. 74, 75). — Ostali sadržaj ovoga spjeva u strofah 27—29 i 189—275, koje rade o buntovnoj vojsci provalivšoj u carski saraj, pak ob Osmanu i Mustafi, nerazlikuje se toliko od povjestničarskih podataka, koliko onaj odsjek o Dilaveru, ali se ipak bar u njekih bitnih okolnostih razlikuje. Hammer pripovieda (pag. 544—547) o provali buntovne vojske u saraj ovako. Dok su uleme po carevoj zapoviesti čekale

u saraju na konačnu odluku carevu glede buntovničkoga zahtjeva, neka se smaknu šestorica poglavica, buntovnici sakupljeni na hippodromu sudili su po tom, što se uleme dugo nevraćaju, da car neće izpuniti zahtjeva njihova, te su, čuvši da nikakove bostandžije nestraže vrata sarajskih, nagrnuli što oružani što bez oružja k carskomu saraju, i bez i najmanje zapreke navrli u prvi dvor sarajski. Na opomenu kapidžijâ, neka se paze od bostandžijâ, razmjestiše buntovnici jedno stotinu strieljaca po zidnih kruništih, a koji su došli goloruki naoružaše se glavnjami iz drvarnice. Jedno dvie ure motahu se buntovnici po prvom dvoru, vičuć uzalud, da im se dadu glave hodže, kizlarage i velikoga vezira Dilavera. Sad provališe na druga vrata u drugi dvor i opet onako vikahu oko carskoga divana jedno dvie ure. Jedan od ulemâ, koje su sjedile pred trećima vratima, reče buntovnikom: „nas neće poslušati car, hodite mu vi sami kažite“. Ono njekoliko bielih eunuha, što je stražilo na trećima vratima, uteče na njih u treći nutarnji dvor, a buntovnici navru za njimi. Tu u nutarnjem dvoru proču se nječij glas: „mi hoćemo sultana Mustafu“, a za njim povikaše isto svi u jedan glas, i tako neprestance vičuć „mi hoćemo sultana Mustafu“ obilažahu po izbah nutarnjega dvora. Jedan od nazočnih ulema pokaza im na harem. Neimajući to zdanje vrata iz vana, naslagaše buntovnici drva i uzpeše se na krov, sveudilj vičuć „mi hoćemo sultana Mustafu“, a s dola izpod krova ozva se slab glas: ovdje je sultan Mustafa. Prolomiše krov; dva tri crnca, koji su htjeli strieljati na provalnike, ubiše janjičari. Na užetih spustiše s krova jednoga dolje u zatvor; tu pozdravi spušteni Mustafu, koji je uz dvie robinje sjedio, riečmi: padišo, vojska te vani čeka, a Mustafa će na to, da žedja; već treći dan nije ništa jeo ni pio. Spustiše mu vode, pak ga zatim na užetih izvukoše na krov, i odnesoše sasvim iznemogla i splašena u priestolnu dvoranu; njeki odtrčaše u stari saraj, da jave radostnu viest Mustafinoj materi. Iz careva harema budu izbačeni Dilaver i kizlaraga te odmah na komade sasječeni od razjarene vojske. Buntovnici ponukaše uleme, neka se idu u priestolnoj dvorani poklonit Mustafi, kao novomu sultanu. Uleme se sustezahu, svjetujući buntovnike neka nediraju sultana Osmana; „on vas, rekoše im, pozdravlja, te će vam izručiti i ostale glave, koje tražite, kako nam je već izručio dvie; za to vam jamčimo mi; požaliti ćete, ako uzhtijete Mustafu povratiti na priestol“. Na to odvratiše buntovnici: „to ste nam imali prije kazati, sad smo našega padišu našli, morate mu se pokloniti“.

Uleme se brane, da je to nezakonito, dok sjedi sultan Osman na priestolu. Ali napokon prisiliše buntovnici golimi sabljami uleme, te se pokloniše Mustafi. S munarâ proglasiše Mustafu za novoga cara, te ga skupa s one dvie robinje, koje su mu bile družice u zatvoru, na kolih odvezoše u stari saraj, a zatim, čujuć da će Osman s bostandžijami navaliti na taj saraj, u mošeju janjičarsku; tu su ga čuvali janjičari svu noć od 19 na 20 svibnja. Pjesnikova je prikaza prema ovoj povjestnikovoj kraća, krepčija, i gdješto bitno promienjena, estetički prikladnija. Buntovna vojska, na čelu joj Daut, suzbijena od Dilaverova dvora, navaljuje na carski saraj; hoteć ona uzet prva vrata, opriešе joj se kapidžije, ali budu svi poubijani. Osman uzbojav se zakloni se u skrovitu prizidu kraj saraja, pak i odtud u skrovni perivoj Sinanpaše. Odatle posla k vojsci jednoga vezira i kizlaragu, misleć da im vojska neće smjeti ništa učiniti. Ali buntovnici, prije nego što mogoše progovoriti ti glasnici careve želje, sasjekoše ih, pred vratima careve konjušnice, i udariše vikat: „Osmane, nećeš nam više biti car, Mustafu idemo oslobodit, a onda ćemo po tebe. Objavi se, Mustafo care i sveče, gdje si; evo ti vojska na noge teče". Vičuć za Mustafom trče svuda po saraju buntovnici. Sarajski dvoranin Šaban ponudi se vojsci pokazati zatvor Mustafin. Povede ih k zvjerinjaku na kraj carskoga perivoja, i tu im pokaza usred grmlja duboku jamu veleći, da je u njoj zatvoren Mustafa. Na konopih spusti se Daut s dva druga u ponor, pak izvukoše Mustafu s njima. Iznemogloga Mustafu odniešе u srednji mečit, i tu ga svu noć čuva vojska. Mjesto povjestnikova pripoviedanja o tom, kako je Osman hotice žrtvovao vojsci izbačenoga na vrata Dilavera i kizlaragu, pjesnik prikazuje, da su proti volji i očekivanju carevu „jedan vezir" i kizlaraga, poslani od cara k vojsci da mire, sasječeni; tako je pjesnik jamačno navlaš promienio. I druge znatne razlike njegove prikaze od povjestnikove, ona glede zatvora Mustafina, bit će posljedica pjesnikove intencije. Novi car Mustafa vadi se iz jame izsred zvjerinjaka; to je tako simbolična crta, da će ju pjesnik navlaš biti odabrao s estetičkih povoda mjesto one realne okolnosti, da je iz zatvora u sarajskom zdanju Mustafa izvadjen. Realni povodi onakovoj pjesnikovoj prikazi morda se dadu razabrati iz sliedećih Hammerovih podataka. Izba sarajska, stan priestolnoga nasljednika, u kojoj je 14 godina prije svoga prvoga carevanja bio zatvoren Mustafa, zvala se je u napredak „kavez" iliti „kobača" (Hammer pag. 496: „... Mustafa durch vierzehnjärige Einsperrung

im Käfige, so hiess fortan das Gemach des Kronprinzen ...). O Mustafi za njegova drugoga carevanja pripovieda Hammer (p. 562, 563) ovu crtu: „Jednoč zapovjedi Mustafa u vrtu carske palače skudarske bostandžibaši, neka mu donese janje, koje će naći na stanovitu mjestu u vrtu živo zakopano u grobu. Bostandžibaša podje i nadje na mjestu, koje mu je car naznačio, janje, živo zakopano svezanih nogu i sašivene gubice i očiju; donese caru janje, a car, oprostiv janje putila i zašiva, preda ga bostandžibaši uz zapoviest, neka ga odhrani. Čini se, da je Mustafa to janje, onako povezano, držao za svoju sliku i priliku“. Pjesnikov opis Mustafina lika, kakav je bio, izvadjen iz jame, („zagunjastio i obrasô vas, lice suho, bliedo i tmasto, pun skončanja itd.“) donjekle odgovara mletačkoj relaciji, koju rabi Hammer pri prvom nastupu Mustafinu (pag. 496, 497): „asciutto, di aspetto malinconico con faccia pallida e piccola, con pocha barba nera e gli mustachi similmente, gli occhi grandi ma stupidi“; što u pjesni Mustafu zovu svetcem pristaše njegove, to je dakako posve prema turskim nazorom te prema poviestnoj istini, da su Mustafu sbog ludosti njegove držali svetim (Hammer pag. 563). — O daljnih sgodah istoga te sliedećega dana, koje se još prikazuju u XIX spjevu, pripovieda Hammer (pag. 547—551) ovako. Istoga popodneva (19 svibnja), kad su buntovnici odvezli izbavljenoga Mustafu u mošeju janjičarsku, Osman, čim je žrtvovao Dilavera i kizlaragu, učini novim velikim vezirom Huseinpašu, a novim agom janjičarskim Kara-Aliju, koji se je ponudio caru, da će ukrotiti janjičare. Dosadanji aga janjičarski Alija nije radio s buntovnom vojskom, te nije iz prva htio ići na poklon novomu caru, ali je onda na skupni poziv poglavicâ vojske došao u mošeju, a odtud se opet vratio u svoju palaču. Buntovnici izpustiše tamničare i oplieniše s njimi kuće novoga Osmanom postavljenoga age Kara-Alije, defterdara Bakipaše i sudca carigradskoga Hodžasade. Medju tim je Osman u saraju viećao s novim velikim vezirom Huseinom i s bostandžibašom, što da učini. Oni ga svjetovahu, neka gleda janjičare opet predobiti za se po prijašnjem agi Aliji; Osman pako mišljaše, pošto su takodjer spahije i uleme s janjičari, da bi mu najsigurnije bilo zakloniti se u Aziju i tamo čekati, dok buntovnici nerazaberu, koga su si za cara postavili. Nu budući da su se bostandžije, carevi veslači, bili razbjegli, nemogaše se Osmanu na ino, nego da radi po onom savjetu. Noćju podje Osman u palaču prijašnjega janjičarskoga age Alije, koji se je baš tada desio kod Mustafe u mošeji janjičarske kasarne,

ali je na glas o posjetu Osmanovu došao kući; Husein bio je otišao s kesami zlata u mošeju carevićâ blizu janjičarske kasarne, da bi za Osmana podmitio njeke glavare janjičarske. Osman nagovori Aliju, neka ide obećati svakomu janjičaru petdeset dukata a spahiji deset jaspri doplatka, ako opet priznadu Osmana za sultana. Glavari obećaše Aliji da će pristati, ako Alija tu ponudu izjavi sakupljenoj vojski. Sutra dan 20 svibnja podje Alija iz svoje palače u kasarnu janjičarsku; janjičari sù bili saznali za njegovu nakanu, te su ga odmah, čim je došao, posjekli i bacili njegovo truplo na ulicu. Medjutim su buntovnici s Mustafinom materom i s novim sultanom utanačili novu vladavinu. Pošto je Alija bio ubijen, podje četa buntovnika u palaču njegovu po Osmana, koji se je još udilj u njoj nalazio. Nadjoše ga sakrita, odjevena samo spodnjom bielom haljinom. Spahija, koji ga je uhvatio, metne mu zamazan turban na glavu i posadi ga na malo kljuse. Htjeli su i Huseina sobom povesti, ali taj im se otme; progoneć ga doskočiše mu i odrubiše glavu, te ju odnesoše u mošeju janjičarsku. Kad Osman nadodje na trup Huseinov, ležeći na ulici, zaplače se: „taj je nedužan; da sam njega slušao, nebi me bila stigla nesreća, zaveli su me hodža i kizlaraga svojim zlim savjetom“. Na putu u janjičarsku kasarnu grde i ruže Osmana buntovnici. Jedni mu se rugaju: „dragi Osmane, mladi gospodine, neizvoliš li nas napadati po krčmah, janjičare i spahije zakivati ili u more bacati?“ Drugi mu dovikuju: „jesu li tvoji djedovi sazdali carstvo pomoćju segbana (t. j. novakâ od neredovnih četa)? jesu li bostandžije i Egipćani osvojili te tvrdjave? nisu li segbani bunom poharali Aziju?“ Njeki buntovnik štipajuć Osmana u stegna govori mu sramotne rieči. „Bezočniče prokleti, reče Osman uz plač, zar ja nisam vaš padiša?“ Tako ružen dopraćen bi Osman u kasarnu janjičarsku, gdjeno ga predadoše pod stražu Mohamedagi. Pjesnikova prikaza u strof. 233—275 (konac spjeva XIX) prilično se slaže s ovom povjestnikovom, ali i tu ima razlika; u pjesni su izpuštene ili promienjene njeke sitne okolnosti a najpače sve ružne crte, buntovnički bies prikazan je jači, Alija je srčaniji u svojoj odanosti prema Osmanu, a sam Osman je prikazan dostojanstveniji: njegov mučni put uz sramotne pogrde od buntovnikâ prikazan je u pjesni, uz njeke znatne promjene, u XX spjevu. Navedene strofe prikazuju stvar ovako. Iste noći, dočim su buntovnici stražili novoga cara Mustafu u srednjem mečitu, Osman poslie ponoći dozove Huseina, a u osvit podje s njim iz saraja u kuću Alije, glave janjičara, koji

je, nemogav ukrotit pobune, doma razmišljao kako li osvetit cara. Tako ga nadje car, i govori mu (retorički prema ukusu pjesnikovu podugo, strof. 237—249) ovako. Podji pitaj vojsku, po kojem zakonu ona drugoga iznosi cara, dok sam ja živ car od svieta? To poslanstvo znam da te može stajati glave, ali vjernoj slugi najdraže je za spas carev zalagati život. Dobrovoljno bih ustupio Mustafi priestol; ali suh panj kako da vlada svietom i zakon daje od iztoka do zapada, kako da čvrsto i dugo caruje onaj, koji nema no sdvornju sliku čovjeka, kako da je čovjek onaj, koji nehaje za porod, za ženu? Car moj otac ostavio je meni priestol. Mustafi je moj otac oprostio život, a za to da je on saď na sramotu dobročinca svoga car? za to mi dvakrat grabi carstvo otca moga? Je dà moga puka, je dà pravde, je dà boga! Pospješno podj me smiri s vojskom, oprosti im svim neizmjerni grieh pobune, obećaj svakomu po pet jaspri više obične plaće i k tomu šest dukata dara. Alija uznosito odgovara caru: ne moja, nego sto ovakovih glava neka na tvojoj službi pada, jer koju ikad veću slavu može steći hrabren vitez, nego kad svojom glavom zamieni gospodara svoga glavu? Alija odmah podje k vojsci, nu netom joj izreče careve poruke, bude posječen na komade, a vojska mu poslie provali u kuću i raznese sve zlato i blago. I Husein bude od vojske jednako ubijen, došav ju mirit s carem. Opojena krvi srće vojska, rek bi satrt će sviet. Gole trupe kizlarage, Dilavera i inieh posječenih meću na Hatmejdan, da ih psi deru, a glave im nabiju na kolce i postave pred mečit sultana Bajazeta. Pak srću plienit sve kuće ubijenih; more staro i mlado, mužko i žensko, iz povoja čeda raztrgnuta leže; grabe, deru, pale. U takovu biesu udarajuć na sve strane napokon iznadju Osmana. On je u kući Ali-aginoj još udilj čekao na vjernoga toga slugu. Ali eto mjesto njega usrću janjičari vičuć: hodi s nami na sud pred cara Mustafu. Osman priuzima: ja sam vaš car, tko je taj sada, tko suditi mene ima usried moga Carigrada? A oni odvraćajuć, da će sad vidjet tko je i što je, popadaju ga. Osman zavikne: tko stavlja ruke na cara posvetjena, koga i sjenu klanja sviet? Vojska noseć ga viče: ti si nas ovako naučio, kad si zatvorio cara i svetca našega. Posadiše cara od carâ na konja, koji se tu desi; samo kratko i priprosto ruho odievaše cara, buduć osto bez haljine carske svoje od sunca sjajnije. Tako ga dopratiše u srednji mečit, gdje uz Mustafu sjede sve nove paše. Jasno se opaža, kako je pjesnikova prikaza u estetičkom pogledu savršenija od povjestničarove, a to uprav po onih

promjenah, koje sam već gore iztaknuo. Naposeb budi još spomenuto, da pjesnik podugim govorom Osmanovim Aliji nije samo svomu retorskomu ukusu udovoljio i vještinu svoju govorničku pokazao, nego je ujedno sadržajem govora poslužio svojoj pjesničkoj tendenciji; prikaza kukavštine i biede novoga cara, koji ima sliediti za Osmanom, uzdiže dostojanstvo Osmanovo, pojačava strahotu njegove žalostne propasti, i pokazuje dubinu propasti turske vladavine, kadno mjesto Osmana ovakova jadnika kao što je Mustafa uzdižu buntovnici na priestol. Što je historiku neznatno, to je pjesniku znatno; dočim Hammer samo napominje opljenu kuće njekih poglavara, koji su mrzki buntovnikom, pjesnik prikazuje baš ovaj prizor dosta potanko, živo, i jamačno strahotnije od istinitoga događjaja; „srednji mečit“ isto je što janjičarska mošeja (Ham. 571).

Za spjev XX. Pošto je Osman doveden u janjičarsku kasarnu, razvijala se je po Hammeru (pag. 551—553) stvar dalje ovako. O podne istoga dana (20 svibnja), kad se je s munara poziv na molitvu glasio, mišljaše vojska, da se to javlja smaknuće Osmanovo, pak stade u jedan glas vikati: „neka se Osmanu ništa zla neučini, već neka se on sačuva za potlanje vrieme, kad bi za Mustafom uztrebalo nasljednika“. Daudpaša, da bi umirio vojsku, dovede Osmana na prozor i pokaže ga vojsci, da još živi. Medjutim je novi car Mustafa drhćuć sjedio posried svojih dviju robinja u mošeji na velikom oltaru; kadšto bi, bukom iz vana splašen, skočio k prozoru i uhvatio se za željezne rešetke, i jedva bi ga mogla mati umiriti i povratiti veleć mu: hodi, hodi lavče moje. A Osman je onim, koji su okolo njega bili, govorio porazne rieči: „Što kanite od svoga padiše? Vi ćete, janjičari, upropastiti carstvo i sebe“. Zatim baci stari zamazani turban s glave i plačuć govori agam: „Oprostite ako sam vas nehote uvriedio. Jučer sam bio padiša, danas sam gol; izgledajte se u mene, neće ni na vas ostanuti sviet“. Džebedžibaša, koji je došao s Daudom, hoće mu prebaciti oglavnik na vrat, da ga zadavi; ali Osman, jak i hitar, zadrži ga, a age viču: stanite, ako ludo učinite, svi smo izginuli. Osman će Daudu: „Okrutniče, što sam ti kriv? Dvaput sam ti oprostio život i postavio te na časti, pak zašto me progoniš“. Ali Mustafina mati podbada age: „ono je zmija, ako umakne nikoga neće ostaviti živa“. Daud po drugi put namigne džebedžibaši, neka na Osmana prebaci oglavnik; i opet se protive age. Osman zapita Mohamedagu, koji je imao stražu nad njim: „Tko te je za to postavio?“ A kad onaj odgovori, da ga je Mustafa postavio, nastavi Osman:

„Mustafa je ludjak, koji nezna ni kako se zove; otvori prozor, da govorim svojim slugam“. Stražar se smiluje i otvori prozor, iz kojega se vidi u preddvorje janjičarske mošeje, gdje se je motala buntovna vojska. Osman govori: „Age moje spahijske, starješine janjičarske, otci moji! Od mladjahna nerazbora slušao sam na savjete pritvoricâ; zašto me toliko ponizujete, zar me nećete više?“ Iz vojske diže se vika: mi nećemo ni tvoga carevanja ni tvoje krvi. Sad na mig Daudov uzbaci džebedžibaša po treći put oglavnik na cara i opet ga zaprieči stražar Mohamedaga. Poslie podne bude Mustafa s materom i s robinjama odvezen u saraj, i na priestol posadjen; vojska se razbježi, samo nješto je ostane na stražu Osmanu. Janjičari navru koji k saraju koji u palaču ubijenoga age Alije, da nadju onih dvanaest kesa zlata, što je bio onamo sinoć donio Osman; poslie duga prekapanja napokon nadju jednu, i pohrvaju se oko nje. Čim je Mustafa bio u saraj spremljen, dodje Daud s džebedžibašom i još dvojicom, da odvedu Osmana iz mošeje janjičarske u tamnicu od „sedam kula“. Na putu onamo prati ih silna svjetina. Čim se je sviet razišao i vrata se od „sedam kula“ zatvorila, dadu se Daud i njegova tri pomagača na krvnički posao. Osman, mlad i snažan, dugo se otima svoj četvorici, ali napokon prebaci mu džebedžibaša oglavnik na vrat, a drugi mu rukama sgnječi mužku snagu. Tako umore Osmana; odrezano uho njegovo odnesu materi Mustafinoj. U pjesnikovoj prikazi izpuštene su njeke grozne i ružne potankosti Osmanova konca, sav dogodjaj prikazan je kraće, dostojnije, veličajnije, Osmanovo držanje prije smrti izlazi tragičnije, najpače ga uzdiže drugi njegov dugi govor (strof. 30—72), u kojem Osman govori o slavnih djelih sultanske sablje, koju su njemu djedovi ostavili te je i on njom htio velika djela izvoditi. U pjesni nepovlače Osmana buntovnici u kasarnu janjičarsku (nit se prikazuju one gore navedene daljne sgode u njoj), nego ga vode iz Alijine palače u mečit srednji pred Mustafu novoga cara, uz koga, u carskoj haljini na priestolu sjedeća, stoje sve nove poglavice vlade. (Te poglavice nisu u pjesni posve jednako naznačene kako u Hammera pag. 549, 557. Suglasno se napominju Daud veliki vezir, Hasan veliki blagajnik, defterdar, i Jahija veliki mufti; ali povjestnik nenapominje Ahmeta, Alije i Mahumeta kao nasljednike Huseinu valjda u časti drugoga vezira, i inim ubijenim, niti nekaže da bi onaj dvoranin Šaban, koji je u pjesni vojsci pokazao jamu Mustafinu, bio postao vrhovnim agom janjičarskim; nego kazuje da je Derviš zadobio

ovu čast, a Kara Mossab čast državnoga maršala, a o njekom Ahmetu, za Osmana kajmakamu, veli, da su janjičari buntovnici tražili njegovu glavu od novoga cara Mustafe, čim je nova vlada bila imenovana.) Novimi poglavicami vlade okruženi Mustafa, čim vidje dovedena Osmana, zapovjedi, naučen tako, neka se vodi u tamnicu Jedi-kulu; a Osman u sav glas vapi, tko da li njemu, komu je otac car Ahmet kao prvorodjenu ostavio carstvo, otima sablju carsku i priestol? Odmah prateća straža opet vrže Osmana, kratkom haljinom odjevena, na kljuse i odvodi ga po Mustafinoj zapoviesti. Pjesnik označuje Osmana i konja mu, kakvi su jadni, onako kako Hammer na Osmanovu putu iz palače Alijine u kasarnu janjičarsku, te njeke crte i kratke govore, koje navodi Hammer prigodom toga puta pak zatim za boravka Osmanova u kasarni, pjesnik što slično što promienjeno izvodi u ovoj prikazi Osmanova puta do Jedi-kule. Pjesnikove elegične reflexije ob Osmanu prije caru svieta a sad robu robova svojih (strof. 15—25) izvode obširno istu od prilike misao, koja je kod Hammera u Osmanovih riečih agam: jučer sam bio padiša, danas sam gol, izgledajte se u mene, neće ni na vas ostati sviet. Pred Osmanom nose buntovnici na kopljih glave Dilavera i Huseina (toga nama kod Hammera) i viču „ovako se dogadja oholoj ćudi svih silnika, ovako se plaća naša krv i pedepšu samosilja; svak, tko vlada, izgledaj se u ovoga, koji je nepravedno oteo carstvo“. Ove rieči prikladnije su estetički i dostojnije od onih poruga, koje čine Osmanu buntovnici na putu u kasarnu po Hammerovoj prikazi; a čini se da je pjesnik navlaš dodao onu crtu o glavah pred Osmanom nošenih na kopljih, što sgodno i karakteristično pojačava užasnu sliku zadnjega provoda Osmanova. Nego sadržaj dugoga govora Osmanova, koji nadovezuje na onu buntovničku osvadu da je Osman nepravedno oteo priestol, posve očito pokazuje, da je pjesnik u svoj svojoj prikazi zadnjih časova Osmanovih baš hotice u ovaj govor uložio svu snagu, te uprav njim htio veličajno izvesti poetični, to jest elegički, da nerečem tragički momenat Osmanova pogibanja, i baš tu se bitno razlikuje pjesnikova prikaza estetična od historikove prozaične. Samo početak i konac govora (strof. 30—34, i 69—72) sličan je onim plačnim, za milost vapećim kratkim govorom Osmanovim, koje Hammer navodi za Osmanova boravka u kasarni janjičarskoj (pag. 552), ali ostale daleko pretežne strofe govora sadržaju nješto, što je κατ' ἐξοχήν poetično, a čemu se nenalazi ni traga u povjestnikovoj prikazi. U strof. 35—42 i zatim opet u 62

govori Osman o svom junačtvu u zadnjem poljskom ratu, kojeno je on počinjao sabljom pradjedova svojih; u strofah 43—61 (što je i obsegom i mišlju najznatniji dio govora, upravo poetička jezgra njegova) napominje slavne čine, koje su tom sabljom izvodili poimence glavni njegovi predšastnici osvajajuć sviet; a tu sablju, slavu otmanskoga carstva, dobitnicu svieta, zakonitu baštinu njemu unuku onih svjetobornih djedova, tu sablju, kojom je on dobivao Poljake i zatim kanio dobiti od iztoka do zapada od poludne do sjevera, sad otimaju i tlače slobodu i život njegovi vitezi njemu, komu su svi životi podložni, na njega cara ruke steru i sužnjem ga vode oni, koji mu vjerni branitelji imadu biti.

Već sam u prvom dielu razprave potanje izticao očevidni veliki estetički znamen ovih strofa u Osmanovu govoru; ovdje ću reći samo toliko, da poznavalac estetike sravnjujuć pjesnikovu ovu prikazu s priobćenom prije povjestnikovom odmah opaža, kako je pjesnik baš sadržajem strofa 43 do 61 realni dogodjaj, koji nije no biedna slika kukavne propasti razcarenoga mladića Osmana, uzdigao do uzvišenosti estetičke, do idealne simboličnosti té, da se u propasti pojedinca Osmana odsieva propast svekolike jednom toli strašne svjetoborne sile osmanske; tu je simboličnost i sam pjesnik zatim u epilogu jasno iztaknuo, a da ju je već u Osmanovu govoru prikazao, to je siguran dokaz njegove pjesničke sile i estetičke naobraženosti, koja mu nije dopuštala, da bude robski prepisivač stiglih mu viestih o istinitom tečaju pogibanja Osmanova. Nije pjesnikova krivnja, što razprava g. Pavića kaže (pag. 124): „Dočim je pjesnikov Osman u cielom djelu srčan mladić, postaje u samoj katastrofi u 20 pjevanju odveć tužaljiv; *šteta što se pjesnik i tuđe nije radje strogo držao povjesti, u kojoj Osman srčanije pogibe.*“ Ako se tu misli poviest Hammerova (druga koja necitira se u rečenoj razpravi), onda se pisac vara, ako misli da su govori Osmanovi u pjesni više tužaljivi i manje srčani od onih u poviesti; ili se morda misli, da bi pjesnik bio imao prikazivati, kako je, po Hammeru, krvnik u kasarni triput zalud nabacivao oglavnik na snažnoga Osmana, i kako se je zatim u tamnici snažni Osman dugo otimao četvorici, dok mu nisu prebacili oglavnik i sramotno ga lišili snage? Da je Gundulić bio pjesnik, koji bi bio vrstan poslušati ovakov savjet, jedva bi se danas i znalo za nj. — Buntovnim pratiocem Osmanovim do Jedi-kule, tako nastavlja pjesan prikazu zadnjih Osmanovih časova, sažali se na mladoga cara; kad ga hoće zatvarati u tamnicu, gdje misli ostati, Daut dojaše i

vikne: „zapovied je carska, da se ovi pas zadavi.“ Na njihovo krzmanje Daut ih podbada, strašeć ih osvetom Osmanovom, ako ga ostave na životu; slično riečim Mustafine matere, koje navodi Hammer, ali obširnije i krepčije Daut ovdje nagoni ljude, da smaknu Osmana. Još govori Osman zadnji put; počev ponosito („da li car će, komu rob je svak na svieti, izpod robja svoga umrieti?“), završuje plemenito, preporučujuć višnjemu svoga nasljednika, da bi mu dao bolju sreću „ter nesreća moja ova neuzroči té nesklade, da sva kuća Otmanova i s njom tursko carstvo pade.“ Pjesnik završuje ovako: „Nedorečè Osman, a Daut opet viknu iz glasa: što činite? davite ga? I mahramu smaknu spasa, jednomu je crncu vrže, grdu i strašnu, bez obzira ki je caru Osmanu na vrat meće, obara ga zatiem hrlo, lievom nogom ter se opira, čiem mu desnom pleše grlo, da mu silom dušu iztira; tako plešuć kraj mahrami zubim noktim potezaše, dok li car mu pod nogami s prva streptie pak izdaše: pod nogami roba svoga umrie ovako car od svieta.“ Pjesnik je ovom zadnjom mišlju, koja se kao glavni elegični motiv iztiče diljem XX spjeva, pjesnik je najpače izpuštanjem odurnih pojedinostih onih, koje su u Hammerovih viestih, (jedan osmanski izvor, valjda tajeć ružnu istinu, govori o tisući bodežnih udara na Osmana, Zink. 750), pjesnik je tim oteo prizoru smrti Osmanove gnjusobu životinjske borbe, te je izveo prizor strašan, ali estetički strašan, dostojan. Po Hammerovih viestih buntovnici jako su se protivili smaknuću Osmanovu te je Daud skrovno s trojicom pomagača zadavio Osmana u tamnici; u pjesni nema onolika protivljenja te biva davljenje očito pred svietom. Tim izlazi prizor u pjesni veličajniji, a osim toga ovako je sa smrću Osmanovom čin podpuno završen, što nije u poviesti; jer (po Hammeru pag. 558, 559, 571—575) već drugi dan po Osmanovoj smrti bunili su se janjičari i spahije — koji su se bili, kako smo vidili, protivili Osmanovu smaknuću te ga je Daud morao skrovno obaviti — na Dauda, i vikali na njega: zašto si sultana Osmana umorio, koga smo ti uručili u zalog?, a on im je odvraćao, da je to učinio na zapoviest Mustafe, gospodara od svieta; nu tri tjedna poslje bude Daud skinut s velikoga vezirstva što sbog mržnje vojske na nj radi Osmana što sbog toga, što je dao globiti i guliti sviet (morda je pjesnik ovu okolnost prenio u prijašnje doba, te je u XVII spjevu prikazao Dauta već pod Ahmedom ovakova). Početkom g. 1623 opet se pobuniše janjičari i spahije sbog Osmanova smaknuća, te Daut bude na istih onih kolih, na kojih je bio vožen

Osman u tamnicu od sedam tornjeva, do nje dovezen i zadavljen u njoj. Pjesnikov obširni lirski epilog (strof. 95—124), koji završuje slavom Vladislavu kraljeviću, jednako svjedoči, da pjesniku nije bilo u prikazi Osmanove sudbine toliko do historične istinitosti koliko do pjesničke ljepote i politično-nabožne tendencije, kako to svjedoči mnoga već spominjana razlika njegove prikaze u spjevih XVI—XX od povjestničke, a i ta još nespomenuta, da se u spjevih XVII, XVIII i XX u znatnih govorih (Dilavera, Dauta, Osmana) jako iztiče nesretni Hoćimski rat, dočim bar kod Hammera i Zinkeisena za toga stadija bune u ničijem govoru nema ni spomena o tom ratu. Ova okolnost u pjesni dolazi u pomoć premnogim drugim razlogom, da k spjevom I te XVI—XX spadaju i spjevi II—XIII. Kako tu svezu baš s historičkoga obzira zahtieva sadržaj konca I spjeva, to će se sad pokazati, razmatrajući:

Prielaz od I spjeva na II, i dosljedno na cielu skupinu spjeva II—XIII. Na koncu I spjeva kaže se, da Osman odlučuje poći u iztok i tu skupiti nove čete janjičarske i spahijske te njimi što ukrotiti što pojačiti staru neposlušnu, nejunačku vojsku janjičarsku i spahijsku; tu odluku svoju očituje car velikomu veziru Dilaveru, pak hodži i hadumu sarajskomu, a da bi sakrio pred svietom svoju pravu nakanu, prospe glas, da ide klanjat u Meku pak odatle kaznit odmetnoga emirina sidonskoga. Ako od ovakova konca I spjeva priedjemo odmah na XVI spjev, onda nailazimo odmah na bunu janjičara i spahija proti carevim doglavnikom savjetnikom i samu caru, a nevidimo ništa, da bi na onu odluku carevu doglavnici njegovi i šta svjetovali ili u obće i šta uticali, a istom pošto je već buna buknula, čujemo Dilavera svjetujuć cara, neka smiri bunu izjavom, da neće u iztok. Drugačije nam prikazuju stvar povjestničari Hammer i Zinkeisen; po njihovih podatcih uticali su Dilaver, hodža i hadum kizlaraga koji mjesec prije bune na onakovu odluku carevu, kakova je prikazana na koncu I spjeva, bud nagovarajući bud odgovarajući ga; a baš II spjev pjesni prikazuje nam onu trojicu, kako svjetuju cara dugo prije bune glede njegove one odluke: dakle povjestnički podatci baš su svjedočanstvo za uzki savez II spjeva s I, a nisu za nesavez. To svjedočanstvo ništa se neslabi tom okolnostju, da je svjetovanje one trojice doglavnika caru u pojedinostih gdješto inače prikazano u pjesni nego li je u povjestničarih; takovih smo razlikah našli i u spjevih XVI—XX, a one su raztumačene dovoljno, gdje im se nadje jak povod u estetičkih obzirih. Pak osim toga baš glede onoga svjetovanja carevih doglavnika

gdješto Zinkeisen baš protivno poviеda od Hammera; nadalje pjesnikova mjestimice od povjestničke različna prikaza u II spjevu ima svoje dosljedne posljedke i u spjevih XVI—XX, te se pjesnikova prikaza u ovih spjevih razlikuje od povjestničke upravo i glede onih točkah, glede kojih u spjevu II. Evo svemu tomu podkrepe potanjimi navodi. U II spjevu prikazuje pjesnik ovako. Dilaver, držeći odluku carevu prenaglom, ide k njemu, a sobom uzima i hodžu te kizlaragu, pak svaki njih svjetuje cara, što da učini prije nego podje izvadjat svoju odluku puta iztočnoga. Dilaver kaže, da s careva poraza u zadnjem ratu s Poljaci mnogi žele strica Mustafu opet uzdići na priestol, a najpače mati njegova vladohlepna, koja bi svašta počinila, samo da se opet dokopa do vlasti; za to neka Osman, prije no otidje u iztok, dade smaknuti Mustafu i mater mu i zeta Dauta, a i braću svoju, da mu ni ona nebudu na nepriliku. Učitelj carev hodža svjetuje, neka car oženi po izbor dvie, tri, četiri djevojke gospodskoga roda, čim da će si steći nasljednika i utvrditi priestol, jer će polazeći u iztok ostaviti u Carigradu moćna tasta, koji će mu vjerno čuvati priestol za njegove odsutnosti. Napokon hadum svjetuje, neka car prije no podje u iztok sklopi mir s Poljaci, a (medjutim) zarobljenika slavnoga junaka poljskoga Korevskoga pomno dade stražiti, da nebi umaknuo, jer Poljaci su za njegov odkup spravni sve učiniti. Osman na te savjete odgadja put u iztok, te odašilja Ali-pašu za poklisara u Poljsku, da sklopi mir, haduma odprema na izabiranje djevojaka od gospodskoga roda, Rizvanpaši daje stražu nad tamnicom Korevskoga, Mustafe i braće neće velikodušan ubijati ali im naredjuje jače straže, da bude od njihovih zasjeda siguran; a maćehe svoga otca, Mustafine matere, tobož vještice, neboji se on ništa. Podatci Zinkeisenovi mogu služiti poglavito samo za tumač koncu I spjeva, ali obilniji Hammerovi služe takodjer za razumljivanje II spjeva. Zinkeisen (pag. 742—745) kazuje sliedeće. Vrativši se Osman koncem g. 1621 iz nesretnoga i za nj kobnoga rata poljskoga u Carigrad, bivali su njegovi podložnici sve to nezadovoljniji s njim. Tako su velikaši mrmljali na nj, što je proti zakonu i običaju oženio urodjene kćeri osmanske, naime kćer Pertavpaše i muftije Esaada. Osman već sprema opet nove ratove; tako hoće Niemcu rat naviestiti, a zatim, pošto su ga odgovorili od toga, objavi, da će u proljeće poći u Siriju na buntovnoga emira libanonskih Druza; nu i od toga ga odgovore doglavnici. Ali car bijaše ljut na oholu i neratobornu vojsku, poglavito na janjičare, i

govoraše često, kako će ih ukrotiti. Veliki vezir Dilaver, čovjek oštra uma i riedke odlučnosti, ukriepi ga, čini se, u odluci, da bi pobio janjičare. Dilaver govoraše Osmanu, da on nije car, dok si janjičari svojataju vlast; neka si ratobornu vojsku od Kurdâ (iz okolice Damaska) sastavi, koja bi mu bila za tjelesnu stražu, a neka povrh toga još svaki beglerbeg drži za rat spremnu vojsku: na taj način da će Osman imati veću vojsku no ikoji prijašnji sultan, a i bolju od janjičarske, koja mu proždire blagajnu. Osmanu se ta Dilaverova osnova tako svidi, da je odmah zapovjedio Dilaveru neka ju izvadja. Dalnja potajna osnova bijaše, da car podje u Damask, i ondje za godinu dana uvježba novu svoju vojsku, pak se onda s njom vrati u Carigrad, i njezinom pomoćju uništi janjičare i spahije. (Roe, iz kojega Zinkeisen crpi viesti o toj osnovi, hvali ju za vrlo mudru). Tobožnji Osmanov put u Meku imao bi biti plašt za tu osnovu. U pjesni pod konac I spjeva ova se osnova prikazuje kao iz Osmanove glave; tu se u obće ništa negovori o kakovu uticanju carevih doglavnika na njegove odluke, o čem spominje Zinkeisen, a još mnogo obilnije i gdješto posve različito od njega Hammer, iz kojega vadim sliedeće podatke. Kad se je Osman početkom g. 1622 vratio u Carigrad od Hoćima, bijaše jedan od stupova vlade veliki vezir Hrvat Dilaver, koji je („nella guerra di Persia venuto in reputazione" rel. ven.) tu čast bio zadobio samo zato, što je ne samo sebe nego i svoju punu blagajnu stavio bio na službu Osmanu. Ali pravi duumvirat bijaše u rukuh učitelja sultanova hodže Omera, čovjeka silovita, tašta, strastvena, koji je već višeput bio izgubio pak opet zadobio svoju veliku vlast, i u rukuh divljaka kizlarage Sulejmana, oholice i neznalice, koji je bio Osmana nagovorio na poljski rat, a prije, oko sredine siečnja 1621, na umorstvo najsposobnijega za priestol pravoga njegova brata Mohameda za strah ostaloj šestorici braće; tim savjetom htio se je kizlaraga ulaskati sultanu, pošto je njegov predšastnik kizlaraga Mustafa, svemoćan još od Ahmedove vlade, bio prognan, obtuživši ga učitelj hodža Osmanu, da je njegovo prijateljstvo s maćehom sultanovom, sultanijom Mjesecolikom, koja ima odrasla sina, pogibeljno priestolu Osmanovu. Poslie svetčanoga Osmanova provoda u priestolnicu dodje englezki poslanik Roe s naputkom, da medju inim izhodi sklopljenje mira s Poljskom (pošto nisu još bili izpunjeni ugovori, podpisani u taboru hoćimskom, te se je bilo bojati, da će rat opet buknuti), i slobodu poljskih zarobljenika, imenito Koreckoga. Veliki vezir Dilaver, koga Roe kaže

čovjeka osbiljna, umjerena, mudra, ništa nije htio znati ni za mir s Poljskom, ni za slobodu poljskih zarobljenika, o kojoj da nema govora prije gotova mira. Od svoga povratka u Carigrad Osman je nerazborom i pogibeljnim za državu postupanjem sve to više uznemirivao podanike. Haremskim se je lastim sve to više podavao. Na čast najmilijoj svojoj sultaniji i zakonitoj ženi, od prosta roda Rusinji, od skora materi prvorodjenca nasljednika priestolnoga (rel. ven. zovu ju „Miliclia“, i kažu, da je malom djevojčicom bila zaplienjena te je bila robinja Murata vezira, a toga žena dala ju je kizlaragi Mustafi, koji ju je ljubio kao kćer i dao joj slobodu, pak ju je od njega Osman, zatravljen njezinom ljepotom, mogao dobiti samo za zakonitu ženu) dade Osman sjajnu igru izvoditi, kojom se je prikazivao zadnji poljski rat jurišajuć i dižuć lagume u zrak; nesretno izpaliv se puške, bi ubijen mali carević. Da se nadomjesti taj gubitak, nakani Osman izabrati si u jedanput tri žene, i to ne od kupovnih robinja, kako je to dosad bio običaj sultanski, nego od slobodnih kćeri osmanskoga gospodskoga roda, unatoč kanunu, koji je sultanu branio ženiti djevojke gospodskoga roda, da se nebi rod pleo u vladu i u nasljedstvo priestolno. Kanun je dopuštao sultanu ženiti kršćanku, ali ne tudje kraljevne ili kneginje, ni djevojke domaće od slobodne krvi. Žena sultanova nije smjela biti družicom, suprugom, nego robinjom; samo kao sultanija chasseki t. j. kao mati prvorodjenca carevića dostajala se je častna ugleda, a još više kao sultanija valida, t. j. mati vladajućega sultana. Car je imao biti sin robinje a ne slobodne djevojke, da uzmogne to bezobzirnije vladati, i za utjehu svojim robovom t. j. svim podanikom Osmanlijam, koji će za svoje robovanje sultanu imati bar tu naknadu, da su oni sinovi od matere slobodna roda a gospodar je njihov sin robinje. Proti ovim temeljnim ustanovam ženitbenoga prava osmanskih sultana htio je Osman sada (mjeseca veljače 1622, po rel. ven.), da ima zajedno četiri zakonite žene (što je po izlamu bilo dopušteno svakomu pravovjernomu podaniku sultanovu); početkom veljače 1622 oženi kćer Pertevpaše „proti savjetu svih svojih ministara“ (veli Roe), i htjede se zakonito vjenčati s kćerju muftije Esaada. Obće nezadovoljstvo s Osmanom nastupi na svoj vršak, kad je izjavio svoju volju, da će na proljeće sam glavom povesti vojsku u Siriju, da bi ukrotio buntovnoga emira druzkoga. Kad su ga veziri, muftija i uleme od toga odgovarali i svjetovali, neka radje pošalje kojega vojskovodju i kapudanpašu (admirala) na buntovnika, pozove on velikoga vezira, kapudanpašu i defter-

dara, te zapovjedi, neka se opremi sto galija; sredinom travnja neka bude brodovlje gotovo odploviti. Doskora se oglasi prava svrha onoga opremanja, naime da će sultan poći klanjat u Meku. Radi toga svoga hodočašća razpošalje Osman razne zapoviesti i naredi, da će ga pratiti od janjičara samo pet stotina a od spahija samo jedna tisuća. Veliki vezir Dilaver (i muftija) trudili se oko sultana što su igda mogli, da bi ga odgovorili od nesretne namisli za ono hodočašće. Ali duumviri haremski hodža i kizlaraga učiniše, da sultan nije mario za onaj mudri savjet. Oni su mu bili utuvili u glavu, da su plaćenici egipatski mnogo bolja i pouzdanija vojska od janjičara, i da treba zamieniti gnjilu jezgru osmanske vojske, naime janjičare i spahije, novimi četami od egipatskih i sirskih plaćenika; oni su i sa svojih osobnih povoda utvrdjivali sultana u njegovoj nakani. Tako je Osman čvrsto ostajao na svojoj odluci, makar mu je veliki vezir Dilaver govorio, da treba čekati na poljskoga velikoga poslanika Zbaravskoga, da se konačno sklopi mir s Poljskom, i makar ga je muftija nagovarao, neka radje gradi mošeju nego li da hodočasti u Meku. Nadajući se, da će po svojoj kćeri moći uticati na odluku sultanovu, pristade napokon, pošto se je bio dugo protivio, muftija na to, da sultan oženi njegovu kćer, te ona bude u stari saraj odpremljena i vjenčana za sultana (po rel. ven. bilo je to prije 19 ožujka 1622); ali za to se ipak nije dao sultan pokrenuti od svoje odluke, a bivao je sve to svojevoljniji od jugovine, u Carigradu obične u mjesecih veljači i ožujku. U starom saraju, gdje je slavio pir s muftijinom kćerju, smišljaše Osman zadaviti svoju maćehu, ljubimicu svoga otca, krasnu i duhovitu sultaniju „Mjesecoliku“, kako se nebi za svoje odsutnosti iz Carigrada imao bojati, da nebi njezinim nastojanjem sin joj došao na priestol. (Hammer pag. 695 navodi i izpravlja izvještaj mletački za 20. ožujak 1622, „da je Osman boravio u starom saraju, gdje je dao zadaviti Chiosu (Közem), ljubimicu svoga otca a majku Mustafe, koga je bio dao umoriti kad je polazio u rat.“ Hammer izpravlja, da se je onaj umoreni carević zvao Mohamed a ne Mustafa, te opaža, da se iz onoga mjesta mletačke relacije, gdje se vrieme zadavljenja Közemina stavlja za 30 godina ranije no što se je sbilja dogodilo, najjasnije razabire, kako oprezno treba kontrolirati posláničke izvještaje osmanskimi izvori). U njegovoj odluci putovati u Meku na novo ukriepi Osmana njeki san, koga mu je hodža tumačio tako, da ga prorok kara što je nepostojan u svojoj nakani hodočastničkoj; veliki šeih pako tumačio je sultanu onaj

san baš protivno, u prilog odgovaranju vezira. Poslie, sredinom svibnja, kad je sultan već bio zapovjedio, da se za dva dana imadu šatori carski prenositi u Skudar, poslao mu je muftija fetvu, da padiši netreba hodočašća u Meku; jednako ga je veliki šeih opet odgovarao i dvorski astronom Mohamed Čelebi. Na 18 svibnja bukne buna. (Hammer pag. 518—522, 531—541). — Podatci Hammerovi, koji spominju višekratno nastojanje Dilavera (i drugih) da bi odgovorili Osmana od stalno nakanjenoga iztočnoga puta, pokazuju netemeljitost one misli u razpravi g. Pavića (pag. 131), da „II pjevanje nije nastavak I, jer u I veli pjesnik, da je Osmanova *stanovita odluka* poći u iztok, koju *stanovitu* odluku svoju on povjeri Dilaveru, hodži i čuvaru saraja; sasvim je nerazumljivo, kako poslie onoga fait accompli u prvom pjevanju mogu u drugom pjevanju doći Dilaver, hodža i hadum, *ni od koga zvani*", da odgovaraju Osmana. Dapače u podatcih Hammerovih ima sva gradja za sadržaj II spjeva, dakako pjesnički slobodno preradjena. Ako se pjesnik od povjestnika u njekih crtah razlikuje, tomu bi mogao biti povod taj, da je pjesnik rabio donjekle drugačije viesti nego li povjestnik Hammer. Ta vidimo, da u jednoj znatnoj okolnosti glede careve nakane iztočnoga puta i glede doglavničkih savjeta o toj nakani Zinkeisen baš protivno povieda od Hammera; po onom je naime Dilaver uputio cara na iztočni put, da bi tamo sakupio novu vojsku te bi njom zamienio i uklonio nevaljalu janjičarsku i spahijsku, a po ovom su hodža i kizlaraga na to putili i uputili cara, a Dilaver ga je udilj odvraćao. Po toj razlici izmedju ova dva povjestnika nije čudno, da je *pjesnikova* prikaza različita od povjestnikove Hammerove (i Zinkeisenove) poglavito u tom, tko što svjetuje i odlučuje: u pjesni u II spjevu kizlaraga svjetuje cara onako, kako u Hammera Dilaver (da treba prije iztočnoga puta sklopiti mir s Poljskom), a Dilaver svjetuje u pjesni u II spjevu onako ili bar slično, kako u Hammera kizlaraga ili kako sam car odlučuje (da treba umoriti vjerojatnoga pretendenta priestolja i njegovu mater); zatim u pjesni u I spjevu sam Osman zamišlja i odlučuje iztočni put, njegovu svrhu glede vojske i način, kako tu svrhu pritajiti, dočim u Zinkeisena Dilaver caru takovu osnovu podaje, a u Hammera hodža i kizlaraga; napokon u pjesni u II spjevu hodža puti cara na gospodske ženitbe, dočim u Hammera sam car tako odlučuje i radi proti savjetu svojih doglavnika. Da je pjesnik drugačije prikazao od povjestnika, tko li što svjetuje; da pjesnik njeke savjetnike u povjestniku znatne (n. pr. muftiju)

ni nespominje; da pjesnik osnovu iztočnoga puta odbija na samoodluku Osmanovu a povjestnik na savjet doglavnika (hodže i kizlarage, ili Dilavera), a da naprotiv pjesnik nakanu gospodskih ženitba odbija na savjet hodže, dočim povjestnik na samoodluku carevu; da pjesnik prikazuje savjet caru umorit bivšega cara Mustafu strica Osmanova i mater mu te Dauta, dočim povjestnik govori o umorstvu brata Osmanova Mohameda i o nakani umorit sultaniju maćehu Osmanovu: sve te razlike ni netrebamo odbijati na pjesnikove od povjestnikovih različite izvore (dosta možemo razabrati iz opazke Hammerove o zamjeni imena Mustafa mjesto Mohamed u mletačkoj relaciji od g. 1622), nego sve te razlike možemo posve raztumačiti iz razlikâ izmedju povjestnikove i pjesnikove prikaze za spjeve XVI—XX i za spjev I prije konca: razlikam ovdje posve su dosljedne razlike u II, i obratno, a povodi su im jednaki estetički.

U spjevih XVIII—XIX Dilaver je posve različito prikazan nego li u povjestnika Hammera. On tu svjetuje Osmana, neka krvavo kazni buntovnike, neka „krvavimi zidi kriepi svoj priestol", po načelu „carsko je djelo da car tvrd je"; on se hvali svojom junačkom obranom Osmanove glave pod Hoćimom (tako se i u I o njem veli); on krivi janjičare i spahije s poraza hoćimskoga; on podbada Osmana na pristaše Mustafine, koji da ovoga žele opet postaviti na priestol a njega uništiti; on počinja divno junačtvo braneć svoj dvor od buntovnih navalnika; on pogiba veličajno, bijuć se sam i reć bi goloruk s čitavom četom buntovnom; na njega Mustafina mati podbada Dauta (XVII 152), na njega prvoga obara kivni Daut svoju osvetu, a junački Derviš svoju divlju snagu: o svem tom nema u povjestniku Hammeru ništa. Po Hammeru Dilaver se nije junačtvom nekmoli spasenjem Osmanove glave kod Hoćima izkazao; po njem je Dilaver u nastanku i tečaju bune posve neznatna osoba, tako da uleme na drugi dan bune ni nerazumiju, zašto bi se i Dilaverova glava tražila od Osmana, a buntovnici kažu da za to, što je dan prije iz njegova dvora strieljano na njih kad su ga došli prosit da bude glasnikom njihovih zahtjeva sultanu; po njem (i po Zinkeisenu) Dilaver nedaje Osmanu nikakova kruta savjeta početkom bune, niti išta govori o pogibelji kojom pristaše Mustafine priete; po njem Mustafina mati i Daut na početku bune ništa nerade proti Dilaveru i caru, a proti caru istom na koncu, kad je Mustafu sama vojska već proglasila bila carem, a Dilaver je već bio umoren. Dakle vidimo da je Dilaverov zna-

čaj i uticaj u sgode u spjevih XVII—XIX različit od prikaze Hammerove baš onako, kako je i u spjevu II; Dilaverovoj prikazi u XVII—XIX dosljedna je Dilaverova prikaza u II i obratno. Dilaver u II krivi neposlušnu vojsku (po savezu: janjičarsku i spahijsku) za poraz hoćimski; on daje Osmanu odlučan i krut savjet, neka si ukriepi priestol krvju glavnih Mustafinih pristaša, matere mu te zeta Dauta, i krvju sama Mustafe: tim Dilaver u II upravo pripravlja svoj postupak a i postupak Mustafine matere te Dauta proti sebi i Osmanu u spjevih XVII i dalje. Pjesnik dakle dosljedno prema svomu crtanju Dilavera u XVII—XIX (i u I) nije mogao u II prikazati Dilavera onakova savjetnika, kakov je u Hammeru, t. j. da svjetuje cara sklopiti mir s Poljaci prije odlazka u iztok. Pjesnik je pravo učinio, da je u II izmjenio savjete Dilavera i kizlarage, t. j. što po Hammeru savjetuje Dilaver, podao kizlaragi, a što po Hammeru savjetuje kizlaraga, podao Dilaveru. Kizlaraga je po Hammeru putio cara na odlučan i krvav postupak s janjičari i spahijami poslie rata a prije bune, neka ih naime slomi pomoćju nove vojske, koju bi sakupio u iztoku; on je cara nagovorio, da umoriti dade mogućega pretendenta carevića Mohameda, on je prema tomu morda (premda se to nekaže u Hammeru) naveo cara na zamisao umoriti maćehu svoju, kako nebi za iztočnoga mu puta radila o zacarenju svoga sina; on je po Hammeru bio nagovorio cara na poljski rat, te je poslie šestoga juriša poticao u bojnom vieću na daljnje vojevanje čudeći se, kako bi se poljski kralj, taj gjaurski pas, mogao oprieti padiši, dočim je novi tad veliki vezir Dilaver svjetovao cara, neka svrši rat i ugovori mir. Pjesnik je u II spjevu izmienio postupak Dilavera i kizlarage, prikazujući kizlaragu, kako veliča poljske neodoljive junake i iztiče pogibelj, kojom bi ovi prietili caru za iztočnoga puta, ako nebi prije sklopio mira s njimi. Ovako izmieniv, glede na povjestničke podatke, značaje Dilavera i kizlarage u II spjevu te podav Dilaveru krvavu odlučnost a kizlaragi pomirnu opreznost, omogućio je pjesnik, da, dosljedno prema tomu, može u spjevih XVI—XIX biti Dilaver uz Osmana pače nad Osmanom prva junačka i radnju pjesni uzveličujuća osoba a da kizlaraga bude u tih spjevih XVI—XIX samo trpan, a nikakov tvoran faktor, tražeć i skidajuć buntovnici i njegovu glavu kao savjetnika careva. Rečenoj promjeni u II i to je dosljedno u XVII—XIX, da Osman jaku stražu svoju daje na zaštitu Dilaveru, na koga su buntovnici Mustafini pomagači najviše kivni, a da se za kizlaragu nestara,

pače ga šalje u jako već opasnom času bune mirit buntovnike (u XIX) misleć da mu oni neće ništa učiniti, odakle se razabire, da se kizlaraga nemože smatrati za začetnika osnovi o iztočnom putu i pogubnim po janjičare i spahije nakanam. Promjene, kojeno je tako učinio pjesnik glede savjeta i u obće glede radnje Dilavera i kizlaraga, od najveće su koristi u estetičkom pogledu za pjesan, jerbo od *eunuha* kizlarage nije mogao izaći dostojan pjesnički tip turskoga junaka, odlučna i ponosita, ali od *velikoga* vezira Dilavera mogao je postati takav tip; a pjesnik je, da mu prikaza bune u XVI—XIX izadje estetički vriedna, trebao uz veličanstvenoga, neradinoga Osmana još i tvorna, smjela velika junaka u silnoj borbi. Što je pjesnik u II promienio osobe, kojih se pomor savjetuje caru, i što je prikazao samo savjet a ne i čin umorstva njihova, i to je nesamo dosljedno prema spjevom XVII—XIX, nego je i znamenito u prilog estetičkoj vriednosti pjesni. U Hammeru nigdje se nekazuje, da bi prije bune itko bio svjetovao Osmana neka dade ubiti Mustafu, majku mu i Dautu, jer da bi oni mogli opet preoteti mu priestol, nego se kazuje, da je Osman brata si Mohameda, bojeć se njegova pretendentstva, na savjet kizlarage dao umoriti prije rata poljskoga, a da je prije puta iztočnoga zamišljao ubiti maćehu svoju, da nebi ona radila zacariti svoga sina, dok bi on bio u istoku; ali ovomu umorstvu i ovoj zamisli Hammer nigdje nekazuje nikakove posljedice u nastanku i tečaju bune proti Osmanu; naprotiv pripovieda pod konac bune o izbavi i zacarenju Mustafe, te o nastojanju Mustafine matere i Dauta, da se Osman umori, a nigdje prije bune ni u tečaju bune nekazuje ništa, da bi Osman sam ili koji savjetnik Osmanov bio radio njima (Mustafi, njegovoj materi i Dautu) o glavi. Zato je pjesnik sasvim pravo, da bude saveza i dosljednosti u sgodah prije bune i za bune, u II spjevu mjesto maćehe Osmanove prikazao maćehu otca Osmanova a majku Mustafinu te zeta joj Dauta, pak mjesto Mohameda brata prikazao Mustafu strica Osmanova kao one osobe, o kojih se umorstvu radi. S ovom promjenom pjesnik je spojio još dva estetička probitka. Značaj Osmanov prikazao je dostojnijim: u poviesti je Osman na savjet kizlaragin sbilja dao umoriti najsposobnijega za priestol svoga brata, da zastraši ostalu braću, u poviesti je on sám sbilja zamišljao umoriti maćehu, da nebi zacarila svoga sina, naprotiv u pjesni Osman velikodušan odvraća na savjet Dilaverov, da on neće braće za života ukidati, i nigdje u pjesni nema spomena, da bi si on ikad bio ruke okaljao bratskom krvju; tu

historičku ružnu crtu (premda je ona prema osmanskomu kanunu bratomora) pjesnik je uklonio i prikazao Osmana velikodušna; jednako je on u pjesni u II velikodušan naprama Mustafi i materi njegovoj. A isto je tako. dosljedno prema spjevu II, pjesnik prikazao u spjevih XVI—XX najpače u XVII—XIX Osmana velikodušnijega nego li što je u poviesti (Hammerovoj). i prama Dilaveru i prama buntovnikom: i tu je pjesnik Osmanove ružne i kukavno-okrutne crte (n. pr. podlo žrtvovanje Dilavera) zamienio vitežkimi, plemenitimi. Nu još više, što je baš glavno: sav dramatički interes i zaplet u razvitku propasti Osmanove osnovan je upravo u velikodušju Osmana naprama protivnikom; upravo u tom, što sultan u XVII neslušа krutoga savjeta Dilaverova, da bi buntovnike odmah smrću kaznio, nego velikodušan oprašta i hoće izmirbu, upravo u tom stoje dramatički i reć bi tragički najbližji povodi njegovoj propasti: njegovo ponosito i pomirljivo velikodušje daje glavnim protivnikom, kojim je poklonio život, Mustafinoj materi i Dautu, časa i prilike, da ga svojom smjelom odlučnostju preteku, izmirne mu osnove pomrse te ga sruše i umore. Dakle su pjesnikove promjene estetički upravo vrlo sretne, upravo one i jesu pretvorile realni dogodjaj u poetički, po mogućnosti dramatički i tragički čin. Nadalje je pjesnik izmienio, glede na povjestnikove podatke, radnju hodže i Osmana u spjevih I i II: po Hammeru sam car odlučuje gospodske ženitbe za osiguranje priestola, a u pjesni u II hodža ga tako svjetuje, po Hammeru hodža nagovori cara skupiti u iztoku novu vojsku te njom slomiti janjičare i spahije, a u pjesni u I tako je samoodluka Osmanova. Ova izmjena dosljedna je prema sadržaju spjeva XVI–XX, a ona je osim toga odlučno u prilog pjesni u estetičkom pogledu. U Hammeru za tečaja bune nigdje se buntovnici na one ženitbe izrikom netuže, u pjesni tuže se i sbog njih na cara buntovnici u XVI te ga Ali-aga mora i za to braniti pred njimi, u XVIII traže i sbog njih buntovnici fetvu za skidanje cara, te ga i sbog njih biedi Daut; po Hammeru je hodža izrikom kao uzročnik iztočnoga puta i s tim savjetnik pogube janjičara i spahija mržen te za to buntovnici traže njegovu glavu, u pjesni XVI–XX nigdje se o hodži tako negovori, nego buntovnici samo vele: „daj nam glavu .... učitelja hodže, jer ti opak nauk dava“, naprotiv sam car se od buntovnika krivi u spjevu XVI a u XVIII od Dauta s nakane uništit janjičare i spahije i zamienit ih vojskami novimi u iztoku skupljenimi, pak u XX Daut uprav tom osnovom Osmanovom sklanja buntovnike te puste za-

daviti Osmana; u Hammeru i u pjesni hodža izmiče zdrav te ga buntovnici neubiju, a car jadno pogiba. Dakle glavna i odlučna stvar, zašto Osman pogiba, jest u XVI—XX, osim njegova postupka s Mustafinim svojtom, njegova nakana slomit janjičare i spahije iztočnimi bojnici. Prema tomu je dosljedno, da u I i II pjesnik prikazuje sama Osmana začetnikom samoodlučnim osnove o zatoru janjičara i spahija, a da se hodža, koji je u XVI—XX razmjerno neznatna osoba te izmiče buntovnikom nit se išta o njem poslie spjeva XVI nekaže, prikazuje u II začetnikom osnove o ženitbah carevih, manje znatne u razvitku i završetku bune. Osim toga u XVI početak bune zatiče Osmana „u pirnoj slavi s tri ljubovce“; tim pjesnik ovdje odstupa od poviestničkih podataka, po kojih je dva mjeseca prije početka bune Osman slavio zadnji pir, s muftijinom kćerju, ali postupa dosljedno prema II, gdje se tek zamišljaju ženitbe i naredjuje potraga gospodskih krasotica. Svojom promjenom pjesnik je mnogo učinio u prilog estetički za značaj Osmana. Dočim historik jako iztiče haremsku razkošnost sultanovu, u pjesni u I i XVI—XX iztiču jako tu crtu samo Osmanovi takodjer inače lažni protivnici (n. pr. Mustafina mati i Daut), ali u I i II on sam nemisli na harem i na ženitbeno osiguranje priestolja, nego on misli (u I) samo na umnažanje ratne snage, na kaznu nevaljaloj vojsci, na slavna djela s novom valjalom vojskom. Tim, da pjesnik tu smjelu i patriotičnu inicijativu daje Osmanu, a ne hodži kako je u povjestnika, tim i samo tim izlazi Osman dostojan protagonista pjesni; tako on patriotičnom a ujedno smjelom i krvavom samoodlukom, pak uz to velikodušnim sustezanjem u izvadjanju odluke, izlazi sam prvi povodnik svemu što se sbiva, i buni i propasti svojoj (a tik uz njega stoji kao po kretač glavne radnje Dilaver svojim protivničtvom prama Mustafinoj svojti), a nebi izlazio Osman dostojan prvak pjesni, da je prikazan — prema povjestnikovim podatkom — kako se po svojoj domisli, a proti savjetu doglavnika hoće osigurati i za priestol i za nasljednika ženitbami; a naprotiv sgodno je u estetičkom pogledu, da hodža, u tečaju daljnem pjesni najpače u XVI—XX uzgredna osoba, nagovara u II cara na ženitbe, a ni on nesvjetuje tako s obzira haremskih nego s patriotičnih, te navodi Osmanu obilne primjere slavnih prošastih sultana. Od tih primjera bar je istinit onaj o sultanijah srbskoga vladarskoga koljena; nisam našao u poviestih, što veli hodža, da je i mati Osmanova bila poriekla ruskoga carskoga, koju da je Tatarin oteo otcu banu Miholj-

skomu te ju je rad divne ljepote poklonio sultanu Ahmetu. Morda je pjesnik na ovakovu crtu preradio onu historičnu (po Hammeru), da je prva žena Osmanova bila prekrasna Rusinja, djevojčicom zaplienjena i iz prva robinja Muratu veziru, a da je jedna od prošastih sultanija bila takodjer Rusinja, slavna Roxelana. Pjesnik je jako promienio — prema povjestnikovim podatkom — stvar glede ženitbah Osmanovih baš i u tom, što je u I i II sasvim izpustio onu Rusinju, koja je već prije poljskoga rata bila prva zakonita žena njegova, te mu je rodila prvorodjenca priestolnoga pod konac hoćimskoga vojevanja; pjesnik je dosljedno takodjer izpustio to, da je nesretna smrt toga prvorodjenca pri slavi Osmanova povratka potaknula — tako Hammer povieda — Osmana, da traži još tri zakonite žene; pjesnik je izpustio ovdje takodjer ženitbe Osmanove prije izmaka ožujka obavljene s muftijinom kćerju i Pertevpašinom, s kojom se je Osman oženio prije no što je prvi put izjavio svoju nakanu poći u iztok (Hammer pag. 536), dakle bi prema tomu već u I spjevu o toj ženitbi imao biti spomen; pjesnik je učinio te promjene — da uzmogne prikazati istom traženje djevojaka za cara te putovanje kizlarage u tom poslu pak pri tom uplesti elegičnu sliku Grčke i Srbije (u Ljubdragu i Sunčanici), a takodjer na to nadovezati Sokoličin ljubavni savez s Osmanom, koji nju, pošto se je svojoj ljubavi otimala od straha nepostati robinjom haremskom Osmanovom, po kizlaragi doziva u Carigrad. Već sam prije rekao, da je amazonki Sokolici njeka realna podloga u poviestnih perzijskih amazonkah koncem 16 vieka, a obilnimi sam navodi utvrdio, da je crtanje Sokoličina značaja i njezinih sgoda po romanskih uzorih, mjestimice doslovno, izvedeno, kako i ono Sunčanice, Krunoslave, Begume, u obće svih ženskih prikaza u pjesni; nego možebiti da je baš Sokolici i Sunčanici bila ona prva žena Osmanova Rusinja realan motiv, te je prekrasnu robinju rusku idealizovanjem preradio u zarobljenicu Sunčanicu i u iztočnu junakinju Sokolicu, bar bi to bilo sasvim analogno pjesnikovoj idealizujućoj preradnji realnih ružnih sgoda i značaja u spjevih XVI do XX. Nadalje što se tiče toga, da hodža u II nagovara cara na protukanunske ženitbe, to je pjesnik samim govorom hodžinim obilno nastojao izpričati. U Hammeru opiru se doduše savjetnici carevoj nakani, ali ipak daje Pertevpaša svoju kćer caru za drugu ženu, a zatim, dva mjeseca prije bune, i sam veliki muftija, t. j. veliki zakonjak daje mu svoju kćer za treću ženu i tako, prem se je protivio iz prva, pristaje sám na povredu kanuna i to s politič-

koga razloga, da bi naime mogao uticati na odluke svoga zeta cara. Osim toga po Hammeru je (pag. 536) već Osman, utemeljitelj carstva, proti kanunu ženio slobodnu Osmanku kćer *šeiha* Edebalija. Tomu odgovora u pjesni, da hodža svoj savjet Osmanu obrazlaže primjeri prošastih sultana i potrebom političnom; pak u XVI spjevu glavar janjičarski Ali-aga buntovnikom u oči krepko izpričava cara za gospodske ženitbe, uprav izrikom proti kanunu, kako sam gore kanunska temeljna načela po Hammeru naveo, govoreći: „zar da mi robovi carevi dostojni smo carskih kćeri, a car svega svieta da se pastiricom vjeri? što može caru biti zabranjeno, koji svietom vlada, koji Otmanovu sablju paše?“ Prema navedenim poviestnim podatkom, i prema onakovu govorenju Ali-age u XVI u oči buntovnikom, što su se malo prije potužili i na gospodske ženitbe careve, mogao je pjesnik i u II hodžu u tajnom vieću onako svjetujuća prikazati, a da se tim nepokaže „slab poznavalac turskih odnošaja“ (rasprava g. Pavića p. 134), i to tako slab, da ta prikaza ni nebi mogla biti Gundulićeva nego njekoga mnogo slabijega pjesnika, kako g. Pavić tvrdi. Upravo to svjetovanje hodžino u II tumači nam, zašto se u XVI na početku bune prikazuje Osman tek u pirnoj slavi s trima djevojkama, što se kako vidismo neslaže s podatci povjestnika, pak zašto se u XVI traži i hodžina glava, čemu je u Hammeru izrični razlog hodžino svjetovanje iztočnoga puta te sloma janjičarske i spahijske vojske, dočim je pjesnik u I tu osnovu odbio na samoodluku Osmanovu bez ičijega savjeta, a u II u zamjenu hodžu prikazao svjetovaocem gospodskih ženitba; promjene pjesnikovne u II u dosljednom su savezu s njegovimi promjenami u I i XVI, a baš timi promjenami omogućio si je on sve one što elegijske što sjajne prikaze (najpače o Sokolici kao želji Osmanovoj i o Ljubdragovoj kćeri Sunčanici) koje su u savezu s kizlaraginim putovanjem, dakle promjene pjesnikove i ovdje su, kao često u XVI—XX, odlučno u prilog pjesni u estetičkom pogledu. — Glede kizlaragina savjeta Osmanu, neka prije iztočnoga puta sklopi mir s Poljskom, rekao sam već kako je pjesnik osobe savjetujuće izmienio, prikazujući da ono, što u Hammeru svjetuje Dilaver, u pjesni svjetuje kizlaraga, i obratno. Nego u Hammeru veli se i to, da je već prije Dilavera englezki poslanik Roe radio kod porte o sklopljenju mira s Poljskom i o slobodi poljskih zarobljenika, najpače Koreckoga, pak da je Dilaver izprva odbijao jedno i drugo. Bit će dakle pjesnik, kako je izpustio osobe u poviesti znatne: velikoga muftiju, Rusinju prvu ženu Osmanovu,

maćehu Osmanovu te još druge, isto tako i Roe-a izpustio, te je na kizlaragu prenio savjet u poviesti Roe-ov. Dakako neumjestno bi bilo, da kizlaraga svjetuje slobodu Korevskoga prije mira, posve je naravski da on svjetuje, neka se Korevski straži pomno te nebi mogao uteći, da bude kod sklapanja mira od koristi, pošto su Poljaci mnogo spremni učiniti za slobodu svoga junaka. Znatnost Koreckoga pokazuje se i u podatcih Hammerovih, te ujedno i vjerovatni povod jakoj straži za nj; Osman odredjuje u II Korevskomu jaku stražu „neka *u napried* nije vriedan utjecati viek s prevara". Ovo može značiti, da je Korevski već prije jednoč utekao pa opet po drugi put zarobljen bio. Takovu viest navodi po Sobolevskom Appendini u predgovoru k talijanskom prevodu Osmanide, naime da je Korecki g. 1620 kod Cecore po drugi put pao Turkom u ruke. Po Hammeru (pag. 478, 479) Korecki je zarobljen u boju s Turci g. 1616; francezki kod porte poslanik utamničen je god. 1619 na sumnju, da je radio u prilog bjegu Koreckoga, a sliedeće godine došao je poljski poslanik u Carigrad nastojeć bez velika uzpjeha umiriti portu za bjeg Koreckoga i provale kozakâ (Hammer pag. 505); jeseni g. 1620 porazili su Turci Graciana i njegove pomagače Poljake, izmedju kojih je Koniecpolsky uhvaćen i utamničen u tornju na Bosporu (Hammer pag. 515). Ali ništa negovori Hammer o kakovu drugom uhićenju Koreckoga. Nego toliko se svakako razabire iz povjestnikovih podataka, da je pjesnik imao povoda u suvremenih viestih prikazati u II onakov savjet i odluku glede Korevskoga. Ali tu u pjesni slavi kizlaraga i vjerenicu Korevskovu Krunoslavu kao junakinju Poljske pod Hoćimom, gdje da je ona pozivala na mejdan Osmana s nakanom, da bi (kako se dosljedno popunjuje u daljnjih spjevih) na Osmanu, ako bi ga pobiedila, zamienila svoga zarobljenoga vjerenika. Pjesnikova prikaza o Krunoslavi posve je različita od povjestnih podataka. Po Hammeru (pag. 479) Iskenderpaša pobi g. 1616 Poljake i Moldavce; udova kneza moldavskoga Mogile, pak obadva joj sina i kći, žena Koreckoga, a i sám Korecki budu uhvaćeni i u Carigrad poslani skupa sa 500 okovanih kozaka. Već dugo nije bilo u Carigradu tolika slavja kao kod dopratnje tih zarobljenika. Koreckove krasne žene nestade; istom poslie njekoga vremena nadje se ona za ucjenu od 30000 talira. Zanosila od njekoga Tatarina porodi blizanice, te je dugo bila predmetom turskih rugalica pjesama. Ako su pjesniku bile pri ruci takove viesti o Koreckovici, nije ih mogao rabiti ovako, već radi pristojnosti, a najpače budući

on pjesnik slave poljske (u spjevih I, XVII i XX, da nespominjem spjeva II—XIII), nego ih je morao znatno promieniti. U XVII do XIX opažamo, da je pjesnik baš ružnu izdaju Osmanovu glede Dilavera promienio u velikodušnu zaštitu Osmanovu za Dilavera, i da je sramotnu kukavnu smrt Dilaverovu promienio u slavnu, junačku. Za istoga pjesnika posve je dosljedno, ako je biednu sramotu Koreckove žene promienio na slavno junačtvo i dičnu smrt, te da je prikazao u pjesni kako junačtvom pak zatim ucjenom ona nastoji oslobodit Korevskoga, dočim u poviesti nju za ucjenu povraća svojta iz nevida na sramotan vidik; da je u pjesni vjerenica a ne žena, i to je promjena pjesnički shodna, kako ona, da se u pjesni neprikazuje žena Osmanova Rusinja nego draga Sokolica itd. Prikaza Krunoslave u spjevih daljnjih do XIII mnogo oponaša, kako sam pokazao, što značajem što čini i sudbinom prikaze klasično-romantične, a jednako i prikaza Sokolice te Sunčanice u ovih spjevih, pak Begume u XIX; nu vidimo da je pjesnik imao bar njeke poviestne motive za Krunoslavu, pak za Sunčanicu (Srbkinju mjesto Rusinje), za Sokolicu (amazonku Mogorkinju mjesto amazonkâ Perzijankâ prije Osmana i prekrasnu žudjenicu Osmanovu mjesto prekrasne one Rusinje), koja je kao iztočna krasna bojnica analogna Begumi u XIX, tomu takodjer iztočnomu idejalu ženskomu, komu je njeka poviestna podloga u slavljenih perzijskim pjesničtvom ženah. G. Pavić, navodeć Appendinijevu viest crpljenu od Sobolevskoga, da nije u Carigrad nikad putovala žena Koreckoga da bi ga oslobodila, veli (pag. 126), da je to odviše romantično nego li da bi moglo biti Gundulićevo, što Krunoslava dolazi kao Ugričić preodjevena u Carigrad izbavljat svoga vjerenika mitom. Ja sam u drugom odsjeku ove razprave obilno dokazao navodî, kako je Gundulić u spjevih I i XVI—XX mnogo oponašao, mjestimice prevodno, romantične prikaze Tassove, dakle ga je mogao oponašati, što i jest, i za svoju romantičnu prikazu Krunoslave u spjevih II—XIII; gore sam pokazao, kako je analogna pjesnikova promjena — prema povjestničkim podatkom — u prikazi Krunoslave u II i dalje do XIII s njegovimi promjenami u I i XVI—XX u prikazi Dilavera i Osmana. Nu budi ovdje uzgredice navedena još sliedeća viest Hammerova (pag. 516 i 692, 693). Cesarev poklisar u Carigradu Starzer g. 1620 podupirao je tajnika Homonayeva, koji je došao u Carigrad preodjeven u turskoj odjeći, i nastaniv se kod onoga poklisara tajno se dogovarao o tom, kako bi se Homonay postavio knezom sedmograd-

skim za cienu od sto tisuća talira harača sultanu; to nastojanje bilo bi uspjelo, da nebude Homonay prije vremena otrovan. Ova viest mogla bi bar donjekle objasniti prikazivanje pjesnikovo u VI, da „Krunoslava u haljini mlada Ugričića, ugarskim se imenom zovuć, u Carigrad dodje u dvor cesarova poklisara i pita za svoga vjerenika", pak u XII, da ona „u slici Ugričića od strane poklisara cesarskoga donie često dare paši Rizvanu", stražaru tamnice Korevskoga. Kako pjesnik više toga u I, XVI—XX i u II mienja i baš zamienja — prema historičkim podatkom — glede osoba i čina, bilo bi posve analogno tomu njegovu postupku, ako je on stiglu mu onakovu viesticu poput navedene Hammerove prenio, uz potrebne promjene, na svoju Krunoslavu. —

Pod konac II spjeva odlučuje Osman odaslati poklisara u Poljsku na sklapanje mira; za ovu okolnost u pjesni i za mnoge iz nje izviruće prikaze u III—XIII o poljsko-turskom vojevanju i sklapanju mira valja mi se obazirati poglavito na Morawskoga, Dzieje narodu polskiego III, (Poznań 1871) i poljske pjesni vieka 17. i 18.: Samuela Twardowskoga „Legacya Krysztofa Zbaraskiego w roku 1621 (sic)" (peto izdanje u Biblioteka Polska, zeszyt 19 i 20, g. 1861 Krakow; prvo je izdanje, po pogrešnoj izreci petoga izdavaoca Turowskoga, iz g. 1621, a drugo iz g. 1633; pisac Twardowski bio je u pratnji Zbaraskoga poslanika); zatim „Wojna Chocimska, poemat bohatyrski" (u X spjeva od Andrzeja Lipskoga, oko god. 1670, izdanje Lwów 1850), i „Chocim" (epska pjesan u XII spieva, od Ignacija Krasickoga, Dzieła tom I, Vratislava 1824; pisac je živio 1734—1801); ove pjesni mnogo služe za razumljivanje sadržaja Osmanidina to glede poviesti to glede pjesničkoga sloga. — Zinkeisen govoreć o preliminarih pod Hoćimom, o kojih da Hammer piše prilično manjkavo, veli, da su po zahtjevih poljskih oni preliminari imali steći obveznu moć istom onda, pošto bude sultan izvanrednim poslanikom pozvao kralja, neka bi poslao punomoćnika u Carigrad na konačno utanačenje mira (Zink. pag. 740, 741 po Roe-u); Lipski u X spjevu pag. 400 spominje medju uglavljenimi kod Hoćima točkami primirja i to, da ima čauš turski, čovjek dobra glasa, doći u Varšavu za potvrdjenje ugovora hoćimskih; Twardowski u Legaciji pag. 141—145 piše o nakani velikoga vezira Džurdžia poslati u Varšavu, dočim je Zbaraski u Carigradu, poslanika Hasana glede sklapanja mira. Našemu pjesniku mogla je doći ovakova viest, te ju je on mogao pojačiti u prikazu, da Osman sbilja odprema poklisara u Varšavu, makar da takova

poslanstva u istinu nije bilo, bar ga nespominju navadjani spisi njemački i poljski. Vidili smo, da je pjesnik u I i XVI—XX mnogu sitnu okolnost poviestnu znatno pojačio u svojoj prikazi (n. pr. onu o navali na Dilaverov dvor); opazili smo i to, da je pjesnik u I i XVI—XX mnogu promjenu i zamjenu u osobah, u sgodah, u kronologiji učinio. Za takova pjesnika posve je naravski, ako je on za svoju prikazu u II i dalje stiglu mu morda viest o poljskom zahtjevu kod Hoćimskih preliminara pojačio u sbiljno pošiljanje turskoga poslanika u Varšavu, pak da je, promjenjujuć vrieme i zamjenjujuć osobe, u svojoj pjesni mjesto poklisara u poviesti poljskoga idućeg u Carigrad i tu mir sklapajućega prikazao turskoga poklisara iduća u Varšavu u takovu poslu. Mnoga crta, koja se u poviesti i u Lipskoga Legaciji povieda o Zbaraskom, u pjesni se u zamjenu kazuje, uz potrebne promjene, o Ali-paši, kako ću to poslie govoreći o spjevih III—XIII pokazati. Pjesnik se je dakle ovdje odaljio od poviesti posve analogno kako je to češće učinio u I i XVI—XX. Nego na prikazivanje turskoga poklisara iduća u Varšavu radi mira mjesto takova poljskoga poklisara iduća u Carigrad poticale su pjesnika jake estetičke pobude, izviruće iz glavne ideje njegove pjesni, kako se ona i u samih spjevih I i XVI—XX očituje. On je pjesnik pobjede i slave poljske a poraza i nesreće turske; njegovoj tendenciji nemogaše pristajati, da bi prikazao poklisarenje Zbaraskoga, koji je u Carigradu u tom poslu morao podnieti mnogu uvredu, pače je bio i u pogibelji za život; u obće su evropski poklisari u Carigradu u ono doba morali podnositi mnogu sramotu od nadutih turskih vlastodržaca. Takova šta prikazivati nije moglo biti prema tendenciji našega pjesnika. On i u spjevih I te XVI—XX prikazuje pobjedu poljsku mnogo zamašitijom, nego što je ona bila po tadanjem turskom nazoru. U poviestnika navadjanih za tečaja bune proti Osmanu nitko ni rieči nespominje o porazu Hoćimskom, ni protivnici Osmanovi ni njegove pristaše ni on sam; a u pjesni u XVII Dilaver jako iztiče krivinu vojske za pobjedu poljsku i svoju zaslugu u tom ratu, u XVIII Daut buntovnikom obilno i silno crta poraz lanjski od Poljaka te nesreću i sramotu tursku odatle nastalu, čemu da je svemu kriv nepravi sultan Osman, u XX Osman u velikom svom govoru iztiče svoje junačtvo u poljskom ratu i krivinu vojske, jer da je svatko takav junak bio ko on sam, „nebi turskim sad pobojem kralj poljački dičan bio . . . . da posluh od junakâ sliedjaše me, bih dobio . . . mojom rukom mnogih pobih“;

u XVI Osman kara buntovnike janjičare i spahije, neka na protivnicih carskih a ne na prijateljih gase svoju krvi žedju. Ovako eto jako sami Turci u XVI—XX iztiču nesreću tursku s poraza hoćimskoga a slavu poljsku. Jednako u I pjesnik prikazuje Osmana govoreća „o svom dobitniku kraljeviću, o svojoj hudoj sreći, a sve rane srca i sve muke i žalosti jesu mu s neposluha vitežkoga i bojničke nevjernosti"; dalje u strof. 57—66 prikazuje Osman u svojem monologu vrlo silno strahotu poraza turskoga. Dakle u prikazi pjesnikovoj (I i XVI—XX) jače ćute Turci nesreću svoga poraza nego li u prikazi povjestničkoj. Dosljedno tomu morao je pjesnik i u II prikazati Osmana te ine Turke toli jako ćuteće hoćimski poraz, da je Osman rad pristati na svjetovano odašiljanje poklisara u Varšavu; a kako bi prema izticanju strašnoga po Turke poraza, kojega strahotu oni sami silno ćute, i prema izticanju velike slave poljske u spjevih I i XVI—XX, kako bi bilo prema tomu dosljedno, da je pjesnik išao prikazivat gorko poslanstvo Zbaraskoga, i s njim poniženje poljsko? U Hammeru razabiremo, da su si Turci tajili veličinu poraza svoga ili je nisu ni ćutili. Po Hammeru hotio je Osman nastaviti vojevanje i poslie šestoga bezuspješnoga juriša, jedva se je dao nagovoriti na ugovaranje primirja, bio je jako zlovoljan s toga. On je kapudanpaši Chalilu u Carigrad poslao viest o svojoj pobjedi, i zapovjedio, neka se pobjeda razglasi svim namjestnikom po carstvu, a u Carigradu neka se svetčano proslavi razsvjetom; pak i pri povratku njegovu u Carigrad bila je takova slava prvih dana g. 1622. (Ham. pag. 530 do 532). Osmanski onodobni povjestničari pišu, veli Hammer, da je kod Hoćima sto tisuća pasa t. j. tobož kršćana palo, dočim kršćanski tvrde, da je osamdeset tisuća Turaka poginulo. Sami poljski spisi kažu, da su Poljaci bili presretni, što se je prekinuo boj i došlo do primirja, budući da je poljska vojska bila već u skrajnoj biedi, a da su doglavnici Osmanovi udesili tako početak dogovaranje o primirju, da su Poljaci tobož oni, koji prose za mir a Osman istom na te prošnje odustaje od dalnjega rata (Morawski pag. 301, Lipski Choć. woj. IX spjev). Istina, pisci kršćanski, poimence poljski kazuju, da je kršćanska Evropa slavila pobjedu poljsku i čestitala za nju u Varšavu, ali ni po njih nije pobjeda poljska bila onoliko poništujuća po Turke, kako to naš pjesnik prikazuje: prema želji svega kršćanstva i prema svojoj želji pojačava on uticaj pobjede poljske na stanje i osjećanje Turaka u spjevih I te XVI—XX, pak dosljedno i u spjevih II—XIII.

Pjesnik je historički, realno obrazloženi tečaj sgoda, da je slavodobitni Poljak ipak morao u pobiedjenoga ali još udilj silnoga Turčina tražiti mir, morao promieniti u estetički tečaj sgoda, da poraženi Turčin traži u pobjednika Poljaka mir. Za ovu promjenu pjesnik je svake pohvale vriedan, nekmoli da je za nju zaslužio prikor, nekmoli da bi ta promjena bila znak slaboće i neznatnosti pjesničke tolike, te bi se spjevi II—XIII morali odbiti na mnogo slabijega pjesnika no što je Gundulić. Na tu promjenu, za koju je pjesnik imati mogao bar donjekle motiva realnih, a koja je dosljedna njegovu prikazivanju u I te XVI—XX, i nuždna prema njegovoj tendenciji, putile su pjesnika još dvie estetički veoma znatne okolnosti. Prva je: potreba prietvora poviestnoga dogodjaja podpuno nedovršena u dogodjaj estetički, podpuno završen. Vidili smo, kako je pjesnik u zadnjih spjevih promienio — prema poviestnim podatkom — držanje buntovne vojske kod smaknuća Osmanova; on je tu promjenu učinio, da neostane motiv nastavku čina, t. j. buni vojske na Dauta, što je proti njezinoj volji potajno pogubio Osmana. Jednako je pjesnik i posao o miru poljskom hotio završenim prikazati u obsegu Osmanide, t. j. u obsegu Osmanovih sgoda, a nije ga hotio ostaviti, kako je u poviesti, nedovršena do Osmanova konca, a nastavljena poslie Osmanove propasti pod Mustafom i tek početkom g. 1623 gotova. Da postigne jedinstveno završen čin pjesni, i da bude dosljedan svojoj tendenciji, pjesnik se nije mogao strogo držati realne istine, i prikazati poklisara Zbaraskoga, koji je u Kamenici zastao sbog bune na Osmana i, tek u listopadu ili studenom g. 1622 prispjevši u Carigrad, pošto je Osman već u svibnju bio poginuo, završio s velikom mukom sklapanje mira istom na početku g. 1623, nego je mjesto Zbaraskoga prikazao Alipašu, koji po nalogu Osmanovu te prije njegova konca opravlja posao mira, što bi imalo biti do kraja izvedeno u spjevih XIV i XV, kako se iz spjeva XII i XIII razabire. Pjesnik je mogao izvesti ovu promjenu i zamjenu, a da nebi baš trebao povriediti istiniti datum Osmanove propasti. Ali on je opet baš za volju svojoj tendenciji, da uzmogne što ljepše proslaviti Poljsku, prikazao dolazak Alipaše u Varšavu kao na godišnjicu pobjede hoćimske, koja se najljepše slavi gotovimi već slikami o slavodobitnoj vojsci. Radi toga ima se u zadnjih spjevih Osmanide, gdjeno se koji put govori o porazu hoćimskom kao lanjskom, pomišljati kasna jesen kao doba smrti Osmanove. Ova kronologična promjena pjesnikova analogna je drugim njekim njegovim u spjevih I te

XVI—XX; tako su Osmanovi piri u XVI prikazani — prema poviestnim podatkom — kao kasniji, nego što su bili; tako su naprotiv njeki podatci o Dautu u XVII anticipacija dogodjaja, koji su se istom pod drugom Mustafinom vladom sbivali; a takovih kronologičkih promiena opazili smo i više. Dakle tim, što uslied onakove naznake o vremenu Alipašina dolazka u Varšavu izlazi u zadnjih spjevih doba smrti Osmanove kasnija no što je po poviesti, očituje se pjesnikova dosljednost u mienjanju kronologije, gdje mu je ono u prilog pjesnički. A tim nedolazi pjesan u nikakovo protuslovje sama sobom; jerbo u spjevih XVI—XX nigdje nije niti jednom riečju ni natuknuta doba godišnja Osmanove smrti, samo se pri toj smrti govori o hoćimskom porazu kao o lanjskom dogodjaju (vidi XX strof. 15, 35, „prednje ljeto", „lanjsko ljeto", u XVIII „lanjska jesen" itd.). U III kaže se svrha zime i dohod proljeća kao doba odlazka Alipašina iz Carigrada put Varšave; u X i XI Alipaša, zastavši dugo u Kamenici, radi u Varšavi o miru u doba godišnjice pobjede hoćimske, pošto „bješe u svrsi kolovoza jur počela jesen" (IX 11, 12); u XII vraća se Alipaša hitno u Carigrad: ali ni tu u XII ni u XIII nit igdje u XVI—XX nije ni riečju natuknuta koja godišnja doba, n. pr. nije proljeće, te bi tako pjesan, prikazujuć Alipašu u Varšavi radeća u jeseni o sklapanju mira na „lanjski poljski boj" (XI, 147 i češće), a Osmana umiruća u proljeću a govoreća tik prije smrti o „lanjskom boju poljskom", sama sobom došla u kronologički ὕστερον πρότερον. Nu ničim nije u XVI—XX ni natuknuto proljeće nit druga koja doba godišnja, te čitalac nema povoda pomišljati si za ove spjeve drugu dobu no kasnu jesen iste one godine, koja se počam od I spjeva iztiče (gdje se u strofi 89 kaže „lanjsku jesen Dilaver od poljačke sile cara obrani"). Drugi jaki estetički povod pjesniku, da je prikazao turskoga poklisara a nije poljskoga Zbaraskoga, te da je njeke poviestne crte ob ovom baš prenio na onoga, stoji u sliedećem. Put turskoga poklisara u Varšavu daje pjesniku najsgodniju priliku prikazati poljsku slavu i prosvjetu u kontrastu s turskim porazom i barbarstvom, na hoćimskom bojištu i u kraljevskih dvorih Varšavskih, narešenih kipovi poljskih kralja i slikami o hoćimskoj pobjednoj vojsci Vladislavljevoj; na putovanje poklisara turskoga najsgodnije su takodjer nadovezane sgode Krunoslave i Korevskoga. Varšavske umjetnine i hoćimsko bojište mogao bi bio pjesnik prikazati i onda, da je opisivao put poljskoga poklisara iz Varšave u Carigrad, ali je pjesniku estetički mnogo pogodnije bilo

onako, kako je učinio; turski poslanik prolazeć Hoćimom najvjerodostojniji je izpoviedalac strašnoga poraza turskoga i slave poljske, a dolazak njegov kao stranca u Varšavu, nepoznatu mu, sgodan je motiv prikazivanju kipova i slika poljskih, to sgodniji, što on dolazi kao molitelj mira, dočim bi, da se oni kipovi i one slike opisuju povodom odlazka poljskoga poklisara iz Varšave put Carigrada, taj opis bio prisiljen, pače i smiešan prije poniznoga moljakanja za mir u Carigradu. Kontrast izmedju tužnih ostanaka njekoč silne turske vojske pod Hoćimom te izmedju ovjekovječene slikami poljske pobjedne vojske, taj estetički veoma dojamni kontrast mogao se je prikazati najsgodnije samo u odrazu čuvstva putnika Turčina poklisara. Osim toga put turskoga poklisara iz Carigrada u Varšavu i povratak njegov spaja s glavnim činom, kako je u I i II osnovan, sve prikaze o Poljskoj i što je s njom u savezu, kako opet put kizlarage iz Carigrada i povratak spaja s onim glavnim činom prikaze o Grčkoj, o Srbiji, o Sokolici. Kako već rekoh, iz Carigrada izlaze u I i II niti pjesni na sjever i na jug pak se do XII sve niti opet u Carigradu sastaju; tako je pjesnik za spjeve od XII do XX uzpostavio epsko jedinstvo mjesta. Kako je u okvir Osmanova vremena uhvatio i njeke potlanje sgode (sklapanje mira, i još po koju), tako je u okvir mjesta carigradskoga uhvatio i povezao sgode drugdje sbivše se ili sbivajuće se, umetnuv ih medju I, II i XII—XX spjev.

Za spjeve III—XIII. Mnogi su podatci pjesnikovi historički istiniti. Pregleda radi sastavit ću ih u skupine po sadržaju.

1) Odnošaj Šišmana III i Vladislava prama Habsburgovcem, Švedskoj, Ruskoj u spj. III, VIII, IX, X, XI, XIII. Podatci pjesnikovi u III 29, 32, 41—43 posve su istiniti. Nadvojvoda Maksimilijan brat cesara Rudolfa I nastojao je steći poljsku krunu poslie Stjepana Batora, ali Zamojskim vodjena stranka Šišmana Vaze, po tankoj krvi Jagelonca, nadjača, Šišman pobiedi i uhvati Maksimilijana, te se okruni g. 1587. (Morawski III 109—133). Taj Šišman III oženi Anu, kćer nadvojvode Karla, a sestru cesara Ferdinanda II, a poslie nje, s dozvolom pape, sestru njezinu Katarinu; Ana rodi g. 1595 kraljevića Vladislava. Ferdinand II bio je kao ujak prijazan djeci Šišmana trećega, svoga svaka, ali njemu samomu nije po očekivanju pomagao u ratu hoćimskom. Ljudevit XIII oženi g. 1611 španjolsku infanticu Anu Austrijanku, a španjolski kraljević sestru kralja francezkoga; Filip IV bio je „cioteczny brat“ Vladislavu. (Morawski 148, 189, 192, 197, 205, 388;

Hurter Geschichte des Kaisers Ferdinand II, 11 svezak pag. 639; Lipski Wojna Choć. II, pag. 109, 110; Twardowski Legacya pag. 140; Hammer pag. 448). Isto je tako istinito, što pjesnik u više spieva govori, da je Vladislavova zaručnica cesarova kći; o tom ću govoriti u petom odsjeku razprave, rabeći taj podatak pjesnikov za razjašnjenje dobe, kada li je tobožnja Vladislavijada mogla postati. Istinito kaže pjesnik Vladislavu u III 45 „da je moskovsko knežtvo glavu priklonilo pod njegove noge, predobito od njega u boju krvavu", pak u XI 195—197 nagovara turski poklisar Šišmana na nov rat s Moskovi: „na susjedstvu ti je veličina moskovskoga carstva, kâ bi od tebe i od tvoga sina predobita; pošlji istoga Vladislava opet s vojskom k tomu kraju na ostatak od država, ké ti posluh još nedaju: pod imenom ti od cara da gospodiš sve do skora s hvalinskoga odisgora do njemačkoga doli mora." Po izumrlu Rurikovaca radio je Šišman III zadobiti priestol moskovski; pretežna stranka u Moskvi sbilja ponudi kraljeviću Vladislavu carski priestol g. 1610, Poljaci (Chodkiewicz) osvojiše Smolensk i posjedoše Moskvu g. 1611, ali ju moradoše g. 1612 opet predati i ostaviti carsku Rusku. G. 1613 zacari se Mihael Romanov, s kojim kraljević Vladislav, kao prije izabrani car, ponovi vojnu sretno, ali poslie bezuspješnoga obsiedanja Moskve sklopi g. 1618 primirje šestnaestgodišnje, po kojem Mihaelu ostade carski priestol, a Poljskoj budu priznani Smolensk, Wieliż, Biała, Moromsk, Novogrod-Sjeverski, i još njeki krajevi. God. 1633 ponoviše Moskovi rat iz prva sretno, ali onda uspješe kod Smolenska Poljaci pod Vladislavom, sad kraljem, veoma sjajno, i sklopi se g. 1634 mir, u kojem se odreče Vladislav svoga carskoga naslova i prizna Mihaela za samodržca moskovske Rusije, a Mihael se odreče ruskih od davna poljskoj kruni pripadajućih krajeva: smolenskoga, sjeverskoga i černigovskoga (Morawski 249, 255, 256, 259, 263, 264, 272, 273, 275, 276, 279—282; 353, 356—360). Istinito naznačuje pjesnik u XI odnošaj Šišmana III i Vladislava prama Švedom; tu nagovara poklisar turski Šišmana na ratovanje sa Švedi, veleći mu u strof. 193, 194: „otčinstvo ti je švedska kruna, ká ti od dunda nepravo bì ugrabljena; podj otimaj od Gustava bratučeda, što ti se otè." Šišman III, unuk švedskoga kralja Gustava I, postade g. 1594 zakonitim kraljem švedskim, pošto je već od god. 1588 bio poljskim; ali njegov stric Karlo prisili ga te morade ostaviti Švedsku odmah poslie svoje krunitbe g. 1594. Šišman je opet g. 1598 došao u Švedsku, ali ju morade ostaviti, a g. 1599 sabor

naroda pozove kraljevića Vladislava na švedski priestol, nu god. 1600 oporeče to i dade krunu Šišmanovu stricu Karlu, koji se kao Karlo IX zakralji. Poljaci ratovahu s ovim; g. 1605 Chodkiewicz održa sjajnu pobjedu kod Kirchholma. God. 1611 ostavi Karlo krunu svomu sinu Gustavu Adolfu. Ovaj ratova sa Šišmanom, koji je opet svoje pravo na švedsku krunu branio. G. 1626 sretnim vojevanjem osvoji Gustav Adolf Livoniju, provali u Prusku, i dopre do Pomorja; primirjem g. 1629 ostade u rukuh Gustava Adolfa Livonija i dio Pruske. Vladislav, kao kralj, dobi opet vojevanjem dio tih krajeva god. 1635 (Morawski 151, 154, 159, 173—175, 194; 274, 303 sqq., 318 sqq., 332, 367—370).

2) Tursko-poljski bojevi predhoćimski, Graziani, Korevski: spjevi III, IV, V, XII, XIII. — I tu se glavni pjesnikovi podatci potvrdjuju navadjanimi historici i poljskimi pjesnici. U spjevu V kazuje pjesnik sliedeće. Otac Krunoslave, vjerenice Korevskoga, gospodeći prostranim državam pri Dunaju drža jake vojske suprot turskoj smeći. Umrv mati Krunoslavina pri porodu njezinu, odgoji otac kćerku za bojnicu (pjesnik je ovdje zamienio — po poviesti bio je otac umro a majka je živila Koreckovoj vjerenici — zamjenu je pjesnik učinio za motivaciju značaja Krunoslavina, oponašajuć Tassa i Virgilija). Bojni otac, nastavlja pjesnik, nadje bojnoj kćeri bojna vjerenika, Korevskoga. U to oddvoji se caru i *vojvoda bogdanski i zavrže početak od bojnih sgoda.* Da tu pjesnik misli Gašpara Graziana iliti Milostića, sliedi iz spjeva IV 38—40 i spjeva III 5 i 6; ovdje se Gašpar Milostić spominje kao predjašnji bogdanski vojvoda, na kojega mjesto sad drugi polazi, a ondje se kaže, da je kod Hoćima Škenderpaša, koji da je prednje ljeto Poljake s Gašparom dio zatjerao dio posjekao, najprije navalio na Poljake, ali je prednju dobit na istom polju, kod Dnjestera, sad platio svojom krvju. Odmetnuv se bogdanski vojevoda od cara, nastavlja pjesnik u V, diže se u pomoć susjedu proti Turčinu i Korevski te dodje na bogdansko polje; prvi on pred poljačkom vojskom nasrnu na Turke, i bio bi dobio, da ga nisu Bogdanci ostavili, koji natjerani pobjegoše u planine, a Korevski pošav za njimi da ih vraća u boj, spotače se s konjem medju hrečje u gori, posjekav bjegunci šume za zapreku progoniteljem; tako zaskoče Bogdanci Korevskoga, i pukav mu u obrani mač zasužnje ga, te ta čeljad, koju je on bio došao oslobadjat od Turaka, izdade ga Turkom. U toj prikazi pjesnik se je u cjelosti držao realnih viesti, samo je dakako Korevskoga osobito htio iztaknuti, i za to nije ni

spomenuo drugih u onom boju znamenitijih Poljakâ. Hammer i Morawski, Lipski i Twardowski svi jednako kazuju, da je boj, što ga je zavrgao g. 1620 Graziani, bio povod hočimskomu ratu (H. pag. 511, Morav. pag. 291, Lipski I spjev, Twardowski I spjev pag. 19—21 i II pag. 34—36.) Isto veleći naš pjesnik, s razlogom je u V prikazao onaj boj od g. 1620, tim više, što je u njem Korecki takodjer jnnački sudjelovao, i pao tu drugi put u tursko roblje. Boja od god. 1616 ticat će se ono, što pjesnik u XII povieda. Tu kazuje Krunoslavi Kalinka nećakinja Rizvanpaše, tamničara Korevskova, da su Rizvanpašu, dok je bio na krajini akjermanski paša, Kozaci zarobili, a zatim da ga je Korevski, vojvoda njihov, pustio na slobodu. Za ovu crtu bit će pjesnik upotriebio, uz promjene, viesti o boju Koreckoga g. 1616. O tom pripovieda Hammer pag. 478, 479 (sravni Morawski pag. 271) ovako. Zeti moldavskoga vojvode Jeremije Mohyle, Samuel Korecki i Mihal Wiśniowiecki, pomogoše sinovom vojvode protjerati Stjepana Tomzu, od Turaka postavljenoga vojvodu moldavskoga, te pobiše Ibrahimpašu sandžaka silistrijskoga i njegove čete od Bendera i Akjermana. Nego poslie pobi Iskenderpaša Moldavce i Kozake, i posla zarobljene udovu Mohylinu, dva joj sina, kćer i ove supruga Koreckoga u Carigrad. O junačtvu Koreckoga u tom boju kaže (kod Hammera) mletački bailo Nani u relaciji od 2 nov. 1616, da je on „combattuto in Bogdania con 1600 cavalli all' incontro tutto l' esercito turchescho“. Po Morawskom (pag. 163) bila se je obitelj „Mohiłów“, jedna od najmoćnijih u Moldaviji, dala g. 1593 pod okrilje poljsko, dobila indigenat, te je Jeremija Mohila bio Zamojskim u ime kralja postavljen za vojvodu moldavskoga g. 1595, i vladao je državom kao lenom poljskoga kralja do g. 1608. Što pjesnik o Grazianu i Korevskom kazuje u IV i V, tiče se boja od g. 1620. Pravo zove pjesnik u III Graziana (Milostića) Hrvatom; Hammer pag. 486 navodi iz onodobnoga putopisa njemačkoga „Gasper Gratiano de Gratischad ein Crabat und noch ein Christ“. Taj Graziani, piše Hammer pag. 511—514, dade g. 1620 najbližji povod ratu poljskoturskomu. Prijajuć Poljakom, uhvatio je i predao njim listove Betlena Gabora, sedmigradske prirepice turske, u kojih se je taj tužio Turkom na Poljake. Na poticanje Betlenovo bude Graziani s moldavskoga vojvodstva skinut, Iskenderpaša silistrijski beglerbeg (namjestnik) bude poslan s vojskom proti njemu i Poljakom, koji su mu išli u pomoć; u turskoj vojsci bio je i Jusufpaša beglerbeg rumilski, koga naš pjesnik (IV) u istoj časti

spominje u hoćimskoj vojsci, i Kör-Huseinpaša, koji se u pjesni (IV) kao Ćor-Husein spominje takodjer u hoćimskoj vojsci. Poljski je tabor bio kod Jassy-h; Turci izprva vojevav nesretno, pobiediše napokon podpuno. Graziani uteče, na bjegu ubi ga seljak Moldavac. Sedamnaest dana proganjahu Turci Poljake uz neprestana kreševa, na Dnjesteru ih do kraja razbiše; vojskovodja poljski Żołkiewski bude ubijen, Koniecpolski uhvaćen i u toranj na Bosporu zatvoren. Ništa Hammer nekazuje o Koreckom u tom boju, ali kazuje Morawski (pag. 288—291), koji spominje i tu okolnost, u spjevu V iztaknutu, da su Moldavci kukavno na cjedilu ostavili Poljake. I Lipskoga pjesan Wojna Choćimska hvali Koreckoga, da se je junački ponio u boju, koga je potaknuo Graziani, pak da je uhvaćen i odveden u Jedikulu, te nije više vidio rodne si zemlje, nego je samo dio njegova trupa, kad se je Zbaraski vraćao od „one legacije“, „oddan do Korza“ (I spjev). Ono, što sam o smrti Koreckoga već naveo iz Hammera i Zinkeisena, popunjuje Twardowskoga pjesan „Legacya“, koja, vraćajuć se češće na Koreckoga, u većini okolnostih slaže se s podatci Hammera, a služi i mnogo za razjašnjenje Koreckove prikaze u našoj pjesni. U spjevu II p. 34—36 povieda savezno o Koreckom pisac, pratilac poklisara Zbaraskoga ovako. Husein, poslie Dauda pod Mustafom veliki vezir, cienio je vriednost mira s Poljskom, a držao je, da toga mira nezajamčuju nikakovi ugovori, dok ostaje sukromnih povoda narušavanju njegovu. Poznata mu je bila slava i moć Koreckoga u „Vlahâ“, a taj je sad sjedio u tamnici u „Essie Rumeli“. Dočuo je Husein, da bi Korecki nastojanjem velikoga poslanika (Zbaraskoga) imao izaći na slobodu, pak bi opet bunio Ukrajinu *i sultana sa kraljem kao i prije zavadio;* ma što pisani ugovori uglavili, nema sigurnosti, dok oganj u pepelu tinja, a i podanici su nezadovoljni, dok znadu, da živu uzročnici pokolja. S toga zamisli Husein Koreckoga „mężа cnotą i sercem nieporównanego“ potajno ubiti dati, a onda razglasiti, da je umro zaražen. Husein pošalje džalalije u kulu, što je na Bosporu naprama Skudru, („tu *dwakroć* i Korecki więźniem był przed laty“ kaže pjesan poslije, pag. 137), te oni najave Koreckomu, da je sultan na zagovor njekih kraljevih agenata i drugih odlučio prvoga njega pustiti na slobodu, neka bi otišao u domovinu i pospješio dolazak velikoga poslanika poljskoga (tada još u Kamiencu čekajuća). Skinuše mu okove, te se on tužan, slutеć svoju smrt, razstade od svojih drugova, zarobljenih Poljaka. Kad ga dovedu gore iz tamnice, pokažu mu smrtnu od-

sudu, a on, nedajuć glave bez zamjene, onako goloruk junački nasrne na njih; tek pošto ga izrane noži, smognu ga zadaviti. Pjesnik ga apostrofira: „Sarmacki Leonido, twe by ciało w mauzoleach godnie leżeć miało". I u spjevu IV pag. 137 slavi pjesnik dvaput zasužnjenoga Koreckoga, da je „mąż, którega ojczyzna zguby i utraty nie opłacze na wieki". U spjevu V vraća se opet na nj. Pošto je pao veliki vezir Džurdži, koji je priečio sklapanje mira i prietio pače i životu Zbaraskoga i njegovih drugova, Husein, po drugi put veliki vezir, pokaže se prijazan Zbaraskomu i njegovu poslu. Nu poljski poslanik mogao je dvojiti o iskrenosti Huseinove prijazni: „więc tenże Husseim, co pierwej wezyrem z świata zniosł Koreckiego, — tko tuszyl o szczerem i ręczyć zań mógł kiedy, tak się zakrwawiwszy, że lepszy nad onego miał być?" (pag. 151). Na dogovaranju s Huseinom glede mira Zbaraski (pag. 157) „przypomni przytem (na czem snać należy jego wiele imprezie) więźnie w czarnej wieży („tamnica crna" Osm. XII, 143), niechby wżdy przychylniejsze tym trzem fata byly, gdy czwartemu (t. j. Koreckomu) srogie ach! wyniść nie życzyły; bedzie to najpewniejszym chęci wezyrowej i przyjaźni dowodem, zbiwszy gdy okowy i koniec uczyniwszy ciężki ich niewoli, świat im widzieć i słońce ojczyste pozwoli; na co wezyr: i to ja uczynię dla ciebie, acz czwartemu że zginął przejrzano w niebie, fatum wiesz naznaczone nikogo nie minie; dziękuje książę itd.". Kad ovako pripovieda poljski pratilac Zbaraskoga Twardowski, mogao je i naš pjesnik prikazati negdje u XIV i XV spjevu, kako je umoren Korecki a da je ipak zato konačno uglavljen mir s Poljskom. Iz navedenih poviestnih i pjesničkih poljskih podataka razabiremo, da je naš pjesnik imao silu povoda prikazati Koreckoga u svojoj pjesni, kad ga Twardowski zove Leonidom poljskim, a Husein ga kod Twardowskoga smatra uzročnikom bojeva poljskoturskih. Premda je Krunoslava pretežno po uzoru Tassovih i Virgilijevih prikaza izvedena, ipak su i u njezinu crtanju upotriebljene po njekoje realne crte, dakako one krupne o njezinoj sramoti pjesnik je morao promieniti. U Twardowskom vidimo, da je sam Korecki bio zavaran od vezira, dočim u Osmanidi XII Rizvanpaša zavarava Krunoslavu; nu morda je pjesnik u XIV ili XV kanio prikazati onakovu varku, kakovu Twardowski pripovieda kod smaka Koreckova, te se morda ovako imade razumievati ona zapoviest paklenika u XIII 74: „neka se u prilici od istine preobražena laž vrti, da Korevski ban pogine".

3) Hoćimska vojna. A.) Priprava u spjevih X i XI. Dočim historici i poljske pjesni Wojna Choćimska i Choćim obširno pripoviedaju priprave Osmanove na vojnu (one pjesni rabe za to po čitave spjeve), naš pjesnik u samo dvie kitice obćenito naznačuje Osmanovu pripravu (u X 13 i 14, pak malne istimi riečmi u XI, 5 i 6), ali obširnije naznačuje pripravu Poljaka na obranu, i to načinom dakako mnogo kraćim ali prilično suglasnim s pjesnikom i s historikom poljskim, u X 15—29 i XI 7—12. Naš pjesnik kaže, kako poljski kralj, čuvši da se je sultan s neizmjernom vojskom podigao na Poljsku, poziva sve vojvode i gospodu izabranu u vieće varšavsko; pak sastav se to vieće odluči velikom silom susresti tursku silu; ulaci po kraljevini raznose zapoviedi, neka se svi junaci skupe k Varšavi pod oružjem, pak da se podju opriet sultanu prije no stupi na podoljske pokrajine. Malne posve jednako pripoviedaju Morawski (pag. 294—299), Lipski (II pag. 97—112) i Krasicki (II). Nješto se razlikuje od ovih naš pjesnik, veleći dalje, da je kralj šibiku nad svimi podao kraljeviću Vladislavu a Karlu Hodkieviću ime vrhovnoga vojvode (nu u XI 92 kaže: „kralj i *viće*"); svi oni poljski pisci kažu, da je sazvani *sabor* jednoglasno izkliknuo Chodkiewicza za vojskovodju uz bok kraljeviću „którego król do obrony chrześcijaństwa wychował" (Morawski); Lubomirskoga, koga je sabor zamjenikom Chodkiewiczewim izabrao, i koji se je u boju znatno iztaknuo najpače poslie Chodkiewiczeve smrti, pjesnik naš nigdje nespominje. On, slavitelj Poljske, kršćanstva, nespominje težkoća velikih, što ih je bilo u Poljskoj oko sabiranja vojske, a kaže, da „inostrani knezi i krune, s kiem' Poljaci družtvo imaju, s vojvodami i vitezi na njih pomoć i oni ustaju", dočim poljski pisci kažu, da su doduše Poljaci slali poklisare na mnoge dvore (u Beč, Rim, Pariz, London i Holandiju), ali samo su od protestantskoga englezkoga dvora dobili njeku pripomoć; Moravski i Lipski tuže se osobito na Beč, komu su Poljaci baš malo prije g. 1620 bili pomogli proti Čehom, te je upravo poljska pomoćna vojska bila odlučila pobjedu cesarovu, a sada ne samo da nije odtud poslana nikakova pomoć, nego je dapače zabranjen u cesarevini „werbunek" za poljsku vojsku. Naravski je da pjesnik izpušta sitnice poviestne o sakupljanju vojske poljske u dva tabora, jedan litvinski pod Lwówom, a drugi krunovinski drugdje, pak zatim o sjedinjenju obiju vojska, kojih je prvu vodio Chodkiewicz a drugu Lubomirski, itd.; naravski je i to, da pjesnik naš, slavitelj Vladislava, neprikazuje te istinite okolnosti, da je

Vladislav tek poslie, pošto je već bio počeo boj hoćimski, stigao tamo sa svojimi četami, bivši zadržan svojom bolestju i zarazom u svojih njemačkih četah. U X od strofe 25—56 pjesnik, većinom samotvoran, ipak podaje njeke historički istinite crte. Tako po istini u kratko naznačuje pohod turske vojske, koja da u Drinopolju tabori (po Hammeru pag. 524—528 tu je 10 dana Osman taborio i vježbao vojsku), pak da se je odatle na konju podigo Osman dalje i prešo Dunav na mostu (po spjevu III kod Ćelija, po poviestnicih kod Izakdži-a), i stigao pod Hoćim; hitrinu pohoda turske vojske iztiče pjesnik kako i Morawski, koji veli, da je kralj hotio, da bi Chodkiewicz zakrčio Turkom prelaz preko Dunava, pak bi medjutim s ove strane Dunava digao Vlahe na noge. Pjesnik u X zamišlja još zamašitiju osnovu, da bi se naime s prieka Dunava Bugarska i Srbija osvajala; pjesnika je na tu zamisao slobodila njegova tendencija a i sbiljne tadanje i prošastne namisli poljske, kako se iz poljskih spisa razabiru, n. pr. jasno u Twardowskoga pjesni Legacya, spjevu I pag. 24, pak u spjevu V pag. 182, gdje se izvodi osnova posve slična onoj našega pjesnika. Na realne viesti upire se ono, što pjesnik kazuje glede Kozaka u X 42, 43: „odpravi (Vladislave) vojevodu sajdačkoga, da na moru razbije plavi neprijatelja tvoga; on s Kozacim, od kieh *sada* glava 'e stavljen, u dobiti do samoga Carigrada lasno sve će poplieniti"; u savezu je s tim, što pjesnik u III 61, 62 kaže: „Kozaci su srnuć hrli požegli, pače smakli Varno u plienu, te nove razspe stara grada mimo hodeć paša (poklisar Alipaša) žali, i proć volji bojnieh Kozâk vojske hvali." To sve je prema poviestnim podatkom. Morawski (pag. 294—299) kazuje medju inim, da je na početku bojeva hoćimskih opet Konaszewicz stupio na čelo Kozaka mjesto pijanice Borodawke, koji im je bio dotad njeko vrieme glavarom, bivši se zavukao Konaszewicz u manastir; ali je ovoga sad pozvala „družina zaporožka" da opet vojskovodstvo preuzme; taj slavni vojvoda kozački zvao se je „sahajdaczny" od „sajdaka", veli Morawski pag. 280. Lipski kaže, da je Konaszewiczu bio nadimak „sajdaczny" (pag. 139; drugdje, pag. 136 ima u toj pjesni „kupido sajdaczny" t. j. tulonoša), i da ga je znao sav sviet, poglavito sultan, jer je on plienio i do pod sam Carigrad, i uviek Tatare tukao (pag. 70, 140). O smjelosti Kozaka, suglasno s našim pjesnikom, ima viesti u Zinkeisena (n. pr. pag. 754), a najpače u Morawskoga, koji (pag. 221, 271, 288, 315, 316) kazuje sliedeće. Kozaci su g. 1605 iznova oplienili okolicu Varne; g. 1615 odtisnuše se na 80

šajka morem i smjeliji no ikada prije izkrcaše se pod samim Carigradom, te sultan gledaše iz svojih izbah dim gorećih lûka, a Kozaci su progonećim ih galijam turskim još i vodju zarobili; god. 1620 zaploviše na 90 šajkah u crno more, osvojiše i spališe Varnu; g. 1624 opet padoše Kozaci na šajkah pod Carigrad, sažgaše Jenikioj, Bujukdere i okolicu, a sam je sultan iz saraja gledao požar. Pjesnik će biti upotriebio sbiljne viesti i za one rieči: „priete Turkom sjeverne zviezde, čuli su svoju pogubu, kad diete sjede na carski priestol itd.“; po Hammeru (pag. 511) jako je potresao Carigradjane pojav repače zviezde krvava rujna svjetla nedugo poslie Osmanova nastupa na priestol, a tumačili su Turci poslie, da je ta zviezda kóbila hoćimski poraz i Osmanovu propast, a bilo je i više takovih zlih kobi u ono vrieme. — B.) Poljska i turska vojska na hoćimskom bojištu, i pojedine crte o boju; poglavito u spjevih XI i IV. Bojište hoćimsko i obkopani tabor poljski označuje pjesnik u IV 9—13, i XI 14, 16, 31 slično kako Lipski u spjevu III pag. 137—140 i Morawski pag. 298, 300; istinita je i ta pjesnikova crta ob obiju vojska (XI 17, 18) da je na slici turska vojska prikazana „gdi se jakno mjesec na luk stere, a vojska poljačka kaže se liepa kita skladno svita“: po Hammeru (pag. 528 sqq.) a i po Morawskom, (pag. 298 sqq.) i Lipskom turska je vojska okružavala poljsku iz prva s tri strane, a poslie, prešavši jedan dio njezin mostom preko Dnjestera, takodjer i s četvrte strane. U XI 32—111 prikazuje pjesnik naslikanu poljsku vojsku, „gdi je iz tabora izašla sva čekat vrh otvorenieh prostora cara suprotiva, te svi na čete u široko sliede u način bojna reda“. Pjesnik je ovdje svoju prikazu prilagoditi morao slikarskoj prikazi, koliko mu je to tehnika pjesničkoga opisivanja dopuštala, s toga se on u prikazi poreda poljske vojske odmiče od realnih podataka. Njegov „bojni red“ poljske vojske drugačiji je no što ga nalazimo u Morawskoga i Lipskoga. Po Morawskom (pag. 299 do 302) bila je poljska vojska u svojem obkopanom taboru pod Hoćimom ovako postavljena čelom prama turskoj vojsci: lievo krilo drža Chodkiewicz za svojimi Litvini, desno krilo vojska krunovinska iliti poljska u užem smislu pod Lubomirskim, a središte kraljević Vladislav s pješaci poljskimi, ugarskimi i njemačkimi, imajuć oko sebe po izbor mladiće najplemenitijega roda; Kozaci, sakriti u česvinah i jarugah, zakriljivali su tabor (prema tomu veli pjesnik u XI 108 „nu opet vojska od Kozaka pazi gdje se *na se* t. j. napose kupi“). Tako naznačuje i Lipski u III i IV (p. 151

do 156, 191—193) bojni namještaj Poljaka. Razumije se samo sobom, da poljska vojska nije izašla sva iz tabora, u kojem se je bila obkopala, nit se je postavila na otvorenom polju proti turskoj; u Morawskovu i Lipskovu prikazivanju boja razabire se, da je samo po kadšto u odjelih poljska vojska iz tabora svoga utvrdjenoga izlietala na Turke na otvoreno polje, a da je ponajglavniji njezin posao bio, odbijati topovi juriše turske na svoj tabor; dakle pjesnikove rieči u XI 32—34 „gledaj poljsku vojsku gdje je sva izašla iz tabora na otvorenom prostoru čekat cara" nisu realistične, nego su prema slikarskoj prikazi vojske. Pjesnik naš u svom nabrajanju poljske vojske, do strofe 111 prikazuje vojsku više kao na maršu (vidi n. pr. strofu 107: „u zastavi od junačke vojske jaše najposlije Altanski knez"), a nigdje tako, kao da bi bila razmještena u desno krilo, u središte i u lievo krilo. Ni ovako, kad uzmemo poljsku vojsku u XI prikazanu svu kao na maršu na bojište, neodgovara posve ta prikaza realnosti, jer je kraljević sa svojimi četami tek poslie prispio u tabor na bojište, pošto su već prije prispjeli Poljaci bili održali jedan poboj; Chodkiewicz s Lubomirskim prvi udariv tabor i obkopav ga željno je izgledao dolazak ostalih četa, te su i pridošli Lisovčiki pak onda poslie i kraljević, za kojim je Chodkiewicz šiljao glasnike, neka se žuri (Lipski III pag. 140—147, IV pag. 208). Ustanoviv tako naravsku razliku izmedju pjesnikove prikaze o *slikanoj* vojsci i Morawskove te Lipskove prikaze o realnoj vojsci na bojištu, razaberimo, u koliko je realističan pjesnik u karakterisanju poljskih četa i njihovih poglavica. Vrlo potanka karakteristika u našoj pjesni dade se sravnjivati s dosta potankom u pjesni Lipskoga, spjevu III pag. 152—156 i IV pag. 192—193, 208. Knez Radovilski, koji da vodi tri čete, jest u Lipskoga malo znameniti Radziwill. Pac-Stjepan „veliki kancelir, glava vojnikâ litvanskoga knežtva" nespominje se ni u Lipskoga ni Morawskoga ni Twardowskoga ni Krasickoga na bojištu hoćimskom, a glava litvinske vojske bijaše po Morawskom i Lipskom sam vrhovni vojskovodja Chodkiewicz, koga naš pjesnik u XI 91—93 prikazuje uz kraljevića kao bez posebnih četa, kojim bi bio neposrednim zapovjednikom; za njekoga Pac-Stjepana kaže Morawski pag. 333, da je g. 1629 predsiedao saboru varšavskomu, i da je poslie bio podkancelarom litvinskim. Starosta poljački Sieniević, koji da vodi osim ostalih i Pološane, jest u Lipskoga Zienowicz kaštelan polocki, koji vodi jedan „pulk" na desnom krilu pod Lubomirskim. Vojvoda slavni Zamojski, koji da

u zlatnoj odjeći s kopjem u ruci vodi tri razne vrsti vojaka, Zamojske, Volince i Kiovljane, prilično je jednako označen kako Toma Zamojski u Lipskoga; taj kaže, da je Toma vodio čitav pulk, koji se razpada u četiri razne čete (donjekle slično označene kako u našoj pjesni), odjeven u zlaćeno oklopje, noseć u ruci zlatan komandirski štap urešen dragim kamenjem a to vredniji, što ga je njegov slavni otac Jan njekoč nosio. Čini se da je naš pjesnik ponješto zamienio Tomu s Janom, koji je bio slavan bojevi na Tatare, dočim onoga, što o Tomi Zamojskom naš pjesnik veli (u IV) da je (tada) Tatare razbio i plien im oteo, poljski pisci nespominju; Morawski veli pag. 283 o Tomi, da ga je još mlada, u 25 godini, kralj za zasluge otčeve g. 1618 imenovao vojvodom podoljskim. Mikleuš Ban Seniavski jest u Lipskoga Mikulaj Sieniawski; obadva pjesnika iztiču njegovo junačtvo u boju; po Lipskom bio je tu i Prokop Sieniawski, po Twardowskom (pag. 24) pače tri „Sieniawscy“. Naš opis kraljevića Vladislava (XI 87 do 90) može se kontrolirati Lipskovim, koji u spjevu IV pag. 208 opisuje, kako Vladislav dolazi u tabor sa svojimi četami: na konju jaše bielu kao snieg a hitrijem od Flegona i Piroisa, u zlatu gori konj i konjik, jer kiras sjajan i tvrd kao diamant odbija sunce; nješto slično a nješto obširnije opisuje naš pjesnik. On pravo zove Karla Hodkievića vrhovnim vojskovodjom i vojvodom od Vilne: g. 1616 bio je toga Šišman III za njegove velike vojskovodne zasluge podigao na vojvodstvo vilensko (Morawski pag. 273); pravo ga naš pjesnik kaže „starca stavna obraza, brade siede, svim poštovana“, prikazana u slici „da bi reko: i sad misli i svjetuje“; po Lipskom III pag. 135 i drugdje (suglasno s Morawskim i drugimi) Chodkiewicz je bio starac u 70 godini, ali velika duša, krasan pojav mudraca. Nu znamenitosti Chodkiewiczeve u bojevih naš pjesnik neiztiče, niti nespominje njegove slavne smrti, poslie kojeno je Lubomirski preuzeo vrhovno vojskovodstvo, a ni toga znamenitoga junaka naš pjesnik ni riečju nespominje. Težko je razabrati, tko je onaj upravo Zborovski, koji je blizu kraljevića prikazan u slici hoćimske poljske vojske; u našoj pjesni to je onaj isti, koji turskomu poklisaru tumači slike, a označen je vele udvoran „da priteže srca oholih protivnika itd.“. Ovakov je bio poklisar Zbaraski, kako ga opisuje Twardowski; taj pisac u spjevu I „Legacye“ pag. 24 napominje istoga Zbaraskoga u hoćimskoj vojni, ali Lipski ga nenapominje, nego njekoga „Zborowskoga“ (p. 152 sqq.), dočim o slavnom poklisaru, koga piše „Zbaraskim“, nekaže da bi

se bio nalazio u vojsci hoćimskoj. Naš pjesnik pod Zborovskim po svoj prilici misli potlanjega poklisara Zbaraskoga. U zastavi vojske najposljednjega označuje naš pjesnik Altanskoga kneza, „znana na iztoku i zapadu, vodeć izbor zemlje njemške i franačke“; ni poljski pjesnici ni historici napominjani nekazuju ništa, da bi se taj bio nalazio u poljskoj vojni hoćimskoj. Jamačno će to biti isti onaj grof Althan (po Hammeru pag. 489 a po Morawskom pag. 279 Altheim), na koga se je g. 1616 kizlaraga cesarskomu agentu Starzeru u Carigradu tužio, što je poslan u Poljsku valjda radit o savezu Poljske s cesarom; taj Althan iliti Altheim osnivao je god. 1617 vojni red švedski (Christianam militiam) na službu kraljem katoličkim, i kanio je u taj red primati takodjer poljske viteze, te je Šišmanu III obećao 20000 ratnika. O Sajdačkom, koji se sa svojimi Kozaci na pose prikazuje u slici, već sam govorio; da je Krunoslava, prikazana na slici uz Karla Hodkievića, i sveti Blaž pustinjak, prikazan na čelu ciele poljske vojske, tvor pjesnički a da nije prema realnoj istini, to je nedvojbeno. U našoj pjesni nespominju se po njekoji četovodje, kojih imena i djela napominje Lipski; to su Wejer, koji vodi regimentu Ugara, Denoffowi na čelu od dvie regimente Njemaca od Rena, Jan Wiśniovecki na čelu „starih kavalira“, tri Potocka, Opalinski, Chodko, Rusinowski vodja Lisovčikâ, Żorawinski, Sobieski i Leśniowski članovi bojnoga vieća, Almad Ugrin s pulkom, itd. (sravni Twardowskoga Legacya spjev I pag. 23, 24). Kako naš pjesnik naznačuje razne krajeve, iz kojih da su razne čete, kako označuje posebne plemićke čete, kako oko kraljevića sastavlja „najveće od kraljevstva vojvode, čeljad sviestnu i kriepostnu u slobodi ká boravi“ (to će jamačno biti bojno vieće, kojeno je sabor što od senatora što od poglavitih ratnika sastavio i Chodkiewiczu pridao), kako opisuje raznu bojnu opremu četâ: sve to prilično se slaže s prikazami Lipskoga i drugih napominjanih poljskih pisaca; u ovih razabire se, premda kažu izrikom da cesar nije poslao ni dopustio pomoći, iz njekih mjesta kao da je ipak bilo takove pomoći, što Hammer i Zinkeisen izrikom tvrde. U cjelosti je karakteristika našega pjesnika o poljskoj vojsci hoćimskoj prilično suglasna s poljskimi spisi, i to i u takovih sitnicah njekih, da je naš pjesnik bez dvojbe imao suvremenih dosta istinitih a vrlo potankih podataka, a morda i nacrtâ umjetničkih; naprotiv vidit ćemo da su pjesnikovi podatci o vojevanju te poljačke vojske pod Hoćimom vrlo neznatni, nepodpuni i netočni. Osvrnimo se sada na pjesnikovu karakteristiku turske hoćimske

vojske, poglavito u IV spjevu. Ta je mnogo potanja nego što je u poljskih piscih i u Hammeru i Zinkeisenu; njeke crte našega pjesnika sasvim se slažu s crtami onih drugih pisaca, a njeke se neslažu. U našoj pjesni kaže se brojene turske vojske preko tristo tisuća, a što je još ima ni broja joj se nezna; Morawski (pag. 295) broji tursku hoćimsku vojsku na tri do četiri sto tisuća. Namještaj turske vojske (koje tabor bio je po Morawskom pag. 299, 300 samo 4000 koraka daleko od poljskoga tabora, što je važno za jednu okolnost u tobožnjoj Vladislavijadi) naznačuje se u našoj pjesni prilično jednako kako u navadjanih onih tudjih piscih. U našoj pjesni počima se od šatora carevih kano središta, pak se odatle ide na daljna mjesta „redom napried nazad, s desna s lieva". Na glavici stoje šatori carski „ki od grada sliku drže", a posve isto kaže Morawski (pag. 300) i Lipski (pag. 180—184); blizu njih su šatori janjičara pod Ali-agom (ovoga spominje janjičarskim agom i Hammer pag. 532), a zatim spaholjani konjanici pak spaholjani topdžije („nose cievi od šuplja gvoždja, koje izmeću ognjena zrna" : to je jedino mjesto, koje kao da govori o topovih pod Hoćimom, a po poviestnicih i po Lipskom topovi su u svoj vojni ovoj od osobite znatnosti bili); Lipski kaže, da su janjičari bili oko središta tabora, a njim na krilih konjanici spahije, donjekle slično kažu i Morawski i Hammer. Ovaj naznačuje namještaj turske vojske ovako (pag. 528): „Osmanska vojska obkoli odasvud poljski tabor na Dnjesteru; na obalah Dnjestera staja beglerbeg diarbekirski (s tim će se dobro slagati, da se u našoj pjesni, gdje se polazi od protivna motrišta, kaže: daleko, gdje se nebo skuča, staja paša diarbekirski); više gore beglerbezi Anatolije, Karamana, Sivasa (u našoj pjesni kaže se podaleko od središta —: gdje se je polje utočilo k trećemu briegu, ondje staja beglerbeg natoljevski, a medju krajevi, iz kojih da su vojske pod vrhovnom zapoviestju njegovom, spominje se i Sivas i Karaman); zatim janjičari, a poslie njih spahije u središtu vojske, zatim sirske čete od Damaska i Haleba, a dalje gore vojvoda vlaški, a tik do šume tatarkan". U našoj pjesni kazuju se još stajališta njekojim četam, koja se u Hammera i u poljskih piscih nenaznačuju. Pravo će biti, što pjesnik kaže, da je bio „od zapada vrh svieh paša šator Karakaša budimskoga paše"; jerbo je taj zadnji prispio na bojište, pošto je već bilo više bojeva. Suglasno s našim pjesnikom napominje Lipski čete Arapa, Crnaca, Mameluka itd. (sravni Morawski pag. 295 i Krasicki I spjev). Imena četovodja mnogobrojnija su u našoj pjesni

no drugdje; Jusufpašu, koji je u našoj pjesni beglerbeg rumilski, spominje Hammer (pag. 529) da je postao na bojištu beglerbegom erzerumskim, kad je na veliko vezirstvo mjesto Huseina stupio Dilaver, o kojoj promjeni govori naša pjesan u IV i I spjevu; za Abasa, koji je u našoj pjesni paša bagdatski, kaže Hammer (p. 569, 570) da je za hoćimske vojne bio beglerbeg erzerumski, a označuje njegov karakter slično kako je u našoj pjesni; našega Ćor-Huseina spominje na bojištu i Lipski; istinito je što govori naš pjesnik o pobjedi Iskenderpaše prijašnje godine, a na Hoćimu veli da je u prvom boju junački pao, što kao da se neslaže s Morawskovom bilježkom (pag. 299—302) da je u prvom poboju pao silistrijski paša (što kaže i Lipski pag. 200, 210 za Huseinpašu), s Hammerovom (pag. 527—532), da je to bio beglerbeg bosanski, a u Krasickovoj je pjesni Iskenderpaša, pobjednik u boju prošaste godine, glavni turski junak pod Hoćimom i pogiba istom pri sklapanju primirja od svoje ruke, nehoteć doživiti sramote, da bi išao Poljake molit za mir; što naš pjesnik kazuje u strof. 48—55 o Mahumetu Karakašu budimskom paši, to potvrdjuju svi navadjani pisci, a najpače Lipski govori o njem malone posve isto kako naš pjesnik, ovako (u spjevu VII pag. 296—302). Velikomu veziru dodje glas, da sutradan ima u tabor stići Karakaš budimski paša, koji je težio za velikim vezirstvom, te ga za to Husein nije trpio. Sbilja stigne Karakaš; Osman ga liepo dočeka, i potuži se, da bi Selim za to vrieme, što on nemože dobiti Choćima, sav sviet bio dobio, na što će mu Karakaš: ali ti nemaš onih junaka, kojih je imao Selim (sravni s tim monolog Osmanov u I). Karakaš se ponudi, da će on sam oboriti Poljake; zloradi Husein povladjuje. Dne 15 sept. udari Karakaš sam sa svojimi četami na Poljake, Husein zlorad gleda. Karakaš padne a njegove čete budu suzbijene. O *bojevih* pod Hoćimom imadu u našoj pjesni samo prigodne, nesavezno pripominjane crte; u spjevu IV osim navedenih već crtâ o Karakašu i Skenderpaši nalaze se još sliedeće ovim redom. Uz naznaku janjičarskih šatora napominje se, da je izsred janjičara poljska sila malone otela carsku glavu, a da jih je zahman glavar Aliaga korio, koji da bi bio porazio Poljake, ali nisu njegove hrabrosti nasljedovali ostali (strof. 22—24); na naznaku spaholjanskih šatora nadovezuje se opazka, da su spaholjani a na čelu im podhibni caru Derviš prvi uzmakli i ostavili cara (strof. 26 do 28); jednako krive se janjičare i spahije u I spjevu i još češće u pjesni. Već sam prije kazivao, da Hammer (a i drugi) potvrdjuju

tu crtu, samo nespominju ni Aliagine zasluge ni Derviševe krivine (ovoga ime u nijednom od napominjanih spisa nespominje se u hoćimskoj vojni), a kažu da se je istom kod zadnjih juriša tako dogadjalo (spahije su se zlo ponieli kod četvrtoga, a janjičari kod petoga juriša, Hammer pag. 536, 530). Budući da se za tim u strofah 39, 40 napominje junačka smrt Skenderpaše u *prvom* poboju, onda u 52—54 Karakaševa propast, pak u 74, 78 Dilaverovo junačtvo, a napokon u 115—117 plienjenje Tatara i njihov poraz: to se vidi, da se pjesnik u napominjanju bojnih crta iz hoćimskoga vojevanja nedrži kronologičnoga reda, dakle da mu nije nakana prikazati to vojevanje podpuno u njegovu saveznu tečaju. Nijedan od napominjanih stranih pisaca nepotvrdjuje onoga, što naš pjesnik kaže u IV 74 i 78 o bojnoj zasluzi Dilavera i njegovih četa, koje da su „same stekle slavu suproć orlu od sjevera nedobitnu sliedeć glavu hrabrenoga Dilavera, koji otè orlu iz nokata mladi mjesec od iztoči, za koje djelo Osman mladi njega posadi vrh svieh vezira digav Huseinpašu“ (istu zaslugu Dilaverovu kazuje pjesnik u I i u XVII). Nijedan od navadjana tri historika, nijedan od navadjana tri poljska pjesnika nekazuje ništa o ikakovoj bojnoj zasluzi Dilaverovoj pod Hoćimom, nego se opisuje vrlo star i nebojovan (Lipski 319, sqq.) (Hammer pag. 529 sqq.), a kaže se (u Lipskom pag. 318, slično u Hammeru pag. 532) da je „darovao Osmanu punu karavanu zlata za rat, pak za to ga je Osman postavio velikim vezirom mjesto Huseina“. Pjesnik; se je dakle jednako ovdje u IV kako i u spjevih XVI—XIX odaljio od poviestne istine te je od Dilavera učinio junaka; on je tu promjenu u IV izveo za volju probitačnoj za svoju pjesan promjeni glede Dilavera u XVI—XIX, kako sam to prije razložio. I u tom je pjesnik idealizovao Dilavera, što ga — po poviestnih podatcih tada već stara — prikazuje u IV pak onda obširno u XIX u *romantičnoj* ljubavnoj svezi s Begumom. Što se napokon veli u IV 115 i 116 o Tatarih, da su (sve) Podolje i Rusku plienili i robili to je istinito za sve ono vrieme prije i poslie hoćimskoga rata, a i za samoga toga rata govori se u poviestnicih o takovih djelih tatarskih poslie prvoga juriša. Tim su izcrpljene sve konkretne crte o vojevanju Turaka pod Hoćimom u spjevu IV; još ima u spjevu I (53—63) u monologu Osmanovu crta o njegovu srdčanom pritjeravanju svoje vojske na boj i junačkom sudjelovanju u boju, a ista crta ob Osmanu u spjevu XI 123, i u XX 35—87 u njegovu monologu prije smrti. Tu crtu potvrdjuju oni drugi pisci:

tako n. pr. Hammer pag. 529 kaže, da je kod četvrtoga, najžešćega juriša na Poljake dne 14 septembra Osman glavom na Kozake navalio (koji su po Morawskom pag. 299—302 upadali u nutrinju turskoga tabora, što je za potvrdu kiticam 22 i 78 IV glede pogibelji Osmanove); a češće se kaže, kako je Osman i bodrio i korio svoju vojsku, željan pobjede. Crtah konkretnih o vojevanju Poljaka pod Hoćimom ima u pjesni vrlo malo; te su: u IV 55, da je Vladislav ubio Karakaša, u IV 117, da je kievski vojvoda Zamojski Tatarom opet oteo zarobljenike poljačke, u XI 79, da je Mikleuš Seniavski prvi udario na Turke, u IV 14—16 i XI 119—122, da je kraljević Vladislav na gomile sjekao Turke; u spjevu II u kratko slavi kizlaraga Vladislava, Hodkievića, Zborovskoga, Zamojskoga i Krunoslavu kao prve junake poljske; što se u spjevu V pripovieda o dvoboju Krunoslave sa Sokolicom pod Hoćimom, to je, kako sam u prijašnjem odsjeku navodi pokazao, imitacija romantike Tassove. Neka se čita opis poljskoga vojevanja pod Hoćimom u poviestniku Morawskom, u poljskoga pjesnika Lipskoga oko god. 1670 nastaloj epskoj pjesni Wojna choćimska u deset spjeva, rabećoj za izvor djelo g. 1646 štampano Jak. Sobieskoga očevidca komisara u vojni, i u Krasickoga iz 18 vieka epskoj pjesni Choćim u *dvanaest* spieva, onda se razabire toliko obilje krasnih realnih crta u vojevanju Poljaka pod Hoćimom, da ono, što je u našoj pjesni o tom, izlazi posve neznatno, nepodpuno, donjekle, što se tiče junakovanja kraljevićeva, posve neistinito. Po Morawskom kraljević je došao bolestan na bojište i bolovao je za svega vojevanja. Osobito jako iztiče na više miesta Lipski u svojoj pjesni tu okolnost; tako u I spjevu apostrofirajuć Vladislava kaže: „kada je tebe kob sastavila na bojištu s Osmanom, sviet bi bio vidio Kuriacija i Horacija, da je zdravlje htjelo dati maha tvomu srcu i ruci, ali ti nisi bio u taboru nego u apoteki, nu ipak je tvoja prisutnost i tvoj tihi čador bodrio i vrle bojnike, a da si ti posjeo konja i mahnuo žezlom vojskovodnim, bio bi sginuo Osman sa svojom vojskom". Lipski, napomenuv više put tečajem pjesni kraljevića svedj bolestna ležeća u šatoru za bojeva podhoćimskih, na koncu u X spjevu oštro kori Vladislava, što da se poslie rata nije mogao nasititi svoje slave u Varšavi, kamo da su čestitali svi susjedi za pobjedu, nego da je obletio sav sviet: Niemce, Vlahe, Holandiju (to putovanje kraljevićevo bilo je, po Morawskom p. 313, g. 1624), odkud je slavom odjeven punu ladju panegirika dovezo sobom kući, „ali tudjom dikom kitit se, nevidjevši Turaka, to je ujam

časti vojskovodjam, kojih krvju i junačtvom izašli smo iz bojišta sa sretnom pobjedom". Morawski, blažje sudeć o Vladislavu, kaže pag. 301: kad je poslie smrti Chodkiewicza vrhovno vojskovodstvo preuzeo Lubomirski a Litvini ga nisu, kao krunovinca, htjeli slušati, te se je već radilo o napuštanju tabora, onda je „przemogła wytrwałość królewicza, który lubo chory „„był głową między wodzami"" i rzekł do niesfornych: „„ja będę posłusznym rozkazom nowego wodza i umrę raczéj niżelibym podle obóz opuścil"" (medjutim ovakovu zaslugu priznaje kraljeviću i Lipski). U Morawskoga, Lipskoga i Krasickoga jesu Chodkiewicz, Lubomirski i još njeki drugi prvaci osobnim junakovanjem, ali kraljević nije. Kad vidimo u spjevih Osmanide onako potanku i većinom historički istinitu karakteristiku hoćimske poljske vojske i turske, kad vidimo obilje istinitih historičkih crta u spjevih II—XIII o sitnijih stvarih: kako da si raztumačimo u istih spjevih toliku oskudnost i netočnost podataka o poljačkom *vojevanju* pod Hoćimom? Kako da si to raztumačimo, ako ima u tih spjevih biti sadržana „Vladislavijada", koja bi imala opjevati hoćimsku vojnu, i koja je imala nastati negdje već godine 1621 ili 1622? Posebna izprva Vladislavijada Gundulićeva, kakova bila sadržana u spjevih II—XIII, bila bi za čudo smiešno djelo: u X spjevu u *devet* kitica (15 do 23) realistično i pretežno istinito prikazana *prva priprava* Poljaka na rat do onoga časa, kad se Hodkiević vrhovnim vojskovodjom imenuje, a u XI spjevu u *četiri* kitice (119—122) občenito retorički a historički neistinito prikazano junakovanje glavnoga junaka Vladislavijade, kraljevića, a isto jednako retorički a historički neistinito prikazano u IV spjevu u *tri* kitice (14—16), i ako hoćemo još u četvrtoj kitici (56), gdje se jednako neistinito kaže, da je Vladislav ubio Karakaša, a to je ujedno *jedina konkretna*, posve kratka, a historički neistinita crta o hoćimskom junakovanju kraljevićevu; naprotiv se u toj tobožnoj Vladislavijadi, u kojoj svakako bi se o *vojevanju Poljaka* pod Hoćimom jednako il' više imalo govoriti no o vojevanju Turaka, o samom Karakašu govori u šest kitica konkretno i historički istinito, a konkretno i pretežno historički istinito govori se u IV o vojevanju Turaka pod Hoćimom u jedno petnaest kitica, dočim o vojevanju Poljaka, osim onoga što je o Vladislavu, jedva su dvie tri konkretna sadržaja kitice: o Mikleušu Seniavskom u XI i o Zamojskom u IV; a što istom da kažemo ob ogromnom nerazmjerju izmedju opisa *vojskâ* turske i poljske, te izmedju opisa njihovih *bojeva?* Dočim opisi bojišta i vojska, izve-

deni vrlo potanko navadjanjem vrsti oružja i drugih sitnica konkretnih i historički istinitih, zapremaju u IV i XI spjevu ukupno do sto petdeset kitica, sámo vojevanje tih vojska prikazano je, i to podosta nerealistički, u jedno tridesetak kitica, a zatim u prikazi sklapanja mira sam govor turskoga poklisara u XI zaprema do *sedamdeset* kitica! Pak takova bi imala biti, u takovih spjevih II—XIII sadržana posebna Gundulićeva pjesan Vladislavijada, pjesan o hoćimskom slavnom vojevanju poljačkom, pjesan s glavnim junakom Vladislavom? Doista, valja po istini reći, da se je Gunduliću jedva što smiešnijega moglo imputirati. Naprotiv, kad uzmemo da spjevi II—XIII spadaju po jedinstveno-saveznoj kompoziciji u Osmanidu, onda je onakav sadržaj spjeva IV, X i XI, te u njih onakova prikaza vojskâ a onakova prikaza vojevanja sasvim naravna i estetička upravo probitačna: da je u Osmanidi pjesnik epske sgode hoćimskoga vojevanja, najpače junačke čine Poljaka iole podpuno prikazao, onda bi ta prikaza svojom znatnošću malone nadmašivala prikazu epskih sgoda u Osmanovoj propasti, onda bi Osmanida imala dva epska središta, te bi bila nejedinstveno djelo, ili bi pače imala krivo epsko tobožnje središte na nepravom mjestu, te bi bila kao nakrivljena sgrada. Baš je naš pjesnik u tom pokazao svoju vještinu kompozitorsku, što se je stegnuo u prikazivanju *epske* strane poljačkoga vojevanja, te je na epizodan način u lirskom reflexu turskoga poklisara, prolazećega hoćimskim bojištem i dolazećega u Varšavu, prikazao tursku *vojsku* neizmjernu obraćenu u prah i pepeo a poljsku *vojsku* ovjekovječenu umjetnostju, a o vojevanju samom tek je uzgredno upleo njeke crte, i tih više o Turcih — ta glavni čin Osmanide radi o Turcih — a manje o Poljacih; stežuć se ovako u prikazi epskoj poljskoga *vojevanja*, pjesnik je pravo učinio, da je njihova položajem i moralnim ugledom prvaka Vladislava iztaknuo a i to samo njekolikimi retoričkimi kiticami. Ovako si je mogao dopustiti da nespominje junačkih ratnih čina ostalih Poljaka, a da samo obćenito, bez konkretnih potankostih, na usta kizlaragina u II pohvali uz Vladislava još Chodkiewicza i njeke druge kano junačke prvake poljske. Izticati Vladislava kao ratnoga prvaka poljskoga smio je pjesnik, a da nebude ružan laskavac, najpače onda, ako je takovu slavu pjevao Vladislavu u doba, pošto mu ju je priznavala sva ostala Evropa, nekmoli ako ju je pjevao onda, pošto je Vladislav u drugih bojevih sbilja pokazao veliko osobno junačtvo. Njeka mjesta u tobožnjoj, po sudu g. Pavića g. 1621 ili 1622 nastaloj posebnoj Vladislavijadi,

mogla su biti pisana istom godine 1637, kako ću u petom odsjeku dokazati; po tom je vrlo vjerojatno, da je pjesnik smio izticati ratno junačtvo Vladislavljevo, prenoseć ga anahronistički (tako on grieši kojiput i u spjevih I te XVI—XX) na hoćimsko vojevanje, u doba, *pošto* se je Vladislav tako osobnim junačtvom izkazao, n. pr. u bitci proti Gustavu Adolfu g. 1626, kako to izrikom kaže Morawski pag. 324. Ovaj povjestnik kaže (pag. 410). „... doświadczona przy początku panowania (to je bilo g. 1633) sława wojenna Władisława"; on kazuje (pag. 403 sqq.) onakov procvat gospodarskoga sianja pod vladom Vladislava, kakov se u spjevu IX (strof. 33—38) prikazuje, a to je mjesto tobož stajalo u tobožnjoj Vladislavijadi od g. 1621, pak sliedeće zatim kitice 39 i 40 mogle su, to je bez dvojbe, postati istom g. 1637. Na put po Evropi, za kojega su svuda slavili Vladislava za hoćimsku pobjedu, te je s njega po riečih Lipskoga Vladislav pune ladje panegirikâ dovezo kući, dade se Vladislav pod ljeto god. 1624; bio se je u svojoj bolesti pod Hoćimom zagovorio hodočastit k bogorodici u Lorettu, pak je sad hotio svoj zagovor izpuniti. K dozvoli kraljevoj za putovanje dopomogoše mu cesar i nadvojvodkinja, infantka španjolska. Pohodi Beč, Njemačku, Brabant. Svuda su ga primali sjajno; pod Bredom pokaže mu kao proslavljenomu već vodji svoj tabor ponajznatniji ratnik onoga vieka, Spinola, i na mjestu, koje naznači kraljević, načini šanac te ga prozove „forte del principe di Polonia". Preko Strasbourga i Švajcarske podje kraljević u Loretto. Papa Urban VIII pozove ga kao „obranitelja crkve proti nevjernim i diku sjevera" u Rim, i počasti ga posvećenim mačem, i naslovom kanonika sv. Petra, koje se je časti samo još Karlo V bio dostao (sve ovo kazuje Morawski pag. 313, 314). Budući da su njeke crte u našoj pjesni o Vladislavu mogle biti pisane tek za njegova kraljevanja, to je posve vjerojatno, da je u obće proslava Vladislava kao hoćimskoga junaka pisana onakova, kakova je sada u Osmanidi sadržana, dosta dugo poslie hoćimske vojne, tojest poslie god. 1621; nikako nije postala prije smrti Osmanove i prije poklisarenja Zbaravskoga u Carigrad, ako spada kitica 17 spjeva I „kraljeviću glasoviti *jur u smrti cara Osmana* itd." u tobožnju Vladislavijadu (kamo ju za čudo g. Pavić broji, pag. 142 i 143 njegove razprave) a mnoge su historičke crte od poklisarenja Zbaravskoga bez ikakve dvojbe prenesene na poklisarenje Alipašino u spjevih II—XII, a ovo poklisarenje Alipašino spada po g. Paviću takodjer u tobožnju Vladislavijadu od g. 1621.

4) Sklapanje mira poslie hoćimske vojne, ili poklisarenje Alipaše u Varšavu, u spjevih III—XII. Njeke crte u pjesnikovoj prikazi Alipašina poklisarenja u Varšavu tako su nalik na povjestničke i Twardowskove crte o Zbaraskovu poklisarenju u Carigrad, da se s razlogom čini, kao da je naš pjesnik učinio i ovdje kao što i češće drugdje u spjevih I te XVI—XX zamjenu, te je prenio dobivene njeke podatke o Zbaraskom na Alipašu, čineći uz to dakako i potrebne promjene. Šišman III šalje Zbaraskoga na sklapanje mira u Carigrad pod proljeće 1622: na dohodu proljeća sliedeće godine poslie hoćimske vojne odlazi (III spjev) u takovu poslu Alipaša iz Carigrada put Varšave po nalogu Osmanovu; na putu zastaje Zbaraski dugo u pograničnom Kamiencu, ne samo sbog stiglih mu viesti o pobuni carigradskoj te o propasti Osmanovoj, pak o priekoj smrti Koreckoga (dne 7. junija 1622), nego i sbog pogibelji od Tatara, koji su jednako kako i Kozaci opet počinjali na granicah nemir: u pograničnoj Kamenici (tako naš pjesnik zove Kamieniec) dugo zastaje Alipaša, bojeći se Kozaka, što se tud vrte (X 68—75); Zbaraski šalje napried k porti glasnika „po emir i podróżne paszporty, przytem na pograniczne skarżąc się Tatary, że oni mimo pakta nie trzymają wiary; znowu Dniestr krwią się naszą grzeje itd.“ (sravni u Daudovu govoru XVIII strof. 29): Alipaša iz Kamenice šalje kralju ulaka, a pošto se taj vrati te Alipaša dobije uzdanu putnu pratnju, kreće se taj dalje put Varšave; Zbaraski s družbom „prohadja se hoćimskim bojištem, spominjuć se slavnih djela, gdjeno je Chodkiewicz ubirao neuvehle lovorike, Ivan Weyher suzbijao juriš janjičara, Stanislav Lubomirski zadavao prvi poraz Turkom“ (Hammer), a na tom bojištu, kaže Twardowski pratilac Zbaraskov „widzieć podziśdzień tak wiele ciał i kości zbutwiałych, starzanych w popiele na bestyj wszystkich stręncie . . . . tu po polach ‚z końskiemi na poły ciał i kości zgorzałych ‚kurzą się popioły“: tomu je sasvim slična prikaza o Alipaši na hoćimskom bojištu u spjevih III, IV i V; Zbaraski je stigao oko konca listopada u Carigrad, i svetčano je sa sjajnom pratnjom te s darovi za vlastodržce turske ulazio: Alipaša dolazi u Varšavu na godišnjicu hoćimske poljske pobjede, pošto „bješe jur jesen počela“, a opis njegova sjajnoga dohoda u Varšavu (X spjev) u mnogih je crtah posve nalik na opis ulaza Zbaraskova u Carigrad (kod Hammera i Twardowskoga); napokon njekoja mjesta u govoru Alipašinu poljskomu kralju (u XI strof. 135—144, 152, 153, 162—167, 187—191) sasvim jednako glase kako njeka mjesta

u dogovorih izmedju Zbaraskoga i velikih vezira (Džurdžia i Huseina), s kojima je Zbaraski konačno uglavljivao mir (vidi Zinkeisen pag. 752—759, Hammer pag. 577—579, Morawski pag. 127, 232, a najpače Twardowski Legacya pag. 15, 29, 32, 34, 36—40, 57—59, 66—68, 73).

Dolazak Alipaše u varšavske kraljevske dvore daje pjesniku prilike prikazati opisom kipovih poljskih kralja priegled slavne poljske poviesti od mitskoga Leha do Stjepana Batora, predšastnika Šišmana III. Pjesnik označuje samo ponajznatnije kraljeve, izpričavajuć svoju nepodpunost izrekom „mnozi kipi mnozieh kralja jošte slide, ali im se slike spried nevide.“ Sravniv tu karakteristiku pjesnikovu o poljskih vladarih (X, 111—149) s podatci historikâ, nalazimo da se je naš pjesnik držao poviestne istine, kako i u priegledu Osmanske poviesti od Otmana do Osmana II u spjevu XX 43—62: ova dva priegleda poviestna stoje u korelaciji, te bi onaj u XX spjevu bio bez pravoga estetičnoga znamena, da nema ovoga u X spjevu, pače nemože biti dvojbe da je pjesnik onaj priegled u XX izveo samo s obzirom na ovaj s njim kontrastirajući priegled u X, jerbo samo taj obzir mogao ga je ponukati na realno neistinitu prikazu u XX, da Osman u smrtnom času izvodi u oči krvnikom svojim priegled poviesti svjetobornoga Osmanskoga carstva. Što ima još u spjevih Osmanide raztresenih podataka o Poljacih, a ima ih dosta, malne svi su historički istiniti, pak buduć da se tiču i sitnih crta, to se vidi, da je naš pjesnik u istinu potanko poznavao poljsku poviest i tadanje stanje poljsko, najpače glede vladarske kuće, što pjesniku poljski kritik Rzążewski pohvalno priznaje. Da navedem njekoje sitne crte zajedno. U II spjevu hodža govoreći o ženitbah prošastih sultana s djevojkami vladarskoga roda kaže napokon (86): „pače zmaj se oviem putom u orlovo gniezdo umjesti“ t. j. sultan oženi Poljakinju kraljevskoga roda; to nam raztumačuje Twardowski u svojoj „Legacyi“ pag. 169, 171, poviedajuć da bi Soliman, oženiv zarobljenicu Roxelanu kćer ruskoga popa iz poljske kraljevine, koriteljem svojim odvraćao da je ona, budući iz Poljske, iste krvi s kraljevom, te bi ju zvao sestrom kralja Šišmana I, a ovoga svojim svakom. Istinito pjesnik prikazuje u XI Šišmanovo primanje turskoga poklisara u trećoj „viećnici“, sjedeć do njega kraljević: u Morawskom čitamo (pag. 257), kako g. 1611 Šišman prima ruskoga cara u „senatorskoj izbi“ na krasnom priestolju sjedeć, a o bok mu kraljević Vladislav. Pravo kaže pjesnik u X 87, 88, da je „u sadanje doba“ Varšov

priestolnica kraljevska, a posve vjerojatno opisuje kraljevski dvor, kao da je gradjen slogom renaissance (X 108 sqq.), i urešen kipovi kraljeva i tkanimi slikami o hoćimskoj vojni. Pogorjev kraljevski dvor u Krakovu dva puta, preseli se kraljevska porodica g. 1596 u Varšavu, te je ova odtada bila stolica kraljevska (Morawski pag. 344). Pod Šišmanom III jako se je razširila talijanska renaissance u Poljskoj. Kiparstvo gojilo se u Poljskoj od davnine; iz najslavnije su dobe krasni nagrobni spomenici kraljeva i kraljica u Krakovu, u XV vieku radio je slavni kipar Vit Stwosz, a za Šišmana III, osobitoga gojitelja umjetnosti poglavito slikarske, radili su i domaći i taljanski kipari, slikari, rezbari. Šišmana III dvorski slikar Toma Dolabella naslikao je medju inim zarobljenje Habsburgovca Maximilijana, krunisanje Šišmanovo, slavno uzeće Smolenska (g. 1611), poklon ruskih careva saboru, vjerno pogadjajuć lica vodjâ i senatorâ; sjajnu pobjedu Chodkiewicza kod Kirchholma „wyryl Thum (tadanji poljski slavni bakrorezac) na miedzi, a we Flandryi tkano je u bławatach"; za kralja Vladislava IV naresiše crkvicu kraljevskoga dvora slike najslavnijih slikara, „obicia" u dvoru bila su najkrasnija na svietu, u palači Ujazdovskoj bila su kakova u papinih dvoranah; pri krunisanju Vladislava g. 1633 „chór kościoła zdobiło obicie wyszywane złotem, które od r. 1624 tkane było w Brukselli, cały szpaler ceniono dwa miljony" (Morawski 120, 195, 196, 257, 353, 354, 403—405, 409; Nauč. Slov. VI, 11, pag. 629—634). Što pjesnik po koji put ističe slobodu Poljaka, njihovu ponositu obranu te slobode, njeke crte njihova ustava n. pr. u X 74—75 tako zvano pospolito ruszenie, što pjesnik višeput slavi Poljsku, da je ona zid i štit kršćanstva: sve to potvrdjuju premnogi podatci u poviestnicih i u napominjanih pjesnicih poljskih. Nješto netočan bit će pjesnik u IX 22—25, gdje uz kraljevića Vladislava navodi njegovu mladju braću poimence samo Kazimira (to je Jan Kazimir, poslie Vladislava kralj) i Stjepana (kod ovoga imena Rzążewski stavlja znak pitanja — morda to ima biti Albrecht?); u Morawskom (pag. 316, 331, 336) nenavodi se kraljević toga imena, već ovi sinovi Šišmanovi: Vladislav, Jan Kazimir, Alexander, Jan Albrecht i Karol Ferdinand.

Što ima još crtica historičkih u pjesni o doticaju sultanâ sa vladari i krajevi na balkanskom poluotoku, najpače sa srbskimi u II 85, III u više kitica, u VIII 77—86 i 111 -147 (pak u XX u Osmanovu govoru): sve se to malo ne posve potvrdjuje viestmi u historikâ. Što pjesnik u VIII povieda o despotu Gjurgju, Muratu

i Dubrovniku, piše po Bonfinu Appendini u Not. stor. I pag. 303, 304; isti I pag. 315 kaže o Skiu, da je g. 1566 osvojen od Turaka, a naš pjesnik VII 21 veli o tom otoku „da je do skoro u slobodi bio“. O bračnih svezah sultanâ sa srbskimi vladari i posljedicah im, o kojih pjesnik češće govori a koji put i potanje, navodim za potvrdu pjesniku ove podatke historične. Despot Stjepan Lazarević (1389—1427) dade svoju sestru Miljevu za ženu sultanu Bajazetu, a despot Gjuragj Branković (do g. 1457) dade kćer Mariju za ženu sultanu Muratu II; taj despot izgubiv g. 1438 svu Srbiju osim Biograda, uteče u Ugarsku; g. 1443 budu Turci iztisnuti iz Srbije a Branković uzpostavljen sretnim vojevanjem poljsko-ugarske krune, nu g. 1444 okrenu sreća Turkom. Vladislav poljsko-ugarski kralj propade kod Varne krivnjom srbskom. Zadnji despot Lazar, sin Gjurgja, protjera, tako pišu njeki historici, svoja dva starija brata osliepiv ih, i otruje majku svoju Jerinu; drugi pišu onako, kako je u našoj pjesni, da je sultan Murat, zet Gjurgja i Jerine, osliepio dva im sina. Lazar umre g. 1458, a g. 1459 pretvori Muhamed II Srbiju u pašalik. G. 1622, u koju bi padala sgoda o Ljubdragu i Sunčanici prikazana u VIII, mogao bi biti „unuk od unuka“ Gjuri despotu starac Ljubdrag, jadan potomak vladara njekočnjih, na seosku u seoskoj zabiti živuć, te poviest nemora znati o njem ni o kćeri mu Sunčanici, kako to hoće razprava g. Pavića (pag. 126).

Još njekoliko opazaka ob analogijah u sadržaju i slogu spominjanih poljskih pjesnih prema Osmanidi. Sličnost predmeta i naobrazbe a donjekle i suvremenost čini, da je izmedju naše pjesni i onih poljskih mnogo analogija, a i takovih, koje iznose na vidik naravitost onakova sadržaja i sloga Osmanidina u onakovo doba. U epu Krasickoga „Choćim“ opaža se jako povadjanje za Oslobodjenim Jerusolimom i Enejidom. Tu ima čestih apostrofa na razne osobe iz razdalekih doba, tako da pjesnik, gledeć na vrieme glavnoga čina pjesni, pravi anahronisme kako i Gundulić poglavito u apostrofah na Vladislava; tu se ponavljaju klasično-romanske prispodobe, i čitave epizodne partije. U II 12—14 ima proročanstvo o slavnih poljskih vladarih, III 5—8 opis kiparskih i slikarskih ukrasa u dvoru Chodkiewicza, IV 1—14 opis kako bog šalje angjela Mihovila na pomoć Poljakom (posve po Tassu, slično u Osm. XIII u kratko), čitav VI spjev epizoda je o pustinjaku posve prema Tassu izradjena, u VII opis dvoboja i smrti te pokopa Zavišina (po Enejidi), u VIII opis zaklete šume gdjeno Osmanov čarobnik

Omar radi s paklenici (po Tassu), u IX epizoda o Zavišinu otcu po Enejidi, a čarobnik Omar pravi pomoćju paklenika strašnu oluju (posve po Tassu, slično u kratko Osm. XIII 35), sav spjev X, snovidjenje Chodkiewicza gledajućeg s neba poredak svieta, posve je iz Tassa preneseno, u XI dvoboj Sieniawskoga s Huseinom po Tassu. Njekoje reflexije u pjesni sasvim su slične njekim u Osmanidi; tako sravni I 4 s Osm. XIII 9 i s epilogom u XX, I 31 s XX 94, IV 5 s proemijem i s epilogom, V 14 o slobodi s VII o Skijanih i VIII o Dubrovniku. Obsežna epska pjesan Lipskoga, koja se takodjer povadja u mnogočem za klasičkimi uzori, osobito ima mnogo analognih reflexija i u obće izreka s našom Osmanidom. U proemiju su reflexije ob oholosti itd. posve slične onim u proemiju pak u početku II Osm.; poslie tih reflexija izvodi se apostrofa na Jakuba Sobieskoga, komu se pod okrilje stavlja pjesnik (u proemiju Osm. apostrofa Vladislavu), a zatim apostrofa Šišmanu III i Vladislavu (u Osm. u III). U I pag. 62—63 (i II pag. 106—109) ima reflexija, kako je razkoš i last pretvorila junake u kukavice (tako Osman u monologu I o Turcih, poljski pjesnik o Poljacih); u I pag. 70 o zverinjacih carskih u Carigradu (Osm. XIX), u 74 i 75 reflexije ob Osmanovoj oholosti, nerazbornoj mladosti te želji sviet osvojiti, pak o smrti koja ništi silna i slaba (Osm. II, III, VII i češće). U II 93—98 govori kizlaraga Osmanu: „Davni proroci rekoše nam pomno se čuvat jame, gdje nam kobi propast bjeloperi orao (t. j. Poljak); — vidj kako sjediš visoko, odkud kad bi ti se desilo pasti, pao bi gorje od Ikara; na što veći vis sreća čovjeka posadi, to mu sigurnije kopa jamu (Osm. XI 143 i 144 Alipaša kralju; — I 1, II 1—3); pol svieta je Xerxe sagnao na junačke Grke, popasao svu Aziju, poizpio rieke, a napokon je pogubio sve svoje ljude i sebe; (Osm. V 1—5, s kojim je mjestom sasvim jednako drugo Lipskovo mjesto o Xerxu u spjevu VII pag. 328, 329) Turkom, raznježenim pod arabskim nebom, bit će zimna Poljska grobom" (Osm. XI 145, 146 Alipašà). U III pag. 118 „osim prsa naših nemamo nikakova nasipa, to su naši zidi, naše tvrdje" (slično u III pag. 152 „za prsima poljskoga vojaka stojiš kano u zazidju" pak jednako u IV pag. 201 — a tako u Osm. IV o Vladislavu); pag. 127—129 duga reflexija o snazi razuma i sili vremena, uz primjere o Ikaru, Daedalu itd. (Osm. II, III, VII i češće). U IV pag. 180 opisuje spahije sjajne i razkošne kao da neidu u boj (Osm. I monolog); pag. 187 čarobnici i vrači oko Osmana, kojih on često pita i vjeruje

im (sravni u Osm. II što Dilaver Osmanu govori o Mustafinoj materi). U V pag. 241, VI pag. 259 (i IX pag. 353) reflexije o prevrtljivoj sreći i oholom Osmanu, o izpraznosti svjetskih stvari (Osm proemij, II i češće ob Osmanu); u VI 268, 269 reflexije posve nalik na izreke u Osmanovu govoru u Osm. I, u Alipašinu u IV i Daudovu u XVIII spj. o turskoj vojsci i porazu na Hoćimu. U VIII pag. 335 molitva Lubomirskoga, vrhovnoga vojskovodje poslie smrti Chodkiewiczewe, dopire k bogu te bog šalje Mihovila u pomoć Poljakom (Osm. XIII 37—39); pag. 338 Dilaver svjetuje cara na mir s reflexijami o plahom nerazboru (Osm. II početak); pag. 353 slično govori pjesnik kako u Osm. XI 138, 139 Alipaša. U X pag. 400 o zlatoljubju Turaka kako u Osm. VI, 61; pag. 419, 420 Šišman III srdit na viest, da je primirje pod Hoćimom sklopljeno, viče, kako li se je Vladislav drznuo bez njega mir sklapati, pak da će on u potjeru za Turci, nu pjesnik dodaje, da je to kralj hyperbolno govorio, a slično je hyperbolno u Osm. I, 25, da je Poljak za Turčinom do Dunaja letio u potjeru; pag. 421, 422 apostrofa na Mihaela Paleologa, koji je izgubio Carigrad, i na tadanjega poljskoga kralja Mihaela, koji da će opet osvojiti Carigrad (slično kontrastiranje u Osm. X 56 o kobi Osmana I i Osmana II, o Vladislavu III i Vladislavu IV kod Varne Osm. III 58—60); pag. 426, 427 epilog je pjesni na boga, zaštitnika Poljske, čemu je donjekle slična misao epiloga Osmanide. U pjesni češće se govori o propasti Osmanovoj kao posljedici njegova poraza hoćimskoga. Twardowskoga, Zbaraskova pratioca g. 1622, velika pjesan o toj legaciji u V diela, jako pohvaljena od njezina petoga izdavaoca, mnogo je realistična ali i dosta oponaša klasično-romanski slog, te pokazuje značajnih analogija s Osmanidom. U proemiju je priziv muze, za tim tuga na smrt Zbaraskoga poslanika, pak apostrofa njemu uz naznaku sadržaja, da će se pjevati njegova legacija, pri čem se pjesnik izpričava za nedoraslu silu svoju, zatim o Korybutu, komu posvećuje svoju pjesan, a zatim opet druga apostrofa na Zbaraskoga (u obće su česte apostrofe u pjesni na razne osobe, gramatički bez saveza s okolinom, kako u Osm.) Stvarno počima pjesan pag. 15, odtud do p. 19 podaje biografiju Zbaraskoga od poroda do povoda legaciji, pag. 19—21 o poljsko-turskom boju, koga je Graziani uzročio, pag. 21—26 o hoćimskom ratu i primirju; u odjelu II nastavljajuć o primirju počima o spremanju Zbaraskoga u Carigrad, pag. 29—32 govori ob Osmanovoj propasti, 34—36 o Koreckovoj smrti, — ostali sadržaj

do kraja pjesni radi o legaciji, ali s premnogimi, kadšto obsežnimi digresijami i epizodami. Ako je ovaj poljski pjesnik u prikazu legacije Zbaraskove umetnuo, očito sa stvarnih povoda, dosta obilnu prikazu ratovâ, koji su doveli do te legacije, te prikazu Osmanove i Koreckove smrti, onda nam se glavni sadržaj Osmanide prikazuje naravskim. Dakako poljski je pjesnik *kroničarski* prikazivao sgode po kronologičnom redu, dočim je naš pjesnik, komponirajuć jedinstveno prema primjeru klasično-romanskom, upleo u prikazu Osmanove smrti prikazu retrospektivnu te više retoričku i lirsko-reflexivnu a nipošto strogo epsku o ratovih, koji su uzročili tu smrt, te je, donjekle anahronistički, umetnuo i prikazu o sklapanju mira, s čim je spojio prikazu Koreckovih sgoda; naš pjesnik, stvarajuć umjetničku a ne kroničarsku cjelinu (što on u I 10—14 odbija, a Twardowski baš protivno postupa počimajuć od rodjaja Zbaraskova) pak i imajuć drugačiji glavni čin pjesni, izvodi drugačije a i bolje razmjerje sadržajnih česti pjesni nego li poljski pjesnik. Navedši već, koliko taj pjesnik služi za razumljivanje Osmanide glede sklapanja mira i Koreckoga, navesti ću još sliedeće iz njega. Udvornost Zbaraskoga hvali se pag. 16 slično kako Zborovskoga u Osm. XI 97—99; pag. 22, 73 Poljaci zaštićuju ne zidi i obkopi nego tjelesi i krvju domovinu i svu Evropu (Osm. XI 152—156 Alipaša kralju); pag. 39 „nad Dzieżą po dziśdzień świeżą toczą krew mętne nurty młodzi onej przed lat kilka zgubionej" (slične hyperbole u Osm. o Njesteru, pak u V 8 o tjelesih); pag. 45 o krvnoj svezi Poljaka s balkanskimi Slaveni; p. 45—47 pak 179 seqq. u putopisu od Kamienca do Carigrada i natrag ima sličnih crticah s Osmanidom u III i VIII, tako češće ob Orfeju, o plesu i pievu bugarskih seljana itd. — sravni sa Osm. III 9—16 ob Orfeju pag. 46: „... Bałchany, imie im niegdy Hemo, gdzie Orfeus .. po jego tu lutni slonie, łwy i pardowie skakali ... pag. 47 ... Hebrum zatem przebywszy sławny niegdy głową i bogi blagającą lutnią Orfeową ,w miasto wnijdziem budowne Tracyi granicę", najpače pag. 179 na povratku: „ztąd przebywszy Tracyą na Filipopol w góry udamy się Hemove, gdzie gmin bialopióry po Strymonie łabęci i dziś kwili onej stradanej Eurydyce Orfeowej żony." Pag. 56 o svemoći zlata u Turaka, o slobodoljubju Poljaka, kako u Osm.; pag. 121 o nadi Poljaka osloboditi Carigrad i u Sofiji pokloniti se krstu, s čim sravni u predgovoru zagreb. izdanja Osmanide 1844 pag. VIII navedenu strofu XX 125, koja je izbačena „kao očevidan novii dodatak",

nu bar *sadržaj* one strofe nemože biti razložit povod izbacivanju; pag. 129—131 prikaza o Daudovoj ženi, koja na viest, da joj se ima pogubiti muž, dolazi medju janjičare i prosi za nj, u njekih je crtah slična onoj historički jamačno neistinitoj prikazi o Begumi prosećoj za Dilavera Osm. XIX — morda je naš pjesnik prenio viest od Daudovice na Dilaverovicu, dakako anahronistički; pag. 131 veli se o Daudovoj nadi za sinove isto što u Osm. XVII 172 do 174; pag. 171 o čarih i činih Turkinja slično kako Osm. II i XII (a i Hammer). Pjesan završuje sa smrti Zbaraskoga i apostrofom na nj. Navedene misli i načini poljskih pjesnih daju svjedočanstvo za naravitost i razložitost mnogih sadržajnih i stilističnih strana u Osmanidi.

Pjesnik Osmanide, sravnjujuć ju s podatci, koji su *nam* pri ruci, odstupa od poviesti u mnogoj znatnoj okolnosti tako u spjevih I te XVI—XX kako u spjevih II—XIII, a opet u mnogoj i to često vrlo sitnoj okolnosti slaže se s poviestnimi podatci kako u I te XVI—XX tako u II—XIII, odakle se veoma vjerojatno zaključiti dade, da je pjesnik svigdje, gdje mu je to bilo u prilog estetički pjesni, hotice odstupao od svojih realnih viesti, a to šam utvrdio za mnoga mjesta tako u I te XVI—XX kako u II—XIII. Nazor u razpravi g. Pavića o historičnoj strani Osmanide posve je kriv, a tako i zaključak odatle; najpače one rieči (pag. 125) „da se u II—XIII *veoma mnogo toga*“ (tobož historičnoga) „*spominje, ali da u svem tom nema baš ni truna historijske istine*“ karakterišu veoma sgodno same sebe; baš u spjevih II—XIII nalazi se vrlo mnogo suglasja i u sitnicah s podatci historika i historički često posve točnih poljskih pjesnika, a što je u spjevih II—XIII prema podatkom poviestnim promjenâ, zamjenâ, anahronizama ili romantičnih dopunba, to se pokazuje posve analogno i kadšto dosljedno s promjenami, zamjenami, anahronizmi ili romantičnimi dopunbami u I te XVI—XX. Vriednost Osmanide za goj humanističkih studija kod nas pokazuje se glede historične strane dvojaka: Osmanida je po mnogih svojih a raznolikih poviestnih istinitih podatcih veoma prikladna, da kod mladeži služi pobudjivanju historičnoga mara, a po mnogoj svojoj estetički sretnoj preradnji historičkih sgoda veoma je prikladna, da služi kod mladeži razumljivanju onoga književno-poviestnoga toli čestoga pojava, da pjesnik i kako pjesnik preradjuje, idealizuje poviestne dogodjaje s povodâ, koje iztiču medju inimi Aristotel i Tasso govoreći o razlici izmedju historije i poezije.

IV.

Gundulićev Osman prema estetičkoj nauci o epu; starije estetičke ocjene ob Osmanu.

Pošto se kompozicijom Osmanida povadja za epi klasično-romanskimi a navlastito mnogo za Tassovim epom, pak je vjerojatno, da je Gundulić poznavao i nauku Tassovu o epu, koja mnogo upotrebljuje Aristotela, iz spisa Trattato del poema eroico (vidi Opere Complete di Tasso, Venezia 1833, pag. 69—129 — spis „Discorsi etc.“ pag. 134—149 jest samo kao izvadak iz onoga): to je najuputnije, da sravnimo Osmanidu s onom estetičkom naukom, prema kojoj tobože mjereći Osmanidu g. Pavić odsudjuje ju kao posve neskladnu krpariju a hvali, prema istoj nauci, tobožnji izvorni ep „Osmana“ od šest spjeva, naime I te XVI—XX sadanje Osmanide. Da se je Gundulić strogo držao jednoga naputka Tassova o izboru predmeta za ep, to on nebi bio spjevao ni Osmanide ni tobožnje Vladislavijade ni tobožnjega „Osmana“; Tasso bo, svjetujuć historičan predmet za ep, odgovara (pag. 81) od suvremena ili dosta nova historičnoga predmeta, jer da takov otima pjesniku malone svu slobodu izmišljanja, bez koje da nemože biti pjesnik najpače epski, a činio bi se presmjel (troppo ardito), tko bi n. pr. htio, u ono doba, opjevati čine Karla V drugačije, nego što mnogi znadu da su se dogodili. Ali druga mjesta u Tassovoj nauci mogla su Gundulića sklanjati na epsku izradbu suvremenoga predmeta. Trattato kaže (pag. 81), da će „sadanjemu“ epskomu pjesniku podati najzahvalniji i najplemenitiji predmet pobjeda kršćana nad nevjernici, jer će sadašnjike pjesnik uznositi primjeri vitezâ vjernika, srodnika, a epu dolikuje (pag. 82) za razliku od tragedije, prikaza takva, da se veselimo pobjedi prijateljâ nam a propasti neprijateljâ najpače barbarâ i nevjernikâ; dakle epski pjesnik „figuri la morte e le occisioni fra gli aversarii“, a neprikazuj u epu nesreće i poraza svoga roda. Pobjeda Poljaka a poraz Turaka te smrt Osmana bit će se Gunduliću lahko nadala za predmet epu, makar je suvremen, najpače ako Tassova teorija tumači razloge proti suvremenu predmetu tako, da se neprikladnost takova predmeta za Gundulićev položaj znatno smanjuje. Na više mjesta govori Tasso tako (n. pr. pag. 79, 80), da se razabire, da epskomu pjesniku nije zabranjena povreda historične istine u obće, nego tek one, koja je znamenita i (što je glavno) *občenito poznata.* Pjes-

nik epski nema prikazivati istine, nego ono što je podobno istini, vjerojatno, i tim se on oštro razlikuje od povjestnika; češće tako kaže Trattato (pag. 74), rabeći Aristotelovu poetiku. A ono „vjerojatno“ prikazuje pjesnik kao obćenito (universale), dočim povjestnik prikazuje „istinito“ kao pojedinačno (particolare); poezija prikazuje, što se je *moglo* dogoditi, historija, što se *jest* dogodilo. Ipak je bolje, da epski pjesnik neizmišlja sav predmet epa, nego da bude predmetu temelj u poviesti, a da poviestna dogodjaja, koji je *obćenito poznat,* neprikazuje promienjena, jer bi naišao na nevjerovanje čitalaca. Imajući epski pjesnik prikazivati — ne istinu nego — „vjerojatno“, neka prikazuje ono, što obćenito ljudi vjeruju i pričaju („il principale soggetto del poeta e quel che si crede e quel che si narra“), makar da i nije fizički ili kako drugačije istinito. Po tom je vjerojatnost predmeta epskoga relativna, prema raznim dobam, te što je suvremenikom Virgilija bilo vjerojatno prema njihovu načinu mišljenja, nije današnjikom prema njihovu drugačijem mišljenju; ali kritik ima *pjesnika* suditi prema njegovoj a ne prema svojoj dobi. Epu nuždno treba uz „vjerojatno“ takodjer i „čudesno“ (il maraviglioso), a ovo može biti ipak ujedno i vjerojatno, ako je prema nazorom suvremenikâ ili pače obćenitim ljudskim; epski pjesnik valja da ono oboje spoji, pa ako učenim ljudem i nebudu njegove čudesne prikaze podobne istini ni vjerojatne, pjesnik se ravnaj u tom kao što i u mnogom drugom pogledu po nazoru većine (della moltitudine), puštajuć s vida exaktnu istinu (pag. 78, 79, 80). Za to Tasso na više mjesta zagovara porabu u epu nadnaravnih, čudesnih bića i pojava, kako ih vjeruje katolički sviet, n. pr. (neposredni) uticaj boga, angjela, čarobnika, vješticâ itd. (a on je tako i pjevao u Ger. Lib.); za to Tasso veli (pag. 93, 94), da se Orl. Furioso i drugi romantični epi, premda im manjka nuždna jedinstvenost, ipak više mile od njekih jedinstvenih, po pravilih Aristotela sastavljenih epa (n. pr. Trissinova epa: Italija oslobodjena od Gota), „perche nel Furioso si leggono amori, cavalerie, venture ed incanti ed in somma *invenzioni* vaghe *e più accomodate alle nostre orrechie*“, što je valjalo i za većinu Gundulićevih naobraženih čitalaca, vičnih Ariostu, Tassu i. t. d. Čitalac povladi mnogo šta, česa neće odobriti, priznati gledalac — n. pr. na pozorištu; najviše pristaje epopeji „muover maraviglia“, kako to pokazuje Homer n. pr. potjerom Hektora: ono čudo, od kojega se divimo, videć gdje sám jedan čovjek prietnjami i poveljaji zastraši vojsku, nebi dolikovalo tragediji, ali epu divno doli-

kuje, (to je izprika tolikim hyperbolam Osmanide) pa tako i mnoga druga čudesnost (pačanje bogova i angjela u bojeve, i slične čudesne prikaze) nisu za tragediju ali jesu za ep. Ovako se dopunja Tassov onaj savjet (pag. 88), da se predmet epopeje ima osnivati na kakovoj poviesti ili istini, s česa epski pjesnik „lasci la origine e la fine dell' impresa ed *alcune* cose *più illustri e ricevute per fama* nella loro verità, o poco o nulla alterata, *muti* poi se così gli pare *i mezzi e le circonstanze, confondi i tempi e l' ordine* delle altre cose, ed insomma si dimostri *piuttosto artificioso poeta che verace istorico;* a ako su se koje historične sgode u istinu sbile baš onako, kako bi valjalo da su se sbile, pjesnik ih može pripoviedati, ali ne na povjestničku t. j. ne u njihovoj istinitosti nego na pjesničku, t. j. u njihovoj vjerojatnosti; doduše njeki kažu, da Lucan nije pjesnik, budući da on prikazuje sgode, koje su se u istinu sbile, nu to je, po Aristotelu, pjesniku dozvoljeno; jer od sbiljnih sgoda mogle su se njeke sbiti onako, da su vjerojatne i moguće; nego Lucan u toliko nije pjesnik „perche si obliga alla verità de' particolari, e non ha tanto risguardo all' universale". Prema tomu kaže Trattato (pag. 75, 74), da je predmet, t. j. poviestni čin pjesniku samo tvar, materia, kao što je kovaču željezo, graditelju kamenje i drvo, ali nije *svrha*, koja je *forma;* „il fine è la forma data dall' artificio del poeta, il quale *aggiungendo, scemando e variando* dispone la materia e dà un' altra imagine all' azione ed alle cose"; a drugdje (pag. 87) govori o tom preradjivanju ovako. Glavna oznaka poezije i bitna njezina razlika od historije jest, da ona nesmatra sgoda onako, kako su se sbile, nego kako bi valjalo da su se sbile, gledajući ona više na obćenitost nego li na istinitost pojedinosti (dei particolari); zato je *prva* dužnost pjesnikova, da razvidi, ima li u odabranom za epsku pjesan predmetu kakov dogodjaj, koji bi, da se je drugačije sbio, bio čudesniji (divniji) i vjerojatniji, ili bi pak s drugoga kakova povoda više milja (diletto) pobudjivao; pak sve sgode, za koje će naći da su takove, t. j. da bi se ljepše bile dogodile drugačije nego što se sbile jesu, pjesnik „*senza rispetto alcuno di vero o d' istoria* a sua voglia muti e rimuti, ordini e riordini, e riduca gli accidenti delle cose a quel modo che egli giudica migliore *mescolando il vero col finto,* ma in guisa che il vero sia il fondamento della favola". Poslie se opredjeljuje ova sloboda pjesnikova tako, da pjesniku nevalja ići tako daleko, da bi smio promieniti sam konac čina, koji prikazuje, ili pripoviedati baš protivno njekim dogodjajem, koji su „i principali e più

noti che già sono ricevuti per veri nella notizia del mondo". Gundulić je tim dovoljno izpričan za svoju preradnju njekih poviestnih sgoda, tim više što te sgode nisu bile za njegove čitaoce onakove obće poznate, kakove misli Tasso, navodeći za primjer, da bi rečenu smjelost pokazao onaj, koji bi u epu prikazao konac punskih ratova tako, da Rim propada a Cartago pobjedjuje, — da bi ju bio pokazao Homer, da je pjevao, da su Trojanci napokon pobiedili a Grci propali, — premda da su njeki pisci poslie Homera dokazivali, da Grci nisu Troje osvojili, nu pravo je Homer pjevao onako, kako je glasila predaja grčka. Prema tomu bio bi Gundulić pogriešio, da je prikazao Osmana pobjednika i sretna a Vladislava poražena i umorena; a što je prikazao turskoga poklisara idnć u Varšavu na sklapanje mira, tomu je mogao imati, vidismo, ipak njeki realni temelj, a tim nimalo nije zaniekao onu poviestnu istinu, da je poslie išao Zbaraski u Carigrad; on je prikazao tursko poslanstvo kao svakomu vjerojatnu posljedicu silnoga poraza turskoga, vjerojatnu najpače s *obćenitoga* gledišta kausaliteta, ako se partikularno i nije dogodilo tako; dakle Gundulić je postupao prema Tassovoj teoriji ne samo u toj nego i u svakoj svojoj preradnji historičkih sgoda, kako se lahko razabire stavljajuć uzpored navedena mjesta Trattata s razloženimi u predjašnjem odjelu promjenami poviestnih sgoda. Za navedene gore savjete o nuždnoj promjeni poviestnih dogodjaja navodi u potvrdu Tasso (pag. 87) primjer Homera, koji da pokazuje, kako „i poeti interpongono le falsità nelle cose vere e le favole nelle vere contemplazioni", a da Virgil u Enejidi nije prikazao samo one sgode, koje je držao za istinite, nego i takove, koje je držao za „migliori e più eccellenti" od istinitih: tako da je neistinita ljubav i smrt Didone, bajevno je, što pripovieda o Polifemu i o salazu Eneje u Hades, pak i bojeve Enejine s Latini prikazuje drugačije nego što su sbilja bili; prikazom Didone silno je povriedio kronologički red anahronismom, a već su Grci (pjesnici a i Platon) prikazivali osobe kao suvremene, kojih vjekovi razstavljaju; ta nauka i ta umjetnička doskočica „mescolare il vero col falso e col finto" dade se razabrati i iz Horacija, pak medju inimi iz Servijeva tumača o Virgilu, pak iz samoga Xenofonta (u Ciru), koji, premda historik, ipak je „nell' avere risguardato all' universale ed all' idea" bio sličniji pjesniku nego li povjestniku. Tim je obrazložena estetička osnovanost svakoga odstupa Osmanidina od gole poviestne, ili fizičke, u obće realne (partikularne) istine. *Kad* je već Gundulić odabrao *suvremen*

predmet, — kojega su pojedinosti sigurno slabo poznate bile *većini* njegovih domaćih čitalaca — onda je, ako je prema nauci Tassovoj htio *pjesnički* izraditi predmet, imao sliediti njegovo nukanje na promjene, i na prikazivanje osoba romantičnih uz poviestne; smio je prikazivati o Sokolici, Krunoslavi, Begumi, vieštici, vragovih, arkangjelu Mihovilu, baš prema navedenim Tassovim riečim o vjerovanju množine i o naviklom romantičnom ukusu čitajućega naobraženoga svieta, a on je za malne sve romantične i čudesne prikaze svoje imao i realna temelja, kako sam to u prijašnjem odsjeku dokazao; on je napokon prema Tassovu epu znatno suzio romantične i čudesne elemente, kako sam to u II odsjeku dokazao.

Već se dosad razabire, da sadržaj Osmanide puno više odgovara Tassovoj nauci o epu nego što bi sadržaj tobožnjega „Osmana“ i „Vladislavijade“ (kako bi bila sadržana u spjevih II—XIII); a razabrat će se dalje još i podpunije. Preporučiv Trattato čudesnost i vjerojatnost i nesuvremenost i historičnu jezgru i slobodnu preradnju predmeta, kaže da je bitno svojstvo predmeta shodna za ep da „sia nobile ed illustre ed abbia grandezza“. Predmeti epski luče se donjekle od tragičnih, ako i mnogi drže da su jednaki; u epskih se bo netraži kao u tragičnih, da u čitavom contekstu fabula pobudjuje strah i samilost, nego u epskoj fabuli veselimo se pobjedi prijatelja (kršćana) a propasti neprijatelja (barbara, nevjernika). „L illustre“ tragičnoga čina stoji u nenadanoj promjeni takovoj, koja pobudjuje strah i samilost, ali „illustre“ epskoga osniva se „sovra l' eccelsa virtù militare e sovra il magnanimo proponimento di morire, sovra la pietà, la religione, e le azioni nelle quali risplendono queste virtù“, koje da su svojstvene epopeji. Tragedija traži osobe, koje nisu ni dobre ni zle, nego srednje; ali u epu traži se vršak kreposti: tako je u Eneji vršak bogoljubstva, u Akilu junačtva, u Ulissu mudrosti; pak i vršak opakosti dolikuje više epu nego li tragediji, prema Virgilijevu Mezenciju, Ciklopom, Lestrigonom itd. Što ima plemenitijih i veličajnijih dogodjaja u predmetu, to je on spretniji za epopeju, dakle je plemenita ljubav vitežka najspretniji (uz rat, srčbu) predmet za ep, najpače za novovječni, kršćanski (pag. 83—84). Poglavito je, što svjetuje Trattato (pag. 85) epskomu pjesniku medju inim: „abbia ancora risguardo alla gloria della nazione, all' origine delle città e delle famiglie illustri, e principi de' regni, come ebbe oltre tutti altri Virgilio ... descriva i paesi e i luoghi particolari, battaglie, assalti delle città, ordinanze dell' esercito e del modo di allogiare, ne' consigli e nelle

rassegne può distendersi più sicuramente coll' autorità degli antichi poeti, e nel descriver le arme, le tende, le pitture e le statue ... sdegni tutte le cose basse e disoneste, alle mediocri aggiunga altezza, alle oscure notizia e splendore, alle semplici artificio, alle vere ornamento, alle false autorità". Mnogo idealizovanje, koje sam u prijašnjem odsjeku u Osmanidi iztaknuo, obrazloženo je tim, a ujedno očevidno, kako sadržaj Osmanide znamenito više izpunja naputke Tassove nego što bi „Osman" ili „Vladislavijada".

Što se obsega i nuždne forme epa tiče, govori Trattato tako, da je u prilog Osmanidi a proti „Osmanu" i „Vladislavijadi". Glede obsega, s čim je u savezu i forma, govori pag. 86 ovako. Nebudi prevelik obsegom predmet, tako da bi, hoteći pjesnik uplesti mnoge epizode, preobsežan izašao ep, hoteći se pak ukloniti preobsežnosti morat će se mahnuti digressijâ (epizodâ) te inih ukrasa nuždnih epu, te će se držati u granicah gole historije. Tako si je Lucan odabrao prevelik predmet; on nije samo bitku farsalijsku, premda to kaže naslov Pharsalia, nego je čitavi gradjanski rat medju Caesarom i Pompejem prikazao (preuzak naslov, kako i naslov Osman i opis naslova „de Vladislavi rebus etc."), pak taj tako obsežni predmet zapremio je sav prostor, što je dozvoljen obsegu epopeje (u X velikih spieva, a djelo je kao nedovršeno — Bähr, I, 397 seqq.) neostavljajuć mjesta invenciji pjesnika; pače u Livija više je ukrase, a baš bi prirodno bilo obratno; tako su predugi Innamorato i Furioso, koji u istinu čine jedan jedini ogromni „poema" u silu spjevâ. Zamjeran je uzor Homer, koji je odabrao predmet jako kratak, pa ga je uvećao epizodami i obogatio svakovrstnimi ukrasami, i tako razmaknuo do liepe i prikladne obsežnosti. Još veći predmet odabrao si je Virgil, sastavljajuć u jednu pjesan toliko, koliko je u dvie Homerove, nu on je divno kratkorek, dakako manje poetičan od obširnoga Homera. Forma epska zahtieva drugačiji slied dogodjaja, no kako se prikazuje u poviesti. U tom je Lucan nepjesnik, što nepripovieda sgodâ u sliedu, koji je svojstven epskomu pjesniku, nego u naravnom, kronologičnom, a taj je svojstven povjestniku. U umjetničkom, epskom sliedu, koji Castelvetro zove „perturbato, alcune delle prime cose deono esser dette primieramente, altre posposte, altre nel tempo presente deono esser tralasciate e riserbate a miglior occasione, come insegna Orazio; prima deono esser dette quelle senza le quali non s' avrebbe alcuna cognizione nello statto delle cose pre senti, ma se ne possono tacer molte, le quali scemano l' espetta-

*

zione e la maraviglia, avvengachè il poeta debba tener sempre l' auditore sospeso e desideroso di legger più oltre". U Odisseji je umjetan, u Ilijadi prirodan vremeni slied, nu ni u ovom nevalja pjesniku počimati ab ovo (to, i prirodni kronologički slied podpunih dogodjaja odbija naš pjesnik u proemiju Osmanide I 10—14). Lucan bio bi bolje učinio, da nije počeo predmet pjesni u času, kad Caesar prelazi Rubicon, nego da ga je počeo, kad Caesar stoji u Tessaliji naproti Pompeju, a da je sgode, koje su se prije toga sbile, naknadno pripovjedio. Pošto je pjesnik istinitost i partikularnost povjestnoga čina preradio na vjerojatnost i generičnost, što je svojstveno njegovoj umieći, neka poda fabuli takov oblik, da bude oblikom podpuna, dovoljno velika i jedinstvena. Bit će podpuna, ako ima početak, sredinu i konac, jasnije: ako sadržaje sve, što je potrebno za njezinu razumljivost, t. j. neka budu uzroci i početci čina prikazani, i neka se potrebnimi posredinami primiče koncu, u kojem svaka stvar budi podpuno završena i valjano razriešena. Tako je podpuna fabula provedena u Odisseji, gdje se najprije putovanjem Telemaka k Nestoru i k Menelaju a za tim pripoviedanjem Ulissa Acinoju podpuno razjašnjuje stanje stvari i sgode, koje su se sbile odkad je Uliss otišao od Troje; slično radi Virgil pripoviedanjem Eneje Didoni, „e quantunque il poeta rapisca l' auditore nel mezzo delle cose, come se fossero note, nondimeno a poco a poco lo va poi informando di quello che prima è succeduto". (Kakva se tu podpunost ne prozaička nego pjesnička zahtieva, i kako tomu odgovara Osmanida, ali nimalo „Osman" niti „Vladislavijada", lahko se razabire.) — Ilijadi bi manjkala podpunost, kad bi njom u istinu bio hotio Homer pjevati trojanski rat, kako Horacij zove Homera „pjesnikom trojanskoga rata" (preširok opisni naziv, kako može „de Vladislavi etc." biti preuzak), ali on pjeva srčbu Akila, te sve, što prikazuje o ratu trojanskom, prikazuje kao u savezu s tom srčbom te za povećanje fabule o samu Akilu. (Baš je tako u Osmanidi propast Osmana i hoćimski rat). O prikladnoj veličini epa, kako ona nastaje nuždnom porabom epizodâ, i o jedinstvu govori Trattato (pag. 89), da epska fabula sigurno treba biti veća od tragedijne; ona treba da je velika, ako hoće ep izaći liep, dakako ne prevelika, tako da se pamtiti može ciela pjesan kao jedinstvena i kako je u njoj jedno s drugim spojeno te ovislo jedno o drugom; epski pjesnik ima svom pomnjom nastojati o toj bitnoj ljepoti epa, da jedna stvar za drugom nuždno ili vjerojatno sliedi, da bude jedna s drugom spo-

jena nerazdružno, te „da una artificiosa testura de' nodi nasca una intrinseca, verisimile ed inaspettata soluzione". (Osmanida odgovara traženoj veličini, motivaciji, zapletenosti radnje, ali neodgovaraju ni „Osman" ni „Vladislavijada"). Epizode su nuždne epu, po njih izlazi on liep i velik; a to su dogodjaji, koji su izvan glavnoga čina, koji no se prikazuje, te su uzeti od drugud, izvanjski (estrinseche azioni); za to su, po Aristotelu, tragedijske fabule jednostavnije od epskih, te se iz jedne epopeje dade crpiti više tragedija, nedolikujuć tragediji epizode, ali dolikujuć epu. Doduše se s toga čini kao da umjenik pripovieda po slučaju, te da se upušta u stvari preko onih, koje si je odlučio pripoviedati (evo tumača Osmanidinim riečim u I 10—14): nu epik treba da uvede *raznolikost* u fabulu, najpače po ukusu, na koji se je sviet navikao od modernih pjesnika. Ali već je Homer dao takov primjer, najpače upravo divan u Odisseji. Njezina je fabula veoma kratka, po Aristotelu ova: junak mnogo godina bludeć kojekud po svietu ostane napokon sam bez druga, a na domu harče mu imetak bezstidni prosci, koji rade i o glavi sinu njegovu; nu on napokon, tjeran burom na moru, dodje u domovinu i prokaže se njekimte s njimi se udruživ pobije one bezstidnike. Toj fabuli podao je Homer raznolikost mnogimi epizodami: nije samo pripoviedanjem Ulissa o svojem lutanju Alkinoju kroz više spjevâ zabavljao i zadivljivao slušaoce, nego je prije toga prikazivao putovanje Telemaka, koji želeći naći otca dolazi k Nestoru i k Menelaju te od ovoga sluša priepoviest, doduše kraću od Ulissove, o čudesnih pretvorih Proteja i o lutanju njegovu po Africi i Egiptu. A dvojiti je (kako piše Strabon), da bi bio Uliss bludio po sredozemnom moru i dopro na Ocean kroza Herkulove stupe. Dakle u toj pjesni raznolikostju prikazanih zemalja u tri putopisa, i množtvom te zanimljivostju prikazanih tu stvari silna izlazi raznolikost, te se čini kao da je taj „poema" sastavljen od lutanja i putovanja triju raznih osoba. Nu još je veća raznolikost u Enejidi, gdje se lutnje Odisseje spajaju s bitkami Ilijade. Pa ipak jedan i drugi pjesnik, nastojeć o jedinstvu, upravlja sve prikaze k jednomu jedinomu cilju i koncu; Homer hoteć prikazati kao glavnu stvar povratak Ulissa u domovinu a Virgil dolazak Eneje u Italiju, sve su prikazane stvari k toj svrsi upravljene te služe ili kao sredstva (mezzi) k njoj ili kao zapreke i smetnje njoj (impedimenti, disturbi), osim onih njekolikih, koje služe za uvod u fabulu. Tako su sredstva, koja pomiču radnju ka glavnoj svrsi, u Odisseji Minerva, Merkur, Nausikaa, Feaci, te što

se dogadja izmedju njih i Ulissa, pak zatim njegovi dogovori prije pomora prosaca, a medju „impedimenti“ brojim Calipsu, Circu, Scillu, Lestrigone, Lotofage, Ciklope i slične prikaze. Jednako u Enejidi zovem „impedimenti“ Didonu, Turna, Mezencija, Camillu, a „mezzi“ Alcesta, Evandra, Pallanta i druge, koji služe uspjehu i pobjedi Eneje. Dakle sva raznolikost pjesni dolazit će „dai mezzi e dai impedimenti“, a ti mogu biti od raznih načina i naravi, a da ipak neće razoriti jedinstvo fabule, „s' uno sarà il principio dal quale i mezzi dependerano, e uno il fine a cui sono dirizzati“; a zapreke, premda mogu ovisiti o raznih „principi“, smjerat će k jednomu cilju — tako u Odisseji zapriečiti povratak Ulissa u Itaku, a u Enejidi osnutak Enejina kraljevstva u Italiji (pag. 95, 96). Epska fabula, koja je stekla potrebni oblik, imati će osim toli nuždnih epizoda, koje mogu biti u svakoj česti epa, ove četiri glavne česti: „l' introduzione, la perturbazione, il rivolgimento (peripezia), il fine“, na način razvoja dramatičnoga čina (pag. 73). Neka se s ovimi naputci Trattata sravni, što sam u I i II odsjeku razložio i dokazao o sastavu Osmanide, pak će se naći malne podpuna analogija, naći se se obilno izpunjeni ovi naputci Tassovi u Osmanidi, a naprotiv tobožnji „Osman“ i tobožnja „Vladislavijada“ jedva im išta odgovaraju, te se ni nemogu kao epi razsudjivati, manjkajuć im toli nuždne *mnoge* epizode (g. Pavić hoće izbaciti i onu jednu u XIX o dvoboju Dilavera s Hajdarom za Begumu), a najpače zapreke i umjetni izvrnuti slied sgodâ. Primjeri Tassovi pokazuju, da se pod „impedimenti“ nemaju razumievati onakove protivštine Osmanu, kakove su u XVI—XX prikazane, pače te su protivštine „mezzi“ ka glavnoj svrsi fabule, t. j. k propasti Osmana; „zapreke“ i epizode kako ih Tasso misli, upravo su najpače spjevî II—XIII Osmanide izvedene. „Zaprekam“ u Osmanidi manjka samo to, da nisu dovoljno tvorne, dramatične, nego su više *situacijne*, te, pošto je Osman u svoj pjesni više pasivan nego li aktivan, a Vladislav u svoj pjesni prikazan samo u lirskom reflexu a ne u akciji bojnoj neposrednoj, to čitavoj Osmanidi manjka dovoljno jaka akcija, i neposredni spor veličajnih protivnika, ali inače osnova i sastav Osmanide ima sasvim oblik epopeje. Iz Trattata napomenut ću napokon još to, da se pag. 90—95 obširno govori o žestokoj tadanjoj borbi mnogih teoretika u Italiji *proti* jedinstvu epa, kako ga traži Aristotel i po njem Tasso, a za nejedinstvenu „moltitudine delle azioni“ u jednoj pjesni, čemu je poglavito Ariosto podao sjajan primjer. U Italiji je tada mnogo strukovnjaka zagovaralo

ovo načelo nejedinstva, veleći: romantičnomu epu netreba jedinstva, novovječni epik netreba sliediti pravilâ Aristotela, koji je zahtievao jedinstvo u epu, jer nije poznavao, što dakako nije mogao, té vrsti, romantične vrsti epa, koju su tek stvorili novovječni. Isti su, dosljedno, pobijali i potrebu, da bi se epik držao poviesti i birao poviestne predmete, te su učili, da je „falso" a ne „vero" zadaća epskoga pjesnika (Trattato pag. 77). Dakle Gunduliću je tadanja teorija o epu mogla dopuštati još kud i kamo veću slobodu izmišljanja i povrede poviestnih, u obće realnih istina i splitanja realnosti s nerealnostju, i slobodu nejedinstvenosti, nego što ju je on u istinu rabio, i nego što mu je dopuštala Tassova teorija i Tassov pjesnički primjer.

Što uči Trattato o značajih i o dikciji u epu, o tom ću najnuždnije spomenuti u sliedećem odsjeku prilikom njekojih opazaka o Aristotelovoj nauci o epu, koju je mnogo sliedio Tasso.

Iz nauke Scaligera (Poetices libri VII 1536) navest ću samo nješto. U I, 1 opredjeljuje razliku poezije od poviesti poput Aristotela i Tassa, a u II, 2 za dokaz, da je Lucan, komu mnogi poriču ime pjesnika, ipak pjesnik navodi to, da je u njega mnogo toga „fictum". Od njegove nauke o sastavu epa navesti ću, za primjer predaje u teoriji o epu kroz vjekove, njeke naputke (III, 96). Svjetovav nepočimati ab ovo, kaže: „Non recto tramite ducenda narratio, res eadem saepe iteranda, saepe etiam inculcanda est necessario. Hoc ipsum igitur quod pro principio sumes, ne statuas in principio; ita enim auditoris animus est suspensus, quaerit enim quod nondum extat. Ea sane vel unica vel praecipua virtus, auditorem quasi captivum detinere. Quare summus poeta eum modum digessit, ut Aeneae narrationis finis fuerit operis initium „hinc me digressum vestris deus appulit oris." Reliquus tractus aequabilis, sed interruptus rerum novitate, quae tamen aut partes sint argumenti aut ad ipsum pertineant. Inserta enim historia de Camilla eo spectat, ut ejus mors Aruntis luatur morte. Quo item loco non observata in criticis varietas admirabilis est. Namque in catalogo, quum multorum patriam, parentes, genus, natalia scripsisset, pauca de celebritate Camillae aspersit: cujus integram vitam ex narratione Dianae delaturus esset, pari sane cum priori lege ratione." Sravni s tim, što sam u analizi razlagao o mjestih, gdje stoje potanje karakteristike i vjekopisi Krunoslave, Sokolice, Begume itd., pošto su negdje prije na kratko spomenute; najpače se razjašnjuje i ovom naukom, da je Gundulić veoma shodno u IV

spjevu u katalogu turske vojske samo u kratko napomenuo odnošaj Dilavera i Begume, a tek u XIX prije Dilaverove smrti obširno ga prikazao — koju prikazu g. Pavić odtale kao neumjestnu hoće izbaciti. Puštam s vida nauku H. Vide i našega Patricija, samo spominjem, da je ovaj pristaša Ariostove romantike a protivnik Tassove klasične jedinstvenosti.

Od novih znatnih estetika bit će za primjer premašnoga suglasja najraznijih doba u nauci u epu, i za pohvalu Osmanidina sastava dosta navesti sliedeće rieči iz Vischerove estetike pag. 1278—1283. „Odatle izvire za epsku kompoziciju zakon, da je potrebna neprekidno napredujuća i kontraste ublažujuća motivacija, ali ujedno zakon „der starken Herrschaft rückschreitender und hemmender Motive“ i zakon relativne samostalnosti djelovâ i velika prostora za epizode. Ciela gradja epa, koja ima podavati veoma prostran, reć bi neizmjeran vidik, ima biti pobliže razčlančena tako, da se jasno razstavlja ovo troje jedno od drugoga: dno, sredina i čelo, a (sredina i) čelo da sadržaje glavnu grupu (bestimmte Auseinanderhaltung eines Hintergrundes und eines die Hauptgruppe enthaltenden Mittel- und Vordergrundes) pak da je množtvo pojedinih radnja ujedinjeno vezom glavne sve ostalo spajajuće radnje, koja početak, sredinu i konac sastavlja. Ujedinjujuća nit budi makar i slaba, samo neka ju pjesnik liepo provadja, kausalnost u pojedinostih budi makar i nepodpuna, samo neka iz ciele provedbe pjesni probija kausalnost svemirska. Epski pjesnik mora višeputa prekidati nit, da naknadno pripovieda ono, što se je s pripovjedjenim već dogodjajem istodobno sbivalo, ili što se je sbivalo prije onoga momenta, gdje smo u pjesni (rückwärtsschreitende Motive); on se kreće veoma širokim prostorjem, te nas s toga često mora skokom prenieti s jednoga mjesta na drugo. Napredak čina spor je, zaustavljan mnogimi zaprekami („die retardirenden Motive“ von Göthe), koje ipak nisu na smetnju, jer se iz njih ipak pomalja polagani napredak djelujuće sile, makar se ona, kakono n. pr. jêdni Akil, za dugo vrieme i sakriva, ali će napokon ipak to strašnije provaliti na vidjelo. „„Samostalnost čestî glavna je oznaka epske pjesni““ (Schiller). Tako biva, da ima u njoj takovih česti, koje nisu baš potrebne za čin, odakle proizlazi ona velika znatnost epizode u epu. Epskomu je pjesniku toli bitna zadaća podati veoma obsežnu sliku života, da radi nje lahko smie povriediti strogu uzročnu saveznost čina. Bez uštrba za jasni razstav dna, sredine i čela ipak se i ono, što je više u dnu, i ono, što je sprieda na prvom vidiku,

tracî to slabijimi to jačimi napokon stiče u jednu glavnu grupu; n. pr. u Ilijadi zavada Akila s Agamemnonom, Akilova jêdna sustega od boja, njegov povratak u boj radi smrti Patroklove, i propast Hektorova od njegove ruke: to četvero tvori glavnu grupu, ka kojoj se stiče cielo ogromno obzorje Ilijade.“ Ova Vischerova nauka, mnogo suglasna u svojoj jezgri s Tassovom, podpuno razjašnjuje i malne podpuno opravdava kompoziciju Osmanide a posve moje tumačenje njezino. Iztaknuti ću samo to, da se u Osmanidi jasno razabire dno, sredina i čelo. Čelo je iztočni Osmanov put, protivštine Osmanu, buna i propast Osmanova: poglavito u spjevih I II, XIII, XVI—XX a imalo bi biti i u spjevu XV; sredina je sklapanje mira s Poljskom, traženje djevojaka za Osmana, Krunoslavino oslobadjanje Korevskoga te njihova propast, Sokoličin sukob i izmir s Vladislavom: poglavito u spjevih II, III, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII a imalo bi bititi i u XIV i XV; dno je hoćimski rat i poljsko-turski bojevi prije njega: poglavito u spjevih IV, V, X, XI; nu, prema Vischerovim riečim, stiču i spliću se zajedno, sad jače sad slabije, traci dna, sredine i čela, te je najpače o hoćimskom ratu i u samih spjevih, gdje se o glavnom činu poglavito radi, dosta spomena. Jasno se odatle razabire, da u spjevih II—XIII sadanje Osmanide, gdjeno je hoćimski rat prikazan kano dno, nemože biti sadržana tobožnja Vladislavijada onakova, kakova bi ona bila kao samostalna pjesan, nit se ona može iz tih spjeva rekronstruirati: što je u slici prikazano u dnu, u perspektivi, nemože biti onakovo, kakovo bi bilo, da je prikazano kao glavni sprednji predmet slike. — Netrebam navoditi, što Vischer o premahu subjektivnoga i lirskoga elementa u romantičnom epu govori pag. 1290, 1296, čim se čista epska forma oštećuje, kako je to u Ariostovu i Tassovu epu (pag. 1302), a dakako i u Gundulićevu; samo upozorujem na ova mjesta, koja su potvrda moga tumačenja Osmanide. Ob odnošaju poezije u obće a poimence epske naprama poviesti i u obće naprama realnosti, pak o potrebi idealizovanja vidi pag. 1207 seqq. estetike Vischera, koji uči poput Aristotela, na koga se uz njekoje kritične protimbe poziva, i poput Tassa. Neću se, da neduljim više, pozivati na nauku inih estetika i književnih povjestnika, samo velim, da se u estetikah Zimmermanna, Carriera, u poetiki etc. Wackernagela, u ocjenah Bernhardya o Homerovih i o potlanjih grčkih epih, u Kammerovu djelu o jedinstvu Odysseje, u Nutzhornovu o postanku Homerovih pjesnih, u Ameisovu tumačenju kompozicije Homerove, u Teuffelovoj

ocjeni Enejide, u Baehrovih ocjenah Enejide, Farsalije i potlanjih epa nalazi obilje potvrde navedenoj gore nauci o epu, i tim posredno potvrde, da je Osmanidina kompozicija u cjelosti svojoj sasvim prema valjanoj formi epopeje, krasna, jedinstveno-savezna i umna, ako i nije Osmanida, radi nedostatka krepke i veličajne akcije, stroga i čista epopeja.

Moram mimoići Osmanidine starije hrvatske ocjene, u kojih je mnoga temeljita estetička opazka, premda nije podpuna karakteristika njezina. Navesti ću iz knjige Versione libera dell' Osmanide 1827 nješto iz ocjene u predgovoru k prevodu, te iz Appendinijeve ocjene u vjekopisu Gundulićevu. Ja sam za njih saznao istom pošto sam bio napisao i priobćio analizu Osmanide, te ih s toga mogu navesti za tvrdu podkrepu mojoj ocjeni; znatno a samostalno suglasje njezino s rečenima starijima ocjenama o njekih značajnih crtah pjesni svjedoči za objektivnost i mojega i onoga starijega suda. U predgovoru k prevodu iztiče se kontrastiranje i izmjenjivanje prikaza u Osmanidi, koje sam ja češće izticao u analizi, ovako (pag 1, 2, 3). Pjesnik izražuje kontrast izmedju barbarstva i prosvjete, te izmedju praznovjernoga fanatizma i uzvišene ljubavi, koju nadiše prava vjera; on kontrastira i sastavlja opise bojne i prikaze strašne s prikazami prijatnimi i milotnimi, buri silovitih strasti suprotstavlja blagi pokoj duševni polazeći od plemenitih i sladkih ćuti. Uz obilje pojedinih ljepota opisnih, dramatičnih, patetičnih, lirskih, ima u pjesni i po njekoliko nedostataka, tako ponavljanja, hiperbola, i po gdje koji odviše izhitreni, nenaravski antitezni nakit (concetto). U temeljitom sudu Appendinija, sastavljenom doista „dopo una *accurata* analisi del poema“, osobito je suglasno s mojim, što on o lirsko-reflexivnoj saveznosti Osmanide i o suvislosti svega njezina sadržaja s glavnom radnjom kaže, pišući ovako pag. 51—53. Početnih sedam kitica neodgovara pravilom poetike za ep, jerbo su sentencije, kojim nije mjesto na početku epa, ali ipak držim, da je onih sedam početnih kitica „l' annunzio il più imaginoso ed il più piacevole di tutta l' anima del poema ridotto alla grande moralità principale, a cui tendeva il poeta, a quella cioè di far vedere, che la superbia occasionata, fomentata e variata da più accidenti e' da più interlocutori, ebbe un fine infelice, costretta suo malgrado ad amirare il trionfo della virtù; nello sviluppo poi di questi accidenti, e nell' opera di questi interlocutori sparsi pei diversi canti, ritrovasi una condotta starei per dire lirica.“ Dalje iztiče, da pjesnik krepko prikazuje, na način Byrona ali umjerenije, liepe crte geo-

grafične, poviestne, politične, vjerske, običajne o Turcih itd., i da ponavlja starije prikaze ali načinom samostalnim i shodnim a da se nepokazuje plagiatorom, na njekojih mjestih, koja su u njekoj relaciji s mjesti u Homeru, Virgiliju, Ariostu i Tassu. Premda Gundulić, veli dalje, gdješto skreće s puta i zabavlja se uzgrednimi prikazami, ipak, držeći svedj na pameti savjet Horacijev, da pjesniku valja svedj na umu imati svoj cilj t. j. spješiti pút konca, Gundulić poslie kratka zastranjivanja doziva se k sebi i povraća se ka glavnomu junaku, te sam, veli, osvjedočen, da svaka sentencija, svaki opis, svaka epizoda slučajna ili namišljena, svaka neočekivana sgoda u radnji Osmanide ipak napokon u svojoj pravoj jezgri stoji u savezu i sudjeluje s glavnom radnjom, a ta je: propast Osmana iliti kazan ljudskoj oholosti; a skupiv u jedno sav sadržaj pjesni, prikazuje mi se Osmanida kao velika lirska oda, u kojoj se poletne prikaze pjesnikove mašte pričinjaju kao da se razilaze u nedohvat i u nesavez, ali ipak ih ujedinjuje veoma iztančena i kao prikrivena umieća na ukras i na dopunak glavnomu predmetu pjesni. Makar se i kazalo, da Osmanida neizpunja svih Aristotelovih pravila o epu, kako ih neizpunjaju ni velike pjesni Ariosta, Miltona, Klopstocka i mnogih drugih, ali valja priznati, da je Osmanida prekrasna pjesan.“ Što se veli u predgovoru k talijanskomu prevodu pag. 1, da „Osmanida nije epska pjesan po pravilih za epopeju, jer ni glavni junak ni sastav iliti osnov (piano) neodgovara posve onim pravilom“, i što se veli u Appendinovu vjekopisu Gundulića pag. 22, da „Gundulić u tom grieši proti zakonom za epopeju, što Vladislava toliko slavi i uzvisuje te se čini, da mu on izlazi glavnim junakom (prototipo), dočim je u istinu smrt Osmanova pravi predmet pjesni“: na to ja pristajem, ali u sliedećem smislu i sa sliedećim ograničenjem. Osman je odviše pasivan za glavnoga junaka epa, njegova strašna propast još prije bi mogla biti predmetom tragedije, prema Tassovu Trattatu; ali sam sastav i osnov Osmanide *oblikom* svojim sasvim odgovara pravilom epopeje, samo im posve neodgovara *značaj* Osmana, kao glavne osobe. Što se tiče Vladislava, to je vještinu kompozitorsku Gundulić baš tim pokazao, što se je u *epskom* prikazivanju hoćimskoga rata te Vladislavova, i onako nehistoričkoga, junačkoga prvakovanja toli jako stegnuo — kako sam to dokazao — pak je samo lirsko-retoričkim načinom i u obliku epizodnih umjetničkih ukrasa prikazao *slavu* Vladislava i njegove vojske. Dakle po *formi* prikazivanja nipošto neizlazi Vladislav u pjesni glavnim junakom Osma-

nide, ali izlazi po *ideji*. Nedostatku Osmanide kao čiste epopeje nije toli kriv pjesnik ni oblik njegove kompozicije, nego više sama narav *onakova* historičnoga predmeta, kojega kao suvremena pjesnik nije mogao ni htio bitno promieniti; svaki pjesnik, ne samo Gundulić, bio bi morao snositi štetne posljedice svoga neposluha Tassovu savjetu, da nije shodno odabirati za ep suvremena predmeta. Hoćimska poljska pobjeda bila bi, prema Trattatu i prema uzorom epskim, posve shodna za ep, da je u boju pod Hoćimom junački zaglavio Osman usred obćega poraza svoje vojske, a da se je Vladislav ili koji drugi Poljak odlikovao obiljem osobnoga junačtva onakova, kakovo daje prilike obširnoj prikazi epskoj o jednom prvaku; ali Osman je zaglavio istom preko pol godine poslie boja u Carigradu groznim načinom od ruke turskih buntovnika, a u boju hoćimskom moderno ratovanje topovî itd. nije davalo prilike vanrednim činom junačkim kojega prvaka one vrsti, kako su za epsko individualizirajuće prikazivanje potrebni, s česa ni Lipskova pjesan ni Krasickova nije prava epopeja, a naposeb Krasickova mnogo se mora pomagati aparatom Tassove romantike. Da je Gundulić prikazivao u pjesni neepskim, kronologičkim sliedom najprije hoćimski boj, a zatim propast Osmanovu u Carigradu, onda bi njegova pjesan bila kroničarska ali nebi bila pjesnička cjelina. Nehoteći on radikalno promieniti suvremenih iliti nedavnih dogodjaja, a hoteći sastaviti od poraza hoćimskoga i carigradske bune jedinstveno-saveznu pjesan, nije mogao drugačiju kompoziciju provesti nego baš onakovu, kakovu jest; a s toga je nuždno bilo, da se u *epskoj* prikazi poljskoga junakovanja znatno sustegne, inače bi mu ova prikaza svojom aktivnostju i plemenitošću znatno nadbila epsku prikazu strašne smrti pasivnoga Osmana, te bi pjesan bila naherena kao kriv toranj. U naravi *predmeta*, kojega kao suvremena pjesnik nije htio od temelja preinačiti, stoji povod nedostatku Osmanidina oblika u pogledu glavnih značaja, poimence Osmana i Vladislava; inače je oblik pjesni sasvim valjan epopejski, nu s nedostatka u ovih značajih glavnih, s nedostatka neposredne, plastičke, epske njihove aktivnosti pjesnik si je dao oduška u lirskoj i retoričnoj umieći svojoj, koja i jest značajka *svega* njegova pjesničtva.

Napokon priobćujem ovdje jezgru vrstne ocjene Poljaka Adama Rzążewskoga u Biblioteka warszawska 1868, tom I, pag. 414 do 439. Gundulić slobodno se može staviti pored Tassa. Velika je sličnost Osmanide s Oslobodjenim Jerusolimom. Krunoslava je Clorinda, Sokolica je Erminija (?), pakao je posve pakao Tassov. Nije

to čudo; jerbo u ono doba sav je sviet slavio Tassa i Ariosta kao uzore, sve literature trsile su se imati prevod Oslob. Jerusolima, i Piotr Kochanowski preveo ga je u ono doba: dakle nije čudo, da je Gundulić Tassa oponašao. Ali pobliže prigledav, stoji sličnost više u obliku nego li u sadržaju. Glavna misao Gundulićeva dosta se razlikuje od Tassove; istina, glavni osnov pjesni obima je boj kršćanstva proti polumjesecu, ali u Gundulića nije cilj boja samo vjera nego i obrana političke nezavislosti. Turstvo je oborilo Bugarsku, Srbiju, Bosnu i sve to dalje Slavenstvu pretielo. Taj položaj jasno je vidio Gundulić; u njegovoj duši odjekivao je svaki udarac zadan braći slavenskoj. Dogodjaji u Poljskoj, buna u Carigradu i smrt Osmanova nadadoše Gunduliću misao, da ih prikaže epopejom narodnom, koja bi proslavila njegov rodni grad, jezik rodni, a ujedno cielo bratsko pleme slavensko, upućeno sudbinom na neprestan rat s polumjesecom. Pod Choćimom poražen bì najsilniji azijatskih vladara, s česa je orila neizmjerna radost po svih krajih slavenstva; takov čas upotriebi pjesnik, koji siže za imenom narodnoga pjesnika, i laća se žice te slavi pobjeditelja. Tako postade Osman, te po povodih, koji su ga stvorili, jest to u istinu narodna pjesan, koja, valja priznati, Choćimskoj vojni jamačno ljepši spomenik postavlja nego li poljski pjesnici Ignacij Krasicki i Vaclav Potocki (koji je morda autor pjesni one, što se od njekih Lipskomu pripisuje); Osman nije dubrovačka nego je sveslavenska pjesan. Gundulić ljubi te slavi i Dubrovnik; ali s kolikom ljubavi govori on o svih južnih Slavenih, a gdje mu se nadaje i najmanja prilika spomenuti ine Slavene poimence Poljake, kako li on tad slavi njihove vodje, kralje, njihovu cielu poviest. Rzążewski ocjenjuć sastav pjesni nigdje nenalazi nesaveza, ni protimbe, ni raznosti u slogu, dakako da nalazi nesavez samo u praznini 14 i 15 pjevanja. Od njegovih opazaka o sadržaju i sastavu pjesni sastaviti ću glavne u sliedeću saveznu cjelost. Opisujuć putovanje Ali-paše od Carigrada do Dunaja, slavenskim krajem, pjesnikovo crtanje gradova, gora, rieka, spojeno sa silnom ljubavju naprama stanujućemu tu plemenu: to čini veliku ljepotu III spjeva; a gdje mu se nadaje prilika slaviti Šišmana III i Vladislava te u obće Poljake, tu pokazuje pjesnik, kako pozna potanko nesamo poljsku poviest, nego pače i obiteljske odnošaje vladajuće poljske kuće. U V spjevu počima divna epizoda, kojom prikazuje sgode Krunoslave i Koreckoga. Krunoslava isto onako dira u srce svojom plemenitom ljubavju, kako Tassova Erminija, Clorinda i druge U toj ple-

menitosti krasno je prikazana n. pr. u XII 95—125 (to se mjesto ocjenjuje suglasno s mojom ocjenom u analizi); u obće sve, što je pjesnik o Krunoslavi napisao, sve, što se tiče prekrasne, uznosite ljubavi njezine za Koreckoga, tako je liepo, tako ganutljivo, da se često pitaš, nije li slovinski pjesnik nadkrilio talijanskoga majstora. Ta ljubav čista, nebeska, svigdje se pokazuje, gdje pjesan dolazi na sušje polje, te ona svojim miomirisom napunja kao cviet po njekoje gdješto umarajuće opise. Njezin ljubovnik Korecki nije utvor fantazije; na slavu te historične osobe pjevali su suvremenici, tako Piotr Gorczyn. Ali Krunoslava je utvor fantazije (pokazao sam da nije posve); žena Koreckoga bijaše Katarina, kći Mohylina. Ta amazonka Krunoslava pjesnička je osoba, kakova se u ono doba u svakoj pjesni nalazi. Ali izmišljena ta osoba svakoga uzhićuje, te izpunja pukotine pjesni, zaobljuje oštrine njezine. A u VIII spjevu strašna tuga starca Ljubdraga, uzaludni jauk i pomaganja zarobljene Sunčanice tvore prekrasnu epizodu; Ljubdrag i Sunčanica predstavljaju ljutu ironiju sudbine, koja je nesretnoj Srbiji propast odredila. Spjevom XII reć bi završuje polovina pjesni; dotle smo vidjeli, kako je sva briga Osmanova težila za tim, da se priugotovi pohod u iztok. Već je kizlaraga napunio harem sultanov izabranimi po svem carstvu djevojkami, a što je najglavnije, već je Alipaša donio mir; sve je već gotovo, sad samo treba oživotvoriti samu zamisao. Ciela sila paklena, taj stalni i jedini — po pjesniku — saveznik Osmanlija, obraća sada misao na nedavni poraz Osmanov i stara se sa svoje strane popraviti, što je zlo učinjeno. Pakao spoznaje, da Osman, koji s Poljaci mir sklapa, nije onaj Osman, komu je on (pakao) za hoćimsku vojnu povjerio sve svoje čete; za to ga pakao odsad smatra neporabnim orudjem te proizvodi bunu u Carigradu, koja Osmana upropašćuje. Pjesan Osmana kao cjelost težko je determinovati po poetici. Sadržajem i predmetom je epos, ali epizode o Vladislavu, o Poljacih, o Slavenih u obće, a o Dubrovniku naposeb — koje epizode zapremaju polovinu pjesni, jesu najljepši tvorovi lirski. Nema ni osobe, oko koje bi sav čin bio usredotočen, nego su dvie takove osobe: Osman i Vladislav (— ja sam razložio, da je to samo donjekle istinito). Nadalje u mnogom pogledu može se Gunduliću prigovarati oponašanje i nestašica izvornosti. U oči udara sličnost s Tassom; zatim opis puta Alipašina u Poljsku sjeća na slične putne epizode u Odiseji i u Enejidi: boj Krunoslave sa Sokolicom sličan je dvoboju Bradamante s Marfisom u Orlandu. Ali te sličnosti ipak neuništuju

originalnost Gunduliću. Svi višji tvorovi nuždno imadu njeke zajedničke oznake, a Osmana sigurno možemo brojiti medju višje tvorove, te ako mu Aristotelova i Horacijeva pravila i nedaju biti epopejom, on će ipak biti jedna od najznamenitijih pjesni ne samo u dubrovačkoj, nego u obćoj slavenskoj književnosti. Toliko budi spomenuto iz Rzążewskove u knjizi malo pristupnoj našemu svietu štampane razprave, kojom je on obnovio poljačku zaslugu za Gundulića onu, štono ju imaše Andrzej Kucharski za prvo štampanje Osmana.

V.

Metoda g. Pavića u razsudjivanju Osmana.

G. Pavić kaže u svojoj razpravi pag. 105, da hoće *metodu* iztraživanja, kakova treba da bude, jasno pokazati sgodom, koja mu je dana, da u red svede kriva mnienja, koja su ob Osmanidi dugo kolala. Razgledajmo tu njegovu metodu. Mnoge njezine pogreške, to u induktivnoj to u deduktivnoj strani, već su se dosad pokazivale; sad ću razložiti pogreške joj njeke, kojih još nisam spominjao, a koje sam već spominjao, o njih ću samo naznačiti mjesta u prijašnjih odsjecih, gdje sam ih dokazao: tako ću sastaviti cjelokupnu sliku metode g. Pavića, neka se i odatle razabere netemeljitost njegova razdiranja Osmanide u dvie pjesni.

Metoda g. Pavića pogrešna je već u opažanju, konstatiranju i tumačenju činjenicâ textovih, i to nesamo poviestnih i estetičkih, nego pače i gramatičkih i stilističkih; pogrešna je u svojih tvrdnjah o činjenicah estetičke nauke; pogrešna je u zaključivanju, kojeno je malne posvud paralogistično, a često samo sobom tako neskladno, da jedno mjesto pobija drugo. Evo dokazâ.

Osobit primjer krivomu opažanju i tumačenju slovničkih i stilističkih textovih činjenica jest ovaj. Pag. 143 kaže g. Pavić, da IV pjevanje, kojim poklisar Alipaša prolazeći hoćimskim bojištem, gdje su lani Turci od Poljaka potučeni, na tom bojištu opisuje svomu suputniku lanjske turske čete, nije umjestno ovdje u Osmanidi „radi bezkrajnoga pripoviedanja Alipaše, komu se je tako silno žuriti“, ali „sasvim je liepo ovo pjevanje, ako uzmemo, da se je njekoč nalazilo u Vladislaviadi, gdje je njim Gundulić, *prije nego će opisati boj,* nabrajao turske čete. Na takovo opisivanje turskih

četa *prije poboja* opominje nas i *stil,* kojim Alipaša pripovieda. On govori *kao da je vojska eto pred njim, a premnogi prezenti, ne historični nego pravi prezenti, koji u pašinom govoru dolaze, odaju na sva usta, da taj opis nekoč bijaše ne za lanjsku vojsku, nego za vojsku, koja se eto sada na boj smiešta*". Baš je protivno istina; da se odmah svatko o tom osvjedoči, moram citirajuć obširan biti. U strof. 2—7 govori Alipaša o kostih, što je na tom bojištu, koje on sad tumači bogdanskomu vojvodi, ostavila poražena lani turska vojska, koja se tu „stà s po svieta a mač poljački sviem smrt podà"; „8 ukazat ću ti mjesto po mjesto, gdje tko stó je; 9 gledaj Prut i Njester rieku gdje *grede,* car preko nje vojsku u ovo polje uvedè; 10—14 ono se Hotim *bieli,* pod njim Poljaci bjehu se utvrdili, Njester ih štitjaše, grad branjaše, jame bjehu izdubli, nebjehu im potrebne tvrdje, jer sama mjesta tvrda se *vide,* stahu u ognju . . nu da su im sve obrane pale, kraljevića prsi bile bi ih sačuvale; 15 *neište* se gradja, gdje Vladislav postà, on sám *je* dosta, sám odolì turskoj vojsci, od nas mrtvih gore uzdižè, rieke krvi prolì; 16—18 na glavici, vrh nas ká *je,* šatori se carski obstrieše, na okolo straža kapidžijâ bješe, šest tisuć ih se nadjè, stražnici *su* oni carskih vrata; ovdje se propè šator Huseina, deset tisuć ga *kruži;* 20, 21 blizu carskih šatôr, ki *drže* sliku grada, Aliaga šator vržè, s njim dodjè . . janjičarâ; desnica *je* njih moguća, diljkami se *slave,* 22—24 nu je svieh mogućstvo lipsalo, sried njih malo neotè poljska sila carsku glavu: zaman ih Aliaga *kori,* čiem mu sablja bješe na obranu cara . . ali da je svaki tako vojevo, bile bi ovo poljačke kosti! 25, 26 vojnica spaholjanâ bješe skrila dalja mjesta, ona što *dostiza, hrva i valja;* . tisuć bì njih, svaki jahà konja, vrh njih stajà Derviš; 27, 28 on bì uzrok raspu turskomu, prvi uzmačè i omastì mač poljački turskom krvi; 29, 30 blizu staše opet . . spahijâ, Memijà ih *vlada, nose* cievi od gvoždja, ké zrna *izmeću, ponose* se, *kažu* smeću . .; 31—33 uz njih stahu delije zasjednici obćenih puta, izdajstvo im oči *priete,* kože . . *steru* im se niz pleći, *uerazlože* . ., sablja *je* njih razlog, pjenez *služe, neuzda* se drug u druga, samokrese *nose*; s njimi se Omer *poteža, štuje* ga družba glavom; 35—37 s juga prosù se šator Jusufa; bio je ovi, ki prostrie most . ., bojnici mu paljahu, *nije* čudo, da Dunaj pod njimi sklonì vode; 38 s lieva stajà Škenderpaša sa . ., . . tisuć njih se *glasi*; 39, 40 prvi iztečè na Poljake . . platì krvi svojom . .; 41 do 44 Sokolović bio mu je s desna, stà s . . tisuć; Bošnjaci njegovi sjahu, za njimi stahu Hercegovci; 45, 46 tko je njih vidio, podà

im broj . . ; Ćor-Husein bio im je beg, oružja *su* im puške; 47 do 50 od zapada . . zdržà šator Karakaša, ovi stečè slavu u vojskah, koje vodi; jur ga zvahu velikim vezirom, čekaše se, da ga car uznese . . . ; 51—54 ali zloba nadjè varku, zaslipì cara, da ga usili da sám nahripi na Poljake; osuda je bila, da turska vojska pogine, kad opusti od junaka, ki je branjahu; sam *nasrta*, *valja*, *udara*, *sieče*, *strielja*, dokli padè; 55—59 ah da je naša vojska imala još tri taka bojnika, nebi se naricala nje šteta; ali vječna slava bì mu tade, pokli od Vladislava ruke pade: soko *vije* perja vrh svih ptica, oro *leti* više sokola; nu vaj kobna polja, spomena me htie razžalit, da mi je triebi hvalit neprijatelje; *nehvalim* njih, nego kriepost, ka *ima* svjetlost i gdje je hvala *je* sebi; 60 *vratimo* se tiem kazat opet od careva vojstva mjesta; 61—64 pazi onamo, ono mjesto bilo je dano natoljevskom beglerbegu, i tko pod njim sablju prijà, uvriežì ga kraj medj dva mora; svi ga *glase* vojvodom, nu svaki narod na se *ima* pašu od mjesta; bilo ih je . . tisuć, svaki *je* vjeran, *nehaje* dati život za cara; 65, 66 uz njih obstriè šator paša . ., obrà sobom . . junâkâ . ., svi imahu konja; 67 uz njih se uzbusì Karamanâ . . tisuć, put *odiru*, živu u gusi, bat luk striela njih *su* oružja; 68, 69 broj se ovdje doć potežì onih, kieh Jordan *poji*, evrienska zemlja *vrieži*, svaki harbom *meće*, *strielja;* 70, 71 uz njih Arapâ je . . stalo, ki *neobće* držat jedno mjesto, čeljad bez časti, gdje se *dere*, *plieni*, *šteti*; 72 dalečina oko *ustraša*, gledaj gdje se nebo *skuča*, ondje se Dilaver s vojskom sbučà, 73, 74 svi se obstrieše . ., svi se rieše junaci, sami stekoše slavu suproć Poljaku sliedeć Dilavera, 75—77 ki vîku držà sliku Agjamkinje, ku na kopju dobì i otè, te časa bez nje *nije*, *drži*, da je ona njegova sreća; 78, 79 turske krvi usred blata junak skočì medju Lehe i otè mladi mjesec iztočni orlu iz nokata, za to Osman dižè Huseina a njega posadì vrh svieh vezira; 80, 81 Armenâ se . . sgnjezdì, svaki *jezdi;* i njim *su* oružja striele, luci, trsti; 82—85 pazi, ondje stó je Abas, *čini* se priklon a srce visoko *penje*, mnogimi narodi *vlada*, s njim je sliedilo u boj sto paša . .; 86 uputi pogled na vrh, ki sve polje *pazi*, 87 ondi stà Sokolica; 88—106 *ima* dvanaes družica, smiona *je*, *nose* kopje; *drže* striele u očiju, kose *su* im zlatni vezi, *jašu* konje, sablja i luk im visi . ., vidjet *su* vile, Sokolica rek bi da *je* božica; ona viek neprignù ćud, konje kroti i vjetar stignù, sried oružja *raste*, *nema* od žene no ime i ljepotu, zvieri traži i diza, tjera i dostiza, kaciga *resi* joj kosi, oklopja *su* cviet ki *nosi*, kopje nje *je* igla; na pomoć se caru digla;

ljepota se nje *oholi, nepomaga* joj to, cara je zanila, on s pogleda nje primì ranâ . ., vas *je* plam, neusudì se odkriti se njoj, ká mu dušu stravi, što žudi; *čezne*, a i Sokolica *krije* plama, *ljubi* ali *nesmie* objaviti, *nema* mira, *goni* ljubav; 107, 108 glas *prolita*, da ona sama sad sried dobitnieh vitezova ostà nedobita od Poljaka, i da sad još *obtječe* po krajini, *robi*, *plieni*, *bije*, *sieče*, razsap *čini* od kršćana; 109, 110 vid se *neprostire* napred, tiem ti *nemogu* ukazati, gdje je obćio stati paša Misira, ki se *ima* iztakmiti s kraljevstvi, toliko zemlje *obhiti*; 111 ovi je bio došo na boj . ., od egipskieh mjesta njegovi su vitezovi, 112, 123 svaki kovà srebrom konjske stupe, *broje* se ostanci od Mamelukâ, sgubilo im je srce smionstvo; 114 nut zamjeri mjesto, koje sdržà cara prekopskoga, ki dodjè na pomoć caru; 115—117 gdi obnoći, *neosvane*, bez prestanka *plieni*, zemlja podoljska, ku porobi, bješe mu uzka, dokli njega jači pobì; Zamojski ga s plienom stižè i učinì, da riga u svojoj krvi sve, što dižè; 118 gdi *ostavljam* crnce? gdje im mjesto *kažem?* težko *je* sviezde brojit, tiem *je* bolje da . .; 119 iztočnoga vojska zmaja *nemože* se vojska rieti neg pučina bez kraja; 120, 121 gled' okolo što oko *vidi*, sve bì puno bojnikâ, sve *je* sad puno kosti, sve bì puno ognja živa, sve *je* sad puno praha, što Prut i Njester obtjeciva." Kad je g. Pavić mogao misliti, da je *taj stil* dokaz tomu, „da je ovo pjevanje sasvim liepo ako uzmemo da se je njekoč nalazilo u Vladislaviadi kao opis turskih četa *prije* opisa *boja*", da je *to stil*, „kojim paša govori kao da je turska vojska *prije poboja eto pred njim*", da su *to oni* „premnogi ne historički nego pravi prezenti, koji *odaju na sva usta*, da *taj opis* nekoč bijaše *ne za lanjsku vojsku nego za vojsku* koja se *eto sada na boj smiešta*": kad je g. Pavić mogao tako zabrazditi u shvaćanju i najjednostavnijih stilističkih i gramatičkih činjenica texta, posve je naravski, da je njegovo historičko i estetičko tumačenje Osmanide moralo izaći posve naopako. U čitavom IV spjevu nema niti jedne, sbilja niti jedne strofe, koja bi govorila, kako se vojska „eto sada na boj *smiešta*", dočim se u premnogih, u svih glavnih, kazuje, kako se vojska jest ili pače bješe smjestila te je vojevala i bila pobijena. U čitavom spjevu *samo su dva presenta*, koja bar oblikom glase kao da znače sadanje namieštanje vojske, ali ti stoje uz aoriste te su historički ne pravi prezenti: strof. 19 „ovdje se šator Huseina *propè*, deset tisuć okolo ga *kruži*", 20 „nedaleče šatôr carskih, kí od grada sliku *drže*, Aliaga šator *vržè*." Ali takvih oblikom prezenta ima i u strofah, gdje se govori o *boju* kao pro-

šastom, n. pr. vidj u strof. 51—54, gdje se veli za Karakaša da „nasrta, valja, sieče, strielja, dokli *padè*“, ili n. pr. vidj u strof. 22—24: to su historički a ne pravi prezenti, pak to, da evo dolazi *oblik* prezentni od imperfekt. glag. takodjer u opisu prošastoga *boja*, znak je, da takov oblik u opisu *vojske* nemora značiti pravoga prezenta nego može značiti i historički prezent; a što je o *vojevanju* Sokolice u strof. 107, 108 pravih prezenta, to oni rade o vremenu *poslie* hoćimskoga rata, u čas kad poklisar Alipaša pripovieda. Nu kako rekoh samo *dva* su u čitavom IV spjevu prezentna oblika, koja bi se mogla uzeti da govore *o sadanjem namieštanju* vojske; naprotiv dosta mnogi prezentni oblici govore o *svojstvih*, o oznakah četâ i pojedinaca (četovodja, Sokolice), te njeki od tih oblika imadu i znamen pravih prezenta, ali neznače nješto, što se samo baš ovaj čas sbiva, nego što je *običajno ili trajno svojstvo*, postojeće i *poslie* boja, a njeki pak mogu se i imaju shvaćati kao historički prezenti. A i ti prezenti, neznačeći sadanjega namieštanja vojske, nego, ako su pravi, običajne i trajne oznake (n. pr. kakovo oružje običaje četa koja nositi, kako li običaje živiti, ratovati itd.), nesamo da stoje u izrekah, koje su nastavak izrekam s historičkimi vremeni o bivšem namieštanju vojske, nego i u takovih, koje su izprepletene izrekami kazujućimi o *boju* već prošastom. U obće: (značenjem) pravi prezenti stoje ili u gnomah (strof. 56), ili gdje govori Alipaša o *mjestih* i *predmetih* na bojištu, koji i sad stoje kad ih on gleda i govori o prošastom na njih boju (n. pr. Hoćim se eno bieli, rieka Njester grede, glavica je vrh nas itd.), ili gdje govori o svom gledanju i pokazivanju po razbojištu poražene turske vojske te o kostih, koje i sad tu leže, ili o ljubavi Sokolice s Osmanom još i sada u vrieme poslie boja, ili, kako gore rekoh, o trajnih ili običajnih te još i sada, dočim Alipaša o prošastom namještaju i poboju povieda, postojećih oznakah četâ, četovodjâ, krajevâ odkud su; a od svih takovih prezenta svedj prelazi Alipaša na historička vremena o bivšem namještaju i bivšem boju vojske. Dočim dakle stilom *sav* IV spjev pristaje za opis vojske, kako se je bila smjestila i pobila te je poražena ostavila kosti, to naprotiv za opis vojske kako se *sada smiešta* nepristaje nikako veoma mnogo strofa, a i one, koje bi tobož pristale, negovore o sadanjem *namieštanju* vojske, nego o svojstvih vojske. kakova ona *jest* nesamo dok se namiešta na boj i prije boja, nego *trajno*, i poslie boja. Nu recimo, da je g. Pavić mislio reći, da je spjev IV za vojsku, kako se jest smjestila ali se još nije pobila,

*

bolji opis nego bi bio za vojsku, koja je tu bivši se smjestila lani poražena te je ostavila kosti, ni onda on nepogadja; jer da pristane IV spjev za opis, kakva tad hoće g. Pavić, morale bi se iz njega izbaciti sve strofe, koje govore o boju i njegovih posljedicah, a to je malne četrdeset strofa, malne trećina spjeva, a pristalo bi za nuždu najviše oko sedamdeset strofa, ali valjalo bi ih sve porazkidati iz sadašnjih saveza i preinačiti, pak i od tih strofa govori ih dvadesetak ne o namještanju vojske nego o ljubavi Dilavera s Begumom i Osmana sa Sokolicom, označujuć obširno ove ljepotu, život, ljubav. Ma da i ima u sadanjem IV spjevu koliko god oblikom pravih prezenta o namieštanju vojske turske, ipak to sámo još nebi bio nikakov dokaz, da je taj opis bio njekoč u Vladislavijadi za vojsku koja se evo sad, dočim pripoviedalac (n. p. Alipaša) govori, na boj smiešta, a da taj opis nepristaje za lanjsku vojsku: ta današnji pisac može, dakako na stanovit način, rabiti prezente imperfekt. glag. hoteć živo opisati namieštanje vojske, koje se je dogadjalo prije tisuća godina. Eto u toli mnogom pogledu naopako shvaća g. Pavić gramatičku i stilističku stranu sadanjega IV. spjeva.

Nu g. Paviću više put se je dogodilo takovo uprav naopako gramatično i stilistično tumačenje texta, koje mu ima služiti za razdiranje Osmanide; to sam dokazao glede njegova shvaćanja: o stilizaciji slika (Rad XLVI, 138—144 i poglavito 144 do 147; analogije u Tassa i Camoesa L 127, 162, 163), o izabiranju i grabljenju djevojaka u II i VII, VIII spjevu (R. XLVI, 156—159 i XLVII, 153, 154), o bojazni Dilavera od vještice u II (XLVII, 184—188), o izpravku rukopisnoga posve razumljivoga i valjanoga stiha u XVII 121 „što ga odprije neutvrdi“ u posve krivi stih „s toga njega sad utvrdi“ (XLVII, 172—175), o „vraćahu se Kozaci itd.“ u X 69—75 (XLVII 207—211). U *svojoj* „Estetičkoj ocjeni Osmana“ g. 1879, koja bi imala ovu moju, kad joj je bio istom četvrti dio izašao, svu pobiti — (hoću se ipak i na taj spis ovdje mjestimice osvrnuti) — podao je još novih primjera g. Pavić. Tako pag. 26, 27, piše ovako. „U 3 pjevanju strof. 89 Alipašu moli suputnik beg bogdanski: „„kaž' mi sve što od cara bi do Leha, i kô caru Leh odolje““. U 4. pjevanju paša zadovoljava ovomu uprosu, ali gle za čudo, *mjesto* da bi pripoviedao *„„što se dogodilo““*, on ti u *cielom* pjevanju opisuje situaciju i broj turske vojske!.. On recituje katalog turske vojske i *ništa više*“. Koliko neistine! Gore sam naveo sadržaj IV spjeva; u njem u četrdesetak

strofa, t. j. u trećini spjeva pripovieda paša „što se je dogodilo“, pak to je po znanstvenoj metodi g. Pavića „*ništa!*“ Ali što više; ako g. Pavić nije razumio smisao izreke „kaž' mi sve *što od cara bi do Leha*“, i njezin savez sa sliedećom uzporedjenom, trebao je pogledati prediduću strofu 88, koja kaže: „Beg bogdanski molit mu se (Alipaši) ovdje stavi, *broj junakâ, mjesta i sgode* da mu od turske vojske objavi“. Čemu dakle ono „ali gle za čudo itd.“? Ničemu, — za Gundulićeva čitaoca koji ga hoće razumjeti; ali dakako niečemu za g. Pavića, koji silom hoće nesgrapnost Osmanide dokazati. Naime njemu ima ono njegovo onako naopako gramatično i stilistično tumačenje texta služiti za dokaz njegove hipoteze; on naime veli poslie one izreke „ali gle za čudo ... turske vojske!“ ovako: „Sadržaj 4 pjevanja nije naredan za situaciju koju ima u Osmanu, nego bi mnogo bolje pristao u Vladislavijadu“. U ovom mjestu podpuno se odkriva *sva* metoda g. Pavića; naravski je, da se je s takovom metodom upleo u circulus vitiosus samih utvora, te svoju utvoru o nejedinstvenoj kompoziciji Osmanide dokazuje svojimi utvorami o smislu pojedinih joj čestih. Dalje pag. 27 pita tobož za dokaz tomu, da sadanji IV spjev Osmanide nije izvorno bio spjevan od Gundulića za ovo mjesto gdje je sada, sliedeće: „Je li se g. M. uzeo na um, da Alipaša svršujući u IV spjevu opis turske vojske kaže: „„*iztočnoga* vojska *zmaja* nemože se vojska rieti neg pučina bez dna i kraja““. Zar Turčin govoreći Turčinu može reći za tursku vojsku, da je vojska *iztočnoga zmaja?*“ Na to neka odgovori sám Gundulić svojim, i po sudu g. Pavića čistim izvornim spjevom XVII strof. 15—17, gdje veliki vezir Dilaver na viećú turskih poglavica kaže sultanu: „silni care, pred kiem, s krunom tko je na glavi, prostrt na tle trepti; i ako sám još oro sivi (= Poljak) *proć iztočnom' zmaju prši:* nabunjeno jato krivi, kómu ognjena krila skrši“. (Budi mimogred opaženo, da bi: *ké mu* t. j. iztočnomu zmaju, razumnije bilo; g. Pavić u akadem. izdanju piše: „komu ... skrši“, a nebilježi ništa o rukopisih). U istom spisu tobož za dokaz, da je u spj. XVI—XX sbilja naznačen svibanj kao doba smrti Osmanove, dotično kao doba njegova polazka u iztok, pita pag. 26: „Ako 18 pjevanje počima: „„zviezda liepa i ljuvena bješe obsjala nebo veće i *razlikosti urešena zemlja* svukla crne odjeće; u povojih zlatnieh zora istom rodjen dan donese““, zar nije tu opisano upravo *svibanjsko* jutro?“ Treba li odgovora? Nu vidj Rad L moje poredjivanje Gundulićevih opisa zore itd. s Tassovimi, medju inim (pag. 129) rieči u Ger. Lib. X,

5: „quando l' *ombra* oscura *toglie al mondo i vari aspetti e i colori tinge in nero*", XVII 56: „sorgea la *notte e delle cose confondea i vari aspetti un solo aspetto*". Dalje u spisu: „Ako 17 pjevanje počinje riečmi: „„nu ko svietli zrak dno mora i dan bieli sunce ugasi, i od grada i od dvora zamukoše svačiji glasi"", zar tim nije *više* nego natuknuto *historijsko doba godišta* Osmanova polazka?" Treba li odgovora? Nu vidj u R. loc. cit. navedena mjesta iz raznih spjeva Tassovih, prema kojim su one Gundulićeve izreke. Napokon treći dokaz: „Zar nije historijsko doba (t. j. „svibanj" g. 1622) „Osmanova naumljena puta već u tom samom, što se Osman u pjevanjih 16—20 *diže na more, više* nego natuknuto? Je li ovakovomu pohodu prikladna *zima?*" U spj. XVI—XX nigdje se Osman još nediže na more, nego čini priprave za to, a na to buna bukne (XVI 19, 34). Ako se u tih spjevih nepomišlja svibanj 1622 na 23, dosta je pomišljati kasnu jesen 1622, pa će nestati kronologičkoga nereda, što ga tvrdi g. Pavić za spjeve XVI—XX naprama spj. IX—XII. Nu čujmo historike. Zinkeisen pag. 745 veli, da su se za Osmanov iztočni morski put već u *zimi* priprave činile; a Hammer pag. 381 kaže o sultanu Ahmedu, Osmanovu otcu: „Zahman su mufti i hodža sultana odgovarali od puta u Brusu, govoreći mu, da je već kasno doba godišta te je more pogibeljno; brodovlje se je moralo spremiti, te sultan poslie 12. studenoga odplovi, pak udje u Brusu". Takova su ta tri jedina dokaza, što im se je dosad domislio g. Pavić za svoju tvrdnju, da je kronologički nered u Osmanidi u tom, što je Alipaša u XI spjevu u Varšavi jeseni g. 1622, a vrativ se on u Carigrad pogiba tu Osman u svibnju iste godine. Ja sam proti tomu tvrdio i tvrdim, da u *samoj pjesni* za se nepostoji nered, jerbo u XVI do XX nije nigdje ni natuknut mjesec ni u obće godištno doba smrti Osmanove. Pjesnik se nije *historije* držao glede datuma te smrti, ali nereda u pjesni nije tim počinio, budući da onoga historičnoga datuma nije ni s daleka ni natuknuo.

Kako je, hoteći dokazati nesaveznost i protuslovnost spjeva I te XVI—XX sa II—XIII, g. Pavić svugdje jako promašio u shvaćanju prikaza Osmanidinih glede na saveznost, dosljednost i estetičku valjanost njihovu, to sam potanko dokazao u prvanjih odsjecih; poimence glede njegova shvaćanja: o nesavezu spjevu I sa II i ovoga sa XVI—XX (vidj Rad XLVI, 94, 95, XLVII, 175), o tom, da niti jedne sgode, niti jedne rieči nema u XVI—XX, koja bi nuždno opominjala na spjeve II—XIII (R. XLVII, 145—148,

154—161, 177), o različnih opisih i govorih u II naprama XVII (R. XLVI 95, 97, XLVII 162, 171—181), o Mustafinoj materi kao vještici u II ali ne u XVII (R XLVII 176—179, 181—183), o prelazih od jedne misli na drugu (R. XLVI 105, 110, XLVII 211, 212; analogije u klasično-romanskih epih L 155, 165, 174 i drugdje), o nevaljalosti govorâ u „Osmanu" (R. XLVII 151—153, 181, 190, 199, 200; L 174), o neumjestnosti epizode Begumine u XIX (R. XLVII 212—214; u L 173 analogije s Tassom; i Scaliger o Camilli), o cielih sledjenih tjelesih u V (R. XLVI 127, 128, 155, 156, XLVII 192—196, i analogije u poljskih pjesnicih) o nepodpunosti putopisa (R. XLVI 112, 117, 125; L analogije u Tassu i Camoesu), o estetičkom shvaćanju slika u XI (R. XLVI 147—149; L 126, 160, 162, 163 i češće analogije u klasično-romanskih epih).

Prije no idem dalje pokazivati, kako je prikaze Osmanidine u estetičkom i historičkom pogledu naopako shvaćao g. Pavić, u kratko ću pokazati, kada su krivi njegovi nazori o estetičkoj nauci za ep. On u „Estetičkoj ocjeni Osmana" svjetuje mi jedan put, neka se učim iz Vischerove estetike; dakle neće ona biti loša po njegovu sudu. Nu on je nije razumio. Na strani 11 toga svoga spisa kaže g. Pavić: „Epski pjesnik je pripovjedač. Dobar pripovjedač Osmanova umorstva svršit će svoj posao dobro, ako bude priviedao, kako je u pjevanjih I, XVI—XX. *Lošiji* pripovjedač: ostaviće što je u prvom pjevanju: car se digao na put, prosuvši glas, da ide klanjati svečev grob — to jest, čekajte malo, nešto sam zaboravio: pošto car već bješe prosuo glase, kamo će na put, dogjoše ga tri njegova doglavnika svjetovati, neka brže još učini to i to. Car ih je ponešto i poslušao: *uglavio* je s Poljaci mir, i *oženio* se iz gospodske kuće. *(Pjevanje drugo).* Kada se dakle car, svršivši sve ono, digao da će tobože u Meku, neko vam u narod turi vijest itd. (Pjevanje 16 itd.). Šta da tek rečemo našemu pripovjedaču u Osmanu, koji u *pjevanju drugom prekide* pripoviedanje, pa se u tom poslu ne može da zaustavi sve do pjevanja 16? Ne ćemo li učiniti pravo, ako takoj neobičnoj kompoziciji potražimo i neobičan postanak?" t. j. da reknemo — tako misli tu g. Pavić — da je Gundulić iz prva spjevao posebnoga „Osmana" (I, XVI—XX), a prije još posebnu Vladislavijadu (u II—XI), pak je onda oboje skrpavao u Osmanidu. G. Pavić i ovdje je pokazao svoje čudno krivo shvaćanje texta Osmanide, kad veli, da je u *drugom* pjevanju Osman *uglavio* mir s Poljaci, i *oženio* se iz gospodske kuće: da

će mu takovo izopačivanje sadržaja II spjeva i daljnih do XVI pod istinu primiti, to može g. Pavić očekivati samo od onoga, koji je sasvim zaboravio na taj sadržaj ili nije pjesni ni čitao; pa ipak g. Pavić kaže meni na strani 26 toga svoga spisa, pošto je onako dokazao, da je *svibanjsko* jutro u 18 pjevanju, ovako: „Ko želi o Osmanu govoriti, neka si uzme bar toliko truda, da ga ljudski pročita“. Doista, to je skrajna zaboravljivost. Nu g. Pavić proglašuje u ovih svojih izrekah za lošo epsko pripoviedanje, što Vischer uči da je prema zakonom za ep, veleći (vidj gore citirano mjesto) medju inim: „epski pjesnik ima više put *prekidati* nit, da naknadno pripovieda ono itd (rückwärtsschreitende Motive); napredak čina spor je, *der ... Handelnde begegnet vielen Hemmnissen* („die retardirenden Motive“), ali te zapreke nisu ipak na smetnju, jer se *iz njih ipak pomalja polagani napredak djelujuće sile, makar se* ona, kako n. pr. jedni Akil *za dugo vrieme i sakriva*, ali će napokon ipak provaliti itd.“ To budi ujedno odgovor onoj opazci g. Pavića u rečenom spisu pag. 15, gdje on „uz prijateljsku opomenu“, neka se bolje učim što je to peripetija, ovako meni piše: „Za drugo pjevanje kaže g. M., da u razvoj glavne radnje unosi *retardaciju*. Po što pjevanja 3—12 nerade ništa, nego izvršuju, što se u drugom spremilo izvršivanju: mir s Poljaci, sultanova ženitba“ (zar sbilja *ništa* više?); po što je pjevanje drugo *retardacija*, a u 3—12 se ona retardacija izpreda, kako da ta pjevanja 3—12 budu *napredak*, razumije se glavne radnje u Gundulićevu Osmanu!?“ Kako dobro Osmanidina kompozicija odgovara Vischerovoj nauci, i kako je vješto savezno izvedena te uviek, i u II—XIII, podržaje nit glavne radnje, o tom samo upućujem opet na dotično ovdje mjesto u Vischeru, pak na R. XLVI poglavito 99—101; 113—115, 125, 131—132, 133, 160—163; i poglavito L 170—174). Ali g. Pavić u svojoj akademičkoj razpravi ob Osmanu nespominje Vischera, već mjeri Osmanidu i „Osmana“ o pravilih Aristotelovih, „koje je Gundulić barem iz Tassove knjige „discorsi“ poznavao“. Glede Trattata sam gore već govorio, a dodajem za „Discorsi“, da je u njih malne sve ono onako, kako sam gore iz Trattata citirao; ako je gosp. Pavić čitao „Discorsi“, zašto se obazire samo na ono *jedno* mjesto, koje govori o izboru suvremenoga historičkoga *predmeta* za ep, a neobazire se upravo ništa na ona mnoga mjesta, koja govore ob *obliku*, o *kompoziciji* epa? Pokazao sam već gore u odsjeku III, da *ova* mjesto pobijaju nazor g. Pavića. Nu on veli

(Est. ocj. pag. 12) da on Aristotela „najbolje razumie“, dakle ću se obratiti na ovoga.

Aristotela je g. Pavić isto onako krivo i nepodpuno shvatio i uporabio kao što i text Osmanidin. U razpravi akad. p. 121, 122 kaže „da i posljednjih pet (t. j. on svedj kaže krivo: šest) pjevanja Osmanide nekoč sačinjavahu *epos* za sebe“, (u prednjoj alineji identično mu je epos i epopeja), pak prema tomu ocjenjuje pag. 122 do 124 taj „epos Osmana“ po pravilih Aristotelova poetike. Ali po kojih? Po onom jednom, da nevalja poviestnoga predmeta u bitnosti mienjati, te prema tomu sravnjuje u pag. 122 i 123 sadržaj onoga „Osmana“ s poviestju, pak opaža da je Gundulić „odabrao μῦθον πεπλεγμένον a ne ἁπλοῦν te je sgodnim dodatkom (o Mustafinoj materi i Dautu u XVII) koliko mogaše *kompoziciji* pomogao, da nebude odviše jednolika“, zatim pag. 123, 124 ocjenuje „Osmana“ po pravilih Aristotela o *karakterih*, te „rekši toliko o *kompoziciji* i karakterih“, sudi misli, govore, jezik i završuje, da doista taj „Osman“ zaslužuje hvalu „kao najvrednija pjesma književnosti dubrovačke, kao illustre poema“ (pag. 125, 122). Kako je tim uporabio Aristotelova pravila na „epos“ „Osmana“? Uporabio je samo njeka od onih, koja Aristotel postavlja jednako za tragediju kako za epos, a *nije upotriebio nijednoga od onih, koja Aristotel postavlja na poseb za epos za razliku od tragedije,* a ta su poglavito: o epizodah obilnih i obširnih u epu, o dužini epa, i o manjoj jedinstvenosti epa prema tragediji. Budući da je g. Pavić, kako kaže u Est. Ocj. pag. 39 „meni dokazao, kako sam sasvim krivo upleo Aristotela“, i dalje natucava, da ja grčki znam „istom kako god“, pak buduć da on, citirajuć pag. 14 Vahlena Beiträge zu Aristoteles Poetik u Sitzungsberichte Wien 1866, ovaj spis priznaje valjanim, to ću ja iz toga spisa navesti parafrazno tumačenje Vahlenovo dotičnih poglavja Aristotelove poetike. Band 56, 1867, pag. 287 do 289 za cap. 24: „Arist. prelazi na ona svojstva, koja epskoj pjesni za razliku od tragedije pripadaju. Što se tiče prvoga, naime *dužine*, koja se traži za epos, to postavlja Arist. dvie protivne granice, izmedju kojih se ima držati dužina epa: jedna je granica homerski ep, a druga je trajanje tetralogije, i to kako se izvodi na pozovištu, ne kako se čita, a ono je tražilo mnogo više vremena nego što bi tražilo rapsodno predavanje epske pjesni po stihovih jednako duge. U sredini izmedju rečene dvie skrajnosti, naime dužine homerskoga epa i dužine tetralogične pozorištne prikaze, svjetuje Arist. da se ima držati dužina epa i to bliže ovoj drugoj“,

Uporabimo to na Pavićev „epos Osmana“, koji sav sastoji od spjeva I, XVI—XX Osmanide, a iz njih baca on još 4 strofe iz I i 60 iz XIX. Po *jedna* tragedija Sofoklova broji do 1700 stihova, tetralogija računa se do 5000 stihova, što, uzimljuć u obzir pozorištno polagano recitiranje, znači bar do 8000 epskih stihova; samih 6 prvih spjeva Ilijade od njih 24 broji 4000 hexametara, a sav „epos Osman“ broji 3500 kratkih osmeraca; — pak da je to „epos“, razsudjivan i hvaljen po pravilih Aristotela? *Druga* razlika eposa od tragedije stoji po Aristotelu u kakvoći i kolikoći *epizodâ*. Vahlen op. cit. Band 52 pag. 131, 132 za cap. 17: „U drami valja da su epizode kratke i sbijene, naprotiv epos, koji u jezgri svoga glavnoga čina netreba biti duži od drame — λόγος (argument, glavni čin) Odiseje jest μικρός (kratak, malen) — sliedi u dužini cieloga svoga sadržaja i u vremenu, koje taj smie obuhvaćati, posve drugim zakonom nego li drama, und empfängt daher dieses breitere Ausmass *durch die Fülle und Ausfürlichkeit der die Haupthandlung umrankenden Episodien*“; Band 56 pag. 402—404 za cap. 26: „„iz svake epske pjesni dade se izvaditi po više tragedija, ich meine nämlich wenn sie *aus mehreren Handlungen componirt ist* (die epische Dichtung), *wie die Ilias und Odyssee mehrere solche Theile von selbstständiger Grösse haben, wie wohl diese Gedichte nach Möglichkeit aufs beste componirt sind und soviel als thunlich Darstellungen einer einheitlichen* πρᾶξις *sind*““ (prevod iz Aristotela)“. Da to nisu osamljena mjesta, nego da Aristotel češće u poetici tu razliku eposa od tragedije iztiče, te bi ju dobar poznalac njezin, g. Pavić, lahko bio mogao opaziti, evo još više navoda iz Vahlenove parafraze k Aristotelu. Band 56, pag. 289, 290 za cap. 24: „Für die Dehnung des Umfanges kommt dem Epos ein eigentümlicher Umstand za statten: da nämlich das Epos erzählende Darstellung ist, so kann dasselbe, *was gleichzeitig an verschiedenen Orten vor sich geht*, an den Blicken des Hörers vorüberführen, dočim je tragedija vezana na jedno prikazno mjesto, te može samo ono prikazati, što se na njem dogadja. *Wenn daher die vielen* μέρη, *welche das Epos auf diese Weise erzählend darstellt, mit der Haupthandlung im Zusammenhang und Verwandtschaft stehen*“ (da je tako u Osmanidi, ja sam dokazao obilno u svakom odsjeku) „und nicht wie fremdartige Zuthaten sich abheben, so wächst der Körper des Gedichtes. So hat denn hierin das Epos den Vorzug der grösseren Prachtentfaltung — denn zur μεγαλοπρέπεια gehört Grösse und Umfang — und das Mittel den Zuhörer *in wechselnde Stimmungen* zu ver-

setzen und zu *unterhalten, und das Gedicht durch die Mannigfaltigkeit von Episodien zu beleben.* Darin, dass das Epos auf dem Grunde einer einzigen Haupthandlung eine unendliche Fülle u. Mannigfaltigkeit von Bildern entfalten kann, liegt ein Vorzug desselben vor der auf einen kleineren Abschnitt des Lebens beschränkten Tragödie". Band 52, 142—143 za cap. 18: „Priključuje se nov propis za tragičnoga pjesnika: „„nevalja pako tragedije učiniti *epskom kompozicijom;* pod *epskim* razumievam *mnogopredmetno* (das vielstoffige, πολύμυθον), kako n pr. kad bi tko čitav predmet Ilijade htio stisnuti u jednu dramu"". Aristotel je već u cap. 5. iztaknuo *znatnu razliku* medju epom i tragedijom, koja stoji u razlici dužinâ dozvoljenih epu i tragediji, tako da je mjera dužini drame jedan dan ili samo malo više, dočim epos, u vremenu neograničen (unbeschränkt), takodjer u izvedbi smie kud i kamo veći prostor zapremati te mu treba, da ga shodno izpuni, ein reicherer vielgestalterer Stoff. A u cap. 17. iztaknuo je, da ta razlika u dužini *neosniva se toliko na razlici jedinstvenoga glavnoga čina eposa od tragedije, jer taj je i u eposu od malena obsega, nego mnogo više na tom, da se doduše i u tragediji i u epu sujet proširuje epizodami,* ali te imaju u tragediji biti kratke i koncizne a naprotiv u eposu služe one *der seinem Wesen entsprechenden Dehnung und Ausweitung.* Istu je razliku Aristotel na potlanjih mjestih s gledišta teorije o epskoj pjesni iz nova u drugačijih pogledih i savezih utvrdio. Aristotel odvraća tragičkoga pjesnika od pogreške, da nebi medje obiju vrsti pjesničtva tako pomeo, te bi tragediji, koja prema svomu biću obuhvata malen, za veliko raznoličje neprikladan prostor, nametnuo *eine solche Stofffülle, wie sie das behaglich in die Weite sich dehnende Epos nicht bloss verträgt sondern fordert.* Tko bi dakle n. pr. homersku Ilijadu, *kojoj je glavni čin jednostavan i malen,* (cap. 23), *sa svimi njezinimi široko razvedenimi epizodami* htio stisnuti u mnogo užje granice drame, taj bi *mjesto dramatične načinio epsku kompoziciju,* t. j. mnogopredmetnu, te dočim *u eposu, u širokom prostoru cjeline mogu i svi epizodni djelovi steći dolikujuću im obširnost (Ausdehnung), mora u drami* itd." pag. 149: „der Fehler entstand daraus, dass der Tragiker auf ein Hauptmoment des Sagenstoffes sich nicht beschränkend *die ganze Fülle episodischer Einzelnhandlungen, wie sie dem Epos gerecht ist,* in den engen Rahmen des Dramas zusammen drängte". Band 56 pag. 277—279 za cap. 23: „Dakle to samo, da sujet ima početak, sredinu i konac t. j. organički ustroj, *to samo nije dosta* a da epska pjesan izpuni

zahtjeve estetičke, nego još treba da bude obseg sujeta u valjanom razmjerju prama dozvoljenomu obsegu pjesni. Obadva ta zahtjeva izpunio je Homer, tim što je samo jedan μέρος trojanskoga rata uzeo za predmet (Vorwurf) Ilijade, srčbu Akilovu, a da izvedba toga predmeta neizadje pregola i pretiesna, to ga je on *epizodami* proširio, *die dem Gedichte Fülle und Reichthum verleihen, ohne die* Einheit der zum Vorwurf genommenen πρᾶξις zu beeinträchtigen; *bei Homer ist die* μία πρᾶξις *durch an die eine Haupthandlung als ihren Mittelpunkt sich anlehnende Episodien erbreitet.* U cap. 17 naznačuje Arist. predmet (λόγος, argument) Odiseje: die endliche Rückkehr des lang umhergetriebenen Odysseus und sein Sieg über seine Feinde — das ist die μία πρᾶξις der Odyss"; (vidj gore kod Tassa, gdje je podpunije prevedena Aristotelova naznaka sadržaja Odiseje u cap. 12, 1455b 16 do 23 — izdanje od Vahlena Berlin 1874, — poslie koje stoje rieči: τὸ μὲν οὖν ἴδιον τοῦτο, τὰ δ' ἄλλα ἐπεισόδια, to je bitno, a sve je ostalo *epizodno)*; „der nach verderblichem Groll durch den Fall des Freundes in den Kampf zurückgeführte Achilleus und sein Sieg über Hektor: das ist der einheitliche Kern der Ilias". Vidj još Band 56 pag. 400 seqq. za cap. 26, gdje medju inim kaže, da Aristotel tvrdi „*dass der epischen Erzählung grössere Flächenraum eine buntere Mannigfaltigkeit von Episodien verlange,* durch die *dem Ganzen Pracht und fesselndes Interesse* verliehen werde, *während die Tragödie* in Folge ihrer engeren Grenzen *durch Einförmigkeit* rascher ermüde". Iz ovih Aristotelovih pravila o dužini i o epizodah u epu — a razabire se lahko, da su Tasso i Vischer samo ponovili, na svoj način, ta pravila — jasno je, da g. Pavić nije *kompoziciju* svoga „eposa Osmana" ni sravnjivao s Aristotelovimi pravili *o epu,* te mu se je za to moglo dogoditi, da je pag. 143, 144 svoje akad. razprave išao većinu i one *jedine* u pravom tekničkom smislu rieči *epizode* o Begumi iz XIX spjeva odtud izbacivati, da tako njegov „epos Osman" bude što moguće više *proti* pravilom *Aristotela* o epu; loc. cit. veli on „Ona predugačka epizoda XIX 36—95, kako je Dilaver na mejdanu zadobio bio liepu Begum, smeta razvoj čina, koji se u katastrofi nebi smio onoliko zaustavljati ... ova epizoda bila je izprva u Vladislavijadi te ju je nespretni kontaminator Osmanide ovamo u XIX prenio". Već sam na prvanjih mjestih s druge strane ovo pobio, tako u Radu XLVII pag. 213, 214, gdje sam razložio, da su u XIX strofa 146—188, kao tek *drugi* završujući dio iste epizode, koje je prvi i ovdje nuždni dio u strof.

36—95, takodjer epizodne, a da ima još u XIX i u okolnih spjevih još i drugih prikaza obširnih, koje ako i nisu u pravom smislu rieči *epizode*, ali rade o razmjerno uzgrednih stvarih prema prikazi epskoj same propasti Osmanove. Što g. Pavić veli l. c. pag. 123, da je pjesnik „eposa Osmana“ nehistoričkim „dodatkom“ o Mustafinoj materi i Dautu, kao poticateljih ne samo na umorstvo nego i na razcarenje Osmanovo, pomogao da nebude odviše jednolika kompozicija, to on nekaže, da taj dodatak smatra epizodom, a niti nije epizoda, pošto je ono poticanje u odlučnoj najužjoj svezi s glavnim činom, s propastju Osmana. Dakle izbaciv pretežnu nuždnu polu *jedine* epizode u spjevih I, XVI—XX, ipak g. Pavić misli, da je on taj takov „epos Osman“ mjerio i pohvalio po *Aristotelovih* pravilih o *kompoziciji epa.*

Nu g. Pavić nije posve pravo shvatio a posve je krivo na Osmanidu i na svoga „Osmana“ uporabio ono Aristotelovo pravilo (cap. 14, 1453b 22 do 26, Vahlen, 1874) koje, valjajuć i za tragediju i za epos, odredjuje odnošaj pjesni prama poviesti i predaji u obće. G. P. u akad. razpr. pag. 122 piše: „Opjevavši pjesnik u Osmanu zgodu historijsku treba da se je držao pravila Aristotela: τοὺς μὲν οὖν παρειλημμένους μύθους λύειν οὐκ ἔστιν, λέγω δὲ οἷον τὴν Κλυταιμνήστραν ἀποθανοῦσαν ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου καὶ τὴν Ἐριφύλην ὑπὸ τοῦ Ἀλκμαίωνος, αὐτὸν δὲ εὑρίσκειν δεῖ καὶ τοῖς παραδεδομένοις χρῆσθαι καλῶς˙. To će reći: tradicijom primljenih povjesti nije slobodno mienjati *u bitnom njihovu sadržaju*“ (ove rieči nestoje u izvorniku nego su tumačeći dodatak prevodioca) „kao n. pr. da Klitemnestra pade od ruke Orestove i Erifila od Alkmeonove, ali *u uzgrednih stvarih* (ove rieči nestoje u izvorniku nego su tumač prevodiočev) štogodj nova pronaći i liepo se predavanjem poslužiti to (ne samo da je slobodno nego i) treba da bude. Ako Aristotel *i za mitske poviesti* stavlja takovo pravilo, da se *u glavnom* tradicija nesmije mienjati, Gundulić je posvema pravo učinio, što je *s historijskim*, sebi suvremenim predmetom prema onomu pravilu radio. *Sve* zgode i osobe našega „Osmana“ jesu historijski istinite itd.“ Vahlen, koga g. Pavić indje citirajuć priznaje, u tom citiranom spisu Band 52, pag. 108, 109 tumači ono mjesto ovako: „Der Dichter darf zwar *das* π ά θ ο ς *selbst,* wie es im Mythos (*der hier der Geschichte gleich wiegt*) vorgebildet ist, nicht willkürlich ändern (λύειν μύθους˙). So muss, wählt er diesen Sagenstoff, Klytämnestra von Orestes Hand, Eriphyle von Alkmäon nothwendig fallen. Weicht er in *diesem Kernpunkt* jener Sagen ab, so verschwindet jeder Grund diese

Namen beizubehalten, mit denen das *Volksbewusstsein* unweigerlich *jene That* verbindet: dieses also muss verletzt werden, wenn der Dichter jenen Namen zwar, aber nicht *diese That* vorführt, und er läuft Gefahr, bei dem Zuschauer den Glauben an die Wahrheit seiner Dichtung einzubüssen, der die Grundlage jeder weiteren Wirkung abgeben soll. Lahko se razabire, da ova ograničitba pjesnikove slobode prama predmetu neprotuslovi predjašnjoj (cap. 9) nauci poetike, nego da ju nadopunja. Darf also der Tragiker den darzustellenden Sagenstoff nicht in seinem *Kern und Ausgang* ändern und umbiegen, so ist er dagegen *berechtigt, durch Zuthaten und Modificationen* eigener Erfindung die Darstellung des vom Mythos überkommenen *Pathos* wirksamer zu machen" (pag. 112 i još drugdje tumači Vahlen, „dass das πάθος, d. i. nach Aristoteles Definition die unheilvolle schmerz- oder todbringende *That*, ein *einzelner tragischer Moment ist*"). Prema tomu i prema cap. 9 Aristot. poet., o kojem će odmah biti spomen, g. Pavić nije pravo shvatio Aristotela u sliedećih pogledih. On misli, da je pjesnik, po Aristotelu, *još više dužan* bitni sadržaj *poviestnih* sgoda najpače suvremenih nepromienjen prikazati, nego li je to tužan kod *mitskih* sgoda. Na krivu misao *te* gradacije zavodi ga mnienje, koje on u svojoj Estet. ocjeni pag. 25 izriče: „svaki pjesnik, *navlastito* ako pjeva *historijsku* sgodu, ima zadaću, ne samo da nas zabavi, nego *još i više*, da nas lijepim načinom *uči istinu*"; da je to *proti* Aristotelovoj nauci, odmah će se dolje niže vidjeti. Nadalje g. Pavić svojimi dodanimi tumačećimi riečmi „u bitnom sadržaju" (mjesto kojih veli Vahlen πάθος i tumači što to znači) podaje nejasnu i preširoku, a riečmi „u uzgrednih okolnostih" (kojih kod Vahlena nema) podaje nejasnu i preuzku oznaku. U Vahlenovu tumaču rieči „dodatci i modifikacije" jasno se odnose na sam πάθος a ne na „uzgredne okolnosti"; a u savezu tumača Vahlenova, kako i gdje on kaže „in diesem Kernpunkt", „jene That", „diese That", „Kern und Ausgang", sve te izraze očito rabeći sinonimno sa πάθος, pa kako on tumači πάθος: sve to pokazuje, da on λύειν μύθους shvaća konkretnije, užje i jasnije no što se shvaća po tumaču „u bitnom sadržaju, u glavnom"; a sami primjeri Aristotelovi, uvedeni sa λέγω δὲ οἷον jamče za valjanost onoga a ne ovoga tumača. Izraz „bitni sadržaj, glavno", preširok je; odlučiti, *što* ide u bitan sadržaj, to je relativno po okolnostih; n. pr. što se u historiji kaže, da je Osman Dilavera na zahtjev buntovnika žrtvovao sám njihovu biesu, dočim se u pjesni baš protivno prikazuje, da je veliko-

dušno, hoteći život Dilaverov obezbiediti, njemu svoju stražu podao a sebe lišio svake: tim je *značaj* Osmanov *bitno* promienjen prikazan: u poviesti je podlo i kukavno sebičan, u pjesni je velikodušno požrtvovan; za historika, komu je do pragmatike, *bitno* je promienjena prikaza o *motorih* razcarenja Osmanova tim, što se tu Mustafina mati i Daut prikazuju kao sviestni uzročnici razcarenja Osmanova i zacarenja Mustafina, dočim u povjestnikâ (bar Hammera i Zinkeisena) počmu uticati u sgode Mustafina mati i Daut tek onda, *pošto* je već Osman od buntovnika razcaren a Mustafa zacaren. Prema tomu bio bi Gundulić onakovimi prikazami povriedio pravilo Aristotelovo, ali nije ga, ako se držimo Vahlenova tumača o „pathosu“: pjesnik prikazuje nepromienjen πάθος, da je sultan Osman od buntovnika umoren. U obće nauka logike i razvitak svake znanosti pokazuje, da će znamen „bitnih oznaka“ komu drago predmetu prestati biti relativnim istom onda, pošto se metafizična iliti u istinu savršena spoznaja postigne. Shvaćajući g. Pavić λύειν μύθους preširoko, i tumačeći krivo „u uzgrednih okolnostih“, pretjerao je u dvostrukom pogledu svoju tvrdnju, da su „*sve* zgode našega Osmana historijski istinite“; tim bi Gundulić daleko više bio učinio no što Aristotel zahtieva, a nije ni istinito, jerbo su dosta mnoge sgode u „Osmanu“ historijski neistinite — g. Pavić u obće veoma često nije si sviestan logičnoga domašaja obćenitoga i apodiktičnoga suda, te u svojih tvrdnjah rado zamienja razne modalitetne vrsti sudovâ jednu s drugom. Nu evo što Vahlen o. c. k Arist. poet. cap. 7—9 tumači, Band 50 pag. 290—293. „Da bude dramatičnom, treba da ima kompozicija tragedije — a isti zahtjev valja i za epsku pjesan — a) zaokruženu cjelost, b) jedinstvo, c) *poetičnu* istinitost i obćenitu vriednost (Allgemeingiltigkeit). Iz zahtjeva zaokružene cjelosti (abgeschlossene Ganzheit) i po ovoj ujedno jedinstvenosti kompozicije sliedi dalnji zahtjev, da pjesnik (dramski, a, po savezu, i epski) nema *prikazivati historijsku sbiljnost (Wirklichkeit) nego poetičnu istinitost.* Soll der Dichter eine einheitliche, nach beiden Seiten abgeschlossene Handlung von kunstgerechter Ausdehnung schaffen, so *ist er von der Forderung historischer Treue zu entbinden Sein Gesetz* ist die Verknüpfung der Begebenheiten nach *Wahrscheinlichkeit* und *Nothwendigkeit, welche allein* eine *Einheit* der πρᾶξις *ermöglicht.* Dieses Gesetz *erhebt* die Dichtung *über* die *individuelle Wirklichkeit hinaus zu einer allgemeingiltigen Wahrheit, und zieht die Grenze zwischen der historishen Kunst und der Dichtkunst.*“ Poimence baš sadržaj cap.

9 tumači ovako: Tragedija se je doduše držala ponajvećma predmetâ podanih mytom i poviestju, a pri takovu postupku u prilog joj je, što *vjeru u mogućnost* čina, *do koje jedine je njoj stalo* kao svrhe svoje, podržava i podupire sviest ljudi, da je onaj čin sbiljan (wirklich). Ali ni tragedija nedrži se uviek i samo predajnih predmeta, pa je ipak, kad se i nije držala, postigla rečenu svrhu svoju: was leicht begreiflich wird, *da ja auch das historisch Gegebene selten dem ganzen Publicum als solches bekannt ist, und dennoch auf das ganze Publicum gleicherweise wirkt*"; (u cap. 9, 1451b 19—28 veli se: „ali i u tragedijah njekih jesu jedno ili dva imena (osobe) poznata, a ostala su izmišljena, a u njekih nije poznato ni jedno, kako n. pr. u Agathonovu Cvietu, gdje su jednako i čini i osobe izmišljene, pa ipak se ništa nemanje mili: dakle nevalja reći, da je dužnost držati se predajom podanih predmeta. A bilo bi to i *smiešno* (zahtievati); *jer i ono, što je poznato* (razumije se: poznato poviestno ili poznato mytsko), *poznato je samo njekolicini*, ὀλίγοις, *a ipak se svim mili.*") „Also die nach dem Gesetze der *Wahrscheinlichkeit* und *Nothwendigkeit* vollzogene dichterische *Umbildung* (μίμησις) des Gegebenen, von Sage oder Geschichte überlieferten Stoffes *macht den dramatischen Dichter aus*" (i tim se razumieva jednako epik kako tragik, jer pag. 290 veli Vahlen: von der epischen Dicht. verlangt Arist. ausdrücklich 1459a 17, dass ihre Fabel im angegebenen Sinne dramatisch sein soll.) „Und findet sich der Dichter in dem sehr seltenen Falle, dass die Ueberlieferung sich so darbietet, wie er für sein Kunstwerk gebraucht, so erfüllt er nichtsdestoweniger seine Aufgabe als *Bildner* (μιμητὴς), indem er den historischen Stoff für seine Dichtung nimmt, *nicht weil er historisch ist*, sondern weil er *diejenigen* Eigenschaften besitzt, die ihm sonst der Dichter *aus eigener Erfindung* zu geben berechtigt und *verpflichtet* wäre." Sudi li dakle g. Pavić Gundulića po *Aristotelovih* pravilih, kad zahtieva, da je on dužan bio prikazati tu historičku istinu, da je Osman umoren u *mjesecu svibnju?* da je pjesnik više dužan *istinu učiti*, najpače historičku, nego li zabavljati? Je li taj mjesec svibanj kao datum umorstva Osmanova nješto individualno ili nješto obćenito? je li taj svibanj takovo svojstvo „pathosa", da bi ga Gundulić bio dužan izmisliti, da mu ga nije poviest podala? G. Pavić u „Estet. ocj." pag. 25, 26 piše: „Ako historija kaže, da Osmana umoriše *22 maja*, je li to doista tako „„kroničarska sitnica"" (to sam ja u prvom odsjeku analize bio rekao), da ona „„niti nije pjesnikov posao"", da bi je pazio

nego mu je slobodno preko nje prijeći? Ni po što! i tri put ni po što! Pjesnik smije historijske sgode idealizovati, ali nesmie im *jezgru* rušiti.“ (Kad spada *22 maj* u jezgru, koje pjesnik nesmie rušiti, onda bi pjesnik, koji bi slušao g. Pavića u Estet. ocjeni, zapao pod prikor istoga g. Pavića u akad. razpravi, jer tu se kaže: da je *20* maja umoren Osman, kako to i povjestnici kažu). Nu malo poslie kao da se zadovoljava g. Pavić s tim, da bude *svibanj* 1622 prikazan, „to prikazati bio bi postulat i za današnjega pjesnika, kako neće biti za Gundulića, koji pjevaše Osmana, kada svako djače u Dubrovniku na ulici slušaše pripoviedati, da Osmana umoriše u *svibnju!*“ Vahlen o. c. Band 56 pag. 381 za cap. 25 Arist. poet tumači: „Der *Vorwurf*, die Darstellung des Dichters sei μὴ ἀληθές (neistinito) ist ein *unberechtigter*, da, wie cap. 9 lehrt und durch die *ganze Theorie des Aristoteles sich hindurchzieht*, *die Dichtung nicht daran gebunden ist* τὰ γενόμενα *(ono što se jest sbilo) darzustellen*, wohl aber daran, darzustellen οἷα ἂν γένοιτο κατὰ τὸ εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον (ono, što se može sbiti prema vjerojatnosti i nuždnosti). Wenn also geltend gemacht wird, die Darstellung der Dichtung sei *der Wahrheit und Wirklichkeit nicht* entsprechend (μὴ ἀληθές), so ist *der Vorwurf* noch *nicht berechtigt*, er wird es erst dann, wenn sie der *Möglichkeit* und *Wahrscheinlichkeit* widerstrebt (ἀδύνατον). Aber auch *diesem* Vorwurf kann man begegnen“, kako, po Aristotelu, o tom drugdje. G. Pavić zahtieva od pjesnika baš kontradiktorno protivno od zahtjevâ Aristotelovih, kada traži, da je Gundulić dužan bio istinito prikazati i tu *individualnu* sbiljnu okolnost, *kada* je Osman umoren. Baš kronologički datum njeke sgode poglavito sačinjava individualnu crtu njezinu, i luči ju od svake ine sgode, s njom po tvorećih značajih i njihovih značajem dosljednih činih morda jako slične. Premda upravo u svem Aristotelova poetika glede *istinitosti* pjesnikove prikaze baš ono tvrdi, što g. Pavić negira, a negira što g. Pavić tvrdi, ipak g. Pavić misli, da je po *Aristotelovih* pravilih sudio Osmanidu i „Osmana“. Nu u kakova se protuslovja g. Pavić zapliće, kad tvrdi, da Gundulić nije smio preći preko kroničarske sitnice, to će se skoro pokazati.

Nu evo kako g. Pavić površno razsudjuje *historičnu* istinitost svoga „Osmana“ (t. j. I, XVI—XX) — dakako mjereć ga po Hammeru i Sobolevskom Appendinijevim (ja ću dodati još one druge u odsjeku III rabljene pisce). On piše u akad. razpravi pag. 122 do 124: „*Sve* zgode i osobe našega Osmana jesu *historijski istinite,*

i naš se je pjesnik historijom veoma zgodno poslužio, da *samo u uzgrednih okolnostih* prema historičkoj tradiciji nešto i *sam pronadje*" (da nebude izmedju pojmovâ „*sve sgode*" i „samo u uzgrednih okolnostih" protuslovja, moramo uzeti da „sve sgode" znači: sve *glavne* sgode, koje k bitnom sadržaju Osmanova umorstva spadaju). „Takove doista *uzgredne* okolnosti jesu" (u razlaganju g. Pavića samo sliedeće *tri*:) „da Dilaver u historiji napokon bude ipak, ne˙ zna se od koga" (zna se u Hammeru i Zinkeisenu, da od *Osmana*, vidj sprieda pag. 19) žrtvovan biesu nabunjene vojske, a kod pjesnika pada bijući se junački za svoga gospodara. To je *neznatna* promjena." (Već sam malo prije iztaknuo, da je to za *individualni historički značaj* Osmanov, kakov se je on pokazao u onaj individualni čas, *bitna* promjena, a i za tu individualnu historijsku sgodu, *kakovom* je smrću poginuo Dilaver, ona je promjena *bitna*, nije *neznatna*; napokon za *sadržaj pjesni* to je veoma znatna promjena). „Historija nadalje o Mustafinoj materi bilježi, da čim Osmana nabunjenici uloviše, posta prva osoba u carstvu, kao takova imenova Dauta velikim vezirom, te skupa s ovim bodraše Osmanove čuvare neka ga zadave. Svak će pjesnika pohvaliti, što je nomienjajuć karakter *toga neznatnoga* historijskoga podatka, *promienio* ga tako", (čujmo kako) „da su *upravo Mustafina mati i Daut postali glavni motori Osmanova umorstva.*" (Kakova je tu *promjena*, kad je ovo drugo *identično* s onim prvim? Protuslovje prestaje, kad primislimo ono, što je u ovom drugom g. Pavić *mislio*, ali nije *izrekao;* on je naime izpustio rieči: *ne samo* umorstva Osmanova *nego već razcarenja njegova.* Ja sam u analizi na više mjesta i za same spjeve XVI—XX izticao, kako nevalja postupak g. Pavića, da on protuslovja u pjesni konstituira tim, što se hvata *doslovce rieči*, a nerazpituje, što je *mislio* pjesnik). Možemo morda smatrati za uzgrednu okolnost i onu promjenu treću, koju navodi g. Pavić ovako: „U samoj katastrofi Osman je odveć tužaljiv; šteta što se nije pjesnik i tude radje strogo držao poviesti, u kojoj Osman srčanije pogibe" (da je taj sud netemeljit, pokazao sam gore pag. 27—30). Da je osim ovih triju „neznatnih" promjena u „uzgrednih okolnostih" Gundulić od XVI—XX, sravnjujuć ga s Hammerom i Zinkeisenom, učinio još *veoma* mnogo promjena, koje nisu neznatne, to sam potanko gore pag. 7—31 pokazao. G. Pavić drži za neznatne promjene promjene u značajih i u njihovih činih kod propasti Osmanove, a tvrdi, da bi pjesnik bio porušio jezgru istine o propasti Osmanovoj, da nije po istini prikazao da-

tum *mjesec svibanj!* Dakle je *golo vrieme* znatniji faktor nego li značaji i njihovi čini? i to u *pjesničkoj* prikazi, koja ima po Aristotelu podati ono što je obćenito, a ne ono što je pojedinačno? Ako bi g. Pavić kazao: „nemoguće je da je Osman u jeseni god. 1622 poginuo, kad je već poginuo mjeseca svibnja, dakle pjesnik Gundulić dužan je svibanj prikazati", to mu se odvraća: Gundulić u XVI 92, 93 prikazuje Osmana „nahodeća se tada na početku bune, u pirnoj slavi sa tri ljubovce", koje su po XVI i XVIII gospodskoga roda kćeri te se za to tuže buntovnici; po historiji Hammerovoj bio je 18. svibnja onaj početak bune a po istoj historiji već je *u ožujku* Osman obavio zadnji pir a prvanji već u veljači (vidj gore pag. 10, 34, 35): pa kako može onda Gundulić prikazati, da se je dogadjalo 18. svibnja, što se je već veljače i ožujka bilo dogodilo? Ako se reče, da je datum te sgode uzgredan, jer su same one ženitbe uzgredne, ali da je datum smrti Osmanove bitan, jer je sama ta smrt bitna u prikazi: to se na to odvraća, da g. Pavić one ženitbe drži za bitne, veleći u akad. razp. pag. 125, 126, 134: „iz historije Hammerove znamo, da *upravo u tom* bijaše Osmanov grieh, što si tri kćeri turskih velikaša odabra za zakonite žene . . . to je tolika povreda turskoga zakona, da u pošljednjih pjevanjih *upravo rad toga ponajpače Osman pogibe.*" Ako držimo, da Gundulić nije smio preskočiti preko kroničarske sitnice, onda ćemo naći, da izmedju spjeva I i XVI Pavićeva „Osmana" stoji kroničarski jaz od kakova dva mjeseca. Ja sam već sprieda pag. 31—44 potanko razložio, da izmedju I i XVI—XX postoji u sadržajnom historičkom pogledu jaz, ako se neuzme još spjev II (i dosljedno nuždno s njim ostali dalje); ovdje ću samo iztaknuti jaz „kroničarske sitnice". Gore pag. 35, 36 naveo sam iz Hammera, da je Osman *objavio svoju nakanu poći na emira libanonskoga* tako, da je odredio, neka bude sredinom travnja 100 galija gotovo odploviti. O toj objavi govori zadnja strofa I spjeva (nekažući dakako datuma). *Po historiji* Hammerovoj imamo si dakle misliti za sgodu na koncu I spjeva najkašnje početak travnja, nu jamačno još ožujak; u XVI spjevu pako odmah smo već u 18. svibnju. Kako je smio Gundulić preskočiti preko kroničarske sitnice od jedno dva mjeseca iz I spjeva odmah u XVI? Evo što su posljedice neosnovanoga primoravanja na kroničarsku točnost: i sam „epos Osman" mora postradati. Kakova je to pjesan, u kojoj zja tolika dogodjajna praznina? A što, ako se ta praznina izpunja historičkimi dogodjaji — ne baš kronologički posve točno, ali bar

uz tu donjekle netočnost, da još uzmemo mjesece veljaču i siečanj 1622, a vidimo da se u „Osmanu" negleda za dva mjeseca prije ili kašnje — velim dogodjaji, koji se, doduše uz promjene, prikazuju baš u spjevu II: uticanje Osmanovih savjetnika na njega glede odluke iztočnoga puta, nastojanje o konačnom miru s Poljskom, posao oko ženitba Osmanovih s gospodskimi kćermi, namisao zadaviti Osmanovu maćehu? Da su promjene glede ovih sgoda učinjene u II u dosljednom i nuždnom savezu sa promjenami, koje je Gundulić glede sgoda u I i XVI—XX učinio, to sam dokazao gore pag. 31—44.

Nu obazrimo se malo na one promjene sve samih tobož bitnih i glavnih sgoda za glavni čin, za propast Osmana, koje je pjesnik spjeva II—XIII počinio, te ih je morao počiniti njeki drugi slabiji pjesnik a nije mogao Gundulić — kako sudi g. Pavić u akademičkoj razpravi svojoj, a u Estet. ocjeni svojoj sudi, da ih jest sam Gundulić počinio, budući je on sám potlie sastavljao Osmanidu od svojih prvobitnih posebnih dviju pjesni „Osmana" (I, XVI—XX) i „Vladislavijade" (koja je malne sva u II—XI). Ja sam bio rekao u ovoj razpravi Rad XLVI pag. 108, da će se izreka u akad. razpravi g. Pavića „u pjevanjih 2—13 . . . nema baš ni truna historijske istine" pokazati tolikom *znanstvenom* hiperbolom, da su prema njoj Gundulićeve pjesničke lahko oprostive. Na to g. Pavić u svojoj „Estetičkoj ocjeni" iz nova dokazuje, da je istinu rekao (u akad. razpravi pag. 125 seqq.), pišući pag. 21 ovako. „Da vidimo jesam li ja doista pao u znanstvenu hiperbolu, tvrdeći da u radnji pjevanja 2—13 nema ni truna historijske istine. U ovih pjevanjih radi se ovo: 1) Alipaša iz Carigrada ide u Varšavu i tamo moli mir;" (tu doista znatnu promjenu obrazložio sam gore pag. 70 seqq.) „2) Kizlaraga otimlje djevojke, medj njimi i Sunčanicu, kćer Ljubdragovu, koji je potomak srpskih despota"; 3) Krunoslava polazi i dodje kao Ugričić u Carigrad, da bi Korevskoga odkupila; 4) Sokolica robi poljačke pokrajine i ulovi Poljakinje, koje izagjoše iz grada da slave godišnjicu kraljevićeve pobjede; 5) Pakao se buni. *U svem ovom nema ni truna historijske istine, a o drugom čem se u pjevanjih 2—13 i ne radi.*" A u istoj Est. ocjeni pag. 8 kaže g. Pavić: „*Pjevanja 2—13*, osim 7, 8, *gotovo da i negovore o čem drugom nego samo o poljačkom ratu, u njih se cijeli taj rat od početka do kraja epskom obširnosti pjeva*", pag. 9 „*dobra polovina* pjesnikova *velikoga* djela" (Osmanide) „*radi gotovo samo oko poljačkoga rata*", pag. 37: „*Vladisla-*

vijada, kaka se krije u pjevanjih 2—13, pokazuje se pjesmom dostojnom Gundulićeva pera", pag. 36: „*Vladislavijada, koja se ipak sva od početka do kraja bavi slavljenjem Vladislava.*" Pa ipak g. Pavić pag. 5 iste svoje Estetičke ocjene, za to što sam bio rekao u uvodu ove razprave, da ću protuslovja itd. u metodi g. Pavića pokazati, kaže meni: „dokazivanje ga Ma u povodu je samih sofizama, u kojih nema ni za lijek sofije." Pak g. Pavić može protuslovja u *pjesni* Osmanidi izjavljivati za dokaz, da ih nije kao jednu saveznu radnju spjevati mogao valjani pjesnik Gundulić, kad on u svojoj *znanstvenoj* radnji toliko put o niečem istom tvrdi, da je *non A*, o čem je na drugom mjestu tvrdio *A*? Da se to g. Paviću nije samo slučajno dogodilo, nego da su takove kontradikcije jedna bitna značajka ciele njegove metode, to ću odmah obilno dokazati. Prije napominjem glede onih gore točaka 2, 3, 4 sliedeće. Zar one osobe i njihovi čini spadaju *bitno* u propast Osmanovu, a poticanje Mustafine matere i Dauta na razcarenje Osmanovo: to je uzgredna, neznatna okolnost? Aristotel dopušta pjesniku prikazati *poznate* sgode donjekle drugačije, nego što se *zna* da su se sbile; on kaže, da bi *smiešno* bilo zahtievati od pjesnika, da se drži samo *poznatih* sgoda, jer da su i té samo niekolicini poznate a ipak se njihova pjesnička prikaza mili svemu publiku; a evo g. Pavić pače nedopušta pjesniku prikazati osobâ za kojih *poviest nezna* (akad. razpr. 126 „još manje zna historija za kakoga Ljubdraga i za kaku Sunčanicu"), i to zato jer nezna, pak ipak misli g. Pavić, da on sudi Gundulića po Aristotelovih pravilih, koja glase onako kako sam gore priobćio, a dodajem još iz cap. 9 1451b 27, 28: „δῆλον ὅτι τὸν ποιητὴν μᾶλλον τῶν μύθων εἶναι δεῖ ποιητὴν ἢ τῶν μέτρων."

Mnogostrana protuslovnost u metodi g. Pavića očituje se poglavito u njegovoj rekonstrukciji posebne Gundulićeve Vladislavijade iz Osmanide. Najprije valja mi iztaknuti načelne misli g. Pavića. On negira, da bi Gundulić bio mogao pjevati Osmanidu prvotnom jedinstveno-saveznom radnjom, pak tvrdi, da je nju morao ili njeki drugi slabiji pjesnik od Gundulićevih dviju posebnih pjesnih, od prije spjevane Vladislavijade i potlje spjevanoga „Osmana" nesgrapno sastavljati (tako tvrdi u svojoj akad. razpravi), ili je pak sám Gundulić ovo sastavljanje opravljao ali neopravio, prekinut smrtju (ovo tvrdi u akad. izdanju Gundulićevih djela i u lanjskoj „Estetičkoj ocjeni"). Svoju negaciju dokazuje on ovakovimi razlozi: u Osmanidi vriedja se često historička istina, poimence

kronologična te nastaje nered kronologički, u njoj se spliću romantičke sgode i osobe s historičkimi i to Gunduliću suvremenimi, u njoj ima nesaveza u prelazih, nedosljednosti u izrazih, u prikazah njekih značaja, govora i čina, u njoj ima u obće nesaveznosti prikazne, neumjestne nerazmjernosti u količini strofa za njeke prikazne partije, u njoj ima velika nejedinstvenost u kompoziciji: to sve protivi se Aristotelovim, Tassovim a i današnjim pravilom poetike; veliki pjesnik Gundulić nije mogao toliko povriediti tih pravila: dakle nije on Osmanide radio, nego njeki slabiji pjesnik, ili on ju jest radio, ali poslie, ne iz prva, sastavljajuć ju od liepe Vladislavijade i liepoga „Osmana“ (dakle je ipak sva ona pravila povriedio, samo ne odmah iz prva nego poslie?) Gundulić je još god. 1621 napisao posebnu Vladislavijadu „o junačtvu Vladislava u turskom ratu g. 1621, i ta njekočnja pjesma Gundulićeva dala bi se iz Osmanide opet sastaviti, samo bi trebalo rasuditi, koji verzi nemogu biti Gundulićevi“ (ovo odpada na stanovištu akad. izdanja Gund. djela i Estetičke ocjene), „i ne znatno preinačene verze Gundulićeve uzpostaviti. Tim bi se stvorila pjesma koja bi dubrovačkoj knjizi bila na čast. A ona druga Gundulićeva posebna pjesma, prvobitni njegov „„Osman““, ta najvriednija i najoriginalnija pjesma u cieloj dubrovačkoj literaturi, dade se naprosto izpisati iz Osmanide, pošto ju tvore njezini spjevi I i XVI—XX kao čitavu i jedinstvenu pjesmu, epos, koji odgovara pravilom Aristotela, samo treba iz I strof. 15—18 i iz XIX strof. 36—95 prenieti u Vladislavijadu, gdje su izprva bile“ (akad. razpr. g. Pavića pag. 113, 114, 122, 139—148). G. Pavić svigdje tako piše, da se mora misliti, da on *svu* prvobitnu Vladislavijadu nalazi u spjevih I (strof. 15—18), II do XI i XIX Osmanide, tako da za nju nebi trebalo nikakovih stihova od drugud dodavati. Zatim se dosljedno mora misliti, da su po sudu g. Pavića, pak to on svojimi riečmi i kazuje, „Vladislavijada“ i „Osman“ liepe pjesme, da su one bez onih mahna, koje ima Osmanida te ove sbog njih nemožemo držati za prvobitnu Gundulićevu pjesan. Da vidimo sada, kakova će to biti ta Vladislavijada, kako joj djelove označuje g. Pavić u svojoj akad. razpravi pag. 139—147. 1) „Početak Gundulićeve Vladislavijade imamo tražiti u strofah 35—51 III, što one posvema jasno odaju, samo se ima izbaciti strof. 36 (. . . „ako u smrti Osmana sried tvé slave živjet budu“), inače je to invokacija kao stvorena, da se njome započe Vladislavijada; u ovu invokaciju idu još, uz male promjene, četiri strofe spjeva I, 15—18“. (pag. 140—143.) Dakle početak je

Vlad.: 19 strofa invokacije, i to ne muzam, nego Vladislavu. 2) „Opis Osmana u VI 76—82 nepristaje na ovom mjestu gdje je sad; sasvim je drugačije, kada si taj opis pomislimo u Vladislavijadi tamo gdje se Osman sprema, da golemom vojskom udari *najprije* na Poljake" (pag. 145, 146; mimogred napominjem, da tu u strof. 78 stoji „Osman *najprije* od *Persije* kralja dobit *odlučuje*", u 79 „španjskoj kruni opeta uzda se vrha doći", u 80 „na cesara njemačkoga još oružja spravlja", u 81 „i na franačkoga kralja sabljom slazi", a napokon u 82 „pak s izborom od junaka kad uzmnoži bojne sprave misli udrit na Poljaka". Pak to je opis, gdje se Osman sprema udarit *najprije* na *Poljsku?* A g. Pavić Osmanidu raztvara, jer da je u njoj protuslovja u *riečih,* te n. pr. što u I *stanovitu odluku* Osman očituje poći u iztok, a u II dolaze Dilaver itd. odgovarat ga. Nu to mimogred.) Dakle: 7 strofa opisa kako Osman zamišlja udariti na Poljsku. 3) „Ako je u ova dva pjevanja VII i VIII išta od Gundulića, držim da je od njega samo toliko, koliko bi se dalo priudesiti, da nam se opisuje, kako Turci kupe po svietu vojsku za rat na Poljaka" (pag. 146). Nu pobliže ništa nekaže g. Pavić; dakle pustimo to. 4) „Sve je — kronologički — jasno i u redu, ako uzmemo da je Gundulić u svojoj Vladislavijadi strofom 1 III: Mraznoj zimi dodje svrha s pramaljetna jur dohoda itd. pjevao, kako se je dne *9 svibnja* 1621 krenula Osmanova vojska iz Carigrada na Poljaka" (pag. 140). Nu gosp. Pavić pag. 127, dokazujuć kronologički nered Osmanide, kaže za istu strofu 1 u III citirav ju i ovdje, ovako: „početak proljeća, u koje Alipaša polazi iz Carigrada na put, *nemože se staviti kašnje nego u polovicu* ožujka", prema tomu dalje računa g. Pavić, i veli pag. 128, da je, kadno je već na hoćimskom bojištu Alipaša „još mjesec ožujak". Dakle *ista strofa,* koja g. Paviću na strani 127 nemože značiti dobe kašnje od polovice ožujka, može mu i mora mu na strani 140 značiti 9. *svibnja!* Dosljedno svojim prigovorom, koji stavlja g. Pavić Osmanidi glede neistinitih datuma, imao bi on pitati za Vladislavijadu: kako je smio Gundulić preskočiti preko „kroničarske sitnice" od dva mjeseca, te strofom III, 1, koja *nemože* značiti dobe kašnje od *polovice ožujka*, pjevati dogodjaj, koji se je historički sbio tek 9. *svibnja?* ta nemoguće je, da se je nješto sbilo dva mjeseca prije, što se je sbilo istom dva mjeseca poslie! — „Mjesto rieči „„*vojska*"", o kojoj Gundulić u Vladisl. pjevaše kako putuje, mogao je pjesnik Osmanide uz druge *neznatne* promjene lahko metnuti „„*poslanika Hercegovca pašu*"". Na tu hi-

potezu nuka me i ta okolnost, što je pašin put do Njestra, dokle i vojska idjaše, po tanko *cielim trećim pjevanjem* spjevan, a čitav njegov put od Njestera do Varšave, za koji već nebijaše Gundulićeva opisa, taj se spominje *jednom jedinom strofom* 68 X pjevanja". U „toj okolnosti" ima neprilika i za Vladislavijadu gosp. Pavića. Naime u tom trećem pjevanju u strofi 77—79 putnik je još na Dunavu: „i uprieči put da pridje preko Dunaja, ... most oholi Dunaj neda...". A odmah u strof. 80 „tiem poklisar (ili „vojska") kô u *bogdanska* polja ujaha itd.", sve što poslie „ujaha" sliedi do strofe 85 govori o kostih što je tu ostavila lani (1621) poražena turska vojska, pak strof. 85, 86 kaže „sliedi put: .. i ostaju Ugrovlasi u zapadu, Crni vali u iztoku; neustavlja se čas po putu Turčin", i već je u strof. 88 na samom Hoćimskom bojištu, na Njesteru, kako se iz strofa 87—89 i onda iz neprekidnoga nastavka u spjevu IV jasno razabire: dakle opis putovanja *vojske* od Dunaja do Njestera kod Hoćima, gdje je bio boj, obavljen je u *dvie* strofe. Ako ono gore svjedoči proti Osmanidi, nesvjedoči li ovo proti Vladislavijadi? Nu to je uzgredno; znatnija je *stilistička* strana ciele „te okolnosti". G. Pavić prigovara *Osmanidi* nekarakteristične opise i govore (n. pr. pag. 125, 131, 133, 134); a evo ovdje misli, da je u *Gundulićevoj* Vladislavijadi bio *karakterističan* opis putujuće turske vojske od preko tristotisuća idućih u boj ljudi, opis, koji se „uz *neznatne* promjene" i zamjenjujuć rieč „vojska" riečmi „poslanik Hercegovac paša" dade pretvoriti u opis — putujućeg na sklapanje mira poklisara Alipaše sa malom pratnjom! Neka se pročita samo III pjevanje, ili bar sprieda u analizi sadržaj njegov, neka se makar ne čita što Hammer, Zinkeisen, Morawski i Lipski ob onom putovanju ogromne Osmanove vojske pišu: — pak će se razabrati, kako da rečem, neumjestnost „hipoteze" ob *onakovu* prietvoru „uz *neznatne* promjene". Slično je neumjestna ona hipoteza pod 3), da bi se opis, „kako hadum kupi djevojke za Osmana", dao priudesiti u opis, „kako Turci kupe po svietu vojsku za rat na Poljake"! Po „Estet. Ocj." g. Pavića *sám* je Gundulić to prekrajanje opisa „uz neznatne promjene" obavljao! — Nut, recimo samo, da je iz spjeva III jedno 30 strofa opisa puta turske vojske od Carigrada do bojišta pod Hoćimom. 5) „Pjesma u X 13—60 doista je kao stvorena za ono mjesto u Vladislavijadi, gdje Gundulić opjeva, kako se Poljaci podigoše proti Turkom". (pag. 146). Dakle preko 40 strofa o toj stvari. 6) „Cielo veliko IV pjevanje" (od 121 strofe) „... ovako *bezkrajno* pripoviedanje paše (poklisara u

Varšavu), komu se tako silno žuriti, posvema je *neumjestno*. Sasvim je liepo ovo pjevanje, ako uzmemo da se nekoč nalazilo u Vladislavijadi. Kao u *svakom eposu*, tako je i Gundulić prije, nego će opisati boj, nabrajao turske čete" (Dakle Vladislavijada je valjda *epos*, i valjda po Aristotelovih pravilih?). „Sam stil ... odaje na sva usta, da taj opis nekoč bijaše za vojsku, koja se eto sada na boj smiešta". (Kako ovdje glede „stila" g. Pavić istinu stubokom izvraća, o tom sam već govorio). „U XIX ona predugačka *epizoda* (strof. 35—95), kako je Dilaver na mejdanu s Hajdarom zadobio Begumu, smeta razvoj čina, koji se u katastrofi nebi smio onoliko zaustavljati. Mnogo zgodnije mjesto za tu epizodu bilo bi ovdje u IV pjevanju kod strofa 74—77. Pjesniku Osmanide ostalo je i bez ove epizode o Dilaveru ovo IV pjevanje predugačko, pak ju je premjestio u XIX, čime je pjevanju IV" (koje je dakako bilo u Vladislavijadi) „oduzeo jednu krasotu, a u XIX (u Osmanidu) unio nespretnost" (pag. 143, 144). Epizoda perzijska o Begumi romantična je i nehistorička, bar za tu sgodu poviest Hammerova i Zinkeisenova nezna, a Dilaver je bio po historiji tada starac, u toj epizodi mnogo je oponašan Tasso: to je sve dopušteno Vladislavijadi, ali takova šta nije dopušteno Osmanidi! Sadanje u Osmanidi bezkrajno pjevanje od 121 strofe pretvorit će se u sasvim liepo, dobiv još onih romantičnih Beguminih *60* strofa, i to će biti umjestno i neće smetati u opisu vojske „kako se sada na boj (s Poljaci) smiešta"! U tom opisu jesu još strofe 87—105 romantičan opis ljepote, života i ljubavi romantične, nehistorične amazonke Sokolice, dakle u opisu turske vojske, kako se na boj smiešta, bit će od 181 strofe 80 strofa o ljubavi itd. Begume i Dilavera, Sokolice i Osmana. Pak to u Vladislavijadi neće biti nerazmjerno, neće biti nehistorično, neće biti neromantično? Osim toga u Vladislavijadi po rekonstrukciji g. Pavića nema nigdje *ništa* više o Begumi. Pak je to onda dosljedno i završeno prikazivanje? Kako je u Osmanidi s Begumom, to sam na više miesta razložio. Baš ono, čim kori g Pavić Osmanidu, zaslužuje Vladislavijada. Nu evo: opis turske vojske kako se na boj sprema, ima jedno 180 strofa, ili makar manje. 7) „U XI sadržaj strofâ 40—110 sasvim je nenaredan kao opis slika. Sasvim je drugačije, kad si pomislimo ove strofe u Gundulićevoj Vladislavijadi, u kojoj se ovimi strofami poljska vojska opisivaše, koje joj bijahu čete". (Da je tu glede narednosti opisa baš protivno istina od onoga, što g. Pavić tvrdi, so sam već razložio). „Spominjući i opisujući pjesnik pojedine poljske junake

i njihove čete, veli u XI 94 i 95 o *Krunoslavi* „„pazi uz njega zatočnicu Korevskoga vjerenicu, nedobitnu Krunoslavu itd.““ Strofe 17—71 V spjeva (Osmanide), kojim tamo kano ni cieloj onoj epizodi o Krunoslavi nema mjesta, odaju se svojim početkom sasvim jasno, da ih je pjesnik (Osmanide) *odkinuo* poslie one 95 strofe XI spjeva, jerbo se ova sasvim vidno i jasno strofom 17 spjeva V nastavlja“.

A što je sadržaj onih strofa 17—71, ili, pošto će to biti nehotična pogreška, strofâ 17—61? Vjekopis Krunoslave, kako je postala bojnicom i vjerenicom Korevskoga, pa kako je taj Grazianu pomagao vojevat na Turke ali pao u roblje, te kako je Krunoslava, da bi ga oslobodila, pošla s Vladislavom pod Hoćim vojevat. Dakle u opisu poljske vojske u Vladislavijadi, „pjesmi *o junačtvu Vladislava u turskom ratu*“ (P. akad. razpr. 139)u opisu tom od 75 strofa (ima se tu po savezu uzeti strof. 35—110 ne 40—110) ima 10 strofa opisa o nehistoričkom u toj vojsci pustinjaku Blažu, a onda pridolazi do 50 strofa opisa nehistoričke u toj vojsci romantične bojnice Krunoslave. Pak to je smio i mogao činiti Gundulić u svojoj Vladislavijadi, ali u Osmanidi nije smio? — Dakle imamo 125 strofa opisa poljske vojske hoćimske prije boja, a u tom opisu 10 strofa opisa o Blažu pustinjaku, do 50 o Krunoslavi amazonki. 7) „*Epizodu* o boju Krunoslave i Sokolice u V 62—111, a može biti i onu, kako se Sokolica u XI spjevu bije s Poljaci, *odkinuo* je pjesnik Osmanide iz onoga mjesta Gundulićeve Vladislavijade, na kojem se u obće boj medju Poljaci i Turci opisivaše, o kojem nam osta sasvim vidan odlomak u spjevu XI 110—124, ... koje su strofe sada u Osmanidi kao opis slike, koja prikazuje sam boj Turaka s Poljaci, ali sadržaj je tih strofa kao opis slike veoma nenaredan“ (Da je glede nenarednosti toga opisa baš protivno istina, to sam već prije razložio.) „Pjesnik Osmanide jedva ako je kaku epizodu iz Gundulićeve Vladislavijade za IX spjev Osmanide upotriebio, i to *epizodu*, kako se Soholica u hoćimskom boju bije s Poljaci“ (to bi mogle biti iz IX strofe 126—172) (o. c. pag. 146, 146). A kakov je sadržaj onih 50 strofa u V 62—111? Po Tassu romantičan opis nehistoričkoga u hoćimskom boju dvoboja preodjevenih na junačku Krunoslave i Sokolice, koja na poziv poljske amazonke, neka joj izadje na mejdan Osman, izlazi mjesto ovoga; Krunoslava se bije, da bi Osmana ili Sokolicu uhvatila, te na njima promienila turskoga sužnja a svoga vjerenika Korevskoga, ali neuspije; iz dvoboja djevojaka zametne se obći boj turske i poljske

vojske, koji se ovdje u 5 strofa 105—109 retorički bez i jedne konkretnosti, bez i jedne istinite crte historičke opisuje. Dakle u Vladislavijadi dopuštena je Gunduliću takova romantika i nehistoričnost, a u Osmanidi mu je zabranjena? Po Pavićevoj rekonstrukciji Vladislavijade nigdje poslie više nema spomena o Krunoslavi; ipak on prigovara nedovršenosti prikazâ u Osmanidi. Uzmimo od onih strofa u IX 126—172 one, koje su „možebit" bile u Vladislavijadi epizoda opisujuća boj Sokolice s Poljaci pod Hoćimom. Tu je 17 strofa, 128—142, koje navlastito opisuju boj Sokolice s Poljaci, i to u četiri strofe potanko individualizirajuć, poimence spominjuć koji sve Poljaci (dakako ne historičkih imena) i kako pogibaju od te amazonke. Ako izpustimo iz Vladislavijade daljne strofe 143 do 172 o tom, kako se onaj boj završuje s velikodušjem Vladislava prama Sokolici te s njezinim zahvalnim obećanjem nikad više nevojevati na kršćane: onda je i Sokoličina prikaza u Vladislavijadi nedovršena, jer poslie nema više o njoj spomena; ako li uzmemo i one strofe, izpuštajuć dakako sve koje natucaju o hoćimskom boju kao već prošastom i koje govore o lovu, jezeru itd. baš prema situaciji u Osmanidi, još ostaje strofâ, koje su obstanku Vladislavijade s historičkoga gledišta pogubne. Nu tu epizodu Sokoličinu iz IX možemo izpustiti, držeći ju sam g. Pavić za problematičnu. A koliko strofa radi u Vladislavijadi o vojevanju Poljaka i Turaka, poimence o junačtvu Vladislava, kao jamačno glavnoga junaka Vladislavijade? Evo, po rekonstrukciji g. Pavića, onih 11 strofa XI 113—124, koje da su vidan odlomak iz opisa obćega boja; nu ja sam u analizi Rad. XLVI pag. 145 seqq. čvrsto dokazao iz samoga texta, da te strofe nisu odlomak nego *cjelina*, koja retoričkim načinom i početak i konac boja označuje, a u odsjeku III mnogimi sam podatci utvrdio, da je ta prikaza historički neistinita kao i svaka još druga tu o Vladislavu, koji, bolestan, nije iz tabora ni izlazio, a tu se prikazuje da na gomile sieče Turke. Nu recimo da strofe 113—124 jesu sbilja odlomak, ali svakako su historički neistinite bar one 4 (119—122) o Vladislavovu siečenju. Neka se za nuždu još sliedeće strofe — prem ih g. Pavić nenavodi — izvade iz II—XI za opis hoćimskoga obćega boja Poljaka i Turaka: 5 strofâ u V 105—109, ali te su retoričke bez ikakvih konkretnosti nekmoli historičkih; 3 strofe u II 110—112 opet retoričke bez konkretnosti, i 3 strofe II 103—105 retoričke, hvaleć kraljevića, Hodkievića, Rodovilskoga, Zborovskoga, ali bez ikakvih historičkih konkretnosti, i 3 strofe 106—108 retoričke o nehisto-

ričnoj Krunoslavi; zatim u spjevu IV bile bi o samom boju hoćimskom sgodne: 3 strofe 14—16, ali te su historički neistinite o Vladislavu, da je sam prolio rieke turske krvi, onda 2 strofe 22, 23 o uzmaku janjičara, 2 strofe 39, 40 o Škenderpaši, kako je pao, 3 strofe 54—56 o Karakašu palom od ruke Vladislava, dakle nehistorički glede Vladislava, 3 strofe 74, 78, 79 ob odlučnom u boju junačtvu Dilavera, dakle nehistorički, bar nijedan od pisaca u III odsjeku rabljenih nezna za to, nego kazuju Dilavera starca nebojovna, 2 strofe o Tatarih i Zamojskom: napokon za nuždu iz XI 2 strofe, 68, 69, o Seniavskom, koji da je prvi udario na Turke: dakle o samom *vojevanju turske i poljske vojske* pod Hoćimom ima svega skupa što se može iz spjeva II—XI sastaviti oko 40 strofa, od tih je 10 strofa poimence o Vladislavu, ali nehistoričkoga sadržaja, a od ostalih njeke su sâme retoričke bez konkretnosti a samo su one o Turcih konkretne i historičke. Neka se još izvade iz XI one strofe, koje o (naslikanom) *taboru* poljske i turske vojske govore, (strof. 14, 16—18, budi još 26, 27, 31 do 34): to će se još dobiti 10 strofa o taborištu hoćimskom. A eno je bilo o hoćimskom vojevanju romantične, nehistoričke Krunoslave i Sokolice 50 strofa, ako uzmemo i strofe IX spjeva o Sokolici, pače da 70 strofa! A k tomu ostane prikaza i Krunoslave i Sokolice nedovršena. 9) „Od Gundulićeva opisivanja (u Vladislavijadi), kako se Osman prije mira, — koji bi za vrieme ugovoren 8 listopada 1621 — s veziri svjetovaše, učinio je može biti pjesnik Osmanidi II pjevanje“ (pag. 144). U II pjevanju Osmanide nagovara strofami 97—112 crnac hadum Osmana, neka ugovori mir s Poljskom, prije no će odputovati u iztok; u strofi 123, 126 naredjuje Osman za poklisara u tom poslu Alipašu: jamačno ob ovih strofah misli g. Pavić da su mogle biti u Vladislavijadi. Nu uzelo se da jesu ili da nisu, neprilika je. Ako jesu, vriedja Vladislavijada historiju, bar po Hammeru hadum se je najžešće protivio tomu, da bi se primirje sklapalo s gjauri (vidj sprieda pag. 38) a i inače, ako se obazremo na to, kako napominjani historici i pjesnici prikazuju ugovaranje primirja pod Hoćimom, izaći će za tu stvar prikaza, koja bi se dala iz II spjeva silom skrpati, veoma manjkava. Ako li neuzmemo ništa o tom iz II Osmanide za Vladislavijadu, ostati će u ovoj nesavezan skok od prikaze boja na prikazu Alipašina poklisarenja radi mira. 10) „Na početku V spjeva jaše poklisar Alipaša preko hoćimskoga bojišta, na kojem nalazi „„često još ciela sledjena tjelesa i u krvi smrznuta itd.““ On je tu koncem mjeseca

ožujka 1622, bitka bijaše rujna 1621: punih 5 mjesecih poslie bitke nemogaše on više naći *ciela tjelesa sledjena* itd., koje rieči nemogu značiti skelete nego upravo cadavera". (pag. 144, 127 do 130). „*Sve je u redu*, ako si ove verze pomišljamo u Gundulićevoj *Vladislavijadi*, u kojoj pjesnik opjeva'*li hoćimsku bitku* (sic!) *Historija* nas *uči*, da se ta bitka svršila *koncem rujna* nesretno po Turke, tako da biše prisiljeni posredovanjem vlaškoga vojvode u *Poljaka prositi mir*, *koji bi za vrieme ugovoren 8 listopada 1621.* Ako dakle u ovom poslu jaše paša *preko bojnoga polja*, onda su one strofe posvema razumljive. Ako je paša u *ovom* poslu na putu, onda razumijemo, kakih se ono u pjev. X 69 plaši Kozaka, koji se vraćahu sa svih strana, što mora značiti: vraćahu se kući iz hoćimskoga boja; a to ne može biti, kada je hoćimska bitka bila bar prije pet mjeseci" (144, 129). Nije „sve u redu", nego dapače sve je ovo u mnogo većem neredu u Vladislavijadi nego što je u Osmanidi, ako znamo, što historija uči, i ako s g. Pavićem zahtievamo od pjesnika historičku i fizičku istinitost. Hammer, koga je rabio g. Pavić, piše pag. 530: „die *vorrückende* Jahreszeit und beiderseitiger grosser Verlust machte den Frieden beiden Theilen erwünscht, er wurde durch des Woiwoden der Walachey, Radul, Vermittelung unterhandelt und endlich abgeschlossen". Ni tu nit igdje drugdje nekaže Hammer, da su Turci *prosili mir u Poljaka*, to je g. Pavić primislio, ali stvar se ima baš protivno. *Poljski* historik Morawski piše pag. 301, 302: „*Żeby sultanowi oszczędzić wstydu*, Raduła hospodar i Vevelli, inny agent, *podjęli se zapytania o pokój; Osman niby prośbom ustępował.* 3 listopada veliki vezir, za njim hodža učitelj sultanov, napokon sam sultan *primiše poslanike poljske.* Osman je zahtievao u svojem biesu, neka se na njegove oči Kozaci na muke deru. Żorawinski i Jakób Sobieski odbiše taj zahtjev Osmanov, kao što i onaj, neka mu kralj plaća harač. Napokon 6—9 listopada pogodiše se u točkah primirja. Poljski poslanici darovaše sultana. Nisu bez razloga poljski poslanici uporno tražili, da imade turska vojska *prije* poljske ostaviti svoj tabor, a jedan je od drugoga bio samo 4000 koraka daleko (pag., 300 gore): tà poljska je vojska imala samo još jednu bačvu praha! Iz poljskih obkopa vukla su se blieda i suha lica, konjanici bez konja, mnogo zastava a malo ljudi, dočim je odlazak Turaka, uza sve silne gubitke, sjajan bio". Lipskoga (ili po nazoru drugih Potockoga), Wojna Chocimska, gdje je po predgovorniku o. c. pag. XXXII za izvor rabljen diarij onoga Jakuba Sobieskoga,

koji je poslan s inimi u tabor turski na ugovaranje primirja, piše pag. 374: Na poziv Dilaverov budu poslani u tabor poljski na ugovaranje primirja Jakób Sobieski od komisarâ ratnikâ, Żorawinski od komisarâ senatorâ. s njima idu Szolderski i Szemberk, a pag. 406 opisuje, kako ih je oholo Osman dočekao sjedeć na priestolu u svom taboru. Twardowski, g. 1622 pratilac Zbaraskoga u Carigrad, piše u „Legaciji" pag. 25, 26: „Gdy prze hardość cesarską i umysł nadęty nie dopiął transakcyi Dylawer zaczętej ... a też już przykra jesień dokuczala poganom *dzdzystym* Oryonem; zaczem Wezyr nie mogąc muru przebić głową i dumy w pysznym panie fortelem i zmową, *zahodzi nań z Weielim.* Dva tylko w tej imprezie mieniąc być sposoby, do jego zatrzymania cesarskiej ozdoby: abo odnieść zwycięstwo z poboju, *abo widzieć proszące Polake pokoju;* pierwszy już niepodobny, pojżrawszy na czasy, że dla niebia przykrości opadły i lasy i świat ginie *potopem,* zaczem żołdat teszny, chce się widzieć co prędzej w ziemi swej; *drugi sam se podava, gdy Lach z dobrej woli przypada pod cesarkie nogi i uprasza pokoju".*

U svakom pogledu je ono u Vladislavijadi „u neredu", historički, kronologički, fizički. Nije tada Alipaša „putovao" preko bojnoga polja iz tabora turskoga u poljski — 4000 koraka — a još manje tja u Varšavu nego su poljski poslanici došli iz svoga u turski tabor na ugovaranje primirja, kao *proseći;* prva bitka je bila 8. rujna, zadnja 27. ili 28., primirje je na bojištu samom u *turskom* taboru već podpisano bilo 6. (po turskih) ili 8. (po poljskih izvorih) listopada a Osman je s vojskom, po turskih izvorih, dne 9. listopada otišao kući iz tabora (Hammer pag. 528, 694); tada je *kiša* padala: kako može u to doba, 28. rujna do 6. list., Alipaša iduć u *ovom* poslu po *bojnom polju* od turskoga tabora u poljski nalaziti *sledjena* ciela tjelesa i *„gomile kosti?"* A nigdje nenalazi, nigdje po svih strofah u III, IV, V, još gnijuća tjelesa? Da bar, za saveznost u Vladislavijadi, ima prije toga i koja strofa, koja bi kazivala, da je tada zasnieżilo i zaledilo, ali u strofah, koje g. Pavić uzima u Vladislavijadu, *nigdje* toga nema. Ima u spjevu XIII 35 „poletismo mi (paklenici) u pomoć caru mladom, oružani daždom, sniegom, mrazom, ledom itd."; ali g. Pavić pag. 147 kaže: „pjevanje XIII držim da cielo pripada pjesniku Osmanide a da baš *ništa* od njega nije spjevao *Gundulić";* a u Est. ocjeni navodi „Pakao se buni" kao argument proti Osmanidi, dakako radi historične neistinitosti. U Vladislavijadi su ona *sledjena*

tjelesa za koji mjesec prerano, ako su u Osmanidi sledjena *ciela* tjelesa za koji mjesec prekasno; dakle ista neprilika, pače u Osmanidi manja, po samom računu g. Pavića. On veli, da je poklisar Alipaša na bojištu hoćimskom koncem ožujka 1622, a da je pošao polovinom ožujka iz Carigrada, pri čem se III 1 veli „mraznoj zimi dodje svrha, snieg kopneć itd.", a za Dubrovčanina, koji u pjesni češće čuje o „zimnoj Poljskoj" a valjda i indje tako čuje, bit će vjerojatno, da dočim u pojasu Carigrada kopni snieg, još poslie pol mjeseca ima na Hoćimu „u zimnoj Poljskoj" leda; u Osmanidi bar je u savezu pjesan glede te okolnosti, dočim u Vladislavijadi nije, jerbo tu je izmedju onoga sniega u III 1, i onoga leda u V razmak od ožujka (ili, po drugom tumaču g. Pavića od svibnja) do rujna. Na obranu i same fizičke vjerojatnosti, za tadanje čitaoce Osmanidine, glede onih u njoj cielih sledjenih tjelesa, može služiti, što je, kako Hammer pag. 522 piše, bila god. 1621 tako izvanredna zima, da je koncem siečnja *Bospor zamrznuo* te su prehodili po njem u Aziju, koji izvanredni pojav da se je samo dvaput za 900 godina dogodio. O toj izvanrednosti jamačno su i u Dubrovniku govorili i spominjali se, pak onda nije moglo biti čitaocem Gundulićevim nevjerojatno, da u „zimnoj Poljskoj" od „lanjske jeseni hoćimskoga boja" do „ožujka" ili recimo, kako je u pjesni, do poslie „dohoda pramaljeća" sliedeće godine (u *pjesni* nestoji ni godina 1621 ni 1622) drži led ciela tjelesa još nerazpala se. Kako li je istom g. Pavić, prema svojoj argumentaciji ob Osmanidi, porazio svoju Vladislavijadu onim, što u nju prima o dugom zastajanju poklisara Alipaše u Kamenici i o dalnjem njegovu putu u Varšavu na prošenje za primirje! „Ako je paša u *ovom* poslu — Turci biše prisiljeni u Poljaka prositi mir, koji je za vrieme" (to je primirje) „*ugovoren* 8. listopada, kako nas historija uči — na putu, onda razumijemo, kakih se ono u X 69 plaši Kozaka, koji se vraćahu s hoćimskoga boja kući (144, 129). *Što još ostaje X pjevanja, (odbiv pjesmu 13—60),* t. j. *put Hercegovca paše* u Varšavu, i opis kraljevske palače, *to sasvim skladno pristaje svršetku Vladislavijade, koja završi opisom, kako biše Turci prisiljeni u Poljaka mir prositi*", (kako nas *historija uči?* i to prositi u *Varšavi?)* „kako Varšavljani *velikim slavljem* primaju u grad vojsku, koja se pobjedonosna vraća s bojišta". Je li moguće onako rušiti Osmanidu, pak onda isto ovako graditi Vladislavijadu? G. Paviću sasvim su u redu u Vladislavijadi one rieči u X 69 „on (poklisar Alipaša) u Kamenici bješe se uzdržo vele dana, što Kozaci tud

se vratjahu (ili vrtjahu) itd.“, sasvim u redu daljne strofe u X o putu Alipaše do Varšave, itd. Pag. 129, 130 za Alipašin put od bojišta do Varšave on izračunava *mjesec i pol*. Kako nas „historija uči“, mogo je Alipaša najranije 27 rujna poći „u onom poslu“ put Varšave od bojišta hoćimskoga, a „istom prispjeti“ u Varšavu, po računu g. Pavića, za mjesec i pol, dakle *sredinom studenoga:* kako može onda biti, da bude već *8 listopada*, kako nas historija uči, *ugovoren* mir za vrieme (iliti primirje)? Evo to je odgovor na pitanje g. Pavića pag. 130 proti Osmanidi: „Već je mjesec *kolovoz* 1622, kad je paša istom prispio u Varšavu, a već *20 svibnja* umoriše Osmana u Carigradu, pa ipak on dolazi natrag u Carigrad prije umorstva njegova“. Ta to je malenkost: vidit ćemo niže, da u „Vladislavijadi“ g. Pavića Alipaša ni nemože natrag doći na hoćimsko bojište, da bi objavio Osmanu, je li kralj uslišao prošnju za mir! — Po historiji nije ni poljska ni turska vojska ostavila tabora i krenula kući, prije no je primirje već uglavljeno bilo — a dvojim, da se što takova u vojnah u obće sbiva; po historiji je poljska vojska krenula kući iz tabora, tek pošto je bila otišla turska, nehoteći Poljaci da bi vidili Turci njihovu jadnu vojsku. Kako onda to, da se u Vladislavijadi Kozaci iz hoćimskoga boja vraćaju kući te ih zastaje u Kamenici Alipaša putujući na *ugovaranje* primirja? Morat ćemo još čekati na Alipašu, da se s privolom kralja na primirje iz Varšave vrati na hoćimsko bojište, i objavi to; nu zalud ćemo čekati, jer se u Vladislavijadi *nigdje* taj povratak Alipašin na bojište nespominje. Zadnja strofa XI spjeva — njega još uzima g. Pavić u Vladislavijadu — kaže „tada Alipaša, kô se odpravi, uprav Carigrada najbrže se na put *stavi*“ (dakako, da bude u Vladislavijadi „kako historija uči“, imao bi se tu Hoćim metnuti mjesto Carigrada). Gdje je dalje, kako Alipaša *stiže* na Hoćim? Jest u XII 1—5 „Da poklisar caru mir donieti bude prije, iz Varšave k Carigradu (t. j. ovdje k Hoćimu) putujući miran nije . . . po najprečem putu upravlja i u Carigrad (Hoćim) brzo ulazi, i . . . svak besjedi, da od Poljaka do Turčina mir žudjeni veće sliedi“. To bi dobro pristalo; ali g. Pavić kaže pag. 147: „Pjevanje XII držim da *cielo* pripada pjesniku Osmanide, i da baš *ništa* od njega ne spjeva Gundulić“. Nu pripustimo i one strofe iz XII u Vladislavijadu; svakako će za dva mjeseca i više prekasno doći Alipaša na Hoćim s glasom o primirju, a on je medjutim još u Varšavi zatekao povrativšu se poljsku vojsku! A gdje su strofe u Vladislavijadi, koje spominju *odlazak* Osmanov kući od Hoćima, dolazak u Carigrad?

Onih o Alipaši u XII nemožemo više opet i za ovu stvar upotriebiti; recimo, da bi se mogle upotriebiti one strofe na koncu IX o povratku haduma i Sokolice od blizu Varšave u Carigrad: ali gosp. Pavić p. 146 veli, da „to cielo IX pjevanje poteče od pjesnika Osmanide, a samo epizoda, kako se Sokolica bije pod Hoćimom s Poljaci, da je možda bila u Vladislavijadi"; isto bi se dogodilo i strofam o hadumu u VIII i strofam o Krunoslavi u VI, koje posve kratko kazuju put u Carigrad; nu g. Pavić pag. 145 veli: „držim da onaj epizodni komad u pjevanju VI 51—68, kako se Krunoslava sprema na put u Carigrad (u strofah tih stoji i kako dolazi u Carigrad) poteče cio od pjesnika Osmanide itd.", a pag. 146 „držim, da pjevanje VII i VIII nemogu biti od Gundulića, *a to s toga što se protive historiji (!).* Ako je u njih išta od Gundulića, to bi samo ono moglo biti, što bi pristalo za opis kako Turci kupe po svietu vojsku za rat". Nema pomoći. Neka se još pregleda sve što od spjeva II do XIII — u I, XVI do XX nesmiemo više sizati po sudu g. Pavića samoga — g. Pavić prima u Vladislavijadu a što iz nje izbacuje, pak će se viditi, da Osman sa svojom vojskom ostaje na hoćimskom bojištu. Nu bar se je poljska vojska povratila u Varšavu, makar za malne dva mjeseca ranije, nego što bi „po historiji" smjela. G. Pavić kaže „sasvim skladno pristaje svršetku Vladislavijade opis, kako Varšavljani *velikim slavjem* primaju vojsku u grad, koja se pobjedonosna vraća s bojišta". Prema citiranju gosp. Pavića, što ide iz X u Vladislavijadu, može to biti samo ovaj opis strof. 64—67 „Veće u Varšav družba jaše mladic i mladića" (od lova i od igre); „svak se vidi od svud teći, na vratieh ga (kraljevića) svak je srio s gospodjam' se veseleći, kieh on bješe slobodio" (pohvatanih u igri od Sokolice). „Po prozorih sa svih strana djevojčice sjaju, i od razlika cvietja izbrana dažde prosipaju" (to ovdje bilo bi prema onomu, što „historija uči", koncem studenoga; zar onda ono u XVIII 1 mora baš značiti *svibanjsko* jutro?) Hvale vas mu puk začina, star i mlad ga častit hrli, i kralj slavni slavna sina rado prima, milo grli". To je sve za ono *veliko slavje* itd. Pak g. Pavić prigovara Osmanidi nekarakterističnost opisâ i govorâ? (Za karakterističnost onoga u XVIII 1 opisanoga „upravo svibanjskoga jutra" mogu još služiti strofe III, 1 2, gdje je „ožujak", X 77, 84, gdje je jesen itd.). — Dakle za konac Vladislavijade, kako ga ustanovljuje g. P., imat ćemo: X 69—160 put i dolazak Alipaše u Varšavu i opis kraljevske palače, X 64—67 povratak poljske

vojske u Varšavu, prošnju tursku za mir i prihvat mira u XI 125 — 214: do 200 strofa.

Evo kakovu smo po rekonstrukciji g. Pavića dobili Vladislavijadu: 1) 19 strofa slavospjevne invokacije Vladislavu, s izrekom: „nedobitna tvoja djela ja bugareć slavan bit ću". 2) 7 strofa opisa, kako Osman zamišlja udariti na Poljaka. 3) morda njekoliko strofa opisa, kako Turci kupe vojsku za rat na Poljaka. 4) bar 30 strofa opisa puta turske vojske od Carigrada do Hoćima. 5) 40 strofa opisa, kako se Poljaci podigoše na Turke (i dodjoše pod Hoćim). 6) 180 strofa opisa turske vojske na bojištu hoćimskom, kako se eto sada na boj smiešta, i u tom opisu epizoda romantična i nehistorična o Begumi 60 strofa, i opis 20 strof. romantične, nehistorične amazonke Sokolice, ljube Osmanove. 7) 120 strofa opisa četâ poljske vojske na bojištu hoćimskom, i u tom opisu 10 strofa opisa nehistoričkoga tu pustinjaka Blaža, i 50 strofa o romantičnoj, nehistoričnoj tu Krunoslavi, kako je došla amo u boj s kraljevićem radi sužnja vjerenika svoga Korevskoga. 8) 40 strofa *sav* opis obćega boja turske i poljske vojske (odbiv tu Sokolicu i Krunoslavu), a od tih je oko 10 strofa i to historički neistinitih o junakovanju junaka pjesni Vladislava, ostale, osim što ih je do 15 strofa historičkih o vojevanju Turaka, malne sve su bez ikakvih konkretnosti, nekmoli historičkih; a 50 je strofa o dvoboju na Hoćimu nehistoričkih, romantičnih amazonka Krunoslave i Sokolice 9) morda 20 strofa opisa, kako savjetnici nagovaraju Osmana, neka prosi mir u Poljaka, u kojem poslu se odpravlja Alipaša. 10) do 200 strofa: put i dolazak poklisara Alipaše u Varšavu, opis kraljevske palače, Alipašina prošnja za mir i prihvat njezin, povratak poljske vojske u Varšavu. A povratak Alipaše na Hoćim? Odlazak turske vojske kući? — Evo to je Vladislavijada od jedno 800 strofa, a od njih, i to *kakvih,* 10 je strofa, historički neistinitih, o glavnoj osobi, a o glavnoj stvari, o boju obćem poljsko-turskom, ukupno s onimi 10 ima ih 40 strofa, i to kakovih! Pogledajmo ona razna prije navedena mjesta, u kojih g. Pavić govori, *što da* je sadržaj Vladislavijade: pak evo *što* u istinu *jest!* Veće opreke nije si moći misliti. Ovakova Vladislavijada najjači je direktni dokaz sama proti sebi baš prema argumentacijam g. Pavića ob Osmanidi nekmoli prema estetičkoj nauci o epu, dà u obće o pjesni, o *stilu,* a najjači što može biti apagogički dokaz za jedinstvenu saveznost Osmanide, dokaz za to, da se iz nje spjevi II—XIII nedadu trgati.

Svi prigovori i prikori, koje čini gosp. Pavić Osmanidi, padaju višestruko pojačeni natrag na Vladislavijadu. Ovdje ću samo dvoje spomenuti. Historički neistinito poklisarenje Alipašino iz Carigrada u Varšavu mjesto historički istinitoga Zbaraskova iz Varšave u Carigrad na sklapanje mira navodi g. Pavić pag. 126 akad. razpr. za razlog proti Osmanidi; a evo vidimo, da on u Vladislavijadi dopušta kao „sasvim skladno pristajuće“ isto tako jako izvraćanje historije glede poklisarenja Alipašina od Hoćima u Varšavu, a vidismo, kako je u Vladislavijadi to poklisarenje vrtoglavno neredno. Nu ono izvraćanje u Osmanidi mnogo je baš s historičko-psihologijskoga gledišta osnovanije no ovo u Vladislavijadi. Vidismo iz poljskih pisaca, kakov je Osman bio ohol i silovit prama Poljakom kod ugovaranja primirja na Hoćimu: za *taj* momenat izvrnuti historičku istinu bila bi mnogo veća povreda istine, nego što je, ako iz Carigrada do pol godine poslie onoga boja i primirja, Osman sada, po historiji sbilja u to doba nagovaran na konačno sklapanje mira s Poljaci, a po poljskih piscih primirjem obvezan poslati prije konačnoga mira čauša u Varšavu, kojim da bi imao pozvati poljskoga poslanika za taj posao u Carigrad, Osman sada, snujući poglavito kako bi za kaznu sbog poraza uništio *svoje* dušmane domaće (nevriedne janjičare i spahije) i vojnu snagu podigao, svakako hoće za njeko vrieme mir s *tudjinci* dušmani, ali s namjerom, da ih skoro opet zavojšti i uništi: to je na obćeljudsku istinita psihologijska crta; u tom smislu pravo razlaže Rżążewski o. c. pag. 435, da je Osman u Gundulićevoj pjesni psihologijski razložito drugačiji, slabiji crtan no što je Osman u „Choćimu“ Krasickoga. Drugo je glede nehistoričnih, romantičnih epizodnih ženskih Begume, Krunoslave, Sokolice. Za drugu prigovara g. P. Osmanidi ovako pag. 126: „Nebih prigovarao što junak Krunoslava s junakom Sokolicom mejdan dieli u hoćimskoj bitci, nu čini mi se odveć romantično, da preobučena kao Ugričić dolazi u Carigrad svoga vjerenika mitom izbavljat. Ovdje bi mi se moglo prigovoriti, da Gundulićev Osman treba rasudjivati napram Tasovu oslobodjenu Jerusolimu, tako da i Gunduliću bijaše slobodno, radi česa Tasu neprigovaramo. *Takovu paralelu nebih nipošto dopustio*, *jerbo* Taso pjevaše o činu, koji bijaše preko 400 godina prije njega, a Gundulić o činu, koji se zbio g. 1621 i pri kojem pjesnik bijaše u životu, u 33 god. dobe svoje.“ Ta po g. Paviću Gundulić je g. 1621 spjevao Vladislavijadu, pa ipak g. P. dopušta u njoj, nesamo suvremenoj, *nego istogodišnjoj,* ne samo Begumu, pak Sokolicu i Krunoslavu u bitci ho-

ćimskoj mejdan dieleć, nego i nehistoričku prikazu junakovanja *Vladislava!* Pak kako je u tobožnjem „Osmanu“ takodjer „suvremenom“ smio Gundulić u njekih upravo veoma znatnih momentih razvitka bune na Osmana i propasti njegove protivno ili bar jako drugojačije od historije suvremene prikazati? Čemu g. P. pag. 20, 21 „Est. ocj.“ kaže „da samo „„poeta di troppo sfacciata audacia““ *suvremenu* historiju izvraća u romantične bajke“? Zar neopaža, da on to u tom spisu na Gundulića navaljuje *triputa*, kao pjesnika Osmanide, pjesnika „Osmana“ i pjesnika „Vladislavijade“? Zar nije to „*bajka*“ mjesto „suvremene“ pače istogodišnje „historije“ ono u Vladislavijadi, da „Vladislav u sred boja gleda se prvi, kopjem bije, mačem žnje, krši lomi sieče, bez umora simo tamo teć se vidi, mrtvacâ je pod njim gora, svud bjeguće Turke sliedi“? Nije „bajka“ Beguma u romantičnoj svezi s tada starcem Dilaverom, „bajka“ Krunoslava i Sokolica u hoćimskoj bitci? Zar nije „bajka“ mjesto istogodišnje historije onaj Alipaša, iduć u Varšavu prosit mir? Zar nije u „Osmanu“ „bajka“ mjesto suvremene historije u XVII onakovo viećanje kod cara, u XVIII ono bunjenje Dilavera i onaj boj na Dilaverovu dvoru, u XIX onakova smrt Dilavera u obće sva onakova prikaza Dilavera u „Osmanu“, u XX onakov velik dio predzadnjega govora Osmanova? A zašto je za suvremenu historiju manje „romantična bajka“ Krunoslava dvobojnica sa Sokolicom „u hoćimskoj bitci“ — t. j. u sred dogodjaja *svjetske znamenitosti*, nego što je Krunoslava dolazeć preodjevena u Carigrad izbavljat mitom vjerenika? Ta ovdje se ona neiztiče na prvi vidik dogodjaja svjetske znamenitosti, nego radi potajno u sukromnom svom poslu! Dakle baš je ovo manje romantično nego li je ono, pak baš je u ovom manje „historija“ povriedjena no u onom. Na Hoćimu nije bila, u Carigradu pako *jest* bila, po Hammeru, žena Koreckova, dakako da je, po H., onamo putovala u roblje i na jadnu sramotu svoju, te su *nju* odkupljali njezini. Dakle ako i jest idealizovano, pače izvrnuto, ali ipak jest nješto istinito (a zar nije u „Vladislavijadi“ glede Alipaše izvrnuta istina?), dočim njezin dvoboj na Hoćimu nije „ni truna“ istinit. Neka se još uzme na um, kako u „Vladislavijadi“ po rekonstrukciji g. Pavića romantične epizode o Begumi, Sokolici, Krunoslavi, uzeo ih kako god, ostaju *nedovršene*, i to kud i kamo više no u Osmanidi *uz* manjak XIV i XV spjeva; poglavito Krunoslava nema ni smisla na hoćimskom boju, ako, neuspjev tu, neradi dalje na žensku o izbavi Korevskoga te nedolazi u Carigrad itd. U „Est. ocj.“ pag. 35 kaže gosp. P.:

„Za epizodu mejdan Krunoslavin sa Sokolicom *već sam u Radu* XXXII“ (to je ona akad. razprava, o kojoj ja govorim) „*dvojio*, da li bijaše član Vladislavijade, i čim više o tom razmišljam sve više mi se čini, da sam pravo *dvojio:* tu je epizodu Gundulić tek naknadno dodao za Osmanidu“. Čemu neistinu govoriti? U Radu XXXII u svojoj akad. razpr. piše g. P. pag. 147: „Epizodu o boju Krunoslave V 62—111“ (to je onaj mejdan) „*odkinuo* je pjesnik Osmanide iz onoga mjesta Vladislavijade, gdje se opisivaše obći boj“. Je li to „dvojenje“? Dà, dvojio je pisac, ali *ne* ob *ovoj*, nego o *drugoj* epizodi, onoj o Sokolici samoj; naime ondje prije rieči „odkinuo“ stoji: „*a možebiti* i onu, kako se Sokolica u IX pjevanju bije s Poljaci“; taj ‚možebiti‘ za *drugu* epizodu znači, da se za *onu prvu* negovori problematički nego assertorno; za onu *drugu* izrazuje se pisac i pag. 146 problematički. Nu *ništa* neće pomoći, makar da se izpuste one strofe o dvoboju: još ostaje onih *50* strofa o Krunoslavi u opisu poljske vojske, kako Kr. dolazi na Hoćim s kraljevićem bit se radi sužnja Korevskoga. Pak kakova će smisla imati *te* strofe o njoj, kad poslie neće više ni spomena biti o njoj? To je iz Scylle u Charybdu. Da se popridigne na noge ta „Vladislavijada“, hoćemo reći — a to se i jest reklo poslie „Est. ocj.“ — da je pjesnik Osmanide Vladislavijadin opis dvoboja izmedju *Vladislava i Osmana u hoćimskoj bitci* preradio na onaj opis dvoboja — Krunoslave i Sokolice! Dobro. U tom opisu, V 62—104, neka se silom prekroje strofe 62—71; morat će se izbaciti one, koje se nemogu nikako prekrojiti, govoreć obilno o djevojci Sokolici i Krunoslavi, i o sultanu i kraljeviću kao gledaocih njihova dvoboja, to su 72, 76, 83—87, i 99—104, gdje se opisuju one djevojke, kako, spadši im kacige, zatravljuju obie vojske; ostale neka se prekroje: dobit će se iz 62—104 do 30 strofa opisa dvoboja Vladislava sa Osmanom. Ostat će još uviek ogromna pretega strofa, koje negovore o glavnoj stvari, dobit će se ukupno 40 strofa o Vladislava „junačkih djelih“, a još će biti o *Begumi* u opisu turske vojske 60 strofa, da negovorim ob ostalih prikaza. Pak neće li i to opet biti troppo „sfacciata audacia“, najromantičnija bajka mjesto suvremene ili istogodišnje historije: g. 1621 Osman i Vladislav u hoćimskoj bitci mejdan diele! Ništa nepomaže; morat će se sve dalje i dalje amputirati Vladislavijada, dok joj neostane *ništa*, jer i onih 10 ili 40 strofa o junakovanju Vladislava bit će uviek historički neistinito, i to upravo o *bitnoj* stvari „Vladislavijade“, koja u invokaciji kaže „nedobitna tvoja djela ću pje-

vati", a po izrekah g. Pavića pjeva „junačtvo" Vladislava — dakle će *jezgri* Vladislavijade uviek klicati argumentacija g. Pavića: „troppo sfacciata audacia". Dakle one strofe za „Vladislavijadu" iz „Osmanide" izvadjene nemaju za sebe života: valja im se povratiti u Osmanìdu: znak da se iz nje nedadu trgati II—XIII. Kako te strofe u „Osmanidi" valjano stoje, i kako je s njimi u „Osmanidi" glede nehistoričnosti, romantike, saveznih relacijah to sa I i XVI do XX to u samih spjevih II—XIII: to sam na više mjesta u više pogleda razložio. Medjutim glede one „audacie", da je g. Pavić u „Discorsi" čitao dalje samo još 10 redaka (u kojih je svedj još rieč samo o historičnosti predmeta) poslie onoga u Est. ocj. pag. 20 citiranoga mjesta, bio bi naišao na ove Tassove rieči: „*Tutte* queste condizioni credo io che si richieggiano nella materia nuda; *ma non però sì, che, mancandogliene una, ella inabile divenga a ricever la forma del poema eroico*", (pak ona druga mjesta, koja sam u IV iz Trattata naveo) (Discorsi pag. 135, oper. compl. di T. T. Venez. 1833).

G. Pavić, vidismo, *nedopušta* paralelu Osmanide s Tassovim Ger. Lib., i nadodaje pag. 126, 127: „*zamršena kompozicija*, kakova ovim hiperromantičkim umetkom (o Krunoslavi u Carigradu) postaje, čini mi se da je posve protivna karakteru Gundulićeva pjesnikovanja. Istom poslie Gund. smrti postaje u Dubrov. takova hiperomantika manijom". Kako je sve to posve neistinito, pokazao sam u odsjeku II, gdje su pokazane nedvojbene Gundulićeve imitacije Tassova epa Ger. Lib. i u tako zvanom izvornom „*Gundulićevom*" „Osmanu": u XVII u viećanju kod Osmana, u XVIII u prikazi Dauta pak boja na dvoru Dilavera, u XIX u svoj prikazi Begume i smrti Dilaverove; tu sam pokazao, kako je „zamršena" kompozicija Osmanide slika i prilika zamršene kompozicije Tassova epa, Virgilijeva, Homerovih, a u odsjeku IV i svem V pokazao sam, kako je po estetičkoj nauci Tassa Vischera i *Aristotela epu svojstvena zamršena* kompozicija. Kako je g. Pavić „krivo upleo *Aristotela*" u svoje razdiranje Osmanide, evo još jedan nuždni primjer. Pag. 12 svoje „Est. ocj." citira gosp Pavić: „δεῖ καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφέρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲν μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν" (To je u Ar. poet. cap. 8, 1451 a 32—36, Vahlena izd.) „G. M. za cijelo će se opet ljutiti, što mu dolazim s Aristotelom, jer da je to odveć jednostrano. Ja dolazim s onim, *što najbolje razumijem*, a g. M. neka izvoli iz

svojih uglednika izvaditi citat, kojim će se *istinitost one Aristotelove primjetbe dići*". Taj uglednik bio mi je u IV Vischer, a ovdje u V mi je — *sam Aristotel*, koga poetiku gosp. Pavić tako slabo poznaje, da trgajući pojedine izreke iz nje nemari za njihov domašaj i za njihovu relaciju prama ostalomu sadržaju, te tako za ono citirano mjesto zaboravlja, da se ono tiče u svoj strogoj istinitosti svojoj samo *tragedije*, a da u cap. 26 *istinitost one primjetbe Aristotel ograničuje glede epa.* Iz uglednika g. Paviću i meni Vahlena o. c. Band 56 pag. 401—405 sastavljam prevoda i tumačenja za cap. 26 Arist. poet. sliedeće: „Uberdies ist die Trägodie dem Epos überlegen, weil die Darstellung der epischen Dichter weniger einheitlich ist.. Dass darin bei der früher cap. 8" (to je ono g. Pavićem citirano pravilo) „betonten Kunstforderung der Einheitlichkeit der πρᾶξις ein Vorzug der Tragödie gegeben ist, begründet Arist. nicht weiter, dagegen bestätigt er die Thatsache der geringeren Einheitlichkeit, .. die der epischen Dichtung *wesentlich ist*, der Art, dass wenn die Epiker ja wollten einen einheitlichen Mythos zum Vorwurf nehmen, er je nach dem Mass der Ausführung entweder abgestutzt oder wässerig ausfallen würde; hingegen wird die Darstellung die Einheit einbüssen, wenn sie aus mehreren πράξεις componirt ist, wie die Ilias mehrere solche Theile hat und die Odyssee, die auch für sich allein eine gewisse selbständige Grösse haben; wiewohl diese Gedichte nach Möglichkeit aufs beste componirt sind.. Die Thesis, auf die es hier ankommt u. die mit der Theorie im Uebrigen im Einklang sich befindet, ist die, dass die Einheitlichkeit der epischen Dichtung unter allen Umständen, auch des vollkommensten wie des Homerischen Epos, geringer ist als die Einheitlichkeit einer Tragödie. Die Tragödie ist von geringerem Umfang, und bei ihr ensteht die Schwierigkeit nicht, in diesem Umfang ein einheitliches Sujet auszuführen, ja sie begeht einen Fehler (cap. 18), wenn sie epische Stofffülle (πολύμυθον) in die engeren Grenzen eines Drama zwängen will. Das Epos dagegen verlangt einen breiteren Flächenraum: diesen zweckmässig und reich und voll auszufüllen, reicht *ein* Mythos nicht aus, das Epos müsste dabei entweder der ihm erforderlichen Länge verlustig gehen, oder, diese festhaltend, in der Darstellung kahl und wässerig ausfallen. Mehre Mythen (d. h. mehre πράξεις) dagegen in eine epische Darstellung zu vereinigen, verstösst gegen die Grundforderung der Einheitlichkeit des Sujets, von der das Epos als Kunstgattung nicht zu entbinden ist. *Um diesen beiden widerspre-*

chenden Forderungen, der Ausdehnung und der Einheitlichkeit zu entsprechen, hat Aristot. wiederholt als das geeignete Mittel die *Episodien* bezeichnet: durch sie lässt sich die einheitliche Darstellung der epischen Dicht. *dehnen* und *erbreiten* (cap. 17, cap. 23): sie sollen zu der in den Mittelpunkt gestellten μία πρᾶξις nicht fremdartig stehen, sondern verwandter Natur sein, um durch jene zu einem Ganzen zusammengeschlossen zu werden. Auf diese Weise geschieht es, dass die Episodien, durch welche die epische Darstellung gedehnt werden soll, zu *selbstständigen Theilen* von selbständiger Grösse erwachsen, *die, auch wenn sie zu der einheitlichen Haupthandlung in verwandtem Verhältniss stehen*, *dennoch dazu beitragen müssen, die straffe Einheitlichkeit zu lockern:* diese Einbusse an der Einheitlichkeit wird *jedes*, *auch das vollendetste Epos,* wie das Homerische, erleiden, u. im Punkte der μία πρᾶξις das Epos der Tragödie immer nachstehen". Da gosp. Pavić samo trga pojedine misli iz Arist. poetike, a da te poetike u njezinoj saveznoj nauci o epu nerabi za razumljivanje Osmanide, tomu je dokaz, što, pošto je pag. 12 ono mjesto citirao, veli p. 39 „Aristotele kompoziciju drame i eposa drži gotovo identičnom, ali je ipak neka razlika u kompoziciji radnje epske, koju Stagirit iz bližega odregjuje upravo u § 24 svoje poetike ... upravo ti „mehrere Einschaltungen" jesu ono, kojim se po *Aristotelu* epska kompozicija razlikuje od dramatike". Pak zašto onda citira gore *proti* Osmanidi pravilo, koje strogo samo za tragediju valja? Još bliže odlučnomu cap. *26* Arist. poet. bio je g. Pavić njekoliko godina prije u svojoj akad. razpravi, pišući tu pag 121: „Znam i ja za pravilo, da u drami nesmije biti niti jedna epizoda, koju bi čovjek mogao izostaviti a da tiem se čin drame ne bi razklimao, dočim u eposu nije tolika strogost potrebna; ta pravila Aristotel u poetici spominje češće; ali da u kojem eposu bude moguće tolike epizode, koliko ih ima u našem Osmanu u pjev. od II do XIII, *sve* izostaviti, a čin eposa da se nerazklima, to je u historiji epopeje unicum". Da je to ob Osmanidi utvora, to su indirektno Pavićev „Osman" i „Vladislavijada" *mnogostruko* dokazali, a direktno dokazao sam ja u odsjecih I, II i III. Glede Aristotela moram još ovo primietiti. G. Pavić u svojoj „Est. ocj." pag. 23 piše meni: „Odgovor. Retardacija, hiperbola, metaforna hiperbolnost, psihologički i estetički motivi, retrospektivnost: to su čarobne šibike, kojimi g. M. u svojoj razpravi najnejasnije stvari učini jasne kao sunce". *Sve* te čarobne šibike, osim retrospektivnosti, *i podpunu*

odsudu svoga postupanja s textom Osmanide može g. Pavić naći u — *Aristotelu,* ako ih prepozna u grčkom obliku; a „retrospektivnost“ može, kao poznavalac literature o Homeru, naći n. pr. u Ameisu.

Jedinstveno-savezna kompozicija Osmanide, i *uz* manjak XIV i XV spjeva, i uz manjak *krepke* dramatične radnje, tako je nepobitno sigurna istina, da je ovdje osnovana apriorna tvrdnja: nikakova induktivna činjenica, n. pr. recimo odkriće kakova omala Osmana i kakove omale Vladislavijade od Gundulića, ni to neće nikad potvrditi domisli g. Pavića; da se ikad i odkriju takove omale pjesni, one će nuždno biti *drugačijega* sastava no što su „Vladislavijada“ i „Osman“ g. Pavića: ovo dvoje uviek će ostati tvorovi sama g. Pavića. I književnopoviestna viest Gradića o Gundulićevoj pjesni „de Vladislavi Polonorum principis rebus in bello Turcico gestis“ ima se drugačije tumačiti, no što to čini g. Pavić u akad. razpr. Rad XXXII. Izpuštajuć mnoge ostale opazke poglavito metodne, upozorujem samo na podpunu netemeljitost drugoga argumenta pag. 119: „2. Gradić *nije mogao misliti* onimi riečmi na našu Osmanidu, jerbo za ovu nebi bio mogao kazati latinski, da je *illustre poema*, nego bi ju *imao* nazvati“ (iz „*imao* je *ovako*“ sliedi li „*nije mogao inako*“ ?) „nazvati tako nekako kao Cerva „poema epicum“ ili kao Ferić „*epos*“, jerbo samo *poema* nedolikuje tako *velikom* djelu kao što je naša Osmanida!“ Sám g. Pavić svojom porabom njekoliko strana poslie pokazuje, da je moguće, da jedan te isti pisac rabi na jednom mjestu izraz „illustre poema“ za istu pjesan, o kojoj misli da je „epos“ i *izrikom* kaže na drugom mjestu da je „epos“. Ta g. Pavić piše pag. 125: „Dosta dakle nadjosmo razloga, s kojih možemo uz Gradića pristati, *davajući* epiteton „*illustre poema*“ i Osmanu, *kolik* je u pjevanju prvom i pošljednjih šest“ (pet!), a pag. 121 piše: „... to je u historiji epopeje unicum. Taj unicum nemožemo drugačije razumjeti, nego ako uzmemo, da je *medju prvo i pošljednjih šest*“ (uviek šest mjesto pet!) „*pjevanja Osmanide, koja nekoč sačinjavahu za sebe epos,* umetnuo itd.“. G. Pavić bi za osnovanost onoga svoga zaključka bio morao dokazati citatî kod Gradića i kod drugih porabu rieči poema takovu, da je *izključena mogućnost* kod Gradića ju razumievati drugačije nego kao termin za pjesan, koja *nije* „epos“. (nu da bude nemoguće rabiti genus „poema“ mjesto species „epicum poema“ ?) Toga g. Pavić nije učinio, a bio bi imao učiniti, da mu bude iole logički dopušteno, što mu je psihologički

moguće bilo, naime da učini onakov zaključak negativni apodiktički o znamenu „illustre poema“, a odtud dalje izvod pozitivni apodiktički, da one rieči „de Vladislavi etc.“ *moraju* značiti *posebnu* Vladislavijadu Gundulićevu. Doduše ne iz Gradića, ali bar iz drugih navodim ovo. *Scaliger* u Poet. libr. VII, 1536 u lib I cap. II pag. 13, pobijajuć misao, da je „poesis justum opus“ a „poema pusillum“, završuje: „est igitur Ilias *poema*“. Vidj u IV kod Tassa porabu rieči poema. Appendini Not. II 262 „L' Osmanide di Gio. G. ‚*poema, che ha per argomento la guerra, che i Turchi ebbero coi Polachi nel 1622*“ (*što* jamči onda ono Gradićevo „de Vladislavi etc.“ i datum 1621?). Ona knjiga, koja je gosp. Paviću pružala malne sav citatni aparat o viestih za Osmana, ima naslov: „Versione lirica dell' Osmanide, *poema* illirico“, i tako češće u pjesni *poema,* a koji put „epopea“, n. pr. pag. 16 „dissi ancora, che il Gondola sdegnò nell' epopea e nel drama di adoperare etc.“, i drugdje.

Moram izpustiti još njekoje opazke, koje sam mjestimice tečajem razprave obećao, i primjetbe mnogim još neistinitim tvrdnjam g. Pavića u njegovoj akad. razpravi i „Estet. ocjeni“. Nu izveo sam predmet, estetičku ocjenu Osmanide, i njegov nuždni peti odsjek, te sam obilno dokazao istinitost onoga, što sam gore i u uvodu R. XLVI pag. 89 rekao o metodi g. Pavića u ovom pitanju. Onimi riečmi označio sam ju istinito, ali ne još podpuno. Tu podpunu oznaku njegove metode i one još preostale opazke i primjetbe ostavljam za buduću priliku, pošto bude g. Pavić svoje razpravljanje ob Osmanidi nastavio svojom dosadanjom metodom i onim načinom, kakov je u njegovoj lanjskoj „Estetičkoj ocjeni“.

Nesmiem pako propustiti ovu kronologičku bilježku. U III 42 u apostrofi Vladislavu stoji: „. . cesarovom kćeri obdari i tebe višnji“, u VIII 8—11, 16 u apostrofi njoj: „o cesarska kćeri, Vladislav te je nareko vjerenicom, nije daleče dan namienjen tvojoj sreći . . Osmanović car zalud je poslo iskat da caricu naći budu sličnu tebi“, u IX 39, 40 u poljskoj pjesmi Vladislavu; „glasi ti ovo svi govore: veće vjerenicu vodi na ćaćkove dvore, neckni veće pir veseli“ (vidj još IX 150, X 5, XIII 45—47). Hurter o. c. pag. 691 kaže: „Cecilija Renata, rodj. 16 jula 1611, pol godine po smrti otca si Ferdinda II dne 9 aug. 1637 uze Vladislava poljskoga kralja“. Morawski o. c. (pag. 363, 365, 366, 368, 376, 379) kaže: „g. 1634 poče nastojati Vladislav, već kralj, o tom, da oženi Elizabetu, sestrenicu englezkoga kralja, ali sabor se tomu, budući je

ona bila protestantka, protivio, te pokušav još jednom g. 1635 odumisli Vladislav napokon s protivljenja onoga. G. 1637 cesarev poslanik ponudi mu Ceciliju Renatu; oženiv ju iste godine, okruni ju 13. sept. u Varšavi". Gundulić, i po sudu g. Pavića u „Est. ocjeni" pjesnik Osmanide, sigurno si je bio sviestan god. 1637 ili 1638, da spliće u pjesni sgode od godine 1637 sa onimi od 1622; dakle je sviestno i hotice činio ono što dopušta Tasso epskomu pjesniku „.. confonda i tempi e l' ordine delle altre cose"; dakle sviestno je preskakivao preko kronologičke istinitosti, te mu je jamačno *datum*, kad je Osman umoren, bio *individualna* okolnost, koje pjesnik po Aristotelu i Tassu nije dužan pače nemože paziti, ako hoće *cjelinom* pjesni *obćenito* istinitu prikazu izvesti.

Morajuć izpustiti ovdje razlaganje o nadomještenih spjevih XIV i XV — medjutim moj je posao bio o Gundulićevu Osmanu — samo napominjem, da držim razlaganje Rżążewskoga o. c. pag. 430, 431 o pogreškah Sorkočevićeva nadomjestka temeljitim, te, kako mogu savjestno reći, „dopo un acurata analisi" XIV i XV spjeva kako i starih držim, da spjevi I. Mažuranića savršeno izpunjaju prazninu. Koga smeta „svibanj" u Mažuranićevu spjevu (za taj „svibanj" nije Gundulić odgovoran): toga opominje Gundulić *svojimi spjevi* ne držati se sitnice kroničarske nego *pjesničke prikaze*. Kako mi je bilo drago, slagati se u mnogom s akad. razpravom g. L. Zora na obranu Osmanide, dolazeći nas svaki samostalno, kako dotičnici znadu, u isto doba na mnoge suglasne točke u obrani, tako moram kazati, da njegov sud o XIII—XV držim za netemeljit. Da bi se u jednoj izreci XIII 74, koja je suodlučna pri tom sudu, onoj: „u prilici od istine preobražena laž se vrti, (to je nuždno po savezu imperativ) da Korevski pogine i mir smete svojom smrti"; da bi se, velim, onaj *da* smjeo uzeti za veznik declarandi, a ne bi morao za *finalni:* to ću razumjeti istom onda, pošto se dokaže: da je u ikojem mjestu, kongruentnom s ovim, Gundulić povriedio duh hrvatskoga jezika, po kojem bi, da ono ondje *da* bude declarandi, nuždno imalo stajati pogib*è* ili pogin*ù*, (što je već *r*adi sroka sa „istine" nemoguće) ili „poginuo je"; onaj praesens pogin*e* i smet*e* (ta već koordinacija, neka se samo promotri savez sadržaja, jasan je znak) nemože po duhu hrv. jezika ino što značiti no finalnost ili konsekutivnost. Ja sam u Gundu liću zalud mnogo tražio onakovo kongruentno mjesto.

Posebni odsjek o paedagogičkoj uporabljivosti Osmanide moram ostaviti za drugo mjesto; ondje ga ni netreba. Nu tko hoće na

um uzeti sve strane Osmanidina oblika i sadržaja, pak i stranu putopisno-geografičku onodobnu, koju sam ja morao mimoići, i tko hoće na na um uzeti paedagogičku nauku svjetsku: taj će, pouzdano, doći na misao, da, kako u knjizi našoj, tako u pomagalih humanističke naobrazbe mladeži zaslužuje, može i hoće biti Osmanida Gundulićev monumentum aere perennius.

Sadržaj.

Najnuždniji izpravci.

U posebnih otiscih imadu se u V. odsjeku citati iz prvanjih odsjeka mjesto prema stranam u raznih knjigah „Rada“ ovako prema stranam u posebnom otisku čitati:

pag. **362** u **drugoj alineji** od redka 4 do 11 čitaj redom ovako:
pag. 61—68, 68—71, 215, 250, 251:
„ 79—82, 113, 114;
„ 144—148;
„ 132—135;
„ 167—172.

pag. **363** u predzadnjem i zadnjem redku čitaj: pag. 217.
„ **364** u **drugoj alineji** redak 6—8, i
„ **365** u **prvoj** „ „ 1—13 čitaj redom ovako:
pag. 17, 18, 135;
„ 105—108, 114—121, 137;
„ 18, 20, 122, 131—141;
„ 136—139, 141—143;
„ 28, 33, 171, 172, 243, 253, 262;
„ 111—113, 141, 150, 159, 160, 262;
„ 172—174, 261;
„ 50, 51, 78, 79, 152—156;
„ 35, 40, 48;
„ 70—72, 214, 248, 250, 251.

pag. **366** s dola u redku 12 i 11 čitaj redom ovako:
pag. 22—24, 36—38, 48, 54, 55, 56, 83—86, 258—262.

pag. **370** s dola u redku 3 čitaj: pag. 173, 174.
pag. **376** s gora u redku 9 „ „ 281,
„ s dola „ „ 7 „ „ 289—292,
„ „ „ „ 4 „ „ 269—293.
pag. **377** s gora u redku 12 „ „ 272, 296, 297,
„ s dola „ „ 16 „ „ 293—306,
„ „ „ „ 13 „ „ 297, 298.
pag. **378** s gora u redku 10 „ „ 293—306,
„ u **drugoj alineji** u redku 9 čitaj: pag. 31.
pag. **385** s dola u redku 15 čitaj: pag 68 seqq.
pag. **386** s dola u redku 9 „ „ 300.
